

**A HÁROM VÁROS
III.**

ÉMILE ZOLA

PÁRIS

- REGÉNY -

**FORDITOTTA
GERŐNÉ CSERHALMI IRÉN**

**BUDAPEST
AZ ATHENAEUM R. TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA
1898**

A mű elektronikus változatára a Nevezd meg! - Így add tovább! 4.0 Nemzetközi (CC BY-SA 4.0) Creative Commons licenc feltételei érvényesek. További információk: <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/deed.hu>

Elektronikus változat:
Budapest : Magyar Elektronikus Könyvtárért Egyesület, 2014
Készült az Internet Szolgáltatók Tanácsa támogatásával.
Készítette az Országos Széchényi Könyvtár E-könyvtári Szolgáltatások Osztálya
ISBN 978-615-5472-53-4 (online)
MEK-13630

I. KÖTET

I.

Egy januári reggelen Fromont Péter abbénak misét kellett mondani a montmartrei Sacré-Coeur-templomban. Ez okból nyolcz órakor már ott állott a bazilika bejárata előtti dombtetőn. Mielőtt belépett, egy pillanatig szétnézett az óriási városon, amely lábai előtt elterült.

Már két hó óta metsző hideg, fagy és havazás volt. Komor és borzogató olvadás nedvességében uszott egész Páris. Az ólomszinű, határtalan égboltról sűrű köd gyászfátyola ereszkedett az utcákra. Ugy látszott, mintha a város egész keleti részét, a munka és nyomor e külvárosait, vörhenyes füstgomolyagok borítanák, amelyeknek ködén át a gyárak és munkatelepek párázatát lehete sejteni, míg nyugaton, a vagyon és az élvezet városrészeiben, az oszladozó köd felderült és finom, átlátszó, mozdulatlan gőzfátyollá ritkult. Alig lehetett megkülönböztetni a szemhatár kerek peremét. A házak rengeteg tömbje óriási kőhalomnak látszott, amelynek mélyedéseiben pocsolyák csillámlottak, halavány páragomolyagokkal töltve be az ürt; míg a szürke háttérből koromfeketén domborodtak ki a magasabban fekvő utcák és az épületek ormai. Olyan titokzatos volt ez a fellegrátyolba borult város, mintha valami szörnyű pusztulás hamva takarná, mintha már félig belesüppedt volna a nyomorba, mintha a föld alá bujnék mindama rémségeken való szégyenében, amelyeket óriási tömkelege magában rejtget.

Péter vékony csuhájában a szokottnál még soványabbnak és komorabbnak látszott. Amint ott állott, merően maga elé bámulva, egyszerre csak előtte termett Rose abbé, aki eddig a templom pitvarának egyik oszloppillére mögül leste.

- Csakhogy itt van valahára, kedves fiam! Szabad valamire kérnem?

Izgatott és elfogult volt. Gyanakvó, bizalmatlan tekintettel nézett körül, hogy meggyőződjék, nincs-e valaki a közelben? Aztán, mintha még a magány se nyugtatná meg eléggé, - szembe szállva a fagyos téli széllel, amely a nyílt téren átsüvöltött és amelyet ő nyilván meg sem érzett - kissé félrevonta Pétert.

- Nézze, kérem, valami szegény emberről beszéltek nekem, egy volt szobafestőről. Hetven-éves a szegény, természetesen nem tud már dolgozni és most az éhenhalással küzd a Füzfa-utca egy kis kuczkójában. Rögtön magára gondoltam, édes fiam, tudva azt, hogy bizonyosan magára vállalja a szivességet és elviszi az én nevemben neki ezt a három frankot, hogy a szájalomra méltó öregnek néhány napig legalább betevő falatja legyen.

- De hát miért nem adja át neki személyesen ez alamizsnát?

Rose abbé nyugtalanul fészkelődött, zavart és rémült tekintetet vetve maga körül.

- Nem, nem! Nem tehetem! Nem szabad megtennem, mindazok után, amik velem történtek. Elég kellemetlenségem volt már emiatt. Tudja jól, hogy minden tettemet éber szemmel figyelik meg és ujjal dorgatóriumot kapnék, ha rajtacsipnének, hogy ismét alamizsnát osztogatok, anélkül, hogy tudnám, ki az, akinek adom. Igaz, hogy ehhez a nyomorult három frankhoz is csak úgy jutottam, hogy a holmimból adtam el valamit. Könyörgöm szépen, édes fiam, tegye meg nekem ezt a szolgálatot.

Péter elszorult szívvél bámult a hófehér haju papra, akinek gömbölyű, sugárderűs arcában gyermektegy nyíltságú szempár ragyogott, duzzadozó ajkai körül pedig áldott jóság örökös mosolya lebegett.

Mély keserűség tört föl a lelkéből, midőn eszébe jutott a szegénység e lelkes pártfogójának szomorú története és meg nem érdemelt kegyvesztése, amelyet, mint könyörületes szent pap, naiv jóhiszeműségével vont magára. Charonne-utcai kis földszintes lakása, melyben hajlék-

talán szegényeknek alapított menedékhelyet és melybe az utcza minden nyomorát befogadta, idővel valóságos botrányfészekké vált. Naivitásával és jóhiszemű ártatlanságával visszaéltek anélkül, hogy minderről csak sejtelve is lett volna. Egy szép éjjel aztán a rendőrség állított be hozzá, s a szegények menedék helyén egy gyermekgyilkolással vádolt leányt tartóztatott le. Az egyházi hatóság szörnyen felháborodott e botrányon és arra kényszerítette az abbét, hogy zárja be haladéktalanul a hajléktalanok menhelyét. Együttal pedig áthelyezték őt eddigi plébániájából a montmartrei szent Péter templomba.

Tulajdonképpen nem is annyira kegyvesztés volt ez, mint inkább áthelyezés. Akkoriban keményen megdorgálták és azóta szigorúan ellenőrizték minden tettét, mint ahogy azt maga bevallotta. Pedig szegény szörnyen restelte a dolgot és boldogtalannak érezte magát, amiért ezentul már csak suttyomban osztogathatta az alamizsnát, akár csak valami hóbortos, léha tékozló, aki könnyelmű pazarlása miatt pirulni kénytelen.

Péter átvette a három frankot.

- Megigérem, kedves barátom, és ezer örömmel teljesíteni fogom megbízását.

- Ugy-e, mise után mindjárt oda megy? Laveuvenek hívják a szegény nyomorultat; a Füzfa-utcza egy régi udvarházában lakik, a Mercadet-utcza szögletén erről. Majd csak odatalál. És ha nagy szíveséget akar nekem tenni, úgy keressen föl ma este öt órakor a Madeleine templomban, hogy utja eredményéről értesülhessek. Martha püspök hitszónoklatát akarom meghallgatni. Olyan jóindulatu volt mindig irányomban. Nem hallgatná meg maga is a szónoklatát?

Péter vonakodó mozdulattal válaszolt. Martha, a perzepoliszi püspök, nagy befolyásu ember volt az érsekségnél, amióta valóban genialis hittérítői sikerei révén megtízszerezte a Sacré-Coeur számára gyűjtött adományokat. Annak idején tényleg támogatta volt Rose abbét; amennyiben a szegény abbé neki köszönhetné, hogy Párisban továbbra is megtürték és a montmartrei szent Péter templom plébániájára helyezték át.

- Nem tudom ugyan, ott lehetek-e a hitszónoklaton, hanem mindenesetre felkeresem önt.

Fagyasztó északi szél paskolt végig az utcán és zimankós hideg borzongott át rajtuk, amint ott álltak a borongó ködhullámok közepette, melyek az egész várost gomolygó ködtengerré változtatták. Egyszerre csak léptek hallatszottak és Rose abbé újra ébredő gyanakvó bizalmatlanságától gyötörve, észrevette, hogy egy feltűnően magas termetű, izmos férfi megy el mellettük hajadonfővel, rövidre nyírott sűrű hófehér hajjal s a lábán házi cipővel, mint aki közel, a szomszédban lakik.

- Nem a maga bátyja ez? - kérde az öreg pap.

Péter meg se moczczant. Egykedvűen válaszolt:

- Igen, a bátyám. Itt akadtam rá, mióta hébe-korba a Sacré-Coeurbe eljárógatok. A közvetlen szomszédságban háza van, ahol úgy tudom, ide s tova már husz esztendeje lakik. Ha találkozunk, kezet szorítunk egymással; de még nem voltam nála soha. Köztünk örökre megszűnt minden rokoni kötelék. Nincs bennünk semmi közös vonás, amely bennünket összefűzne; világok választják el szíveinket egymástól.

Rosé abbé ajka körül újra megjelent szokott jószágos mosolya és kezével olyanforma mozdulatot tett, mintha azt akarná mondani, hogy a szeretet mindenható hatalmában sohasem szabad kételkedni.

Fromont Vilmos fenkölt szellemű tudós és nagyhirű kémikus volt, aki vallástagadó atheista léteére visszavonult életet élt. Most Rose abbé plébániájához tartozott, mint a rábizott nyáj egyik eltévedt báránya és valahányszor a pap Fromont szakadatlan, ernyedetlen munka lázától

lűktető kis házikója mellett elment, amelyben a tudós három felnőtt fiával lakott, bizonyára mindig arról álmodozott, hogyan lehetne ezt a konok atheistát Urának, Istenének visszahódítani.

- De édes fiam, - szólalt meg az abbé újra, - én magát itt tartóztatom ebben a csuf ködös hidegben, pedig önnek, látom, ugyancsak nincs melege. Menjen, tartsa meg a miséjét. A viszontlátásra, este.

Aztán újra körülnézett, vajjon nem hallja-e meg senki és könyörgő hangon, büntudatában szepegő gyermekre emlékeztető arczkifejezéssel tette hozzá:

- Egy szót se szóljon ám senki fiának erről a kis megbízásomról. Mert még azt találják rám fogni, hogy nem tudom, mit cselekszem.

Péter látta, mint távozik az öreg pap a Cortot-utca irányában, hol nedves, földszintes lakásban lakott volt, amelynek csupán a hozzátartozó tenyérnyi kertecske adott valamivel barátságosabb külszint.

A városra boruló köd szürke hamuleple mind sötétebb gomolyokká sűrűsödött az északi szél levegőtrázó csapkodásától. Péter végre belépett a bazilikába.

Csordultig telt szíve tuláradt ama fájó keserűségtől, amelyet Rose abbé történetének lelkében felelevenedett emlékei keltettek benne. A keresztény könyörület csufos kudarcza és maró gúnyja ez, ami e szentéletű ember sorsában nyilatkozott meg, akit azért büntettek, mert kenyeret adott az éhezőknek és akinek most tolvajmódra kellett rejtőzködnie, hogy suttyomban adhassa tovább is alamizsnáját a nyomorgóknak.

Szívében az újra felfakadt seb sajgását semmi sem csillapíthatta; sem a szent hajlék enyhe békéje, sem a néma ünnepélyességgel tele hatalmas templomhajó, amelynek vadonatujszupasz kötömbjeit se kép, se díszítmény nem ékítette. A főhajó bejáratát félig elsánczolta az építőgerendázat, amely teljesen eltakarta a még épülőben levő toronykupolát. E kora reggeli órában, a keskeny és magas ablakok merész ívelésű bolthajtásain átszűrődő szürke derengésben már több mellékoltárnál könyörgő misék szállottak az Úrhoz és a főoltáron is kigyulladtak az engesztelésre szánt gyertyák fényei. Péter nagy sietséggel fordult be a sekrestyébe és a misemondó ruhát magára öltötte, hogy a St. Vincenc kápolnájában tartandó istentisztelethez ő is hozzájárulhasson.

De az emlékek felriadt raja zsongva keringett tompa zsibbadtságából felvert lelkében és mialatt gépiesen végezte a szabályelőirta szertartásokat, egész valója csupa gyötrellem volt tele.

Mióta visszatért Rómából, már három hosszú esztendeje a legkinzóbb lelki fájdalomban vergődött, amely ember szívét csak dúlhatta. Hogy visszaszerezze megingatott hitét, legelőször is azon első nagy kísérletre szánta rá magát, hogy Lourdesba zárándokol. Ott akarta keresni, ott remélte térdreborulva megtalálni a hön fohászkodó gyermek naiv hitét, a csecsemőkorukat élő, tudatlanságuk lelketborzongató homályában remegve meghajló népek öntudatlan vallásosságát. Hanem lelke ott még izgatottabban lázadt fel az abszurdum e dicsőítésének, a józan ész ez elfajulásának láttára. Szíve mélyén mind mélyebb gyökeret vert az a meggyőződés, hogy a jelenkor népeinek és embereinek üdve és békéje nem a józan ész e balga megtagadásában rejlik.

Azután ismét a szeretet epedő szomszédja fogta el és egy második nagy tapasztalat szerzését kockáztatta meg. Rómába ment, hogy megnézzze, vajjon megújíthatnák-e a katolicizmus; vajjon visszatérhetne-e a kereszténység első rügyfakadásának testvéri szeretetet hirdető szelleméhez; vajjon kifejlődhetnek-e belőle a demokrácia hite, amaz új hitvallás, amelyre a

halálveszedelemben forgó modern világnak szüksége van, hogy megcsillapulhasson és tovább fennállhasson.

De fájdalom, ott sem talált egyebet, mint romokat, egy kiszáradt, elkorhadt fának rügyfakadásra képtelen, korhadtt törzsét, amely több tavaszt már nem remélhet. Ott sem hallott mást, csupán a beomlással fenyegető vén társadalom rozoga épületének végsőt nyikorgó, borzalmas recsegését.

Ekkor aztán visszatért gyötrő kétségek közt hánykódó, immár föltétlen istentagadásra vetemedt lelkével Párisba, hová Rose abbé hívta esengve a szegények nevében. Visszatért, hogy feledést keresve, fölládozza magát értük, hogy bennük higgyen; minekutánna hitének romjából csak ők maradtak meg, egyedül csak ők és szörnyű szenvedéseik. És e három hosszú esztendőn át ime napról-napra azon kellett megütköznie, hogy maga a jóság és a könyörület is kudarcot vall és csődöt mond, hogy a felebaráti könyörület hiábavaló, nevetségessé torzított, kigunyolt balgaság.

Péter ezt a három esztendőt folyton növekvő lelki kinok közepette élte végig, melyek végre megtörték egész valóját. Hite örökre kihalt és elpusztult még az a reménye is, hogy a tömeg vak hitét a közös boldogulás céljaira tudná felhasználni. Mindent tagadott, egyebet sem várt, csupán a végső elkerülhetetlen katasztrófát: a forradalmat, a mészárlást, a tüzvészt, mely majd a föld színéről elsöpri a bűnre és pusztulásra kárhoztatott világot. Hitetlen pap létere mások hite fölött örködve, becsülettel felelt meg hivatásának és amiatt való magasztos bűjában, hogy nem tudott akképp lemondani az ész jogáról, mint ahogy lemondott az érzékiségről meg a népek nagy megváltását szövő fenkölt álmairól, megállta mégis helyét emberül, magányos és vad fönségesség glóriáját öltve magára.

És ime, e kétségbeesett vallástagadó, akiben az a meggyőződés érlelődött tudattá, hogy amott tulnan nincsen semmi, komoly és fenséges papi magatartást tanusított, amelynek szigorát csak szívjóóságának sugaras derüje aranyozta meg. Ennek folytán neuillyi plébániájának jámbor hívói közt olyan hirben állott, mint valami fiatal szent, aki az ég különös kegyeltje s imájával csodákat művelhet. Ő maga volt a testet öltött szigorú forma; a papból nem maradt meg benne semmi, csupán a külső gépies mozdulatok; olyan volt, mint egy üres sirbolt, amelyben még a remény hamvai sincsenek meg többé. Hanem azért könnyben úszó asszonyok rajongó imádat-tal csókolgatták csuhájának szegélyét. Egy szívetfacsaró aggodalomban vergődő anya, akinek csecsemő gyermeke kicsiny bölcsőjében élethalál közt vívódott, zokogva könyörgött hozzá, hogy gyermekének gyógyulását kérje az Úrtól; mert szentül hitte, hogy Jézus ebben a montmartrei szentélyben, ahol szeretettől izzó isteni szívének csodás szimbóluma lángol, teljesíteni fogja felkent papjának kérelmét.

Péter magára öltötte a misemondó ruhát és belépett a kápolnába. Lassu léptekkel haladt föl az oltár fokain és halk misemondásba fogott. Midőn aztán a hívők felé fordította ábrázatát, hogy kiterjesztett karokkal áldja meg őket, szembe tünt beesett, szomorú arcza, a sok keserüségtől megfogyott keskeny, szelid mosolygó ajka és a szenvedés sötét fellegében feketéllő szeretet-teljes szeme. Nem az a fiatal pap volt ő többé, aki a felebaráti szeretet lázától lángoló arczczal zárándokolt Lourdesbe, aki apostoli lelkesedéstől átszellemült vonásokkal utazott Rómába.

Kettős szülői öröklődése, amely énjében szakadatlanul küzdött egymással, most szembe-szökően tükröződött vissza ábrázatán. Az apai vér, mely hajthatatlan erőre valló homloka alatt lüktetett, meg az anyai faj, amely szerelemre vágyó ajkaiban izzott, tovább folytatták a harcot, az ész és szív örökös nagy, emberi harczát e dult ábrázaton, amelyen egy-egy ön-feledt pillanatban benső gyötrelmeinek zürzavaros kaosa fejeződött ki. Ajkai megvallották a szerelem és odaadás, az élni vágyás le nem csillapított szomjuságát, amelyről tudta, hogy soha többé oltani nem fogja. Hatalmas homloka pedig, ez a vár, amelynek védelmében annyit szenvedett, makacsul kitartott amellett, hogy meg nem adja magát a tévhit ostromló támadásának.

Ámde ő hőiesen vivott meg önmagával, gondosan leplezgette a lét üres semmiségétől való borzalmát, amelyben lelke vergődött; megkapó fönséggel rebegte a szertartás szavait és végezte előirt mozdulatait.

És az anya, aki ott térdelt néhány imádkozó asszonynyal egy sorban, az anya, aki tőle várta a legfelsőbb helyütt való közbenjárást, aki azt hitte, hogy ő gyermekének üdvéért beszél most szemtől-szembe az istenséggel, szemeinek könnyes fátyolán keresztül angyali szépség dicsfénytől látta övezve Pétert, mint az isteni kegyelem földi hirmondóját.

Midőn áldozásnál felfedte a kelyhet, szinte megutálta önnönmagát. Lelke olyan mélyen meg volt rendülve, hogy egész multja önkénytelen vonult el előtte. Minő gyermekes dőreséget tanusított ő mind a kétszer, előbb Lourdesben és később Rómában; a hit és szeretet epedő sóvárgásától emésztett gyarló ember minő szájalomraméltó naivitását! Hogy is képzelhette ő, hogy lelkében a jelenkori tudomány békésen fog összeférhetni az ezer év előtti hit tanaival; mikép lehetett olyan dőre föltevésében, hogy ő, az igénytelen kis papocska, megleczkézteti majd a nagyhatalmu pápát s arra bírja őt, hogy csapjon fel szentnek és az ő szavára változtassa meg az egész társadalmi rendet. Szégyenpir gyült fel arczán, amidőn elgondolta, milyen jóízűt kaczaghattak balgaságán. Meg aztán nem kevésbé megszégyenülve röstelte a schisma létesítéséről szőtt ábrándjait is. Ujra Rómában látta magát, amint arról álmodozik, hogy olyan nagyszabásu könyvet fog írni, amelyben nyíltan szakít a katholicizmussal és a demokrácia új vallását, a salaktól tisztult, élettől lüktető, általános emberi evangéliumot fogja hirdetni.

Minő nevetséges hóbort! Schisma! Valamikor ismert ő Párisban egy nemesszivű és fenkölt lelkű abbét, aki annak idején megkísérelte volt ennek a híres, várva-várt schismának a megvalósítását. Szegény szájalomraméltó ember! Milyen szomorú s kigúnyolt munkát végzett, amelyet egyrészt fagyos közömbösséggel és általános tamaskodással, másrészt pedig maró gúnnyal és bántó meggyalázással fogadott a világ. Ha manapság új Luther támadna a földön, neki is az volna a sorsa, hogy elfeledve és éhhalállal küzdve Batignolles egy ötödik emeleti lakásán végezné be pályafutását. A schisma nem következhetik be oly népnél, amely nem hisz már semmiben, amely már rég elfordult az egyháztól, hogy egyebütt keresse a reményt, a vigasztalást.

Az egész katholicizmus, sőt mi több, maga az egész keresztény vallás végleg el fog pusztulni; mert néhány erkölcsi sarktétel kivételével, az evangélium, mint korunknak megfelelő társadalmi törvény, többé nem állja meg helyét!

Ez a biztos tudat növelte Péter kinját és voltak napjai, midőn a papi csuha ólomsúlylyal nehezedett vállaira, midőn önmagát kezdte megvetni, amiért meggyőződése ellenére teljesíti a mise isteni misztériumát, mely az ő szemében csupán csak egy holt vallás élettelen formája.

Miután félig megtöltötte volt a kelyhet a szentelt borral és elvégezte az előirt kézmosást, az oltár előtt térdelő anya lángoló fohászkodással Istenhez forduló arczát pillantotta meg újra. És e pillanatban úgy érezte, mintha őt a felebaráti szeretettől hevülő ember szent fogadalma kötné, mintha ő csakis a szenvedők kedvéért maradt volna továbbra is papnak, hitevesztett papnak, aki mások hitét az illúzió éltető kenyerével táplálja. De az a hősie önmegtagadás, az a fönséges kötelességtudás, amelyet magára erőszakolt, folyton sulyosbodó lelki küzködéssel járt. Vagy nem parancsolná-e neki azt a becsületesség, hogy vesse le a papi csuhát és térjen vissza az emberek közé?

Voltak órák, midőn fonák helyzetének tudata utálattal töltötte őt el hiábavaló hősiekedése iránt, a midőn ismételten azt kérdezte magától, vajjon nem művelünk-e gyáva és veszedelmes dolgot, midőn türjük, hogy a tömeg tovább is babonás hitének homályában vegetáljon? Tagadhatatlan tény az, hogy tekintettel a szegény emberiség nagy nyomorára, hosszú időig föltétlenül szükségesnek látszott ez a hazug hitegetés, amely az igazságszolgáltatás és az apai

örködés Istenéről, meg a tulnan való paradicsomról regél, ahol minden földi szenvedés busás kárpótlását leli. De minő bűnös megrablása, minő zsarnokias kegyetlen kizsákmányolása ez a népeknek! Mennyivel férfiasabb és méltóbb cselekedet volna, ha durva erőszakkal rántanák le a hályogot a népek szeméről és erőt, bátorságot öntenének a szivükbe, hogy ha kell, még könyek között is, de a való életet éljék? Hisz már most is azért fordulnak csupán el a kereszténységtől, mert valami emberileg kézzelfoghatóbb eszmény szükségét érzik, az egészség és az élet vallásának szükségét, amely ne a halál vallása legyen. Aznap, midőn a könyörület és a felebaráti szeretet eszménye rombadől, vele együtt porba omlik a kereszténység is. Mert az egész keresztény vallás csupán az isteni könyörület eszményén alapszik, amely jóvá teszi a sors végzetes igaztalanságait és a tulvilágon adja meg a jutalmat azoknak, akik itt lenn a földi létben szenvedtek.

Ez az eszme pedig már is romba dől. Mert a szegények nem hisznek többé benne; ők már dühösek e hazug paradicsomra, amelynek kecsegtető ígérete oly hosszú ideig türelembe ringatta őket; már azt követelik, hogy a boldogságnak nekik is kijutó osztályrészét ne halaszszák a sirból való feltámadás reggelére. Az egész emberiség ajkáról tör fel ez a dörgő szózat, amely igazságszolgáltatást követel, igazságszolgáltatást még ezen a földön! Igazságszolgáltatást azok számára, akik éheznek és szomjaznak, akiknek istápolásába az evangélium tizenhatsz századán keresztül belefáradt már az alamizna is és akiknek még mindig nincs betevő falatjuk.

Midőn Péter az oltárra könyökölve megizlelte volt a kehely borát és kettétörte a szentelt ostyát, szívének még sajnóbb gyötrelmek zaklattak. Tehát most a harmadik iszonyú tapasztalat, a harmadik szörnyű megpróbáltatás kezdődik számára? A jogosság utolsó nagy csatája a könyörületesség ellen. E kettő egymással való elkeseredett küzdelemre fogja uszítani szívének és eszének ez óriási hamulepel fátyolával borított Páris közepett, amely tele van ismeretlen borzalmak rémeivel. Az isteneszme után való szomjas sóvárgás még mindig tusát vívott benne a fölényre jutott észszel. Hogyan és mivel fogják a tömegek misztériumokat sóvárgó szomját csillapítani? Vajjon az emberiségnek - színe-javának kivételével - maga a pusztaság tudománya elegendő lesz-e arra, hogy minden vágyat lecsillapítson, minden szenvedést álomba ringasson és minden ábrándot kielégítsen?

És vajjon mitevő lesz maga Péter, ha majd egy szép napon kudarcot vall ez a könyörületesség, amely három hosszú esztendő óta egyedül tartotta benne a lelket, amennyiben lefoglalta életének minden óráját és amaz illúziót keltette benne, hogy szenvedő embertársainak szenteli életét és azoknak használ önfeláldozásával? Egyszerre kicsuszott lábai alól a talaj és nem hallott semmi mást, csak a népnek, e nagy néma óriásnak felzúgó panaszát, amely igazságszolgáltatást követelve, dühöngve fenyegetődzik azzal, hogy ő erőszakkal veszi ki a maga részét a boldogságból, amelyet csellel és erővel vontak meg tőle. Semmi sem késleltetheti többé a kikerülhetetlen katasztrófát, a társadalom ellenséges táborainak testvérharcát, mely a föld színéről eltörli ezt a régi világot, amely arra van kárhoztatva, hogy bűneinek halmazába örökre el merüljön! Péter minden pillanatban a világ teljes rombadőltét várta, a vérben uszó, lángban izzó Páris pusztulását.....

Az erőszaktól való rettegés és borzadás megfagyasztotta ereiben a vért; nem tudta, honnan vegye ezt az új hitet, amely megakaszthatná a veszélyt? Mert ő teljes tudatában volt annak, hogy a társadalom és a vallás eme két nagy problémája manap egygyé olvadt; hogy csak erről van szó Páris mindennapi rettenetes kenyérküzdelmében. De neki még sokkal erősebben főtt a feje és tehetetlensége meg kétkedése még sokkal fájóbban marcangolták a szívének. Paplétére sokkal távolabb is állt a való élettől, semhogy még most meg tudta volna mondani, vaj' hol rejlik az igazság, az egészség és az élet krisztusi ígérete? Ah, milyen gyönyör, milyen boldogság az élet! Az egészségnek, a szívnak és az észnek egyaránt eleget tevé, békében,

nyugalomban azt a becsületes, biztos munkát elvégezni, amelynek teljesítésére a földre születünk!

A mise végére ért és amidőn Péter leszállt az oltárról, a könyben uszó anya arra haladtában reszkető kezekkel ragadta meg miseruhájának szegélyét és önfeledten, magánkívül csókolgatta, mint ahogy valami szent ereklyét csókolgatunk, amelytől az üdvösséget várjuk. Megköszönte neki azt a csodát, amelyet most szavaival művelt; hisz biztos volt benne, hogy odahaza gyógyulófélben találja gyermekét. Pétert mélyen meghatotta ez az anyai szeretet, ez a lángoló hit; de soha még fájóbban nem gyötörte őt az a kétségbeesés, hogy ő nem a mindenható Isten ama földi helyettese ám, aki nála, a nagy világerőnél, kijárhatná a halál fölfüggesztését. Hanem azért ez a szegény anya megvigasztalódva és új erőt merítve távozott és Péter néma fohásszal fordult az öntudatos, ismeretlen világerőhöz, hogy könyörüljön meg ezen a szegény teremtesen.

Miután a sekrestyében levetette volt a miseruhát és újra kiért a bazilika elé, ahol a fagyos téli szél csapkodta meg orczáit, hideg borzongás futott át a testén, amint a ködleplen át merőn kutatta, vajjon a harag és az igazságtétel vihara még nem sodorta-e el Páris városát; vajjon nem következett-e még be a várva-várt végítélet, mely egy kelő reggelen úgy fogja elpusztítani az egész várost, hogy ez ólomszinű ég alatt csupán romjainak büzhödött mocsara marad fenn emlékjelül.

Aztán föltette magában, hogy rögtön eljár Rose abbé megbizásában. Végighaladt a Norvins-utczán és a Montmartre legtetéjére érve, a Füzfa-utczába fordult, melynek mohlepte házfalak mentén tekerődő meredek lejtőjén lefelé ballagott.

A három frank, mit csuhája zsebébe mélyesztett jobbra szorongatott, mély megilletődéssel, de egyuttal a hiábavaló könyörületesség ellen való tompa haraggal töltötte el. Amint a meredek lejtőfokokon és véget nem érő lépcsőkön lefelé haladva, be-betekintett a nyomor e rozoga tanyáiba, újra megesett szive végtelen szánalmában.

Mióta a Sacré-Coeur templom nagy építkezési munkái folytak, egész új városrész volt itt alakulófélben az ujonnan megnyitott széles utvonalak mentén. Magas bérházak emelkedtek máris a deszkakerítésekkel körülvett nagy, üres telkek és a parcellázott kertek közepett. Vadonatuj fehérségű, diszes homlokzataik még sötétebb, még komorabb színt adtak a föntmaradt ódon, omlatag házikóknak, a vérvörös falaknak, a kétes lebujoknak, a szenvedés és nyomor e sötét és ronda épületekből álló tanyáinak, ahol az emberi állat összegyömöszölve csordákká verődik. E mai komor, borus napon sárban usztak a szekérfelvájta utak; az olvadó hó fagyos nedvességgel áztatta a falakat és iszonyu szomorúság gomolygott fel a sok szennyből és szenvedésből.

Péter, aki egész a Mercadet-utczáig került, most visszafordult és biztosra véve, hogy a házat el nem téveszti, a Füzfa-utcza egy kaszárnýára vagy kórházra emlékeztető udvarába fordult be, amelyet három szabálytalan alaku épület fogott körül. Ez az udvar tulajdonképen nem volt más, mint egy óriási szemétgödör, ahol kéthavi kemény fagy tartama alatt halomra szaporodtak a hulladékok; most pedig, hogy ez a jégge fagyott rondaság olvadozni kezdett, ez undok, piszkos iszaptenger borzasztó büzt lehelt. Az épületek félig bedőltek; minden szögletben pinczegádorokhoz hasonló tátongó lépcsőházak ásítottak; nagy papirlapok pótolták a szennyborította ablakok üveglapjait és piszkos czondrák libegtek-lobogtak mindenütt a szélben, mint a szegénység megannyi gyászlobogói...

A házmesterlakásul szolgáló viskóban Péter csak valami szegény nyomorékot látott, aki holmi durva lópokrócz semmi néven nem nevezhető foszlányaiba volt burkolva.

- Lakik-e itt maguknál valami Laveuve nevezetű mesterember? Hányadik emeleten és melyik lépcsőn?

A nyomorék nem felelt, csak rámeresztette a megrémültségtől hülyén tágra nyílt, kerek szemét. A házmester bizonyára a szomszédban lebzselhetett. Péter egy pillanatig várt; aztán az udvar hátsó részében egy kis lányt pillantva meg, ráfanyalodott, hogy lábujjhegyen átgázolja a pocsolyát.

- Mondd csak kicsikém, ömersz te itt a házban egy Laveuve nevű vén mesterembert?

A kicsike, kinek vézna testecskéjét csupán rongyokra foszlott könnyű kis rózsaszín vászonruhácska fődte, csak úgy didergett a hidegtől és parányi kezeit fagyokozta bőrrepedések és daganatok éktelenítették el. Felvetette hideg-kicsipte, de így fagydermedten is csinos, finom arczocskáját.

- Laveuve, nem, nem tom', nem tom'!

És önkéntelenül is kolduló mozdulattal nyújtotta feléje szegény elgémberedett és elfagyott kis kezét. Aztán mikor Péter egy fehér pénzdarabot csusztatott beléje, vidám gödölye módjára szökdécselt keresztül az iszapos pocsolyán és éles hangon dudolgatta:

- Nem tom', nem tom', nem tom'!

Péter arra határozta magát, hogy utána baktat. A kicsike eltűnt a tátongó lépcsőházak egyikében, és Péter nyomban követte őt. Felhaladt egy sötét, büzös lépcsőn, melynek félig kitördelt lépcsőfokai oly síkossá váltak az elhullajtott főzelék- és zöldség hulladékoktól, hogy a zsiros, piszkos kötélbe kellett fogódzkodnia, melynek segítségével valahogy fel lehetett kapaszkodni. De valamennyi ajtót zárva talált, hiába kopogtatott több helyütt; az utolsónál valami elfojtott mormogás volt a válasz, mintha dühöngő vadállat volna oda bezárva; tehát szépen visszafordult és az udvarra érve, egy pillanatig habozott.

Aztán a másik lépcső felé vette útját. Ott fülhasító gyerekordítás csapta meg a fülét; olyan éles, metsző sikitás, mintha valami porontyot fojtogatnának. A hang irányában szaporázva lépteit, egy nyitott ajtaju szobához ért, amelyben egy magára hagyott kis gyermek volt odakötve kis székecskéjéhez, nyilván azért, hogy onnan le ne essék. Ez ordított olyan keservesen, hogy majd elállt a lélekzete és csak úgy zöldült-kékült az arczocskája. Ennyi nyomor és elhagyatottság láttára Péter ereiben megfagyott a vér és dult lélekkel fordult megint vissza.

Lenn egy asszony vetődött útjába, aki a kötényében három burgonyával tért haza. Péter megszólította őt, de az asszony gyanakvó pillantásokat vetett papi csuhájára.

- Laveuve, Laveuve, nem szolgálhatok. Ha a házmesterné itt volna, az tán megmondhatná. Tetszik tudni kérem, itt öt lépcső van, nem lehet ám mindenkit ismerni! Aztán meg olyan gyakran váltakoznak itt a lakók. Különben nézze meg amott a hátsó lépcsőn.

Az a hátsó lépcső még rondább és rozogább volt a többinél; lépcsőfokai mind beomlottak; nedves, vizes falai olyan sikosak voltak, mintha kinos halálverejték gyöngyöznék rajtuk. Minden emeleten fojtó bűz gomolygott föl a csatorna-medenczéből és minden egyes lakásból jajgatás, veszekedés, a nyomor szörnyű, undorító, rettenetes lármája hangzott ki. Az ajtók egyike fölpattant és egy férfi jelent meg a küszöbön, aki a keze köré tekert hosszú hajfonadéknál fogva vonszolta maga után a feleségét; három porontyuk pedig keserves sirás-rivással verte föl a házat.

Továbbmenet Péter valamelyik szoba nyitva felejtett ajtaján bekandikálva, elsuhanó vizióként egy vézna, kiaszott, köhécselő, fonnyadt mellű fiatal asszonyt pillantott meg, aki a szobában föl és alá tánczolt, hogy a karjain ringatott csecsemő nyöszörgését elcsitítsa, miután kétségbeeséssel tapasztalta, hogy emlőinek teje egészen kiapadt.

A szomszéd lakásban még szivetszakgatóbb látvány tárult fel előtte. Három emberi lény kuporgott ott a padlón összegubbaszkodva. Félig rongyokba burkolt, félig pedig meztelen

testükről se a nemükre, se a korukra nem lehetett következtetni. Az ürességtől kongó szoba közepén egy tálból faltak mohón valami kotyvalékot, amely még a kutyának se kellett volna. Péter közeledtére alig vetették föl a fejüket; vadállatias dörmögés hangján mordultak rá és nem is válaszoltak a hozzájuk intézett kérdésekre.

Péter már vissza akart fordulni, de az utolsó emelet egy sötét kis folyosójának bejáratánál még egyszer szerencsét próbált és bekopogtatott az egyik lakásba. Egy asszony nyitott neki ajtót; kócos, fésületlen hajába ősz hajszálak vegyültek, noha alig lehetett több, mint negyven éves. Vértelen, fakó ajkai, sárgás arczából fáradtan kipislogó, ellobbant tüzü szemei végtelen ki-merültségről tanuskodtak, és arczán az üldöző nyomor okozta folytonos remegő félelem és néma megadás kifejezése borongott. A papi csuha láttára nagy zavarba jött és nyugtalankodva rebegte:

- Tessék, abbé ur, tessék!

Egy férfi, akit Péter első percében észre sem vett, egy szintén negyven esztendősnak látszó magas, vézna, tar koponyájú, ritka bajszu és szakállu, fakó, vörhenyes haju mesterember, olyan szenvedélyes mozdulattal pattant föl ültéből, mintha azzal fenyegetné a fiatal papot, hogy ott dobja ki, amerre jött. De aztán türtőztette magát, odaült a lógós asztal mellé és tüntetőleg hátat fordított neki. Kettőjükön kívül még egy körülbelül tizenegy vagy tizenkét éves lányka volt a szobában; szelid és megnyult arczu szép gyermek, akinek vonásaiban az a koravén értelmesség tükröződött vissza, amelyet a nagy nyomor érlel a gyermekben. Azt hívta oda magához és a térdeihez ölelte; nyilván, hogy megóvjá a papi csuhával való érintkezéstől.

Ez ellenséges indulatra valló fogadtatás láttára Péter szíve összefacsarodott, mert úgy az üres szobából, amelynek jéghideg volt a tüzhelye, valamint három lakójának komor, néma kétségbeeséséből a legsötétebb nyomor, a legszánandóbb inség tárult elé, de azért mégis megkockáztatta a kérdezősködést.

- Kérem, jó asszonyom, nem ismer ön itt a házban valami Laveuve nevű vén mesterembert?

Az asszony, aki most már szepegeve bánta meg, hogy beeresztette a papot; mert látta, hogy ez sehogy sincs inyére az urának, félénken igyekezett a dolgot jóvátenni.

- Laveuve, Laveuve? Nem, nem ismerem! Te, Salvat, hallod! Tán ismered te?

Salvat felelet helyett vállat vont. Hanem a kicsike nem birt féket kötni a nyelvecskéjére.

- Theodora mama, mondok valamit... Talán az a filozofusz lesz?

- Egy volt szobafestőt, egy vén, beteg aggastyánt keresek, aki most már munkaképtelen.

Theodora asszony most már tisztában volt a személyazonossággal.

- Igen, igen, az lesz! Mi itt úgy hívjuk, hogy filozofusz; itt ez a név ragadt rá, a mi környékünkön. De azért nincs kizárva, hogy becsületes polgári neve Laveuve ne lehessen.

Salvat ég felé emelt ököllel, mintegy némán tiltakozott a meglevő világrend, meg ez égbekiáltó szörnyűség ellen, a mely megengedi, hogy az agg munkásembernek, akár csak a kidőlt igavonó lónak, éhen kelljen meggebednie! De azért egy kukkot se szólt; komor, emberkerülő hallgatásába merült el újra, abba a rémes tépelődésbe, amelyből Péter belépte fölriasztotta volt. Nyilván gépésmunkás lehetett és tekintete merőn tapadt az asztalon heverő szerszám-tarisznyára, amelyből valami nagy, gömbölyű tárgy dudorodott ki; bizonyára valami hazaszállítandó munka volt. Valószínűleg a hosszú, kínos munkapangáson tűnődött, a rettenetes tél ez utolsó két hónapján, amidőn akárminő foglalkozás után nézve, vette volt nyakába a várost. De hiába, semmiféle munkát nem kapott. Vagy tán a nyomorgó éhenkórászoknak a közel jövőben bekövetkező véres visszatorlására gondolt, hogy lobbort vető merengése oly sajátságos lángot gyújtott révedező, izzó kék szemében? Egyszerre észrevette, hogy a kicsike

az asztalon levő szerszám-tarisznyával babrálgat és kezdi bontogatni, hogy megnézzé, mi van benne. Megrázkódott és aztán benső felindulástól elsápadt arczczal, keserüségtől vonagló ajkakkal szólalt meg:

- Nem hagyod azt ott, Céline! Hányszor mondtam már neked, hogy a szerszámokat nem szabad bántani!

Aztán ő maga nyult a féltett bőrzacskó után és nagy óvatossággal odatámasztotta a szék mögötti falhoz.

- Itt lakik az a Laveuve nevezetű öreg, ezen a folyosón? - kérdezte Péter.

Theodora asszony aggódó tekintete kérdőn kereste a merengő férfi arczát. Ő maga ugyanis azt tartotta, hogy nem nagyon illik egy papot durván elutasítani akkor, midőn az magának annyi fáradságot vesz, hogy a szegény emberhez ellátogat; mert lehet néha náluk is keresni egy pár garast. Midőn tehát látta, hogy az ura sötét tépelődéseibe merült és rábizza, hogy cselekedjék legjobb belátása szerint, rögtön felajánlotta szolgálatait.

- Ha abbé ur parancsolja, odavezetem. A folyosó legvégében lakik. De ösmerni kell a járást, mert oda ám lépcsők vezetnek föl.

Céline mohón kapott a kínálkozó szórakozáson, lesiklott az apja térdéről és szintén kísérelve szegődött. Salvat egyedül maradt a szegénység és szenvedés, az igaztalanság és fölháborodás e komor hajlékában, amely hiján volt a kenyérnek meg a meleg tűzhelynek és lángoló látományaitól kísértve, szemét merőn a szerszámzacskóra szegezte, mintha szerszámai között rejlének a világ gyógyirja.

Valóban sok lépcsőt kellett még mászniok, míg Péter Theodora asszony meg a kis Céline nyomában, egy szűk, padlásforma kuczkóba ért. Közvetlen a tetőzet alatt megvonuló, néhány négyszögmeternyi odú volt ez, amely oly alacsony volt, hogy felnőtt ember nem is állhatott benne egyenesen. A világosság csupán egy parányi padlásablakon szűrődött át; de minthogy a hó annak az üvegét is elborította, tárva-nyitva kellett hagyniok az ajtót, hogy csak valamit is lássanak. Csupán az olvadó hó hatolt be ezen az ablakon és amint egy csepp a másik után lecsurgott, szürkés-barna lucok borította a sikos kövezetét. A kemény fagy hosszú hetei után ez a sötét, ködös olvadás mindent bevont testet borzongató nedves leplével. És ebben a kuczkóban, melyben egyetlen szék, de még egy szál deszka se akadt, fetrengett Laveuve a pusztá kövezeten, undorító piszkos czondrák halmazán, mint valami döglőfélben levő állat, amely a maga szemetén haldoklik.

- Tessék, - szólalt meg Céline kántáló hangon - itt van, ez a filozofusz!

Theodora asszony föléje hajolt, hogy megnézzé, vajjon él-e még?

- Igen, úgy hiszem, még lélekzetet vesz, alszik. Óh, hiszen nagyon jól érezné magát, ha mindennap volna mit ennie. De hát édes Uram Istenem, szegénynek senkije sincs, és mikor az ember a hetven felé jár, legjobb, ha a vízbe öli magát. A szobafestők mestersége olyan, hogy már ötvenéves korukban sem tudnak létrán állva dolgozni. Eleintén csak akadt neki olyan munkája is, amit síkföldön végezhetett. Később meg az a szerencséje volt, hogy épületőrnek alkalmazták. De most ugyancsak lefűtültek neki; mindenünnen elbocsátották, és két hónappal ezelőtt ide került, ebbe a nyomorult barlangba, hogy itt várja be a halált. A háziur nem merte kitenni a szűrét, ámbár nem az ő akaratján mulott. Ön azt fogja kérdezni, hogy mért nem segíyezi őt a többi lakó? Hát, kérem, néhanapján juttatunk neki egy kis borocskát vagy egy falat kenyeret. De mikor az embernek magának sincs mit ennie, hogy adhatna másnak?

Péter megborzadva bámult erre az összezsugorodott szörnyű emberi romra. Hát ez az, ami egy emberből ötven esztendő terhes munkája, nyomora és társadalmi igaztalansága után meg-

marad? Végre megkülönböztette a homályban az aggastyán hófehér, alakjátvesztett, összezsugorodott, kiaszott arczát. A remény nélkül való nehéz munka végleges kudarcza rítt le róla egyetlenegy emberi arczban összpontosulva.

Gondozatlan, kusza szakálla egész arczát benőtte; olyan volt, akár csak valami vén ló, amelyet nem kefélnek többé. Mióta a fogai kihullottak; fogatlanul lelógó állkapcsai egymás fölé borultak. Szemei megüvegesedtek, az orra belenyult a szájába. Olyan volt, mint valami terhes munkától kimerült, kidőlt nyomorék állat, amely már csak a végperceit várja.

- Szegény, szegény teremtés! - rebegte Péter megrázkódva. - És itt engedik őt éhen veszni, magára hagyatva, egyedül és egyetlenegy kórház, egyetlenegy szegényház se akad, amely őt befogadta volna!

- Hja, kérem, - szólalt meg Theodora asszony a néma megadás mélabus hangján, - a kórházak a betegek számára épülnek; ez pedig, szegény, nem beteg, csak erejének fogytán van. Aztán nem is valami könnyen hozzáférhető ember. Még csak a minapában is ide jöttek érte, hogy beszállítsák a hajléktalanok menedékhelyébe, de nem akarja, hogy négy fal közé zárják be; gorombán válaszol mindazoknak, akik kikérdezik, eltekintve attól, hogy iszákos és gonosznyelvű rágalmozó hírében áll. No de, hála a jó Istennek, nemsokára tul lesz szegény minden földi bajon.

Péter föléje hajolt és midőn látta, hogy Laveuve tágra mereszti a szemét, gyengéd hangon szólott hozzá és elmondta neki, hogy egy jóbarátja nevében hozott neki egy kis pénzt, amivel beszerezheti a legszükségesebbeket. A papiruha láttára az aggastyán néhány mérges szót mormogott. De bármily nagy volt is gyengesége és kimerültsége, a párisi mesterember élczelődő és gúnyolódó kedve most sem tagadta meg magát.

- Ugy? Nos hát ez esetben szívesen hörpintenék fel egy kortyocska bort, - szólalt megérthető hangon - meg egy falatka kenyeret is enném hozzá, ha van miből, mert már két napja, hogy ételnek és itálnak színét se láttam!

Céline készséggel ajánlkozott, hogy leszalad, és Theodora asszony Rose abbé pénzéből egy liter bort, meg egy kenyeret hozatott. Aztán elmesélte Péternek, hogy az öregnek be kellett volna jutnia a rokkant munkások menedékhelyébe, abba a jótékony intézetbe, amelynek női bizottságában Duvillard báróné elnököl; de az alapszabályok értelmében megkivánt tudakozódás valószínűleg olyan kedvezőtlen eredményre vezetett, hogy a dolog abba maradt.

- Duvillard báróné! Hisz ismerem őt, még ma elmegyek hozzá, - kiáltott föl Péter vérző szívvél. - Lehetetlen, hogy egy ember tovább maradjon ebben a helyzetben.

Miután a kis Céline a borral meg a kenyérrel visszatért, mindahárman együtt emelték fel az öreget, leültették rongyokból megvetett fekvőhelyére, megetették és megittatták, aztán odatették melléje a kenyeret. Egy nagy négyfontos kenyeret meg a bort és meghagyták neki, hogy szép lassan fogyaszsa azt el, nehogy belehaljon a mohó élvezetbe.

- Jó volna, ha abbé ur itt hagyná nekem a czimét, az esetre, ha volna valami tudatni valóm, - mondotta Theodora asszony, amidőn újra odaértek lakása ajtajához. Péternek nem volt névjegye, mindahárman bementek hát a szobába. Salvat most már nem volt egyedül. Állva beszélgetett halkan, lázas gyorsasággal, ajkait szinte ajkhoz illesztve, egy körülbelül husz esztendő fiatal emberrel. Látogatója szikár, barna, sörtemódra lenyírt haju és csirádzó szakállu ifju volt, akinek ragyogó szemü, egyenes orru, vékony ajku, élénk értelmiségről tanuskodó halvány arczán piros foltok gyultak ki. Kopott, rövid kabátjában didergett a hidegtől és homlokán sötét, makacs dacz ült.

- Az abbé ur a filozófus érdekében itt akarja hagyni a czimét, - magyarázgatta szeliden Theodora asszony, akit látszólag kellemetlenül érintett, hogy az urának látogatója van.

A két férfi a papra tekintett, aztán vésztjósító arczczal néztek össze. Hirtelen elakadt ajkukon a szó és mély csönd állott be a mennyezetről hullongó fagyasztó hideg légben.

Salvat nagy óvatossággal nyult újra a falhoz támasztott zsák után.

- Lemész? Ujra munkát még keresni?

Salvat nem válaszolt; csak arcza öltött néma, haragos kifejezést, mintha azt akarná mondani, hogy most már mitsem akar tudni a munkáról, mivelhogy őt a munka olyan hosszú ideig kitagadta volt.

- De kérlek, iparkodjál valamit hazahozni, mert tudod, hogy nincs a háznál semmi. Hány órákor jössz haza?

Salvat ismételt néma taglejtésével mintegy azt válaszolta, hogy visszajön, mihelyt csak jöhet, lehet, hogy tán soha. Bárhogy magára erőszakolta is a hősiességet, forró könnyek szöktek révedező kék szemeibe, amelyekben szikrátszóró láng lobbant fel. Hevesen magához szorította a kis Célinet és szenvedélyesen, önfeledten csókolgatta, aztán a hóna alá csapta a bőrzacskót és fiatal kísérőjével együtt távozott.

- Céline, - szólalt meg Theodora asszony, - add oda az abbé urnak czeruzádat. Tessék ide telepedni, uram, itt jobban tud írni.

Aztán, miután Péter letelepedett arra a székre, amelyről az imént Salvat fölkelt, Theodora asszony mintegy mentegetve urának udvariatságát, bőbeszédűen folytatta:

- Óh Uram, ő nem rossz ember, hanem rengeteg sok bajjal és nyomorral kellett szegénynek küzdenie az életben; ez tette őt olyan rideggé. Ép úgy járt ez a fiatal gyerek is, akit az imént tetszett látni. Mathis Viktor a neve. Szegény, ő se valami szerencsés csillagzat alatt született. Nagyon jó nevelésű, nagyon művelt ember; az anyjának, egy szegény özvegyasszonynak pedig, épen csakhogy kenyérre telik, az is szűken; könnyen érthető hát, hogy szegényeknek ez szeget üt a fejükbe és nem csoda, ha mindig azt hajtják, hogy az egész világot a levegőbe kéne röptetni. Én részemről nem úgy gondolkodom; de azért megbocsátok nekik, oh, tiszta szívből megbocsátok!

Péter, mélyen érdeklődött mindemez ismeretlen és rettenetes borzalom iránt, amit maga körül tapasztalt. Nem sietett tehát a czim megírásával, hanem bizalmas vallomásokra bízta az asszonyt, feszült figyelemmel hallgatta.

- Oh, ha tudná abbé ur, milyen sanyaru sorsa volt szegény Salvatnak! Elhagyatott lelencz volt, nem ismerte se apját, se anyját. Az országutakon kóborolt és mindenféle mesterségbe belekontárkodott, csakhogy megélhessen. Aztán a gépésmesterséget tanulta meg. Nagyon jó munkás, biztosíthatom, nagyon ügyes, nagyon dolgozó ember! Hanem már akkor is voltak forradalmi eszméi. Mindenkiel összeveszett, lázadásra akarta csábítani a többi munkásokat, úgy hogy sehol se tudott megragadni. Végre harmincz éves korában megtette azt a bolondot, hogy valami vállalkozóval átment Amerikába, ahol őt annyira kihasználták, hogy hat év múlva holtbetegen és krajczár pénz nélkül jött haza. Tetszik tudni, ő a Léonie hugomat vette volt nőül. De szegény asszony meghalt, még mielőtt az ura Amerikába vitorlázott volna és örökbe itt hagyta neki a kis Célinet, aki akkor még csak egy esztendő volt. Én akkoriban az én Labitte Tivadar nevű urammal éltem együtt, aki kőműves mesterember volt és nem dicsekvésből legyen mondva, hanem majd belevakultam a sok varrogatásba. Azért az uram csak ütött, vert, amíg félholtan le nem rogytam a földre. Egy szép napon aztán azon vettem észre magamat, hogy a faképnél hagyott és megszökött egy huszéves fiatal szépséggel, aminek igazán inkább örültem, mint busultam... Természetesen, mikor oszt Salvat visszajött és engem egyedül talált kis leánykájával, akit elutazása előtt rámbizott, hát bizony a körülmények

kényszerítő hatalma úgy hozta magával, hogy összeálltunk. Nem esküdtünk ugyan meg, hanem úgy-e, abbé ur, ez egyre megy?

De Theodora kissé mégis zavarba jött, és hogy bebizonyítsa, miként ő sincs tisztességes rokonok híján, gyorsan hozzátette:

- Hja, nekem sohasem kedvezett a szerencse. Van nekem még egy Hortense nevű nővérem, aki Chretiennot hivatalnokhoz ment nőül és akinek nagyon szép lakása van a Boulevard Rochechouart egy házában. Hárman voltunk gyerekek apám második házasságából: Hortense, a legfiatalabb, Léonie, aki meghalt, meg én, a legidősebb. Aztán van még az apám első házasságából egy Toussaint Jenő nevű fivérem, aki nálamnál tíz esztendővel idősebb és szintén gépész. Már a háború óta mindig egy és ugyanabban a gyárban dolgozik, a Grandidier gyárban, husz lépésnyire innen a Mercadet-utcában. Csak az a baj, hogy szegényt a multkor szélhűdés érte... Én meg elvesztettem a szemem világát; azzal tettem tönkre, hogy naponta tíz órahosszat forgattam a tűt. Most már alig tudok valamit megfoldani, mindjárt könybe borul mind a két szemem. Takarítást akartam vállalni; de nem akadt; a balszerencse összeesküdt ellenünk. Így hát persze mindennek, még a legszükségesebbnek is híján vagyunk, a legszörnyűbb nyomorba jutottunk; néha két-három napig sincs egy betevő falatunk; úgy tengődünk mint a kutya, amelyik abból él, amit véletlenül talál utjában. No meg mindehhez hozzájárul még ez a szörnyű kemény fagy, amely két hónap óta úgy dermesztett, hogy néha azt hittük, reggelre nem ébredünk föl többé. Bizony, kérem, én sohase voltam boldog; előbb ütöttek, vertek, most meg már lefüttyültek énnekem; el vagyok már csigázva, sutba kerültem; magam sem tudom, minek élek?

Hangja reszketésbe fult, vörös szemei könybe lábadtak és Péter érezte, mint zokog föl ezek nyomora ebben a szegény akaratnélküli derék asszonyban, aki úgy teszi át szerelem nélkül való, véletlen esélyektől függő házaseletet, mintha már kitörölték volna az élők sorából.

- Nem panaszkodhatom Salvatra, - folytatta azután, - ő nagyon derék ember, az egész világ boldogításáról álmodozik; nem iszik; ha akad munkája, dolgozik. Csakhogy persze annyi bizonyos, hogyha nem ártaná bele magát a politikába, hát többet dolgoznék. Mert nem lehet ám egyszerre gyűlésekre is járni és a pajtásokkal vitatkozni, meg a műhelyben is dolgozni. Ebben hibás szegény, az egyszer bizonyos! Ezzel nem azt akarom mondani, hogy szegénynek nincs oka panaszkodni. Nem is képzelheti, hogy üldözi szegényt a szerencsétlenség; minden csapás egyszerre érte, földre sujtotta. Egy szent is beleőrülhetne és bizony könnyen fölfogható, hogy egy ilyen balsorstól üldözött szerencsétlen flótás végre kijön a béketüresből és nekidühösödik. Két hosszú hónap alatt egyetlenegy jószívű emberre akadt csak, valami tudósra, aki ott fönn telepedett le a dombtetőn. Fromont Vilmos a neve annak az uri embernek. Hébe-korba az adott neki egy kis munkát, amiből néhanapján telt a betevő falatra.

Péter meglepődött azon, hogy a fivére nevét hallja emlegetni; kérdésekkel akarta faggatni Theodora asszonyt; de egy sajátságos, kényelmetlen érzés, amelybe épp annyi félelem, mint tartózkodás vegyült, némította el ajkán a szót. Célinere szegezte a szemét, aki némán állott előtte és vézna, komoly gyermekarczával bámult rá. Theodora asszony látva azt, hogy a pap rámosolyog a gyermekekre, még egy utolsó megjegyzést kockáztatott.

- Lásd, kérem, különösen ha erre a kicsikére gondol, akkor magánkívül van dühében. Imádja ezt a gyereket és ha látja, hogy szegényke éhgyomorral fekszik le, akkor meg szeretné ölni az egész világot. Olyan egy aranyos jó gyerek, olyan kitűnően tanult az elemiben. Most még ruhácskája sincs, amiben iskolába járhatna.

Péter, aki ezalatt végre megírta a czimet, egy ötfrankos ezüstpénzt csusztatott a kicsike markába és hogy rövidesen gátját vesse a hálálkodásnak, sietve így szólt:

- Ha Laveuve érdekében szüksége lesz rám, tudja, hogy hol találhat. Én ma délután mindenestre eljárók az ügyében és remélem, hogy még az este eljönnek érte.

Theodora asszony rá se hallgatott, hanem ezer áldást rebegett, míg Céline mélyen megilletődve, hogy egy ötfrankos pénzdarabot szorongat a kezében, halkan hálálkodott.

- Oh, szegény apuska elment, hogy egy pár krajczárt kerítsen. Mit gondolsz, nem volna-e jó, ha utána szaladnék és megmondanám neki, hogy mára van már miből éljünk.

A pap a folyosóra kiért, s hallotta, mint feleli erre az asszony:

- Ha azóta mindig talpon van, most már nagyon messze járhat. Tán visszajön.

Midőn Péter végre zugó fejjel és szomorúságtól elgyötört szívvel elhagyta ezt a rettenetes és nyomorúságos házat, legnagyobb meglepetésére Mathis Viktort és Salvatot újra maga előtt látta, akik a piszkos udvar egyik szögletében vonultak meg a pocsolyák büzhödt kigőzölgései közepett. Lementek, hogy ott folytassák a szobában félbeszakadt beszélgetésüket. Ujra igen halkan és oly gyorsan, szinte hadarva beszélgettek, ajkaik oly közel értek egymáshoz, hogy szinte összeforrtak. Egész valójukat a szemükben lángoló tűz izzó heve járta át.

Amint meghallották oszt a léptek nesztét, ráismertek az abbéra és hirtelen fagyos nyugalmat színlelve, meleg kézszorítással váltak el, anélkül, hogy csak egy árva szót is szóltak volna többé, Mathis Viktor Montmartre felé vette útját, Salvat pedig habozni látszott, mintha a végtől kérne tanácsot. Aztán a véletlenre bízva magát, célzatosan indult utnak, kiegyenesítette munkásemberre valló, kimerült és éhséggyötörte sovány termetét és a Mercadet-utczába fordulva be Párisnak tartott, hóna alá csapva szerszámos zacskóját.

Egy pillanatra Péternek kedve kerekedett volna, hogy utána fusson és odakiáltsa neki, miként ott fönny hívja a kis lánykája. De ugyanaz a kéjelmetlen érzés vett rajta erőt, mint előbb: félelem, tartózkodás és ama biztos meggyőződés egy neme, hogy a sorsot semmi fel nem tarthatja kijelölt útjában. De most már ő se volt nyugodt és higgadt; az ő lelkén se borongott már az a fagyos, kétségbeesett gyötrelme, amely ma reggel erőt vett rajta.

Midőn kiért az utca borzogató ködébe, újra érezte, mint lüktet ereiben az a régi láz, mint lobog fel szívében a könnyörület ama lángja, amely e rettenetes nyomor megpillantására újra lobbot vetett benne. Nem, nem, ez már a soknál is több szenvedés; újra küzdeni fog, meg fogja menteni Laveuvet, az öröm egy sugarával fogja megaranyozni ennek a sok-sok szegény embernek a nyomorát.

E mai új tapasztalata mélyen bevésődött Péter lelkébe. Ez óriási Páris keretében, amely az imént úgy tűnt fel neki, mintha oly titokzatos és oly nyugtalanító hamvak fátyola borulna rája, úgy érezte, mintha a kikerülhetetlen büntető igazság fenyegető Damokles-kardja lebegne fölötte. És ő az egészség és termékenység új, fényes napjáról álmodott, amely az óriási várost azzá a termékeny talajjá fogja változtatni, amelyből majd a holnap jobb világa fog felsarjadzani.

II.

Ugyanezen nap délelőttjén, valamint majdnem mindennap, a ház néhány jóbarátja bizalmas-körű villásreggelire gyült össze Duvillardéknál. Már meg se kellett hívni őket, maguktól is eljöttek. És e ködös fagyolvadás dermesztő hideg télutói reggelen a fejedelmi pompával rendezett godot du mauroy-utcai palota a délszaki virágok legpazarabb díszében illatozott; mert a bárónénak az volt a legnagyobb kedvtelése, hogy a műkincsekkel zsufolásig megtelt fényes, magas termeket enyhe, balzsamos illatu melegházakká varázsolja, ahol Páris szomorú, ólomszínű téli nappalai lágyszélid, csókos öleléssé válnak.

A tágas udvarra nyíló földszinti nagy fogadótermekbe üvegfalás lépcsőházul szolgáló kis télikert vezetett, ahol két aranypaszmányos, haragoszöld libériába bujtatott inas ödöngött napestig. A palota egész északi szárnyát milliókra becsült képtár foglalta el. Hasonló pazarfényű diszlépcső vezetett fel az első emeletre. Ezen vonult végig a tulajdonképeni lakosztály mesés pompájú termeinek hosszú sora, amelyben a család rendesen tartózkodott: a biborkárpitos nagy fogadóterem, a kék, ezüstétkiményű kisebb szalon, az ódon bőrkárpitokkal bevont dolgozószoba, az angol butorzu, halványzöld falkárpitokkal bevont ebédlő, hozzá se számítva a hálószobák és öltözők légióját. A XIV. Lajos korában épült palota igazi nagyúri fenség és előkelőség pompáját mutatta, amely mintegy meghódolt és szolgálatába állott a diadalmas polgárság élvhajhászó finomult izlésének, amely a pénz mindenhatóságánál fogva egy évszázad óta korlátlanul uralkodik mindenen fölött.

Delet még nem harangoztak és Duvillard báró, rendes szokása ellenére, elsőnek érkezett a kis ezüstétkiményű kék szalonba. Körülbelül hatvan éves, magas és zömök, erősen hajlott orru és kövér arcú ember volt, kinek széles, husos száját ragadozó jellegű, még mindig szép fogsor ékesítette. Ámde a feje korán kopaszodott meg; ritka hajszálait feketére festette és simára borotválkozott, mióta a szakálla is megöszült. Szürke szemei bátor merészségre vallottak, csengő nevetése hódító voltát kürtölte.

Egész arcza a világ minden javainak feltétlen meghódítását, és birását vallotta a lelkiismeretet és tapintatot nem ismerő nagyur fejedelmi mindenhatóságát, aki visszaél társadalmi kasztjának jogtalanul rablott és megőrzött hatalmával.

Néhány lépést tett és megállt az ablak mellett levő remek, kosborokkal teli virágkosár előtt. A kandallón és az asztalokon ibolyabokréták lehették illatárjukat és ő hátradőlve végig nyújtzkodott a puha, ezüsttel himzett kékselyem karosszékek egyikében, ellankasztva a mámorító virágillattól, a langymeleg, néma, álmatag nyugalomtól, amely a faliszőnyegekből szinte láthatóan szivárgott elő. Hírlapot vett ki zsebéből és átfutotta annak egyik cikkét, mialatt a körülötte elterülő palota óriási vagyonát, fejedelmi hatalommá vált befolyását hirdette és amaz egész évszázad történetéről regélt, amely őt mindenható urrá tette.

Nagyapja, Duvillard Jeromos, egy szerény vidéki ügyvéd fia, 1788-ban mint jegyzőbojtár került föl Párisba tizenhatsz esztendőskorában. Nagyon okos, értelmes, pénzsomjas és telhetetlen ember léte, ő szerezte az első három milliót. Kezdetben a nemzeti birtokokra adott felpénz-kölcsönök által, később, mint a császári hadseregek főszállítója.

Az apja, Duvillard Gergely, Jeromosnak 1805-ben született fia, volt a család igazi nagy embere, aki elsőnek székelte a godot du mauroy-utcai palotában. Midőn neki Lajos Fülöp király a bárói címet adományozta volt, a modern pénz hatalom egyik hőse lett a juliusi uralkodás és a második császárság idejébe eső igazán botrányos, de annál óriásibb nyereségei révén, amennyiben oroszánrésze volt az összes nagy spekulációkban: bányáknak, vasutaknak s a Suez-csatornának hirhedt nagy lopásaiban.

Maga Duvillard Henrik báró, aki 1836-ban született, harminczöt éves korában fogott csak hozzá az üzlethez, a háboru után való korszakban, midőn Gergely báró elhalálozott. De oly mohó, dühös pénzsomjjal fogott a munkába, hogy egy negyedszázad lefolyta alatt vagyonát jó negyedrésszel szaporította meg. Telhetetlen, minden erkölcsöt megrontó, minden jellemet megbomlasztó ember volt, aki mindent elnyelt és elkorhasztott, amihez csak hozzányult. Ezenkívül gonosz csábító is volt, aki pénzzel vásárolta a megvásárolható lelkiismereteket, mert az ugyancsak türelmét vesztő és pénzéhes demokrácia láttára megértette az új idők szellemét.

Sokkal közepesebb tehetség volt mint az apja és a nagyapja. Élvehajhászó kéjencz jellemével inkább a könnyű prédát, mint a hódítást áhította. Veszedelmes ember volt, telibendőjű, diadalmaskodó szerencsefi, aki biztos kézzel dolgozott és minden kézmozdulatával milliókat söpört a kasszájába, aki pajtáskodva tárgyalt kormányokkal és a zsebébe dughatta volna, ha nem is egész Franciaországot, de legalább az egész minisztériumot.

A történelem egy százada alatt három emberöltőn keresztül benne testesült meg a pénz-királyság, melyet már fenyegetett és megingatott a holnap előrelátható vihara. Voltak idők, midőn az alakja nőtt és emelkedett, óriási mérveket öltött és magának a polgári elemnek típusává fejlődött. Ama polgárságnak típusává, amely a nyolczvankilenczediki nagy vagyon-felosztás alkalmával mindent magához ragadott, mindenben csak maga-magát hizlalta a negyedik rend rovására, és amely a bitorlott javakból semmit, de semmit se akart visszaadni.

Az a cikk, melyet a báró mostan valami krajczáros lapban olvasott, rendkívül érdekelte. A »Népszava« amolyan nagyhangu krakélerlap volt, amely amaz ürügy alatt, hogy a megsértett igazság és erkölcs védelmére kel, minden reggel valami új botrányt röpített világgá, ama reményben, hogy ezzel kelendőbbé teszi a lapját. A mai reggeli számban kövér betűkkel ékeskedett ez a cím: »Az afrikai vasutak ügye,« amely valami ötmillió vesztegetésről, két megvásárolt miniszterről, harmincz kompromittált képviselőről szólt. Maga a főszerkesztő, a híres Sagnier, gyűlöletet, szenvedélyt lehelő cikkében kijelenté, hogy birtokában van ama harminczkét képviselő névjegyzékének, akiknek szavazatát báró Duvillard megvásárolta, midőn a parlamentben az afrikai vasutak ügye került szavazás alá és hogy ezt a jegyzéket közzé is fogja tenni. Egész regényes történetet szőttek bele ebbe az ügybe, valami Hunter nevű ember érdekes kalandjairól, akit a báró kopójául használt és aki megszökött.

A báró nagyon nyugodtan ismételt elolvasta a nagyhangu frázisokat, megmérlegelt minden egyes szót, és ámbár egyedül volt a szobában, vállát vonogatta és a hatalmas ember nyugodt biztosságával, aki tudja, hogy a háta fedezve van és hogy sokkal befolyásosabb, semhogy aggódnia kellene, hangos szóra nyilott ajka:

- A tökfilkó, még sokkal kevesebbet tud, mint amennyit mond.

Ebben a pillanatban toppant be az első vendég, egy alig harmincznégy éves, választékosan öltözött, mosolygó szemű, finoman metszett orru, göndörre süttött haju szép barna ember, akinek egész megjelenése és modora valami hübele-balázsforma szórakozottságra és csapodár gondatlanságra vallott s azt a benyomást tette, mint valami ugráló madár. Ma reggel a rendesnél idegesebbnek és izgatottabbnak látszott és mosolyába aggódó rémület vegyült.

- Ah, maga az Duthil, - szólta a báró fölemelkedve ültéből. - Olvasta?

Ezzel rámutatott a »Népszava« kezében levő példányára, amelyet, hogy zsebre vág hasson, összehajtott.

- Igen, olvastam! De hisz ez hallatlan. Hogy juthatott Sagnier a névjegyzékhez! Áruló volt hát közöttük?

A báró nyugodtan mosolygott és mulatott Duthil titkos aggodalmán. Mint igen becsületes és majdnem szegény ember számba menő angoulémei jegyző fia, apja kitűnő hírnevének köszönhetette, hogy szülővárosa már ilyen fiatal korában képviselőül küldte föl őt Párisba, ahol vigan élte világát és az élvhajászás és semmittevő henyélés amaz életmódját folytatta, amelyet egyetemi tanuló korában megkezdett. Hanem suresnes-utcái barátságos legénylakása, meg aztán az a számos siker, amit szép ember léte a nőtársaság ama kábitó forgatagában aratott, amelyben folyton megfordult, roppant sok pénzébe kerültek. És ő, az erkölcsi érzék híján levő ember virágos jókedvével, készségesen bocsátkozott máris bele minden megalkuvásba, minden erkölcsi züllésbe, mint könnyelmű, fölületes világfi, mint semmivel nem törődő nőhódító, aki semmi fontosságot nem tulajdonít az ilyen szörszálhasogató kicsinyességeknek.

- Eh mit, - szólalt meg végre a báró. - Még nyílt kérdés: vajjon megvan-e Sagniernak ez a névjegyzéke? Kétlem, mert nem is volt soha irott névjegyzékünk; Hunter nem követte el azt az ostobaságot, hogy jegyzékbe szedje az embereit. Meg aztán, micsoda nagy dolog az egész? A vállalat virul és nem történt semmi más, mint ami hasonló esetekben mindig történik.

Duthil, aki először életében aggódott komolyan, áhitattal hallgatta Duvillard szavait, mert szükségét érezte annak, hogy valaki megnyugtassa.

- Ugyebár? - kiáltott föl. - Hisz ezt mondtam magamban én is, az egész dolog szót se érdemel.

Igyekezett is visszanyerni szokott mosolyderűs jókedvét. Különböztetett azt se tudta már jóformán, hogyan és milyen ürügy alatt zsebelt ő ennél a vállalatnál vagy tizezer frankot. Vajjon megnevezetlen határidőre szóló kölcsön, vagy a nyilvános vélemény befolyásolását célzó újságcikkírázás címén-e? Hunter ugyanis nagy ügyességet fejtett ki, amidőn arról volt szó, hogy még a legkevésbé ráérti lelkiismereteknek is kimélje szemérmét.

- Szót se érdemel, - ismételte Duvillard, aki szemmel láthatólag mulatott Duthil aggodalmán, - és különben, kedves barátom, tudvalevő dolog, hogy a macska mindig a talpára esik. - Volt ön Silvianenál?

- Onnan jövök, a kicsike dühös magára nagyon. Ma reggel tudta meg, hogy a Comédie Française-nál dugába dőlt az ügye.

Lángoló harag bibora gyult fel hirtelen a báró arcán. Ő, aki oly fagyos nyugalommal, olyan csipős gúnnyal fogadta az afrikai vasutak ügyéből kifolyólag fenyegető-botránnyt, lába alatt ingadozni érezte a talajt és minden csepp vére lázas izgalomban égett, mihelyt erről a lányról, hatvan esztendősen korának lángoló szenvedélyéről, volt szó.

- Micsoda? Dugába dőlt? Hisz még tegnap szinte kötelező ígéretet kaptam a szépművészeti szakosztályban.

D'Aulnay Silvianének az a makacs szeszélye támadt ugyanis, hogy ő, aki eddig a színpadon csupán némelyes szépségsikereket aratott, a Comédie Française tagjául akarta magát szerződtetni. Polyeuctében Paulina szerepében akart először fellépni, amely szerepet már hónapok óta nagy buzgósággal tanulmánya tárgyává tette. Ez ugyancsak nevetséges dolog volt és egész Páris kaczagott rajta, mert a kisasszony a legocsmányabb fajtalanság, s minden képzelhető bűn és élvhajászás hírében állott. De ő fitymálós nemtörődőséggel pellengére állította magát és győzelmében bizva, állhatatosan követelte ezt a szerepet.

- A miniszter nem akarta - magyarázta Duthil.

A báró nagyot nyelt dühében.

- A miniszter? Ugy? A miniszter? No majd meg fogom én ugratni ezt a minisztert.

El kellett hallgatnia, mert Duvillard báróné jelent meg a kis szalon küszöbén. Negyvenhat éves asszony léte még mindig nagyon szép, sugár termetű, szőke nő volt. Kissé elhízott

karjainak és vállainak még mindig remek idomain a selymes hófehérséget egy foltocska sem bontotta meg; csupán az arcza vesztett az üdeségéből, amennyiben kissé hervadásnak indult és biboros pir ült ki telt orczáin. Ez volt a legnagyobb keserve, élte minden órájának gyötrő gondja. Sajátságos, bűvös varázslatos, kissé hosszukás arcza, melyben kéjes álmatagságu kék szempár ragyogott, elárulta zsidó származását. Tunya volt, mint valami keleti rabszolganő: minden mozdulattól, még a járástól és a beszéléstől is irtózott, mintha az Isten is csak egy hárem számára teremtette volna, hol csupán a saját személyének ápolásával foglalkozhatik.

Tiszta fehér öltöny omlott alá junói termetén, elbájolóan szép és szembetűnően egyszerű fehér selyemruha.

Duthil elragadtatással üdvözölte és kezet csókolt neki.

- Ah, asszonyom, ön tavaszi derüt fakaszt a lelkemben. Páris ma reggel oly sötét és sáros.

Ekkor érkezett a második vendég, egy délczeg, szép férfi, és a báró, akit szerelmi szenvedélye folytonos izgalomban tartott, arra használta ezt az alkalmat, hogy ő maga félrevonulhasson. A szomszéd dolgozószobába vezette Duthilt e szavakkal:

- Jöjjön csak be egy pillanatra. Még egy szavam van önhöz a kérdéses ügyben. Quinsac ur, ugy-e bár, lesz oly szives és a feleségemet egy pár perczig mulattatja?

Mihelyt a báróné magára maradt az ujonnan érkezettel, aki szintén tiszteletteljesen kezet csókolt neki, mélyen és hosszasan nézett az arczába, míg szép, szerelmes szeme könnybe borult. A beálló kissé kényelmetlen csendben végre halkan azt suttopta:

- Óh, Gérard, milyen boldog vagyok, hogy egy pillanatig együtt lehetek veled. Már ide s tova egy hónapja, hogy nélkülöztem ezt a boldogságot.

Egész legendaszerű történetet rebesgetett ugyanis a világ arról, hogy mi módon vette nőül Duvillard Henrik Steinberger Justusnak, a dúsgazdag zsidó bankárnak legfiatalabb leányát. Miként a Rothschildok, úgy a Steinbergerek is kezdetben négyen voltak fivérek. Justus Párisban lakott, a másik három Bécsben, Berlinben és Londonban. És ez az ő titkos szövetkezetüknek óriási hatalmat, nemzetközi és mindenható uralmat biztosított Európa összes pénzpiaczain. Justus volt a négy közül a legkevésbé gazdag; Gergely báróban pedig félelmetes ellenfelére akadt, akivel mindannyiszor kemény tusája volt, valahányszor jelentékenyebb prédára volt kilátás.

Egy rettenetes pénzügyi összeütközés után, miután megosztzkodtak volt a zsákmányon, az a zseniális gondolata támadt, hogy mintegy borraavalóul nőül adja Éva lányát Henriknek, a báró fiának. Henrik éppen akkor szenvedélyes szerelemre lobbant volt Éva akkoriban teljes virággá nyilott szőke szépsége iránt. Nőül akarta venni és az apja, aki alaposan ismerte a fiát, készséges beleegyezését adta a frigyhez, lelke mélyében pedig a markába nevetett, ismerve a komisz üzletet, mit Justus ez egyszer kötött.

Ez a házasság tényleg nagyon végzetessé vált az apósra nézve. Midőn apja halála után a gyönyörthajhászó kéjencz máza alól kibujt a zsákmányra szomjas ragadozó természet, mellyel a maga nagy részét kivette az uralomra jutott polgári demokrácia fékevesztett, mohó élvészomjának kiaknázásában, Éva nemcsak hogy nem tette tönkre Henriket, aki most mindenható bankárrá lett szintén, és aki oly korlátlan ura volt a pénzpiacznak, mint eddig még soha, hanem ellenkezőleg a báró tette tönkre Évát és alig négy esztendei házasság után teljesen betelt vele.

Miután Éva gyors egymásutánban egy fiúnak és egy leánynak adott életet, férje utolsó gyermekágya óta hirtelen elidegenedett tőle. Mintha visszahatásául ama mohó érzéki vágyakozásnak, amelylyel bírása után sóvárgott, mint megundorodott volna tőle, mint valami gyümölcs-

től, amelyet az ember eldob, mihelyt jóllakott vele. Eleintén az asszony meglepetten és néma kétségbeeséssel értesült arról, hogy a férje visszatért legénykori életmódjához és másutt keresi a szerelmet. Később pedig már heves szemrehányásokat és zajos jeleneteket sem rögtönzött, haragot sem tanusított, s alig igyekezett őt visszahódítani, hanem maga is szeretőt kerített magának. Nem tudott élni szerelem nélkül; bizonyára azért jött csak a világra, hogy szép legyen s tessék és mámoros imádatban, szerelmes ölelésekben töltse napjait. Tizenöt esztendeig állhatatosan is ragaszkodott ahhoz a szeretőhöz, kit huszonötéves korában kerített magának és olyan szigorú hűséget tanusított iránta, mint a milyen hűen ragaszkodott volna a férjéhez. És midőn a szeretője meghalt, e nagy csapás sulya alatt valóságos özvegyi gyászba borult szerető szive. Midőn aztán hat hónappal később Gérard de Quinsac gróffal találkozott, nem tudott ellentállni szerelmet szomjazó szive vágyának és az övé lett.

- Édes Gérard, - szólalt meg újra szerelmeta anyai gyöngédséggel, látva a fiatal ember zavarát, - tán beteg volt, vagy valami kellemetlenséget titkol előttem?

Tíz évvel idősebb volt nálánál, és ez egyszer már kétségbeesetten ragaszkodott utolsó szerelméhez, mert imádta ezt a szép fiút a vénülés ellen fellázadó valójának minden ízével, és kész volt harczra kelni mindennel a bírásáért.

- Nem, biztosítom, - felelt a gróf, - nem titkolok semmit, hanem az utóbbi időben az édesanyám gyakran tartóztatott vissza.

A báróné aggódó szenvedélylyel fürkészte az arcát, olyan szépnek és nemesnek találta őt szabályos arczvonásaival, barna hajával és gondosan ápolt bajuszával. A gróf Franciaország legrégebbi családjai egyikének volt a sarja és özvegy anyjánál lakott, akit egy kalandos hajlamu férj teljesen tönkre tett, de aki rangjának méltóságát megóvta, a Szent-Domokos-utca egy földszintes lakásában, ahol legfeljebb tizenötezer forintnyi évjáradékából élt. A fia soha nem dolgozott semmit, hanem beírta a köteles egyévi önkéntességgel. Aztán lemondott a katonai szolgálatról, valamint a diplomáciai pályáról is, ez egyedüli térről, amely rangjának és méltóságának megfelelőleg nyilott volna számára. Abban a szokott foglalatoskodó semmittevésben töltötte napjait, melyet a párisi szalonélet élén álló fiatal emberek élnek.

És úgy látszott, mintha az anyja, ez a gögösszigorúságu delnő is megbocsátandónak vélné ezt a henyélést, mintha ő neki is az volna a véleménye, hogy ilyen nemes, ősi vérből származó arisztokratának már tiltakozásképpen is vissza kell vonulnia a közügyek teréről a köztársasági kormányforma alatt. Bizonyára voltak ez elnézésnek aggasztóbb és mélyebben rejlő okai is. Gérard hét éves korában agyvelőgyuladást kapott, mely a gyöngéd anyát majd megfosztotta egyetlen fiától. Tizenhét éves korában pedig szivbajról panaszkodott és az orvosok lelkére kötötték Quinsacné asszonynak, hogy kimélje meg a fiát minden megerőltetéstől. Tudhatta hát, hogy milyen hazug fajának ez a nemes külseje: a délceg termet, a büszke arcz. Csupán por és hamu rejlik alatta, mit a betegség és az összedőlés örökös veszélye fenyegetett. Látszólagos férfiassága alatt egy gyenge, jólelkű lény lányos elpuhultsága rejlett, amely hajlik minden testi elzüllésre.

Az alkalommal, amidőn szerfölött jámbor anyjával a rokkant munkások menedékházába látogatott el, látta meg először Évát. Éva akkoriban egész énjének teljes odaadásával magához bilincselte őt, és még most is el-eljárt hozzá, egyrészt mert még mindig elég kíváncsi asszonynak találta, másrészt nem tudta, hogy mi módon szakítson vele. Az anyja, pedig ennek a bűnös szerelemnek szemet hunyt, aminthogy szemet hunyt sok más dőreségének is, amiket mint valami beteg, beszámíthatatlan gyermeknek, megbocsátott a fiának. Később pedig Éva egy olyan cselekedettel, amelyen az egész világ elámult, meghódította az anya szívet is.

Egyszerre csak hire járt, hogy Martha püspök a katolikus hitre térítette őt. Amit eleddig nem akart megtenni a törvényes férje kedvéért, azt megtette, hogy mindörökké biztosítsa magának

kedvese szerelmét. Az egész párisi társaság szeme káprázott a fejedelmi pompától, melyet e negyvenötéves zsidónő kikeresztelkedése alkalmából a Magdolna-templomban kifejtettek. Szépsége és könnyes meghatottsága mélyen megindították a szíveket.

Gérardnak ez a megható nagy gyöngédség végtelenül hízelt. Idővel aztán megunta ezt a viszonyt; oly módon igyekezett szakítani vele, hogy a légyottok megtartása idejekor rendesen kibuvót keresett. Ő most jól értette, hogy mit kérdez tőle a szép asszony esdeklő tekintete.

- Biztosítlak, - ismétlé már-már ellágyulva, - hogy az anyám egy nap se bocsátott el magától. Én természetesen nagyon boldognak éreztem volna magamat, ha...

A szép asszony szótlán, néma könnyöggel szegezte rá szemét és forró könnyek rezegtek hosszú pilláin. Hosszu hónapja mult már, hogy kedvese nem fogadta a látogatását a rue Matignon ama kisudvari szobájában, amely rendes találkájuk helye volt.

Gérard férfi létére is ép oly jószívű és gyenge volt, mint szép kedvese. E véletlenadta négy-szemközti pillanat zavartalan, magányos együttléte fölött boszankodott ugyan, aztán mégis csak ráfanyalodott, hogy a báróné néma esedezését meghallgassa, mert nem tudott ellentállni ékesszóló hallgatásának.

- Jól van, hát ma délután, ha tetszik. Négy órákor, mint rendesen.

Halk hangon sugta oda e szavakat. De a közeledő léptek neszére föltrezzent és hátrafordult, mint akit bűnös tetten kaptak rajta. Camilla, a báróné leánya, lépett be a szalonba. Nem hallott ugyan a beszédjükből egy szót se; de a két szerelmes mosolyából, meg a szoba levegőjének hanghullámos rezgéséből mindent megértett. Tehát ismét légyottot adtak egymásnak, még pedig a mai nap folyamára, amott, abban a félreeső utcában, amelyre már régtől fogva gyanakodott. Mindnyájan zavarba jöttek és aggódó, gyűlölködő tekintettel néztek egymásra. Camilla, aki most töltötte be huszonharmadik életévét, igen barna arczbőrű, vézna, félig nyomorék, ferdevállu és kis puposka teremtes volt. Egy vonást se örökölt sem az apjától, sem az anyjától. A családi öröklődés amaz előre nem látott eseteinek egyike volt ez, amelyeknek láttára az ember önkéntelenül azt kérdi magát: ugyan, hogy lehetséges ez? Egyetlen büszkesége gyönyörű szép fekete szeme párja és bámulatosan fekete hajkoronája volt, amely oly dusan omlott alá, hogy vézna kis alakját tetőtől-talpig beleburkolhatta volna. Hanem aránytalanul hosszú orr éktelenítette el balfelében eltorzult és összezsugorodott arczát, amelynek össze nem vágó, disharmonikus egészszé kapcsolódott vonásai hegyes állban végződtek. Finom metszésű, szellemesen gúnyos ajkairól leritt a benne összetorlódott alattomos gyűlölet; amolyan egészen romlott szivre valló harag, amely e saját rutsága miatt dühösködő, csunya teremtesben lakozott. De az egész világon nem gyűlölt senkit se oly szenvedélyesen, mint a saját anyját, ezt az élveteg, szerelmes hajlamu asszonyt, kiben oly kevés volt az anyai érzés, aki őt soha sem szerette, soha nem foglalkozott vele és már a bölcsőben is fizetett cselédek gondjaira bízta. Ugy hogy valósággal kölcsönös halálos gyűlölet fejlődött ki e két nő között, amely az egyiknél fagyos némaságban, a másiknál szenvedélyes és tetteles ellenségeskedésben nyilvánult meg. A leány azért gyűlölte az anyját, mert az olyan szép volt és keserű szemrehányásokat tett neki, amiért nem teremtette őt is a saját képmására, hogy szépségében vetélkedhessék az anyjának a szépségével, amely most őt egészen elhomályosítja. Napjainak szakadatlanul gyötrő kinja az volt, hogy őt senki meg nem kívánja, hogy minden férfi szerelmi sovárgása csak az anyja felé szárnyal. Mivel Camilla maró gunyján kitűnően el lehetett mulatni, szívesen hallgatták őt és nevettek rajta; hanem azért minden férfi tekintete, még a legfiatalabb embereké is, sőt első sorban azoké, mindig csak az ő diadalmas szépségű anyjára tért vissza, aki nem akart vénülni. És ekkor Camilla vad, vérszomjas akaraterővel feltette magában, hogy elrabolja tőle utolsó szeretőjét és elvéteti magát ezzel a Gérarddal, akinek hűtlen elpártolása minden bizonynyal sirba viszi majd az anyját. Őt milliónyi hozománya volt s így kérőknek nem volt szükiben; ez neki azonban egy cseppet se hízelt, keserű gúny-

mosolylyal szokta mondani: Na bizony öt millióért még a Salpetriérebe is elmennének leánynézőbe. Később aztán meg is szerette Gérardot, aki szokott jószívűségével igen előzékenyen és barátságosan viselkedett e félig nyomorék teremtés iránt. Gérardnak rosszul esett, hogy ezt a szegény-gazdag leányt olyan elhagyatottnak látja; lassankint aztán megszokta azt a hálás ragaszkodást, amelyet Camilla iránta tanusított és szép férfi létére a hiuságát csiklandozta az a tudat, hogy ő ennek a teremtésnek az istene és rabszolganőül látja lábainál. És midőn megkísérlette az anyjával való szakítást, aki ölelő karjaival terhére esett, már bizonyára megvillant benne az a gondolat, hogy elvéteti magát a leányával, ami tulajdonképpen igen békés és enyhe megoldása lett volna e viszonyoknak, ámbár még egyelőre magának se vallotta be ezt a szándékát. Egyrészt mert restelte a dolgot és másrészt pedig történelmi híri, előkelő neve, meg az a sok bonyodalom és könyes jelenet, amelyet előre láthatott, feszélyezték minden cselekedetében.

Mély csend állt be a szobában. Camilla tőrnél is gyilkosabban metsző tekintete azt mondotta anyjának, hogy ime mindent tud, aztán egy fájdalmas pillantással küldte panaszát Gérardhoz. Ez meg nem tudta másképp a két asszony közötti békés egyensúlyt helyreállítani, minthogy banális bókóláshoz folyamodott.

- Jónapot, Camilla!... Ah, ez a havanna-szinü ruha!... Bámulatos, hogy a kissé sötétes árnyalatu színek milyen pompásan festenek a maga arczához.

Camilla futó pillantást vetett anyjának fehér ruhájára, aztán végignézett saját sötét öltözetén, amelyből alig látszott ki a nyaka és a kézcsuklója.

- Igen, - felelt Camilla nevetve, - én csak akkor vagyok türhető, ha nem öltözködöm fiatal lányosan.

Éva asszony, akit bántott az a sejtelem, hogy itt ily veszedelmes vetélykedés fejlődik ki, melyet eleddig még mindig nem akart hinni, kényelmetlenül fészkelődve, másra terelte a beszélgetést.

- Nincs még itt az öcséd?

- De igen, együtt jöttünk le.

Hyacinthe e szavaknál belépett és unott arczkifejezéssel szorított kezét Gérarddal. A husz esztendősi ifju anyjától örökölte halványszőke haját és keleti tunyaságra valló hosszukás arcát, az apjától pedig szürke szempárját és lelkifurdalást nem ismerő, mohó élvvágyról tanuskodó élveteg ajkait. Igen rossz tanuló létére arra határozta magát, hogy semmitse fog csinálni, mert egyformán megvetett minden foglalkozást. Apjának elkényeztetett kedvence lévén, csak a költészet és zene iránt érdeklődött és művészek, félvilági hölgyek, hóbortos bolondok és szélhámósok excentrikus világában élt. Olyan vétkekkel és bűnökkel henczegett, amelyeket soha el nem követett; rosszabbnak tetette magát, mint amilyen volt. Tüntetőleg kerülte a női nemet; a legfurább és legveszedelmesebb filozófiai és társadalmi eszméket vallotta; mindig egyik végtelből a másikba csapott és felváltva majd kollektivistának, majd individualistának, majd meg anarkistának, pesszimistának, szimbolistának és fajtalanak csapott fel, anélkül, hogy egy perczig is megszűnt volna - természetesen előkelő illemtudásból - jó katolikusnak lenni. Alapjában véve pedig egyszerűen csak egy üresfejű, bambalelkű fiu volt.

Négy emberöltő lefolytával a Duvillard-faj erőteljes, telhetetlen és falánk vére, miután a ragadozó emberállat illetően három szép példányát nemzette, egyszerre, mintha vágyainak mohó kielégítése folytán kimerült volna, a korcsszülött felemásba fajult át. Ez aztán a nagy kicsapongásokra és hatalmas, erőszakos szenvedélyre egyáltalában képtelen vala.

Camilla sokkal okosabb volt, semhogy öccsének teljes nullítását ne érezte volna. Gunyolódott felette és amint most végig nézett ránczokban leomló felöltőjén; a divatnak a romantikus korszak új feltámadását megkísértő egy újabb szeszélyén, melyet Hyacinthe a tulzásig vitt, rászólt:

- Hyacinthe, a mama hí. Mutasd meg neki a szoknyácskádat. Lánynak pompásan beillenél, nagyon szép volnál. Hyacinthe egy szót sem válaszolva, kisompolygott. Titkos, be nem vallott rettegéssel félt idősebb nővérétől, ámbar a legfajtanabb kölcsönös vallomások bizalmas meghittsége fejlődött volt ki közöttük. Mindent elmondottak egymásnak, de hiába igyekeztek egymást e szabadszáju kitételeikkel ámulatba ejteni. Megvető tekintetet vetett a gyönyörű kosborbokrétára, amely már idejét mult, közönséges polgári divattá vált. Ő már a fehér lilium idényén is tul volt és most már a nőszirmig, a vénség virágáig, jutott el.

A két utolsó vendég majdnem egyidejűleg érkezett. Elsőnek jött Amadieu vizsgálóbíró, a család bizalmasa, egy negyvenötéves kis emberke, akire egy közelmúlt anarkistaeset irányította a közfigyelmet.

Hatalmas, szőke szakállu, semmitmondó szabályos hivatalnok arcza volt, amelynek azáltal igyekezett átható kifejezést kölcsönözni, hogy monoklit viselt, amely mögött szikrákat szórt a szeme. Külömben nagyon is világi ember létére az új iskola hívének vallotta magát. Kitűnő pszikologus volt és egy híres munkának a szerzője, amely a kriminalista pszichológiával való gyakori visszaélést ostromozta. Szívós nagyravágyással áhította a népszerűséget és az újságokban való nyilvános szereplést; mohón leste mindig a nagy port felferő esetek kedvező alkalmát, amelyek révén hírnevet szerezne.

Legutolsónak jött Bozonnet tábornok, Gérard anyai ágról való nagybátyja, egy szikár, ki-aszott, sasorru aggastyán, akit a köszvény nemrég arra kényszerített, hogy nyugalomba vonuljon. Saint Privatnál tanúsított hősie magaviselete után ezredesi rangig jutott. A háború után hűségesen megtartotta a III. Napoleonnak tett hűségfogadalmat, noha egyébiránt tisztán monarchista összeköttetései voltak. Az ő társadalmi köreiből szívesen elnézték neki ezt a katonai bonapartizmust, már azért is, mert meggyőződésteljes, mély keserűség hangján azzal vádolta a köztársaságot, hogy megölte a hadsereget. A derék ember imádta a nővérét, Quinsacnét és annak egy titkos óhaját teljesítette, midőn a bárónő meghívásait elfogadta, hogy ezzel mintegy természetesebbé és megbocsáthatóbbá tegye Gérard örökös ottlételét.

Most már a báró és Duthil is kijöttek a dolgozószobából, erőltetett nevetéssel nagyokat kacagva, kétségkívül azért, hogy azt higgyék, miként a lelkük egész nyugodt. Aztán mindnyájan az ebédlőbe mentek át, ahol nagy tűz égett, amelynek vidám lángjai tavaszi sugárként ragyogtak föl a világos mahagóni fából faragott, kristályüveggel és ezüsttel megrakott angol butorok közepette.

A halvány, mohzöld árnyalatu kárpitokkal bevont teremnek valami mondhatatlan bűbajt kölcsönzött a téli nap tompa fénye, és a szoba közepén álló ebédlő-asztal velencei csipkével díszített asztalneműje vakító hófehérségével, valamint terítkeinek dus pompájával olybá tömörült a látásban, mintha bűvös virágzatba borult volna, e téli idényben csodaszámba menő óriási tearózsák szirmerdejében, amelyek mámorító illatot leheltek.

A báróné a tábornoknak jobbján, Amadieunek balján jelölte ki a helyét. A báró jobboldalára Duthil, baloldalára Gérard került. A gyermekek aztán az asztal két átellenes végében telepedtek le, Camilla Gérard és a tábornok, Hyacinthe Duthil és Amadieu közé jutott.

A szarvasgombás főtt tojásnál rögtön megindult a bizalmas vidám beszélgetés. A párisi villásreggelik ama fesztelen csevegése, amely sorra veszi a tegnap és a ma kisebb, nagyobb eseményeit, az egész világ igaz és hazug viselt dolgait, a pénzpiaczi botrányokat, a politikai eseményeket, a legújabbban megjelent regényt, a színházi premiért, meg mindazokat a kis történetkéket,

amelyeket csak suttogva lehet elmondani, és amelyeket mégis hangosan mesélgetnek. És a sziporkázó szellemeskedés e játszi könnyedsége, a néha hamisan disszonáló kaczagás leple alatt mindenki szíve mélyébe zárja saját gyötrelmét, benső kétségbeesését, néha halálos vonaglássá váló kínos küzködését.

A báró szokott nyugodt orcátlanságával, elszántan maga hozta szóba legelőször a *Népszavá-*ban megjelent cikket.

- Mondják kérem, olvasták önök ma reggel Sagniernek a cikkét? Egyike legkitünőbb cikkeinek; tolla pompás, van benne költői szárnyalás, hanem milyen veszedelmes egy örült!

Ez a kijelentés mindenkit jó hangulatra derített, mert ha senki se hozta volna szóba ezt a cikket, ólomsúlyként nehezedett volna a mai villásreggelire.

- Ismét Panama! - kiáltott fel Duthil. - Jaj csak az ne, abból már elég volt.

- Az afrikai vasutak ügye, - folytatta a báró, - olyan kristálytisza, mint a forrás vize. Azok, akiket Sagnier fenyeget, ugyancsak nyugodtan alhatnak. Látják, kérem, az egész csak csel-fogás, hogy Barroux kibuktassák a miniszteri székből. Biztosra vehetjük, hogy ez ügyben legközelebb interpellálni fogják; no hiszen majd meglátják, micsoda hühót fognak csapni!

- Ez a botrányhajhászó és rágalmazó sajtó - szólalt meg Amadieu méltóságteljesen, - Franciaország megölő betűje. Törvényekre volna szükségünk.

A tábornok haragos mozdulatot tett.

- Minek a törvény? Ha nincs senkinek bátorsága adott alkalommal azokat végrehajtani.

Rövid szünet állott be. A háznagy nesztelen léptekkel hordta körül a roston sültet. Az ebédlő enyhe, balzsamos csendjében oly zajtalan volt a kiszolgálás, hogy még a porcellán csörömpölése se hallatszott. És maguk se tudták hogyan, egyszerre csak másra fordult a beszélgetés és egy hang azt kérdezte:

- Hát újra elhalasztották a darab előadását?

- Igen, - felelt Gérard - ma reggel hallottam, hogy »Polyeucte« legkésőbb áprilisban fog csak színre kerülni.

Camilla, aki eddig csak némán foglalkozott a mellette ülő fiatalemberrel és szemeivel igyekezett őt visszahódítani, csillogó szemekkel nézett most a szüleire. Annak a darabnak a színrehozataláról volt szó, amelyben Silviane akart mindenáron először szerepelni. Hanem úgy a báróné, mint a férje a legzavartalanabb lelki nyugalmat tanúsították, mert már régóta nem volt mit titkolniok egymás előtt. Évát tulboldoggá tette a délutánra kitűzött légyott. Nem gondolt semmi másra. Gondolatában már ott volt abban a kis szerelmes fészekben, mialatt öntudatlanul vendégeire mosolygott. A bárónak pedig minden gondolata amaz újabb és erőlyesebb lépések körül forgott, amelyekre avégből határozta el magát, hogy Silviane szerződtetését, ha nehéz küzdelem árán is, nyélbe üsse. Csak annyit mondott tehát:

- Hogy is hozhatnák színre a régi darabokat új szereposztással, amikor nincsenek színésznők?

- Oh kérlek, - felelt a báróné nyugodtan, - tegnap a vaudeville színház új darabjában Vignot Delphinének oly remek ruhája volt és a fésülködéshez, no ahhoz senki se ért olyan pompásan, mint ő!

Duthil erre - Camillara való tekintettel - kissé burkolt szavakban elmesélte Delphinének, a színésznőnek, egy szenátorral történt kalandos esetét. Aztán másik botrány került szóba, a család egy barátnőjének hirtelen halála, aki belehalt egy híres sebész brutális operációjába. Ez utóbbinak bűnvádi pere majdnem balvéget ért Amadieu kezei között. A tábornok ezt az alkalmat felhasználta arra, hogy kifejezést adjon keserűségének, bár minden átmenet nélkül

történt is, és szokott módján kikelt a hadsereg jelenlegi ostoba szervezése ellen. Az ó-bordeauxi bor biboros vérként piroslott a poharak csiszolt kristályaiban; egy szarvasgombával körített özgerincz belevegyítette kissé csipős zamatját a rózsák elhaló illatába. Erre aztán spárgát tálaltak föl, a melegházi tenyészet hajdan oly ritka korai termékét, amely most meg se lepett már senkit.

- Most már egész télen át mindig kapni spárgát, - szólt a báró fitymáló kiábrándulás hangján.

- Tehát ma délután lesz Horn hercegnő matinéeje? - kérde Gérard e pillanatban.

Camilla élénken szólalt közbe:

- Igen, ma délután, eljön?

- Nem, alig hiszem, nem mehetek, - felelt a fiatal ember zavarodottan.

- Ah, ez a kis hercegnő határozottan megbolondult. Önök tudják, hogy özvegynek mondja magát. Pedig a való igazság az, hogy férje a királyi családdal van rokonságban, igazi herceg, aki szép, mint az ifju hajnal, s egy énekesnő társaságában járja be a világot. Az asszony pedig vásott suhancznak beillő arczával Párisba tette át székhelyét, abba a hoche-uti palotába, amely valóságos Noé bárkájának illik be, ahol a kozmopolitizmus a legsajátságosab excentricitásban virágzik.

- Hallgasson, maga rossz nyelvű ember, - szakította őt félbe a bárónő szeliden. - Mi nagyon szeretjük Rosemondeot, nagyon bájos és kedves egy asszony!

- Persze, hogy szeretjük, - szólalt meg Camilla újra - meghívott bennünket és később oda is megyünk, ugy-e mama?

A báróné úgy tett, mintha nem hallotta volna, csakhoggy ne kellessen válaszolnia erre a kérdésre, amíg Duthil, aki nagyon jól értesültnek látszott, tovább élczelődött a hercegnő, meg a mai matiné rovására, amelyen oly lasciv taglejtésű spanyol tánczosnőket fog fölléptetni, hogy egész Páris ott fog tolongani, ahogy erről értesül.

Aztán hozzátette:

- Önök tudják, ugyebár, hogy most abbahagyta a festészetet és vegytannal foglalkozik. Szalonja most csak úgy hemzseg az anarkistáktól. Ugy rémlett előttem, mintha magára vetette volna ki a hálóját, kedves Hyacinthe.

Hyacinthe mindeddig szóra se nyitotta az ajkát, mintha ő mindettől távol állna.

- Oh, ez az asszony halálosan untat. Ha el is megyek a mai előadásra, csak azért teszem, mert remélem, hogy ott találom Lord Eliot barátomat, aki Londonból irt és nála adott nekem találkát. Bevallom, ez az egyetlen szalon, ahol találok valakit, akivel érdemes beszélgetni.

- Ah, - kérde Amadieu ironikusan, - ön tehát most anarkistának csapott föl?

Hyacinthe előkelő arisztokrata arczkifejezésével, zavartalan lelki nyugalommal mondta el hitvallását:

- Kérem, uraim, úgy hiszem, hogy az egész világon uralkodó aljasság és gyalázat jelenlegi korszakában valamire való ember nem is lehet más, mint anarkista.

Általános kaczagás hangzott föl az asztaltársaság ajkain. Mindenki kényeztette őt, nagyon mulatságos embernek találták. Különösen az apját mulattatta kitünően az a gondolat, hogy neki, már mint neki, anarkista fia van. Csupán a vizsgálóbíró, aki most anarkista kérdésekben kezdett specialista szaktekintélyszámba menni, szállott vele szembe és védelmére kelve a fenyegetett civilizációnak, rémes részleteket mondott a mészárlás és a tüzzel-vassal való pusztítás e hadáról. De a többi vendég nyugodt mosolylyal hallgatta, mert egy valóban fölsé-

ges réczemájpástétomban gyönyörködött, amelyet a háznagy maga hordott körül. Igaz, annyi nyomor van a világon; azzal is meg kell számolni; majd idővel valahogy magától is jóra fordul minden.

A báró maga is engesztelő hangon jelentette ki:

- Lehetne ez ügyben valamit tenni, az bizonyos. Hanem hogy mit, azt még senki se tudja. Hisz én előre is készségesen beleegyezem minden észszerű revindikációba. Ilyen például a munkások sanyaru helyzetének megjavítása, jótékony intézmények alapítása; mint amilyen például a rokkant munkások számára épült menedékhelyünk, amelyre jogosan büszkék lehetünk. Csak nem szabad, hogy lehetetlent kérjenek tőlünk.

A csemege körülhordásakor hirtelen csend állott be, mintha a beszélgetés zajos fecsegése és a bőséges reggeli mámorító kábultsága közepette minden egyesnek a titkos baja és gyötrelme nehezednék újra az elszorult szívekre s ülne ki a megdöbbent arcokra.

Duthil arcán újra feltámadt a feljelentéssel fenyegetett képviselő nyugtalan rettegése, a báró vonásain pedig a remegő düh. Azon tűnődött, vajjon hogy fog eleget tehetni Silviane kívánságának. Ennek a hatalmas, rendíthetetlen embernek az a lány volt pusztító rákfenéje. Ez volt titkos sajgó sebe, amely őt elvégre is teljesen el találja pusztítani.

De különösen a báróné, Camilla meg Gérard arczain sötétlett lelkük rettenetes drámájának a borongása, az anya meg a lány gyűlölködő vetélkedése, akik harczra kelnek a szeretett férfi birásáért. A biborzmánczos kések óvatosan hámozgatták a gyümölcsöt. Bámulatos törülmetszett üdeségű, aranyszínű szőlő, czukorsütemények és édességek, a nyaláncsok véget nem érő garmadáit vonultak föl az asztalon, amelyeknek élvezetében a jóllakottságig kielégített ingyencz étvágy örömet kéjelgett.

Aztán midőn a szájmosó vizet hordták körül, egy inas közeledett a bárónőhöz és a fülébe sugott valamit, mire ez halkan azt válaszolta:

- Jól van, vezesse be a nagy szalonba. Mindjárt jövök.

Aztán a vendégekhez fordulva hangosabban folytatta:

- Fromont abbé van itt és mindenáron azt akarja, hogy fogadjam. Nem fog bennünket zavarni, mert úgy hiszem, önök mindnyájan ismerik. Oh, ő egy valóságos szent, és én nagy rokonszenvvel viseltetem iránta.

Néhány perczig az asztal körül időztek még, aztán elhagyták az ételek, borok és gyümölcsök zamatától illatos és a parázsza égett hatalmas fatuskók lángjától langymeleggé hevített termet, amelyben a csillogó kristály és ezüst terítékek kissé megcsappantott, vidám derűségét és megbontott rendjét tompa fényével világította meg a beszűrődő haloványszürke téli nap.

Péter állva várakozott a kék szalon közepén. Most már sajnálta, hogy erőnek erejével eszközölte ki a fogadtatását, mert látta, hogy az egyik asztalon nagy tálcán kávé, meg különféle édes italok vannak. A zavara még fokozódott, amikor a vendégek csillogó szemmel és biborosra pirult arczczal zajongva vonultak be a szalonba. De oly lángoló volt benne a könyörület felébredt tüze, hogy legyőzte e zavarát. És szíve mélyébe csak a titkos kéjelmetlen tudat fészkelte magát, hogy a nyomor e rettenetes reggelét, amelyet átélt, azt a sok árnyat és hideget, azt a sok piszkot és éhséget most idehozta magával ebbe a fényben uszó, illatos, meleg dúságba, ez emberek közé, akiket oly sugaras vidámságra derített az élvezett jó reggeli mámorító gyönyöre. A báróné Gérard kíséretében azonnal feléje sietett, mert ama hires kikeresztelkedés idejében ő mutatta volt be Duvillardék házában a fiatal papot, akivel édesanyja révén ismerkedett meg. Péter bocsánatot kért, hogy ilyen szokatlan órában bátorkodott alkalmatlankodni, mire a báróné azt válaszolta:

- Oh, kérem, abbé ur, ön mindig szívesen látott vendég. Engedje meg, hogy vendégeimnek még csak egy perczet szenteljek, aztán rögtön szolgálatára leszek.

Ezzel a kávéscsészéssel megrakott asztalhoz lépett, hogy leánya segítségével a fekete kávé és a likőrös pohárkákat kínálgassa sorba vendégeinek. Gérard a pap mellé telepedett és a rokkant munkások menedékhelyéről beszélgetett vele, ahol először találkoztak volt valami ünnepi szertartás alkalmával. Egy új épületszárny alapkövének letételénél, amelyet báró Duvillardnak százezer franknyi nagylelkű adományából építettek.

Az egész intézetnek eddig még csak négy szárnya volt, holott az eredeti tervrajz tizenkét ilyen apró épületet kontemplált a Gennevilliers-félszigeten levő óriási telken, amelyet a város e célra ajándékozott, úgy hogy az aláírások és gyűjtések tovább folytak és a könyörületes intézmény létesítése körül kifejtett tevékenység nagy port vert föl egyszersmindenkorra mintegy hangzatos válaszul amaz izgató bujtogatókhoz, akik azzal vádolták a telebendőjű polgárságot, hogy semmit se tesz a munkások érdekében. Azonban a dolog valóságban úgy állott, hogy az a remek kápolna, amelyet a telek közepén építettek, a begyült összegek kétharmadát felemésztette.

A minden oldalról összecsisztított védasszonyoknak, mint Duvillard báróné, Quinsac grófné, Rosemonde de Horn hercegnő és még más husz előkelő hölgynek, az volt közös feladatuk, hogy jótékonyági bazárok és gyűjtések révén tartsák fenn az intézetet. De a tulajdonképeni siker ama szerencsés gondolatból eredt, hogy a hölgyeket fölmentették a szervezés terhes gondja alól és főigazgatónak a *Globe* főszerkesztőjét, Fonségue képviselőt választották meg, akinek bámulatos üzleti szelleme volt. A *Globe* folyton verte a nagydobot az intézet érdekében, a forradalmárok támadásaira a hangotadó vezető osztályok kimeríthetetlen bőkezűségével válaszolt és a legutóbbi választások alkalmával ezt a jótékony intézményt diadalmasan győzedelmeskedő választási fegyverül is felhasználták.

Camilla egy csésze párolgó mokkával kínálta sorra az urakat.

- Abbé ur, parancsol egy csésze kávé?

- Köszönöm, nem kérek, kisasszony.

- Hát akkor egy kis pohárka chartreuset.

- Köszönöm, abból sem kérek.

Miután mindenkit kielégített a báróné, visszatért Péterhez és nyájasan kérdezte:

- Nos, abbé ur, mivel szolgálhatok?

Péter torka elszorult és oly megindulás vett erőt rajta, hogy szíve lázasan dobogott, halkan szólalt meg hát:

- Méltóságos asszonyom, az ön ismert nagy szívjóságához akarok folyamodni. Ma reggel a Montmartre mögötti Füzfa-utczában egy iszonyatos ronda épületben oly látvány tárult eléem, amely feldulta a lelkemet.... Önnek fogalma sincs a nyomor és szenvedés ilyen tanyájáról. Családok, akiknek nincs sem kenyerük, sem tüzelő-fájuk.... a családfőnek nincs munkája, az anyáknak nincs már tejük, amivel a csecsemőiket megszoptassák, a gyerekek dideregve köhécselnek, mert nincs öltözőruhájuk.... És e sok rémség közepette a legiszonyubb, a legborzasztóbb amit láttam egy agg munkás volt, akit már a vénség leverte a lábáról, és aki a halállal küzdve kuczorgott egy rongyhalmazon, olyan egy kuczkóban, amelyben még a kutya sem tanyáznék.

Péter iparkodott a dolgot a lehető legenyhébb színben előadni, mert szinte megdöbbsen minden szótól, amit kiejtett, azoktól a borzalmaktól, amiket leirt a nagy fényűzés és élvhajhászás ez otthonában, e boldog emberek körében, akik az émedésig beteltek a világ valamennyi gyönyörűségével.

Érezte nagyon jól, hogy szavai ugyancsak udvariatlan, bántó disszonanciaként rínak ki e környezetből. Milyen furcsa gondolat volt az tőle, hogy ide jött el abban a pillanatban, amidőn épp asztalt bontottak és amidőn a párolgó kávé kellemesen csiklandozta az emésztés gyönyörében kéjelgő gyomrokat. De azért mégis csak folytatta, sőt a hangja fokozatosan emelkedett is, amint a benne lassan-lassan föllázadó méltatlankodásnak kifejezést adva, szegről-végre elmondta ezt a rettenetes látványát, megnevezte Laveuet és határozottan kijelentette, minő igaztalan elhagyatottságban sinylődik és az emberi részvét és szánalom nevében segítséget, támogatást kért.

Az összes vendégek odacsődültek, hogy meghallgassák szavait és ott látta maga előtt a bárót, a tábornokot, Duthilt és Amadiet, akik hallgatagon szürcsölgették a mokaikat anélkül, hogy csak egy izmuk is megrándult volna.

- Egy szóval, fejezte be Péter a mondókáját, én azt gondolom, hogy azt az aggastyánt egy perczig se lehet abban a rettenetes helyzetben hagyni és hogy méltóságos asszonyom lesz oly kegyes és még ma este elhelyeztetni a rokkant munkások menhelyében, ahol szerény nézetem szerint megilleti őt egy hely.

Éva asszony szép szemei könnyben usztak. Mélyen megdöbbsen e szomorú történet hallatára, amely hideg dérként borult arra a kéjes öröme, amelyet a mai délutántól várt.

- Oh, abbé ur, - rebegte halkan, - ön a szívemet tépi. De nem tehetek ebben az ügyben semmit, absolute semmit... Különben, ha jól tudom, hát foglalkoztunk is már ennek a Laveuvenek esetével. Hisz ön tudja, hogy nálunk a fölvétel a legkomolyabb tudakozódásokhoz van kötve; kineveznek egy megbízottat, aki az intézetnek referál... Ugyan, Duthil uram, nem ön volt az, aki magára vállalta ezt a Laveuve-esetet?

A képviselő épen egy pohárka chartreuset hörpintett föl.

- De igenis, kérem, én voltam. Abbé ur, az a ficzkó rászedte magát és csak komédiázott. Nem beteg az egy cseppet sem és ha ön pénzt adott volna neki, rögtön lesompolygott volna, hogy leigya magát. Mert mindig be van rugva, azonfölül a legutálatosabb gazemberek egyike, aki reggeltől estig szidja és átkozza a polgárokat és egyre azt hajtja, hogy ő, ha volna még erő a karjaiban, a levegőbe röpítené az egész világot. Különben be se akarja magát vétetni a szegények házába; valóságos börtönnek mondja, amelyben szenteskedő apácák állanak őrt, akik arra kényszerítik az embert, hogy misére járjon, ronda zárdának, amelyek kapuja kilencz órakor bezárul. És ilyenek sokan vannak, akik jobban szeretik még a hideg, az éhség, a halál árán is a személyes szabadságukat. Hadd dögljenek meg hát az utcán azok a Laveuve-fajta emberek, ha vonakodnak velünk együtt lenni és nem akarnak a mi menhelyünkben melegedni és jóllakni.

A tábornok és Amadiet fejbólintva helyeselték Duthil szavait. Ámde Duvillard több nagylelkűséget tanúsított.

- Nem, nem, ember mégis csak ember marad, segíteni kell rajta, akár akarja, akár nem.

Éva kétségbeesve abbeli félelmében, hogy a mai délutánját elrabolják tőle, tiltakozott és ezer kifogást talált.

- Biztosítom, abbé ur, hogy az én kezem meg van kötve. Abbé ur, remélem, nem kételkedik sem jószívemben, sem ügybuzgalmamban. Hanem, hogy hívhatom én össze ilyen hamarosan

a hölgybizottságot, amelynek beleegyezése nélkül én elvileg semmiféle ügyben nem hozhatok döntő határozatot, különösen egy olyan esetben, amelyet már megvizsgáltak és már ítéletet is hoztak. Aztán hirtelen megtalálta a megoldást:

- Hanem tudja mit, abbé ur, én azt tanácslom önnek, menjen el rögtön Fonségue urhoz, a mi adminisztrátorunkhoz. Egyedül ő intézkedhetik sürgős esetekben; mert tudja, hogy a bizottság hölgytagjai oly föltétlenül megbiznak benne, hogy mindent helyeselnek, amit ő tesz.

- Ön a parlamentben találja most Fonséguet, - tette hozzá Duthil mosolyogva; - csak hogy ma nagyon mozgalmas ülés lesz, alig hiszem, hogy könnyűszerrel bejuthatni.

Péter, akinek szíve még jobban elszorult, nem feszegette tovább a dolgot, hanem rögtön azt tette föl magában, hogy bárhogya is legyen, ellátogat Fonséguehez és még ma, mielőtt beestelédik, kicsikarja tőle a nyomorultnak fölvételét, akinek rémes képe folyton kísértette. Még néhány perczig ott maradt, mert Gérard tartóztatta őt és lekötőelőző előzékenységgel azt javasolta neki, hogy a képviselőre csak úgy lehet pressziót gyakorolni, ha ráutal arra, minő rossz vért szűlné az ilyen eset, ha esetleg valami forradalomparti lap hasábjain hire kelne. A vendégek különben is már egyenkint elszállingóztak. A tábornok távoztában azt kérdezte unokaöcscsétől, hogy otthon találja-e ma délután Quinsac grófnénál, akinek eznap volt fogadó napja. Erre a kérdésre a fiatalember kitérő mozdulattal felelt, mert észrevette, hogy Éva és Camilla rászegzik szemüket. Aztán Amadieun volt a sor, ki amaz ürügy alatt búcsuzott, hogy őt egy fontos ügy hívja a törvényszékhez. Nemsokára Duthil is követte őket, hogy az ország-házba siessen.

- Tehát négy és öt között Silvianenál találkozunk, szólt a báró, midőn kikisérté. Jőjjön el oda és referáljon nekem, hogy mi történt a parlamentben, Sagnier ocsmány cikke milyen hatást tett a pártokra? Én most megyek a minisztériumba és elintézem a Comédie Française dolgát, azután több utam van még; beszélnem kell egynéhány vállalkozóval és egy nagy ujság-reklámot nyélbe kell ütnöm.

- Ebben maradunk, négy és öt között, mint rendesen, Silviane házánál, felelt a képviselő. Aztán távozott, azzal a borongó aggodalommal lelkén, vajjon mire fog kilyukadni ez a csuf vasuti história.

Ekkor már mindnyájan megfélekedtek Laveuveről, a haldokló nyomorulttól; mindnyájan a maguk dolgai után jártak; a saját szenvedélyük vitte, ragadta őket. Beleszédültek abba a taposómalomba, elsodorta őket az az óriási szélesebb hajtókerék, amely Páris rengeteg ember-árját örökös mozgásra ösztökéli, és amelynek lázas kerengése hajtja, üzi, kergeti őket, vad birkozó hajszában és arra uszítja, hogy egymás testén átgázolva, egyik a másikat földre teperje.

- Eljősz hát velünk, mama, a hercegnő mulatságára? - kérde Camilla, még mindig fürkésző tekintettel kísérve anyját és Gérardot.

- El hát! mindjárt! Csak hogy nem maradhatok ott veletek, mert ma reggel Salmontól kaptam üzenetet a füzőm miatt és okvetetlen oda kell hogy menjek négy órakor próbára.

A fiatal leány anyja hangjának reszketésén arról győződött meg, hogy hazudott.

- Azt hittem, hogy holnapra van kitűzve a próba.... Jó, hát akkor odajövünk majd érted kocsin, a hercegnőtől jövet.

- Oh, semmi módon, kedvesem. Az ember sohse tudja olyan helyütt, mikor szabadul; ha marad egy szabad perczem, hát benézek a divatárusnőhöz.

Camilla fekete szemében az elfojtott düh gyilkos tüze lobogott fel. A légyott nyilvánvaló. Ámde bármily szenvedélyesen égett is ama vágytól, hogy valami akadályt eszeljen ki, nem merte végletekig vinni a dolgot. Hiába kísérelte meg, hogy néma könyörgéssel fohászkodjék

Gérardhoz; ez menőfélben lévén, félre fordította a fejét. És Péter, aki mióta e házhoz járatos volt, átlátott a szitán, sejtette a be nem vallható titkos tragédiát, amely remegő valójukon átborzongott.

Hyacinthe mindeddig karosszékebe dőlt hátra és étergyöngycsöppeket szürcsölgetett. Ez volt az egyetlen szeszes ital, amelynek élvezését megengedte magának, végre fölszólalt:

- Én a képtárlatba megyek. Egész Páris odatódul most. Különösen egy kép van ott: »Egy lélek meggyalázása«, ezt okvetetlen mindenkinek meg kell nézni!

- Nos, én nem vagyok ellenére, megyek veletek. Mielőtt a hercegnéhez mennénk, benézünk a képtárlatba.

- Igen, igen, az jó lesz, szólalt fel Camilla élénken, ámbár ő különben mindig gúnyosan élcelődött a szimbolikus festőkön, hanem most bizonyára az a terv fogamzott benne, hogy késleltetni fogja az anyját abban a reményben, hogy így tán lekésik a légyotról.

Aztán mosolyt erőltetve folytatta:

- És ön, Gérard ur, nem tart velünk a képtárba?

- Nem bizony, nekem egy kis mozgásra van szükségem. Én Fromont abbé urat az országházig fogom kísélni.

Aztán bucsut vett az anyától és a leánytól és mindkettőjüknek kezét csókolt. Az üres, ünnepies csendbe borult udvaron így szólt a paphoz fordulva:

- Jaj de jól esik az embernek egy kis hideg levegő! Tulságosan fütik itt fönt a szobákat és ez a virágillat úgy kábítja a fejemet.

Péter kába fővel, lázban égő kezekkel távozott; csak azon tűnődött, miképen eszközölhetné ki Fonséguetől Laveuvenek a rokkantak házába való befogadását és rá se hederített a fiatal grófra, aki a leggyengédebb szeretettel beszélt neki az édesanyjáról. Aztán midőn az ajtó becsapódott mögöttük és ők néhány lépést tettek az utczán, egy futólagos vizió emléke derengett benne. Ott a szemközti járda szélén, mintha egy mesterembert pillantott volna meg, aki megállt és rászegezte a szemét arra a monumentális kapura, amely annyi mesebeli pompára és fényre zárult. Salvatot vélte fölismerni benne, a maga szerszámos tarisznyájával a hóna alatt. Azt a szegény, nyomorgó embert, aki ma reggel munka keresésére indult. Hirtelen megfordult, nyugtalanította őt, hogy ilyen gyötrő nyomor került szembe ennyi élvezetig gyönyörrel és ennyi bőséggel. Hanem a mesterember, felzavarva merő bámulásából, vagy tán abbeli félelmében, hogy ráismernek, vontatott léptekkel kerekét oldott. Mivel Péter őt már csak hátulról láthatta, habozott és azt mondotta magában, hogy valószínűleg tévedés van a dologban.

III.

Midőn Fromont abbé a Palais-Bourbonba akart bejutni, eszébe jutott, hogy nincsen belépő jegye; már arra határozta volt magát, hogy egyszerűen kihivatja Fonséguet, habár ez őt nem ismeri, midőn a folyosón véletlenül megpillantotta Mége kollektivista képviselőt, akivel már korábban barátságot kötött.

- Nini, ön itt! Csak nem akar nekünk az evangéliumról prédikálni?

- Nem, Fonségue urat keresem sürgős ügyben, egy szegény nyomorult ügyében, aki nem várhat tovább.

- Fonséguet? Nem tudom itt van-e! Várjon csak, kérem.

És megállítva egy kis barna emberkét, aki mindenüvé befurakodó egérkére emlékeztetett, azt kérdezte tőle:

- Nézze csak, Massot, Fromont abbé úr a maga princijével óhajt rögtön beszélni.

- A princzi nincs itt. A szerkesztőségben marad még egy jó negyedóraig. Ha az abbé ur meg akarja őt várni, biztosan találkozhatnak itt vele.

Mége bevezette Pétert a komor, hideg és tágas előszobába, amelynek bronzöntvényü Laokon és Minerva szobrai és kopár falait megvilágította a kertre néző magas ablakon át beszűrődő szomoru, halvány téli nap. De e pillanatban zsufolásig tele volt és mintegy izzóvá hevítette valami lázas izgatottság. Lépten-nyomon csoportba verődtek az emberek; sürgő-forgó alakok jöttek-mentek folyton-folyvást és utat törtek maguknak a tömegen át. Mindannyian többnyire képviselők és zsurnaliszták voltak; de akadt közöttük sok léha bámészkodó is, akiket a pusztá kíváncsiság hozott ide.

Növekvő zajos zsibongás zsongott végig a termen; titkos és szenvedélyes beszélgetések, taglejtésektől kísért heves fölkiáltások és hangos kaczagás zürzavaros egyvelege.

Mége visszatérte mintha megkettőzte volna a lármát e hadonázó, zajos tolongásban. Magas, apostoli soványságu, gondozatlan külsejű ember volt, aki negyvenötéves korához képest nagyon öregnek és kiaszottnak látszott; csupán szemeiben izzott lángoló fiatalos hév, amint szikrákat szórva, csillogtak a pápaszem mögött, amely soha sem került le madárcsőröralaku vékony orráról. Folyton köhécselt; szakgatott, benső hévtől meleg hangon beszélt és csak az erős akarat, az élethez való szívós ragaszkodás tartotta benne a lelket, meg az a sóvár vágy, hogy megvalósítsa a jövőbeli emberi társadalom amaz álmát, amely őt ébren és alva kísérte. Mint valamelyik északvidéki város szegénysorsu orvosának a fia, korán fölkerülve Párisba, a zughirlapírás, az ösmeretlenség homályába vesző munkásság járma alatt kinlódott sokáig; azután nyilvános gyülekezetek alkalmával aratta legelső szónoki babérait. Később a háboru után, lángoló ügybuzgalmánál és harczias természetének rendkívüli tevékenységénél fogva végre sikerült neki a parlamentbe bejutni, és sokat tapasztalt, bizonyító érvekben gazdag ember létére vaserélylyel és rendíthetetlen makacssággal küzdött az eszméiért, mint meggyőződésben doktrinista, aki az ő hitvallása szerint állapította meg a világ rendjét és pontról-pontra alapította meg jó eleve a kollektivizmus dogmáit. Mióta képviselő lett, a künnrekedt szocialisták benne csupán szónokot és diktátort láttak, aki csak azért igyekszik az emberek ujjaalakítására, hogy saját hitére térítse őket és uralkodjék fölöttük.

- Tudja, mi történik ma itt? - kérde Pétertől. - Ujra nagyon szép história! Ugy-e? Hja, úgy van biz az, barátom, fülig uszunk a sárban.

Már azelőtt is igazi rokonszenvet érzett e fiatal pap iránt, látva azt, hogy milyen jóságos a nyomorultak és szenvedők irányában és mennyire áhítja a társadalom ujjaalakulását. És a pap maga is kezdett volt érdeklődni a parancsoló természetű rajongó iránt, aki föltette magában, hogy akaratuk ellenére is megszerzi az embereknek a boldogságot. Tudta, hogy szegény, hogy félrevonult családi életet él nejével és gyermekével, akiken forró szeretettel csüggött.

- Képzelteri, hogy én Sagnierral nem értek egyet. De miután ma reggel megszólalt az ujságjában és azzal fenyegetett, hogy kiírja az ujságba mindazok nevét, akiket megvesztegettek, kerülnünk kell a látszatot, mintha mi is bűnrészesek volnánk. Már régóta sejtí a közvélemény, hogy az afrikai vasutak gyanus vállalata sok ocsmány, piszkos csalással jár; a legnagyobb baj pedig az, hogy a jelenlegi kabinet két tagját is vád éri, mert három évvel ezelőtt, midőn a képviselőház a Duvillard-vállalat részvényeinek kibocsátásával foglalkozott, Barroux volt a belügyminiszter és Monferrand a közlekedésügyi miniszter. Most, hogy mindakettlen egyszerre miniszteri tárczához jutottak, az előbbi a belügyihez, míg az utóbbi most pénzügyminiszter és amellet még miniszterelnök is, hát tehetjük-e azt, hogy ne kényszerítsük őket saját jól felfogott érdekükben, hogy ezelőtt való cselekedeteikről beszámoljanak...? Nem, ők nem hallgathatják agyon a dolgot; sőt én bejelentettem már, hogy még ma interpellálni fogom őket.

Mége ez előre bejelentett interpellációja, amely a *Népszava* napvilágot látott dörgedelmes vezércikkének következménye volt, okozta a mai nagy izgatottságot.

Péter észrevette, hogy Massot, a kis Massot, amint őt nevezték, melléje ült a pamlagra. Éber szemmel, éles füllel, amely mindent hall és mindent megjegyez magának, járt-kelt itt képviselőházi tudósító minőségében; e forgatag zürzavarában megszimatolta azt is, hogy ma mozgalmas ülés lesz és eljött, hogy megnézzze, vajjon nem lehetne-e valami érdekes cikkanyagot halászni. Szimatoló vizslatekintetével mindenüvé befurakodott. Valószínűleg érdekelte őt e zajongó embertömeg közepett árván lézengő pap.

- Legyen egy kis türelemmel, abbé ur, - szólalt meg a mindent kigunyoló modern, fiatal ficsur szeretetreméltó vidámságával. - A főnökömnek okvetetlen el kell jönnie, mert tudja, hogy ma befűtenek az uraknak. Ön ugyebár, nem a főnököm corrisei választóinak egyike?

- Nem, párisi vagyok, és egy szegény ember érdekében akarok vele beszélni, akit rögtön szeretnék a rokkant munkások menedékhelyébe fölvétetni.

- Ah, nagyon szép! Én is párisi vagyok.

Ezt kaczagva jegyezte meg. Valóban tősgyökeres párisi volt, egy saint-denisi gyógyszerész fia, a Nagy-Károly-liceum volt tanulója, aki a tanulmányait be se végezte. Mindenben kudarcot vallva, tizennyolcz éves korában belejutott a sajtóba, ámbár még írni se tudott helyesen. Most már közel husz esztendeje, hogy bolygózsídként járja be a világot, az embereket vagy vallatva vagy pedig belátva a lelkük mélyébe. Mindent látott, mindent megunt; nem hitt már a nagy emberekben; azt hangoztatta, hogy nincs a földön semmi sem, ami igaz volna, és békésen élt meg a világ butaságából és rosszaságából. Nem volt semmi irodalmi ambíciója, sőt az irodalom iránt érvekkel indokolt megvetéssel viseltetett. Pedig hát nem volt ám ostoba ember; irt ő akármelyik lapnak akármilyen tárgyról; híján lévén minden személyes meggyőződésnek vagy hitvallásnak, egész nyugodtan azt hirdette, hogy ő neki jogában áll bármit is mondani a közönségnek, azon föltétel alatt, hogy vagy mulattassa vagy felcsigázza a szenvedélyeit.

- Tehát ön ismeri Mége urat, abbé ur? Érdekes egy típus! Egy nagy gyerek, utópisztikus rajongó! Oh én sokáig tanulmányoztam őt, ismerem minden porcikáját. Ő, tetszik tudni, szüntelen abban a biztos meggyőződésben él, hogy még egy félév letelte előtt az ő kezében lesz a hatalom és hogy akkor estéről virradóra megvalósítja az ő híres kollektivista társadalmát, amelynek természetszerűleg úgy kell elkövetkeznie a tőkepénzesek társadalma után, mint ahogy a nappal fölváltja az éjszakát. Lám, ma például szentül meg van győződve arról,

hogy mai interpellációjával megbuktatja a Barroux-minisztériumot és így siettetni a saját uralomra kerülését. Ez az ő módszere, lejáratja az ellenfeleit. Hányszor hallgattam már meg ezt az ő számítását; hadd járja le magát ez, aztán amaz, később pedig megint a harmadik, hogy aztán végre elérkezzék az ő ideje. Rendszerint legfeljebb hat havi határidőt engedélyezett. Csakhogy az a baj, hogy ilyenképpen mindig másokat támogat és pusztít és rá sohse kerül a sor.

A kis Massot jóízűt nevetett, aztán kissé halkabban folytatta:

- Hát Sagniert ismeri? Nem? Nézze meg azt a bikanyakú, vöröshajú embert, akinek olyan a megjelenése, mint valami hentesé. Amott lenn, az, aki ama kopott, kaputos emberek kicsinyke csoportja közepett perorál.

Péter végre meglátta. Nagy, félreálló füle, erős orra, lelógó ajka és a homlokával egy vonalban álló, kidomborodó, fénytelen szempárja volt.

- Erről is elmondhatom, hogy szegről-végre ismerem. Nála dolgoztam, mielőtt a *Globe*-hoz kerültem. Azt az egyet nem tudja senki, hogy milyen a származása. Hosszu ideig a sajtó legsóbb homályos rétegeiben forgolódott, mint névtelen, ismeretlen zszurnaliszta, akit majd felvetett a nagyravágyás. Azelőtt fanatikus királpárti volt. Ideig-óráig meg is maradt annak. Aztán egyet gondolt s arra határozta magát, hogy magáévá teszi a nép ügyét, a megtorlást; katolikus szocializmusát kezdte hirdetni, hadat üzent a gondolkodás szabadságának és a köztársaságnak. Leleplezte a jelenkor ocsmány rákfeneit, hogy azokat az erkölcs és igazság nevében gyógyítgassa. Azzal kezdte meg a szereplését, hogy a nagy pénzügyi tekintélyek viselt dolgait írta le, aljas, szemtelen pletykák gyűjteményét, amelyekre nem voltak bizonyítékaik és amelyeknek igazoltát sem igen kutatta. Tulajdonképpen fegyházat érdemelt volna emiatt és ime, midőn ezek az életképek kötetben összegyűjtve jelentek meg a könyvpiacra, azt a szédítő, szinte hihetetlen sikert aratták, amelyről bizonyára önnek is tudomása van. Ezt a módszert folytatta és folytatja most is a *Népszavá*-ban, amelyet a Panama-botrány idejében indított meg, botrányokat és leleplezéseket röpítve világgá. Ez az ujság ma valóságos kanális, amelynek torka bőven okádja a jelenkor minden szemetét és szennyét és ha ez a kiapadhatatlan ár egyszer megcsappan, akkor ő maga gyárt saját invencziójából hazugságokat lapja mindennapi szükségleteinek fedezésére, amelyekből az ambíciója, meg a pénztára táplálkozik.

A kis Massot ezt nem mondta haragos fölháborodás hangján, hanem újra elnevette magát, mert ő tulajdonképpen a gondtalan szivtelenség leple alatt nagy tisztelője volt Sagniernak.

- Valóságos bandita, de van benne erő! Nem is képzelheti, hogy milyen szörnyű hiu egy ember. Hisz látta a multkor, hogy ünnepeltette magát az alsóbb néposztályokkal, mert ő tulajdonképpen a nép választottját és apját környező nimbusra pályázik. Sőt tán az is meglehet, hogy az igazságért küzdő büntető arkangyal szép szerepébe szeretett bele és végre maga is azt hiszi, hogy ő a nép megváltója, és hogy jobb erkölcs útjára téríti. Én csak azt bámulom benne, hogy milyen termékenységét tanúsít a botrányok és följelentések dolgában. Nem mulik el nap, hogy valami újabb ocsmányságot föl ne fedezzen, hogy új bünösöket ne szolgáltatson ki a tömegek epés gyűlöletének. Nem, ez a pizsoktenger soha ki nem apad; ő folyton előre nem látott gyalázatok dus aratásával áll elő és valahányszor a megémelyedő közönség jelét adja annak, hogy már belefáradt a botrányokba, kétszeresen szörnyűséges rémképeket tár fel újra neki... Látta, abbé ur, ebben rejlik a zsenialitása; mert ökelme nagyon jól tudja, hogy olyankor, amidőn szélnek ereszti azt a fenyegetést, hogy mindent el fog mondani, közzé fogja tenni az árulók és a megvesztegetettek névsorát, mint ahogy ma tette azt, rögtön óriási példányszámban kél a lapja... Most például napokra biztosította magának a lapja kelendőségét.

Péter némán hallgatta ezt a gunyolódó, vidám beszédet és kezdett sok olyan dolgot megérteni, amelyeknek valódi értelme eddig kikerülte a figyelmét. Kérdésekkel halmozta el a fiatal hirlapírót, mert csodálkozott azon, hogy annyi képviselő ödöng künn a folyosókon, holott az ülés már rég megkezdődött. Oh, az ülés! Hiába pertraktálják ott most a legkomolyabb ügyet, a most folyó általános érdekű fontos törvényt, a ház legtöbb tagja kifelé szállingózik a váratlanul jött interpelláció lecsapott mennykővének hatása alatt, a mely nagy könnyen maga után vonhatja a minisztérium bukását.

És az országház termeiben lüktető szenvedélyes izgatottság nem volt semmi más, mint a hatalom polczán álló minisztérium hiveinek visszafojtott boszúsága, növekvő nyugtalansága és abbeli félelme, hogy őket innen kiakolbólítják, hogy maholnap mások kerülnek a helyükbe. Ebbe pedig mindazoknak hirtelen lángra gyult reménye s az ostromló támadásra kész mohó sóvárgása vegyült bele akik várakozó álláspontra helyezkedtek és akik a holnap netáni minisztereinek hivei.

Massot megmutatta Péternek Barrouxt, a miniszterelnököt, aki egyuttal a pénzügyminiszteri tárczát is elvállalta volt, ámbár ő e téren teljesen járatlannak vallotta magát; csupán csak azért tette, hogy megnyugtassa a panama-krízis után fölháborodott közvéleményt, országszerte mocsoktalannak ismert becsületességével.

Egy szegletbe visszavonulva beszélgetett az oktatásügyi miniszterrel, Taboureau szenátorral. Ez utóbbi öreg, okleveles tanférfi volt; igénytelen és szerény külsejű, de tetőtől talpig becsületes ember. A párisi viszonyokat éppenséggel nem ismerte, mivel valami vidéki tanintézetből hozták föl a fővárosba miniszternek. Barroux maga igen mutatós, magas, délczeg megjelenésű volt; simára borotvált, szép arcának klasszikus előkelőségén csupán tulságos kicsiny orra ejtett csorbát. Még ma, hatvanéves korában is dús, göndör haja volt, melynek selymes ezüst-fehérsége kissé szinpadias méltóságot adott neki, amely a szónoki emelvénnyel nagy hasznára vált. Ősrégi párisi család dúsgazdag ivadéka volt és eleintén mint ügyvéd kezdte meg a pályafutását, azután a császárság idejében köztársasági hirlapírónak állt be. Gambettával együtt hatalomra jutott; becsületes, romantikus hajlamu, nagyszavu, kissé ostoba, de igen becsületes és egyeneslelkű ember volt, aki még mindig lángoló lelkesedéssel vallotta az első nagy forradalom elveit. A benne rejlő jakobinizmus divatját multa már, úgy hogy ő már a polgári köztársaság régi korbéli ősenek és utolsó fönmaradt oszlopának volt tekinthető, akin az új nemzedék: a hatalomra éhes fiatal politikusok, mosolyogni kezdtek. Fejedelmi magatartásának merev fönsége, szónoklatának nagyhangzású ékesszólása alatt egy lágyszivű, könnyen elérzékenyülő, ingadozó-lelkű, jóságos lélek lakozott, aki sirva fakadt Lamartine verseinek olvasása közben.

Később Montferrand, a belügyminiszter ment arra és félrehívta Barrouxt, hogy egy pár szót sugjon a fülébe. Montferrand teljes ellentétje volt Barrouxnak. Szintén közel járt az ötvenhez; de zömök, kövér, mosolyderűs, ósdi megjelenésű ember volt, akinek kerek, kissé köznapi, még mindig sötétbarna szakálltól koszoruzott arcában élénk értelmesség tükröződött vissza. Meglátszott rajta, hogy kormányzásra hivatott ember, hogy erős munkához szokott vaskeze van, amely el nem ereszti a prédát, ami egyszer a körmei közé került. Hajdan Tulleben polgármesterkedett; most pedig Correseből, ahol nagy földbirtoka volt, került föl a városba. Utjában föltartóztathatatlanul előre haladó nagy erő nyilatkozott meg benne, úgy hogy pályája folytonos emelkedését nyugtalankodva nézték. Igen keresetlenül beszélt, hanem szavai rendkívüli meggyőző erővel hatottak a hallgatóra. Látszólag hiján volt minden ambíció; nyugodt, közömbös önzetlenséget tanúsított, amelynek leple alatt a legszenvedélyesebb nagyravágyás izzott. Sagnier azt írta róla, hogy tolvaj, orgyilkos, aki megölte mindakét nénjét, hogy a vagyonukat örökölje. Mindenesetre nem közönséges orgyilkos!

A gyűlésteremben eljátszandó dráma egy újabb hősenek, Vignon képviselőnek belépte hozta most újabb lázas izgalomba a csoportokat. A két miniszter összenézett vele, míg ő, rögtön körülfogva a kíváncsiak csoportjától, már messziről mosolygott rájuk. Alig harminczhatéves, középtermetű, délczeg, szőke fiú volt, gondosan, ápolt szép szőke szakállal. Párisi születése révén, bámulatos gyors karriert csinált, rövid ideig bordeauxi prefektus is volt és most ő képviselte az országházban az ifjú nemzedéket, a jövőt. Tisztában volt azzal, hogy a politikában új emberre van szükség, aki a legsürgősebb, elengedhetetlen reformokat végrehajtsa. Nagyon intelligens, végtelenül ambíciózus, nagy tudású ember léte olyan programot tüzött ki magának, amelynek legalább részben való megvalósítására megvolt benne minden képesség.

Különbözik nem árult el semmiféle türelmetlenséget, nagy bölcsen és tapintatosan bizott abban, hogy majd elérkeznek az ő napjai is; hisz megvolt ama erőssége, hogy még semmiféle kompromittáló ügyben nem volt része és nyitva állott előtte a pálya. Alapjában véve kristálytisztá logikával és kerekfogalmazású ékesszólással bíró elsőrangú szervező tehetségnél ő se volt több, és programja Barrouxétól annyiban tért csak el, hogy ő a régi sablont megifjította, ámbar a Barroux-kabinetre következő Vignon-kabinetet nagyjelentőségű eseménynek tartották. Vignon volt az, kiről Sagnier megírta volt, hogy ő a köztársasági elnökségre pályázik és kész vérben is gázolni, csak hogy a champs-elysési palotába bejusson.

- Hát bizony lehetséges, - magyarázta Massot, - ez egyszer nagyon is lehetséges, hogy Sagnier nem hazudik és hogy Hunter valahogyan kezébe került jegyzőkönyvében tényleg lelt valami névjegyzéket. Én már régtől fogva tudom, hogy az afrikai vasutak emez ügyében Hunter volt Duvillard kerítője és szimatoló kopója, aki megszerezte neki a szükséges szavazatokat.

De ezt csak úgy érti meg az ember, ha tudja azt is, hogy ez a Hunter mi módon csinálta a dolgát, milyen bámulatos ügyességgel, minő finom, gyengéd tapintatossággal, amely teljesen távol áll az aljas korrupciótól, s a piszkos megvesztegetéstől, amelyekkel most gyanúsítják. Csak egy Sagnier tarthatja a parlamentet amolyan nyílt vásárnak, ahol az összes jellemek megvásárolhatók és a legtöbbet kínáló vevőnek rendelkezésére állanak. Oh, milyen egészen másképp történtek a dolgok és milyen érthetők, sőt meg is bocsáthatók néha, ha helyes világításban látjuk... Így például egyenesen Barroux és Montferrand ellen irányul a cikk éle, akikre a lehető legvilágosabban rámutat, habár neveket nem is említ.

- Ön bizonyára tudja, hogy annak idején, amikor ez az ügy szavazás alá került, Barroux volt a belügyminiszter és Montferrand a közlekedésügyi miniszter, úgy hogy most az a vád terheli őket, hogy ők hivatalos kötelességüket elmulasztották, ami a társadalmi bűnök legocsmányabb fajtája. Nem tudom ugyan, hogy Barroux micsoda politikai egyezkedésbe lovaltatta bele magát; de hogy pénzt nem zsebelt, arra megesküszöm, mert ő a legbecsületesebb ember ezen a széles világon. Ami Montferrandot illeti, már az megint más; ő ugyan hajlik arra is, hogy a zavarosban halászson, csak hogy tőle viszont az lepne meg, ha valami bajba keveredett volna. Ő nem az az ember, aki baklövéseket követ el, még pedig ilyen buta egy baklövést, hogy pénzzel vesztegetné meg magát és aztán az erről szóló nyugtát uton-utszáján hevertetné.

Massot elhallgatott és fejének egy mozdulatával Duthilt utalt, aki lázas izgatottsággal, de mindamellett mosolyderűs arccal állt egy csoport közepén, amely a két miniszter köré torlódott.

- Nézze csak meg azt a csinos, barna fiatalembert, akinek olyan hódításra alkalmas szakállja van.

- Ősmerem, - felelt Péter.

- Ah, ön ismeri Duthilt! Na lám, ezt a fiatalembert bizonyosan megvesztegették. Hanem hát ez amolyan csapodár madárka. Angoulemeből csöppent ide be közénk, hogy itt a lehető legvigabb életet élje; olyan kevés benne a jellem és a lelkiösmeret, mint hazája szép csizmadarai-

ban, amelyek örökké szerelmeteskednek. Ez úgy tekintette Hunter pénzét, mint egy neki jogosan kijáró égi manna és még azt se vallotta be magának, hogy ezzel a pénzzel bemocskolja a kezét. Legyen meggyőződve róla, hogy ez az ember csodálkozik azon, mint lehet az ilyen jelentéktelen dolognak a legcsekélyebb fontosságot is tulajdonítani.

Azután egy másik képviselőre mutatott, aki ugyanahhoz a csoporthoz csatlakozott, egy körülbelül ötven éves, elhanyagolt külsejű, siralmas arcú emberre. Lófejhez hasonlító hosszúkas arcának sulya alatt kissé meggörnyedt termete olyan magas és szikár volt, mint a karó. Sárgás, ritka és simán a halántékhoz simuló hajzata, busan lelógó bajusza, egész kétségbeesett és elmosódott ábrázata örökös rettegésről tanuskodtak.

- Hát Chaigneuxt ösmeri? Nem... No hát nézze meg jól és mondja meg, vajjon nem találja-e nagyon természetesnek, hogy ezt is lekenyerezték? Arrasból jött fel, odalenn ügyvédi irodája volt. Mikor ide küldték fel képviselőnek, a politikai mámor megrészesgítette és mindenét eladta lenn, hogy itt Párisban jövőt alapítson magának és megtelepedett a feleségével meg a három leányával. No most képzelje el, szegénynek, hogy fő a feje a gondtól a négy nő között. Rettenetes négy teremtés ez, akiknek minden perczen uj, cifra ruha kell; az egész idejüket azzal töltik, hogy lóversenyekre járnak, látogatásokat tesznek és vendégeket fogadnak; nem is szólva arról, hogy állandóan férjvadászaton vannak, a férjjelöltek pedig csak úgy szöknek előlük. Ez örökös pech, a szegény ember naponkint ismétlődő kudarca! Azt hitte, hogy képviselői állása nagyot fog lendíteni a dolgán és most nyakig uszik a bajban.

- Hát lehet-e azt kívánni, hogy Chaigneux, aki mindjárt reszket, ha csak egy ötszáz frankos bankóról van is szó, ne fogadja el a pénzt, ha azzal megkínálják? Megengedem, hogy nem volt becstelen ember. A viszonyok azzá tették.

Massot most az elemében volt, folytatta a megkezdett arczképsorozatot, ama cikksorozat vázlatát, amelynek megírásáról valamikor álmodott és amelynek azt a címet akarta adni: »Eladó képviselők.«

Szólott volna pedig ártatlan, naiv emberekről, akik öntudatlanul botlottak bele a bajba, nagyravágyó stréberekről, aljas jellemekről, akik a kínált duzzadó pénzes láda kísértésének nem tudtak ellentállani, vállalkozó szellemű üzletemberekről, akik beleszédültek abba a sok óriási számba, amelyekkel napestig dolgoznak és lábuk alól elvesztették a biztos talajt.

De azt az egyet készségesen beismerte, hogy aránylag kevés a megvesztegethető ember száma és hogy egynéhány ilyen rühes bárány a világ összes parlamentjeiben előfordul. Ismét Sagniert emlegette. Csak Sagniernek lehet mersze arra, hogy a franczia parlamentet tolvajbandának kiáltssa ki.

Pétert rendkívül érdekelte ez a lázas, aggódó nyugtalanság, amelyet a fenyegető miniszterkrízis keltett itt a szemei előtt. Barroux és Montferrand köré nemcsak a Duthilek, a Chaigneux-k csoportosultak, akik holthelvány, sápadt arczczal érezték, mint ingadozik alattuk a talaj és azon tűnődtek, vajjon ma este nem fognak-e a Mazasban meghálni. A miniszterek valamennyi párthive itt volt; mindazok, akik befolyásukat, állásukat nekik köszönhatték és akiket az ő bukásuk szintén magával sodor a mélybe, a szereplés színhelyéről lesöpörve őket. Érdemes volt megnézni ezeket a halovány, feszült várakozásról tanuskodó arczokat, ezeket az aggódó tekinteteket, a suttogó beszélgetéseket, a szájról-szájra járó pletykák és hírek közepett.

A mellettük levő csoportban pedig a higgadt nyugalom, mosolygó Vignon körül a másik tábor tolongott, az, amelyik mohón leste az alkalmat, hogy ostromra kelhessen a hatalom ellen és állásra, befolyásra tehessen szert. Minden szemben izzott a káröröm és a mohó vágy; minden arczról sugárzott az egyelőre még csak reményszámba menő öröm, a váratlanul kínálkozó, szerencsés véletlen fölötti, ujjongó meglepetés. Vignon kitérőleg válaszolt barátainak tulságosan indiskrét kérdéseire; csak annyit jelentett ki, hogy ő nem fogja magát közbevetni. Nyilván

az volt a terve, hogy Mége csak interpelláljon és csak buktassa meg szépen a minisztériumot, hogy neki aztán - így remélte ő - ne legyen egyéb dolga, mint hogy fölvegye az elhullajtott miniszteri tárczákat.

- Ah Montferrand, - szólalt meg Massot újra, - az arra forgatja a köpenyegét, amerre a szél fúj. Láttam én őt már antiklerikálisnak, papfalónak, engedelmet e kifejezésért, abbé ur; most meg - nem azért mondom, hogy önnek örömet okozzak - azt hiszem, bizvást kijelenthettem, hogy teljesen kibékült az Uristennel... Nekem legalább azt mondták, hogy Martha püspök, a híres hittérítő, most elválhatatlan puszipajtása. Ez valóban jól esik az embernek, e mai új kor-szellemben, amikor a tudomány csődbe került és mindenütt, úgy a művészetben, mint az irodalomban és a társadalomban a vallás lelketgyönyörködtető miszticizismusa virul ki újra.

Mint mindig, úgy most is gunyolódott, hanem olyan szeretetreméltó nyájassággal mondotta, hogy Péter némán hajtotta meg magát behizelgő szavai után.

Ezalatt nagy mozgalom támadt a teremben, hangos zsibongás jelezte, hogy Mége lépett a szóközi emelvényre. Általános sürgős-forgás támadt s a képviselők tömegesen indultak a gyűlésterembe; csupán a kíváncsi nézők serege, meg néhány zszurnalista maradt benn a tágas előszobában.

- Bámulatos, hogy Fonségue még nem jött meg, - szólt Massot, - pedig az, ami ma itt történik, közről érdekl. Csakhogy ő olyan nagy kópé, hogy mindig van rá valami oka, ha nem azt teszi, amit más tenne az ő helyében. Ismeri őt személyesen?

Péter tagadó válaszára így folytatta:

- Okos fej és valóságos nagyhatalom ez az ember! Én egész részrehajlatlanul beszélek; nálam a kegyelet és tisztelet érzéke nem fejlődött ki eléggé; meg aztán, azt csak belátja ugy-e bár, hogy ép a főnökeim azok, akiket legjobban ismerem és akiket a legszivesebben rántok le?

- Sagnier cikke Fonségue-re is egész nyíltan rámutat. Ő különben Duvillard rendes eszköze. Hogy neki is megkenték a markát, az kétséget sem szenved, mert ő mindenütt markol. Csakhogy ő mindenütt fedezi a hátát, bevallható ürügyek alatt zsebel. És ha igaz az, ami az imént rémlett előttem, hogy kissé meg van rökönnyödve, és csak késlekedve jelent meg itten, hogy úgyszólván erkölcsi alibijét megállapítsa, akkor életében először most követett el valami meggondolatlanságot.

Massot tovább beszélt, elmondta Fonségue egész élete folyását. Ő is Correseből való, de ismeretlen okoknál fogva halálos haragban van Montferranddal. Ő is ügyvéd volt azelőtt Tulle városában, feljött ide Párisba, hogy meghódítsa a fővárost és tényleg meg is hódította az ő nagy reggeli lapja, a *Globe* révén, amelynek ő volt az alapítója és a szerkesztője. Ma a Bois de Boulogne egyik pompás palotáját lakja és egyetlen egy vállalat se jön létre, amelyből neki fejedelmi osztalék ne jutna.

Valóságos üzleti genie, aki a lapját kiszámíthatatlan horderejű hatalomként használja föl, amelynek segítségével ő az ur a társadalom piacán. Hanem milyen okos magatartás, milyen ügyes és hosszantartó küzdelem kellett ahhoz, hogy kivívja magának a komoly férfi szilárd alapon nyugvó reputációját, aki nagy szakavatottsággal szerkeszti a legtisztább erényű, a legnagyobb tiszteletben tartott párisi ujságot?

Ő, aki szíve mélyén nem hitt sem az Istenben, sem az ördögben, ezt a lapját a rend, a tulajdonjog és a család erős támaszpólává tette. Oly lappá, amely ugyan konzervatív köztársasági irányú, amióta ez érdekében áll; de amely hiven ragaszkodott a valláshoz, oly rajongó spiritualizmust vallva, amely a polgárságot megnyugtatta. És e mindenütt elismert és mindenütt elfogadott nagyhatalma révén minden zsebben ott volt a keze.

- Látja, abbé ur, látja milyen hatalomra tett szert a sajtó? Ime, itt van ez a Sagnier, meg ez a Fonségue, hasonlítsa őket össze egy kicsit. Ha veszszük, hát kollegák; mindegyiknek megvan a maga fegyvere és mindketten hasznát veszik. De milyen különböző eszközökkel és eredményekkel dolgoznak! Sagnier lapja valóságos szennylerakódó csatorna, amely őt magát is beleviszi, sodorja a kloakába. Mig ellenben Fonségue lapja a legelőkelőbb zurnalisztika terméke, igen gondosan szerkesztődik, előkelő irodalmi színvonalon áll, szóval valóságos élvezetet nyújt a finom ízlésű embernek és becsületére válik annak, aki szerkeszti... És mégis, Uram Istenem, tulajdonképpen mindketten egy és ugyanazt a komédiát játszzák.

Massot önmaga is gyönyörködve utolsó szavainak csipős gunyjában, hangosan fölkaczagott.

- Ah, végre itt van Fonségue. - És még mindig nevetve, derüs kedélyesség hangján mutatta be Pétert:

- Kedves szerkesztő ur, van szerencsém Fromont abbé urat bemutatni, aki önt már husz percz óta várja. Én bemegyek és megnézem, mi történik odabenn. Ön tudja, hogy Mége interpellálja a minisztert.

Az ujonnan érkezett meglepetten rezzent össze.

- Interpelláció!... Jól van, jól, megyek mindjárt én is.

Péter ránézett. Fonségue körülbelül ötven esztendő, szikár, fekete szakállával egész fiatalnak látszó, fürgé kis ember volt; szemei szikráztak; ajkai teljesen elvesztek sűrű bajusza alatt. Emellett szeretetreméltónak, jó társalgónak látszott és egész arcza csak úgy sugárzott az ész-től, mig piczi, keskeny, hegyes orra egy örökké szimatoló vadászkutyára emlékeztetett.

- Mivel szolgálhatok, kedves abbé ur?

Péter röviden adta elő a kérését; elmesélte Laveuvenél ma reggel tett látogatását, minden szívetfacsaró részletével együtt és arra kérte, hogy haladéktalanul fogadják be a szerencsétlen aggastyánt a rokkant munkások házába.

- Laveuve? Hisz ha jól tudom, az ő esetében megindították már egyszer a vizsgálatot... Duthil képviselő tudakozódott iránta és ő terjesztette be a nyert értesülés nyomán a jelentést. Hanem a tények olyanok voltak, hogy nem szavazhattuk meg a fölvetelét... A pap nem tágitott.

- Biztosítom, uram, hogyha ön ma reggel velem lett volna, majd meghasadt volna a szíve száralmában. Valóban vérlázító lelketlenség volna, ha azt az embert még csak egy óráig is abban a rémítő nyomorúságban hagynók sinylődni! Még ma este a rokkantak házában kell neki meghálnia.

Fonségue tiltakozott.

- Ma este! de kérem, ez lehetetlen, teljességgel lehetetlen! Sok mindenféle elengedhetetlen formalitással jár ám az ilyen felvétel. Különbén én magam nem is határozhatok önállóan ilyen ügyben, nincs rá meghatalmazásom. Én csupán az intézője vagyok és csupán a mi védő-asszonyaink bizottságának utasításait foganatosítom.

- De kérem, uram; épen Duvillard báróné az, aki engem ideküldött önhöz, azzal a kijelentéssel, miként egyedül önnek áll hatalmában, hogy kivételes esetekben rögtöni felvételt engedélyezzen.

- Ah, a báróné küldi önt; ez rá vall; ez az asszony teljesen képtelen valami önálló elhatározásra, sokkal kedvesebb neki a saját nyugalma, semhogy a legkisebb felelősséget is elvállalná. Mért akarja ő, hogy épp nekem legyenek kellemetlenségeim? Nem bizony, abbé ur, én semmi módon nem teszek olyasmit, ami ellenkezik az intézetünk szabályrendeleteivel; én nem adok

olyan rendeletet, amely esetleg valamennyi bizottsági tag haragját zúdítaná rám. Ön nem ösmeri őket; azok az asszonyok rettenetessé válnak, mihamar gyűlést tartanak.

Fonségue kedélyesen mosolygott és tréfás hangon tiltakozott, hanem lelke mélyén arra tökéltte magát, hogy az ujját sem mozgatja ebben az ügyben. E pillanatban Duthil sietett be hajadonfővel a terembe, végig iramodva a folyosókon, hogy össze csődítse a távolmaradottakat, akik a kezdetét vett komoly vitában érdekeltek.

- Micsoda, Fonségue, maga még itt van? Siessen a helyére. Nagyon komoly a dolog.

Ezzel tovább szaladt. A képviselőt e sürgetés nem sarkalta nagyobb sietségre; úgy tett, mintha ez a botrányos esemény, amely a teremben úgy izgatja a kedélyeket, őt legkevésbé sem érintené. Ajkairól nem tűnt el a mosoly, noha szempillái idegesen vonaglottak meg.

- Bocsánatot kérek, abbé ur. Látja, hogy elvbarátainknak szükségük van rám. Ismételve kijelentem, hogy én nem tehetek abszolute semmit, az ön védencze ügyében.

De Péter nem akarta ezt a nyilatkozatot úgy tekinteni, mint a végleges, döntő választ.

- Nem, nem, kérem, menjen csak, uram, végezze el a teendőit, én önt itt bevárom. Ne hozzon döntő határozatot, mielőtt alaposan meg nem gondolta a dolgot. Önt most sürgetik, érzem, hogy ön nem hallgatott rám osztatlan figyelemmel. Majd ha visszatér és egészen figyelmesen meghallgatja a kérésemet, meg vagyok róla győződve, hogy teljesíteni fogja kérésemet.

És habár Fonségue bucsuztában is kijelentette, hogy nem változtathatja meg a véleményét, Péter mégis fölteste magában, hogy visszaül előbbi helyére és bevárja Fonséguet, még ha estig kellene is várnia.

A terem már majdnem megüresedett és még komorabbnak és fagyosabbnak látszott mint azelőtt. Laokon és Minerva szobraival és vasuti váróteremre emlékeztető kopasz falaival, amelyek között egy egész század politikai élet-halálharca folyik le, anélkül, hogy fölhevítené a fagyos, magas termeket. Soha még tompább, közömbösebb világosságot nem árasztottak a nagy ablakajtók, amelyeknek üvegtábláin át kilátás nyílt a téli álmát alvó kis kert sovány, fakó pázsitjára. És a szomszéd gyűlésterem viharos jeleneteinek legkisebb nesze se hatolt be ide; az óriási nehézkes épületre tompa siri csend borult. Valami megrázkódtató, titkos borzongás siri csendje.

Ezek a gondolatok kísértették most Péter merengését. A nemzet minden elmérgesedett, idült sebe itt tárult fel a maga gennyes, mérges undokságában. A parlament lassu elkorhadása tovább fejlődött és az egész társadalom testét megmetyekezte. Tagadhatatlan ugyan, hogy az aljas ármányok, a személyes ambíciók harca fölött ott leng az elvek magasztos küzdelme, a lépésről-lépésre haladó történelem szelleme, amely a multat elsöpri és azon van, hogy a jövőben több igazságot, több jogot és több boldogságot teremtsen. De a gyakorlati életben, ahol csupán a mindennapi élet förtelmes laczikonyháját látjuk, minő fékevesztett tombolását tapasztaljuk az önző törekvésnek, minő ocsmány megnyilatkozását annak az egyetlen lázas ösztönnek, hogy a szomszédunkat megfojtsuk és hogy egyedül a mienk legyen a diadal?

E néhány parlamenti csoport között szüntelen elkeseredett harcz folyik a hatalomért és mindamaz élvezetekért, amelyeket annak révén meg lehet szerezni.

Balpártiak, jobbpártiak, katolikusok, republikánusok, szocialisták, az összes pártárgyalatok pusztá vignettként, amelyeket egy és ugyanaz a lángoló uralom- és kormányzási vágy különböző osztályokba soroz.

Az összes nagy kérdések abban az egyetlen fontos kérdésben csucsosodtak ki, vajjon holnap ez, vagy amaz, vagy a harmadik fogja-e kezére kaparítani Franciaországot, hogy sajátmaga élvezze a hatalomnyújtotta gyönyöröket, párthivei között pedig szétosztogathassa a színekurákat.

És a dologban az volt a legrosszabb, hogy ezek a nagy parlamenti csaták, az a tömérdek sok nap és hét, amit hiába vesztegettek, hogy A-nak a helyébe B-ét ültessék, B-nek a helyébe C-ét, mind egy és ugyanazon pont körül való eredménytelen kergeforgásba lyukadtak ki. Mert mindahárom párt egy pénzt ér csak és igen csekély köztük az árnyalatkülönbség, úgy hogy az új országkormányzó ugyanazt a szalmát csépli, amit az elődje csépett és teljesen megelégedik ígéreteiről és kitűzött programjáról, mihelyt kormányra jutott.

Péter gondolatai önkéntelenül Laveuvere tértek vissza, akiről egy perczig megelégedezett volt és akinek emléke most újra eltöltötte a lelkét a halál hideg borzalmával és a lángoló harag lázával. Mit bánja az a nyomorult aggastyán, aki rongyfekhelyén éhen gebed, hogy Mége megbuktatja-e a Barroux-kabinetet és a Vignon-minisztérium kerül-e hatalomra? Ezen az uton száz vagy kétszáz esztendő telnék bele, míg a padlásszobákban, ahol a munka rokkantjai, a megvénült és elcsigázott igavonó állatok haldokolva hörögnek, mindenkinek meglesz a mindennapi kenyere. És Laveuve mögött feltámad az egész nyomor, a kinban vonagló szegények és sorsüldözöttek nagy népe, amely igazságszolgáltatást kér, mialatt a parlament nagy gyűlésein szenvedélyes izgatottsággal azért küzdenek és dulakodnak: vajjon kinek jusson prédául a nemzet és ki fogja azt elpusztítani? A mocsok és szenny kelyhe csordultig tele van; az undok, sajgó és pusztító sebek szemérmetlenül feltáruznak, mint valami rákfene, amely egy szerven rágódva, végre a szivig hat. Minő undorító, émelyítő látvány ez. Hogy óhajtja és várja az ember azt a bosszuló tört, mely életet és boldogságot teremtsen?

Péter maga se tudta volna megmondani, vajjon mennyi ideig tartott volt ez a bús merengése, midőn egyszerre zajos zsidongás verte fel újra a termet. A képviselők visszatértek, csoportokká verődtek és Péter egyszerre csak hallja, mint kiált fel Massot közvetlen közelében:

- Még nem bukott meg ugyan, hanem már végsőt vonaglik. Nem adok az életéért egy krajczárt sem!

A miniszterről beszélt. Egy újonnan érkező kollégájának mesélte el a gyűlés lefolyását. Mége rendkívül remek beszédet tartott, méltatlankodó felháborodással kelt ki a korhadt és bomlasztó polgárság ellen. De mint mindig, úgy ma is tullott a czélon és épen a maga nagy indulatosságával ijesztette meg a parlamentet; úgy hogy amidőn Barroux miniszter a szónoki emelvényre lépett, hogy egy hónapi halasztást kérjen az interpellációra adandó válasza, afeletti, különben igen őszinte és szivből fakadó méltatlankodásának és büszke haragjának kellett csupán kifejezést adni, hogy a sajtó egy bizonyos része minő ocsmány fegyverekkel harcol. Micsoda? Hát ismét meg fognak ujulni a panama-botrányok? A nemzet képviselő-testülete újabb leleplezések fenyegetése előtt gyáván meghunyászkodva, sarokba szoríthatná magát? Hisz a köztársaság ellenségei magát a köztársaságot akarják belefojtani e folyton megújuló botrányok árjába!

Nem, nem, most már itt az ideje, hogy erejüket összeszedve, nyugodtan és békésen dolgozzanak; nem szabad megengedniök azt, hogy botrányhajhászó izgatók minduntalan megbontsák a nemzet békéjét. - A képviselőház e beszéd hatása alatt abbéli félelmében, hogy előbb-utóbb a választók is megunják a piszkos botrányok folyton kiöntő árját, egy hónapi halasztást adott az interpelláció megválaszolására. Csakhogy Vignon egész pártja, noha maga a vezér tartózkodott a hozzászólástól, a minisztérium ellen szavazott, úgy hogy ez csak két szavazattal maradt többségben, ami vajmi nevetséges és megszegényítő majoritás.

- Ezek szerint, - kérdé valaki Massottól, - be fogják adni a lemondásukat?

- Igen, úgy hírlik... Ámbár az a Barroux: nagyon szívós kitartású ember. Hanem akár hogy is áll a dolog, ha ők vonakodnak is beadni a derekukat, nem telik bele nyolcz nap és végük van; csufosan megbuknak, annál is inkább, mert Sagnier vérszemet kapott és kijelenti, hogy ő holnap közzéteszi a névsort.

Barroux és Montferrand gyors léptekkel, gondtelt arczczal, valóban arra is siettek aggódó párthiveiknek egész falankszától kísérve.

Azt rebesgették, hogy a kabinet minisztertanácsra készül, hogy megbeszéljék a teendőket és határozatot hozzanak. Aztán Vignon jelent meg a teremben, elvtársainak köréje csődülő csapatával.

Arcza sugárzott a diadalmas örömtől, amelyet hiába igyekezett a világ előtt rejtegetni. Hiveinek szeme csak úgy ragyogott az örömtől. Egy éhes farkas volt ez, amely a préda perczét leste a közel jövőben. Sőt maga Mége is diadalmas arczczal járt-kelt. Két szavazaton mult csak, hogy meg nem buktatta a minisztériumot. Ismét egy minisztérium, amelyik lejárt a magát! Aztán majd lejárta a Vignon-minisztériumot is. És végül ő fog kormányra jutni.

- Ej a manóba, - dörmögte a kis Massot, - Chaigneux és Duthil úgy oldalognak el, mint a leforrázott kutyák. Most már nincs itt senki többé, csak az én főnököm. Nézze csak meg jól, milyen egy szép ember, ez a Fonségue. Isten önnel, én szököm.

Kezet szorított a kollégájával; nem akart tovább maradni, ámbár a gyűlés tovább folyt; valami új, igen fontos kérdést tárgyaltak odabenn üres padok előtt.

Chaigneux kétségbeesett arczczal odakönyökölt a nagy Minerva-szobor talapzatára. Sohasem roskadozott még úgy az anyagi gondok terhe, a vele gunyolódó balszerencse szüntelen gyötrő zaklatása alatt, mint épen ma. Duthil hőködve perorált egy nagy csoport közepett és gunyos nemtörődömséget negélyzett; hanem az orra és ajka ideges rángatózásban vonaglottak s egész ábrázatán kiütt a félelem verejtéke. Valóban, egyedül Fonségue őrizte meg hősies nyugodtságát; ő mindig a régi maradt; fürge kis alakja egyre izgett-mozgott és szellemtől szikrázó szemét alig fátyolozta el a lelki aggodalom halvány fellege.

Péter fölemelkedett ültéből, hogy újból előadja kérését, hanem Fonségue megelőzte és élénken szólott oda neki:

- Nem, nem, abbé ur, ismétlem, hogy én nem vállalhatok felelősséget az alapszabályok illetén megsértéséért. Ebben az ügyben tudakozódtak, jelentést tettek, és határozatot hoztak. Hogy tehetném én most tul magamat mindezekben?

- De uram, - szólt Péter szomoruan, - egy aggastyánról van szó, aki éhez, fázik és aki meg fog halni, ha nem sietnek a segítségére.

A *Globe* szerkesztője kétségbeesett vállvonogatással mintegy a falakat hívta tanukul, hogy ő nem tehet semmit. Valószínűleg attól félt, hogy hátha ennek kellemetlen következménye lehet a lapjára nézve, amelyben ugyancsak visszaélt ezzel a jótékony intézménnyel, amennyiben kortes-fegyvernek használta föl. Meglehet, hogy az a titkos rettegés, amelyet a mai viharos ülés ébresztett a lelkében, megkeményítette a szívét.

- Nem tehetek semmit. Nem tehetek semmit. Hanem azért kérem, semminek se örülnék jobban, mint ha ön a bizottsági hölgy tagok révén pressziót gyakorolhatna rám. Duvillard bárónét megnyerte már az ügyének, szerezzen még néhány pártfogót.

Péter el lévén tökével arra, hogy utolsó lehelletéig is küzdeni fog, kapva kapott ezen a kísérleten.

- Quinsac grófnét ismerem, rögtön elmegyek hozzá.

- Ugy van! pompás, menjen el Quinsac grófnéhoz. Szálljon kocsira és látogasson el Horn hercegnőhöz is. Ő sokat mozog a világban és igen nagy befolyást szerzett magának. Nyerje meg ezeknek a hölgyeknek a beleegyezését, térjen aztán vissza a bárónéhoz és igyekezzék tőle egy pár sort kicsikarni, hogy az én hátam fedezve legyen és aztán jöjjön fel hozzám a szerkesztőségbe, - kilencz órakor az ön védencze benn lesz a rokkantak házában.

E szavakat vidám, derüs jóindulattal mondotta, mint aki egy pillanatig sem kételkedik a sikerben, mielőtt nem kell attól tartania, hogy kompromittálja magát. És Péter lelkében új remény ébredt.

- Köszönöm, uram, köszönöm, ön nagyon könyörületeselekedtetet művel.

- Oh, kérem, én részemről ezer örömmel megteszem. Hisz ha nekünk egy szavunkba kerülne csak, hogy megszüntessük a nyomort és véget vessünk az inségnek... No, de most siessen, ne veszítsen egy percet sem.

Kezet szorítottak és Péter sietve kifelé igyekezett. De ez nem ment egykönnyen; a csoportok mind sűrűbbé verődtek; a gyűlésen fölviharzott dühös harag és szivetszorongató aggodalom itt vetette hullámgyűrűit e zűrzavaros embercsődületben, mint a hogy egy pocsolyába dobott kő fölkaparja a fenéken rejlő iszapot és felszínre hozza a rejtett, rothadt anyagokat. Könyökével kellett hogy magának utat nyisson e tolongó embertömegben keresztül, amelyben az egyik párt ijedten remegő gyávasága, a másik párt arcátlan merészsége, valamennyiök többé-kevésbé aljas romlottságává forrt össze.

Péter mindemellett új reménnyel távozott és úgy érezte, hogy ha ő eznap meg tudna menteni egy emberéletet, ha egy lényt boldoggá tudna tenni; ez volna a jóvátétel kezdete, bűnbocsánata eme önző és egymást felfaló politikai világ balgaságainak és hibáinak.

A lépcsőházban egy közbejött kis eset tartóztatta őt még egy pillanatig. Nagy lármát fogadta őt odalenn, melynek az volt az oka, hogy a portás elállotta egy embernek az útját, mert konstata, hogy az a jegy, amit előmutatott, régi keletű jegy volt, amelyről levakarták a keltezést. Az illető eleintén durván erőszakoskodott; de aztán csendesen odébb állt, mintha hirtelen ébredt elfogultság venne erőt rajta. És Péter legnagyobb meglepetésére Salvatra ismert ebben a rongyos öltözetű emberben, a gépész munkásra, aki ma reggel munkakeresésre indult el hazulról. Ez tényleg ő volt; ez a magas, szikár, dult arcú férfi, akinek merengő, lángoló szemei lobbot vetettek halvány, éhségdulta arcán. A szerszámozacskó már nem volt hóna alatt; rongyokba foszló, begombolt kabátjának baloldalán valami feltűnően vastag tárgy dudorodott ki; bizonyára egy darab kemény kenyér, amit szégyenkezve rejteget. És mivel a portások útját állották, Salvát folytatta a bolyongását és a Concorde-híd felé tartott lassan, céltalanul ballagva, mint aki nem tudja, hogy hova menjen.

IV.

A szürke, tizenhatodik Lajos-korabeli, ódon fafaragványu, fakó szalonban Quinsac grófné a kandaló mellett álló megszokott kedvencz zsölyeszékében ült. Bámulatosan hasonlított a fiára. Ugyanaz a magas és előkelő termet, ugyanaz a szigorú metszésű áll, ugyanazok a szép szemek, amelyek fölött hófehér selymes hajzatának fiatalokora régmúlt divatjára fésült koronája fehérlett. Gögös, tartózkodó hidegségével a legkifogástalanabb nyájasságot és a legszive-sebb szeretetreméltóságot egyesítette.

Hosszu szünet után újra megszólalt, kezeinek egy sokatmondó mozdulatával fordulva Morigny márkához, aki a kandaló másik sarkánál ült, ahol már évek hosszú sora óta egy és ugyanabba a karosszékbe szokott letelepedni.

- Bizony, kedves barátom, igaza van, az Uristen nagyon szomorú és ocsmány korszakban felejtett itt bennünket.

- Igen, mi a boldogság mellett mentünk el és nem ragadtuk üstökön, - felelt a márkí halkán; - ez az ön hibája volt és kétségkívül az enyém is.

A grófné bánatos mosolylyal hallgatást intett neki. Miután újra rájuk borult a hallgatag csend, a legkisebb nesz se hatolt be az utcáról a szent domonkos-utcai ódon palota udvarának mélyén megvonuló, homályos lakásba.

A márkí hetvenöt éves aggastyán volt, kilencz esztendővel idősebb a grófnénál. Vékony pénzü, alacsony növésű, de mégis nagyon előkelő megjelenésű férfi volt simára borotvált és mély, szabályos barázdákkal végigszántott arczával.

Franciaország ősrégi családjainak egyikéből származott és egyike volt a már-már kihalt-félben levő, fenkölt gondolkozású legitimisták legutolsóinak, akik minden reményt feladva, az általános rombadőlés közepette, rendíthetetlen hűséggel ragaszkodtak a rég kihalt monarchiához. Még mindig milliókra becsült vagyona szinte megdermedt a maga mozdulatlanságában; mert a márkí idegenkedett ama gondolattól, hogy a század nagy munkáinak szolgálatában kamatoztassa.

Tudvalévő dolog volt az is, hogy ő már Quinsac gróf életében is titokban szerette a grófnét, és hogy férje halála után följánlotta neki a kezét, midőn az akkoriban alig negyven esztendőös özvegy nagynehezen megmentett tizenötezer franknyi évjáradékával e nedves földszintes lakásban vonult meg. Azonban a grófné imádta akkor még alig tíz éves, igen fínys egészsé-gű, egyetlen fiát. Mindent föláldozott érte, bizonyos szent anyai szeméremből, abbéli babonás rettegésében, hogy el találja veszíteni, ha életét más gyöngéd kötelmeknek és szeretetnek szentelné. És a márkí meghajolva akarata előtt, tovább is imádta őt lelke egész melegével és ép oly hévvel udvarolt neki tovább is, mint akkor este, midőn legelőször látta őt. A föltétlen hűség letünt negyedszázada után ép oly szolgálatkész és odaadó volt, mint szerelme első napjaiban. Soha közöttük nem történt semmi, még egyetlen egy csók se esett.

Midőn a márkí észrevette, hogy a grófné elszomorodott, attól tartott, hogy valamivel meg-bántotta őt és gyorsan hozzátette:

- Szerettem volna magát boldogabbnak tudni, de nem sikerült és bizonyára csak én vagyok a hibás. - Mondja, kérem, tán Gérard okoz magának valami aggodalmat?

A grófné tagadólag intett a fejével. Aztán hangosan válaszolt:

- Amíg minden a mostani kerékvágásban halad, nem szabad zugolódunk, barátom; mert hallgatagon belenyugodtunk a dolgok jelenlegi helyzetébe.

Ezzel fiának és Duvillard bárónőnek bűnös viszonyára célzott. Ő mindig nagyon elnézőnek és gyengének mutatta magát ezzel a gyermekével szemben, akit oly nagynehezen nevelt nagygyá és akiről csak egyedül ő maga tudta, hogy büszke külső megjelenése alatt a nemes faj vér és erőbeli hanyatlásának végkimerültsége lappang. Túrte az ő renyheségét és semmittevését, az élvhajászó világfi unottságát, amely őt úgy a katonai, mint a diplomáciai pályától elriasztotta. Hányszor tette már jóvá fiának botlásait; hányszor fizette ki titokban apró adósságait, soha el nem fogadva a márki anyagi segítségét, aki már nem is merete neki felajánlani millióit, mert látta, hogy milyen makacsul ragaszkodik a grófné ahhoz, hogy nagy hősieken meg akar élni vagyonának megmaradt romjaiból. Így aztán végre szemet hunyt fia szerelmi botrányai előtt; tudva és sejtve azt, hogy bármiképp történt a dolog, egy gyöngye pillanat fölhevülésének öntudatlan műve volt, amelynek elmúltával férfi nem vonulhat többé vissza; a nő pedig föltétlen odaadásával fogva tartja és magáévá teszi. Maga a márki csak aznap bocsátott meg Gérardnak, amidőn Éva kikeresztelkedett.

- Ön tudja, hogy Gérard milyen jószívű ember. Ebben rejlik az ő erőssége, de egyszersmind a gyöngesége is. Hogy dorgáljam meg, ha könyekre fakad s velem együtt sir?.. Majd csak meg tudja egyszer azt az asszonyt.

Morigny a fejét csóválta.

- Még mindig nagyon szép az az asszony. Meg aztán ott van a leánya. Ha azt esetleg nőül venné, ez még sokkal komolyabb baj volna.

- Ugyan, hisz ez a leány szegény kész nyomorék.

- Igen, igen, képzelheti hát, hogy a világ azt mondaná: Ime egy Quinsac nőül veszi ezt a szörnyeteget, mert milliói vannak.

Ez volt mindkettőjük titkos réme. Ők töviről-hegyire tudtak mindent, ami Duvillardéknál történik; értesültek a szép Gérard meg a torzképű Camilla közt fejlődő gyengéd barátságról, arról a megható idillről, amely mögött a legádázabb drámák egyike rejlik. És mindaketten szenvedélyes méltatlankodással tiltakoztak ellene.

- Oh, ami ezt illeti, soha! Nem, nem, soha; - jelentette ki a grófné. - Az én fiam ebbe a családba nősüljön? Ahhoz soha nem adnám a beleegyezésemet.

E percben Bozonnet tábornok lépett be. Ő imádta a nővérét és fogadónapjain mindig eljött hozzá, mert hajdani társadalmi köre az idők folyamán nagyon megfogyott; csupán néhány régi hűve járt még el a komor, szürke szalonba, ahol az ember a jelenlegi Páristól ezer mértföldnyi távolságban hihette magát. Tudta, hogy örömet okoz a nővérenek azzal, ha elmegy Duvillardék házába, ahonnan mindig új híreket hozott neki és melyet jelenlétének rendkívül megtisztelő momentumával kissé megnemesített.

- Ez a szegény kis Camilla a szó szoros értelmében bolondul Gérard után, - szólt a tábornok. - Ma az asztalnál majd elnyelte a szemével.

Morigny komolyan vetette közbe:

- Ez épp a bökkenő; ez a házasság minden szempontból tekintve, valóban szörnyűség volna.

A tábornok meglepetten kérde:

- Miért volna szörnyűség? Igaz, hogy a leány nem szép, hanem ha mindenki csak szép leányt akarna elvenni! Meg oszt ott vannak kárpótlásul a milliói, és ha a mi drága Gérardunk jól fogja azokat felhasználni, eleget tett minden kötelezettségének. Igaz, hogy az anyával való szerelmi viszony is okoz egy kis galibát. De hát, uram Istenem, ez manap olyan mindennapi dolog.

A márki felháborodva, végtelen undort kifejező arczfintorítással válaszolt. Minek is vitatkoznék ezen a dolgon, amikor már az erkölcs mindenkinél elfajult? Mit válaszoljon ő egy Bozonnetnek, e dicsőhírű család utolsó sarjának, midőn ez már arra is vetemedik, hogy a köztársaság elkorcsosult, aljas erkölceit védi, miután királyát megtagadva a császárság szolgálatába lépett és hűséges szeretettel ragaszkodik Caezár emlékéhez? De a grófné maga is felfortyant.

- Oh kedves bátyám, hogy mondhatasz ilyent? Soha az ilyen botrányhoz nem adnám a beleegyezésemet. Épp az imént fogadtam meg szentül.

- Kedves hugom, ne fogadj fel soha semmit! - kiáltott fel a tábornok. - Én Gérardot mindenekelőtt boldognak akarom látni, ez az első. Azt meg be kell vallanod, hogy bizony ő nem termett valami nagy dolgokra. Hogy nem lépett a katonai pályára, hát azt értem, mert ez manap totaliter semmivé törpült társadalmi osztály. De már azt kevésbbé értem, hogy mért nem vállalt valami más hivatalt, miért nem lépett a diplomáciai pályára. Igaz, hogy nagyon szép dolog, ha a jelenkort korholjuk és kijelentjük, hogy magunkfajta ember nem tud jellemének és származásának megfelelő hatáskört találni. Csakhogy ha jól megfontoljuk a dolgot, ma már csupán a lusta henyélők mondják ezt.

Könyvek szöktek az anya szemébe. Ő mindig reszketett a fiáért, mert tudta, mily hazug és csalóka az a szép férfias külső; egyetlenegy meghülés leverheti a lábáról, bármily délczegnek és erősnek látszik is.

- Utóvégre, - folytatta a tábornok - maholnap harminczhat éves lesz Gérard és még mindig a te terhedre van, egyszer csak ennek is véget kell, hogy vessen.

A grófné, hogy elhallgattassa, a márkihoz fordult:

- Bizzunk Istenben, ugyebár barátom? Lehetetlen, hogy segítségemre ne jöjjön, mert én soha tudatosan nem vétettem ellene.

- Soha, - ismétlé a márki.

Egy régi hive lépett be és a társalgás más mederbe terelődött. Larombière helyettes törvényszéki elnök sugár, sovány, kiborotvált, kopasz, hatvanöt éves öreg ur volt. Keskeny, fehér arcszakállá, szürke szeme, orrától jó távol eső összeszorított ajka, makacsságra valló szögletes álla, hosszukás redős arczának nagyon szigorú kifejezést adtak. Életének titkos nagy bánata az volt, hogy kissé gyermeketeg selypítése következtében nem arathatott babérokat az államügyészi pályán, mert Larombière abban az illúzióban ringatódzott, hogy igen nagy szónok. Ez a titkos gyötrelem tette őt mogorva emberré. A duzzogó vén francia royalistának eleven megtestesülése volt. Nem szívesen állt a köztársaság szolgálatában. Igazi típusa volt a régi szigorú, hozzáférhetetlen, minden változástól idegenkedő és a tények és dolgok új szelleme előtt megközelíthetetlenül bezárkózó hatóságnak. Hajdani haditettek révén nemességre jutott család sarja volt s mint az orleanistákhoz szegődött legitimista, azt hitte, hogy ő képviseli a logikát és a bölcsességet ebben a szalonban, ahol a márkiival való találkozás nagy büszkeséggel töltötte el.

A legújabb napi eseményeket hozták szóba. Különben a politikai beszélgetések csakhamar elsekélyesedtek és úgy az emberek, mint a tények szigorú és keserű elítélésében foglalódtak össze, amennyiben mindahárman teljesen egy nézeten voltak a köztársasági kormány förtelmeit illetően. Ők már csupán régi romok voltak, a majdnem teljes tehetetlenségre kárhóztatott hajdani nagy pártok fönmaradt töredékei.

Mindnyájuk közül kimagaslott a márki, merev és megközelíthetetlen hajlíthatatlanságával, mint a hajdan oly hatalmas, még most is dusgazdag, gögös és makacs főnemesség amaz utolsó képviselőinek egyike, aki egy halott iránt tartva meg a hűséget, rendíthetetlenül megállja a helyét mindhalálig. Larombière elnök valami csudát várt és ennek a szükséges voltát bizo-

nyitgatta, hacsak egész Franciaország a legkomolyabb bajnak, a közeljövőben való teljes bukásnak nem akar áldozatául esni. Ami a tábornokot illeti, ő a két császárság korából csupán a nagy háborukat irigyelte, és a bonapartista restauráció halvány reményét is sutba téve, kijelentette, hogy a köztársaság tönkretette a hazát, tönkretette a háborút, midőn ahelyett, hogy a császári hadseregekre szorítkozzék a fegyverszolgálat, általánosan kötelezővé tette az egész nemzetre.

Midőn az inas bejött és megkérdezte a grófnétól, vajjon Fromont abbé urat fogadja-e, a grófné nagy meglepődést tanúsított.

- Mit akar tőlem? Vezesse be.

A grófné nagyon jámbor asszony volt és különböző jótékony tettek gyakorlása alkalmával ismerkedett meg a fiatal pappal. Lángoló buzgalma meghatotta a szívét és jámbor lelke épült a neuillyi plébániában szent ember hírében álló ifju lelkipásztor keresztény erényein.

Péter, a könyörületeség szenvedélyes lázában égve, kissé elfogódott, midőn a szalon küszöbét átlépte. Eleintén nem különböztethette meg benne az alakokat; úgy rémlett előtte, mintha valami gyászos homályba lépne, melyben az imbolygó árnyak összeolvadnak és suttogó hangok rezgenek át a légen. Aztán, midőn ráismert a jelenlevőkre, még idegenebbnek érezte magát itt, látva azt, hogy ezek milyen szomorú, milyen elszigetelt és más szférákban élő emberek, akik messze távol állanak attól a világtól, ahonnan ő jön és ahová visszatér. Miután a grófné maga mellé ültette őt a kandalóhoz, alig hallható hangon mondta el neki Laveuve siralmas történetét és az ő támogatását kérte, hogy szegényt a rokkant munkások menedékházába bejuttassa.

- Ah igen, tudom, az a jótékony intézet, amelybe engem is belehajszolt a fiam... De kedves abbé ur, még én soha be nem tettem a lábamat a bizottsági ülésekbe. Hogy járhatnék én közbe, mikor nekem ott egy csepp befolyásom sincs?

Gérard és Éva egyesült alakjai támadtak fel újra lelki szemei előtt, mert hisz ép a rokkantak háza volt a szerelmesek első találkozásának színhelye. És örökké gyötrődő anyai szeretete már-már ellágyult; ámbátor rég megbánta, hogy odaadta az ő nevét is egy ilyen nagy hűhót csapó jótékony vállalat számára, amelynek érdekhajhászó visszaéléseit ő maga rosszalta első sorban.

- Méltóságos asszonyom, - erősködött Péter, - egy szegény aggastyánról van szó, aki éhen hal. Könyörüljön meg rajta, kérem.

Bármily halkan beszélt is Péter, a tábornok mégis meghallotta és közelebb jött.

- Ah, ön annak a vén forradalmárnak az érdekében futkos. Tehát nem tudta dülőre hajtani a dolgot az igazgatónál? Hja bizony, az embernek nem igen esik meg a szíve olyan ficzkók sorsán, akik, ha ők volnának az urak, valamennyiünket kikergetnének, mint ahogy ők maguk vallják.

Larombière fejbőlintva helyeselte e szavakat. Őt ugyanis jóidő óta anarkista veszedelem fenyegette.

Péter sajgó szívvel és szánsálmától reszkette mondta el újra megható védőbeszédét. Leirta a szörnyű nyomort, a kenyér híján sinylődő otthonokat, a hidegtől didergő asszonyokat és gyermekeket, az apákat, kik a betevő falat keresésére indulva, mint a lovak tapossák Páris hideg utcáit. Hisz ő nem kért egyebet, csak egy névjegyre irt néhány sort, egy pár jó szót, amit ő nyomban elvinne Duvillard bárónőhöz, hogy a szabályzattól való egyszeri kivételes eltekintésre bírja őt. És elfojtott könyektől terhes, remegő szavai úgy hangzottak el egyenkint a komor szalonban, mintha igen messziről jönnének és itt visszhangra többé nem találának.

Quinsac grófné Morigny márkihoz fordult. A márki teljes közömbösséget színlelt. Merőn bámult a tűzbe a közömbös idegen gögös, arczkifejezésével, aki nem érdeklődik sem ama tárgyak, sem pedig ama lények iránt, amelyek közepett neki valami időbeli tévedés folytán kell élnie. De azért felvetette a fejét, amidőn érezte, hogy az imádott nő tekintete az ő arcát keresi és tekinteteik egy pillanattal találkoztak hősies szerelmük édesbús végtelen gyöngédségében.

- Én Istenem, - szólalt meg a grófné, - ismerem az ön nagy érdemeit, abbé ur, és nem tagadhatom meg önnek a segédkezést.

Egy pillanatra távozott, azután újra bejött és magával hozott egy névjegyet, amelyen megírta, hogy ő teljes szívvvel és lélekkel azonosítja magát Fromont abbé urral mindabban, amit ez védecnze érdekében tenni szándékozik. A fiatal pap hálás megindulástól remegve köszönte meg a grófné szivességét és tulboldogan távozott, mintha az üdv új reménye fakadt volna föl számára ebben a szalonban, amelyben az árny és a csönd új hullámáradata látszott borulni a kandaló sarkában ülő öreg delnőre meg utolsó hiveire, erre az egész régi világra, amely most már eltűnőfélben van.....

Péter künn vidáman kocsiba szállt és Horn herczegnő czimét adta meg a kocsisnak. Ha sikerül neki még ettől is néhány helybenhagyó szót kicsikarni, akkor nem kételkedhetik többé a sikerben. A Concordia-hidon azonban úgy szorongott a járókelők tömege, hogy a kocsi lassu lépésben haladhatott csak előre. A járda szélén észrevette Duthilt, aki szivarral a szájában, szokott nyájas és előkelő modorával mosolygott a tömegre, derüs vidámságu gondatlanságával abban gyönyörködve, hogy a parlamentből kijövet kék eget és fölszikkadt járdát lát ujfent. Midőn Péter megpillantotta Duthil vidám, diadalmas mosolyra nyiló arcát, hirtelen valami benső sugallat azt tanácsolta neki, hogy meg kellene nyerni ezt a fiatal embert, akinek a jelentése olyan végzetes hatásu volt. Minthogy a kocsinak ép ebben a perczen meg kellett állnia, a képviselő ráismert és mosolyogva üdvözölte.

- Hova megy, Duthil ur?

- A tulsó oldalra, a Champs Elyséesbe.

- Arra felé megyek én is. És mivel amúgy is óhajtanék önnel beszélni, nagyon lekötelezne, ha felszállna mellém. Ott teszem majd le, ahol parancsolja.

- Ezer örömmel, abbé ur. Megengedi, hogy tovább szivjam szivaromat?

- Oh kérem!

A kocsi utat nyitott magának, végig robogott a Concordia-téren, hogy a Champs Elysées felé vegye útját. Tudva azt, hogy alig egynéhány percznyi ideje van, egy pillanattal se késve, azonnal hozzálátott, hogy Duthilt megnyerje, sőt arra is készülődött, hogy ha kell, harczolni is fog az ügyeért. Visszaemlékezett arra, hogy ez a fiatalember milyen haragosan fakadt ki a báróéknál Laveuve ellen. Nagyon meglepődött tehát, midőn Duthil félbeszakította és az ujra kisütött derüs napfénytől fölvidult arczczal lekötelező nyájassággal mondá:

- Ah igen, az ön vén iszákosa. Tehát nem birta rendbehozni a dolgot Fonségue-el? Mit is akar ön? Hogy még ma vegyék föl a rokkantak kórházába? Nekem nincs semmi ellenvetésem, azt tudja.

- De az ön hivatalos jelentése?

- A jelentésem? Ah, az én jelentésem! Tetszik tudni, kérem, a kérdés aszerint változik mindig, hogy milyen szempontból ítéljük meg. Ha ön ragaszkodik hozzá, hogy bejuttassa azt a maga Laveuvejét, hát én nem tagadom meg a közbenjárásomat már az ön kedvéért sem.

Péter meghatottan nézett rá és tulbaldognak érezte magát. Egy szót se kellett többé vesztegetnie.

- Ön rosszul kezdte meg a dolgot, - folytatta Duthil bizalmas hangon, közelebb hajolva. - Duvillardéknál a báró az ur a háznál, oly okoknál fogva, amelyekről önnek kétségkívül tudomása van. A báróné szó nélkül megteszi mindazt, amit a báró akar és ma reggel e sok hiábavaló lótás-futás helyett csak hozzá kellett volna támogatásért fordulnia, annál is inkább, mert ma ép alkalmas hangulatban volt. A báróné rögtön beadta volna a derekát.

E szavaknál elnevette magát.

- Ön tehát nem tudja, hogy én mit fogok most tenni. Hát azt teszem, kérem, hogy a bárót nyerem meg az ön ügyének. Igen, én ép most megyek el egy olyan helyre, ahol vele találkozom, olyan helyre, ahol az ember biztosra megy, hogy ilyen időtájban mindig ott találja.

Még hangosabban kaczagott.

- Szóval abba a házba, amelyről bizonyára önnek is van tudomása, abbé ur. Mikor ott van, akkor nem szokott megtagadni semmit... Megigérem önnek, hogy megígértetem vele, miként ma este követelni fogja a feleségétől ennek a szegény, szerencsétlen Laveuvenek a befogatását. Csakhogy akkorára késő lesz már az idő.

Egyszerre mentő gondolat villant meg agyában.

- De hát mért ne jönne ön velem, abbé ur? Ön kap a bárótól egy pár sort és rögtön, egy pillanatot se veszítve, indulhat a báróné fölkeresésére. Ah, igen, értem, kissé resteli, hogy abba a házba belépjen. Akarja, hogy senki mással ne találkozzék ott, csakis a báróval? Várja be őt a földszinti szalonban, majd leküldöm önhöz.

Ez a propozíció még jobb kedvre derítette, míg Péter meghökkenve habozott ama gondolatra, hogy ő ily módon lépje át d'Aulnay Silviane küszöbét. Ez semmikép sincs helyén. Csakhogy jelen esetben elment volna még a pokol fenekére is, sőt néha ott is járt már Rosé abbéval, amidőn valami nyomoron remélt enyhíteni.

Duthil, aki rosszul értelmezte Péter habozását, még halkabban sugta meg neki a legbizalmasabb titkot:

- Jöhet oda bátran. Ő fizetett mindent.

- Megyek, megyek, - szólt a pap, - szintén elmosolyodva.

D'Aulnay Silviane pazar pompájú és az élvezeteg szerelem templomának ledér fényüzésével berendezett palotája a Champs-Élysées közelében emelkedett az Antin-utca sarkán. E szentélynek, amelyben az ódon dalmatikák nehéz aranykelméje ragyogott színes ablaktáblák szivárványvisszfényében, egy alig huszonöt éves csodaszép kis barna leány volt a papnője. Az egész város ismerte gyönyörű madonna vonásait, hosszukás, gyermekes szelidségű arcát, finom metszésű orrát, kicsi száját, ártatlan orczáit, naiv gömbölydedségű állát és alacsony homlokát, amelyet sűrű fekete hajának tömött, simára fésült hullámai koszorúzták.

Ép ez volt az, ami őt oly híressé tette: ez a szép, ártatlan arczkifejezés, kék szemeinek végtelen kristálytisztasága, az a szüzsies ártatlanság, amely kirívó ellentétben állott a lényének alapjában rejlő aljassággal.

Valóságos csodadolgokat meséltek különös szeszélyeiről és ledér kedvteléseiről. Sokan azt fogták rá, hogy valami házmester leánya; mások orvos leányának mondták. Bármikép volt legyen is, Silviane valahogyan műveltségre és nevelésre tett szert, mert alkalomadtán szelleme, szép stílusa és finom modora mindenkit megbabonázott. Tíz év óta szerepelt a színpadon, szépsége révén ünnepeztetve; sőt annyira vitte, hogy az igen naiv és tisztajellemű fiatal

leányok és a hiven szerető, de sorsüldözte asszonyok szerepeit játszva, elég szép sikereket aratott. De mióta arról volt szó, hogy a Comédie Françaisebe jusson be és Polyeucteben Pauline szerepét játssza, a közvélemény fölháborodott. Sokan nevettek rajta; annyira komikusnak, a klasszikus tragédia ellen elkövetendő merényletnek látszott ez az ötlet. Silviane azonban nyugodtan és makacsul ragaszkodott ehhez a szeszélyéhez. Oly megingathatlanul akarta e szerepet, mint aki biztos benne, hogy dülőre is hajtja a tervét. Az elkényeztetett félvilági hölgy orczátlanságával követelte, akinek soha még férfi nem tagadott meg semmit.

Eznap három órakor Gérardnak, aki nem tudta, mivel ölje el az időt az Évának adott légyottig, eszébe jutott, hogy felmegy Silvianehez és ott tölt el egy órát. Gérard Silvianének egyik hajdani szeszélye volt és ő azóta bizalmas látogatója lett a kis palotának; sőt néha még most is hosszasan ott felejtette magát, ha a szép leány épen unatkozott. De most Silvianet dühös kedvében találta és szalonjának egy öblös karosszékébe dőlve, csupán mint jó barát hallgatta boszus panaszát. Silviane hófehér ruhában állt előtte, olyan tiszta fehérben, mint amilyen Éva öltözete volt és nagy hévvel magyarázgatta neki a dolgot, hogy őt panaszja jogos voltáról meggyőzze. Gérard, akit ennyi üde szépség és ifju báj megrészegett, önkéntelenül hasonlította őt össze Évával és mivel megunt már a másíknak adott légyottokat, olyan testi és lelki fáradság kezdett rajta erőt venni, hogy legjobban szeretett volna itt maradni a puha karosszékben.

- Te Gérard, hallod, - kiáltott fel Silviane, annyira megfélemedkezve magáról, hogy újra tegezte, - az ujjam körmöcskéje csak kevés, de ennyit sem kap tőlem, míg nem hozza meg nekem a kineveztetésemet.

E perczben Duvillard báró lépett be. Silviane a jégnél is fagyosabb kifejezést öltött; úgy fogadta, mint egy megsértett ifju királyné, aki magyarázatokat vár; a báró pedig, aki előrelátta a vihart, és azonkívül is rossz hírek vivője volt, mosolyt erőltetett ajkaira, habár igen kéjelmetlenül érezte magát. Ez a lány Achilles-sarka volt ennek a hatalmas és még faja elkorcsosulásában is oly vaserejű férfinak. Silviane személyében a büntetés és az igazságszolgáltató megtorlás vette kezdetét, amely teli marokkal visszaszerzi a felhalmozott aranyokat, és kegyetlenségeivel megboszulja mindazokat, akik éheznek és fáznak. Valóban szálnalmatkelő látvány is volt ez a rettegett, hízolgökökkel körülvett ember, akitől nagy államok reszketve féltek, amint itt ijedtében sápadozva és alázatosan meghunyászkodva süllyed vissza az érzéki vágy gögicsélve rebegő gyerekességébe.

- Oh, kedves galambom, ha tudná, mennyit futkároztam. Unalmas üzleti dolgok egész garmadája, vállalkozókkal való megbeszélések foglaltak le; meg aztán nyélbe kellett ütnöm egy nagyobb szabású közvéleménykeltő hirlap-czikksorozatot. Azt hittem már, hogy egy örökkévalóság telik bele, míg szép kacsóját meg fogom csókolhatni.

Kezet csókolt neki; de Silviane fagyosan és közömbösen vonta vissza kis kacsóját és csak nézte őt merőn, bevárva, mi a mondanivalója, ami olyan kinos zavarba hozta a szegény bárót, hogy hideg verejték ült ki a homlokára és szavakat sem találva, egy pár érthetetlen szót dadogott.

- Persze, a maga dolgában is eljárta; voltam a Szépművészetek csarnokában, ahol kötelező ígéretet is tettek... oh, ott mindig nagyon melegen pártolják magát. Csakhogy, képzelje, az a hülye fráter, az a miniszter, vén vidéki professzor létére, aki a mi párisi viszonyainkban teljesen járatlan, kereken ellene szegült a maga kineveztetésének, kijelentve azt, hogy amíg ő áll a kormány élén, maga nem fog fellépni a Comédie színpadán.

Silviane mereven és fagyosan felegyenesedve, csak ennyit mondott:

- Nos?

- Nos? Hát édes galambom, mit tehetek én? Csak nem lehet kormányt buktatni, hogy maga eljátszhassa Pauline szerepét.

- Miért ne?

Duvillard nevetést erőltetett, hanem arcza eltorzult és egész hatalmas teste remegett az elfojtott izgatottságtól.

- Ugyan, édes kis madaram, ne legyen már olyan makacs! Hisz maga olyan aranyos tud lenni, ha kedve tartja. Mondjon le erről a szeszélyéről. Hisz magácska is sokat koczkáztat. Milyen bosszúsága volna, ha kudarcot vallana. Elsírná szép szemének minden könnyét. Meg aztán kérhet tőlem kárpótlásul sok mindenfélét. Megadom ezer örömmel. Hadd lám, kíváncsian magának, amit csak akar, azonnal teljesítem. - Kedélyes tréfára fordítva a dolgot, meg akarta simogatni puha kacsóit; de Silviane méltóságteljesen meghátrált és tegezni kezdte őt, mint ahogy az imént tegezte volt Gérardot.

- Hohó, édes barátom, semmi enyelgés! Nem, hozzám se nyulsz, míg én Pauline szerepét el nem játszottam!

Duvillard megértette a fenyegetést. Ez annyit jelent, hogy Silviane boudoirjának ajtaja bezárult előtte; az apró, játszi szerelmi enyelgések, a nyakára lehelt csókok teljes tilalma ez; és Duvillard eléggé ismerte Silviánét, hogy tudhatta, milyen szigorral fogja őt megbőjtöltetni. Összeszorult torkából valami nyöszörgő, rekedt morgás tört föl: hanem azért még mindig tréfálkodásra vette a dolgot.

- Nézze meg az ember, milyen kegyetlen ma ez a kis lány, - szólalt meg újra, Gérardhoz fordulva. - Ugyan mivel bántotta meg őt, hogy ilyen rossz kedvében találok?

A fiatalember, aki attól félt, hogy mentül jobban kavargatják a dolgot, annál jobban büzlik, kényelmesen elnyújtózott a karosszékeben és nem válaszolt.

Silviane boszus haragja most kicsordult.

- Azt tette velem, hogy sajnálkozott felettem, amiért ilyen magafajta önző ember jóvoltának vagyok kiszolgáltatva, aki oly érzéketlen ama sértések iránt, amelyekkel engem elhalmoznak. Ha magában volna becsületérzés, maga volna az első, aki méltatlankodásában dülne-fulna. Nem lett-e volna a maga kötelessége, hogy sértett becsületelem elégtételül követelje a Comédie Françaiseban való szerződöttemet? Mert utóvégre ez a maga kudarcza is és ha engem méltatlannak tartanak, úgy velem egyidejűleg magát is megsértik. Vagy tán amolyan utczai némberek vagyok én, akit minden tisztességes helyről kikergetnek?

Csak úgy áradt a szó az ajkairól: a legdurvább kitételekre, a legaljasabb szavakra fakadt haragjában, amelyek mindig újra meg újra kipattantak szüzies tisztaságra valló ajkának kelyhéből.

A báró, aki tudta, hogy csak egyetlenegy legkisebb közbeszólása is még piszkosabb kifakadásokat vonna maga után, hiába könyörgött esdő pillantásokkal a gróf közbenjárásáért. Gérard, akinek békét és nyugalmat áhitozó egykedvűsége néha kibékítette őket, ma meg se moccant; mert sokkal álmosabb volt, semhogy a vitába elegyedett volna. Egyszerre Silviane újra átcsapott a tegezésbe és egy fejszeapással véget szakított minden szerelmi kegynek.

- Egy szóval, barátom, válaszsz: vagy felléptetsz, vagy nem kapsz tőlem semmit. Hallod, még a kisujjam hegyét se!

- Jól van, jól, - rebegte Duvillard kétségbeesett vihogással, - majd elintézzük a dolgot.

E pillanatban belépett az inas és jelentette, hogy Duthil ur lenn van és a dohányzóba hivatja a báró urat. A báró ezen igen meglepődött, mert Duthil rendesen fel szokott jönni; hanem aztán eszébe jutott, hogy a képviselő valószínűleg nagyfontosságú híreket hozott, melyeket négy-

szemközt akar vele rögtön tudatni. Sarkon követte hát a szolgát és együtt hagyta Silvianet Gérarddal.

A pipázóban, amelynek ajtaja közvetlen a lépcsőházra nyilott, s melynek függönye félre volt vonva, Péter állva várakozott Duthil társaságában és kíváncsi szemmel tekintett maga köré. Legjobban lepte meg őt a teremnek szentegyházi áhitatos ünnepiessége, a nehéz függönyök, az ablaktáblákon átszűrődő rejtelmes világosság, az ódon butorok, amelyekre kápolnaszerű, mirrha- és tömjénillatu homály borult. Duthil vidáman bökdöste meg sétatálcájának hegyével az alacsony kis kerevetet.

- Szépen bebutorozta magát a kicsike. Mit? Érti a dolgát!

A báró még mindig feldult kedélylyel, aggódó arczczal lépett a terembe. Észre se véve a papot, rögtön tudakozódott:

- Mit csináltak a képviselőházban? Komoly a helyzet?

- Mége interpellálta a minisztert és sürgős vizsgálatot kért, hogy Barroux megbuktathassa. A beszédéről különben ab invisis messziről fogalmat alkothat magának.

- Igen, igen, a polgárok ellen dörgött, ellenem, maga ellen. Mindig a régi nóta. Nos, és aztán?

- Aztán nem szavazták meg a vizsgálatot. De azért Barroux, ámbár igen szép beszéddel vágta ki magát, mégis csak két szavazattal győzött.

- Ejnye, teringettét, csak két szavazattal! No, akkor meg is bukott; a jövő héten Vignon-kabinetünk lesz.

- Mindenki azt rebesgeti a folyosókon.

A báró ránczbaszedett homlokkal elgondolkozott, mintha azt mérlegelné, vajjon ez az esemény mi jót és rosszat eredményezhet a világnak. Aztán elégtelen, boszus mozdulattal szólalt meg:

- Vignon-kabinet. A manóba, az egy csöppet se lesz jobb az előbbinél. Ezek a fiatal demokraták az erényt és erkölcsöt tüzték ki zászlójukra és a Vignon-kormány bizonyára nem az a kormány, amely Silvianének megengedné a Comédie Françaiseba való belépést.

Ebben a nagy katasztrófában, amelytől az egész politikai világ reszketett, első pillanatban csak ebből a szempontból ítélte meg a helyzetet. Azért a képviselő nem is tudta megállani, hogy kifejezést ne adjon személyes aggodalmainak:

- Nos és mi többiek, akik ebbe bele vagyunk mártva, mi lesz velünk?

Ez a kérdés a való helyzet tudatára ébresztette Duvillardot. Arcza újból más, immár büszke és fenhéjázó kifejezést öltött, amely merész és bátor önbizalomról tanuskodott.

- Mi azok maradunk, akik voltunk, úgy tudom, mi sohse forogtunk veszedelemben. Én nyugodt vagyok; Sagnier közzéteheti az ő híres listáját, ha ép kedve tartja. És ha mindaddig meg nem vásároltuk Sagniert, az ő híres listájával együtt, annak egyedüli oka az, hogy Barroux tetőtől-talpig becsületes ember és hogy én nem szeretem a pénzemet az ablakon kidobni... Ismétlem, hogy nekünk nincs okunk arra, hogy féljünk.

Aztán amint végre ráismert Fromont abbéra, aki szerényen visszavonult a szoba egy homályos szögletébe, Duthil elmondta neki, hogy a fiatal pap minő szolgálatot vár tőle. Ama nagy lelkiizgalom közepett, amely benne dult, Silviane fagyos szigorától megsebzett sajtó szívében az a titkos remény ébredhetett fel, hogy tán valami jótett szerencsét hozna neki, úgy hogy első szóra beleegyezett abba, hogy Laveuve ügyében közbenjár. Rögtön névjegyet és irónt vett elő a jegyzőkönyvből és az ablakhoz közeledve, így szólt:

- Oh, amit csak kíván, kedves abbé ur; örülök, hogy ha nekem is részem lesz ebben a jöttben. Hallgasson ide, kérem, ezt irtam: »Kedvesem - tegye meg azt, amit Fromont ur a szóban levő szerencsétlen ember érdekében kér, miután Fonségue barátunk csak az ön parancsát várja.«

E pillanatban Péter a nyitott ajtón át megpillantotta Gérardot, kit a már lecsillapult Silviane a lépcsőházig kísért, mert kétségkívül kíváncsi volt arra, hogy mit keres ott Duthil. A fiatal nő megjelenése ámulatba ejtette Pétert, olyannyira szendének és egyszerűnek látszott szeplőtlen szüzi ártatlanságában. Soha még az égi szüziesség paradicsomkertjében sem álmodott bájosabb és szendébb virágzatu liliomról.

- Ha ön ezt a névjegyet rögtön a feleségem kezéhez akarja juttatni, el kell hogy menjen Horn hercegnéhez, ahol ma nagy matiné van.

- Ép oda készültem, báró ur.

- Annál jobb, biztosan ott találja a feleségemet, a gyermekeket kísérte oda.

Félbeszakította szavait, mert most ő is észrevette Gérardot és magához hívta.

- Mondja csak, Gérard, úgy-e a feleségem említette, hogy ma délután elmegy Horn hercegnéhez; biztos, hogy az abbé ur ott találja őt.

A fiatalember, aki épp a Matignon-utczába készült, hogy Évát ott légyottra várja, a legtermészetesebb hangon válaszolt:

- Ha abbé ur siet, úgy hiszem, hogy még ott találja; mert valóban úgy volt, hogy mielőtt Salmonhoz megy próbára, előbb beszél a hercegnéhez.

Kezet csókolt Silvianének és elment, a tunya, és gyönyörökbe fáradt szép férfi unott arcz-kifejezésével, akit már az élvezet is untat.

Péter kissé restelkedve kénytelen volt ráfanyalodni, hogy Duvillard őt a ház urnőjének bemutatassa. Hallgatagon hajtotta meg magát; Silviane pedig szintén némán viszonzta a köszöntését, oly szüzi tartózkodással, a helyzethez mért oly bámulatos tapintatossággal, amelynél különbet a legszendébb leányzó sem tanusíthat még a szinpadon sem. És mialatt a báró a papot az ajtóig kísérte, Silviane Duthillel a szalonba ment.

Alig zárult be az ajtófüggöny mögöttük, midőn Duthil már átkarolta a derekát és ajkon akarta őt csókolni. De Silviane ez egyszer vonakodott; mert tudta, hogy Duthil egy cseppet se komoly ember és aztán még azt akarta, hogy előbb kedveskedjék neki valamivel.

Midőn Péter, most már bizva a sikerben, Horn hercegnő palotája elé ért kocsiján, újra nagy zavarba jött. Az egész utcát elállta a zeneloadás hírére idecsődült főuri fogatok beláthatatlan sora és a palota kapuja, mely előtt valami fogadó-sátorféle piros bársony-függönyös alkotvány biborlott, szinte hozzáférhetetlennek látszott, oly nagy volt az érkezők betóduló áradata. Hogy fog ő oda bejutni? És különösen hogy fog ő az ő egyszerű fekete csuhájában a hercegnő közelébe férközhetni, hogy Duvillard bárónét egy szóra kérje? Lázás izgatottságában még se számolt ezekkel a nehézségekkel. Arra határozta tehát magát, hogy gyalog tör magának utat a kapun és azon tanakodott, vajjon hogy fog észrevétlenül beosonhatni ezzel az embertömeggel együtt, midőn egy fülébe csengő vidám hang arra birta, hogy hirtelen hátra forduljon.

- Ah abbé ur, mit lát a szemem? Itt találkozunk?

A kis Massot volt az. Ez mindenütt ott volt; egy nap tiz látványosságot is megnézett: képviselőházi ülést, temetést, esküvőt, bármilyen fajtájú gyász- vagy örömmünepet. Olyan napokon történt ez, amikor az ő nyakába sózták a napi-krónika megírását.

- Micsoda, abbé ur, ön eljön a mi szeretetreméltó hercegnékhez, hogy megnézze a szép mórnök tánczát?

Gunyosan mondta, mert a mórnök hat spanyol tánczosnőből álló társulattá verődtek össze, akik akkor egész Párist a Folies Bergérebe csalogatták meztelen taglejtéseik érzékiségtől izzó ledérségével.

A dolognak épp az adta meg a pikáns ízét, hogy ezek a leányok az előkelő hölgyek fogadótermei számára tartották fenn legledérebb, legféktelenebb tánczaikat, amelyeknek érzéki trágárságát egyetlen egy szinpad se tűrte volna. Az előkelő társaság pedig csak úgy csődült e szabadgondolkozásu és merész, excentrikus és többnyire idegen származásu uri hölgyekhez, akik, miként Horn hercegnő, semmiféle vonzó különlegességtől nem riadtak vissza.

Miután Péter megmagyarázta a kis Massotnak, hogy még mindig egy és ugyanabban az ügyben jár, ez lekötélező előzékenységgel ajánlkozott kalauzolására. Ismerve a lakosztályt, a hátsó ajtón vezette be és a folyosón végig a lépcsőház egyik szögletébe kísérte, amely ép szemben volt a nagy zeneterem ajtajával. Zöldelő sudár pálmák díszítették ezt a lépcsőházat, rejtett buvóhelylyé varázsolva minden zugát.

- El ne mozduljon innen, kedves abbé ur! Megyek és ha lehet, kézrekerítem magának a hercegnőt. Legalább meg fogja tudni, vajjon itt van-e Duvillard báróné.

Pétért főleg az lepte meg, hogy a palotába a nap világossága sehol nem hatolt be; a redőnyökkel gondosan lezárt, elfüggönyözött ablakokon nem szűrődött be sugár és a legkisebb réseket is gondosan betömtek. A termék villamos lámpák természetfölötti vakító fényárjában usztak. Nagy volt a hőség; a virágok illatától és a női bájak kábító lehelletétől terhes volt a lég. Péter káprázó szemmel és szinte fuldokolva úgy érezte, mintha az érzékiség ama bünbarlangjainak kéjmámoros tulvilágába került volna, amelyeknek mesebeli álomlátományait az élvezetet hajhászó Páris még e földön megvalósítja. Lábujjhegyre ágaskodva, a szalon nyitott szárnyas ajtain át a sorban ülő nők barna és szőke vállait pillantotta meg. Valószínűleg tánczra perdültek már a mór nők. Péter nem látta őket, hanem tánczuk ledér szenvedélyességét leolvashatta mind e női vállak remegő borzongásából, amelyek meg-megreszkettek, mintha az orkán süvöltött volna rajtuk végig. Aztán fölhangzott a kacagás; a tetszés tapsa morajlott végig a termen; valóságos vihara a lelkesedésnek zugott föl szerte.

- Lehetetlen most a hercegnéhez hozzáférni, várnia kell egy kicsit, - szólt Massot, visszatérve. - Jansennel találkoztam és ő azt ígérte, hogy hozzánk vezet majd. Ön nem ismeri Jansent?

Aztán pletykákkal mulattatta az abbét, részint kedvtelésből, részint mert az hozzátartozott a foglalkozásához. A hercegné jó barátnője volt. Ő referált ugyanis mult télen a hercegné első estélyéről, midőn Párisban való letelepedése alkalmával ebben a palotában rendezte az első mulatságot. És amennyire lehetett tudni róla a való igazat, annyit Massot tudott is róla. Gazdagnak nagyon gazdag lehetett, mert rengeteg módon költekezett. Valószínű az, hogy férjnél volt; még pedig a férje igazi herceg; sőt kétségkívül most is férjes asszony még; noha özvegyiségének hírét költi, mert több mint bizonyos, hogy isteni szépségű férje valami énekesnővel járja a világot. De kétségtelen, vitánfelüli és bebizonyult dolog az, hogy a hercegné szörnyen hóbortos, beszámíthatatlan egy asszonyka, aki különben nagyon intelligens, csak-hogy folyton-folyvást a legképtelenebb szeszélyei és ötletei vannak. Egyáltalában alkalmatlan arra, hogy állandóan hosszabb ideig valami iránt érdeklődjék. Az egyik furcsa hóbortból a másikba csap át, anélkül, hogy valamiben véglegesen megállapodnék. Így például miután nagy lelkesedéssel vetette volt rá magát a festésre, egyszerre szenvedélyesen kezdett rajongani a vegytanért. Most pedig a költészet a vesszőparipája.

- Ah, tehát ön nem ismeri Jansent? Jansen lovalta bele a vegytanba, különösen a robbantószerek tanulmányozásába; mert azt könnyű kitalálni, hogy a vegytanban rá nézve az az érdekes, hogy ez anarkista-tudomány.... Én a hercegnét valójában osztrák nőnek tartom, ámbár kételkednem kellene benne, mielőtt ezt ő maga állítja... Ami Jansent illeti, ő oroszoknak mondja magát; de én őt németnek nézem... Ő a legrejtélyesebb, a legtartózkodóbb, a legzárkózottabb emberek egyike; nincs állandó lakása, tán nincs is neve; valami ismeretlen előéletű, ködös multu, félelmetes uri ember. Nekem személyesen vannak olyan bizonyítékaim, melyek arra engednek következtetni, hogy neki része volt a rettenetes barcelonai merényletben... Bárhogy álljon is a dolog, én közel egy év óta itt látom őt Párisban, ahol a rendőrség kémiei valószínűleg szigorúan ellenőrzik, és semmi sem ingatja meg abbeli meggyőződésemet, hogy ő csak azért szegődött a mi hóbortos hercegnénk szeretőjéül, hogy félrevezesse a titkos kémeket. Ugy tesz, mintha itt örökös ünnep zajában élne és megnyitotta a hercegnő szalonját a legfurcsább embereknek, mindenféle nemzetségbeli és mindenféle szörű anarkistáknak. Nézze csak amott lenn azt a kis vidám, tömzsi emberkét; az Raphanel, született francia, akitől anarkista pajtásainak óvakodniuk kellene; az amott Bergaz, spanyol ember, akinek duzzadt, élveteg ajkai szinte ijesztők. Meg aztán sok más kalandor és gazember tanyázik itt, akik a világ minden tájékáról összecsoportosultak. Ah ezek a világvárosi idegenkolóniák! Néhány mocskotalan név, néhány tényleges nagy vagyon csillogó jelmeze alatt csupa szenny, csupa söpredék.

Ez jellemezte magát a hercegné szalonját is. Egy pár nagyhangzású név, egy pár igaz milliomos mögött a nemzetközi hazug egzisztenciák és aljas csöcselék különös keveréke lappangott.

Péternek eszébe jutott ez a divatos internacionális és kozmopolitizmus, az idegenek letelepedő raja, amely mind sűrűbben és sűrűbben lepi el Párist. Persze azért csődül ide, hogy élvezzen a kalandok és a gyönyörök városában és ezzel mindég valamivel hozzájárul a társadalom romlásához. De hát feltétlenül szükséges-e az, hogy azok a nagyvárosok, amelyek a világot kormányozták, feloszoljanak? Szükséges-e az, hogy valamennyi szenvedély, valamennyi vágy, valamennyi szomszéd epedés együvétorlódjék ezen a talpalatnyi földön, ahol a civilizáció virága a szépségben és az intelligenciában felvirulva, kibontja szíromkelyhét?

Időközben Jansen hozzájuk csatlakozott, egy szikár, közel harmincz éves, sovány, hirtelen szőke, hegyes szakállu, halványszürke szemű, kemény tekintetű ifjú, kinek amúgy is megnyult, ködbeborult fakó arcát hosszú fürtjei még hosszabbnak tűntették föl. Meglehetősen rosszul beszélt a francia nyelvet, amúgy felébe-harmadába és egy taglejtéssel se kísért halk suttogását. Azt mondta, hogy a hercegnét nem találja sehol, pedig mindenütt kereste. Lehet, hogy valamelyik vendége nem lévén inyére, fölment a szobájába és lefeküdt, a vendégeit faképnél hagyva, hogy nála mindegyik kénye-kedve szerint mulathasson.

- Ah - itt jön! - kiáltott föl Massot egyszerre.

Rosemonde valóban a lépcsőházban jelent meg és kutató szemmel tekintett maga körül, mintha valakit várna. Finom metszésű arcával, tengerzöld szemével, keskeny, remegő czimpáju orrával, kissé tulpiros ajkával, amelyek közül remek fogsor fehérlett, inkább sajátosnak, mint csinosnak nevezhető vézna kis asszonyka volt. Ma este ezüstthimes ékszínkép ruhát viselt; ezüstkarperecek ékesítették a kézcsuklóját és egy ezüstkarika fénylett szőke hajában, amelynek aranyhullámai fürtökben, apró, göndör bodrokban és borzas, kusza tincsekben hullámoztak körül az arcát, mintha örökös szellő lebegtetné.

- Oh kérem, amit csak óhajt, abbé ur, - szólt a hercegné, Péterhez fordulva, mielőtt ittléte céljáról értesült. - Ha be nem fogadják a rokkantak házába a maga szegény öregét, hát küldje ide nekem, majd elhelyezem őt valahol itt nálam.

Izgatott pillantásokat vetett az ajtóra. És midőn a pap azt kérdezte tőle, vajjon megérkezett-e már Duvillard báróné, azt válaszolta:

- Nem. Épen azon csodálkozom most. Ugy volt, hogy idehozza mindkét gyermekét. Hyacinthe tegnap formaliter megigérte.

Ez volt a báróné legujabb szeszélye. Most a vegytanért való szenvedélyes rajongás helyet adott a dekadens jelképes poézis iránt való növekvő érdeklődésnek, aminek az oka abban keresendő, hogy valamelyik este, midőn Hyacinthe-al occultizmusról beszélgetett, vonásaiban valami rendkívüli szépséget fedezett föl; Néro bolyongó lelkének tulvilági szépségét. Legálább amint mondá, minden jel arra vall.

Hirtelen a faképnél hagyta Pétert.

- Ah végre, - suttogta boldog megkönnyebbüléssel és az érkezők elébe sietett.

Hyacinthe lépett be nővérével. De már a lépcsőház küszöbén találkozott azzal a barátjával, akinek a kedvéért idejött, Lord Eliottal, egy nőies vonásu, hosszú haju, halvány fiatalemberrel, aki alig méltatta Rosemondeot arra, hogy tudomást vegyen gyengéd üdvözléséről, mert ő is azt vallotta, hogy a nő egy aljas, tisztátalan állat, amely úgy a testen mint a lelken mocskot ejt. A hercegné kétségbeesve e fagyos magaviseleten, sarkon követte a két fiatalembert és visszatért a szalon vakitón izzó kohójába, a fullasztó illatos lehelletárba.

Massot oly szives volt, hogy Camillát megállítva, Péterhez vezette, aki a leány első szavaira kétségbeesetten felkiáltott:

- Micsoda? Méltóságos édesanyja nem kísérte önöket ide?

A fiatal lány, aki szokásához híven sötét pávakék ruhát viselt, nagyon idegesnek látszott; szemében vésztjósító láng izzott; hangja éles szisszenésre hasonlított, és kicsi természetének dühös terpeszkedése folytán még élesebben domborodott ki nyomorék balvállának pupos kinövése.

- Nem, nem jöhetett velünk. A szabójához kellett mennie. A képtárban időztünk sokáig és ő azt akarta, hogy vigyük el őt kocsin a szabójához, onnan pedig jöjjünk ide.

Ő intézte volt ugyanis nagy ügyesen a dolgot úgy, hogy a képtárban való tartózkodás hosszabbra nyuljék; mert még mindig azt remélte, hogy meghiusíthatja majd a légyottot. Most pedig forrt benne a düh, hogy az anyja milyen játszi könnyedséggel rázta le őt a nyakáról a szabónál való ruhapróbálás hazug ürügye alatt.

- Akkor hát kezébe juttathatnám a névjegyemet, ha most rögtön a szabójához sietnék? - szóló Péter ártatlanul.

Camilla ezt az ötletet oly furcsának találta, hogy élesen fölkaczagott:

- Oh, ki tudja, hogy ott találja-e? Volt neki még egy másik sürgős légyottja is, most bizonyára oda sietett már.

- Oh Istenem, akkor hát itt várom be. Bizonyára ide fog jönni önökért, ugyebár?

- Értünk? Oh nem. Hisz mondom önnek, hogy dolga van, valami nagyon fontos légyottja. A hintónk hazavisz bennünket.

Fájdalmas gunyjába növekvő keserűség vegyült. Hát nem érti a dolgot ez a pap az ő naiv kérdéseivel, amelyek éles törként hasogatják a szívet? Pedig kell, hogy tudomása legyen róla, minthogy az egész világ tudja.

- Oh, ez nagyon kellemetlenül érint, - szólt Péter oly leverten, hogy könnyek szöktek a szemébe. - Még mindig annak a szegény öreg embernek az érdekében járok, akinek ügyében reggel óta fáradok. Levelet hozok az édesatyjától, és Gérard ur azt mondotta nekem...

Itt megakadt és zavarba jött, mert hirtelen világosan látott mindent, ámbár a világi dolgokban való isteni járatlansága folytán lelke csupán a könyörület szenvedélyének élt.

- Igen, most volt szerencsém kedves atyját Quinsac urral együtt látni...

- Tudom, tudom, - felelt Camilla, a mindent tudó leány gúnyos és szenvedő hangján. - Nos, ha ön a papát hajszolta fel és ha kapott tőle levelet a mama számára, akkor be kell várnia, míg a mama elvégezte a dolgát. Az pedig néha sokáig eltart. Jőjjön fel hozzánk hat óratájt; de alig hinném, hogy otthon fogja találni, mert valószínű, hogy még akkor is az a sürgős dolga tartja vissza...

Szemei öldöklő tűzben izzottak; minden szava olyan iszonyu gyilkos gúny vad szenvedélyétől remegett, mintha megannyi éles kés volna, amelyeket anyjának még mindig kíváncsian keblébe döfhetne. Soha még tán ennyire nem gyűlölte, mint ma, midőn megirigyelte szépségét, meg azt a gyönyörítas boldogságot, amelyet a szerelem élvezése nyújtott neki. És a pap hallatára szűzies ajkairól fakadó guny olyan volt, mint valami titkon feltörő sárhullám, amelybe az anyját bele akarta fulasztani.

Rosemonde ezalatt szokott lázas szelességével közéjük rontott és magával vitte Camillát.

- Jőjjön, az Istenért, édes lelkem. Ezek a tánczosnők részegítők, elbűvölők.

Jansen és a kis Massot követték. Az urak mind összecsdültek a szomszéd termekből, egymást taszigálva és lökdösve tódultak be a terembe annak hírére, hogy a mór leányok újra tánczra perdülnek. Most következett az a hires galopp, amelyről egész Páris suttogott; az az örjöngő, kicsapongó keringés, miközben úgy nyerítettek és tomboltak, mint a kanczák a nagy ostor csapása alatt. Péter látta, hogy a szőke és barna fejek és nyakak ide-oda imbolyognak és kíváncsian hajolnak előre. A zárt ablaku termekben a villamos lámpák tűzárja mintegy valóságos máglyát gyújtott, mely a rajta perzselődve égő hus felgomolygó illatától füstölgött. És újra fölzúgott az önkívület lelkesedése, fölmorajlott a kaczagás, a »hogyan volt« zsongó zsidongása; gyönyörítas mámor, részegítő kéj áradt szerte a termen.

Midőn Péter ismét az utcára került, egy pillanatig elkábultan állott meg, káprázva pislogó szemekkel meglepődve azon, hogy odakünn fényes nappal van még. Félnégyre járt az idő; tehát két óra hosszát kellett még várnia, mielőtt a godot de mauroy-utcai palotában tiszteletét teheti megint. Mitévő legyen addig? Kifizette a kocsist, mert inkább gyalog akart végigsétálni a Champs Elysées-en, minthogy volt vesztegetni való ideje elég. Tán ez lecsillapítja majd azt a lázt, amely ereiben izzott, a könyörület szenvedélyes lázát, amely ma reggel óta lassankint erőt vett rajta újra, ugyanabban a mérvben, amint folyton új meg új akadályokkal kellett küzdenie. Most már csak egyetlen egy sürgős vágya volt, az, hogy végrehajtsa a megkezdett jótettet, amelyet már biztosnak vélt. Szántsándékkal lassította meg lépteit és sétatempóban haladt előre a remek ut hosszán, amelyet a vidám tavaszi napsugár felszárított és melyen a sétálók tömege zsidongott az ismét derűs kékben, tavaszi azurban ragyogó égbolt alatt.

Majdnem két órai idővesztegetés! Szegény Laveuve pedig ezalatt ott haldoklik rongyhal-mazán, jéghideg nyomorult barlangjában! Ellenállhatatlan türelmetlenség ideges föllázadása töltötte el Péter lelkét és arra sarkalta őt, hogy fusson, keresse föl rögtön Duvillard bárónőt, hogy a mentő utasítást kicsikarja tőle. Péter sejtette, hogy a bárónő itt van valahol e zug-utczák egyikében és kétségbeesett düh, gyötrő lelki kín fogta el őt annak tudatára, hogy most, midőn egy emberélet megmentéséről van szó, neki itt kell vesztegetnie, bevárva azt, hogy a

bárónő azt a fontos dolgot végezze el, amelyről a lánya olyan gyilkos villámokat szóró szemekkel tett említést.

Ugy érezte, mintha iszonyu recsegést hallana, a polgáriasi családi élet teljes rombadőlését: az apa egy kéjlánynál dőlöl; az anya szeretője karjaiban enyeleg; a gyermekek pedig minderről tudnak; a fiu hóbortos, természetellenes fajtalanságokba süllyed; - a leány pedig szenvedélyes dühétől elvadulva, arról álmodik, hogy miként lehetne az anyjától elrabolni ezt a szeretőt, miként kellene őt férjül megszerezni a maga számára.

A hintók vágatva robogtak végig a diadalmas szépségű uton és a sétálók áradata pompájának és fényüzésének csillogásában hömpölygött tova a párhuzamos fasorokon; mindenki vig és gondtalan volt és látszólag nem is sejtették azt, hogy valahol az utjok végén van egy tátongó örvény, amelybe mindnyájan bele fognak bukni és meg fognak semmisülni.

Midőn Péter a nyári czirkusz magaslatára ért, legnagyobb meglepetésére Salvatra ismert ujra a padon egymagában üldögélő, elmerengő férfiban. A szegény munkásember sok hasztalan járaskelés után éhségtől és fáradtságtól roskadozva, itt rogyhatott össze. De a kabátja alól még most is kidudorodott valami; bizonyára az a darab kenyér, amit hazavisz a családjának. El-ernyedve, lecsüggő karokkal hátradőlve, álmodozó szemével nézte mint játszanak ott a porban a piczi kis gyerekek, apró lapátokkal homokdombokat hantolva fel, amelyeket aztán piczi lábacskaikkal szerte romboltak ismét. Vörös pillái megnedvesedtek; végtelenül gyöngéd mosoly játszadozott vértelen, szintelen ajka körül. Pétert önkéntelen felébredt aggódó nyugtalanság fogta el, meg akarta szólítani és kérdezősködni akart. Salvat azonban gyanakvó szemmel nézve őt, felkelt és a czirkusz felé vette útját, amelyben ép véget ért egy hang-verseny. Ott ólálkodott a monumentális ünnepély csarnok előtt, hol kétezer boldog ember összeverődve gyönyörködött a zene szépségében.

V.

Midőn Péter a Concorde-térre ért, hirtelen eszébe jutott az a légyott, amit Rose abbé négy órára adott volt neki a Madeleine-templomban és amelyről utánjárásainak lázas sietségében teljesen megfeledkezett.

Midőn átlépte a templom küszöbét, meglepődött azon, hogy itt már sötét este van. Csupán néhány gyertya lángja világította meg az óriás templomhajót, amelyre sötét árny borult és a félhomályból egy messzehangzó, csengő, érczes hang szakadatlan szóáradattal beszélt; noha a nagyszámu hallgató közönségből eleintén mást se lehetett megkülömböztetni, mint a merőn és mozdulatlanul oda figyelő arcok halvány és sejtelmes körvonala tömegét. Martha püspök tartotta itt a szószéken harmadik szónoklatát az új szellemről. Két első szónoklatának zajos sikere volt. Egész Páris összegyűlt most e templomban: a nagyvilági nők, a politikusok és írók, akiket a pap szóközi művészete, szívhez szóló szavainak melege és szónoklatának fülbemászó szépsége, valamint ügyes és hatásos színészi taglejtései és mimikája vonzottak ide.

Péter nem akarta megzavarni ez áhítatos figyelmet, ezt a borzongó csendet, melyből csupán a pap hangja csendült fel. Későbbre halasztotta tehát Rose abbé fölkeresését és egy pillér árnyékában vonult meg. Az alkonyra hajló nap elhaló, rézsutosan beszűrődő sugara világította meg a hitszónokot, amint sudár, erős alakja papi öltönyének vakító hófehérségében kimagaslott, ötven éves korát meghazudtoló, alig őszbe vegyülő hatalmas fejével. Szép vonásit arcában ragyogó fekete szempár izzott; orrának hajlása parancsoló fölényre vallott és különösen ajkának és állának metszése szilárd, erélyes jellemről tanuskodtak. Megjelenésének ama megkapó varázsa azonban, mely a szíveket megnyerte, abban a változatlan rendkívüli nyájasságban és rokonszenvedésben rejlett, amely arcának parancsoló szigorán előmlött és azt sugaras derűségével enyhítette. Péter hajdanta ismerte volt sainte-klotildei plébános korában. Olasz származása lehetett, de különben párisi születésű volt. Kitűnő bizonyítványokkal került ki a saint-sulpicei papnevelőből; nagyon intelligens, szerfelett nagyravágyó lélek volt és olyan bámulatos tevékenységet fejtett ki, hogy feljebbvalói kezdtek tőle félni. Aztán midőn persepolsi püspöknek nevezték ki, letűnt a szereplés színhelyéről és öt évre Rómába ment, örökké titokban maradt teendőik céljából. Visszatérte óta folytonosan ámulatba ejtette Párist szerencsés kezű propagandájával és nagy kegyben állott az érsekségnél, ahol mindenható befolyást biztosított magának. Különösen arra törekedett, hogy bámulatos találékonysággal megtízszerezze a Sacré-Coeur bazilika kiépítésére rendezett nyilvános gyűjtéseket.

Semmit se restelt; nem sokalta se az utazásokat, sem a szónoklatokat, sem az alamizsnagyűjtést, sem a minisztereknél való antichambrirozást, sőt még a zsidókat és a szabadkőműveseket is megpumpolta. Az utóbbi időben még szélesebb körre terjesztette ki működését; arra törekedett, hogy összeegyeztesse a tudományt a katholicizmussal, hogy az egész keresztény Franciaországot a köztársasággal egyesítse és az egyház végleges diadala céljából mindeütt XIII. Leó politikáját hirdette.

Bármily előzékenységet tanúsított volt iránta ez a nagybefolyású és szeretetreméltó ember, Péter egy cseppet se szerette. Csupán egyért érzett hálát iránta, amiért kinevezte Rose abbét a montmartrei Szent Péter templom lelkészévé, amit kétségkívül azért tett, hogy kikerülje azon botrányt, hogy egy öreg papot azért fenyeget büntetés, mert tulságos könyörületességet tanúsított. És midőn Péter most így újra maga előtt látta és hallotta, mint folytatja hódító hadjáratát a Madeleine-templom nagy visszhangot keltő szószékén, eszébe jutott neki újra, mint hajtotta dülőre a mult tavasszal a Duvillard-palotában, szokott uralkodó fölényével, Évának a katolikus vallásra való áttérését, élteinek ezt a legfényesebb diadalát. A keresztelő

ugyanebben a templomban ment végbe; rendkívüli pompájú szertartás, valóságos diszünneptetés volt, amelylyel a nagy párisi események szokott nézőközönségének kedveskedtek. Gérard könyekig meghatva térdelt az oltár előtt, míg a báró, mint jó férj, diadalmasan sugárzó arczzal boldognak látszott afölötti örömében, hogy végre a vallás tökéletes harmóniát teremt családi életében. A templomban összeverődött csoportokban azt rebesgették, hogy Éva családja és apja az öreg Steinberger Jusztus egy cseppet sem busultak ezen az eseményen. Sőt az apja, gonosz vigyorgással, azt mondogatta, hogy eléggé jól ismeri a leányát s csak a legnagyobb ellenségének kívánja feleségül. Bankokban vannak olyan értékek is, amelyeket az ember konkurrensaival szeret eskomptáltatni.

Makacsul ragaszkodva a zsidó-faj egykoron kivivandó diadalának reményéhez, valószínűleg azzal vigasztalódott első számításának kudarcza után, hogy azt mondotta magának, miként egy olyan asszony, mint Éva, pompás megmételvező bacillus lehet egy keresztény család kebelében, amelynek pusztító hatása hozzájárul majd ahhoz, hogy minden pénz és minden hatalom végül zsidó kezekre kerüljön.

Péter látománya szertefoszlott, mert Martha püspök hangja növekvő érczes csengéssel zúgott végig a templomhajón, a hallgató közönség lázas borzongása közepett dicsőítve az új szellemet, amely végre békét és nyugalmat fog teremteni Franciaországban, vissza fogja neki adni erejét és hatalmát. Nem-e hirdetik mindenütt biztos jelek ezt a föltámadást? Az új szellem nem más, mint az eszmények ujjaébredése, a léleknek az aljas anyagiasság ellen való tiltakozása, a spiritizmusnak a szennyirodalmon való győzedelme. Az új szellem egyszersmind a hitül vallott tudomány elfogadása, amely a vallás tanaival kibékült és ez az őt megillető helyre visszaterelt tudomány többé nem akarja a vallás szent terét bitorolva elhódítani. Ez az új szellem az apai szeretettel üdvözölt demokrácia, a törvényesnek elismert köztársaság szelleme, amelyet a római szentegyház egyforma szeretettel szeretett gyermekének vall! Idillikus béke szent áramlata rezeg végig a világon; az egyház valamennyi gyermekét egyforma szeretettel öleli kebléhez; mindenütt csak béke és öröm árad majd szerte, mihelyt a nép az új szellemnek engedelmeskedve, a szeretet urának ép oly feltétlen odaadással hódol meg, mint ahogy meghódolt volt királyainak, és elismeri Isten egyetlen kizárólagos uralmát, aki korlátlan ur testek és lelkek fölött.

Péter most feszült figyelemmel leste a szót Martha püspök ajkairól és azon tűnődött, vajjon hol hallotta már majdnem ugyanezeket a szavakat. Hirtelen aztán visszaemlékezett; hallani vélte újra monsignore Nanit utolsó római beszélgetésük alkalmával. Martha püspök szavaiban ismét találkozott a demokrata pápaság álmával, melylyel a kompromittált fejedelmek a népek meghódítására törekednek. Miután Caesar megbukott, nem valósíthatná-e meg a pápa évszázados ambícióját, nem lehetne-e ő a császár és főpap egy személyben, a világegyetem uralkodó istene? Ez ugyanaz az álom, amelyről ő apostoli emberszerető naivságában valamikor álmodott, amidőn »Uj Róma« című könyvét megírta és amelyből a valódi Róma oly kegyetlenül kiábrándította. Alapjában pedig a hazug kétszinűsködés politikája ez és semmi más! Ez a papi politika, amelynek szószólói évszázadok óta szívósan és lankadatlanul a hódításra törekedtek, bámulatos simulékonyságot tanúsítva abban a szent, hajthatlan eltökélésben, hogy minden alkalmat hasznukra fordítanak. Minő átalakulás lesz ez; az egyház békejobbot nyújt a tudománynak, a demokráciának, köztársaságnak, meg lévén győződve róla, hogy mind le fogja gyűrti, ha adnak rá elég időt. Az ám, igen! Az új szellem! Az uralom antik szelleme, amely egy és ugyanazzal a mohó vágygyal mindig felujul, hogy legyőzze és birtokába ejtse a világot.

Péter a hallgatóság között ráismert néhány képviselőre, akiket a parlamentben látott volt. Az a magastermetű, szőke szakállú uriember, aki olyan nagy áhitattal hallgatja, nem-e Montferrand egy bérencze? Azt rebesgették, hogy Montferrand, aki ezelőtt veszedelmes papfaló volt,

mosolyogva kacsintgat most a papság felé. A sekrestyékben titkos nagy felfordulás veszi kezdetét; Rómából jött rendeletek keringenek; arról van szó, hogy a papság az új kormányval szűri össze a levet és vele szövetkezve, magába olvaszsa azt. Franciaország még mindig a szentegyház legidősebb lánya, az egyetlen nagy nemzet, amely elég erélyes, elég ép és egészséges, hogy a pápát egy szép napon visszahelyezze világi hatalmának trónusára. Magukévé kell hát hogy tegyék ezt az országot, amely még érdemes arra, hogy köztársasági létére is frigyét kössenek vele.

Az ambíciók eme küzdelmében, mely a diplomaták között folyt, a püspök a minisztert használta eszközüül, aki viszont azt hitte, miként érdekében áll, ha a püspök támogatásához forduljon. Vajjon a kettő közül melyik fogja a másikat legyűrni? Oh, minő csunya szerepre jut itt a vallás; választási fegyverré alacsonyul, a parlamenti többséghez szükséges szavazattartalékká, titkos, de döntő tényezővé, amelytől egy miniszteri tárcza elnyerése vagy elvesztése függ.

Az isteni könyörület pedig szertefoszlott, nincs sehol, és Péter szívét mély keserűség fogta el Bergerot nemrég történt elhalálozásának emlékére, akivel a nagy szentek, a fenkölt szellemek utolsója halt ki a francia főpapság karából, amely mostanában, úgy látszik, kizárólag csupa ravasz intrikusból meg balga eszelősből áll.

A szónoklat végére járt. Martha püspök meleghangu zárószavában, mely a vértanuk szent halmán emelkedő és Páris fölött a kereszt megváltó jelképével uralkodó Sacré Coeur bazilikával foglalkozott, ráutalt erre a nagy Párisra, amely visszatérve a keresztény hithez, a világ urává válik ama mindenható erkölcsi fölényénél fogva, amelyet az új szellem isteni lehellete kölcsönöz neki. A hallgatóság, mivel nem tapsolhatott a szónoknak, helyeslő morajlással adott kifejezést e csodás kifejlés fölött való örömeinek, amely úgy az összes érdekeket, mint a lelkiismereteket teljesen megnyugtatta. Martha püspök aztán fenséges mozdulattal szállt le a szószékről, mialatt a székfödelek csapkodásának lármája verte föl a templom sötét békéjét, amelyet a kicsiny számú néhány gyertyának alkonyégen felgyülő esticsillagként való ragyogása alig világított meg. A kijárat felé tóduló tömeg hullámszerűen, a suttogó és elmosódott árnyak áradata kivonult a templomból; csupán egy pár nő térdelt még imába merülve az oltár előtt.

Péter mozdulatlanul megállva a helyén, ágaskodva kereste a tekintetével Rose abbét, amidőn egy kéz érintette a vállát. Az öreg pap volt, aki messziről ráismert.

- Ott lenn voltam, a szónok közelében és láttam magát, fiam. Csakhogy inkább vártam, mert nem akartam senkit se háborgatni... Milyen gyönyörű szép beszédet tartott a mi püspökünk!

Igazában látszott rajta a meghatottság. Ámde jóságos ajkain és kristálytisza, gyermeklelkületre valló szemeiben, amelyeknek mosolygása rendesen sugaras derűbe vonta egész hófehér gömbölyded arcát, ma mély szomorúság fellege borongott.

- Attól féltem, hogy távozni talál, mielőtt beszélt velem, pedig nekem valami mondani valóm van... Tudja, azt a szegény öreg embert illetőleg, akihez magát elküldöttem ma reggel és kértem, hogy érdeklődjék iránta... Hát ma, midőn hazajövök, nálam volt egy hölgy, aki néha napján egy kis pénzt ad nekem a szegények számára. Gondoltam magamban, hogy biz az a három frank, amit magának adtam, ugyancsak sovány segítség; és mivel ez a gondolat úgy gyötört, mint valami lelkifurdalás, nem tudtam ellentállani és ma délután elmentem a fűzfautcai házba.

Tiszteletteljes suttogássá halkult hangon beszélt, hogy meg ne bontsa a templom mély, siri csendjét. Aztán valami titkolt röstelkedés is megakasztotta a hangját; azon való piruló szégyenkezése, hogy újra visszaesett a vak, meggondolatlan és dőre könyörületesség bűnébe, amelyet feljebbvalói szemére vetettek. Alig hallható, reszkető hangon végezte szavait:

- És képzelje, fiam, kinos meglepetésemet... Öt frankot hoztam a szegény embernek és halva találtam...

Péter rémülten megrázkódott. Nem akarta hinni a hallottakat.

- Micsoda? Meghalt? Az az öreg ember meghalt? Az a Laveuve meghalt?

- Igen, halva találtam szegényt, oh és minő iszonyu nyomorban, mint valami vén állat, amely valami üregbe megvonulva, pállott alomágyon leheli ki páráját. Egy szomszéd se volt a halálos ágyánál; egyszerűen fálnak fordult és vége volt. És az a hideg, az a meztelenség! Milyen szívszakgató fájdalom lehet az egy ilyen szegény teremtésre nézve, hogy ilyen elhagyatottan kell meghalnia, egyetlen egy bucsucsók, egyetlen ölelés vigasza nélkül. Oh, a szívem majd megszakadt és még most is sajog.

Péter mély megilletődésében eleintén csak néma taglejtéssel tudta kifejezni a dőre társadalom kegyetlensége ellen való lázongó fölháborodását. Vajjon az öreg ágya mellé tett kenyér okozta volna a szerencsétlennek halálát, midőn hosszú böjt után tulságos mohósággal fogyasztotta azt el? Vagy talán jobban mondva, egy nehéz munkától és nélkülözésektől megviselt, végsőt lobbanó élet végzetes kifejlése ez? De minek is feszegetné az okát?

A halál jött és megszabadította a nyomorultat.

- Nem őt siratom, - rebegte végre - hanem önmagunkat sajnálom, akik mindnyájan tanui, bűnös részesei vagyunk ennek az iszonyatnak.

Azonban a jóságos Rose abbé máris belenyugodott a sorsba, csupán bocsánatot és reményt áhitozott.

- Nem, nem gyermekem, a sors ellen való fellázadás bűnös dolog. Ha mindnyájan bűnösök vagyunk, hát nem tehetünk mást, mint Istenhez könyöröghetünk, hogy bocsássa meg a mi vétkeinket. Én azért adtam magának ezt a találkát, hogy magától valami jó hirt halljak és ime, most én vagyok ennek a rettenetes ujságnak a hirnöke. Vezekeljünk! Imádkozzunk!

És Rose abbé letérdelt a pallóra a pillér mellé, az asszonyok mögé, kik a homályban meg nem különböztethető fekete árnyakként merültek imába. A vén pap mély alázattal hajtotta meg galambősz fejét és hosszasan imádkozott.

De Péterben úgy dult a sors igaztalansága fölötti fölháborodás, hogy nem tudott imádkozni. Még térdet se hajtott. Egész testében remegve állott a helyén. Ugy érezte, mintha a szívét összezúzták volna, köny se enyhítette tűzben égő szemét. Mialatt ő újra fellángoló könyörületének tűzében égve, apostoli buzgalommal koptatta Páris járdáit, hogy estéig tiszta, éltetmentő ágyat szerezzen számára. Laveuve meghalt büzös rongyok szemétdombján, görcsösen ökölbe szorult kezekkel, makacsul arra törekedve, hogy gyötrelmes életét tovább tengesse.

Oh, minő rettenetes gúny rejlik ebben! Péter valószínűleg Duvillardék kék és ezüsttel kárpitozott, illatos meleg szalonjában lehetett akkor, mikor szegény öreg haldokolt. Ennek a nyomorult halottnak érdekében járt tehát a parlamentben, Quinsacnénál, Silvianenál és Rosemondenál; az élet nyügétől fölszabadult, a nyomor iszonyata elől megszökött halott érdekében fárasztotta ő az embereket, dulta föl az önző kedélyeket, zavarta meg az egyiknek békéjét, fenyegette volt meg a másíknak örömeit?

Mirevaló tehát ez a Ponczíustól Pilátusig való futkosás a parlament barlangjából a főúri szalonba, amelyben a multak pora jéggé dermed; a polgári dőzsölésből a kozmopolita dáridókba, ha az ember amúgy is későn jön mindig és akkor menti meg az embereket, mikor azok már meghaltak? Minő nevetséges dolog volt ez tőle, hogy lobbót vetett a lelke a könyörület ez uj föllángolásától, ez utolsó nagy tűzétől, amelynek most már csupán hamuját

érezte szívében? Ez egyszer önmagát is halottnak hitte már; úgy érezte, hogy immár ő maga sem más többé, csupán egy üres, néma sirbolt.

Ugyanaz a rettenetes lelki üresség, a semmivélevésnek amaz érzete, amely már ma reggel a Sacré Coeurben mondott miséje után elfogta, meg mélyebb, immár feneketlen örvénynyé vált a lelkében. Mihelyt a könyörület, a felebaráti szeretet illuzorissá és fölöslegessé válik, ezzel együtt rombadől az evangélium, véget ér a biblia uralma. Makacs kísérletek hosszú évszázadai után kudarcot vall Krisztus megváltása; a világnak egy másik üdvözülésre van szüksége az igazságtétel kétségbeesett sovárgásával szemben, amely a bolonddá tartott nyomorult népek kebléből feltör. Ők nem kérnek már abból a hazug paradicsomból, amelylyel oly hosszú ideig álomba ringatták a társadalmi kasztgyűlöletet; azt követelik, hogy a boldogság kérdését nem e földön tud oldják meg. De hát hogyan? Milyen új hit révén? Milyen szerencsés összeegyeztetése legyen ez az örök isteneszmének és annak a föltétlen kényszerűségnek, hogy tiszteletben tartsák az életet is a maga fönségében és termékenységében.

Itt kezdődik az a gyötrő kétely, az a kínos probléma, amelybe ő maga is beleveszett; ő, pap léte, aki a szüzesség szent fogadalmát téve, mint a földöntúli hatalom földi helytartója különb a többi embernél.

Nem hitt többé az alamizsna hatásos voltában; a könyörületesség már nem elegendő, most már igazságosaknak kell lennünk, igazságosaknak mindenekelőtt!... Ekkor aztán el fog tűnni az irtóztos nyomor, anélkül, hogy könyörületesek lennénk. Igaz ugyan, hogy ez a nyomorult Páris nincs híján a jó sziveknek. A jótékony intézmények úgy szaporodnak, mint a tavasz első lehelleténél a fák ifju rügyei. Minden életkor, minden baj, minden szerencsétlenség számára alapítottak jótékony intézeteket. Érdeklődnek a gyermekek iránt, még mielőtt megszületnének, amennyiben istápolják a vajudó anyákat; aztán ott vannak a szegény gyermekkert-egyesületek, a bölcsőde-egyesületek, az árvaházak, melyek a gyermekkor különböző fokozatait karolják föl. Aztán követik az embert élte után. Különösen érdeklődnek iránta, mielőtt megvénül, amennyiben egyre gyarapítják a menedékhelyek, kórházak és szegényházak számát. Hát még az a sok segítő kéz, mit az elhagyottak, a társadalmilag kiközösítettek, sőt még a bűnösök felé is nyújtanak; hány különböző fajta egyesület alakul a gyöngék védelmére, hány társulat a bűnök megakadályozására, hány menedékhely a bűnbánók számára! Erkölcsmemesítés, mentés, segítségnyújtás, egyesületek, védőszövetkezetek; egész köteteket lehetne megtölteni, hacsak fel akarnók sorolni a felebaráti könyörület ama rendkívüli vegetációját, amely Páris talaján a részvét ama nemes fölhevülésében fölvirul, amelyben a szivjóság világi hiusággal párosul? De hát mit határoz ez? A könyörületesség mindent jóvá tesz, mindent megmement.

Minő rettenetes azonban ennek a tevékeny könyörületességnek teljesen nevetséges, hasztalan volta. A keresztény könyörület annyi évszázada után egyetlen egy seb se hegedt még be; a nyomor csak nőttön-nőtt és a dühe csak elmérgesedett. A szüntelen súlyosabbá vált baj olyanra fejlődött, hogy még egy napig se lehet tovább tűrni, mielőtt látjuk, hogy a társadalmi igazságtalanság nemcsak hogy teljes orvoslásra nem talált, de még csak legkevésbé se javult. És különben nem elegendő-e maga az az egyetlen tény, hogy ime, egy aggastyán éhenhal és megfagy, arra, hogy az alamizsnán épült társadalom egész alkotmánya összedőljön? Egyetlen egy áldozat és pálczat kell törni a társadalom felett!

Péter szíve annyira tuláradt a mély keserűség hullámainál, hogy nem maradhatott egy perczig se ebben a templomban, ahol az est növekvő árnyai lassan-lassan hullongtak, elborítva a szentélyeket és a keresztfákhoz szegezett halovány Krisztusföket.

Minden homályba veszett és ő csupán az imák elhaló mormogását, a sötétségben elmosódó, térdelve Istenhez fohászkodó asszonyok halk panaszát hallotta.

Restelte ugyan, hogy elmenjen és egy árva szót se szórjon Rose abbénak, akinek jámbor könyörgése a láthatatlan hatalom jóvoltára bizta az emberek boldogságát és békéjét. De nem akarta őt háborgatni és így távozásra határozta már magát, midőn az abbé egyszerre maga vetette fel a fejét.

- Oh édes fiam, milyen nehéz dolog okos módon jó embernek lenni. Martha püspök megint megdorgált és ha Isten meg nem bocsát, a mennybeli üdvösségemért kell reszketnem.

Péter most egy pillanatig megállt a Madeleine templomajtó ivében. Előtte, épp szemben vele, a Rue royale vonult végig a Concordia-tér hatalmas négyszögéig, melyen az obelisz, meg a vizsugarat lövellő két szökőkút emelkedik és messze távolban az országház haloványan elmosódó oszlopsora határolja a szemhatárt.

Magasztos, fejedelmi fenségű képtávlát volt ez, a tájra lassan boruló esthomály alkonykődében, mely az utakat szélesebbé varázsolta, a szobrok távolsági arányait növelte és az egész képre tündéri álomlátomány túlvilági délibábos légiességének fátyolát szőtte. A világ egyetlen egy városa se dicsekedhetik a mesebeli pompa és fönséges szépség hasonló természeti díszletével ez árnysejtelmes alkonyórában, midőn a lehulló éj a városoknak titokzatos álomvirányok látszatát, az óriási ember-összeség végtelenségének nimbuszát kölcsönzi.

Péter mozdulatlanul és habozva állott meg az előtte elterülő óriási térséggel szemben és kétségbeesetten tűnődött azon, vajjon hová menjen most, miután mindaz, amire reggel óta oly szenvedélyesen törekedett, hirtelen rombadőlt. Vagy még mindig a godot de mauroy-utcai Duvillard palotába vezet-e az útja? Maga se tudta már. Aztán egyszerre fölelevenedett benne a történetek bántó és bosszantó emléke a maga kegyetlen iróniájában.

Mire való most mindez; most, hogy Laveuve meghalt? Minek lopná az időt és koptatná a járdákat, hogy bevárja, mikor üti a hatot? Az a gondolat, hogy van neki otthona és hogy az volna a legegyszerűbb, ha szépen hazamenne, még eszébe se jutott. Ugy érezte, mintha még valami fontos teendője volna hátra; de maga se tudta megmondani, vajjon mi legyen az. Mintha valami olyan közellevő, olyan mindenütt kísértő és mégis oly távolnak, oly zavarosnak, oly kínosnak tetsző célja volna, hogy azt bizonyára soha el nem érheti. Ólomnehéz lábbal, lázasan lüktető fővel haladt le a templom főbejáratán és egy perczig az az ötlete támadt, hogy végigmegy a virágpiaczon, egy télutói virágvásáron, ahol az első azaleák fázva bontották ki kelyheiket.

A nők ibolyákat és nizzai rózsákat vásároltak. Péter megbámulta, mintha érdeklődnék e balzsamos, üde és szerelmetes gyöngédségű fényűzés iránt. Aztán hirtelen megutálta és a virágsátraknak hátat fordítva, a boulevardok felé vette útját.

Gépiesen ballagott előre, azt se tudta, hogy minek. Az éj hulló árnyai meglepték, mint valami váratlan égitünemény. Égnek emelte a szemét és elcsodálkozott azon, hogy lassankint mindig enyhébb és halványabb kékes szürkességgé tompul, amelyen a kémények vékony fekete csövei számtalan, véget nem érő sávokként sötétlenek.

Oly sajátságosnak tűnt fel neki az, hogy minden erkélyen a cégétáblák hatalmas aranybetűi hivalkodnak, amelyeken az estalkony elhaló bibora ragyog fel.

Soha eddig szemébe nem tűntek a házak homlokzatainak ríktő tarkaságai, a festett tükröablakok, a kirakatok, a messziről kiáltó falragaszok hirdetése, a fényes áruházak, amelyek a napfényben indiskrét módon tárták ki a nyilvánosság előtt a szalonok és hálószobák legbizalmasabb interieurját. Hát még a kocsitúton, a két járda mentén, a sárga, kék, piros oszlopok és kioszkok között és körött, minő emberár tolongott, minő óriási forgalmi zürzavar zsibongott!

A kocsik tengerzugás tompa morájával robogtak, és a fiakkerek óriási hullámáradatán a nagy omnibuszok nehézkes járművei vontak barázdákat, amelyek széles földélezetű nagy hajókra hasonlítottak. Köröskörül pedig szüntelenül hömpölygött tovább a gyalogjárók tömege a járda mindkét oldalán, a kocsit is elárasztva és a kerekek között zibongva, oly sebbel-lobbal, mint egy harczra és hódításra siető, lázadásban forrongó hangyaboly. Honnan jön ez a rengeteg embertömeg? Hova megy ez a tengersok kocsi? Oh gyötrő megdöbbenés, oh kínos rettegés! És Péter csak ment, ment gépiesen előre; sötét merengése vitte, hajszolta tovább. Az éj leszállott, az első gázlámpák felgyultak; ez volt Páris alkonyórája, az az óra, amidőn még nem sötétedett be egészen és a villamos lámpák szikrázva lángolnak az elhaló nap búcsu-sugaraiban. Mindenütt felragyogtak a lámpák, a kereskedők kivilágították már a kirakataikat. Nemsokára a boulevardokon végig pereg majd a hintók fényes, mozgó csillagainak sora, miként valami mozgásban levő tejut a két járda közepett, amelyek a gázlámpák, a villamos-gömbök és a reflektorok déli verőfényként vakító sugárözönében usznak. És a kocsisok rikkantásaiban, a gyalogjárók lökdöső tolongásában ott zúgott és morajlott a szenvedély és az üzlethajszla városának utolsó lobbanó izgatott felbuzdulása, a pénzért és szerelemért küzdő könyörtelen élet-halálharcz. A nehéz napi munkának vége volt; a gyönyört és szórakozást hajhászó, mulatni vágyó Páris kigyul és megkezdzi az ünnep és öröm éjszakáját. A kávéházak, a borozók, a vendéglők sugárözönben usztak és magas tükörablakaik mögött csillogó fémkasszáik, piczi, fehérterítékes asztalaik, a kirakatokban csábítón intő, gyümölcsessel és osztrigával színültig megtelt kosarak kísértő pompát fejtettek ki.

És ebben a Párisban, amely a legelső gázlángok fölgyulásával fölébred, már ott lüktet a kéjes élvezet vidám derűlsége, mely minden megvásárolható élvezet fékevesztett szomjának meghódol.

Egyszerre csak majd lelökték Pétert a járdáról. A rikkancsok óriási serege tódult ki egyszerre a mellékutczából és a tömeg közt szerterebbenve, hangosan hirdették az esti lapokat.

Különösen a »Népszava« legujabb kiadása csapott süketítő lármát; az utcai forgalom zaját tulharsogva, rekedt hangok rikoltottak ismétlődő időközökben: »Vegyék a Népszavát! Az afrikai vasutak új botránya! A minisztérium bukása! Harminckét megvesztegetett képviselő meg főrendiházi tag!« És a zászlóként lobogtatott lappéldányok mindegyikén óriási nagy betűkkel feketéltek ezek a czimek. A tömeg tovahömpölygött, ügyet sem vetve a rikkancsokra, mert hozzá volt már szokva ez ocsmányságokkal telített hirlapszenyhez. Néhány férfi megállt és megvette a lapot. És a hirlapok e gyalázatos rikkancslármája, az a beszenyező és arczulsapásként érintő kiabálás volt a leáldozó nap halálharangja, amely a gyönyör kezdődő éjszakájának beálltával a nemzet temetését hirdeti.

Péter ekkor még egyszer visszagondolt a mai délelőttjére, a füzfa-utcai borzalmas tanyára, ahol annyi nyomor és annyi szenvedés verődött halommá. Maga előtt látta újra a csatornaként büzlő lucskos, iszapos udvart, az émelyítőn piszkos lépcsőket, a dohos, ronda, jéghideg és butornélküli lakásokat, az éhes családokat, akik olyan kotyvalékon kaptak hajba, amely a kutyának se kellene. A kiapadt emlőjű anyákat, akik éhségtől ordító csecsemőket ringatnak karjaikon; aggastyánokat, akik végsőt vonagló állatok módjára, valami zugban összerogyva, a szemeten halnak meg éhen. Aztán eszébe jutott a mai délutánja is, mindazoknak a fényes szalonoknak a pompája, békés nyugalma és derűlsége, ahol ma megfordult, a tőkepénzes, a politikai és a nagyvilági Páris egész orczátlan fényüzése. És végre most az estalkonyban itt van előtte ez a párisi Sodoma, ez a párisi Gomorrha, amely fényben gyul ki éjszakára, hogy megvilágítsa az éjszaka ocsmány, trágár botrányait. És e szörnyű ellentétek hajmeresztő borzalma égbe kiált, fel abba a haloványkék égbe, amelyen az első csillagok szikráztak reszkető kristálytisza fényességben.

Péter egész éjje fázza borzongott, a szenvedések és igazságtalanságok ez óriási összehalmozódásának tudatában, mindannak a sejtelmes, aggódó érzetében, ami odalenn történik a nyomor és a vétek sötétjében és ami odafenn megy végbe a gazdagság és a bűn ragyogásában. A hatalomra jutott polgárság egy hajszálnyit se akar engedni a meghódított, lopva bitorlott uralomból; míg a nép, ez a mindig bolonddá tartott nagy néma óriás, ökölbe szorított kezekkel zúgolódva követeli a maga törvényes és jogos részét.

Ez a rémítő igazságtalanság az, amely a növekvő sötétséget a bösz harag delejes áramával telíti. Vajjon a sötétség méhének melyik felhőjéből fog lecsapni a mennykő? Hosszu évek óta várja ő már ezt a boszuló mennykövet, amelyet a látóhatár minden pontjáról dörögve felzúgó tompa dübörgés hirdet. Csak azért írta ő meg reménytől lángoló, jóhiszeműségétől tollba mondott könyvét; csak azért zárandokolt ártatlan hívő bizalommal Rómába, hogy az előre látott mennykőcsapás rettenetes kitörését megakadályozza. De most kihalt a szívéből minden remény; érezte, hogy a lesújtó villám kikerülhetetlen, hogy immár semmi, de semmi föl nem tartóztathatja a katasztrófát. Még soha ilyen közelnek nem érezte, mint most, a gazdagok boldog és szerencsés országtalanságának és a szegények kétségbeesett nyomorúságának következményeképpen. A katasztrófa fellege vészjóslóan gyülemlik és biztosan le fog csapni az érzéki Páris fölött, amely az est beálltával felszítja élveinek kohóját.

Midőn Péter fáradságtól törődött testtel és kétségbeesett lélekkel az Opera-térre ért, fölvetette a szemét. Hova került tulajdonképpen? A nagy város szívére mintegy itt lüktet a négyszög óriási területén, mintha a távoleső városrészek pezsdülő vére minden oldalról ide folyt volna össze a remekszép utvonalak üterein át. Láta, mint vesznek a látóhatár ködös messzeségébe az Opera-ut, a Quatre Septembre és a Paix-utcza mérhetetlen vonalai, amelyeket a leáldozott nap egy tűzparánya még megvilágított, de amely csillagossá vált már a millió lángszikra tüztől. A Boulevard szelte át a teret óriási forgalmának örvényárával, amelybe a szomszéd mellékutczák gomolygó hullámdagálya oly szakadatlan ellenáramlatokban torlódott össze, hogy ez a világ legveszedelmesebb forgalmi központjainak egyike. Hiába igyekeztek a rendőrök, hogy óvatosságra intve, föntartsák a rendet; a gyaloglók árja ellepte a teret; a kocsik kerekei egymásba akadtak; a lovak ágaskodtak az embertenger zajos zugása közepett, amely oly szüntelen és oly zugva morajlott, mint a viharkorbácsolt Óceán zivataros hullámverése.

Ott sötétlik az opera lassankint árnyba boruló magányos, óriás tornya, némán és titokzatosan, mint valami rejtelmes jelkép és legtetetjén a lírátpengető Apolló az alkony utolsó sugarainak visszfényében ragyogva emelkedik a szürke esti égbe. És az ablakok mind lágyulnak ragyogva; sugaras vidámság árad szerte e lámpák ezriből, amelyek mindegyike szikrázva izzik; a növekvő árnyakkal általános pihenés- és üdülésvágy, üdítő enyhítést szomjazó élvővargás lehellete borzong végig az egész városon, mialatt egymásután sorban pattannak ki a sötétségből az izzó villamos gömbök, mint a párisi csillagos, derűs éjszakák ezüsfényű holdkorongjai.

- Minek is járok itt? - kérdezte Péter magától, ideges izgatottsággal maga elé bámulva.

Miután Laveuve meghalt, számára nem maradt más hátra, mint hogy hazamenjen és zárt ajtók és ablakok mögött temetkezzék el a maga zugában, mint aki immár fölösleges és hiábavaló teremtménye az Istennek, akinek nincs már se hite, se reménye és aki ezentul csupán a végső megsemmisülést várja. Hosszu volt az út az operatértől kis neuillyi házáig.

Noha majd ledobbant a fáradságtól, még se akart kocsiba szállni, hanem gyalog visszafordult a Madeleine-templom felé és belevetette magát a járdák lökdöső sodrába, a kocsitak fül-siketítő zajába, azzal a mohó vágygyal, hogy szívének sajgó sebét még fájóbb sajgásra fakassza, hogy lelke bösz haraggal és lázas ingerültséggel megteljen csordultig. Nem ennek az utcának a szögletén, nem a Boulevard végén tátong-e amaz örvény, melybe ez az egész korhadt világ bele fog fulni, ez az egész régi társadalom, melynek recsegését lépten-nyomon hallja?

Midőn a Scribe-utcán át akart vágni, népcsődulet állotta el útját. Egy elegáns kávéház előtt két igen lompos és piszkos szegény ördög hirdette, egymást felváltva, teli torokkal a Népszavát, a botrányokat, a képviselőház és a főrendiház megvesztegetett tagjait, még pedig olyan repedtfazéokra emlékeztető hangon, hogy az arra járók összecsiszódultak. Itt az a meglepetés érte Pétert, hogy ismét Salvatra ismert abban a habozó léptekkel ide s tova bolyongó, magastermetű emberben, aki a nagy kávéház tükörlakaihoz közeledett, hogy egy pillantást vessen a bennülőkre. Ezen a találkozón annyira megütődött, hogy lelkében gyanu ébredt, és ő is megállt azzal a szándékkal, hogy megfigyeli őt. Azt csak nem hihette, hogy ez a szegény, nyomorult külsejű ember, a rongyokra foszlott kabát alól kidudorodó darab kenyérrel a hónalja alatt, be fog nyitni a kávéházba és odaül a lámpák enyhe, derűs fényében a kis asztalok egyikéhez.

Egy pillanatig várt. Aztán látta, hogy egész egyszerűen visszafordul, lassudó, roskadozó léptekkel, mintha a majdnem üres kávéház nem felelne meg neki. Mit keres ez az ember, hol bolyong ez reggel óta a nyomában járó éhségtől üldözötten, e magányos és vad hajszában, amely végigkergeti őt a gyönyör és a gazdagság városán? Csak nagynehezen vonszolta magát és meglátszott rajta, hogy akarata és ereje már fogytán van. Roskadozó térddel közeledett egy kioszkhoz és hozzátámaszkodott egy perczig; aztán újra felegyenesedett és tovább ment, mintha valamit keresne.

E pillanatban olyasvalami jött közbe, ami Pétert még jobban fölizgatta. Egy magas, szélesvállu férfi közeledett a Caumartin-utca felől és észrevevén Salvatot, megszólította őt. A pap rövid habozás után ráismert Vilmos bátyjára abban a perczben, midőn az restelkedés nélkül kezét nyújtott a munkásnak. Valóban ő volt az, kefére lenyirt sűrű hajával, mely már galambfehérre őszült, holott alig töltötte még be negyvenhetedik esztendejét. Sűrű, hosszú bajuszába azonban egy ezüst hajszál se vegyült és ez erőteljes élet kifejezését kölcsönözte széles arcának és toronykupolaként ívelt magas homlokának.

Apjától örökölte e legyőzhetetlen logikára és észre valló homlokát, amely Péter arcát is jellemezte. De az idősebb testvér arcának alsó fele keményebb vonásokat mutatott; erre vallottak erősebb orra, szegletes álla, és szilárd metszésű ajka. A bal halántékán halavány forradás, egy régebbi sebhely vonult végig. E zordnak és zárkózottnak látszó férfiasarcz sugaras jóság derűjében ragyogott föl, mihelyt mosolygásra nyilott hófehér fogsorral ékeskedő ajka.

Péternek eszébe jutott az, amit Teodóra asszony ma reggel mondott. Vilmos bátyja, akit e nagy nyomor mélyen meghatott, úgy intézte volt a dolgot, hogy Salvatnak néhány napi munkát adhatott. Ez magyarázta meg azt a tanúsított meleg érdeklődést, amelylyel sorsáról kérdezősködött, míg a gépész, akinek arcán meglátszott e találkozás fölötti zavarodott elfogultsága, idegesen fészkelődött és ide-oda tipegett, mintha alig várná, hogy folytassa szomorú bolyongását. Egy pillanatig úgy tetszett, mintha Vilmos észrevenné Salvat elfogultságát ama kétségkívül igen zavaros feleleteken, amiket válaszul nyert kérdezősködéseire. Rövid beszélgetés után elvált tőle és tovább ment. De majdnem nyomban újra visszafordult és nézte, mint halad tova, kimerült, makacs léptekkel a tömeg közepett. Igen komoly, rendkívül sürgős természetű gondolatok villanhattak meg agyában, mert hirtelen arra határozta el magát, hogy sarkon fordulva, messziről követi, mintha meg akarna győződni arról, hogy merre veszi útját. Péter növekvő, aggódó nyugtalansággal volt e jelenet szemtanuja. Valami határozatlan, nagy szerencsétlenségnek lelkére nehezedő ideges sejtelve: az a gyanu, melyet a Salvattal való megmagyarázhatatlan, ismételt találkozás szívében keltett, valamint az a meglepetés, hogy most a fivére is részes ebben a kalandban, - egész valójában azt az ellenállhatatlan vágyat ébresztették, hogy megtudja, mi történik itt, hogy szemtanuja legyen a közeljövő eseményeinek és tán megakadályozza azokat.

Egy pillanatig se habozott, hanem sarkon fordulva, követte őt.

Ujabb aggodalom fogta el, midőn úgy Salvat, mint Vilmos fivére hirtelen befordultak a Godot du Mauroy-utczába. Minő játéka a sorsnak hozza őt vissza ebbe az utczába, amelybe oly lázas sietséggel iparkodott vissza és ahonnan egyedül Laveuve hirtelen halála térítette el? Nyugtalanlansága még fokozódott, midőn látta, hogy Salvat, akit egy pillanatig szem elől tévesztett volt, egyszerre csak megáll a Duvillard-palotánál, ugyanazon a helyen, ahol ma reggel ráismerni vélt. A palota kapuja tárva-nyitva állott, mert a kapualjat ujonnan kövezték és most, hogy a napszámosok abbahagyták már a munkát, a tágas kapualj a földre ereszkedő éj homályától árnyba borulva, sötéten meredt az utczára. A fényben uszó boulevardra vezető szűk sikátoron kékes homály borongott, amelyben csupán a gázlámpák gyújtottak itt-ott szórványosan néhány csillagot. Hölgyek mentek arra párosával, mire Salvat elhagyta a járdát és a kocsitra került. De aztán visszatért előbbi helyére és rágyújtva az utca során valami kávéház asztala alól felszedett szivarvégre, pőfékelve mozdulatlanul és türelmesen megállott a palotával szemben.

Sötét gondolatok kóvályogtak Péter izgatott agyában és azon tünődött, vajjon ne szólítsa-e meg ezt az embert? Csak a fivérének jelenléte tartotta vissza, aki egy szomszéd kapualjba bujt és onnan leste Salvatot, hogy szükség esetén ő is közbeléphessen. Beérte hát azzal, hogy egy pillanatig se vette le tekintetét Salvatról, aki lesbenállva, merőn szegezte a szemét a kapualjra és csak olykor-olykor fordította el, hogy kutató tekintet vessen a boulevardra, mintha várna valamire.

És valóban ott tünt fel végre Duvillardék hintaja haragos-zöld, aransujtásos libériába öltözött kocsisával és inasával a bakján. Kifogástalan, kettős fogatu gyönyörű hintó volt.

Rendes szokása ellenére, a kocsi, melyen ilyenkor az apa vagy az anya szoktak hazatérni, ma este csak a két testvért hozta. Horn hercegné matinéjáról jöttek és fesztelenül társalogtak.

- Undorodom a nőktől!

- Ugyan kérlek, barátom, annyit csak érnek mindig és mindenkor, mint a te Lord Eliotod, ez az Isten tévedéséből fiúnak született leány. Különbözik ez tán csak dicsekedés részedről, és nagyon rosszul teszed, hogy olyan rideg vagy a hercegnővel szemben, mikor látod, hogy majd meghal utánad.

- Ah, az a hercegné; ő is azok közé tartozik, akik halálra untatnak.

Hyacinthe most a nemi vonzalom teljes tagadásánál, az érzéki élvezetekről való általános lemondás fázisánál tartott.

Ámde a haragtól és izgatottságtól reszkető Camilla ajkán indulatos láz tajtékozott.

- Tudod, hogy a mama most odalent szerelmeskedik veled?

Nem kellett világosabban beszélnie; a fivére megértette, mert ők gyakran beszélgettek egész nyíltan és szabadon ezekről a dolgokról.

- Az a ruhapróbálás Salamonnál, mit? Dőre mesebeszéd.... Az egyik ajtón bement, a másikon kisompolygott és most veled van.

- Hát mit bánod te azt, hogy a mama most Gérard barátunkkal mulat? - kérde Hyacinthe nyugodtan.

Aztán amidőn látta, hogy Camilla izgatottan pattant fel a kocsikulcsból, vontatottan kérde:

- Hát még mindig szereted, még mindig epekedel utána?

- Igen, kívánom és fogom is őt birni, ő az enyém lesz!

Ebben a hangos felkiáltásban a rút leány egész féltékeny dühe reszketett; ama tudat okozta kínos szenvedése, hogy ő milyen elhagyatott és hogy még mindig kíváncsú szép anyja ép most rabolja el tőle a boldogságot.

- A tied lesz, a tied lesz, - ismételte Hyacinthe, aki módfelett örült, hogy megkínózhatta egy kicsit a nővérét, akitől rettegett; - a tied lesz! Az ám, majd ha ő is a tied akar lenni!... Ő nem szeret.

- Szeret, - válaszolt Camilla boszusan. - Jól bánik velem, ez nekem elég.

Hyacinthe megijedt sötét tekintetétől és ragadozó karmokként összeszorított nyomorék kezektől. Rövid hallgatás után hozzátette:

- Hát a papa mit szól hozzá?

- A papa! bánja is az, ha csak ott lehet négytől hatig annál a másíknál.

Hyacinthe elnevette magát. Ők ezt a papa uzsonnájának nevezték. És Camilla is mulatott rajta rendesen; kivéve azokat a napokat, midőn az anyjuknak is akadt házonkívül efajta uzsonnája.

A zárt hintó befordult az utcájukba és a két telivér paripa ügetve közeledett a kapuhoz. E pillanatban egy alig tizenhat vagy tizenhatsz éves fiatal leányka, valami divatárúsnő kalapkihordója, egy nagy dobozzal karján sietett át a kocsitron, hogy a kocsi elől kitérve, a kapuba érjen. Kalapot hozott a bárónénak, és lassan végigballagva a boulevardon, mindenben elbámészkodott ennivalóan édes arcocskájával, hunczut, ibolyaszínű szemeivel, fitos orrocskájával és folyton mosolyra nyíló rózsás ajkaival. Ugyanebben a pillanatban történt az is, hogy Salvat egy utolsó tekintetet vetve a landaura, egy ugrással a kapualjban termett. De azonnal visszatért, a csatornába dobta az égő szivarvéget és csöndesen távozva, eltűnt az utca árnyas homályában.

Hogy mi történt ezután? Péter később úgy emlékezett, hogy a keleti vasut egy tehervonata állta el egy perczig a landau utját, míg a kis divatárú lányka a kapuba ért. Péter szíve valami megmagyarázhatatlan előérzet aggodalmában elszorult, midőn látta, hogy Vilmos fivére szintén egy ugrással neki iramodik a kapunak, mintha hirtelen lelkébe villanna valami; ama biztos meggyőződés váratlan kinyilatkozása, hogy itt iszonyú katasztrófa fog bekövetkezni, amelynek ő öntudatlan részese és amelyet meg kell akadályozni.

Ő maga, ámbár nem értette a dolgok összefüggését, valami rettenetes esemény fenyegető közeledését érezte; kiáltani akart, de vaskapcsok fojtogatták a torkát; futni akart, de a lába gyökeret vert a földben. Egyszerre aztán iszonyu mennydörgés csattant el zúgva, rettenetes robbanás reszketette meg a levegőt, mintha a föld megnyílnék, mintha a villámsujtotta palota romba dőlne. A szomszédházak ablakai csörömpölve pattantak szilánkokká, szakadó jég-esőként alá hulló üvegtörmelék zaporát ontva.

Egy szempillantás alatt pokoli lángokba borult az egész utca; olyan nagy volt a por és a füst, hogy az arra járók majd belevakultak és ordítva jajveszékeltek ez izzó tüzkohótól való ijedtükben, amelybe máris beleveszni véltek.

E felcikázott villám fényénél Péter agyában is világosság támadt. Tehát ez a bomba volt az, ami a munkapangás folytán fölöslegessé vált üres szerszámzacskóból kidudorodott.

Ujra maga előtt látta a rongyos kabát alatt szorongatott, puposan kiálló domboruságot, melyet ő valami kenyérdarabnak nézett, amit az apa valahol a város határában a földről szedett fel, hogy éhező feleségének és gyermekének hazavigye. És miután fenyegetve bejárta volt az egész boldog Párist, most itt vetett az lobot; itt dördült el, miként a lecsapó mennydörgős mennykő, az arany birtokosának, a fejedelmi uralomra szert tett polgárság küszöbén.

Péter maga e pillanatban csupán Vilmos bátyjára gondolva, berohant a kapualjba, mely valami lángot okádó vulkán izzó krátereként tüzet és füstöt lövellt.

Eleintén semmit se tudott megkülönböztetni, a csipős füst mindent elfátyolozott. Aztán vette csak észre a megrepedt falakat, a szétrobbantott emeletet, a törmelékkel ellepett, beomlott kövezetet. A künnrekedt landaunak nem történt semmi bántódása, a lovakat nem érte baj és a hintót magát egy szilánk se rongálta meg. De a szép szőke, fiatal divatáruslányka fölhasított testtel ott fetrengett a földön, sértetlenül maradt szép arczán és piros eperajkán ott lebegett még az ámuló mosoly a katasztrófa hirtelen lesújtó villámcsapása után. A kezéből kihullott dobozból pedig, amelynek teteje levált, kigurult egy kalap, egy igen halvány, filigránszerkezetű rózsaszínű kalap, amely viruló üde szépségét teljesen megőrizte.

Vilmost pedig csoda mentette meg, élt és talpon állott. Csupán a balkezeből csurgott a vér, egy golyó zúzta szét a csuklyóját. A bajusza is leperzselődött és a robbanás, amely leverte a lábáról és földre terítette, olyannyira megrázkódhatta egész valóját és annyira megtörte, hogy tetőtől talpig reszketett, mintha a hideg lelte volna. De azért rögtön ráismert a fivérére; sőt meg se lepődött azon, hogy itt látja, mint ahogy ez gyakran esik meg a szörnyű nagy katasztrófák pillanatában, amidőn a megmagyarázhatatlanban is a gondviselés kezét látjuk. Ez a fivér, aki már oly rég nem került a szeme elé, most egész természetszerűen itt terem, mert úgy kell, hogy itt legyen... És Vilmos a testén átborzongó lázas didergéstől meg-megrázkódva odaszólt neki:

- Vigy el innen... vigy el innen... Magadhoz, Neuillybe... csak el innen, el! el!

Aztán Salvatra vonatkozólag magyarázatképpen annyit rebegett csak:

- Oh, sejtettem én azt, hogy ellopott tőlem egy gyutacsot; szerencsére csak egyet, különben levegőbe röpült volna az egész városrész. Oh a szerencsétlen, nem teremhettem itt idejekorán, hogy eltaoossam a kanóczot.

Péter azzal a bámulatos éleslátással, amelyet a veszély pillanata kölcsönöz néha, egy perczet se veszítve, szó nélkül visszaemlékezett arra, hogy a palotának van még egy hátulsó kapuja is, amely a Vignon-utczára nyílik. Tisztában volt azzal, hogy minő komoly veszély fenyegette a bátyját.

Mihelyt a Vignon-utca árnyékos félhomályába értek, gyorsan bekötözte a megsebesült kezét a saját zsebkendőjével; azután azt tanácsolta neki, hogy óvatosságból dugja a kabátja alá véres balkezét.

- Vigy el innen, - ismétlé Vilmos lázasan dideregve, - vigyél magadhoz, Neuillybe. Ne haza, ne én hozzám!

- Igen, igen, légy nyugodt, várj csak egy perczig. Kocsit hozok.

Kocsit keresve, visszavezette őt a boulevardra. A nagy robbanás mennydörgő moraja nagy felfordulást szült az egész környéken, a lovak ágaskodtak, az emberek eszeveszetten lótotak-futottak, ki erre, ki amarra. A rendőrtisztviselők megjelentek a helyszínén; óriási népcsődület állotta el a godot du mauroy-utczai kapualjat, amely oly sötét volt, mint a siri örvény, miután az összes lámpák kialudtak. A boulevardon pedig a Népszavát áruló rikkancs csak kürtölte tovább rendületlenül az afrikai vasutak botrányait, az országház és a főrendek harminczkét tagjának megvesztegetését és a minisztérium közeljövőben bekövetkező bukását.

Végre akadt egy üres koci és midőn Péter beszállott, hallotta, mint szól oda egy sebesen arraszaladó uriember a másiknak:

- A minisztérium! Az ám, ez a kis bomba újra megerősíti.

A két fivér beszállott a kocsiba, amely velük tovarobogott. És a zúgva morajló Páris fölött besötétedett az éj, a könyörtelen, bocsánatot nem ismerő éjszaka, amelynek árnyékában a csillagok belevesztek a háztetőkből fölgomolygó bűnös és dühös harag ködébe. A büntető igazságszolgáltatás moraja zugott el fölötté a vész szárnycsattogásának rémitő viharában, amelynek közeledtét Sodoma és Gomorrha érezték a szemhatár éjhomályának minden tájé-
káról.

VI.

Neuilly egy félreeső síkatorában, ahol az estalkony beálltával egy lélek se jár többé, a kicsiny házikó e késő éjjeli órában mély álomba merült és egy sugár se szűrődött át belsejéből a lezárt redőnyökön keresztül. Szinte érezni és sejteni lehetett a mögötte elterülő kopár és kihalt kis kert fenséges békéjét is, amint a tél fagyától megdermedten aluszsza téli álmát.

Péter, amint megsebesült fivérével hazafelé hajtatott, a kocsiban ismételten attól félt, hogy a sebesült el talál ájulni. Vilmos kimerülten, a kocsi párnáiba hátradőlve egy árva kukkot se szólt, és ez a köztük beállt kínos csend telítve volt kérdések és feleletek keresztütésével, amelyekről érezték, hogy hiábavaló és fájdalmas volna azokat e pillanatban szóba hozni.

Egy szót se váltottak, míg a diadalivhez nem értek. Ott aztán a sebesült mintegy fölocsudott álmodozásának zsidbasztó dermedtségéből és azt mondotta:

- Hallod, Péter, orvost ne hívj! Majd ketten gondozzuk a sebet.

Péter tiltakozni akart, de aztán néma taglejtésre szorítkozott. Minek most vitatkozni? Ámde nyugtalansága folyton-folyvást fokozódott és valóságos megkönnyebbülésére szolgált, midőn a kocsi végre megállott a ház előtt és látta, hogy a fivére elég könnyen száll le. Nagy sebbel-lobbal fizette ki a kocsist, mert nagy örömmel tapasztalta, hogy nincs itt senki, még egy szomszéd se. Saját kapukulcsával nyitotta ki az ajtót és fölsegítette a sebesültet a följárat három lépcsőfokán.

A folyosón tompafényű éjjeli lámpa égett. Az ajtó nyikorgására egy asszony termett rögtön a konyha küszöbén, Zsófi a szolgáló, egy hatvanesztendős, kicsi, sovány, fekete teremtés, aki több mint harmincz év óta élt a háznál és az anyját szolgálta volt, mielőtt a fiához került. Ismerte Vilmost fiatalember korában és kétségkívül ráismert; ámbátor idestova tiz esztendeje volt, hogy a vegyész át nem lépte az apai ház küszöbét. De azért a legkisebb meglepetést se tanusította, hanem miután a hallgatást és diszkrétciót törvényül ismerte el magának, úgy tett, mintha egész természetesnek találná a váratlan hazaérkezést. Remete-életet élt és csak annyit beszélt, amit a szolgálat föltétlenül megkívánt.

Csak annyit mondott hát most is:

- Abbé ur, kérem, Bertheroy ur egy jó negyedóra óta várja a fogadószobában.

Vilmos fölélénkülve szólalt meg:

- Bertheroy még mindig idejár? Ah, őt szívesen látom, ő egyike korunk legfényesebb, legjelesebb elméinek. Ő még mindig az én mesterem.

Bertheroy, aki hajdanában apjuknak, Fromont Mihálynak, a híres vegyésznek testi-lelki barátja volt, most maga is Franciaország legelőkelőbb tudományos korifeusai közé tartozott, kinek a vegytan ama rendkívüli haladást köszönhetette, amely őt azzá a nagyhorderejű anyatudományyá tette, amely arra van hivatva, hogy a világ egész eddigi képét megváltoztassa.

Ámbátor azóta akadémiai taggá választották, kitüntetésekkel és méltóságokkal halmozták el, Bertheroy a régi apai szeretettel viseltetett Péter iránt és néha-napján beszólt hozzá ebéd előtt, hogy nála - úgymond - szórakozást keressen.

- A dolgozószobában ültetted le? - szólt az abbé, aki az öreg cselédet tegezte. - Jól van, odamegyünk. Gyűjtsd meg a lámpát az én szobámban és vedd meg rögtön az ágyat, hogy a fivérem azonnal lefekhessék.

Mialatt Zsófi szótlanul, legkisebb meglepetést se tanusítva, teljesítette gazdája parancsát, a két fivér átment apjuknak hajdani laboratóriumába, melyet a pap tágas dolgozószobául rendezett be. A tudós örömteli meglepetés felkiáltásával üdvözölte őket, midőn karöltve látta őket belépni.

- Micsoda? Együtt? Oh édes jó gyermekeim, nagyobb örömet nem is okozhattatok volna. Hányszor bántódtam én a köztetek támadt, kegyetlenül kínos félreértésen.

A hetven éves aggastyán magas alakja kiaszott már és arcának vonásai szögletessé soványodtak volt. Sárga bőre pergamenszerűen tapadt orczáinak és állkapcsainak kiszögellő csontjaihoz. Különben hiányzott minden nimbus róla és valami vén fűvésznak látszott. Hanem a homloka magas, sima és szép ívelésű volt és sűrű, kuszált fehér hajzata keretéből lángoló szempár ragyogott még most is.

Midőn észrevette Vilmos bekötözött sebet, meglepetten kiáltott föl:

- Micsoda, te megsebesültél, Vilmos?

Péter hallgatott és fivérére bizta, hogy mondja el a történeteket, úgy ahogy az neki tetszik. De Vilmos tisztában volt azzal, hogy egyszerűen be kell vallania az igazat, a hozzáfűződő részletek elhallgatásával.

- Igen, egy robbanás alkalmával sebesültem meg és úgy hiszem, a kezem csuklyója szétzuzódott.

Bertheroy vizsga tekintetét vetett rá és észrevette elperzselt bajuszát és szemének rémült kifejezését, amelyben a nagy katasztrófák borzadalmas rettegése borongott. Elkomorodott és óvakodott attól, hogy kérdezősködéssel vallomásokat csikarjon ki.

- Ah, ah! robbanás! Megengeded, hogy megtekintsem a sebedet? Hisz tudod, hogy mielőtt a vegytan magához csábított, orvosi pályára készültem és némileg sebész is vagyok.

Péter nem birta visszafojtani aggodalmának szivből fakadó fölkiáltását:

- Igen, igen, mester, nézze meg a sebet. Nagyon nyugtalan voltam. Igazán nem remélt szerencse, hogy ön ép itt van.

A tudós egy tekintetét vetett Péterre és érezte, milyen komoly körülmények azok, amiket előtte titkolnak. Minthogy Vilmos a kimerültségtől elhalványodott, bágyadt mosolylyal beleegyezett; a tudós első sorban azt kívánta, hogy fektessék le. A szolgáló bejött és jelentette, hogy az ágy meg van vetve; így hát mindnyájan átmentek a szomszéd szobába, ahol Vilmost levetkőztették és lefektették.

- Péter, világítson, tartsa a lámpást; Zsófi pedig adjon nekem egy vízzel teli mosdótálat, meg tiszta vászonruhákat.

Aztán, miután gyöngéd óvatossággal kimosta volt a sebet, megszólalt:

- Ej, a manóba!... Nem törte ugyan el a kezecsuklóját, de mindamellett nagyon komoly a dolog. Attól félek, hogy valami csontsérülés. Ugy-e bár, szegek hasították át a husodat?

Nem kapott választ, tehát elhallgatott. Meglepetése nőttön-nőtt; nagy figyelemmel kezdte vizsgálni a lángtól megfeketedett kezét; sőt még az ingujjat is kezdte szagolgatni, hogy számot tudjon magának adni a történetekről. Tisztán ráismert amaz új robbantószerkezet egyikének a hatására, amelyeket ő maga oly nagy szaktudással tanulmányozott, sőt azt lehetne mondhatni, amelyeket, ő maga talált fel. Hanem ez a robbantószer kihozta őt a sodrából, mert olyan nyomokra és olyan jellemző tulajdonságokra akadt, amelyeknek teljesen ismeretlen volta rejtély volt előtte.

Végre a tudós kíváncsiságától gyötörve, arra határozta magát, hogy megkérdeje.

- Tehát vegyműhelyi robbanás alkalmával kaptad ezt a csuf sebet? Micsoda ördögös porgyártásban mesterkedtél?

Midőn Vilmos látta, hogy a mester mily kutató szemmel tanulmányozza most sebet, testi fájdalmairól megfeledkezve, oly növekvő izgatottságot és boszuságot tanúsított, mintha a tulajdonképeni titok, amit megőrizni akart, ebben a porban rejlenék, amelynek első megkísérlett hatása oly kegyetlenül sujtotta őt. Őszinte, nyílt szemét a tudósra szegezve, visszafojtott szenvedélyt eláruló arczczal, röviden ennyit mondott csak:

- Kérem, kedves mester, ne kérdezzon semmit. Én nem felelhetek. Tudom, ön elég nemes lélek arra, hogy ápoljon és szeressen tovább is, anélkül, hogy tölem vallomást követelne.

- Oh természetesen, kedves barátom, tartsd meg a titkaidat. Ha sikerült neked valamit fölfedezni, úgy a fölfedezés tied és amint ismerlek, hivatva vagy arra, hogy a legnemesebb-lelkű hasznát vedd. Különben viszont te is sokkal igazságszeretőbb embernek kell hogy ismerj, semhogy másoknak a tettei fölött ítéljek, legyenek azok bármineműek is, mielőtt cselekvésük indító okát ne tudnám.

Sokatmondó arczkifejezéssel mintegy kijelentette nagymérvű türelmességét és a babona meg tudatlanság békóitól teljesen ment, fenkölt szellemét. Ép ez volt az, ami őt a legmerészebb, a legszabadabban gondolkozó elmék egyikévé tette, aki, mint ahogy ő maga mondta, egyedül az igazságot szomjazta szenvedélyesen.

A szükséges műszerek nem lévén kéznél, arra szorítkozott csupán, hogy nagy gonddal bekösse a sebet, miután előbb meggyőződött arról, hogy a löveg egy szilánkjá se maradt benn a husban. Aztán távozott, ígéretét adva, hogy másnap korán reggel újra eljön. A papot pedig, aki az utcára vezető kapuig kísérte, azzal nyugtatta meg, hogy ha a csont nem sérült meg valami nagyon mélyen, minden jó lesz.

Midőn Péter visszatért a beteg ágyához, Vilmost még mindig ülve találta. Energiájának utolsó fellobbanását ama vágyból merítve, hogy az övéinek irhasson és megnyugtassa őket, Péternek újra oda kellett tartania a lámpát, hogy világítson neki, miután előbb tollat és papirost tett elébe.

Szerencsére Vilmos szabadon mozgathatta a jobb kezét. Néhány sorban arról tudósította Leroínét, az anyósát, - aki feleségének halála után is nála maradt és fölnevelte három fiát, - hogy ma nem jön haza.

Péter tudta azt, hogy bátyja anyósán kívül még egy körülbelül huszonöt-huszonhat éves fiatal leány is van a háznál, Vilmos egy ifjúkori barátjának a leánya, aki apja halála óta Fromontékhöz került és akivel Vilmos jegyben járt. Azonban Péter szemében pap létére mindez nagyon homályos és bántó dolognak tetszett: oly kárhoztatandó erkölcsi elzúllásnak, amelynek lételéről eddig tudomást se vett.

- Azt akarod hát, hogy ezt a levelet rögtön Montmartreba küldjem?

- Igen, rögtön. Most aligha van több, mint hét óra, nyolczra lenn lehet. Még pedig valami megbízható emberrel, ugyebár?

- Legegyszerűbb lesz, ha Zsófi kocsiba száll. Benne megbizhatunk, nem kell félnünk, ő nem fog fecsegni... Várj, én majd elintézem ezt a dolgot...

Zsófi, miután becsengették, rögtön megértett mindent és megígérte, hogy ha ott lenn esetleg kérdésekkel faggatnák, azt fogja mondani, hogy Vilmos ur előtt ismeretlen okokból fivérével tölti a mai éjszakát. És anélkül, hogy valami megjegyzéssel toldotta volna meg szavait, elment, miután egyszerűen kijelentette:

- Abbé ur, ebédje ki van tálalva; csak ki kell hogy vegye a levest és a ragout-t a sütőből.

De midőn Péter visszaült az ágy melletti székére, Vilmos már hátradőlt és nagyon halványan, kimerülten és lázban égve hajtotta le fejét a kettős vánkosra. A lámpa halvány fényt árasztott és oly mély, csendes béke uralkodott a szobában, hogy a szomszéd ebédlő faliórájának ketyegése áthallatszott. Egy pillanatig mély csend borult a két testvérré, akik a szakadás hosszú évei után végre ismét együvé kerültek. Aztán a beteg ép kezét előrenyújtotta a takaró alól és a pap mind a két kezével átkulcsolva jobbját, gyöngéden megszorította. E kézszorítás után a testvérek keze egymásban pihent.

- Szegény, kedves Péterem, - suttogta Vilmos, - bocsáss meg, hogy így a nyakadba szakadok. Betörök a házadba, elfoglalom az ágyadat, tartóztatlak az ebédtdől...

- Ne beszélj, ne fáraszd ki magadat még jobban, - szakította félbe Péter. - Hát hova menekülnél, mikor bajban vagy, ha nem ide?

A sebesült lázas keze még forróbban szorította meg Péter jobbját és szemei könnybe borultak.

- Köszönöm, édes Péterem, rád ismerek; épp oly jó és szelid vagy, mint hajdanában. Oh, te nem is tudhatod, milyen jól esik ez nekem most.

Most a pap szemeit homályosították el a felszökő könnyek. A méla, csendes nyugalom, a heves izgalmakat követő jóleső megpihenés közepett a két fivér kimondhatatlan gyönyörűséget talált abban, hogy így együtt vannak ismét gyermekkoruk hajlékában. Itt halt meg az apjuk és az anyjuk; az apjuk tragikus véget érve egy laboratóriumrobbanás alkalmával; az anyjuk pedig igen jámbor és istenfélő asszony volt s úgy halt meg mint egy valóságos szent. Ugyan-ebben az ágyban ápolta volt Vilmos Pétert is, midőn ez anyja halála után szintén közel volt a sir széléhez és most ugyanitt ápolja viszont Péter a bátyját. Találkozásuk váratlan körülményei, a rettenetes katasztrófa, mely megrázkódtatta a lelküket, a dolgok titokzatos volta, mely eddig megmagyarázatlan sejtelem maradt közöttük, mindez elérzékenyítette őket, növelte meg hatottságukat. És a különválás hosszú ideje után következő tragikus összekerülés felébresztette bennük a közös gyermekkori emlékeket; az ódon ház gyermekkorukról regélt nekik: az elhunyt szülőkről, ama rég letűnt napokról, midőn itt szerettek és szenvedtek. Itt van az ablak alatt a kert, ugyanaz a kert, amely most ez éji órában jéggé dermedten sötétlik lenn, de hajdan napsugárban úszva visszhangzott a gyermekek játékától. Balra a laboratórium, az a tágas nagy terem, amelyben apjuk betűvetésre tanította őket. Jobbra az ebédlőben maguk előtt látták ismét anyagszelid anyjukat hitbuzgó, hívő, nagy révedező szemével, amint gyermekeinek a vajaskenyeret kiosztotta. Az a tudat, hogy e pillanatban egyedül vannak a szülői házban, a lámpa halvány, álmatag fénye, a kertnek, a háznak, az egész multnak néma, csendes magánya, rendkívüli kéjes, bárha végtelen keserűséggel vegyes érzéssel töltötte el lelküket.

Szerettek volna beszélgetni, szerették volna kiönteni a lelküket. De mit mondjanak egymásnak? Noha az ujjaiik szorosan összefonódtak, nem választja-e el őket a legáthidalhatlanabb örvény? Ők legalább ezt hitték.

Vilmos meg volt győződve róla, hogy Péter szent ember, a lehető legszilárdabb hitű pap, akit egyetlen kétség se bánt, és így sem gondolataikban, sem a gyakorlati életben egy közös vonásuk sincs. Egy fejszecsapás választotta el őket örökre; két különböző világot lanknak. Péter viszont Vilmost elzüllött, a társadalomból kiközösített, kétes erkölcsű és magaviseletű embernek képzelte, aki nőül se vette volt azt az asszonyt, akitől három gyermeke született és aki most újra azon a ponton van, hogy újból megnősülve, egy ágról szakadt, Isten tudja honnan csöppent - fiatal leányt vegyen el. Azonkívül pedig elidegenítőleg hatottak rá a tudós és forradalmár exaltált eszméi, aki föltétlenül tagad mindent, aki a legocsmányabb erőszakoskodást is helyesli és tán provokálja, sőt akinek lelke legmélyén tán az anarkia szörnyű réme is lapang.

Minő alapon jöhetett volna létre közöttük a baráti egyetértés, midőn a testvérek mindegyike szíve mélyén előítéllettel volt a másik iránt és azt hiszi, hogy az örvény átelleni oldalán áll anélkül, hogy összekötő hidat lehetne közöttük létesíteni?

Szegény szíveik árván és elhagyatottan zokogtak, mindegyik magában, testvéri ragaszkodásuk le nem csillapított epedésében.

Péter tudta azt, hogy Vilmos egyszer már közel volt hozzá, hogy valami anarkista mozgalomban kompromittálja magát. Nem faggatta őt kérdésekkel. De önkéntelen is az a gondolat fészkelte meg magát az agyában, hogy fivére nem rejtőzködnék el oly gondosan, ha nem tartana attól, hogy őt mint bűnrésztelt elfogják. Mint Salvat bűnrészteltét? Tényleg az volna hát? Péter reszketett félelmében, mert mindeddig véleményalkotásokra nem volt más alapja, mint ama szavak, melyek közvetlen a merénylet után röppentek el Vilmos ajkairól, az a kétségbeesett kifakadás, melylyel Salvatot azzal vádolta, hogy elloptott tőle egy bombát, meg aztán az a tény, hogy oly hősiesen rontott be a Duvillard-palota kapualjába, hogy eloltsa az égő kanóczt. De hát így is mily homályos, fel nem derített titokzatosság borítja az egészet! Ha valóban elloptak tőle egy gyutacsot abból a rettenetes robbantószerből, tehát ő gyártja azt és van neki belőle még több. Magától értetődik, hogy ezzel a megsebesült kezével iszkolnia kellett, még ha nem is bűnrésztelt; mert helyesen vélekedett, hogy ha ott lelik meg őt véres kézzel, soha senkivel nem tudta volna elhitetni, hogy ártatlan. De még így is sűrű sötétség fűdi a történeteket; a bűn lehetősége fenmarad és ez elég borzasztó eset!

Vilmos, fivére átkulcsolva tartott izzadó kezének reszketéséből némileg sejtette, hogy minő iszonyatos lelki megsemmisülésben vonaglik ez a szegény ember itt mellette, akit maga a kétség is lesújtott és akit a bekövetkezett katasztrófa végleg megtört.

- Szegény jó Péterem, - szólalt meg halkán, - bocsáss meg, hogy nem mondom el neked semmit. Nem tudom, mit mondjak. Meg aztán minek is? Ugy se értenők meg egymást... Ne szóljunk hát semmit; élvezzük azt az örömet, hogy együtt vagyunk és hogy akármi történjék is, szeretni fogjuk egymást mindörökké.

Péter felvetette a szemét és tekintetük hosszasan egymásba olvadt.

- Óh, - rebegte Péter, - minő rettenetes dolog ez!

Vilmos megértette a néma kérdést. Nyiltan nézett fivére szemébe és nem fordította el tekintetét, amelyben egy nagyon tiszta, nagyon fenkölt és magasztos tűz gyult föl lobogva.

- Nem mondhatok neked semmit, - ismétlé. - Péter, édes jó Péterem, akármi történjék is, szeressük egymást.

Péter egy muló perczig érezte, hogy fivére minden kicsinyes nyugtalankodáson magasan fölötte áll. Őt nem gyötörte, a bűnös remegő félelme, aki önmagáért reszket. Érezte, hogy benne valami nagy, fenséges eszme szenvedélyes lelkesedése lobog és az a fenkölt, nemes aggodalom, hogy oltalmazza az eszmét, a titkot, amelyet meg akar menteni. Hanem sajnos, ez csupán rövid víziója volt ama diadalt és megtorlást áhító sejtelmes és határozatlan reménynek, amely Vilmos lelkében lángolt; a következő perczben minden belefult újra a kétség és gyanu sötétségébe, amely az egymást félreismerő elméket elhomályosítja.

Péter lelkében hirtelen egy undok látvány emléke ébredt, amely őt majd megörjítette. Alig hallhatóan rebegte:

- Bátyám, láttad a kapualjban azt a gyönyörű szőke gyermeket, aki a meglepetés ajkára fagyott mosolyával, felhasított testtel ott fetrengett?

Vilmos is összerezzen. És halk, fájdalmas hangon, nagynehezen rebegte:

- Igen, igen, láttam. Oh az a szegény, ártatlan teremtés! Oh minő rettenetesek a jog követelményei, minő rettenetesek a jog tévedései!

Az átvonuló emlékek rémitő borzongásában, az erőszaktól rettegő iszonyodásában Péter elvesztette az önuralmát.

Az ágy szélére leborulva, a paplanba temette arcát és keserves zokogásra fakadt. Hirtelen kicsorduló könnyeinek egész valóját megreszkettető rohama leverte a lábáról, olyannyira, hogy gyermekes gyengeségbe süllyedve, megsemmisülve roskadt össze.

Ugy érezte, mintha mindaz, amit reggel óta szenvedett, egyszerre olvadásnak indulva, összeomolnék benne; mintha a földi igazságtalanság és az egyetemes szenvedés okozta, mélyen átértett végtelen fájdalom törne ki ebben a forró könnyzáporban, amely oly feltartóztathatatlanul patakzott szeméből, mintha soha többé szünni nem akarna.

Vilmos, akinek lelke ép oly mélyen meg volt rendülve, ép jobbájával megsimogatta öcsce fejét, hogy lecsillapítsa, - ugyanazzal a mozdulattal, amelylyel hajdanában a gyermek fűrtös fejét babusgatta. Hallgatott, mert nem talált vigasztaló szót. Ő belenyugodott abba a minden percében bekövetkező vulkánkitörésbe, abba a kataklizmusba, amely bármely pillanatban siettetheti a természetben végbemenő lassu átalakulást. De oh, azért mégis milyen szörnyű ama nyomorultak sorsa, ama millióké, akiket a Vezuv feltörő lávája pusztítva elsodor... És az ő szeme is könnybe lábadt, a szoba mély csöndje közepett.

- Péter, - szólalt meg végre szeliden, - Péter, azt akarom, hogy ebédelj. Menj, menj ebédelni. Fátyolozd el a lámpát, hagyj magamra, hadd pihenjek behunyt szemmel. Nekem az jót fog tenni.

Péternek végre teljesítenie kellett bátyja kérését. De nem csukta be az ebédlő ajtaját. Az éhség majd leverte a lábáról; állva evett hát s amellet folyton résen állva hallgatódzott, vajjon a fivére nem jajgat-e vagy nem hívja-e őt? A mély csend mintha még hangtalanabbá vált volna; a kis házikó szinte elveszett a mult emlékeinek búskomor édességében.

Félkilencz óra tájt, midőn Zsófi visszatért utjáról, Vilmos meghallotta majdnem zajtalan lépteinek nesztét. Izgatottan fészkelődött és akarta tudni, mi az újság? Péter besietett hozzá és megnyugtatta.

- Ne aggódj. Zsófit egy öreg asszony fogadta, aki miután elolvasta a levelet, egyszerűen annyit mondott csak, hogy jól van. Még egy kérdést se intézett hozzá, nyugodt arcza a legkisebb kíváncsiságot sem árulta el.

Vilmos érezte azt, hogy ez a szende lelkinyugalom mennyire meglepi Pétert; szintén igen nyugodt hangon annyit mondott csak:

- Elég, ha a nagymamát értesítettem. Ő tudja jól, hogy ha nem jövök haza, hát bizonyára nem jöhetek.

De azért el nem tudott aludni. Hiába fátyolozta el Péter a lámpát, a sebesült fölvetette a szemét, szétnézett, hallgatódzni látszott. Péter kényszerítve volt hogy behívassa a cselédet és kikérdezze: vajjon midőn Montmartrebe vette útját, nem vett-e észre valami szokatlan mozgalmat? Zsófi meglepetten felelt, hogy nem vett észre semmit. A kocsik különben az elhagyatott külső boulevardokon koczogott volt végig; köd permetezett és fagyos nedvesség borult az utcákra.

Kilencz óra felé Péter mindjobban megértette, hogy a fivére egész éjjel nem fog aludni, ha nem kap hirt a történekről. Az ereiben dúló sebláz önkívületében a beteg aggódva hanykolódott, mert az a mohó vágy gyötörte, hogy megtudja: vajjon Salvat börtönbe került-e és

vajjon elárult-e valamit? Be nem vallotta ugyan, sőt úgy tett, mintha semmi személyes aggodalom nem kinozná, ami kétségkívül így is volt; hanem a lelkére nehezedő nagy titok majd megfulasztotta, és reszketett ama gondolattól, hogy ilyen egy fönséges terv, annyi munka és annyi remény a nyomor ez őrzőgőjének legyen kiszolgáltatva, aki bombákkal akarja helyreállítani az igazságot és a jogot. Hiába igyekezett a pap, hogy megértesse vele azt, miként még ez idő szerint semmit se lehet tudni; olyan lázas, perczről-perczre fokozódó türelmetlenséget tapasztalt nála, hogy arra határozta magát, miként megkísérli legalább valami uton-módon, hogy kielégítse kíváncsiságát.

De hova menjen? Hol kopogtasson be? Beszédközben Vilmos, midőn azt találgatta, vajjon Salvat kinél kereshetett menedéket valami Jansent említett és Péter egy perczig arra gondolt, hogy ahhoz küld és tudósítást kér tőle. De aztán meggondolta, hogy Jansen, ha a merénylet neszét vette, nem az az ember, aki bevárná a lakásán a rendőrség látogatását.

- Szívesen mennék és megvenném neked az esti lapokat, - ismétlé Péter. - De biztos vagyok benne, hogy azokban nem áll semmi... Neuillyben majdnem mindenkit ismerek. Csakhogy nem tudnám, kihez lehetne fordulni, hacsak nem Bache...

Vilmos félbeszakította.

- Te ismered Bachet, a városi tanácsost?

- Igen, karöltve buzgólkodtunk jótettek gyakorlásában.

- Oh, Bache régi jó barátaim egyike, nem ismerek nálánál megbízhatóbb embert. Menj el hozzá, kérlek és vezesd ide.

Egy negyedóra mulva Péter visszatért Bache kíséretében, aki a szomszéd utcában lakott. De nemcsak Bachet hozta magával, hanem legnagyobb meglepetésére nála találta Jansent is. Vilmos helyesen sejtette volt, hogy Jansennek, midőn Horn herczegnőnél ebédelve, neszét vette a merényletnek, eszeágában se volt marly-utczai kis lakását felkeresni, hol a rendőrség igen könnyű szerrel egércsapdát állíthatott volna fel neki. Ismerték különös összeköttetéseit és ő érezte is azt, hogy mindig éber szemmel kísérik; idegen származásu anarkista létére minden perczben a váratlan letartóztatás vagy a kitiltás Damokles-kardja lebegett a feje fölött. Ezért czélszerűnek tartotta, hogy néhány napra igénybevegye Bache vendégszeretetét, kire, mint igen egyenes lelkű és szolgálatkész emberre, minden aggodalom nélkül rábízta magát. A viláért se maradt volna Rosemondenál, annál az imádatraméltó bukott asszonynál, aki mohón szomjazta az új gyönyöröket és akinek veszélyes és hiábavaló excentricitásait tapasztalta.

Vilmos abbeli örömeiben, hogy Bache és Jansen a szobába léptek, fel akart ülni ágyában. De Péter arra kényszerítette, hogy feküdjék nyugodtan és lehetőleg keveset beszéljen. Jansen hallgatagon állt az ágy lábánál; Bache egy széket adatott magának, az ágy mellé telepedett és barátságos, szíves szavak özönével árasztotta el a beteget. Bache kövér, körülbelől hatvan éves, széles, teltarczu, hullámos, hófehér szakállu öreg ember volt, akinek husos ajkán derüs reménykedés jóságos mosolya játszadozott állandóan. Apja, rajongó saint simonista lévén, az új hit kultuszában nevelte őt. Ő maga aztán később, hite iránti teljes tisztelettel ugyan, de a vallásosság és rend személyes szükségét érezve, Fourier eszméinek hivéül szegődött, úgy, hogy benne e két tan egymást fölváltó, megcsonkított kivonatai összetorlódtak. Harmincz éves korában a spiritizmus iránt is érdeklődött. Biztos alapra fektetett kis vagyonka birtokosa lévén, életében soha más kalandja nem volt, mint hogy 1871-ben a kommün tagja volt, anélkül, hogy maga is tisztában lett volna azzal, hogyan és miért? In contumaciam halálra ítéltetvén, ámbár a mérsékeltek közé tartozott, a kegyelem általános kihirdetéséig Belgiumban élt. A multak ez emlékeire való tekintettel, Neuilly városa beválasztotta őt városi tanácsosnak; nem annyira azért, hogy a polgári reakció áldozatát dicsőítse, hanem inkább, hogy megjutalmazza ezt a derék embert, akit az egész város szeretett.

Hireket szomjazva, Vilmos kénytelen volt, hogy látogatóinak mindent bevalljon, a bomba történetét, Salvat szökését és a kanóczt kioltásánál rajta esett sebesülésnek hogy és mikéntjét. Jansen, aki fagyos kifejezéssel, hirtelen szöke, fürtöshaju, sovány Krisztus-arczával hallgatta, végre lágyan csengő hangján megszólalt, idegenszerű kiejtésével hosszúra nyújtva minden szót:

- Ah, tehát Salvat volt!... Azt hittem, hogy az a kis Mathis lehet tán. Salvat! Ezen csodálkozom, hisz ő neki nem volt még teljesen megérlelődött szándéka.

És midőn Vilmos aggódva kérdezte, vajjon azt hiszi-e, hogy Salvat vallani fog, eleinte élénken tiltakozott:

- Oh nem, nem, nem!

De aztán visszavonta a szavát és tiszta, keménytekintetű ragyogó szemében némi megvetés tükröződött.

- Ámbár - nem tudom! Salvat nagyon érzélgős.

Bache, kit a merénylet roppantul megrémített, izgatottan azon tanakodott, vajjon árulás esetén, mi módon lehetne kiszabadítani a hinárból Vilmost, akit nagyon szeretett. Ez utóbbi Jansen megvető, fagyos közömbösségének láttára nagy lelki kinokat szenvedett arra a gondolatra, hogy ezek most tán azt hihetik róla, miként ő önmagáért reszket és a saját bőrét óhajtja megmenteni? De mit mondhatna nekik; hogy értethetné meg velük az őt lázra gyújtó magasztos aggodalmat, anélkül, hogy elárulná nekik azt a titkot, amit még a fivére előtt is rejteget?

E perczben Zsófi bejelentette urának, hogy Morin Teofil egy másik urral látogatóba jött. E késői látogatáson meglepődve, Péter a szomszéd szobába ment át, hogy vendégeit fogadja. Olaszországból visszakérülve, megismerkedett volt Morinnal és segédkezet nyújtott neki abban, hogy olaszra fordítsa és iskolai használatra elfogadtassa a jelenlegi tudományok egy kitűnő összefoglalását, aminőt az egyetemek tantervei most megkövetelnek. A Franche Comté szülöttje, Proudhon földije lévén, akinek szegény családjához ő Besançonban járatos volt, ő maga is mint szegény órásmesterember fia Proudhon eszméiben nevelkedett és a nyomorultak lelkes barátja volt, aki ösztönszerű haragot táplált a vagyon és a tulajdon ellen.

Később, mint csekély fizetésű és a tudományért rajongó tanár, Párisba került és testestül-lelkestül Comte Ágost hívéül szegődött. Innen magyarázható, hogy elvhű pozitívista létére mindig benne lappangott a hajdani proudhonista, a szegény ember személyes fellázadásának tana a gyűlölt nyomor ellen.

Különben a tudományos pozitivizmust vallotta, amennyiben a miszticizmus iránti ellen-szenve következtében megtagadta Comteot, aki utolsó éveiben olyan sajátos vallásosságot tanusított. Egyhangu, tisztességes, szürke köznapiságu életének egyetlen egy regény fejezete csupán az volt, hogy hirtelen lelkesedés láza fogta el, mely őt magával sodorva arra birta, hogy az Ezer hős legendába való epopöájának idejében Sziciliában küzdjön Garibaldi oldalánál. Azután ismét szerény párisi tanárnak állt be és az ismeretlenség homályában kereste meg szomorú kenyerét.

Midőn Péter visszatért a betegszobába, meghatott hangon szólt, a fivéréhez fordulva:

- Morin hozzámvezette Barthést, ki abbeli félelmében, hogy most veszedelemben forog, vendégszeretetemre apellál.

Vilmos önfeledt lelkesedésre lobbant.

- Barthés Miklós, ah, az a hős, az a valódi antik jellem! Ismerem, bámulom, szeretem! Tárt karokkal kell őt fogadnod.

Bache és Jansen mosolyogva néztek össze. Aztán az utóbbi fagyos gúnyos modorával vontatva szólalt meg:

- Miért rejtőzködik Barthés? Sokan már halottnak hiszik. Hazajáró lélek ő csupán, akitől már nem fél senki.

Barthés élete hatvannégy esztendejéből körülbelül ötvenet a börtönben töltött. Ő volt az az örökös fogoly, a szabadság ama mithoszi hőse, kit valamennyi kormány erődről-erődre hurczoltatott. Ifjúkora óta mindig a testvéri szeretet, az igazság és jog eszményi köztársaságának szép álmát szőtte és mindig börtön volt küzdelmének végpontja, mindig hármazár alatt végezte be emberbaráti álmodozásait. Mint carbonaro, mint ujdonsült köztársasági s mint protestáns minden órában és mindenütt összeesküvéseket szőtt és mindig harczolt a hatalom ellen, bármilyen alakban is nyilatkozott az. Midőn végre elérkezett a köztársaság, az a köztársaság, amely annyi fogságban töltött éveibe került, ez újra börtönbe vetette és sok borus évvel toldotta meg derüs napsugárban eddig is szűkölködő életét. A szabadság vértanuja volt ő; de azért még mindig azt áhította csak, azt a szabadságot, amely nincs és nem volt sehol.

- Ön téved, - válaszolt Vilmos, akit Jansen gúnyoros hangja bántott, - most újra azon vannak, hogy megszabaduljanak Barthéstől, akinek intransigáns becsületessége feshelyezi a mi politikai vezérfiainkat, és ő jól teszi, ha résen áll.

Barthés Miklós belépett. Magas, szikár, kiaszott, sasorru aggastyán. Hosszú, sűrű, fehér szemöldökének domboru íve alatt még mindig lángoló szempár izzott. Fogatlan, de még most is szép metszésű szája szinte elveszett hófehér szakállában; sűrű hajának dicsfényként ragyogó ezüsthullámai dús fürtökben hullottak vállaira. Utána jött Morin ősz bajuszával, kétfelé osztott ősz hajával, szemüvegével és a katedrán elkopott, vén tanárokat jellemző sárgásfakó és kimerült arcával. Egyikük sem árult el meglepetést; egyikük sem kért magyarázatot a keze-csuklyóján megsebesült férfi, láttára. Be se mutatkoztak; azok, akik ismerték egymást, mosolylyal köszöntötték egymást.

Barthés lehajolt és csókot nyomott Vilmos mindkét orczára.

Az ujonnan érkezettek új híreket hoztak. A boulevardokon óriási az izgatottság; a merénylet híre kávéházról-kávéházra jár és az emberek elkapkodják egymástól az egyik lap késő esti kiadását, amelyben az esemény, bár igen rosszul, de rendkívüli részletekkel van leírva. Egészen véve még biztosat nem tudnak.

Péter észrevéve azt, hogy Vilmos elsápad, arra kényszerítette, hogy feküdjék vissza a helyére. És minthogy arról volt szó, hogy bevezeti az urakat a szomszéd szobába, a sebesült halkán kérlelte:

- Nem, nem, megfogadom, hogy meg se mozdulok, ki se nyitom többé a számat. Maradjatok itt, beszéljetez halkán. Biztosítalak, hogy nekem ez nagyon jót tesz, ha nem vagyok egyedül és hallgathatlak benneteket.

Erre aztán halk, suttogó beszélgetés indult meg a lámpa álmatag fényénél. Az öreg Barthés a bombamerényletről, mit ő époly undok, mint balga dolognak tartott, a legendákká vált szabadságharczok nagy hőséneke hűledező megütköződésével beszélt, aki a régi időkből köztünk feledve, új időkre virrad, amelyeknek szellemét meg nem érti. Micsoda? Hát nem minden bajnak orvoslása volna-e az a végül valójában kivivott szabadság?

Hát van-e még más probléma, mint az igazi köztársaság megalakulása? Aztán rátérve Mége-re és a képviselőházban ma délután elmondott beszédjére, keserű szavakkal ítélte el a kollektivizmust, amelyet a zsarnokság demokrata változatának nevezett. Morin Theophil viszont, ámbár szintén ellenzé a társadalmi erők kollektivistá besorozását, még sokkal lángolóbb gyűlölettel viseltetett az anarkisták undok és visszataszító erőszakoskodása ellen; mert ő

csupán a lassu átalakulástól várta a haladást és nagy közömbösséget tanúsított ama politikai eszközök iránt, amelyeknek célja az, hogy holnap a tudományos társadalmat megvalósítsák.

Bache minden bizonynnyal szintén nem szerette az anarkistákat, de őt legalább meghatotta az az idillikus álom, az a felebaráti remény, amely pusztító dühük alapján csirázdik. Ő is haragra lobbant Mége ellen, és azzal vádolta, hogy mióta a parlamentbe került, azóta csupán nagyhangú szónok; diktatúráról álmodozó zsarnok teoretikus. Jansen pedig még mindig ott állt fagyos arcán ajkának gúnyos mosolygásával és mindhármuk beszédjét hallgatta. Csak olykor-olykor ejtett rövid, szakgatott szavakat, amelyek oly élesek voltak, mint az aczél-pengék, hogy kifejezést adjon az anarkiába vetett hívő bizalmának, hogy kijelentse, milyen hiábavalók mindezek a szocialista pártárnyalatok és milyen föltétlenül szükséges az abszolút változtatás, amely mindent elpusztít, hogy mindent újjá alkothasson.

Péter az ágy fejénél állva, szenvedélyes, feszült figyelemmel hallgatta mindnyájukat. Most, amidőn lelkében a vallás és a hit teljesen rombadőlt és megsemmisült; most, amidőn végül arra a szörnyű meggyőződésre jutott, hogy tulnan nincsen semmi, de semmi; ezek az emberek, akik a század eszméinek négy irányáról verődtek itt össze, ugyanazt a rettenetes problémát feszegetik, amely alatt ő szenved: annak az új vallásnak a problémáját, amelyet a jövő század demokraciája várvavár. A legközelebbi ősök, Voltaire, Diderot, Rousseau ideje óta, az eszméknek minő folytonos hullámforgataga hömpölyög tova, amelyek egymást föl váltva, szüntelenül összeütköződve, mindig újakat meg újakat szülnek, amíg végre mindannyian összetorlódva oly forrongó viharban csapnak össze, amelyben mind nehezebbé válik a tiszta látás.

Vajjon honnan fuj a szél, merre megyen az üdv hajója, melyik kikötő felé kell eveznie? Péter már föltette volt magában, hogy megcsinálja a század bilanczát, hogy miután Rousseau és a többi előfutár örökségét elfogadta, Saint-Simon, Fourier, Cabet, Comte és Marx eszméit is kellene tanulmányoznia, hogy így tudjon magának számot adni a megtett utról, meg arról, hogy most hol állapodtak meg. Nincs-e itt erre most alkalom, minthogy a véletlen ezeket az embereket ide vezette hozzá, akik magukkal hozták azokat az élő és egymással ellenkező tanokat, amelyeknek tanulmányozását ő föladatul tűzte ki magának?

De amint megfordult, észrevette, hogy Vilmos behunyt szemekkel, holthálványan fekszik a vánkosán. Tán ő is a tudományba vetett hite mellett érezte e pillanatban, hogy lelkén átsuhan az egymásnak ellentmondó elméletekben való kétely, az a kétségbeejtő tudat, hogy az igazért való küzdelem egyre növeli a tévedéseket?

- Szenvedsz? kérde a pap aggódva.

- Igen, egy kicsit. Megpróbálom, tán el tudok aludni.

A vendégek némán kezét szorítottak egymással és távoztak. Csupán Barthés Miklós maradt ott és visszavonult az első emelet egy vendégszobájába, hol Zsófi ágyat vetett meg számára. Péter a pamlagra feküdt, hogy a beteg ne maradjon magára. És a kis ház ismét elmerült fenséges, békéjébe, a magány és a tél hallgatag csendjébe, amelyen a gyermekemlékek buskomor fuvalma rezgett át.

Reggel Péternek alig hétórát járt el kellett mennie, hogy megvegye a lapokat. Vilmos rosszul aludt, erős sebláz állott be. Ámde mindamellett felolvastatta magának a merényletről szóló cikkek végtelen sorát. Valóság és költött hírek, a legváratlanabb tulzásokba átcsapó tudósítások rendkívüli egyvelege volt az. Különösen a Népszava, Sagnier lapja vált ki a többi közül rikító nagy betűkkel szedett czimeivel és alczimeivel, meg azzal is, hogy ő egy egész oldalt szentelt az eseménynek, amely találomra összehalmozott tudósításokkal volt tele. Későbbre hagyta annak a harminczkét képviselőnek és szenátornak a névsorát, akik az afrikai vasutak ügyében voltak kompromittálva. Nem fogyott ki a rémes részletekből, amelyek hü képét adták

a Duvillard-palota kapualjának a robbanást követő pillanatban; a szétvetett kövezetnek, az emelet kettérepedt tetőzetének, a vassarkaiból kifeszített kapunak. Aztán következett a báró két gyermekének csudás megmenekülése, akiknek a kocsija sértetlen maradt, mialatt apjuk és anyjuk Martha püspök oly híressé vált szónoklatán késtek.

Egy egész hasábot szenteltek a szegény áldozatnak, annak a szép szőke divatárslánykának, akinek a bomba felhasította a testét, és akinek személyazonosságát még mindig nem lehetett megállapítani, noha a riporterek egész raja csődült össze a főnöknőjének operatéri üzlete előtt, meg a Faubourg Saint-Denis ama házában, ahol hír szerint a halott nagyanyja lakott. És a »Globe« komoly vezércikkben, mit valószínűleg Fonségue sugalmazott, appellált a képviselőház hazaszeretetére, hogy kerülje most a miniszterválságot e fájdalmas eseményekre való tekintettel, amely az egész országon most végigborzong. Így tehát a minisztérium még néhány hétig megmarad és majdnem nyugodt napokat élhet.

Vilmost csupán egy részlet lepte meg, az, hogy a merénylet szerzője ismeretlen. Salvatot bizonyára sem el nem fogták, sem nem gyanúsítják. Sőt ellenkezőleg, úgy látszik, hogy hamis nyomon haladnak, és valami igen csinosan kiöltözött uri emberre gyanakodnak, akiről a szomszédja nyakra-főre esküdözött, hogy látta őt a palotába bemenni a robbanás perczében. Vilmos ezek után már egy kissé lecsillapult volt, midőn a fivére egy másik lapot olvasott föl neki, amely a használt pokolgépnek, egy aránylag igen kicsiny pléhdoboznak a hű leírását adta, amelynek roncsait meglették. Vilmos aggodalma újra fölébredt, amidőn meghallotta, hogy csodálkoznak azon, mint tudott az ilyen nyomoruságos kis eszköz olyan szörnyű pusztítást okozni, meg hogy gyanítják, miként itt valami kiszámíthatatlan hatású és erejű új robbanóanyaggal van dolguk.

Nyolcz órakor Bertheroy toppant be újra; hetvenéves kora daczára olyan friss és ruganyos volt, mint egy fiatal szigorló orvos, aki a barátjához siet, hogy szívésségből egy kis műtétet végezzen rajta. Sebkitést és charpiet hozott magával. Midőn azonban látta, hogy a betegnek láza van hogy ideges és arcza biborban ég, nagyon megharagudott.

- Kedves gyermekem, látom, hogy nem jól viselted magad. Bizonyosan kelleténél többet beszélgettél, fölízgattad magadat és sokat mozgatl.

Miután gondosan megvizsgálta a sebet, kötözgetés közben hozzátette:

- Tudod, hogy a csont is megsérült és hogy én nem állok jól semmiért, ha nem viseled magadat jól? Minden legkisebb komplikáció a kéz levágatását vonná maga után.

Péter megremegett, míg Vilmos vállát vonogatta, mintha azt akarná mondani, hogy ő bizony nem bánja, ha le is vágják a karját, mikor már úgyis romba dől körölte minden. Bertheroy leült, és egy perczre ottragadva, éles szemével fürkészőn nézte mindkettőjüket. Most, hogy a merényletről értesült, bizonyára gondolkodhatott a dolgon.

- Édes fiam, szólalt meg szokott merev közvetlenségével, hinni akarom ugyan, hogy nem te követted el azt a godot de mauroy-utczai ocsmány butaságot. De képzelem, hogy valahol ott lehattél a közelében... Nem, nem, ne felelj, ne védekezz... Nem tudok semmit és nem akarok tudni semmiről, még annak az ördögös pornak a képletét sem, amelynek nyomát az ingujjad viselte és mely oly retteneteket művelt.

És miután a két testvér, biztató szavainak hallatára vérfagyasztó nyugtalansággal, meglepetten bámult egymásra, fenséges taglejtéssel tette hozzá:

- Óh kedves barátaim, ha tudnátok, hogy én az ilyen tettet nem is annyira bűnös, mint hiábavaló cselekedetnek tartom. Én csak megvetéssel tudom tekinteni a politika hasztalan és hiu mozgalmait, legyen az akár konzervatív, akár köztársasági. Mire való? Hát nem elég a tudomány? Minek siettetnők az időt, tudva azt, hogy a tudomány egy lépése közelebb viszi az

emberiséget az igazság és jog országához, mint száz esztendő politikája és társadalmi forrongása. Hagyjátok el; csupán a tudomány söpri el a dogmákat, dönti le az isteneket, csupán a tudomány ad világosságot és boldogságot. Én, én, az Institut évdijas, tiszteletbeli tagja, én vagyok az egyedüli igazi lázadó!

Ezzel elnevette magát és Vilmos érezte, mennyi jóságos gúny rejlik e nevetésben. Bármennyire bámulta benne a nagy tudóst, eddig mindig rosszul esett neki, hogy ez a nagy ember oly nyárspolgáriasan rendezte be az életét, hogy szép nyugodtan fogadja el a neki kínált tisztségeket és kitüntetések, hogy a köztársaság alatt köztársasági, de azért kész volna bármely kormány alatt is a tudományt szolgálni. És ime, ebből az opportunistából, ebből az osztályba sorozott tudósból, ebből a szellemi munkásból, aki akármilyen kézből elfogadja a vagyont és a dicsőséget, kibontakozik egy csendes, de félelmetes revolutionista, aki arra számít, hogy az ő munkája valamikor ellenállhatatlanul fogja átalakítani és megújítani, a világot.

Bertheroy fölkel és távozott.

- No hát eljövök majd megint, csak legyetek okosak és szeressétek egymást.

Midőn ismét magukra maradtak és Péter ott ült Vilmos ágya mellett, kezeik újra egymást keresték és forró szorításban fonódtak össze, amelyben lelkük kinos gyötrelme izzott. Oh, mennyi ismeretlen titokzat, mennyi fenyegető lelki kin lebegett körülöttük és forrongott bennük! A szürke, borongós téli nap átszűrődött az ablakon, ahonnan a kert kopár fasudarai sötételettek, míg az egész ház szinte reszketett a méla csöndben. Csak a fejük fölött hallatszott nehéz léptek tompa nesze: Barthés Miklósnak, a szabadság hősszerelmesének léptei, aki, miután ott fönn aludta volt át az éjszakát, hajnalhasadtával ketreczbe zárt oroszlán módjára megkezdte az élethossziglani fogoly megszokott örökös föl és alá járkálását.

És e pillanatban a két fivér szeme egy lapra esett, amely szétbontva maradt az ágyon és amelynek czimlapján egy tollrajz diszlett, amely a szegény kis divatáruslánykát ábrázolta, amint széttépett testtel ott fetrengett a divatárus doboz és a női kalap mellett. Ez a kép oly undorítóan, oly borzalmasan csuf volt, hogy Péter szeméből könny csordult ki újra, míg Vilmos zavaros és kétségbeesett, távolban révedező tekintete a jövőt kereste.

VII.

A montmartrei kis házikó, amelyben Vilmos az övéivel már évek hosszú sora óta lakott, nyugodtan várta haza gazdáját e borus téli napon.

Reggeli után Vilmos nagyleverten meggondolta azt, hogy már bölcs óvatosságból is tanácsos volna, ha két-három hétig haza nem menne. Az az ötlete támadt tehát, hogy odaküldi Pétert, hadd magyarázza az meg a dolgot odahaza és mesélje el a történeteket.

- Hallgass ide, öcsém, meg kell, hogy tegyed nekem ezt a szivességet. Menj, mondd meg nekik az igazat: hogy én sebesülten fekszem itt nálad és hogy arra kérem őket, ne jöjjenek hozzám látogatóba, mert attól félek, hogy követni találják őket, és így ráakadhatnak itteni menedékhelyemre. Tegnapesti levelem után joggal aggódhatnak, ha ma nem kapnának hirt felőlem.

Aztán ama kinzó aggodalomtól, amaz egyedüli félelmétől zaklatottan, amely tegnap este óta elhomályosította tiszta látását, hozzátette:

- Várj csak, kutasd csak ki a mellényem jobb oldalzsebét... Vedd elő azt a kis kulcsot... add át az anyósomnak és mondd meg neki, hogy ha engem valami baj találna érni, tegye azt, amit tennie kell. Ez elég, ő meg fogja érteni.

Péter egy pillanatig még habozott. De látva azt, hogy ez a csekély megerőltetés mennyire kimerítette már a beteg erejét, hallgatást parancsolt neki.

- Egy szót se szólj, feküdj csendesen. Megyek és megnyugtatom a tiedet, minthogy te azt kívánod, hogy én vállaljam el ezt a megbízást.

Ez az út oly nehezére esett, hogy az első pillanatban arra gondolt, vajjon nem lehetne-e vele Zsófit megbizni. Összes régi előítéletei felébredtek benne; úgy tetszett neki, mintha most az emberevő barlangjába készülne. Hányszor hallotta volt, hogy az anyja azt mondta: »az a rima« - mikor arról a nőről beszélt, akivel idősebb fia vadházasságban élt. Soha sem akarta nagyanyai keblére ölelni a szabad szerelem frigyéből származó három unokáját és különösen az lázította föl benne a vért, hogy a nagyanyja, az a Leroine továbbra is a háznál maradt a gyermekek fölnevelése végett. És oly hatalmas volt ez emlékezésnek ereje, hogy még most is, valahányszor a Sacré-Coeur bazilikába ment, arramenet mindig bizalmatlan tekintetet vetett arra a kis házra, s messze ivben elkerülte, mint valami kéteshírű házat, amelyben a bűn és a szemérmertlenség tanyáznak. Igaz, hogy a három nagy fiu anyja már tíz év óta nincs az élők közt. De nem lakik-e most újra benne ama botránytkelő teremtség, az a fiatal árvalány, akit a fivére örökbefogadott és akit a huszévi korkülömbőség dacára nőül akart venni? Péter szemében mindez roppantul kirívó sértő erkölcstelenség volt és ő bátyjánál oly feldult otthont képzelt magának, ahol a rendetlen és tisztességtelen életmód oly erkölcsi és anyagi zürzavarra vezet, melytől lelke iszonyodik.

Vilmos visszahivta.

- Mondd meg Leroine-nak, hogy ha meg találne halni, te rögtön értesíted, hogy mindjárt megtehesse azt, amit ez esetben tennie kell.

- Jó, jó, csak csillapulj és meg ne moczczanj; majd elmondok mindent... Zsófi ki nem mozdul azalatt a szobából, hátha kell tán neked valami.

Miután Zsófinak megadta volt a szükséges utasításokat, Péter távozott és lóvasutra szállt azzal a szándékkal, hogy a Boulevard de Rochechouardon leszáll és gyalog megy tovább.

Utközben a nehéz jármű döcögő ringatódzása mellett visszaemlékezett ama régi történetre, amelyet csak részben és zavarosan ismert és amelynek közelebbi részleteit később tudta csak meg.

1850-ben történt, hogy Leroi, egy Párisból a montaubani liczeumba cseppent, lánglelkű és köztársasági szellemű, fiatal tanár, nőül vette Dagnau Ágotát, egy szegény protestáns család öt lánytagja közül a legfiatalabbat. A fiatal asszony ép akkor várandós volt, amidőn az urát az államcsinyt követő napon a város egyik hírlapjában közzétett igen fulmináns cikke miatt börtönnel fenyegették. Meg kellett tehát szöknie és Genfben telepedett le. Itt született 1852-ben kis leányuk, a kis Margit. Hét hosszú éven át, egész 1859-ig nyomorral kellett küzdeniök, mivel az apának csak kevés és rosszul fizetett leckeórái akadtak; az anyát pedig teljesen igénybe vette az a szakadatlan ápolás, amit a kis vézna lányka gyenge testalkata megkövetelt. Később aztán, mikor visszatértek Párisba, a nyomor mintegy üldözőbe vette őket. A volt tanár minden ajtónál bekopogtatott; de mindenütt elutasították politikai nézetei miatt, úgy hogy kénytelen volt magánórákat adni. Végre aztán a végcsapás sujtotta le szegényt; szélhűdés érte, amely mindkét lábát teljesen megbénította és örökre a karosszékehez lánczolta. Erre aztán bekövetkezett ama sötét nyomor, melyben mindenféle alárendelt munkákat kellett végeznie; lexikoncikkek, kéziratmásolatok, czimszalagokat kellett készítenie, amiből a család alig tudott megélni a Monsieur le Prince utca egy kicsi lakásában.

Ebben az otthonban nevelkedett Margit. Leroi, kit a szenvedés és a sors igazságtalan volta fel-lázított, hitetlen ember létére előre megjósolta a köztársaságot, a tudomány uralmát, amely el fogja söpörni a dogmák hazug, kegyetlen istenét. Ágota, akinek protestáns hitvallása teljesen megingott a szűk látókörű és badar istentiszteletek folytán, csupán a hajdani vallási lázongás erjesztő csiráját őrizte meg szívében.

Ő volt most a háztartás feje és jobbkeze, ő szerzett munkát; ő hozta haza és vitte vissza; sőt legnagyobb részét ő maga is végezte el; ő vezette a háztartást; ő nevelte és tanította leányát. Margit semmiféle iskolába nem járt; amit tudott, azt mind az apjától és az anyjától tanulta, vallásoktatásról pedig szó se volt soha. Leroiné, aki minden vallási meggyőződését elveszítette a férjével való együttlét és szellemi érintkezés révén, a csendes istentagadás egy nemét teremtetten meg magának, az emberi kötelességérzés és a legfelsőbb igazság és jog eszméjét, amelyet, minden társadalmi konvenczió felülemelkedve, nagy hősiességgel meg is valósított. Férjének hosszas betegeskedése és az a meg nem érdemelt szerencsétlenség, amely őt férjében és gyermekében egyaránt sujtotta az évek hosszú során át, rendkívüli ellentállási képességet és az áldozatkész odaadás oly óriási erejét fejlesztette ki benne, amely őt a család páratlan lelki nemességű és vaserélyű vigasztaló angyalává és igazságot szolgáltató intéző kormányzó-jává tette.

Ebben a monsieur le prince-utczai házban ismerkedett meg Vilmos a háboru után a Leroi-családdal. Kicsiny lakásukkal szemközt, ugyanazon az emeleten, lakott ő is egy nagy szobában, amelyben szenvedélylyel vetette rá magát a munkára. Eleintén alig köszöngettek egymásnak, mert a szomszédok nagyon büszkék és nagyon komorak voltak és a megközelíthetetlen zord diszkrét szomorú leple alatt tengették nyomoruságos életüket. Később aztán lekötelező összeköttetés fejlődött ki közöttük; a fiatalember egy ujonnan szerkesztett enciklopédia számára néhány cikkel bizta meg a volt tanárt. Azután hirtelen beállott a katasztrófa. Leroi egy este meghalt, mialatt a lánya a karosszéket az asztaltól az ágyhoz tolta. A két kétségbe-esett nőnek nem tellett temetési költség. Gyászos nyomoruságuk egész megrendítő történetét zokogták el könyeikkel együtt és Vilmos vállalta magára a dolog elintézését.

E percztől fogva ő volt barátjuk, meghittjük, a család nélkülözhetetlen férfitámasza. Így fejlődött közöttük magamagától a legegyszerűbb, legtermészetesebb és leggyengédebb módon az a viszony, aminek okvetetlen ki kellett fejlődnie; még pedig az anya engedelmeivel, aki boszut

áhító megvetéssel elterelve azon társadalom iránt, amelyben a jók éhen halnak, a társadalmi kötelék szükséges voltát elismerni nem akarta. Házasságról szó se volt. Egy szép napon Vilmos, aki akkor huszonhárom éves volt, egyszerre csak azon vette magát észre, hogy nőül bírja a huszéves Margitot. Mindketten szépek, erősek és ifjak valának, egymást imádták és egymásért dolgoztak és ifju szívük tuláradt a jövőbe helyezett reménytől.

E percztől fogva uj élet kezdődött a családban. Vilmos, aki teljesen szakított az anyjával apja halála óta havonként szerény kétszáz franknyi járadékot huzott.

A mindennapi kenyerük tehát, bárha szerényen, de biztosítva volt; ő maga pedig már megkészszerelte ezt az összeget vegyészeti munkái, vegyelemzése és kutatásainak ipari alkalmaztatása révén. A fiatal házaspár a Montmartre dombtető legtetetjén telepedett le, egy nyolczszáz frank házbért fizető házikóban, amelynek legnagyobb előnye és kényelme az a szűk kertecske volt, ahol később egy deszkából összetákolt laboratóriumot lehetett fölállítani.

Leroiné csendesen vonult meg ott velük; segédkezett a ház körül, fölöslegessé tette, hogy még egy cselédet tartsanak és várta az unokákat, hogy azokat majd ő nevelje fel. És az unokák meg is jöttek, két-két évi időközben. Mindahárom fiu volt; három jól megtermett, piczi emberke, először Tamás, aztán Ferencz, végre Antal született meg. És amily teljes odaadással szentelte volt magát azelőtt az urának, a lányának és később a vejének, ép oly teljes önfeláldozással élt ezentul a boldog frigyből származott három gyermekért. Nagymama lett belőle, így hívták őt mindnyájan; nagymamája lett az egész háznak, ifjának és vénjének egyaránt. Ő volt ott maga a megtestesült ész, a bölcsesség, a bátorság; ő volt az, aki szüntelen örködött felettük, aki mindent maga vezetett, akihez minden kérdésben fordultak, akinek tanácsát mindig követték, aki osztatlan egyeduralmában mindig úgy kormányzott, mint egy mindenható anyakirályné.

Tizenöt esztendeig tartott ez az élet, a komoly, lázas munka és békés szeretet ez élete ebben a szerény kis otthonban, hol a legszigorubb takarékoság szabályozta a kiadásokat és gondoskodott a szükségletekről. Később Vilmos elvesztette az anyját és a vagyon ráeső részét örököelve, megvalósíthatta régi vágyát, megvette a házat és a kert egyik zugában téglából készült tágas műhelyt építtethetett magának, amelyre még egy emeletet emelt. Alig készült el az új telep, ép abban a perczen, midőn az élet derüebb szint és nagyobb méretet kezdett ölni, ujra beköszöntött a szerencsétlenség és nyolcz napi betegeskedés után hagymáz ragadta el hirtelen Margitot. Harminczöt éves volt még csak, legidősebb fia Tamás pedig tizennégy esztendő, és Vilmos harmincznyolczéves korában özvegyi sorra jutva, magára maradt három gyermekével, a váratlan vesztesség fölötti kétségbeejtő fájalmában. Az a gondolat, hogy idegen asszonyt vigyen be ebbe a meleg, elzárkózott fészekbe, ahol sziveik oly gyengéd szeretetben egyesültek, oly elviselhetetlennek és ocsmánynak tetszett előtte, hogy elhatározta, miként soha meg nem nőül többé. Egészen elmerült a munkába, az fogja majd elcsitítani a szívét és az érzékeit. Szerencséjére a nagymama hősiesen és csüggedetlenül állotta meg a helyét és a háznak megmaradt az uralkodó királynéja. A gyermekek feltalálták benne a nevelőnőt; a kormányzót, az igazgatónőt, aki a szegénység és a hősiesség iskolájában nőtt nagygyá.

Igy mult el két esztendő s egyszerre megszaporodott a család; egy váratlan esemény közékük cseppentette Couturier Máriát, Vilmos egy jóbarátjának anyátlan árváját. Ez a Couturier olyan lángérszféle, olyan zseniális felfedező volt, aki jókora vagyont költött mindenféle rendkívüli fantasztikus eszmék megvalósítására. Hitbuzgó felesége belehalt ebbéli bánatába és Couturier, noha imádt a leányát, kit agyoncsókolgatott és ajándékokkal halmozott el, mikor ritka alkalmakkor meglátogatta, előbb nevelőintézetbe adta, aztán valami távoli nőrokonnál felejtette. Halála órájában csak olyaténkép emlékezett meg róla, hogy esdve könyörgött Vilmoshoz, vegye őt házába és adja férjhez. A szegény nőrokonnak fehérnemükereskedése volt, csődöt mondott és Mária tizenkilencz éves korában egyszerre csak krajczár pénz nélkül az utcán

találta magát és egyedüli vagyonául csupán ép egészségét, bátorságát és nagy tudását vallhatta.

De Vilmos sohse engedte meg, hogy leczkéket adva járjon házról-házra, hanem magához vette, hogy segédkezzék a háztartás körül a nagymamának, aki már nem volt többé oly ruganyos és fürgé és aki maga is helyeselte ezt a tervet; mert neki is jól esett az a sugaras fiatalság és az a vidám derű, amelylyel az új családtag fölvidítja majd egy kissé ezt a házat, amely Margit halála óta nagyon is komorrá és rideggé vált. Mária lesz majd az idősebbik testvér; sokkal idősebb, semhogy a még iskolába járó fiúk nyugalma megzavarhatná. Ő is fog dolgozni ebben a házban, ahol mindenki dolgozik. És segédkezni fog a családi körnek, míg majd akad valami derék fiú, akibe beleszeret és aki elveszi.

Öt év mult el anélkül, hogy Mária el akarta volna hagyni a boldog otthont. Az alapos oktatás, amelyben része volt, hálás talajra talált erős agyában, amely beérte azzal, hogy ime sok mindent tud. Ő maga amellet nagyon üde, nagyon romlatlan, nagyon naiv maradt; természetes egyeneslelkűsége megővta benne a szüzies tisztaságot. Emellet minden ízében nő volt; semmiségekkel ki tudta magát csinosítani, s minden csekélységen el tudott mulatni, mindig jókedvű és meglegedett volt.

Igen praktikus természetű leány lévén, cseppet sem álmodozott; folyton valami munkával foglalkozott, az élettől nem követelve soha mást, mint amit ez adhatott, egy cseppet sem törődött a tulvilággal. Bárha gyengéd szeretettel emlékezett meg jámbor édesanyjáról, ki őt könnyes szemekkel bémáltatta meg legelőször abban a hiszemben, hogy ezzel az ég kapuit nyitja meg neki. Azonban mihelyt magára maradt, önmagától abba hagyott minden vallás-gyakorlatot; mert nem volt csepp szüksége sem erre az erkölcsi fegyelemre, hogy tisztességes és derék leány maradjon.

Ez a bámulatos lelki egyensúly mindig amellet bizonyított, hogy neki van igaza; ez vezérelte őt és ez ővta minden veszedelemtől.

Ezért hallgatott legszívesebben a saját ösztöne sugallatára és derűs mosolyával azt szokta mondani, hogy ez még mindig a legjobb tanácsadója. Két ízben utasította vissza a neki tett házassági ajánlatokat, és midőn Vilmos a második alkalomnál erősen rábeszélte, Mária leplezetlen meglepetéssel kérdezte, vajjon terhére van-e már neki a háznál? Ő maga nagyon jól érzi magát nála, és meg szolgálja az ottlétét. Minek hagyná el tehát az otthonát; minek tenné ki magát annak, hogy kevésbbé boldog legyen másutt, miután senkibe se szerelmes?

Lassan-lassan aztán a Vilmos és Mária közt való házasság lehetőségének eszméje fogamzott meg a lelkekben és igen czélszerű és okos dolognak ítélték. Valóban misem lehetne ennél okosabb és mindnyájukra nézve előnyösebb. Hogy Vilmos meg nem nősült, az egy fiainak hozott áldozat volt, mert attól félt, hogy idegen nőt hozva a házába, talán megbontaná a család szeretetteljes békéjét és örömet. És ime most akad egy nő, aki gyermekeinek máris pótolja az anyját és akinek viruló ifjúsága megzavarta Vilmos szívének nyugalma. Ép, erős ember volt még és mindig azt vallotta, hogy nem jó, ha az ember egyedül van; ámbár a tudományos munkálkodás iránti szenvedélyében eleddig nem sokat szenvedett az özvegység kellemetlenségei miatt. Azonban a korkülönbség visszariasztotta őt és ő hősiesen távol tartotta volna magát és fiatalabb férjet keresett volna a leánynak, ha három fia, valamint a nagymama össze nem esküdnek az ő boldogítására és nem buzgólkodnak e frigy létesítésén, amely arra látszott hivatva, hogy szorosabbra fűzze a családi kötelékeket és új tavaszt derítsen az egész házra. Ami Máriát illeti, ő oly forró hálával és benső meghatottsággal adózott Vilmosnak azért a bánásmódért, amit iránta őt esztendőn át tanusított, hogy első szóra rögtön beleegyezett, őszinte ragaszkodásának lángoló fellobbbanását szerelemnek véelve. Aztán meg tehetett-e volna ennél okosabbat? Alapíthatott-e volna biztosabb boldogságot ígérő jövőt ilyen viszonyok

között? Ez a házasság, amelyet ide s tova már egy hónap óta beszéltek meg és határoztak el, a jövő tavasz április végére tűzetett ki.

Midőn Péter leszállt a lóvonatról és felsietett a St. Eleuthére-utczába vezető töméntelen lépcsőfokon, újra megszállotta őt az a kényelmetlen érzés arra a gondolatra, hogy most be kell hatolnia a mumus kéteshirű házába, hol bizonyára minden, amit lát, izgatni és bántani fogja. Aztán meg minő aggódó, nyugtalan izgalomban fogja őket találni arra a levélre, amit Zsófi tegnap este vitt oda, tudatva velük, hogy az apa nem jő haza? És mégis amint feljutott az utolsó lépcsőkre és aggódva vetette fel a fejét, a kis ház messziről, ott fönn a magasban, valami végtelen nyugalom és béke tanyájának látszott a ragyogó téli verőfény sugárhálójában, mely melegen bogoza magába, mintha szeretetteljes becézgetéssel akarná átölelni.

A kert ódon falából egy kis ajtó nyílt ugyan a St. Eleuthére-utczára, ép szemközt a Sacré-Coeur bazilikába vezető széles uttal, hanem aki e házba akart jutni, annak meg kellett kerülnie az épületet és fel kellett mennie a Tertre-térig, ahová a ház homlokzata és kapuja nézett.

Gyermekek játszadoztak a ház előtti téren, amolyan kis vidéki városra emlékeztető sovány fákkal beültetett négyszögön, amelyet szatócs, pék és zöldségáros igénytelen kis boltocskái szegélyeztek. A tér baloldali sarkán fehérlett a tavasszal ujonnan kimeszelt derűs ház öt ablakos homlokzata, amely mindig kihaltnak látszott; mert a tulajdonképeni élet a kertre néző tulsó oldalon lüktetett, amely Páris óriási látókörére nyílt.

Péter végre ráfanyalodott és megnyomta a kapu aranyként fénylő rézcsöngetyűjét. Csengő, messzehangzó hanggal szólalt meg az. De nem nyitották ki mindjárt a kaput és Péter épen másodszor készült csöngetni, midőn az ajtó egyszerre csak feltárult és ő bepillantott a hosszú, folyosóba, amelynek végében, a ház tulsó oldalán, a téli verőfényben kilátás nyílt Párisra, tetőinek határtalan tengerével.

És e végtelenbe terjedő háttér keretében egy körülbelül huszonhat éves lány állott előtte egyszerű fekete szövetruhában, mit kék háziköténye félig eltakart és könyökön fölül visszahajtott ujjakkal, amelyekből hevenyében leszártott víztől nedves karjai és kezei fehérlettek elő.

Egy pillanatig a meglepetés feszültsége állott be. A fiatal lány, aki mosolyderűs arcczal sietett volt a kapuhoz, elkomolyodott az ellenséges csuha láttára. Erre a pap szükségesnek látta, hogy bemutatkozzék.

- Én Fromont Péter abbé vagyok. - A lány ajkára rögtön visszatért a szives üdvözlés mosolya.

- Ah, bocsánatot kérek, uram! Megismerhettem volna, mert egyszer láttam, hogy ön erre jártában köszönt Vilmosnak.

A lány Vilmost mondott. Tehát ez Mária. És Péter meglepetten nézett rá, mert teljesen elütőnek találta attól a képtől, amit magának róla alkotott. Mária nem volt magasnövésű, de inkább középtermetű erősen kifejtett alak; csipője széles, keble telt, nyaka bámulatos szép.

Könnyed, egyenes tartásán és járásán szinte meglátszott az, hogy egészséges, erős, izmos és erejének tudatában és érzetében levő imádasraméltó nő. Hófehér arcbőrű barna lány volt, akinek homlokát gyönyörű fekete hajkorona díszítette, amelyet hanyagon, minden bonyolódott és kiszámított kacérság nélkül kontyba fésült. És a sötét hajfonadékok alatt erőteljes élet lüktetett a nagy intelligenciára valló homlokban, a finom metszésű orrban és a vidám, derűs szempárban; míg arcának kissé teltebb és zömökebb alsó fele, a komolyságról tanuszkodó erős áll és duzzadt, telt ajak, szelid szívjóságát hirdették. E világról való, igazi földi nő volt, aki minden elvárható női odaadással és szerelemmel kecsegtetett. Igazi hitvestárs.

Péter ez első találkozás alkalmával tulságosan, szinte bántóan egészségesnek találta; önmagában megbízó lelki nyugalma kelleténél is derűsebbnek tetszett neki, amint sűrű, tömött

hajkoronájával, ártatlanul pőrére vetkezett remekidomu karjaival előtte állott. Visszatetszett neki, izgatta, mint valami más világból való, a többiektől egészen különváló lény, aki teljesen idegen előtte.

- Vilmos bátyám küldött engem ide...

A fiatal leány arczkifejezése rögtön megváltozott, elkomolyodott újra és nagy sietve vezette be őt a folyosóra. Aztán, miután a kapu rájuk záródott, megszólalt:

- Ön hirt hoz felőle... Bocsánatot kérek, hogy így fogadom. A cselédek ép most szappanozták be a fehérneműt és én most a hátuk mögött meg akartam győződni róla, vajjon jól végezték-e a dolgukat? Ismételve bocsánatot kérek, hogy idevezettem, de kegyeskedjék egy pillanatra ide besétálni. Tán jobb, ha először én tudok meg mindent.

Balra, a konyha melletti helyiségbe vezette, amely mosókonyhául szolgált. Egy nagy sajtár színültig tele volt szappanos vízzel, és a facővekekre teregetett fehérneműből csurogva csepegett a víz.

- Nos, mi van Vilmostal?

Péter erre egyszerűen elmondta a valót, hogy a fivére sebet kapott a kézcsuklyóján egy szerencsétlen véletlen folytán; ő a robbanás szemtanúja volt, Vilmos tehát nála keresett menedéket Neuillyben és azt óhajtja, hogy hagyják ott békében felépülni és el se látogassanak hozzá. Mialatt ezt elmondta, szavainak hatását figyelemmel kísérte Mária arcán, amelyen eleintén rémület és részvét tükröződött; aztán pedig nyugalmat erőszakolt magára, hogy megcsillapodva, józanul ítélhesse meg a helyzetet. Végre azt mondta:

- Tegnap esti levele majd megfagyasztotta a vért ereimben; biztos voltam benne, hogy valami baj történt. No, de hát hősiesen bele kell törődnünk és nem szabad mások előtt mutatni, hogy aggódunk. A kézcsuklyóján sebesült meg, de ugyebár, nem komoly seb?

- Nem. Csakhogy azért mégis olyan természetű seb, amely nagy óvatosságot és ápolást követel.

Mária erősen nézett Péter szeme közé, őszinte, nagy szemeinek nyílt tekintetével, amely Péter lelke mélyébe hatolt, hogy legtitkosabb rejtekeit kifürkészsze. Szembeszökően meglátszott rajta, hogy nagynehezen fojtja csak vissza az ajkára tóduló száz meg száz kérdést.

- Ennyi az egész, baleset következtében megsebesült. Nem bizta meg önt azzal, hogy részletebben mondja el nekünk a történeteket?

- Nem, ő egész egyszerűen azt akarja csupán, hogy önök ne aggódjanak miatta.

Mária erre nem faggatta tovább; hanem mint engedelmes nő tiszteletben tartotta Vilmos akaratát és megelégedett azzal, amit ő nekik a család megnyugtatóására üzent, anélkül, hogy csak igyekezett is volna bővebbet megtudni. És valamilyen reggel is, újra hozzáfogott a házi teendőkhöz, holott lelkében a tegnap esti levél keltette titkos rettegés dult, - úgy most is visszatért nyugodt, csendes erőre valló arczára a látszólagos lelki vidámság kifejezése és szemeiben újra felragyogott a bátor elszántságot hirdető ragyogó sugár.

- Vilmos, - szólalt meg Péter újra - egyetlen egy megbízást adott csupán, hogy adjam át Leroine asszonynak ezt a kis kulcsot.

- Jól van, nagymama itt van és különben is szeretném, hogy a gyerekek lássák önt... Majd bevezetem önt.

Most, hogy kissé megnyugodott, jól megnézte Pétert amolyan leplezetlen, jóakaró kíváncsisággal, amelybe némi szégyenkező szánalom is vegyült. Üde, fehér, gömbölyű karjai, melyekből az ifjúság illata áradt, még mindig fedetlenek voltak. Ártatlan nyugodtsággal, cseppet

se sietve, hajtotta le a ruha ujjait. Aztán levetette a nagy kék kötényt és láttatta gömbölyded idomainak erőteljes szépségét, amely egyszerű fekete ruhájában egészen érvényre jutott. Péter csak elnézte; semmikép se tetszett neki ez a leány és ámbár maga se tudta mért, valami felázadt a lelkében, amidőn oly mesterkéletlennek, oly egészségtől duzzadónak és oly derekasnak látta Máriát.

- Szabad kérnem, abbé ur, tessék utánam jönni, a kerten kell végigmennünk.

A háznak földszint, a folyosó átelleni oldalán, szemben a konyhával és a mosókonyhával, két nagy terme volt; a könyvtár, mely a Tertre-térre nyílt és az ebédlő, melynek ablakai a kertre néztek. Az első emelet négy szobája apa és fiu hálósobái voltak. A kert pedig, amely azelőtt is elég szűkecskére volt szabva, most már csak amolyan homokos udvarrá zsugorodott a tág vegyműhely felépítése folytán, mely a terület legnagyobb részét elfoglalta. Noha a vegyműhely terjedelmes volt, a hajdani fasűrűségéből két terebélyes, vén, mohos és görcsös törzsű szilvafa úgyszintén egy óriási, nagy termőerejű orgonabokor-csoport maradt meg, mely tavasszal teljesen virágba borult. És ezen orgonabokor tövében Mária magának egy jókora virágágyat tartott fön, hol kedvtelésből néhány rózsafát, rezedát és szegfűt nevelt és ápolt.

Egy kézmozdulatával rámutatott a fekete szilvafákra, az orgonabokrokra és rózsafákra, amelyekeken még alig-alig zöldelt egy-egy gyenge tavaszi rügy; a szabad természetnek e kicsiny zugára, amely még téli álmát aludta.

- Mondja meg Vilmosnak, hogy épüljön föl gyorsan és legyen már itt rügyfakadáskor.

Aztán, mivel Péter e perczen épp az arczába nézett, hirtelen elpirult. Nála gyakori volt ez az önkéntelen, megokolatlan, hirtelen pirulás, amely, mert a legártatlanabb szó is biborrrá gyújtotta az arcját, kétségbeejtette őt. Roppant nevetségesnek tartotta azt, hogy így fölhevül, mint valami dőre kis leányka, holott benne oly bátor sziv dobog. Csakhogy az ereiben lüktető tiszta női vér megőrizte veleszületett természetes szüziességének finom érzékenységét.

Valószínűleg azért pirulhatott el, mert attól félt, hogy a pap előtt úgy tűnhetett föl, mintha a férjhezmenetelére czélozna, midőn a tavaszt emlegette.

- Méltóztassék besétálni, abbé ur. A gyerekek ép itt vannak mind a hárman.

Ezzel bevezette a dolgozóterembe.

Ez egy igen tágas, ötméter magasságu, téglapadlózatu terem volt, kopasz, aczélszürkére festett falakkal. Sugaras fényhálózat, meleg napsugárfürdő langyos hullámai öntötték el a legtávolibb zugát is, beáradva a délre néző, Páris határtalan látóképére nyíló ablaksor hatalmas üvegabláin. Nyáron lebecsátották a nagy faredőnyöket, hogy a tikkasztó hőségű napok tulságosan perzselő hevét tompítsák. Ebben a teremben tartózkodott az egész család reggeltől estig, szakadatlan munka szoros és gyöngéd közösségében együvéforrva. Mindenki kénye-kedve szerint helyezkedett el benne, mindegyiknek megvolt a maga kiválasztott helye, ahol a többiektől teljesen elkülönítve, a munkájába elmélyedhetett.

Első sorban az apa foglalta el a terem felét a maga vegyműhelyével, a nagy kemenczével, a kísérletezéseire szükséges asztalokkal és a műszerek felállítására szánt polczokkal, az üvegajtós faliszekrényekkel, melyek zsufolásig meg voltak rakva palaczkokkal és retortákkal. Mellette Tamás, a legidősebb fia, kis kovácműhelyt, egy üllővel és furógéppel felszerelt, teljesen berendezett gépésműhelyt állított föl; mivelhogy ő mechanikus mesterembernek készült, csakis azért, hogy ne legyen kénytelen az apját elhagyni, hanem mint szerény munkatársa, segítségére lehessen bizonyos munkákban. A terem másik zugában a két fiatalabbik: Ferencz és Antal, békés egyetértésben fértek meg egy hatalmas asztal két oldalán, kartonok, forgatható könyvpolczok és irattartók egész halmaza közepett.

Ferencz nyerte volt el az egyetemi pálmát és mint első eminens jutott be a tanárképző intézetbe, ahol jelenleg vizsgára készült, Antal pedig, aki a klasszikai tanulmányokat utálta, egyedül a rajzolás szenvedélyének hódolva, testestől-lelkestől a fametszésnek szentelte idejét. Az ablak mellett pedig ép a betűző nap legragyogóbb sugárözöne közepett ott állott Máriának és a nagymamának a varróasztala, tele himzésekkal és kézimunkákkal. Finom szövetekkel és kényes apróságokkal zsufolt kis zúg volt ez, mely ott ékeskedett a mindenütt halomra gyült szerszámok, vaskos könyvek kissé durva egyvelege közepett.

Mária csengő hangján, amelyet nyugodt vidámságra erőltetett, odaszólott nekik:

- Gyerekek, gyerekek, itt az abbé ur, üzenetet hoz édesapától.

Gyerekek! Mennyi gyengéd ifju anyaiság rezgett e szóban, midőn azokhoz a felnőtt ifjakhoz fordult, akiknek nényeként tekintette volt magát hosszú éveken át. Tamás huszonhárom éves korában valóságos óriás volt; nagy szakállt eresztett már és magas homlokával, erős arczával meglepően hasonlított az apjára. Kissé nehézkes mozdulatu és lassu felfogásu, hallgatag, sőt kissé zord és félénk természetű fiu volt, aki gyermeki szeretetében örült e kézi ügyességet igénylő foglalkozásnak, amely őt a mester rendelkezésére álló egyszerű kézművessé avatta. Ferencznek, nálánál két évvel fiatalabb öccsének, arcza finomabb metszésű volt ugyan, de termetre majdnem egyformák voltak; neki is ugyanoly magas volt a homloka, ugyanoly határozott metszésű a szája. Az egészség és erő vegyülete lüktetett benne, amelyben a tudományos tanárjelölt finomult lelki élete csupán a szemek élénkebb, értelmesebb tüzeről volt felismerhető. A legfiatalabb pedig, Antal, akinek tizennyolcz éves ifjui megjelenése egy hajszálnyival se volt kevésbé erőteljes a bátyjáénál; szakasztott olyan szép és majdnem oly megtermett volt. Az anyjától örökölt szőke hajával és végtelenül szelid, álmodozva elmerengő kék szemével különbözött mégis tőlük. Mikor még fiatalabbak voltak és a Condorcet liceumban jártak, nagynehezen lehetett őket egymástól megkülönböztetni: csupán a termetükről lehetett rájuk ismerni; akkor is csak úgy, ha korfokozat szerint állították őket egymás mellé. Még most is könnyen össze lehetett őket tévesztetni, ha nem voltak együtt mind a hárman, hogy észre lehessen venni rajtuk azokat az elütő egyéni vonásokat, amelyek az élet folyamán mindegyikükénél erősebben érvényesültek.

Amidőn Péter belépett, mind a hárman oly mélyen el voltak merülve a munkájukba, hogy nem hallották az ajtó nyílását. És Péter újra meglepődött azon a bámulatos önfigyelmen és lelakiszilárdságon, amelyet az elébb már Máriánál is megbámult, hogy még a legsajgóbb aggodalom közepett is hozzá tudtak fogni a mindennapi munkához. Tamás munkás-zubbonyában nagy gonddal fűrészelgetett egy darab rezet ügyes és kerges kezeivel; Ferencz íróasztala fölé hajolva határozott, nagy vonásokkal irogatott; míg az asztal másik végében Antal finom vésővel a kezében egy képes lap számára készülő fametszeten dolgozott. Mária csengő hangjának hallatára felvetették fejüket.

- Gyerekek, apa küld nektek üzenetet!

Erre mind a hárman egyszerre felugrottak és abbahagyva munkájukat, közelebb léptek. Mind ott állottak, korfokozat szerint oly bámulatosan hasonlítva egymásra, hogy valami hatalmas és erős óriás család ivadékainak látszottak. És abban a perczen, amidőn szó volt az apjukról, egyszerre megéreződött rajtuk, hogy lelkeik összeolvadnak, együvéfűződnek és hogy hatalmas mellükben most már csak egy és ugyanaz a szív dobog.

Ugyane pillanatban a dolgozóterem háttérében egy ajtó nyílt és a nagymama jelent meg a küszöbön, a dolgozóterem fölött levő emeleti szobájából lejövet, ahol ő Máriával együtt lakott. Egy matring pamutért ment fel csak az imént a szobájába és most merőn bámult a papra, nem tudva azt, mi járatban lehet itt.

A fiatal lány magyarázatát adta:

- Ez az ur Fromont abbé, Vilmos öccse, aki Vilmos megbízásából látogatott el hozzánk.

Péter maga is nagy érdeklődéssel szegezte rá vizsga szemét, mert meglepődött azon, hogy hetven éves korában még ilyen egyenes tartásu, szívós, életerőtől duzzadó nőnek látja. Kissé megnyult arczán hajdani szépségeinek nyomai a komoly női báj lebilincselő varázsában nyilatkoztak meg; fiatalos tűz izzott barna szemeiben; szintelen ajkai, amelyek közül teljes ép fogsora fehérlett, megőrizték határozott, szilárd metszésüket.

Csupán néhány ezüst hajszál fehérlett ósdi divatra fésült fekete hajfonadécai között. Orczái pedig az idők folyamán virágsziromként elfonnyadtak; mély, szimmetrikus ránczok szeltek keresztül-kasul, melyek arczkifejezésének valami különös előkelő nemességet, azt a fonséges anyakirálynői előkelőséget kölcsönözték, amelyet megjelenése és örökké fekete gyapjuruhába öltözött magas szikár alakja magán viselt még akkor is, még ha a legdurvább munkákat végezte is.

- Vilmos küldi önt, uram? - szólt Leroine. - Ugyebár megsebesült?

Péter meglepődve azon, hogy az öreg asszony eltalálta a valót, újra elbeszélte az egész történetet.

- Igen, a kézcsuklóján esett egy seb. De nem kell valami közvetlen komoly veszedelemtől tartaniok.

Péter ugyanis érezte, hogy a három fiun aggódó rémület borzong át; mindhármuk egész valója abban a vágyban összpontosult, hogy apjuk védelmére, segítségére siessenek. Az ő kedvükért keresett vigasztaló, reménynyel kecsegtető szavakat.

- Nálam van Neuillyben. Gondos ápolás mellett remélhetőleg nem fog beállni semmi komplikáció. Azért küldött ide, hogy megmondjam önöknek, ne aggódjanak miatta egy cseppet sem.

Nagymama a legkisebb nyugtalanságot sem árulta el. Nagyon higgadt volt: szinte olybá tünt föl, mintha olyasmiről értesülne csupán, amit már előre tudott. Sőt úgy tetszett, mintha megkönnyebbülne a lelke, mintha megszabadulna valami titkos, gyötrelmes rettegéstől, amelyről senkinek se szólt.

- Ha önnél van, uram, akkor mindenesetre a lehető legjobb helyütt van és minden veszélytől ment. Tegnap esti levele, amely nem magyarázta meg nekünk, micsoda ok tartja őt távol tőlünk, meglepett bennünket és előbb-utóbb némi aggodalom is ébredt volna bennünk... De most minden rendben van.

A nagymama meg a három fiu ép oly kevésbé faggatták őt bővebb magyarázatok miatt, mint Mária. Péter az asztalok egyikén észrevette a reggeli lapokat, amelyek kitérve ott heverték és csak úgy hemzsegték a merényletről beszámoló tudósításoktól. Biztosan olvasták és azért remegtek, hogy az apjuk valahogy kompromittálva ne legyen e rettenetes esemény folytán. De vajjon mit tudtak ők? Salvatról nem tudhattak semmit; nem tudták egybefűzni a váratlan körülmények előre nem látható láncolatát, amely a találkozást és később a sebesülést maga után vonta.

A nagymama kétségkívül többre van beleavatva. Hanem Mária, meg a három fiu nem tudtak semmiről; ők még sejteni se merték volna a valót. A hódolatteljes tisztelet és gyengéd szeretet minő hatalmas ereje nyilatkozott meg az apába vetette föltétlen és ingathatatlan bizalomban, e derűs nyugalomban, amely megszállta őket, mihelyt az apa azt üzent nekik, hogy ne aggódjanak miatta.

- Asszonyom, - szólalt meg Péter újra - Vilmos arra kért, hogy adjam át önnek ezt a kis kulcsot és juttassam eszébe, hogy az esetre, ha őt baj érné, tegye meg azt, amivel önt megbizta.

Az öreg asszony alig rezzent össze, midőn átvette a kulcsot és egyszerűen, mintha egy beteg legmindennapibb fogadalmáról lett volna szó, ezt válaszolta:

- Jól van, mondja meg neki, hogy úgy lesz, ahogy kívánja. Tessék helyet foglalni nálunk, uram!

Péter ugyanis mindeddig állva maradt volt. El kellett fogadnia a kínált ülést, noha kényelmetlen feszélyezettség tartotta még mindig fogva a lelkét. Azon volt, hogy ez észre ne vevődjék rajta ebben a házban, ahol ő tulajdonképpen családjá körében volt. Mária, aki munka nélkül nem tudott meglelni, megint valami himzésbe fogott bele, ama finom tűfestések egyikébe, amelyet egy nagy kelengye- és fehérnemű-czég számára készített, mert makacsul ragaszkodott ahhoz, hogy - amint nevetve szokta mondani, - legalább a zsebpénzét maga keresse meg. A nagymama is régi megszokásból, amelyhez még vendégek jelenlétében is hű maradt, újra folytatta az örökös harisnyakötést, amely célból lehozta volt magának a szükséges pamutot. És úgy Ferencz, mint Antal, visszatérve íróasztalukhoz, letelepedtek régi helyükre; csupán Tamás támaszkodott állva az ő csavargépjéhez.

- Holnap ám ellátogatunk apához mindannyian, szólalt meg.

Mária időt se engedve Péternek, hogy válaszoljon, hirtelen fölvetette a fejét.

- Nem, nem, apa megtiltja, hogy valaki elmenjen hozzá látogatóba; mert ha ránk esetleg leselkednek és nyomon követnének, az ő menedékhelye is el volna árulva. Ugy-e bár, abbé ur?

- Tényleg okosabb lesz, ha önök lemondanak a viszontlátás öröméről, míg ő maga visszajöhet ide. Az egész csak két-három hét kérdése.

A nagymama rögtön helyeselte.

- Magától értetődik, ez így lesz a legokosabb.

A három fiu erre nem feszegette tovább a dolgot s beletörődött abba a titkosan őrlő nyugtalanságba, amely az egész idő alatt fogja eltölteni majd a lelküket; hősiesen mondtak le erről a látogatásról, amely nekik oly nagy örömet okozott volna. Lemondtak róla, mert apjuk így parancsolta és mert ettől függött talán apjuk sorsa és élete.

- Akkor hát, - szólalt meg Tamás, - legyen oly szives, abbé ur és mondja meg neki, hogy én, mihelyt itt szünetelni fog a munka, rögtön a gyárba szándékszem visszatérni, hol kényelmesebben tudom folytatni azokat a kísérleteket, amelyekkel jelenleg foglalkozom.

- És kegyeskedjék neki részemről ismételtén kijelenteni, - tette hozzá Ferencz, - hogy ne aggódjék az én szigorlatom miatt. Kitünően indul. Majdnem biztos vagyok a sikerben.

Péter megígérte, hogy semmit se felejt el. Mária pedig mosolyogva vetette fel a szemét és Antalra nézett, aki elmerengve hallgatott.

- Hát te kicsikém, te nem üzensz semmit?

Antal mintegy álomból felocsudva, szintén elmosolyodott.

- De igen; azt, hogy te nagyon szereted őt és hogy jöjjön haza hamar, hogy boldogíthassad.

Mindnyájan elmosolyodtak. Mária maga is igen fesztelenül mutatta a jövőbe vetett bizalom csendes és nyugodt örömteliségét. Boldog, vidám szeretet fűzte őket egymáshoz. Még a nagymama fakó ajkai is komoly mosolyra derültek; mert ő is örült annak a boldogságnak, mit az élet ígérni látszott számukra.

Péter ott akart maradni még néhány perczig. Beszélgetésbe elegyedett velük és csodálkozása nőttön-nőtt. Egyik meglepetés a másik után érte ebben a csendes otthonban, ahol a legelzüllöttebb, legkétértelműbb életet, az erkölcsi törvények ellen való fellázadás romboló káoszát vélte feltalálni.

És ime, oly gyöngéd, szeretetteljes vidámságra, oly hatalmas fegyelemre akad, hogy szinte kolostori komolyság és puritánság jellegét adta e háznak, amelynek szigorát csak a fiatalság derüs vidámsága enyhítette.

A fényes napsugárözöntől langymeleggé hevített tágas termen megérezte a munkásság és a béke illatát. De legjobban meglepte őt a szigorú nevelés, a lelkek és szívek hősiessége. Ezek a fiúk, akik anélkül, hogy személyes érzelmeikből egy parányit is elárulnának, anélkül, hogy megengednék maguknak apjuk tetteinek megbíráását, belenyugosznak abba, amit az apa üzen nekik és mindennapi teendőikhez visszatérve, némán, sztoikusán várják az események továbbfejlődését! Ennél egyszerűbbet, magasztosabbat, méltóságteljesebbet képzelni se lehet! Hát még Máriának, meg a nagymamának mosolyderüs hősiessége, akik mindketten a vegyműhely fölött alusznak, hol a legrettenetesebb robbanószerek vannak halomra gyűjtve, amelyek minden pillanatban a bekövetkező robbanás örökös veszedelmével fenyegetik őket!

Bár ez a bátorság, ez a rend, ez a méltóságteljes magaviselet Pétert meglepték; azért szívét meg nem hatották. Nem volt oka panaszra. Ha nem is szeretetteljes, de kifogástalan fogadtatásban részesült náluk, ámbár eddig csak egészen idegen papnak tekintették. Mindamellet ellenséges indulattal viseltetett irántuk; mert lelkét fellázította az a tudat, hogy ő itt oly légkörben van, hol lelki kinjainak egyikét se osztják, sőt nem is sejtik. De hát mit tesznek ezek az emberek, hogy ilyen nyugodtak és ilyen boldogok? Vallási hitetlenségük, a tudományba vetett egyedüli hitük mellett hogyan lehetséges ez, midőn szemtől-szembe látják a rettentő Párist, amint mély nyomorának és ezer igazságtalanságának határtalan háborgó tengerét kitarja előttük? Megfordult és kitekintett a hatalmas ablaktáblákon, amelyeken át kilátás nyílt a végtelenségbe vesző, mindig szemük előtt levő és óriási életerőtől lüktető Párisra.

A téli délután ez órájának rézsutosan letünő napsugaraiban csillogó fényporködben uszott az egész város, mintha a menybolt égi dicsfényében elrejtett, láthatatlan szántóvető teli marokkal szórta volna ezt a szerteporzó fénymagot, amelynek aranyözőne mindenüvé lecsapódott és teljesen elborította ez óriási barázdás térséget.

A tetők és szobrok végtelen khaosza e perczben egyetlenegy nagy, hatalmas szántóföldnek látszott, amelyen valami óriás ekéje vont a végig barázdáit. És Péter lelkében minden kéjelmetlen érzésen felülkerekedő, legyőzhetetlen remény, ösztönszerű sejtelem támadt, amint azon tündökölt, vajjon nem-e a jónak magvai ezek, vajjon az isteni napfény nem veti-e el a világosságot Páris talajába, hogy belőle sarjadjon fel a jövő nagy aratása, a jog és igazság ama főnséges aratása, amelyről ő már lemondott.

Végre fölkelt és azzal az ígérettel távozott, hogy rögtön ide fog sietni, ha rosszra találnának fordulni a dolgok. Mária kikísérte az utcára vezető kapuig. Hirtelen újra kicsattant az arcán a vér, az a kislányos pirulás, amely őt annyira bosszantotta; orcái biborra gyultak, midőn bucsuzáskor ő is szeretetteljes üzenetet akart küldeni a sebesültnek. De azért bátran kimondotta a szót és vidám, szelid szemeivel nyíltan tekintve a pap szeme közé, így szólt:

- Viszontlátásra, abbé ur! Mondja meg Vilmosnak, hogy várom és szeretem!

VIII.

Három nap telt el így. A neuillyi kicsiny házikóban Vilmos forró lázban égő testtel hevert vánkosán. Gyötrő türelmetlenség emésztette minden reggel, amikor megérkeztek a hírlapok. Péter eleinte megkísérlette ugyan, hogy a lapokat keze alól eltegye; de látva azt, hogy fivére ekkor még izgatottabb, azt tette, hogy saját maga olvasott fel neki mindent, amit a merényletről irtak, az új meg új hírek valóságos özönét, amely ki nem apadt a lapok hasábjain.

Soha még ilyen gátat nem ismerő, szenvedélyes áradat nem viharzott föl a sajtóban. Maga a Globe, amely rendesen oly komoly, oly tartózkodó, oly óvatos volt, ez egyszer szintén nem ismert mérsékletet, hanem a túlzásig vitt részletes tudósítás őrző hóbortjának hódolt. Hát még a kevésbé kényes, tartózkodást és mérsékletet nem ismerő lapok, különösen a »Nép-szava«; hogy kiaknázták ezek a közönség lázas érdeklődését, hogy rémítették és izgatták az utca népét, csak hogy a lapjuk minél több példánya keljen el! Minden reggel valami újabb rémmesével, valami még borzalmasabb történettel kedveskedtek, hogy földulják a kedélyeket. Azt híresztelték, hogy Duvillard báró naponta durva hangú fenyegető leveleket kap, amelyekben azt tudatják véle, hogy meg fogják ölni a feleségét, a fiát, a leányát, hogy levegőbe röpitik a palotáját; olyannyira, hogy a palotát éjjel-nappal polgári ruhába öltözött rendőrök serege rajzolta körül.

Máskor meg hajmeresztő történetet meséltek a Madeleine templom mellett való kanálisról, ahova anarkisták bujtak volna el és aknát fúrtak az egész városrész alatt, ahova hordószámra szállították a lőport, egy óriási tüzhányót teremtve, amely maholnap eltemeti Párisnak a felét. Vagy pedig nagy garral hirdették, hogy egy óriási nemzetközi összeesküvés fonalára akadtak, amelynek hálójá befonja egész Európát, a legsötétebb Oroszország határától le Spanyolország legdélibb csucsáig és amelynek kitörésére Franciaország fogja megadni a jelet, amidőn majd három napig tartó mészárlás fog dühöngve pusztítani; a boulevardokat a mitrailleuse fogja végigsöpörni és a vért hömpölygő Szajna habja biborosan piroslik. A sajtó e szép, dicső és szellemes munkálkodása révén szörnyű rémület uralkodott az egész városban; a megszeppent idegenek seregesen szöktek meg a szállodákból. Egész Páris olyan volt, mint valami óriási tébolyda, ahol a legbálgább képtelenségek is hitelre találtak.

De nem ez okozta Vilmos rettegését. Ő csupán Salvat miatt aggódott és rettegve leste, hogy minő új meg új nyomokon járnak a lapok. Salvatot eddig nem fogták el még; sőt eleddig még egyetlen egy hírlaptudósítás se jelentette, hogy nyomára akadtak volna; hanem egyszerre csak Péter a lapok valamelyikében egy kis megjegyzést olvasott, amelynek hallatára a sebesült elsápadt.

- Nini, úgy látszik, hogy a Duvillard palota kapualjának omladécai között egy szerszámot, holmi vésőt leltek, amelynek nyelén a Grandidier névre, egy híres gyáros nevére, bukkantak. Ma ezt a Grandidiert a vizsgálóbíró elé idézték.

Vilmos arcza kétségbeesett kifejezést öltött.

- No, most helyes nyomon haladnak. Bizonyosan Salvat ejtette le. Mielőtt hozzám jött nap-számba, Grandidier gyárában dolgozott... És Grandidier útján kitudódik majd minden; most már csak a megtalált fonalat kell követniök.

Péternek eszébe jutott a Grandidier-gyár, amelyről Montmartreban említést tettek volt és ahol Tamás, Vilmos legidősebb fia, a gépész, dolgozni szokott még néha, miután ott végezte volt tanoncz-idejét. De még mindig nem mert kérdéseket intézni a bátyjához; érezve azt, hogy

annak rettegő gyötrelme milyen komoly, milyen fenkölt, milyen ment a saját személyét féltő aljas, hétköznapi aggodalomtól.

- Igaz, hisz azt mondtad, - szólalt meg Vilmos, - hogy Tamás az én távollétem alatt ott szándékozik dolgozni a Grandidier gyárban, amaz új motor érdekében, amelyen most törő a fejét és amelynek szerkezetét már félig-meddig kieszelte. És ha ott rendőri nyomozást indítanak meg, szinte látom, hogy őt is kérdőre vonják majd; ő meg nem akar válaszolni, mert félti a titkot... Feltétlenül kell hogy értesítsük, még pedig rögtön.

Péter készségesen ajánlkozott is erre, anélkül, hogy Vilmos nyílt szavakba foglalta volna a kívánságát.

- Ha akarod, fölkeresem Tamást ma este a gyárban. Tán tudok egyuttal Grandidier urral is beszélni; akkor legalább meghallom, mit vallottak ma a vizsgálóbíróknál és milyen stádiumban van az ügy.

Vilmos könyes szemekkel, forró kézszorítással köszönte meg Péter testvéri szeretetét.

- Igen, igen, kedves öcsém, tedd ezt; ez nagyon okos és helyes cselekedet lesz.

- Annál is inkább, - folytatta a pap - mert ma úgyis el akartam menni Montmartreba. Egy kínos gondolat gyötör, amelyről neked nem is akartam szólni. Ha Salvat megszökött, akkor bizonyára magára hagyta az asszonyát meg a gyermekét. A merénylet napjának reggelén olyan nyomorban, olyan szükségben láttam szegényeket, hogy majd megszakad a szívem, ha eszembe jutnak ezek a szegény, elhagyatott teremtések, akik most talán éhen halnak. Ha a férfi odább állt, az asszony meg a gyerek éhen veszhetnek.

Vilmos, akinek jobbjá még mindig görcsösen kulcsolta át Péter ujjait, még forróbban szorította meg a kezét és reszkető hangon rebegte:

- Igen, igen, ez nemes, jó cselekedet lesz. Tedd meg, öcsém, tedd meg.

A fűzfa-utczai omlatag ház, a nyomor és szenvedés ez ocsmány hajléka, mélyen bevésődött Péter emlékezetébe, mint valami undok csatorna, amelyben Páris szegényei haldokolnak. És midőn aznap délután újra arrafelé vette útját, ugyanabban az állapotban találta, mint a multkor; ugyanaz a ragadós pocsolya, ugyanazok a szemétdombok mocsokolták be az udvart; a sötét, büzös és nedves lépcsőkből ugyanannak az elhagyatottságnak és ugyanannak az inségnek büzös lehellete gomolygott föl.

Télen, amikor a belváros szép utczái felszikkadnak és megtisztulnak, a nyomorultak városrészei amott lenn borusak és sárosak a nyomorultak szálnalmas hadának szakadatlan járás-keleése folytán.

Ismerve a járást, Péter a Salvat lakásához vezető lépcsőn haladt fel fülszakgató gyereksírás lármája közepett. Az apró jószágok ordítottak és sikoltottak; aztán egyszerre elhallgattak, mire siri csend borult az egész épületre. Péter lelkén átczikázott a szegény öreg Laveuve emléke, aki a földön fetrengve halt meg ott, mint valami sövényaljon megdöglő kutya és ez az emlék megfagyasztotta ereiben a vért.

Hideg borzongott át egész valóján, midőn Salvatéknak aajtájához ért és kopogtatására néma, siri csend válaszolt. Egy lehelet se lebbent, egy lélek se jött elébe.

Ujra kopogtatott, és minthogy még most se mozdult meg semmi, azt hitte, hogy nincs odahaza senki. Tán elvitte volt Salvat innen az asszonyt, meg a gyereket; tán idegenbe követték őt, ahol valami viskóban huzódnak meg. De a dolog mégis meglepte, mert a szegény ember nem szokott költözködni; inkább ott hal meg, ahol szenvedett. Halkan kopogtatott harmadszor is.

A mély csendben végre halk nesz, könnyű léptek zaja hallatszott. És egy igen vékony gyermekhang szólalt meg félve, habozva.

- Ki az?

- Én vagyok, Fromont abbé.

Ujra mély csend állt be, semmi sem mozdult. Rövid habozás és tanakodás követte.

- Az az abbé, aki a multkor itt volt, - tette hozzá Péter.

Ez egy csapással véget vetett minden habozó bizonytalanságnak; az ajtó megnyílt és a kis Céline beengedte a papot.

- Bocsánatot kérek, abbé ur; de a mama elment és a lelkemre kötötte, hogy senkit a világon ne ereszszek.

Péter egy pillanatra azt hitte, hogy Salvat bizonyára idehaza rejtőzködik. De amint egy pillanattal körülnézett ez egyetlen szobában, amelyben az egész család összebuja, az ellenkezőjéről győződött meg. Theodora asszony bizonyára rendőri házkutatástól tart. Vajon látta-e azóta Salvatot? Vajon tudja-e, hogy hol rejtőzködik; vajjon itt járt-e, hogy tőlük elbúcsúzzon és őket megnyugtassa?

- Hát a papa sincs itthon, piczikém?

- Oh nem, abbé ur, a papának dolga van; elutazott.

- Micsoda? Elutazott?

- Igen, nem jött haza éjszakára és nem tudjuk, hova lett.

- Tán munkába szegődött.

- Oh nem, akkor küldene pénzt!

- Tehát uton van?

- Nem tudom!

- Bizonyosan irt a mamának levelet.

- Nem tudom.

Péter abbahagyta a kérdezősködést, mert röstelte, hogy vallassa ezt a tizenegy éves gyereket, aki egyedül van idehaza. Lehet, hogy a gyerek tényleg nem tud semmit, hogy Salvat óvatosságból hirt se hallatott magáról. Nagyon őszintének látszott ez a szelid, értelmes, szőke gyermek, kinek arcán igen komoly kifejezés ült; az a koraérett komolyság, amelyet a rendkívüli nyomor olt bele a gyermek lelkébe.

- Nagyon sajnálom, hogy Theodora mama nincs itt, szerettem volna vele beszélni.

- Kérem, abbé ur, méltóztatnék tán egy kicsit várni. A mama Toussaint bácsihoz ment csak ide át a szomszédba, a Mercadet-utczába; nem maradhat el sokáig, mert egy jó órája, hogy elment.

Aztán az egyik székről lerakta a rajta levő aprófát, amelyet bizonyára valami gazdátlan telken szedhetek össze s leültette az abbét.

A fületlen szoba, amelyen szembeszökően meglátszott, hogy lakóinak nincsen kenyere, fagyasztó ürességtől kongott. Megérződött rajta a férfi, a családfő távolléte, annak a lénynek eltűnése, aki az erőt és akaratot képviselte a családban; azt az erőt, amelyre még hosszú munkapangás után is számítanak és akiben biznak.

A férj elmegy hazulról és addig járja a várost, amig végre mégis hazahozza a legszükségesebbet, azt a falat kenyeret, amelyen osztozkodnak és amely az éhhaláltól védi meg őket. De mihelyt a férfi elhagyta a házat, azonnal beáll a véginség, a teljes elhagyatottság; az asszony és a gyermek támasz és segítség nélkül állanak, a legnagyobb nyomorba süllyednek.

Amint Péter ott ült, és nézte ezt a szegény, vézna, kristálytiszt, kékszemű kis teremtet, akinek kissé széles ajkai mosolyra nyitak, nem tudta megállani, hogy új kérdést ne intézzon hozzá.

- Hát magácska nem jár iskolába, babám?

A kicsike elpirult.

- Nincs czipőm, nem mehetek.

Péter tényleg észrevette, hogy piczi lábain rongyos papucs volt csupán, melyből piczi, vörösre fagyott lábujjai kandikáltak ki.

- Különben is azt mondta Theodora mama, hogy amikor az embernek nincs mit ennie, akkor iskolába se megy... Szegény Theodora mama dolgozni akart, de nem bír, mert a szeme mindjárt tüzel és könybe lábbad... Így hát nem tudjuk, hogy mit csináljunk; tegnap óta egy krajczárunk sincs és ha Toussaint bácsi nem kölcsönözhet a mamának husz soust, akkor végünk van.

Ajkai körül még mindig öntudatlan mosoly lebegett, mialatt két nehéz nagy könnycsepp csordult ki két szeméből. Olyan szívszakgató látvány volt ez a gyereklányka, aki egyesegyedül volt az üres szobában és nem nyitotta ki az ajtót senkinek, mintha örökre el volna szigetelve a boldogoktól, hogy Péter érezte, mint ébred föl lelkében a nyomor elleni dühös fölháborodás, a társadalmi igazságszolgáltatás után való epedő sóvárgás, mely egész hitének, minden vallási meggyőződésének rombadőlten szenvedélyesen izzott ereiben.

Tíz percz múlva türelmét veszítette, mert eszébe jutott, hogy neki a Grandidier gyárba kell mennie.

- Csodálom, hogy Theodora mama még nincs itt. Bizonyosan elbeszélget valakivel, - szólalt meg a kis Céline.

Aztán egyet gondolt.

- Tudja mit, abbé ur, ha tetszik, elkisérem magát Toussaint bácsihoz. Itt a szomszédban lakik, csak az utcasarkon kell befordulni.

- De ha nincs czipője, babám?

- Oh, az nem határoz, hisz járok én máskor is meztláb.

Péter fölkel:

- Jól van, ez lesz a legokosabb, kíséren oda, piczikém. Veszek én magácskának egy pár czipőt.

Céline arcocskája biborra gyult. Gyors léptekkel követte, miután előbb, mint jó kis gazd-asszony, kétszer rázárta az ajtóra a kulcsot, ámbár nem volt mit elzárnia.

Theodora asszonynak az az ötlete támadt volt, hogy mielőtt bekopogtatna Toussaint fivéréhez, hogy tőle husz fillért kérjen kölcsön, előbb szerencsét próbál a hugánál, aki Chretiennot hivatalnok neje volt és a Rochechouard-boulevardon négyszobás lakásban lakott. Ez kinos lépés volt ugyan; de mégis elhatározta magát erre az utra is, mert bántotta az a gondolat, hogy Céline tegnap óta bőjtölt.

Toussaint, gépészbátyja, ötven éves volt. Ő apjuk első házasságából származott. Az atyja özvegy sorra jutva, egy igen fiatal varrónőt vett el, aki öt három leánygyermekkel ajándékozta meg.

Igy volt megmagyarázható az, hogy a legöregebbik leány tiz évvel volt fiatalabb nálánál, Hortense, a legfiatalabbik pedig tizenhatsz esztendővel.

Midőn az apjuk meghalt, Toussaintnak mostoha anyja és három nővére szakadt egyszerre a nyakába. A legnagyobb baj pedig az volt, hogy nagyon fiatal létére, már neje és gyermeke is volt. Szerencséjére mostohaanyja mint igen dolgos és okos asszony tudott magán segíteni.

Ujra varrónőnek szegődött abba a szabóműhelybe, ahol Paula kezdte volt a mesterséget tanulni. - Azután Leoniet is bevitte oda; csupán a legfiatalabbik lányt, a három közül a legszebbet és a legfinomabb modorut, anyjának ez elkényeztetett kedvencét, járattak tovább is iskolába, mert büszkéek voltak sikereire. Később, miután Paula Labitte kőmíveshez ment nőül, Leoniet pedig Salvat, a gépész vette feleségül, Hortense, aki egy martyr-utcai cukrászüzletben mint pénztárosnő kapott alkalmazást, ismeretséget kötött Chrétiennel hivatalnokkal, akit a lány szépsége lebilincsel és aki tapasztalva azt, hogy kedvesül nem nyerheti meg, feleségül vette.

Leonie igen fiatalon halt meg röviddel anyja halála után; mindketten valami ragályos láznak estek áldozatul. Paula, kit a férje faképnél hagyott, azóta vadházasságban élt Salvattal, akinek leánya mamának hívta őt. Szegény majdnem éhen halt. Egyedül csak Hortense lakott egy szép, új házban kibérelt lakásban és vasárnap olcsó selyemruhában is járt; egyszerűen polgári életet élt; de pokoli tengődés és rettenetes nélkülözések árán érte ezt el.

Theodora asszony tudta jól, hogy a nővére milyen kínos anyagi zavarokkal küzd a hónap vége felé. Azért csak nagy szepegy koczkáztatta meg ezt az utolsó kísérletet. Meg aztán Chrétiennel, akit a szegénység idővel igen elkésértett és aki a feleségét, mióta bájai hervadásnak indultak, azzal vádolta, hogy ő az oka eltévesztett életének, nem akart az asszony családjával érintkezni, mert restelte ezt a rokonságot. Toussaint még megjárta, az legalább tisztességes mesterember volt. No de ez a Paula, ez a Theodora asszony, aki vadházasságban élt Salvattal a gyermek szemeláttára; meg ez a Salvat, aki az egyik műhelyből a másikba vándorolt és sehol meg nem ragadt, akit egyetlen főnök se akart munkába fogadni! Ez a visszatérő nyomor, ez a sok gyalázat és aljasság végre szemet szurt ennek a kis hivatalnoknak, akit az élet ezer baja és gondja rossz emberré változtatott. Megtiltotta hát Hortensenak, hogy nővérel érintkezzen.

Mindamellett Theodora asszonyt, amint a Rochechouard boulevardbeli bérház lépcsőjén felhaladt, amelynek fokait szőnyeg borította, bizonyos büszkeséggel töltötte el az a tudat, hogy az ő nővére, vérbeli rokona ilyen pompa között lakik. Egy harmadik emeleti hétszáz frankos udvari lakást laktak. A takarítónő, aki négy órájában állított be, hogy megfőzze az ebédet, már ott volt. És ő nyitott ajtót a látogatónak, mert ismerte; de mindamellett kissé aggódó meglepetést árukt el annak láttára, hogy Theodora asszony ilyen lomposan és kopottan mer idejönni. Theodora asszony megütközödé állott meg a kis szalon küszöbén, midőn látta, hogy a nővére zokogva és megtörten gubbaszkodik ama kék ripszkarosszék egyikében, amelyekre oly büszke volt.

- Mi a bajod? mi történt?

A harminczkét éves fiatal asszony nem volt ám többé a szép Hortense. Szépszemü, dushaju szőke babaarcza és magas, karcsu termete a régi maradt ugyan. Csakhogy ő, aki ezelőtt annyi gondot fordított magára, most kétes tisztaságu fésű-köpenyegében járt; pillái kivörösödtek és finom arczbőre elfonnyadt. Egymásután következő kétszeri lebetegedése, két kis lánykájának születése, akik közül ez egyik kilencz, a másik tizéves volt, nagyon megviselte. Ezen-

kivül pedig önző, fenhéjázó asszony létere már ő is rég megbánta ezt a házasságot; mert azelőtt olyan ritka szépségnek hitte magát, hogy mesebeli királyfi palotájára és kincseire tartotta magát méltónak.

Olyan nagy volt a kétségbeesése, hogy nővéreinek váratlan látogatása se lepte meg.

- Te vagy, Paula! Jaj, ha tudnád az én rengeteg sok bajomat, meg hogy micsoda szörnyű csapás ért!

Theodora asszony azonnal Luciennere és Marcellera, a két lánykára gondolt.

- Betegek a gyerekeid?

- Nem, nem, a szomszédasszony elvitte őket sétálni... De mit szólsz hozzá, lelkem, már megint várandós vagyok. És az imént, mikor reggelinél szóba hoztam ezt Chretiennotnek, olyan éktelen dühre fakadt; szidott és gyalázott és durva szavakkal azt vetette a szememre, hogy én vagyok az oka. Mintha én tehetnék róla! Hisz enyém a baj; úgyis elég szerencsétlen vagyok.

Ismét keserves zokogásra fakadt és szakadozottan, rebegve mondotta el, hogy mennyire meglepte őket ez a váratlan tapasztalat; mert ők már rég feltették magukban, hogy nem lesz több gyermekük. Még valóságos szerencse, hogy az ura tudja, hogy sokkal jobban szereti a nyugalmat, sokkal tunyább és szelidebb lelkű, semhogy meg tudná csalni.

- Hát én uram, Istenem, - vigasztalta őt Theodora asszony, - ezt a harmadik gyereket is csak úgy fogjátok felnevelni, mint a másik kettőt.

A harag azonnal felszárította Hortense könnyeit.

- Te jól beszélsz, mondhatom. Látszik, hogy nem ismered a viszonyainkat. Hogy a manóba neveljük föl, micsoda pénzen, amikor így is alig futja a jövedelmünk?

És megfélekedve arról a polgárnői dicsőorról, amely őt szokás szerint arra birta, hogy vagy hallgasson, vagy hazudjon, nyíltan bevallotta, hogy milyen anyagi zavarokkal küzdenek, hogy az év elejétől a végéig milyen rettenetes pénzszükségben sinylődnek.

Maga a házbér hétszáz frankra rug. Abból a háromezer frankból, amit a férje keres a hivatalban, alig jut egy hónapra több, mint kétszáz frank. Hogy lehet abból megélni, amikor arról van szó, hogy mind a négyen jóllakjanak, ruházkodjanak és még a rangjuknak megfelelőleg is éljenek?

Majd az urának volt föltétlenül szüksége egy új öltönyre, majd az asszonynak egy új ruhára, amelylyel társadalmi állásának tartozott, nehogy belőle kirekesztessék.

Meg aztán mennyi czipőt rongyolnak el a gyerekek minden hónapban; szóval csupa olyan mellék-kiadás, amelyeket nem lehetett megnyirbálni. Amugy is egy tál étellel érték be; a bort is megvonták maguktól; de voltak ám esték, amikor mégis kocsit kellett bérelniök. Említést se téve arról, amit a gyerekek elfecsérelnek és tönkre tesznek. Meg arról a megbomlásról és fejetlen rendetlenségről, amelynek a háztartás indult az asszony csüggedt nemtörődősége folytán. A férj is elcsüggedt, kétségbeesett; meg volt győződve róla, hogy soha ki nem vergődik ebből a nyomorúságból, még ha a jövedelme valamikor a négyezer frank nem remélt összegét érné is el. Szóval a kishivatalnok pénzzavara türehetlenné vált, ami alapjában véve épp oly kinos, mint a kézimunkával kenyerét kereső munkás sötét nyomora. Oh, ez a hamis külszin, ez a hazug fényűzés, ez a fenn az ernyő, nincsen kas! S mindezt a sok szenvedést és vagyoni elzüllést leplezgeti a tanult ember a feletti gögös büszkesége, hogy ő nem dolgozik a két kezével mint valami építőpallér a gerendázaton vagy mint a mesterember csavargépjé mellett.

- De hát utóvégre csak nem fogjátok azért megfojtani a piczit? - szólalt meg Theodora asszony.

Hortense visszaroskadt a karosszékebe.

- Hát persze hogy nem, csak hogy most már igazán végünk van. Már a kettő is sok volt; most meg ime egy harmadik. Édes uram Istenem, mi lesz velünk, mi lesz velünk!

Hortense asszony kivörösödött szeméből újra kicsordult a könny.

Theodora asszonyt nagyon kellemetlenül érintette, hogy ilyen roszkorra esik az ő kérése; de végre mégis neki szánta magát és husz fillért kért kölcsön. Erre Hortense kétségbeesett izgatottsága, és zavara tetőpontját érte el.

- Becsületszavamra mondom, nincs a házamnál egy vörös garas. Ép most kértem kölcsön a takarítónőtől tiz fillért, hogy legyen mit adni a gyerekeknek. Tegnapelőtt tiz frankot kaptam a zálogházban egy kis gyűrűre. Így megy ez mindig a hónap vége felé. Chrétiennot ma veszi föl a fizetését és korábban fog hazajönni, hogy ebédet főzthessek. Megigérem, hogy küldök neked holnap valamit, hacsak szerit ejthetem.

E pillanatban a takarítónő toppant be nagy sebbel-lobbal és rémült arczczal, mert tudta, hogy az ur nem szereti a felesége rokonait.

- Jaj, nagysága, nagysága, az urnak a lépteit hallom a garádicson!

- Menj, menj, gyorsan, - kiáltott föl Hortense. - Különben újra viharos jelenetem lesz vele. Holnap, ha csak lehet, küldök, itt a szavam.

Theodora asszonynak el kellett bujnia a konyhában, hogy ne találkozzék az előszobába benyitó Chrétiennal. De onnan azért meglátta mindig nagy csinnal öltözködő sógorát, szorosan testéhez simuló felöltőjében, vézna arczával, gondosan ápolt szakállával, a vézna, kiszáradt, indulatos hivatalnok gögös modorával.

Tizennégy évi hivatalnokoskodása teljesen megaszalta és kiszárította; a kávéház pedig, vagyis az a szenvedélye, hogy órahosszákat töltött a szomszéd kávéházban, végkép elpusztította gyöngye szervezetét.

Theodora asszony megszökött.

Lassan, vontatott léptekkel vissza kellett fordulnia a Mercadet-utczába, ahol Toussainték laktak. A fivérétől se remélt valami sokat; mert tudta, hogy annak a családja milyen anyagi zavarokkal küzd és milyen rosszul járt Toussaint apó tavaly, midőn ötven éves korában szélhüddel kezdődő paralízis érte, amely öt álló hónapig az ágyhoz lánczolta. Mindeddig derekasan viselte magát; kitünő munkás volt, nem iszákoskodott; tisztességesen nevelte föl mindahárom gyerekét, akik közül az egyik lány nőül ment valami asztaloshoz és Havreban telepedett le az urával; az egyik legényfia mint katona halt meg Tonkinban; míg a másik fia hazakerülvén a katonaságból, folytatta a gépésmesterséget. A férj öthavi betegsége fölémésztette a takarékpénztárban levő csekély pénzecskéjüket és most Toussaintnak, midőn félig-meddig talpra állott, előlről kellett újra kezdenie az életet minden krajczár pénz nélkül, mintha ma is husz esztendő volt.

Theodora asszony egyedül találta a sógornéját az egyetlen szobából álló, de rendkívül tisztán tartott szobában, amelyben az egész család tartózkodott; ezenkívül csak egy igen szűk kis szobácskájuk volt még, ahol Viktor hált. Toussaint asszony testes, kövér asszony volt, aki szerfölött hizott, noha sokat koplalt, sokat dolgozott és sok bajjal kellett megküzdnie. Gömbölyű, elhizott arczát piczi, de élénktüzű szemei ragyogtak be; nagyon derék, jóra való, kissé fecsegős és igen nyalánk asszonyka volt, akinek egyetlen hibája az volt, hogy imádta a jó konyhát. Még mielőtt Theodora asszony szóra nyitotta a száját, máris tudta, hogy mi járatban van.

- Édes szivem, rosszkor jöttél. Toussaint tegnap léphetett csak munkába és ma este bizony előleget kell, hogy kérjen.

Bizalmatlan, nem valami nagy rokonszenvről tanuskodó tekintettel nézte Theodora asszonyt, akinek külsejéről lerívó nyomora kellemetlenül érintette.

- Hát Salvat még mindig faczéroskodik?

Theodora asszony bizonyosan előre várta volt ezt a kérdést, mert zavartalan nyugalommal válaszolt:

- Nincs Párisban; egy barátja elvitte magával Belgiumba, hogy ott munkát keressenek és azt várom, hogy küldjön nekünk valamit.

De Toussaint asszony, bizalmatlanságán ez mitse változtatott.

- Ezer szerencse, - úgymond, - hogy nincs Párisban, mert amikor ezek a bombahistóriák történtek, mindjárt reá gondoltunk; azt mondogattuk, hogy ő elég bolond arra, hogy ilyen dolgokba ártsa bele magát.

Theodora asszonynak egy izma se rándult meg. Ha sejtett is valamit, magába zárta gyanuját.

- No és te, lelkem, te nem találsz semilyen munkát?

- Én? Óh, édesem, hát mihez fogjak én, az én vaksi szememmel? A varrás már sehogy se megy.

- Az igaz! A munkásnő hamar elkopik. Hiszen úgy voltam én is; amikor a szegény férjem ágyhoz volt szögezve, én is hozzá akartam látni az én régi mesterségemhez, a fehérnemű-varráshoz. De nem haladt a munka sehogy. Csak a takarítás az egyetlen munka, amit mindig és minden korban elvégezhet az ember. Mért nem vállalsz takarítást?

- Hisz keresek én azt is, de nem akad.

E nagy nyomorra valló szánalmas megjelenés láttára Toussaint asszony jó szíve lassankint gyözedelmeskedett és ellágyult.

Leültette hát és azt mondta neki, hogy ha Toussaint hazajön és előleget hoz, hát neki is juttat belőle valamicskét. Aztán belefogott mindenféle pletyka elbeszélésébe; mert a derék asszony mindig az emberszólás bünébe esett, valahányszor akadt valakije, aki meghallgatta. Kikerülhetetlen pletykatárgy, amelyre minduntalan visszatért, amely őt szenvedélyes haragra lobbantotta s amelyet szüntelenül megbolygatott, Károly fiának, meg a szemközt lévő nagykereskedő szolgálójának története volt. A fiu azt a bolondot tette, hogy szerelmeskedett a leánynyal és ez most gyerekekkel ajándékozta meg. Károly azelőtt, még mielőtt a katonasághoz került, hangyaszorgalmu mesterember volt, a legjobb és leggyöngédebb fiu, aki hazahozta mindig az egész hetibérét. Hisz ami azt illeti, hát most is nagyon dolgoz és jó fiu; csak hogy bizony a katonáskodás, ámbár sokat csiszolt rajta és fejlesztette az értelmét, a munkakedvét is lelőhasztotta. Nem mintha visszakiváncsoznók, hisz úgy beszélt a laktanyáról, mint valami börtönről, ámbátor ő se volt külömb katona a többinél. Csakhogy a szerszámot kissé nehéznek találta, amikor arról volt szó, hogy ismét kezébe vegye.

- Hát bizony, lelkem, akármilyen jó fiu is az én Károlyom, már most még se tehet értünk semmit. Tudtam én azt, hogy a gyerek nem nagyon siet majd a nősüléssel, a katonaság miatt. Meg oszt nagyon óvatos volt a fehércseléddel szemben... És egyszerre csak közbejön ez a pillanatnyi balgaság. Ez a Jenny leányzó szolgálta őt ki, valahányszor befordult egy pohár borra. Persze eszeágában se volt, hogy elvegye... ámbár egyre vette neki a narancsokat, amikor a kórházban feküdt. Pedig az a leány már egyszer meg is szökött más valakivel... Hanem azért mégis Károlynak maradt a nyakán a gyerek. Magára vállalta és kiadta dajka-

ságba, ő meg fizet érte. Valóságos csapás, a költségnek se vége, se hossza. Egy szóval minden baj egyszerre ért.

Toussaint asszony így fecsegett már egy félóránál tovább; de egyszerre hirtelen félbehagyta a beszédet, mert látta, hogy Theodora asszony egészen belesápadt már a várakozásba.

- Te már türelmetlenkedel, úgy-e? Toussaint pedig nem jön haza egyhamar. Akarod, hogy elébe menjünk a gyárig? Ott majd megtudom, hogy hoz-e haza pénzt, vagy se?

Elhatározták tehát, hogy lemennek; azonban a lépcső alján még is vesztegeltek egy negyed-óraig, hogy a szomszédasszonynyal eltrécseljenek, akinek egy gyermeke halt meg. Végre aztán kifordultak a kapun, midőn egyszerre valaki utánuk kiáltott és megállította őket.

- Mama, mama!

A kis Céline volt, aki örömpreső szívvvel futott utána; uj czipő volt a lábán és jó izüen ropogtatott egy fehér kalácsot.

- Mama, itt az abbé ur, aki a multkor nálunk járt, beszélni akar veled, nézz ide, ő vette nekem mindezt.

Theodora asszony a czipők meg a kalács láttára megértett mindent: reszketés futott át egész testén és midőn Péter, aki a kicsikét nyomon követte volt, megszólította őt, zavartan rebegte hálás köszönetét. Toussaint asszony sietve közeledett és önmaga mutatkozott be; de ő maga nem kért semmit; sőt ellenkezőleg nagyon örült, hogy nálánál sokkal boldogtalanabb sógornőjének csöppent most egy kis istenáldás.

Midőn észrevette, hogy a pap tiz frankot csusztat a sógornője markába, megmagyarázta neki hogy ő ezer örömmel kölcsönzött volna a sógornőjének egy kis pénzt; hanem bizony ő maga se tehetős; és rögtön mesélni kezdett Toussaint betegségéről meg Károly balesetéről.

- Mondd csak, mamus, - szakította őt félbe Céline, - úgy-e az a gyár, ahol a papa dolgozott, itt van, ebben az utcában? Az abbé urnak dolga van arra.

- A Grandidier-gyár? - felelt Toussaint asszony, - ép oda készültünk; odavezethetjük az abbé urat.

Alig száz lépésnyire volt tőlük, s Péter a két asszony meg a gyermek kíséretében meglassította a lépteit, mert szeretett volna Theodora asszonynál Salvat után kérdezősködni, mint ahogy ezt föltette volt magában. Theodora asszony azonban rögtön megszimatotha a szándékát és ügyesen kitérve, azt válaszolta, hogy nem látta azóta; valószínűleg Belgiumban jár egy barátjánál, hogy ott munkát keressen.

- Tessék, abbé ur, itt a gyár! - szolt Toussaintné. - A sógornőmnek most már nem kell várnia, miután főtisztelendőseged volt oly kegyes és segített nyomorán. Köszönöm az ő nevében meg a magaméban is.

Theodora asszony és Céline is hálálkodtak; mindaketten megálltak Toussaintnéval a járdán a járó-kelők lökdösése közepett. E népes városrész sűrű örökös sarában ott várták be, mig Péter befordult a kapuba és egy darabig elbeszélgettek, még azt hajtva szüntelen, hogy lám, vannak azért mégis nagyon derék, jóra való papok a világon.

A Grandidier-gyár egy óriási területet foglalt el. Az utcára nyíló homlokzata téglafalas, keskeny ablaku épület volt csupán, amelynek tágas kapuja óriási udvarra nyílt. Az udvaron tul műhelyek, épületszárnyak, kocsiszínek végnélküli tetőzete közepett a gőzgép magas kéménye emelkedett az égbe. Már mindjárt a bejáronál hallatszott a gépek zakatolása és zugása, a munka tompa moraja, a lüktető, sürgő-forgó, fülsiketítő tevékenység, amelytől maga a talaj is reszketett. Kormos viz fekete hullámai patakzottak; az egyik tetőn fehér gőzgomolyok

tódultak ki egy keskeny csőből szabályos, éles sivitással, mintha a munkába belemelegedett óriási méhkas lehellelte volna.

Most a gyárban első sorban kerékpárok gyártásával foglalkoztak. Midőn Grandidier, a dijoni iparművészeti iskolából kikerülve, átvette volt a gyárat, az üzlet a bukás szélén állott; mert rosszul vezették és kicsiny gőzmotorok gyártására vesztegették az időt, amelyek már idejüket mult ósdi szerszámok segítségével készültek. Előre látva a közel jövőt, rávette a bátyját, aki a nagy Bonmarché-czég egyik igazgatósági tagja volt, hogy egy nagyobb összeggel társául szegődjék; ő pedig arra kötelezte magát, hogy száz vagy százötven frankért kitűnő bicikliket fog neki szállítani. Az üzlet pompásan indult; Bonmarché forgalomba hozta a népszerű gépet, a Lisette-et, az egyetemes kerékpárt, mint ahogy a lapok hirdették.

Grandidiernek sokat kellett még küzdenie még nem nyerte meg ám a csatát; mert az új felszerelés és a beszerzett gépek óriási adósságokba keverték. Minden hónapban új tökéletesítések, új egyszerűsítések merültek fel, amelyek mindegyike számára nagy megtakarításokat jelentett. Szóval, folyton tervelt és kísérletezett. Most arról álmodozott ismét, hogy kis gőzmotorok gyártására veti magát; mert jó kereskedő szimatja megérezte az önműködő kocsik közeljövőben bekövetkező nagy diadalát.

Midőn Péter azt kérdezte, vajjon Fromont Tamás itt van-e, egy vén munkás bevezette őt valami deszkából összeütemült műhelybe, ahol a fiatallembert munkásruhájában, a gépészek kék zubbonyában, vasforgácstól bekormozott kezekkel találta. Egy vasrudat kovácsolt éppen. A huszonhárom éves óriásban, aki oly nagy izomerővel látott hozzá a nehéz munkához, senki sem sejtette volna a Condorcet-liczeum első eminens tanítványát, ahol a három testvér megörökítette a Fromont nevet az iskolai jutalomdíj-osztás évkönyveiben. De ő azért nem akart több lenni, mint apjának hű szolgálja és kovácsoló karja; az a nélkülözhetlen kézimunkás, aki megvalósítja a szellem eszméit. Szükszavu, türelmes ember volt; még szeretőt se tartott soha; azt mondta, hogy majd később, ha akad egy derék, jó asszonyra, hát nőül veszi.

Amint Pétert megpillantotta, aggodalmában összerezzen és feléje sietett.

- Rosszul van apa?

- Nem, nem... Csakhogy az ujságban olvasott róla, hogy a godot du mauroy-utcai palotában valami vésőt leltek és azon aggódik, hogy tán itt is házmotozást tart majd a rendőrség.

Tamás megnyugtatóan mosolygott.

- Mondja meg neki, kérem, hogy nyugodtan alhatik. Először is, sajnos, még nem sikerült a mi kis motorunk úgy, ahogy én azt terveztem. Aztán meg nincs is még összeállítva; egyes részei odahaza vannak és itt azt se tudja senki, hogy én tulajdonképpen min dolgozom. A rendőrség megmotozhat mindent, nem fog találni semmit se; a mi titkunkat nem fenyegeti veszedelem.

Péter megígérte, hogy szóról-szóra el fogja ezt mondani Vilmosnak, hogy eloszlassa minden aggodalmát. Aztán mikor megkísérlette, hogy Tamást szondirozza, megtudandó, hogyan áll a dolog, mit szólnak a gyárban a gyanus lelethez és vajjon gyanuba fogják-e Salvatot: Tamás újra elnémult és csak lakonikus szavakkal válaszolt. Hát nem járt itt a rendőrség? Nem!... De a munkások csak emlegették volt Salvat nevét? Igen, természetesen, az ő általánosan ismeretes anarkista eszméinél fogva. És mit mondott Grandidier, mikor visszajött a vizsgálóbírótól? Ő nem tudja, nem is látta a főnököt azóta.

- Nini, itt jön éppen... Szegény ember... a feleségének bizonyára ma reggel megint őrjöngési rohamai voltak.

Szomorú volt e történet, melyet Péter Vilmostól tudott meg. Grandidier szerelemből vett el egy csodaszép fiatal leányt, és öt év előtt örült meg a felesége gyermekágyláz folytán és

fiugyermeke halála miatt való bánatában; Grandidier nem tudta a szívére venni, hogy a feleségét a tébolydába vigye; hanem egy épületszárnyba zárkózott el vele, melynek a gyár udvarára nyíló ablakai örökké csukva maradtak. Soha senki nem látta az asszonyt, ő sohasem említette senkinek. Azt beszéltek, hogy az asszony olyan szelid és kezes, mint egy gyermek; nagyon szomorú és nagyon csendes még mindig szép fejedelmi szőke hajának ékességében. Csakhogy néhanapján rettenetes rohamai vannak, úgy hogy a férjének birkóznia kell vele; órák hosszúig a karjaiba kell őt zárnia, hogy a fejét a falba ne üsse. Olykor-olykor iszonyuan rémes sikoltást hallanak, aztán siri csönd állt be.

Grandidier, egy negyvenéves, kifejezésteljes és erélyes arcú, sűrű barna bajuszu és élénk-szemű szép férfi, ép e pillanatban nyitott be Tamás műhelyébe. Nagyon szerette a fiatalembert és igen megkönnyítette neki a tanonczkodást, amennyiben úgy bánt vele, mint a saját fiával. Kénye-kedve szerint járhatott be a gyárba és a szerszámok mind rendelkezésére állottak. És ámbár tudta, hogy Tamás szintén a kis motorok szerkesztésén töri a fejét, amelyek iránt ő maga is szenvedélyesen érdeklődött, a legnagyobb tartózkodást tanusította és soha egy kérdéssel se zaklatta.

Tamás bemutatta a papot:

- Nagybátyám, Fromont Péter abbé, feljött megnézni, hogy vagyok.

A szokásos kölcsönös udvariassági frázisok váltása után Grandidier, akinek arcát az a mély bánat fátyolozta el, amelynek következtében szigorú és keményszívű embernek mondták, vidámságot erőltetett.

- Ugy-e, Tamás, még nem meséltem el magának, hogy jártam a vizsgálóbírónál? Még jó, hogy ott nagyon jó véleménynyel vannak felőlem, mert különben a rendőrség összes mihasznái itt jártak volna már nálam. Azt akarta, hogy magyarázzam meg neki, hogy került a godot du mauroy-utcai palotába az én nevemmel jelzett véső. Megláttam rajta, hogy ő azt gondolja, miként a merénylet elkövetője bizonyára nálam volt alkalmazva... Én rögtön Salvatra gondoltam. De hát én fel nem jelentek senkit. Nála volt a munkások könyve is, mint nyomozó eszköz. Salvatot illetőleg azt feleltem, hogy ő nálam pár hónapig dolgozott; tavaly őszkor aztán egyszerre elmaradt... Hadd keresse. Ah, az a bíró! Egy kis szőke emberke; nagyon gondosan ápolt világfi, aki szikrázó macskaszemekkel kutatja és fürkészi ezt az ügyet.

- Nem Amadieu ur ez? - kérdezte Péter.

- De bizony az; ezt az embert bizonyára tulboldoggá tették az anarkisták, amidőn ezzel a merénylettel ajándékozták meg.

A pap aggódó szívvél hallgatta. Hisz ez volt az, amitől a bátyja rettegett, hogy végre helyes nyomra akadtak, hogy megtalálták a vezérfonalat! Tamásra szegezte a szemét, hogy meglássa, vajjon ő is nyugtalankodik-e? De lehet ám, hogy a fiatalembernek nem volt tudomása arról a kötelékről, amely Salvatot az ő édesatyjához fűzte; lehet, hogy bámulatos önuralommal tudott magának parancsolni, és derűs mosolylyal hallgatta Grandidiert.

Mikor aztán Grandidier szemügyre vette azt a géprészt, amit Tamás ép befejezett, hosszas beszélgetés tárgyává tették; Péter meg a nyitott ajtóhoz közeledett, amely egy hosszúra nyúló, nagy műhelybe vezetett, ahol a kerekek zakatoltak, a lyukfurógépek és emeltyük tompa, rithmikus koppanással csapkodták az üllőt. A gépszíjak örökös röptükben keringtek és a gőz nedves lehelletében lázas tevékenység lüktetett mindenütt. Egy egész csapat munkás ott sürgött-forgott még verejtéktől gyöngyöző homlokkal, a szállingózó portól bekormosodott ábrázattal; de azért már vége felé járt a nap és ez a nagy tevékenység a napi munka befejező akkordja volt. Három munkás odajött a közelben levő kuthoz, hogy ott a kezüket mossák és a pap hallotta, mit beszélnek.

Érdeklődése akkor ébredt föl különösen, amidőn hallotta, hogy hármójuk egyike, egy nagy, vöröshaju férfi a másikat Toussaintnek, a harmadikat Károlynak szólítja. Apa és fiu voltak. Toussaint kövér, szélesvállu, izmoskaru ember volt, akin csak akkor látszott meg negyven-éves volta, amikor a szem gömbölyű, izzadt, repedésszerű, agyondolgozott arcán pihent meg, amelynek őszbe csavarodó körszakállát csak vasárnap fésülte meg gondosan. Jobb karja, amelyet a szélhűdés bénított meg, lassabban mozgott, mint a bal. Károly szakasztott képmása volt apjának; telt arcza, amit sűrű, fekete bajusz osztott két részre, huszonhat éves korának teljes virágában állott és fehér bőre alatt erős izmok dagadtak.

Ők is a Duvillard-palotai merényletről beszélgettek; arról a vésőről, amit ott találtak, meg Salvatról akire mindnyájan gyanakodtak.

- Csak egy rabló tehet ilyesmit, - szólt Toussaint. - Ez az ő anarkiájuk iszonyúán föllázítja a véreket, én sohasem tartanék velük. De akárhogy is van a dolog, hadd segítsenek magukon a tisztelt polgár urak, ha a levegőbe röpítik őket: Ez az ő dolguk; ők akarták így.

E közömbösség mögött alapjában a nyomor és a tapasztalt igaztalanság hosszú multja rejlett: a vén ember nemtörődömsége, aki megunta már a küzdést, aki nem remél többé semmit, aki nem bánja, ha romba vész is ez a világ, ahol a kiszolgált munkást aggkorában éhhalál fenyegeti.

- Hát tudod, apám, - szólalt meg Károly, - én hallottam őket egyszer szónokolni és szó, ami szó, sok nagyon helyes és igaz dolgot mondtak... Nézd, apám, te például több, mint harmincz esztendő óta szakadatlanul dolgozol; hát nem gyalázatos dolog ez, ami veled történt? Az az eshetőség fenyeget, hogy éhen kell gebedned, mint egy vén lónak, amelyet agyonütnek, mielőtt megrokkann. És ilyenkor aztán eszembe jut a magam sorsa is és azt mondom magamban, hogy bizony nem lesz ám valami kellemes dolog, ha az én életemnek is ilyen lesz a vége. Hát bizony ördögügyse, az ember kedvet kap, hogy maga is résztvegyen az ő nagy rombolási művükben, ha az tényleg az egész világnak meg tudná adni a boldogságot. - - - - -

Ebben a fiuban nem izzott ugyan az igazi forradalmi láng; őt csak a jólét után való türelmetlen vágyakozás ösztönözte; amennyiben a kaszárnyai élet máris kizökkentette volt eddigi társadalmi osztályából. A köteles katonaszolgálat idejéből az egyenlőség, a létküzdelem eszméit hozta haza magával, meg azt a vágyat, hogy az élet gyönyöreiből ő is kivegye magának a neki dukáló osztályrészt. Ez ama végzetes lépés, amely az egyik nemzedékről a másikhoz átvet. Az apa mindent megvető szkeptikussá válik, miután a testvériség köztársaságának reménye is csütörtököt mond; a fiu pedig az új hitvallás felé szit és lassankint az erőszakos önsegély elveit kezdi vallani, mert a várva-várt szabadság csődöt mondott. Mikor aztán a magistermetű, vöröshaju munkás haragra lobbanva azt hangoztatta, hogyha tényleg Salva az, aki ezt a merényletet elkövette, úgy kézre kell őt keríteni és még a törvény elé se bocsátva, rögtön a bitófára kell őt hurcolni, Toussaint végre is ennek a véleményéhez csatlakozott.

- Igen, igen, habár a nővéreim egyikét vette is nőül, én mindamellett nem fogom pártját... Azonban annyi bizonyos, hogy Salva részéről nagyon meglepne az ilyen cselekedet; mert ő nem rossz ember, soha még egy légynek se vétett.

- Hja, kérlek, papa, - jegyezte meg Károly, - ha az embert a végletekig viszik, akkor bizony elfutja a düh.

Mindhárman jól megmosakodtak és Toussaint megpillantva a főnökét, megvárta őt, hogy előleget kérhessen tőle. Grandidier ép e pillanatban, miután barátságos kézsorítással búcsuzott volt Pétertől, a maga jószántából jött elejébe a vén munkásnak, akit derék emberként becsült. Meghallgatta a kérését és ráállott, hogy egy névjegyre vetett néhány sorral erre utasítást adjon a pénztárosnak. Máskülönben nagyon nehezen határozta el magát előlegek engedélyezésére, amiért is a munkásai nem nagyon szerették és keményszívű embernek mondták, holott ő való-

ban maga a megtestesült jószág volt. Csakhogy szükségesnek tartotta, hogy erélyesen védje a maga főnöki álláspontját, amelynél fogva a legcsekélyebb engedményt sem nyújthatja, ha azt nem akarja, hogy csődbe kerüljön. Mikor a versenygés oly elkeseredett és a tőkepénzes-rendszer minduntalan olyan rettenetes küzdelemre kényszerít, hogy lehetne helyt adni a fizetésemelés vagy előlegezés legjogosultabb igényeinek is?

Miután Tamással még egyszer megállapodott abban, hogy minő választ vigyen haza a beteg apának, Pétert távoztában mély szánalom töltötte el, midőn az udvaron meglátta Grandidiert, aki szemlekörutja végeztével visszatért a zártablaku épületszárnyba, ahol szíve iszonyu drámájának lesújtó buskomorsága várja. Minő titkos és orvosolhatatlan, kétségbeejtő szívfájdalom! Ime, ez az ember, aki az élet nehéz tusájában küzdve, védelmezi a vagyonát és megalapítja a cégét a tőke és a munkásbér szenvedélyes harci zaja közepett, hazatérve a tüzhelyéhez, esti pihenőül megtévelyodott feleségének szívtépő örvényét hallja, annak az imádott asszonynak lelki vergődését, aki gügyögő gyermekkorába visszasülyedve, örökre meghalt a szerelem számára. Még azokon a napokon is, mikor anyagi sikerek diadalát élvezi, hazajövet megint csak ez az orvosolhatatlan veszteség jut ki neki osztályrészül. Hát van-e a világon ennél szerencsétlenebb, ennél szánalomraméltóbb ember még ama nyomorultak között is, akik majd éhen halnak, amaz elkeseredett napszámosok, a munka ama rokkantjai között, akik őt irigylük és gyűlölik?

Midőn Péter ismét kikerült az utcára, legnagyobb meglepetésére még mindig ott találta a két asszonyt: Toussaintnét és Theodora asszonyt meg a kis Célinet. Sárban ázó lábakkal, mozdatlanul odacövekelve állottak, akár csak a járókelők hullámzó áradatától megcsapkodott gazdátlan hajóroncsok, és se véget, se hosszat nem érte fecsegésük. Mind a ketten nyomott kedélyű és csacska asszonyvoltageban a pletykák özönébe fullasztották saját nyomorukat. Midőn Toussaint a szerencsésen kicsikart kis előlegnek örvendezve, Károly kíséretében kifordult a kapun, még mindig ott találta őket. Azonnal elmesélte Theodora asszonynak a véső történetét; meg hogy úgy ő maga, valamint összes pajtásai azon a véleményen vannak, hogy Salvat követhette el a merényletet. Azonban az asszony holthaltványra sápadt arczzal tiltakozott e gyanúsítás ellen, anélkül, hogy csak egy szóval is elárulta volna azt, amit ő tud és amit a lelke mélyén gondol.

- Ismétlem, hogy nem láttam őt azóta. Minden bizonynyal Belgiumban van. Az ám, persze, bombamerénylet, hát még mi? Hiszen magad mondod, hogy ő jó ember és még a légynek se vét.

Midőn Péter lóvonaton tért vissza Neuillybe, mély gondolatokba merült el. Az imént bejárt városrész tevékeny sürgés-forgása, a gyár morajos zsongása, ez az egész méhkaptárra emlékeztető tuláradó tevékenység még mindig a fülébe zúgott. És a lelke fölött hatalmaskodó gyötrelmek közepett ma először látta be a munka szükséges voltát; olyan egy sorsparancsolta végezet ez, amely egyszersmind maga egészség és erő. Végre itt akadt hát szilárd talajra, itt akadt a fentartó és megmentő erőre. Vajjon ez volna-e az új hitvallás első sugara? De hát mire való a reménytelen munka; a munka, amely örök igazságtalanságra lyukad ki; amikor a nyomor folyton lesben áll a munkás ajtajánál? A legcsekélyebb munkapangás beálltakor rögtön megfojtja és mint valami meggebedt kutyát, kilöki a sövény alá, mihelyt megvénül.

Neuillyben Bertheroyt találta Vilmos ágya mellett, akinek sebét az agg tudós kötögzette. Bertheroy még mindig nem volt egész nyugodt az iránt, vajjon nem állnak-e be aggasztó komplikációk?

- Onnan van ez, barátom, - mondta - mert maga nem marad nyugton; mindig nagyon izgatott; ezért aztán folyton baljóslatu láza van. Csillapuljon, édes fiam, ne aggódjék semmin.

Aztán néhány perczzel később bucsuztában szokott jószágos mosolyával hozzátette:

- Tudja, hogy voltak nálam is és interviewoltak a godot du mauroy-utcai bomba kérdésében? Azok a jó zurnaliszták azt hiszik, hogy az ember mindent tud. Azt feleltem nekik, hogy nagyon leköteleznének, ha ők maguk tudnának nekem fölvilágosítást adni ama robbanó anyag vegyi összetételéről, amelyet ez esetben alkalmaztak... És ez alkalomból holnap előadást tartok vegyi műhelyemben magam is a robbanó anyagokról. Lesz néhány vendégem; jöjjön el maga is Péter; legalább referálhat róla Vilmosnak; ez fogja őt érdekelni.

Péter, bátyjának egy néma jelére elfogadta a meghívást. Aztán, midőn magukra maradtak és Péter beszámolt a mai délutánjáról és elmondta neki, hogy Salvatra irányul a gyanu, és hogy a vizsgálóbíró most már helyes nyomon van: Vilmos egész teste forró lázra gyult és a vánkókba temetve fejét, behunyt szemekkel egyre ezt rebegte, mintha kínos lidércnyomás nehezednék rá:

- Vége, vége mindennek... Salvatot letartóztatják, vallatják... Ennyi munka, ennyi remény dugába dől; minden oda van, oda van, oda van!...

IX.

Egy órákor Péter ott volt már az Ulm-utczában, ahol Bertheroy meglehetősen nagy házat lakott, melyet az állam bocsátott volt rendelkezésére, hogy ott kísérletezéseinek és tanulmányozásainak vegyműhelyt nyisson. Az egész első emeletet egyetlen óriási teremmé alakították át, és a nagynevű vegyésznek hébe-korba öröme telt abban, hogy ezt a laboratóriumot tanítványai és tisztelői válogatott szűkkörű közönségének megnyissa, akiknek előadást tartott, kísérletezett, fejtegette a felfedezéseit és az elméleteit.

Erre az alkalomra néhány széket állítottak sorba a hosszú, tömör tölgyfaasztal mentén, amely vegyműszerekkel és palaczkokkal volt megrakva. Mögötte állott a nagy kemencze és a falak mentén üvegcsékkal és különböző fajta modellekkel zsufolt üvegajtós faliszekrények sorakoztak.

A székek mind el voltak már foglalva; többnyire a tudós kartársai, néhány fiatalember és hölgyek meg hirlapírók voltak jelen. Különböznél egész otthonosan érezték magukat a vendégek; üdvözölték a mestert és beszélgettek vele, mint bizalmas családi körben.

Mihelyt Bertheroy Pétert észrevette, rögtön elébe sietett, kezét nyújtotta neki és az asztalhoz vezetve őt, odaültette Fromont Ferencz mellé, aki a legelsőik egyikéül érkezett. A fiatalember ugyanekkor végezte a harmadik tanfolyamot a szomszéd tanárképzőben és csak egy macskaugrásnyira lakott a mesterétől, akit mély, hódoló tisztelettel a jelenkor legnagyobb lángelméjének tartott. Péter nagyon örült ennek a találkozásnak; mert ez a sudár ifju, akinek szellemtől sugárzó arczában oly élénktüzű szemek villogtak, már montmartrei látogatása alkalmával elbűvölő varázsszal hatott a lelkére. Az unokaöccse különben igen szívesen, fiatalos hévvel és lelkesedéssel üdvözölte a nagybátyját; már azért is, mert tulbaldog volt, hogy apja hogyléte felől tudakozódhatott.

Bertheroy megkezdte az előadását. Nagyon fesztelenül és keresetlen hangon beszélt; előadasmódja igen józan volt és csak úgy hemzsegett az új szavaktól. Először is összefoglalta mindama szerfölkött jelentékeny kísérleteket és hosszas tanulmányokat, amelyeket a robbantóanyagok terén tett. Nevetve mesélte, hogy néha olyan löporokat kezel, amelyekkel az egész városrészt levegőbe lehetne röpíteni. De aztán rögtön megnyugtatta a hallgatóságát azzal, hogy ő nagyon óvatos. Később a godot du mauroy-utczai bombával foglalkozott, mely néhány nap óta egész Párist lázas izgatottságban tartja. A szakértők beható tanulmány tárgyává tették a bomba összeszedett szilánkjait; neki is hoztak volt egy töredéket, hogy mondjon róla véleményt.

Maga a bomba igen gyatra gyártmánynak látszott; piczi vasdarabokkal volt megtöltve és a gyújtókanócza gyerekes kezdetlegességre vallott. Csupán a középső gyutacs rettenetes robbantóereje volt benne rendkívüli és bámulatos; mert amilyen parányi lehetett, olyan szörnyű volt a hatása. Önkéntelenül azt kérde magától az ember, hogy minő kiszámíthatatlan pusztító erőt lehetne kifejteni, ha e töltényt megtizszereznék, megszázsorosítanák? És mihelyt a gyutacs készítésére használt robbanópor mibenlétéről akartak véleményt mondani, a tudósok zavarba jöttek és a viták még homályosabbá tették a problémát. A három szakértő közül az egyik egyszerűen csak dinamitot konstátált, míg a másik kettő valami keveréket állapított meg; de anélkül, hogy kettejük véleménye egyezett volna. Ami őt magát illeti, ő szerényen inkompetensnek vallotta magát; amennyiben az elébe terjesztett töredékek valóban sokkal csekélyebb nyomokat viseltek magukon, semhogy vegyi elemzés tárgyává lehetne azokat tenni. Ő nem tudott semmit, s nem is akart semmire se következtetni. De legbensőbb meggyőződése az, hogy itt valami eddig ismeretlen robbanószerrel, valami új anyaggal állnak

szemben, melynek ereje fölülmulja mindazt, amit eddig elképzeltünk. Ő azt hiszi és tartja, hogy valami ismeretlen tudós vagy tán ama szerencsés kezű laikus felfedező egyike fedezte föl öntudatlanul, a sötétben tapogatódzva, ennek a robbanószernak a vegyi képletét. Ez az, amire ki akart lyukadni; ama számtalan, eddig még nem ismert robbanószerekre, ama jövőbeli találmányokra, amelyeket ő előrelátó eszével sejtett. Ő maga, kísérletei és kutatásai folyamán, több ilyen robbanószer létezését pedzette; de nem volt sem alkalma, sem ideje, hogy ebben az irányban folytassa a tanulmányozást.

Sőt ki is jelölte azt a teret, amelyen kutatni, s azt az irányt, amelyben haladni kell. Szerinte kétségtelenül a robbanószereké a jövő. Aztán igen fenkölt és széles látókörre valló beszédben kifejtette, hogy eddig megbecstelenítették a robbanószereket, amennyiben a boszuállás és a rombolás balga művére használták fel; holott tán bennük rejlik az a megváltó erő, amelyet a tudomány keres; az az élesztő, amely a világot meg fogja változtatni és felforgatni, mihelyt az ember őket megfékezze és arra kényszerítette, hogy csupán engedelmes eszközei legyenek az emberi akaratnak.

Péter az egész előadás alig másfélórai tartama alatt érezte, mint ver és lüktet a mellette ülő Ferenczben a szenvedélyes lelkesedés; mint borzong egész valója amaz óriási tudományos látóhatár éreztére, amelyet a mester megnyitott előttük. Őt magát is élénken érdekelte a dolog; mert lehetetlen volt, hogy föl ne fogjon és meg ne értsen egynémely czélzást és hogy némi összeköttetésbe ne hozza azt, amit az imént hallott, azzal, amit Vilmos gyötrő aggodalmából sejtett ama titkot illetőleg, amelynek vizsgálóbíró kezére való kerülésétől a bátyja annyira rettegett. Amidőn elment, kezét szorított Bertheroyval ő is meg Ferencz is és erős hangnyomatékkal mondta:

- Vilmos véghetetlenül fogja sajnálni, hogy nem hallhatta e remek eszmék fejtegetését!

Mire az öreg tudós sokatmondó mosolylyal érte be.

- Sebaj, mondja el neki röviden azt, amit mondtam. Ő meg fogja érteni; ő erről a tárgyról többet tud, mint én.

Midőn az utcára értek, Ferencz, aki a híres vegyész előtt a tiszteletteljes tanítvány néma hódolatát tanusította, néhány lépés után megbontotta a hallgatást és kijelentette:

- Milyen kár, hogy egy ilyen fényes eszű ember, aki minden babona nyügét lerázta, ráállott arra, hogy őt osztályozzák, besorozzák, s a rendjelek és akadémiai tagságok bilincskébe szorítsák. Mennyivel jobban szeretném őt, ha kevesebb jövedelmet huzna az állampénztártól és ha a kezét meg nem kötnék annyira a különböző nagykereszek rendszalagjai.

- Ugyan, mit akarsz, - szólt Péter békéltetően, - első sorban meg kell, hogy éljünk. Meg aztán erősen hiszem, hogy ő lelke mélyén teljesen szabad gondolkodásu.

E szavakkal a tanárképző épülete elé érkeztek és Péter megállott, mert azt hitte, hogy ifju kísérője oda fordul be. Ferencz azonban felvetette a szemét és egy pillanatig ránézett az ódon házra.

- Nem, nem, ma csütörtök van; ma szabad vagyok... Óh, mi nekünk nagyon sok szabad időnk van, kelleténél is több. És én ennek végtelenül örvendek, mert így legalább gyakran mehetek haza Montmartreba, leülhetek régi kis dolgozóasztalomhoz, és ott tanulhatok. Csak ott érzem az agyamat teljesen tisztának és világosnak.

Középiskolai tanulmányai végeztével a műegyetem és tanárképző nyitva állott előtte; de ő az utóbbit választotta, amelynek tudományos osztályába lépett be. Az apja azt kívánta, hogy valami reális foglalkozást biztosítson magának, még pedig a tanári pályát; ha aztán a sorsa úgy fordul, az iskolák végeztével csupán személyes tanulmányainak élhet majd.

Igen korán végzett; már a harmadik évfolyamot hallgatta és doktorátusra készült. Ez a vizsga foglalta le minden szabad idejét. Nem volt egyéb pihenése, mint Montmartreba tett gyalogutjai és a Luxembourg-kertben tett hosszú sétái.

Ferencz gépiesen a Luxembourg felé vette útját és Péter beszélgetésbe elmerülve, követte őt. A februári délután tavasziasan enyhe volt; halovány napfény aranyozta meg a még mindig kopár, barna fákat; amaz első szép tavaszi napok egyike volt ez, amely az orgonabokrok parányi zöld rügyeit fakasztja. A beszélgetés az iskola körül forgott.

- Bevallom, - szólt Péter - hogy nekem az intézetük szelleme sehogy sem tetszik. Elismerem, hogy kitűnő munkát végeznek és; ha tanárokat akarunk nevelni, hát annak egyetlen módja tényleg az, hogy tanítsuk őket a mesterségükre és tömjük tele a fejüket a szükséges tudománnyal. Hanem ott a baj, hogy akik itt tanároknak neveltetnek, nem maradnak meg mindnyájan a tanári pályán. Sokan szerteszélednek a világban, a zurnalisztika szolgálatába szegődnek és azt tűzik ki feladatukul, hogy a művészetet, az irodalmat, a társadalmat vezéreljék és oktassák. És ezek, hogy az igazat bevalljam, többnyire kiállhatatlanok... Miután hosszú évekig Voltaire-re esküdtek, ime, egyszerre visszatérnek a spiritualizmushoz, a miszticizmushoz, a salonok legutolsó divatjához. A műkedvelés, a kozmopolitizmus ebbe is beleártotta magát. Mióta a tudományba vetett bizalom már nem elegáns és brutalitás számba megy: ezek a tanáreberek azt hiszik, hogy tanárvoltukból kivetkőződnek, ha szkeptikus kételyt, akaratos tudatlanságot és mesterkéltséget, betanult ártatlanságot szimulálnak. Halálosan félnek attól, hogy megérzik rajtuk az iskolaszagot és azért olyan szellemi bukfenczeket vetnek, mint a legtelivérből párisiak; a legértelmetlenebb dolgokról beszélnek és miután legforróbb óhajuk az, hogy mindenütt tetszést arassanak, oly kecsesen illegetik, billegetik magukat, mint a betanított fiatal medvebocsok. Onnan van ez, hogy a tudományra a gúny nyilait szórják ezek a tanáreberek, akik azt vindikálják maguknak, hogy mindent tudnak, és ime, mert most ilyen a divat, visszatérnek az alázatos lelkek jámbor hitvallásához, a kis jászolbeli Jézuska nemes és fölséges idealizmusához.

Ferencz elnevette magát.

- A kép kissé tulzott ugyan, hanem így van; szóról-szóra így van.

- Ismertem én több ilyen tanárebembert, - folytatta Péter nekimelegedve és megfélemlkezve szokott tartózkodásáról. - Mindegyikénél tapasztaltam a csalódástól és bolonddá tartatástól való aggódó rettegést, amely végre aztán a század eddigi nagy sikerei és vívmányai ellen való teljes reakciót szüli: a szabadságtól való undorodást, a tudomány iránt való bizalmatlanságot és a jövő teljes tagadását. Az ő szemükben Homais ur a nevetség legijeszítőbb netovábbja és abbéli félelmükben, nehogy valahogy hasonlítanak rá, azt az előkelő divatot fitogtatják, hogy vagy nem hisznek semmit, vagy pedig hiszik a hihetetlent. Homais kétségkívül nevetséges alak ugyan, de ő legalább szilárd alapon áll. És miért ne daczolna ő a világ ítéletével és miért ne mondaná szemébe az igazságot, amikor annyi ezren daczolnak vele, és még dicsekednek is azzal, hogy az abszurdum előtt térdre borulnak? Ha banális dologgá vált is az, hogy kétszer kettő négy, azért az mégis csak négy marad. És ha ezt nyíltan kimondjuk, mindenesetre kevésbé buta és kevésbé örült dolgot mivelünk, mint ha például Lourdes csodáiban hiszünk.

Ferencz meglepetten bámult a fiatal papra. Péter észrevette ezt és azonnal mérsékelte magát. De mindamelllett szenvedélyes harag, valóságos kétségbeesés tört ki belőle, amint a mai fiatal-ság szelleméről beszélt, amely oly elütő attól, amilyennek ő képzelte kétségbeesésének nehéz válsága közepett. Épp úgy, mint ahogy mély szánalmat érzett ama munkások iránt, akik oda-lenn a nyomor városában éhen halnak, épúgy fájdalmas megvetés fogta el a lelkét ez ifju aggokkal szemben, akikben nincs meg az a bátorság, hogy a tudománnyal szembenézzenek, akik visszatérnek a hazug spiritualizmus, vigasztaló illúzióhoz, az örökké tartó boldogság ígéretéhez, melyet majdan az óhajtott, epedve várt halálban lelnek meg. Nem valóságos meg-

ölése-e magának az életnek ez a gyáva gondolat, hogy nem akarják az életet önmagáért az életért élni, amaz egyszerű kötelességből, hogy éljünk és hogy kifejtsük az erőnket. Mindig csak az »én« akar központtá lenni; mindig csak az egyén követeli, hogy a maga személye önmaga erejéből legyen boldog e földön. Oh, ha ez a mai ifjúság, melyet ő oly hősiesnek és elszántnak álmódott, elvállalná azt a nehéz feladatot, hogy mindig közelebb jusson az igazsághoz s a multat csak azért tanulmányozná, hogy nyügét lerázva a jövő felé haladjon! Mély kétségbeesés fogta el őt arra a gondolatra, hogy ime, a fiatalság csupa tunyaságból és lustaságból újra visszasülyedt a homályos metafizikai illúziókba. Vagy tán a nagy feladatokkal terhes századvég tulságos elcsigázottsága okozza ezt a tünetet?

Ferencz újra elmosolyodott.

- De kérem, ön téved, kedves nagybátyám, mi nem vagyunk ám mindnyájan ilyenfajta emberek, Ön, úgy látszik, csupán az irodalmi szakosztály tanárait ismeri és bizonyára más véleményen volna, ha ismerné a tudományos szakosztálybelieket... Igaz, nagyon is igaz, hogy a mi irodalmi osztálybeli kartársainknál nagyon is érezhetővé válik manapság a pozitívizmus elleni visszahatás és hogy a tudomány sokat emlegetett csődjének eszméje náluk is kísért. Ez valószínűleg részben csak a tanárok hibája, ama neospiritualisták és dogmatikus retorikusok bűne, akiknek kezeibe kerültek. Különösen pedig a mai divat szülő oka ennek az áramlatnak: ez a mai korszellem, amely azt állítja - mint ahogy igen találóan jegyezte meg - hogy a tudományos igazságok mind durvák, nyerseks és olyan brutálisak, hogy finomultabb és kiváló szellemű emberek gyomra nem veszi be. Egy okos ember, ha tetszeni akar a társaságban, kényszerűségből is meghódol tehát az új szellemnek.

- Ah, az új szellem! - szakította félbe Péter, vissza nem fojtható felháborodás hangján, - ez az új szellem nem muló divat ártatlanságával vigasztaló áramlat, hanem rettenetes haditaktika, a világosság ellen fellázadó sötétség visszatérte, a rabszolgaság elkeseredett harca, a sötét szellemek fellázadása az igazság és a jog ellen.

Aztán elhallgatott, mert látta, hogy a fiatalember növekvő meglepetéssel bámul rá. Martha püspök alakja támadt föl lelki szemei előtt és hallani vélte, amint a Madelaine-templom szószékéről arra törekszik, hogy Párist visszahódítsa Róma politikájának, annak az állítólagos neokatolicizmusnak, amely úgy a demokráciából, mint a tudományból elfogadja mindazt, amit magáévá tehet, hogy mindakettőt végkép elpusztítsa. Ez a végső nagy tusa. Innen ered az egész méreg, amit az ifjúságba oltanak. Péter tudta jól, hogy a felekezeti iskolákban milyen lázasan fáradsz azon, hogy a miszticizmus ujjászületését elősegítsék, amaz örületes reményben, hogy ezután siettetni fogják a tudomány bukását. Azt beszélik, hogy Martha püspök mindenható hatalmat gyakorol a katolikus egyetemre és hogy bizalmas embereinek egyre azt ismétli, hogy három igen engedelmes, jámbor gondolkodású, iskolábajáró nemzedékre volna szükség, hogy az egyház Franciaország korlátlan urává váljék.

- Ami a tanárképzőt illeti, abban ön csalódik, - szólalt meg újra Ferencz. - Kétségkívül akad köztünk is néhány korlátolt elméjű hívő lélek. De még az irodalmi szakosztály hallgatói is lelkük mélyén nagyjából szkeptikusok; mindenekelőtt még pedig a tanáremberek, bárha kissé restellik is. Az emancipált pedáns tudós maró gúnyossága megrontja tiszta látásukat, felülkerekedik bennük a kritikai szellem, amely önálló alkotásokra képtelenné teszi őket. Annyi bizonyos, hogy nagyon meglepne, ha az ő soraikból kerülne ki ama várvavárt nagy lángész. Pedig bizony kíváncsatos dolog volna, hogy megjöjjön már az a barbár lángész, aki híjával minden olvasottságnak és kritikai tudásnak, minden mérlegelésnek és színárnyalatnak, az igazság és realizmus lelkesült föllángolásában, hatalmas csapásokkal nyitná meg a jövő századot... Ami tudományos szakosztálybeli társaimat illeti, biztosíthatom önt, hogy sem a neokatolicizmus, sem a miszticizmus, sem pedig az occultizmus, szóval a divatos fantazmagóriák egyike se zavarja meg lelki nyugalmukat egy cseppet se. Ők ugyan nem haladtak még

annyira, hogy hitvallásuknak vallják a tudományt; lelkük még fogékony a kétely iránt; de többnyire igen világos, igen szilárd és határozott eszű emberek, akik a bizonyosságért lelkesednek és teljes buzgósággal látnak neki a kutatásnak, amelynek örökös törekvése az emberi tudás óriási mezején mindenütt megnyilvánul.

Ők még nem ingadoznak, nem haboznak; ők meggyőződésből pozitivisták, evoluzionisták, deterministák, akik szentül biznak a tapasztalatban és a megfigyelésben és tőle várják a világ végleges meghódítását.

Ő maga is nekimelegedett és áradozó lelkesedéssel hirdette a hitvallását a kert napsugaras és hallgatag fasoraiban.

- Ah! Az ifjuság! Hát ismerik-e az ifjuságot? Mi csak kaczagunk, ha látjuk, hogy mindenféle apostol magáénak vitatja, magához édesgeti, feketének, fehérnek, vagy szürkének mondja, aszerint, ahogy ő milyen színűnek szeretné az ő egyéni eszméinek diadala czéljából. A valódi ifjuságot az egyetemeken, a laboratóriumokban, a könyvtárakban kell keresni. Ez az ifjuság, amelyik dolgozik, ez fogja megteremteni a holnapot; nem pedig a klikkek, a tüntetések, a zavargások ifju hősei. Persze ez az ifjuság nagy lármát csap; alig hallani mást, csak az ő szavát. De ha ön ismerné annak a másik ifjuságnak a szenvedélyes lelkesedését, a szakadatlan erő kifejtését, azokét, akik hallgatnak, mert egészen a kötelességüknek élnek!..... És ilyeneket ismerek én nagy számmal; ők a századdal haladnak, annak egyetlen egy reményével se szakítottak; szilárd léptekkel indulnak a jövő század elébe ama megingathatatlan elhatározással, hogy rendíthetetlenül haladnak elődeik nyomdokán, mely a mindjobban növekvő világosság, a mind nagyobb tért hódító egyenlőség elérése felé vezet. Kisértse meg, beszéljen azoknak a tudomány csődjéről s ők vállat fognak vonni; mert ők tudják nagyon jól, hogy soha még a tudomány több szívet nem lobbantott lángra, soha csodásabb diadalokat nem aratott, mint ép ma. Előbb zárják be az egyetemeket, a laboratóriumokat, a könyvtárakat; változtassák meg alaposan a társadalmi talajt; akkor lehetne csak attól tartani, hogy újra kibujhat a tévhit, amely oly kedves lápvirága volna a gyöngye jellemeknek, a szükkörű elméknek.

Azonban e lelkesült fölhevülésnek egyszerre vége szakadt. Egy nyulánk fiatal ember jött velük szembe és kezét szorította Ferenczhez. Péter legnagyobb meglepetésére ismert rá Duvillard báró fiára, aki tiszteletteljesen köszönt neki. A két fiatalember tegezte egymást.

- Micsoda? Hogy kerülsz te ide a mi ódon városrészünkbe?

- Oda lemegyek a csillagda felé, Jonáshoz... Te nem ismered Jonást? Oh, barátom, az egy zseniális szobrász, aki annyira jutott, hogy az anyagot majdnem egészen kiküszöbölte a művészetből. Egy szimbolista szobrot teremtett most, amely a »Nőt« ábrázolja. Az egész nem nagyobb, mint az ujjam; csupa lélek, a nő legkiválóbb szimbólumaival. Ez valami fenomenális, valami fenséges, valami mindent felülmúló!

Ferencz mosolyogva nézett Hyacinthera, aki hosszú, bő felöltőjében, mesterkélt arczkifejezésével és nyírott hajával meg szakállával, holmi heremunkásra hasonlított.

- Hát te mit csinálsz? Azt hittem, hogy nemsokára valami szép költeményt adsz ki?

- Óh barátom, úgy undorodom az alkotástól. Egy vers heteket rabol el az életemből. Igen, van egy költeményem: a »Nő vége«. Láthattad, hogy nem vagyok olyan exkluzív, amilyennek kikiáltanak, miután bámulom Jonást, aki még hisz a nő szükséges voltában. Az ő mentsége a szobrászat, ez a durva, ez az anyagiás művészet. Hanem a költészetben, oh hogy visszaéltek a nővel! Oly ocsmány, piszkos dolog ez a termékenység, meg az anyaság, meg a többi mind. Ha mindnyájan elég tiszta erkölcsűek, elég előkelő izlésűek volnánk, hogy többé egy nőhöz se nyulnánk csupa undorból, és ők mind gyermektelenül halnának meg: az volna legalább a világnak tisztességes vége, nemde?

És e kijelentés után, amelyet unott modorával hadart el, csipőin ringatódzva ama boldogító tudattal folytatta útját, hogy most nagy hatást tett hallgatóira.

- Honnan ismered őt? - kérde Péter.

- Iskolatársam volt a Condorcet-liceumban; vele együtt végeztem az összes osztályokat. Furcsa egy alak; apjának a millióit még a nyakkendőiben is tüntetően fitogtatta és amellettt úgy tett, mintha megvetné a pénzt; forradalmárnak vallotta magát és azt hangoztatta mindig, hogy szivarjának tűzével föl fogja gyújtani azt a gyutacsot, amely majd levegőbe röpíti az egész világot. Schopenhauer, Nietzsche, Tolstoj és Ibsen egy személyben. Látja, mi lett belőle: egy beteges, hóbortos bolond.

- Szörnyű tünet, - suttogta Péter, - amikor már a boldogok, a kiváltságosak fiai is a rombolási viszketeg ragályától megfertőztetve, csupa unalomból, blazirtságból, arra vetemednek, hogy a rombolók munkáját végezzék.

Ferencz tovább folytatta útját a nagy medencze felé, ahol játszó gyermekek egy egész hajórajt bocsátottak vízre.

- Ez csak komikus egy alak. Ki kívánhatná, hogy komolyan vegyük a miszticizmusukat, a spiritualizmus ujjáébredését, amelyet a tudomány híres csődjét hirdető doktrinariusok hangoztatnak, midőn azok már ilyen rövid tartamu átalakulás folyamán úgy az irodalomban mint a művészetben ilyen korcs képtelenségekre lyukadnak ki. Néhány esztendei befolyás elég volt arra, hogy a szatanizmus, a józan ész összes eltévelyedései viruljanak ki; említést se téve arról, hogy Sodoma és Gomorrha, ahogy Párist nevezik, kibékült Rómával. Nem gyümölcséről ítélik meg a fát? És nem nyilvánvaló tény-e az, hogy jelenleg nem a multakat fölelevenítő renaissance, nem mély jelentőségű társadalmi mozgalom az, aminek tanui vagyunk, hanem csupán oly átmeneti reakció, amely sokféle okban leli magyarázatát. Az ódon társadalom nem akar meghalni, végső halálos görcsökben vonaglik és egy rövidke órára feltámadni látszik, mielőtt az emberi tudás kiáradó folyama, amelynek hullámárja egyre növekszik, örökre elsöpri magával. És a jövő az az új világ lesz, mit az igazi ifjúság fog megteremteni, az az ifjúság, amelyik dolgozik; az, amelyiket nem ismernek; az, amelynek hangját nem lehet hallani. De várjon csak, hallgatódzék, tán meg fogja hallani; mert itt vagyunk most nála, az ő városrészében és ez a nagy néma csend körülöttünk ezer meg ezer ifju elme munkájából áll.

Ferencz szélesívű kézmozdulattal a Luxembourg-kertjén tul elterülő tanintézetekre utalt: a liceumokra, a felsőbb iskolákra, a jogi és orvosi egyetemekre, az öt akadémiára osztott Institutre, a számtalan könyvtárra és muzeumra, a szellemi munka ez óriási területére, amely a rengeteg Páris egy nagy részét foglalja el. És Péter tagadásában megingatott, meghatott lelke mélyén tényleg úgy érezte, mintha a tantermekből, a laboratóriumokból, az olvasótermekből, az egyszerű dolgozó-szobákból hallaná felmorajlani a mozgósított intelligencia lázas munkájának titkos, tompa zsongását. Ez nem a munkásgyarak szakadozott, lelkendező zakatolása és zúgó moraja, ahol testi munkában kinlódnak és vergődnek az emberi férgek.

Hiszen itt is ép oly fáradt és kimerült a sóhaj, ép oly öldöklő az erőmegfeszítés, ép oly termékeny a munka. Tehát igaz az, hogy a szellemi ifjúság még mindig ott szorgoskodik csendes műhelyeiben; le nem mondott egyetlen egy reményéről, egyetlen egy hódításáról sem; hanem teljes szellemi szabadságban ott kovácsolja a holnap igazságát és jogait a megfigyelés és tapasztalat hatalmas kalapácsaival.

Ferencz föltekintett, hogy a Luxembourg-palota nagy óráján megnézzze, mennyi az idő.

- Montmartreba megyek. Elkísér egy darabig?

Péter beleegyezett, különösen, midőn Ferencz hozzátette, hogy utközben a Louvre muzeumába szól be, hogy Antal öcscsét magával hívja.

A muzeumi képtár félig üres termeiben e verőfényes, sugaras délutánon enyhe és ünnepies csönd fogadta az utcák zajából és sürgés-forgásából ideérkező látogatót.

Nem volt ott senki, csupán a másolók, akik a hangulatos csendben dolgoztak, amelyet csak egynehány idegen látogató lépteinek a nesze bontott meg.

A primitivisták termének legvégében ráakadtak Antalra, aki munkájába elmerülve, nagy lelkiismeretességgel szinte áhítatosan másolt egy Mantegna-képet. A primitivista nagymesterek festményeiben nem az a miszticizmus nem az eszményi régiókban való szárnyalás bűvölte el őt, amit a jelenkor divata beléjük magyaráz; hanem ép ellenkezőleg, még pedig joggal, az a realista őszinteség, a természet előtt való szerény és tiszteletteljes meghódolás és az a szigorú pontosság és lelkiismeretesség, amelylyel a természet lehető leghivebb utánzására törekedtek. Ernyedetlen, lázas munkával töltött hosszú napok során itt másolgatta és tanulmányozta őket, hogy tőlük az alakrajz szigorú élethűségét megtanulja, azt a fönséges jelleget, amelylyel a becsületes művészek a természeti igazságnak tartoznak.

Pétert meglepte az a lángoló tűz, amit az ernyedetlen munka hosszú délutánja gyújtott Antal kék szemében.

A szőke óriás rendesen szende és álmatag merengésbe borult arcza mintegy belemelegedett és lázra gyult; apjától örökölt bátyaszerű magas homloka olyan kifejezést öltött, mint valami erő, amely a szépség és igazság meghódítására fegyverkezett fel. Tizennyolcz életének története röviden abban volt összefoglalható, hogy már a gimnázium harmadik osztályában megunt a klasszikus tanulmányokat és oly szenvedélyes szeretetet tanúsított a rajzművészet iránt, hogy az apja kivette őt a liceumból, ahol absolute nem tudott zöld ágra vergődni. Aztán hosszú napokat töltött azzal, hogy önnönmagát kutatva, kifejtse magából azt az őseredeti tehetséget, amelynek parancsoló hangja oly fennen megszólalt. Eleinte a rézmetszéssel próbálkozott meg. De csakhamar a fametszésre vetette magát, noha a művészet ez ágának értékét az ipari gyártmányok igen csökkentették, sőt egészen devalválták. Nem parlagon heverő fontos ága ez a művészetnek, amelyet még lehet terjeszteni és újjáteremteni?

Ő arról álmodozott, hogy a saját rajzait fogja majd fára metszeni; hogy ő lesz az alkotó agy és a kivitelre képesített kéz, olyaténkép, hogy egészen új hatásokat fog előidézhetni, amelyek rendkívüli szemléleti erőt és megkapó kifejezést kölcsönöznek majd műveinek. Apja kívánságához hiven, aki minden fiától egy bizonyos határozott foglalkozást követelt, ő épúgy megkereste a kenyerét, mint a többi fametsző, amennyiben a képeslapok számára készítette az illusztrációkat. Azonban a köteles napi munkákon kívül néhány saját kompozícióju metszetet készített már, melyek rendkívüli erőre és megkapó élethűségre vallottak. A reális valóság hű másolatai, a mindennapi életből merített jelenetek voltak ezek, melyek legjellemzőbb vonásaikban megörökítve és kidomborítva, ilyen fiatal embernél valóban meglepő mesteri művészetről tanuskodtak.

- Fametszetet akarsz erről készíteni? - kérde Ferencz, mialatt Antal Mantegna-másolatát gondosan elhelyezte rajzmappájában.

- Oh nem, ez csak egy kis szellemi fürdő akart lenni, egy szükséges lecke, hogy megtanuljak őszintének és szerénynek lenni. Ma nap az élet nagyon is elűtő ettől.

Az utcára érve, Péter, ki növekvő rokonszenvet érzett a két ifju iránt, velük tartott és elkísérte őket. Antalnak, aki mellette ment, megoldódott a nyelve és kinyílt a szíve; művészi álmairól kezdett beszélni, mert bizonyára az ő lelkében is fölébredt a rokoni szeretet és ragaszkodás titkos lelki vonzódásának öntudatlan ösztöne.

- Igen, igen, a szín nagyhatalom! Fölséges varázs rejlik benne, sőt azt lehetne mondani, hogy színhatások nélkül nem is lehet az életet a maga teljességében visszatükröztetni. Ámde

akármilyen furcsán hangzik is, én nem tartom mulhatatlan szükségesnek. Nekem úgy tetszik, mintha én a fehér és a fekete szín alkalmazásával az életet ép oly elevenen és ép oly hiven tudom visszaadni, sőt még azt képzelem, hogy szigorubb hűséggel, jellemzőbb vonásokban, ha eltekintek a színárnyalatok csalóka káprázatától és a muló illúzió keltésétől. Csakhogy az nagy feladat. Nézze meg ezt a nagy Párist, amelyen most végighaladunk.

- Szeretném például a nap ez óráját néhány jelenetben, néhány típusban megörökíteni, amelyek a művészet és igazság halhatatlan bizonyítékául szolgálhatnának mindenkorra. Még pedig igen pontosan és egyszerűen; mert az örök időkre szóló halhatatlanság főtényezője a művész egyszerű természetűségében rejlik, midőn alázatosan és hiven hajol meg az öröksép természet előtt. Van is már néhány alakom, majd megmutatom. Hja, ha mernék a falpra direkt a vésővel dolgozni, és nem hűteném le az ihletemet a körvonalak rajzolásával! Különben úgyis csak épen a vázlatot jelölöm meg a czeruzával; a vésőnek lehetnek aztán váratlan inspirációi, finom árnyalatai és erősen kidomborodó tónusai.

- Ez onnan van, hogy bennem a rajzoló meg a fametsző együvé olvadnak; olyannyira, hogy csakis és magam tudom metszeni a rajzaimat, melyekből hiányzanék az élet, ha más valaki metszené. Ha valakiben megvan a teremő és alkotó erő, akkor éltet nemzenek az ujjak is épúgy mint az alkotó agy.

Aztán midőn mind a hárman a montmartrei halom aljára értek és Péter említette, hogy ő most társaskocsin hazafelé indul, Antal lángoló lelkesedés lázára gyulva, azt kérdezte tőle, vajjon ismeri-e Jahan szobrást, aki a Sacré-Coeur templom számára készülő szoborművekkel van megbizva. Péter tagadó válaszára Antal kérlete őt:

- Jőjjön föl hozzá egy pillanatra, annak a gyereknek nagy jövője van. Majd lát nála egy angyalvázlatot, melyet visszautasítottak.

Ferencz is meleg szavakkal dicsérte az említett angyalvázlatot és ez arra birta a papot, hogy velük tartson. Montmartre dombtetőjén, a bazilika fölépítésére szükséges ideiglenes fabódék egyikében, Jahan valami félszerben üvegfalas műtermet rendezett be magának, amely elég tágas volt, hogy a rábizott óriási angyalszobrot kidolgozhassa. Kék munkászubbonyában éppen két kőfaragó munkására ügyelt, akik azon fáradoztak, hogy nagyjából kifaragják azt a hatalmas kőtömböt, amelyből az óriási angyalszobor kerül majd ki. Jahan magas, erős vállu, harminczhat esztendő, sötétbarna szakállu férfi volt, akinek duzzadó ajkai ép egészségre vallottak és akinek szép szemében sugaras ragyogás ült. Párisban született és szintén akadémiát végzett, azonban indulatos, fékezhetetlen vérmérséklete nagyon sok kellemetlenségbe keverte.

- Ah! önök eljöttek, hogy megnézzék az angyalszobromat, amelyet az érsekség visszautasított. Tessék, ez az!

A métermagasságu, már száradófélben lévő agyagmodell eszményi szép, röpülő szárnyalásu angyal volt; teljesen kibontott túlnagy szárnyait a végtelenbe való röpülés vágya dagasztotta. Szinte póre, alig takargatott teste egy ifju erős, de karcsu idomait mutatta, akinek isteni derűtől sugaras ábrázatán a megnyiló mennyek földöntuli átszellemült mámora tündökölt.

- Nagyon is emberinek mondták az angyalomat. És igazuk is volt. Semmi se lehet oly nehéz, mint egy angyalszobor kompozíciója. Meg a nemével sincs tisztában az ember; habozik, vajjon lány legyen-e vagy fiu? Meg aztán ha hiányzik szobrászánál a vallásos inspiráció, akkor kénytelen, hogy a legelső alkalmas modellt lemásolja... Én, amikor ezt az angyalt megcsináltam, igyekeztem egy oly szép ifjut ábrázolni, akinek mintha szárnya nőne és akit mintha a röpülés ittasító kéje, a nap sugaras derűje sodorna magával. Ez sértette az ő vallásos érzelmeiket; valami ennél vallásosabbat akartak, hát most csináltam nekik ezt a szemét figurát. Hja, kérem, csak meg kell élni valamiből!

Egy kézmozdulatával utalt most a másik vázlatra, arra, amelynek kőből való faragásába a szobrászsegédek belefogtak. Egy korrekt, szabályos libaszárnyu angyal volt ez, akinek a teste se fiu, se leány és akinek merev arcza azt a buta elragadtatást fejezte ki, amelyet a hagyomány megkíván.

- Mit tegyek, kérem, - folytatta, - az egész vallásos művészet a legémelyítőbb sablonosságra süllyedt. Az emberek nem hisznek már; a templomokat kaszárnyastilusban építik és olyan Istenekkel meg olyan szűz Máriákkal diszítik, hogy az ember szeretne sirva fakadni, amikor látja azokat. Mert a lángész nem más, mint a maga társadalmi talajának csodás virágzata; a nagy művészen csupán korának vallási hite lángolhat. Így például én egy beauceroni parasztnak vagyok a fia; az apám házában nevelkedtem, ki feljött ide lakni Párisba, hogy itt mint márványfaragó telepedjék le a Roquette-utcában.

- Eleinte mint kőfaragó mesterember kezdtem pályafutásomat; gyermekkoromat a nép között töltöttem, künn az utcán; soha nekem eszembe sem jutott, hogy a templomba a lábamat tegyem be... No hát mivé lesz a művészet olyan korszakban, amikor az emberek nem hisznek már az Istenben, sőt még a szépség kultuszát se üzik? Szükséges tehát, hogy az új hitvallás felé szítson és ez az új hit az életbe, a munkába, az éltet nemző termékenységbe vetett szent bizalom. Egyszóval szent bizalom mindabban, ami teremt, éltet szül és...

Hirtelen félbeszakította szavait, hogy szenvedélyesen felkiáltson:

- Van nekem még egy szobrom, amely a nemző termékenységet ábrázolja; most megint dolgoztam rajta és mondhatom, meg vagyok vele elégedve. Jöjjenek, nézzék meg.

Erőnek-erejével magával is vitte őket Jahan magán-műtermébe, amely a templom töszomszédságában volt, Vilmos házában néhány lépcsővel lejjebb. A Kálvária-utczáról volt a bemenet, ebből a meredek lejtőjü, létraalakú utczából, amely nem is utca, csak egy véghetetlen magas lépcsőzet. A kapu egy kis lépcsőházra nyílt és néhány lépcsőfok vezetett egy tágas terembe, amely nagy üvegfalon át kapta a világosságot és zsufolásig tele volt agyagformákkal, gipszmodellekkel, vázlatokkal és szobrokkal, a hatalmasnál-hatalmasabb művészi alkotások egész tömkelegével.

A termékenység munkában lévő szobra egy zsámolyon állott és vizes borogatások takarták az egész alakot.

Midőn a szobrász levette róla a lepedőket, föltárult előttük a szobor erős csipőivel, hatalmas medenczéjével, amelyből a remélt új világ volt megszületendő, a hitvest és anyát jellemző telt emlőkkel, amelyek csakúgy duzzadtak a tápláló és megváltó anyatejtől.

- Nos, mit szóltok hozzá, - kérde boldog mosollyal, - úgy hiszem, ennek a gyereke nem lesz olyan csenevész és kiaszott ficzko, mint a mai kor halavány aszketikusai és nem fog visszariadni attól, hogy maga is új nemzedék szülője legyen.

Mig Antal és Ferencz gyönyörködve csodálták ezt a szobrot, Péter különös érdeklődését egy fiatal leány vonta magára, aki a műterem ajtaját kinyitotta volt és most kimerültségre valló arczkifejezéssel telepedett le újra egy kis asztal mellé, ahol valami könyvet olvasgatott. Ez Liza volt, Jahan huga. Húsz évvel fiatalabb volt a bátyjánál, alig tizenhat esztendő és szülei halála óta bátyja házában élt. Egy vézna, igen gyenge egészségű teremtés, kinek vállain a képzelhető legédesebb angyalarczocska nyugodott, amelyet finom, aranypor-könnyedségű hajzatának gyönyörű hamvasszürke koszoruja folyt körül. Nagyon nehezen járt; mert félig nyomorék testét alig birták megbénult lábai és szegény az éjszeli fejlődésben is hátramaradt; igen korlátolt elméjű és gyermeteg naivságu teremtés volt.

Eleintén mély szomorúsággal töltötte ez el Jahan szívét; később azután hozzászokott az ő elmebeli együgyűségéhez és unott tunyaságához. Nagy elfoglaltságu, örökké új tervek

lázában izzó művész létére természetesen elhanyagolta és ráhagyta, hadd éljen kénye-kedve szerint mellette, úgy amilyen volt, mint egy gyermekkorában megállapodott, igen ragaszkodó és hűséges kis leányka. Péter észrevette volt, hogy Liza milyen testvéri melegséggel üdvözölte Antalt. És látta, hogy a fiatalember, miután gratulált Jahannak új műremekéhez, azonnal odaült a fiatal leány mellé, foglalkozott vele, kikérdezte, megnézte, hogy mit olvas. Körülbelül hat hónap óta a legtisztább, a leggyöngédebb viszony szövődött közöttük. Antal észrevette volt a fiatal leányt atyja házának kertjéből és a széles üvegfalon át belátott abba a műterembe, ahol Liza ártatlan leányéveit élte. Eleintén azért érdeklődött iránta, mert látta, hogy mindig egyedül van és majdnem elhagyatottan él; aztán, amidőn megismerkedett vele, oly elragadtatással tapasztalta bájos egyszerűségét és ártatlanságát, hogy szenvedélyes vágy ébredt benne, vajha fölébreszthetné benne az értelmet, az életet. Hátha szeretetének melegével hevithetné, ha ő volna e leány számára a termékenyítő sziv, az életet keltő elme! A fiatal leánynak ő volt az, amije a bátyja nem lehetett ennek a kényes délszaki növénynek, amelynek nagy szüksége volt gyöngéd gondozásra, napra és szerelemre.

Máris sikerült neki, hogy írásra és olvasásra oktassa a fiatal leányt; ez pedig oly munka volt, amelybe eddig valamennyi tanítónő beleunt. A leány figyelt rá és megértette. Szabályos vonásain, szép, kristálytisztá szemében a boldogság tüze gyult föl.

A szerelem csodája volt ez! Az asszony teremtetése, amely az egész énjét neki fölláldozó, ifju szerető lehelletére ébred életre. Kétségkívül gyöngé lábón állott az egészsége; úgy, hogy még mindig attól kellett reszketni, hogy egy szép napon elszáll, mint valami sohajos lehellet; még mindig alig tudott járni, mert a lábai nagyon gyöngék voltak. De mégse volt már az a vad kis őzike, az a kis csenevész virág, mint mult tavaszkor.

Jahan, aki bámult ezen a kezdődő csodás metamorfózison, a fiatalokhoz közeledett.

- Mit szólsz hozzá? A te tanítványod becsületedre válik. Tudod-e azt, hogy már egész folyékonyan olvas és egész jól megérti azokat a szép könyveket, amiket te neki hozol? Ugy-e, Liza, hogy most minden este fölolvassz nekem.

A fiatal leány fölvetette szüzies szendességü szemét és határtalan szeretet kifejezésével tekintett Antalra.

- Mindent meg fogok tanulni és meg fogok tenni, amire ő tanítani fog.

Mindnyájan elmosolyodtak és midőn végre búcsuztak, Ferencz egy agyagszoborminta előtt állott meg, amely száradás közben meghasadt.

- Egy csütörtököt mondott terv, - szólt a szobrász. - A könyörület szobrát akartam megcsinálni valamelyik jótékony intézet megrendelésére. De hiába kerestem ám; mindaz, amit találtam, olyan elcsépett volt, hogy abbahagytam. Hadd pusztuljon agyagja. De majd meglátom; valahogy kell, hogy ismét hozzáfogjak.

Mikor kiértek, Péternek az az ötlete támadt, hogy elmegy egészen a bazilikáig, abban a reményben, hogy ott Rose abbával találkozik majd. Mind a hárman megkerülték hát a dombot, a Gabrielle-utcán végighaladva, és újra a Chape-utca lépcsőzetes lejtőjéhez értek, amelyeken fölfelé igyekeztek. Midőn aztán a templom elé értek, mely deszkagerendázatának sötét erdejével a derüs égbe nyult, Tamással találkoztak, aki a gyárból hazajövet a Lamartine-utczából fordult ki épen, ahol egy vasöntőnek adott megbízást.

- Jaj, de örvendek ennek a találkozásnak! - kiáltott föl szokatlan hévvel, mely rendesen oly néma és zárkózott valójával ellentétben álló sugaras ragyogást derített arczára. - Ugy hiszem, most már megtaláltam a mi kis motorunk nyitját. Mondja meg apámnak, hogy pompásan indul; csak gyógyuljon meg mielőbb.

Tamás e szenvedélyes felkiáltására mind a két fivére hirtelen mozdulattal, egy és ugyanaz érzésre hevülve szorosan melléje simult. Mind a hárman hősies elszántságu, hármass csoporttá egyesültek, melyben csak egy szív dobogott és ebben a szívben egy öröm lüktetett arra a gondolatra, hogy az apjuk örülni fog ennek a jó hírnek, és hogy a részükről jövő örömdetes üzenet némileg hozzájárulhat mielőbbi felgyógyulásához. Péter, aki most már ismerte és való értékük szerint becsülte őket, nagyon megszerette a három fiut; gyönyörködve nézte ezt a három hatalmas, egymásra meglepően hasonlító ifju alakot, akik hirtelen együvéforrva, hősies csoportba olvadtak össze, mihelyt gyermeki szeretetük lángra lobbant bennük.

- Mondja meg neki, kérem, hogy várjuk őt és a legelső jelle nála fogunk teremni.

Mind a hárman kezét szorították a pappal. És amint ez utánuk nézett és látta, mint veszik utjukat a kis házikó felé, amelynek kertjét a St. Eleuthére-utcza falain át megpillantotta, úgy tetszett neki, mintha messziről valami határozatlan árnyképet különböztetne meg, egy napfényvilágította fehér arcot fekete hajkoronájának diszében. Valószínűleg Mária volt, aki az orgonabokrok fakadó rügyeit vizsgálta. Az estalkony ez órájában oly vakító arany-ködfátyolba borult a táj, hogy a látomány körvonalai elmosódtak benne és az ragyogó discskörbe látszott veszni. Káprázó szemekkel fordult félre és az ég átellenben levő szélén nem látott egyebet, csupán a Sacré-Coeur rengeteg meszes tömbjét, amely így közlelől nézve egészen eltakarta a látóhatárt vadonatu kőtömbjeinek rengetegével.

Péter mozdulatlanul állott meg a helyén és lelkében a legellentétebb gondolatok és érzelmek oly zürzavaros káosza kóválygott, hogy nem tudott tisztán olvasni önnönmagában.

A város felé fordult. A határtalan óriási Páris ott terült el lábainál a kora tavaszi alkony rózsás fényében. A tetőzetek végtelen tengerének körvonalai oly sajátságos határozottsággal dombo-rodtek ki előtte, hogy meg tudta volna számlálni a kémények és az ablakok millióit.

A néma, esti levegőben a szobrok horgonyt vetett hajókra hasonlítottak, egy útjában veszteglő hajóraj hajóira, melyeknek magas szálfái a leáldozó nap sugaras bucsucsókjában tündököltek. Soha még Péter ilyen világosan nem különböztette volt meg e nagy embertenger két ellentétes tömegét: amott lenn keleten és északon a kézimunka városát, zürzajos gyárainak füstjével; mig amott délen, a Szajna átellenes oldalán a tudomány, a szellemi munka városa terült el nyugalmanak fönséges csendjében. A kereskedelem lüktető szenvedélyének, hullámozó tömegének lázas, lökdöső sürgés-forgása zúgott és zajlott a kerekek dübörgése közepett; mig a boldogok, a hatalmasok, a gazdagok városa, akik a vagyon és a hatalom birásáért küzdöttek egymással, nyugaton bontá ki palotáinak erdejét a leáldozó nap mind biborosabb vérszint öltő máglyatüzében.

És Péter érezte, mint száll föl hitvesztés okozta lelki megsemmisülésének, kétségbeesett kinos lelki küzködéseinek mélyéből egy uj hitnek enyhe fuvalma. Ő maga sem tudta volna még szavakba foglalni e reményét. Hiszen már a gyár durva munkásainak láttára belátta a testi munka szükséges voltát és megváltó hatalmát; noha eddig még annak csak nyomor és szörnyü igazságtalanság a díja és vége.

Ime, a szellemi ifjuság, a holnap fiatal nemzedéke, amelyről ő azt hitte, hogy megromlott, hogy a régi tévelygésbe, a régi tespedésbe viassasülyedt, most nyilatkozik meg előtte és szebb jövővel kecsegtető férfiakat ígér, akiknek ifju lelkülete azzal az eltökélt szándékkal lép az élet küzdterére, hogy folytatják az apák művét és egyedül a tudomány segítségével fogják a jogot meg az igazságot megteremteni.

X.

Már jó egy hónapja mult el, hogy Vilmos öcscsének neuillyi házában keresett volt menedéket. A kézcsuklóján esett seb majdnem begyógyult már és rég el is hagyta az ágyat, hogy órák hosszáig sétálgasson lenn a kertben. Noha már nagyon türelmetlenül várta azt a perczet, amikor visszatérhet montmartrei otthonába, hogy az övéit viszontláthassa és folytathassa megkezdett munkálatait, a lapok hirei minden reggel olyannyira nyugtalanították, hogy minduntalan elhalasztotta a visszatértét. Mindig egy és ugyanannak az állapotnak ismétlődő örökös körforgása. A gyanuba fogott Salvat majd előkerült egy este a vásárcsarnokban, majd meg újra elvesztették nyomát; de azért a hirtelen elfogatás veszélye szüntelen fenyegette. Vajjon mitévő lesz ő aztán? Fog-e vallani? Fognak-e újabb nyomozásokat indítani?

Álló nyolcz napig a sajtó egyébbel se foglalkozott, mint a Duvillard-palota kapualjában lelt vésővel. Páris valamennyi »saját külön«-jei ellátogattak a Grandidier-gyárba; kérdésekkel ostromolták a főnököt, a munkásokat és bemutatták a véső rajzát. Sokan még a személyes tanuvallatásig is vitték a dolgot, hogy adott alkalommal maguk is nyakon csiphessék a bűnöst. Éles gúnynyal ostromozták a rendőrség tehetetlenségét és ez az embervadászat valóságos szenvedélyre lobbantotta a kedélyeket. A lapok kétszeres rémületükben tuláradtak a legbalgább és legképtelenebb rémtörténetektől; mert új bombamerénylettekkel fenyegetődöztek és jogosan attól lehetett tartani, hogy Páris egy szép napon a levegőbe röpül. A Népszava nap-nap után mindig újabb hátborzongató történeteket eszelt ki; majd fenyegető levelekről, majd tűzvészszel ijesztő falragaszokról, majd meg homálylyal borított óriási titkos összeesküvésekről fedte fel a leplet. Soha még városon ennél butább és aljasabb ragály örületes áramlata nem tombolt végig.

Vilmos tehát minden reggel lázas izgatottsággal várta a lapokat; mindig attól rettegett, hogy Salvat elfogatásának hírét olvassa majd benne. Az a heves hajsza, amelyet ez ügyben indítottak, az a sok balgaság és vad kegyetlenség, amiről a lapok hasábjain olvasott, tulcsigázott ideges várakozásában önkivületbe ejtették. Egész sereg gyanus egyént tartóztattak le találomra, anarkizmussal vádolták egész hadát a becsületes munkásoknak; rablókat, illuministákat és naplopókat fogtak el a legtarkább egyvelegben, akikben Amadiou vizsgálóbíró erőnek erejével összeesküdt gonosztevők óriási szövetkezetét akarta fölfedezni.

Sőt valamelyik reggelen Vilmos már a saját nevét olvasta, amely egy nagytehetségű forradalmi ujságíró lakásán megejtett házkutatás alkalmával pattant a nyilvánosságra, aki neki jó barátja volt. Szívében méltatlankodó fellázadás lüktetett: de sokkal okosabbnak tartotta, ha csendes, békés neuillyi szülőházának mélyén rejtőzködik még egy ideig, miután minden perczen beállhatott az az eset, hogy a rendőrség behatol montmartrei kis otthonába és letartóztatja őt, ha ott találja.

Folyton megújuló titkos aggodalomtól gyötörve, a két szigoruan bezárkózott testvér a legmagányosabb, de egyuttal a legcsendesebb életet élte. Maga Péter is tőle telhetőleg került a házon kívül tartózkodást és otthon töltötte a napokat. Márczius első napjaiban volt ez; a korai tavasz az ifjulás varázsos bubáját és felséges enyhességét kölcsönözte a kis kertnek. Vilmos, amióta fenjárt, leginkább apjuk hajdani vegműhelyében telepedett meg, amelyet Péter tágas dolgozószobává alakított át. A hires vegyész összes iratai és könyvei érintetlenül ott heverték még és a fiu apjának megkezdett értekezéseit fedezte fel; ez érdekfeszítő olvasmány őt reggeltől estig lebilincselte. Ő maga sem tudta, hogy e munkának köszönheti azt a türelmet, amelylyel önkéntes elzárkózásába belenyugodott. Péter is többnyire olvasgatott, a nagy dolgozóasztal másik oldalán ülve; de hányszor történt meg vele, hogy tekintete a könyv lapjairól tovasiklott és sötét merengésébe tovaeszedt, a nemlét ama homályába, amelybe mindig újra

meg újra elmerült. Órákhosszáig ültek így egymás mellett, mély csendbe elmerülve, anélkül, hogy csak egy árva szót is szóltak volna. De azért jól esett az a megható tudat, az a boldogító és bizalmas meggyőződés, hogy együtt vannak. Néha találkoztak a tekinteteik, összemosolyogtak; nem érezték a szükségét annak, hogy másképpen adjanak kifejezést annak a kölcsönös nagy szeretetnek, amely egyik a másik iránt szívükben újra fölfakadt.

A multak lángoló testvéri szeretete újra fölgyult bennük és körülöttük feltámadt a multak hamvaiból a régi szülői ház, gyermekéveik tanyája, apjuk és anyjuk emléke, akiknek szellemeit úgy érezték, mintha körülöttük lebegnének e békés, csöndes légkörben, amelyet magukba szívnak. Az üvegtáblás nagy ablak Párisra és a kertre nyilott és hosszas merengéseikből meg tanulmányaikból csak olykor-olykor rezzentek föl néha, hirtelen támadt aggodalommal szívükben, hogy a nagy város távoli moraját és növekvő zaját hallgassák.

Néha-néha föl is riadtak és elálmélkodtak a fejük fölött szüntelen fölhangzó léptek egyhangu, ritmikus kopogásától. Barthés Miklós volt az, aki fönt az emeleti szobában ragadt meg, amióta Morin Théophil a merénylet estéjén ide hozta volt és menedéket kért számára. Ritkán hagyta el a szobáját; alig merte betenni a lábát a kertbe, attól való félelmében, hogy észre találják venni és ráismernek a távoli ház ablakaiból, amelyeket a kert facsoportjának lombkoronái eltakarnak. Az örökké konspiráló öreg forradalmárnak a rendőrségtől való rettegésén szinte mosolyogni lehetett. Ketrezcbe zárt oroszlánra emlékeztető szüntelen föl és alá járkálása; az örökös fogoly e konok, gépies sétája, aki életének kétharmadrészét Franciaország valamennyi börtönének mélyén töltötte mások szabadsága kedvéért, nagyban hozzájárult ahhoz, hogy ezen a csendbeborult házon megható búskomorság hangulata borongjon, mindannak rejtelmes ritmusát zsongva, ami nagyot és szépet az ember csak remélhet, de ami valószínűleg nem valósulhat meg soha, soha.

Csak ritkán állított be egy-egy vendég, hogy a két testvér magányát megbontsa. Mióta Vilmos sebe hegedésnek indult, Bertheroy ritkábban látogatott el hozzá. Morin Théophil volt a leggyakoribb vendége, akinek diskrét, halk csöngetése minden második este egy és ugyanazon órában verte föl a csöndet. Ő Barthés iránt olyan hódolattal és kegyelettel viseltetett, mint amilyennel vértanuk előtt szokás meghajolni, noha nem osztotta az ő nézeteit. Fölment hozzá egy-egy órára és ez idő alatt valószínűleg egyikük se szólt egy kukkot se, mert szobájukból a legkisebb hang nesze se tört fel. Mikor aztán egy pillanatra beszólt a vegyműhelybe, Péter mindig újból megütköződött végtelen unottságra és tulcsigázottságra valló arczkifejezésén. Haja és szakála hamuszürkére vált; a tanárkodásba beleránczosodott arczából kilobbant az élénkség sugara; csupán olyankor gyult ki rezignált szeme, mint a fellobbanó parázs, amidőn Olaszországot emlegették előtte. Egy alkalommal, amidőn Péter Orlando Pradanak, a nagy hazafinak nevét említette, aki az Ezer hős legendájába illő hadjáratban vele együtt diadalmaszkodott, megdöbbsent a lelkesedés ama hirtelen föllobbanó tüzétől, amely e kihalt arczon kigyult. De ezek muló villámok voltak csupán; a vén tanárban csakhamar fölülkerekedett Proudhon földije és jó barátja, aki később Comte Ágost föltétlen hivéül szegődött. Proudhontól ragadt rá a szegények föllázadása a gazdagok ellen, a vagyon egyenlő fölosztásának dörgő követelése. Hanem az új idők szelleme megrémítette; úgy tanainál, mint jelleménél fogva nem volt a forradalom eszközeinek embere. Comte aztán a szellem rendszerében megingathatatlan bizonyosságokat szolgáltatott neki és azóta a logikához, a pozitivizmus világos és határozott rendszeréhez ragaszkodott, amely az összes tudást osztályokba sorozza és a haszontalan metafizikai hipotéziseket elveti abban a biztos meggyőződésben, hogy egyesegyedül a tudomány révén nyerhetnek megoldást az emberiség, a társadalom és a vallás nagy problémái.

Csakhogy szerénysége, csöndes néma megadása és szilárdul megóvott hite se volt ám hiján a titkos keserűségnek; mert semmisem haladt a maga rendjén a remélt cél felé. Comte maga végre a legzavarosabb miszticizmusba csapott át; a nagy tudósokat mind az örök igazság

tündöklő káprázatától való nagy rémület fogta el; a barbárok pedig újból beálló sötétséggel fenyegették a világot; úgy hogy Morin a politikában szinte reakzionárius elveket vallott és előre is belenyugodott abba, hogy jó majd egy nagy törvényhozó diktátor, aki majd helyreállítja a rendet, hogy az emberiség művelődése befejeztessék.

Bache és Jansen volt a másik két vendég; ezek is mindig együtt jöttek, még pedig többnyire éjjelén. Volt rá eset, hogy egyik-másik este reggeli két óráig beszélgettek el Vilmossal; különösen Bache, kinek jóságos kis szeme majd beleveszett dús hajának ezüstjébe és hosszú szakállába. Atyáskodó, lassu, kenetteljes modorával, véget nem érő hosszadalmassággal perorált, mielőtt saját eszméit fejtegette. Futólag említette meg Saint Simont, a kezdeményező, aki legelsőül hirdette törvényként a munka kötelező voltát, amelynek saját szakmájában mindenki alá van vetve. De mikor aztán Fourierhez ért, hangja meglágyult és ekkor hitvallását beszélte el emelkedett hangon. Fourier a modern korszak várva-várt Messiása, az az üdvözítő, akinek lángesze a jövő világegyetem áldásos csirázatu magvát hintette el és a holnap társadalmát olyanná szabályozta, ahogyan az bizonyára alakulni fog.

Az általános harmónia törvényeit hirdette; az elvégre szabadjukra bocsátott és egészséges módon fölhasznált szenvedélyek lesznek az élet kerekéi és maga a vonzóvá tett munka lesz az élet célja és hivatása. Semmire lohasztotta le csüggedetlen bátorságát; csak kezdjen egyetlen község Fourier-féle falanszterekké összeállni; nemsokára az egész kerület követi majd a példáját; aztán a többi kerület fogja majd utánozni, végre pedig egész Franciaország.

Sőt még Cabetnek eszméjét is követni fogják, akinek teóriája nem is volt olyan együgyű gondolat, mint amilyennek hitték. Arra a mozgalomra utalt, amelyet ő 1871-ben indított volt, midőn a Communeben székelt, a célból, hogy a francia köztársaság alkalmazza Fourier eszméit. Meglátszott rajta, miként szentül meg van győződve róla, hogy a versaillesi hadseregek, midőn a kommunizmus eszméit vérbe fojtották, egy félszázaddal késleltették a kommunizmus győzelmét. Most úgy tett, mintha nevetne, valahányszor szóba kerültek a tánczó asztalok; de ez egy csöppet se gátolta abban, hogy szíve legmélyén konok, makacs, hajthatlan spiritiszta ne legyen. Mióta városi tanácsossá lett, egy szocialista felekezettől a másikhoz tévelygett, aszerint, amint ezek többé vagy kevésbé közeledtek hajdani hitvallásához. Egész énjével csüggött e hiten, az isteni hatalom után való sóvárgáson, amely előbb arra vitte, hogy Istent kiüldözze a templomokból, hogy később egy asztalláiban újra föltalálja őt.

Jansen ép oly szófukar volt, mint amilyen bőbeszédű a barátja. Rövid mondatokat szalasztott ki ajkán; hanem azok úgy sujtottak, mint az ostor, úgy metszettek, mint a kard éle. Az ő eszméi és elméletei kissé homályosak voltak; annál is inkább, mert nehezebbre esett azokat francia szóval kifejezni; minek következtében minden, amit mondott, valami rejtelmes ködbe burkolódzott.

Nagyon messze országból jött. Hogy orosz, lengyel, német vagy tán osztrák volt-e, azt senki se tudta biztosan; annyi bizonyos, hogy hazátlan bujdosó volt, aki hona határain kívül hordozgatta magával a vértáhitózó testvérisülés álmait. Valahányszor halványszőke Krisztus-arczával, amelynek egy izma se rándult meg, fagyos hangon ejtette ki rettenetes szavainak egyikét, amely tabula rasat csinált, mint a kasza a mezei rendek között, csak azt az elkerülhetetlen szükségességet hangoztatta, hogy így kell a népeket is lekaszálni a föld színéről, hogy egy ifju jobb nemzedék magvát vethessük el.

Bache minden egyes kijelentésére - vonatkozott az legyen a munkának kellemessé tételére fegyelmi szabályzatok révén, a falanszter kaszárnyamódra való berendezésére, a pantheista vagy spiritiszta istenimádássá átalakított vallásra, - vállalat vont. Mire való ez a sok gyerekeskedés, ez a kétszínű toldozgatás és foldozgatás, amikor a ház amúgy is rombadől és az egyetlen becsületes eljárás csupán az, hogy lebontsuk és új építő-anyaggal építsük fel a holnapi tömör, új, szilárd házat?

A tényleges cselekvés meg a bomba segítségével eszközölt propagandáról mélységesen hallgatott; csak végtelen reménykedésről tanuskodó taglejtéssel vett tudomást róla. Valószínűleg helyeselte is. Az a hozzáfűződő legenda, amely őt a barcelonai szörnyű merénylet egyik értelmi szerzőjének nyilvánította, rettenetes dicsőség nimbusát szőtte ismeretlen multja köré. Egy alkalommal amidőn Bache Bergaz barátját, azt a homályos multu coulissiért, aki már valami nagybbszabású lopási afférben kompromittálta magát, egész nyíltan banditának nevezte, Jansen nyugodt mosolyra szorítkozott csupán és azt mondotta szokott nyugalmával, hogy a lopás nem egyéb, mint kényszervisszatérítés.

Ebben a művelt, finomult emberben, akinek multja tán bűnöket takart, de egyetlen tettét se az aljas becstelenségnek, megérződött, hogy ő oly engesztelhetetlen, konok rajongó, aki kész a világot lángra gyújtani, hogy a saját eszméje arasson diadalt.

Némelyik este, amidőn Morin Théophil Bache-chal és Jansennal találkozott és mind a hárman késő éjszakáig elbeszélgettek Vilmossal. Péter kétségbeesetten hallgatta őket a szoba legsötétebb szögletébe megvonulva, de soha részt nem vett a vitatkozásban. Eleintén a hitevesztett emberek szenvedélyes lelkesedésével hallgatta őket. Saját vallástagadása folytán halálosan megsebzett lélekkel szinte beleőrült az igazság utáni szomju vágyba, mint aki a század eszméit akarja mérlegelni, és tanulmányozni akarja mindannyiát, hogy az eddig megtett utat és a révükön nyert hasznót saját boldogulására fordítsa. De mindjárt az első lépésnél, amidőn hallotta, mint vitatkoznak mindanegyén anélkül, hogy a teljes megegyezésre kilátás nyílnék, újra visszahökkent - és a régi kétségbeesés vett erőt rajta.

Lourdesi és római tanulmányutjainak kudarcza meg e harmadik tapasztalat után, amelyet Párisban szerzett, teljesen tisztában volt azzal, hogy a század egész szelleme forog itt szóban, az új igazságok várva-várt evangéliuma, amely meg fogja változtatni a föld arczatát. És tulajásig hajtott buzgalomtól lángolva, az egyik hitvallásról a másikra tért át; azután ettől is elpártolt, hogy egy másiknak szegődjék hiveül.

Miután eleintén Morin Theophillal együtt a pozitivizmus, Vilmos fivérével a determinizmus hívének vallotta magát, Bache emberbaráti humanizmusa meghatotta a lelkét a közeljövőben bekövetkező édeni ország felebaráti álmaival. Sőt még maga Jansen is megingatta egy pillanatig, amint meggyőződésteljes, szilaj büszkeségével fejtegette a megváltó individualizmusról való elméleti ábrándját. Aztán lába alól elvesztette a talajt; nem látott semmi egyebet, csupán a folyvást előrehaladó emberiség szembeszökő ellentmondásait és zürzavaros összefüggésnélküliségét.

Egymásra halmozódó elméletek óriási összetorlódása ez az egész lelki forrongás, amelyben eltévelyedett. Bár Fourier Saint Simon iskolájából került ki, azért bizonyos részben tagadta őt és valamint ez utóbbi valami misztikus érzékiség féleiben dermed meg, az előbbi az elfogadhatatlan kasztrendszer kodifikátorává válik. Proudhon, a demokrata rombol, de nem épít. Comtenak, aki e rendszert megteremtette és trónjára emeli a tudományt azzal a kijelentéssel, hogy ez az egyetlen fejedelem, sejtelve sem volt erről a társadalmi krízisről, amelynek örvénye mindent elsodrással fenyeget és mint a szerelem kiválasztott apostola fejezte be pályafutását, meghódolva az asszony hatalmas varázsának.

Ime ezek a ketten szintén csatára indulnak és a másik kettő ellen harcolva, az elvakultság és torzsalkodás oly magas fokáig jutnak, hogy még azok az igazságok is, amelyeket közösen vallanak, ezáltal elhomályosulnak, eltorzulnak, alakot vesztenek és fölismerhetetlenné válnak. Innen a jelenkor rendkívüli zürzavara.

Bache, Saint Simon és Fourier hive, Morin, Proudhon és Comte követője, nem értik már meg Méget, a kollektivisták képviselőt; elátkozzák és mennykövekkel sujtják őt is meg az állami kollektivismust is, aminthogy különben a jelenlegi összes szocialista pártokat kárhoztatják,

anélkül, hogy számot adnának maguknak arról, hogy tulajdonképpen egy és ugyanazon mestertől veszik közös eredetüket. Ami látszólag a hideg és rettenetes Jansennak ama állítása mellett bizonyított, amely azt hangoztatta, hogy ezt a házat nem lehet már kitatarozni, hanem teljesen le kell rombolni, mert örületbe és korhadásba vész a mai társadalmi épület.

Egy éjjel, midőn mindahárom látogató távozott, Péter, aki Vilmostal most kettesben maradt látta, hogy bátyjának vonásai elsötétednek, és hogy lassu léptekkel sétál föl és alá.

Kétségkívül ő maga is érezte az imént, hogy minden rombadől. Tovább beszélt, számot se adva magának arról, hogy csupán a fivére hallgatja. Elmondta, hogy mennyire irtózik Mége kollektivistá álmatól: a diktátor szerepét játszó államtól, mely az ókor rabszolgaságát állítaná vissza. Az összes szocialista felekezetek, amelyek egymást egy kanál vízbe fojtják, ott vetik el a sullyat, hogy a munkát zsarnoki önkény révén akarják szervezni, hogy az egyént akarják lenyügözni a köz javára. Ezért tehát, kényszerítve lévén, hogy mindakét hatalmas áramlatot, a társadalom meg az egyén jogait, szépen összeegyeztesse, ő maga egész hitét a kommunizmusba vetette, abba az eszményi anarkiába, amelyben ő az egyént szabadnak álmodta, hogy fejlődhesen és virágozhassék minden kényszer nélkül, úgy a maga, mint a köz javára.

Nem ez-e az egyedüli tudományos elmélet? Világokat alkotó egyediségeknek, a parányoknak felismert törvénye ez, melyek a vonzás, a szabad és lángoló szerelem törvényeinél fogva egyesülésükkel az életet nemzik. Az elnyomatást gyakorló kisebbségek eltűnnek; csupán az egyes emberek tehetségének és erélyének szabad, korlátlan játéka marad fenn, amint azok főnséges harmóniává olvadnak össze, melynek egyensulya a fejlődő emberiség cselekvő erőihez és szükségleteihez mérten, folyton változik. Olyan népről álmodott, amely az állam gyámsága alól felszabadulva kormányzó és ur sőt jóformán törvény nélkül élne; egy boldog népet, amelynek minden egyes polgára az egyéni szabadság révén, saját énjé teljes kifejlődését érné el.

Innen eredne aztán a társadalom, a szabad csatlakozás révén alakuló egyesületek és társulatok száz meg száz különböző szövetkezete, amelyek a társadalmi életet szabályoznák; de amelyeken különben változtatni mindig lehetne; sőt amelyek egymással ellentétesek és egymással hadilábon állók volnának; mert a haladás csupán összeütközések és harcok révén érhető el, mert a világ csupán az ellenkező erők tusájából teremtettet.

Ennyi az egész. Nem lesz többé se szegény, se gazdag; a föld természetes munkaeszközeivel és kincseivel együtt visszaadatik közös birtokul a népnek, jogos tulajdonosának, amely azt helyesen és logikusan fogja élvezni, mihelyt semmisem fogja megakadályozni fejlődését. Akkor aztán csupán a szerelem törvénye fog működni; látni fogjuk, mint fejti ki óriási erejét az emberi összetartás, amely az emberek között az egyetemes vonzódás törvényének élő formájában nyilvánul s mint fogja ez őket egymáshoz közelebb hozni és egy nagy, családdá egyesíteni.

Szép, fenkölt és tiszta álom ez! A teljes szabadság, szabad ember a szabad társadalomban!.... Ez az álom az, amelyre a tudós fenkölt elméjének végre rá kellett jutnia, miután a többi szocialista szektákon végigtekintett, amelyek mindnyájan a zsarnokság szennyfoltjának mocsokját viselték magukon. Az anarkista álmokép mindenesetre a legfőnségesebb, a legmagasztosabb; és minő gyönyörteli édes megnyugvással ringatja magát az emberi lélek abban a reményben, hogy meg fogja teremteni az emberek boldogságát, ha majd saját természetes erőinek szabad fejlődése biztosítva lesz.

Midőn Vilmos végre elhallgatott, mintegy álomból látszott fölocsudni, s némi megdöbbenéssel tekintett Péterre, mint aki attól fél, hogy sokat talált mondani, hogy megsértette öcsce vallásos meggyőződését.

Péter, aki mély megilletődéssel hallgatta, sőt egy perczig szinte meghódolt Vilmos tanának, egyszerre érezte, mint kél lelkében a gyakorlati élet érlelte, rettenetes ellenvetés, amely minden reményt csirájában elfojtott. Miért nem működött ez a harmonikus összhang a világ első napjaiban, midőn a társadalom megszületett? Hogy történhetett meg az, hogy a zsarnokság diadalmaskodott és a népeket kiszolgáltatva elnyomóinak? És ha valamikor meg is valósítják azt az eddig megoldhatatlan problémát, hogy mikép kellene mindent lerombolni és mindent újjáteremteni: vajjon ki kezeshetnék róla, hogy az emberiség, amely most is ugyanazoknak a törvényeknek van alávetve, mint azelőtt, nem indulna-e ismét a régi csapáson?

Az emberiség ma tulajdonképpen olyan, a minővé az élet változtatta és semmire bizonyít amellet, hogy az élet nem teszi-e majd ismét ugyanazzá, amilyen volt. Ujból megkezdjék a világot elülről? Óh ezt igen! Csak hogy más czélokért. És vajjon ez a másik czél valóban benn rejlik-e az ember énjében; nem maga az ember az, akit meg kellene változtatni? Ha visszatérünk oda, ahonnan kiindultunk, hogy a megkezdett továbbfejlődést folytassuk, minő lassu lesz a haladás, mily hosszú a várakozás?

És aztán minő szörnyü veszély, minő veszedelmes késelem fenyegeti az emberiséget, ha visszafelé venné az útját, anélkül, hogy tudnók, milyen uton fogjuk pótolni az elvesztett időt a romok káosza közepett.

- Feküdjünk le, - szólt Vilmos mosolyogva. - Beh nagy bolondság volt az tőlem, hogy ezekkel a dolgokkal untattalak, amelyekhez neked semmi közöd.

Péter szenvedélyesen akart kikelni, ki akarta tární a szívet, hogy megmutassa iszonyu lelki tusait.... De valami leküzdhetetlen szemérem tartotta őt vissza; hisz a bátyja őt ugy ismerte csak, mint a vallásához hiven ragaszkodó, erőshítü papot.

És feleletet se adva, bement a szobájába.

Másnap este tíz óratájt Vilmos és Péter a nagy dolgozószobában olvasgattak, midőn a cseléd bejelentette Jansent, aki egy másik uri ember barátjával együtt akarta most tiszteletét tenni. Az a másik uriember Salvat volt.

- Beszélni akar önnel, - magyarázta Jansen a látogatást. - Találkoztam vele és midőn értesült az ön megsebesüléséről és nyugtalankodásáról, kérve könyörgött, hogy vezessem ide... Nem tette ugyan valami okosan.

Vilmos e szokatlan lépés felett való megilletődésében meglepetten emelkedett föl a székeről; mialatt Péter, akit ennek az embernek a megjelenése teljesen kihozott a sodrából, mozdulatlanul ült a helyén.

- Fromont uram, - szólalt meg végre Salvat, félénken és zavarodottan megállva előtte, - nagyon, nagyon bántott, amikor hallottam, hogy önt milyen kellemetlen helyzetbe hoztam; mert sohse fogom elfelejteni azt, hogy ön jót tett velem, mikor mindenki ajtót mutatott...

Félszegen billegette az egyik lábát és zavarodottan forgatta kerek kalapját majd a jobb, majd a bal kezében.

- Hát eljöttem, kérem alásan, hogy magam valljam be önnek, hogy az ön robbantóporából egy gyutacsot csentem el valamelyik este, mikor ön hozzám háttal volt fordulva; a történekből ez az egyetlen cselekedetem okoz nekem igazi lelki furdalást, mert ez önt esetleg kompromitálhatná... De egyuttal azt is meg akartam esküvel fogadni, hogy tőlem nincs mit félni; inkább százszor hagyom a nyakamat levágní, sem hogy az ön neve az ajkamra jönné... Ez az egész, ami a szívemet nyomta.

E szavak után visszaesett elfogult, szótlán hallgatásába, mialatt hűséges kutyára emlékeztető jószágos szeme, az a merengő és ragaszkodásteljes szem, hódolatteljes imádatl csüggött

Vilmos arczán. Péter csak nézte, nézte; ama rettenetes vízió kódén át, amelyet Salvat betoppanása ébresztett most lelkében: megujult előtte annak a szájalomraméltó kis divatáruslánynak, annak a szép szőke gyermeknek az emléke, aki felhasított testtel hevert volt a Duvillard-palota kapualjában. Hogy lehetséges az, hogy ez az örült, ez a gyilkos most itt áll előtte és hogy szeme könybe lábad?

Vilmos mély meghatottsággal közeledett Salvathoz és kezet nyújtott neki.

- Tudom én azt, Salvat, hogy maga nem rossz ember. De micsoda balga és szörnyű dolgot cselekedett maga, fiam?

Salvat a dorgálásért meg se haragudva, szeliden elmosolyodott.

- Ó, Fromont uram, ha még egyszer meg kéne lennie, megtenném még egyszer. Tudja kérem, ez nekem szent meggyőződés. Ismétlem, eltekintve az ön személyétől, minden pompásan indul; meg vagyok elégedve.

Nem akart leülni, néhány perczig elbeszélgetett még Vilmossal, mialatt Jansen, mintha már egy cseppet se érdeklődnék a dolog iránt, amennyiben fölöslegesnek és veszedelmesnek tartotta ezt a látogatást, leült és egy illusztrált műben lapozgatott.

Vilmos pedig elmeséltette magának Salvattal mindazt, amit a merénylet napján tett; hogy bolyongott céltalanul, dühösen, mint valami kikorbácsolt kutya Páris utczáin; hogy czipelte magával mindenüvé a bombát, eleintén a szerszámzacskójában, aztán a kabátja alatt; hogy jutott először is a Duvillard-palota kapujához, amelynek ajtaja még akkor zárva volt, onnan a parlament épülete elé, amelynek küszöbén az örök állottak az utját, azután a czirkusz kapujához, ahol elkésve jutott arra a gondolatra, hogy itt rosszat nem sejtő polgárok hekatombját áldozhatná fel; végre ismét a Duvillard-palotánál állapodott meg, mintha maga a sors hatalma vonzotta volna oda. Szerszamos zsákja a Szajna fenekén nyugodott, ő maga dobta bele, hogy szabadabban mozoghasson; hirtelen ébredt vad gyűlölettel eltelve a munka iránt, amely még kenyeret se tudott adni neki meg az övéinek: így tehát csupán a bombát őrizte meg.

Azután elbeszélte, hogy szökött meg; leírta a rettenetes robbanást, amely az egész városrészt fölforgatta és milyen örömmel és meglepetéssel tapasztalta azt, hogy onnan csöndes utcákba került el, ahol még tudomásuk se volt az embereknek a történetkről. Már több mint egy hónapja, hogy, úgyszólván, megél a semmiből; maga se tudta, hol és hogyan; néha a szabad ég alatt tölti az éjszakát és kenyeret se akad mindennap. Egy este a kis Mathis Viktor adott neki száz soust. Más pajtásai is támogatták, szállást adtak neki egy-egy éjszakára és mihelyt a legkisebb veszélyt megszimatolták, azonnal továbbcsempészték. Egy hallgatag bűnrészes szövetkezés mentette meg őt eddig a rendőrség kutató, éles szemei elől.

Külföldre meneküljön? Egy pillanatig erre is gondolt; hanem aztán eszébe jutott, hogy az ő személyleírása mindenütt megvan és bizonyára lesik őt a határon; így tehát csak siettetné a letartóztatását. Páris olyan, mint a tenger; sehol sincs nagyobb biztonságban. Különben nincs is elég energiája és nem is akar megszökni; a maga módja szerint fatalista; nincs is annyi erkölcsi ereje, hogy a párisi levegőtől megváljon; hanem bevárja, hogy letartóztassák és úgy szedjék fel a pusztulás színhelyéről, mint holmi zátonyra jutott, gazdátlan, a tömeg között ide s tova hányt-vetett társadalmi roncsot, amelyet az éber álmodozások árja tova sodort.

- Hát a kis leánykája, a kis Céline? - kérde Vilmos. - Megkoczkáztatta-e a hazamenetelt, hogy meglátogassa?

Salvat néma taglejtéssel válaszolt:

- Nem biz a! Ő Theodora mamánál van. Asszonyoknak inkább akad valami hulladék. Meg oszt minek is? Én nekem lefűtültek, én már nem tehetek senkiért semmit. Ép annyi, mintha meghaltam volna.

A szeme azért mégis csak könybe lábadt.

- Szegény kicsike! Mielőtt elmentem hazulról, forrón megöleltem. Hisz ha ő nincs, meg az asszony, akik szemem láttára majdnem hogy éhen gebedtek, tán soha eszembe nem jutott volna, hogy megcselekedjem azt, amit megcselekedtem.

Aztán egész egyszerűen kijelentette, hogy ő kész meghalni. Azért gyújtotta meg a bombát Duvillard bankárnál, mert nagyon jól ismeri őt; mert tudja, hogy ő a leggazdagabbja mindama polgároknak, akiknek apái a forradalom idejében megcsalták a népet, amennyiben minden pénzt és minden hatalmat elvettek tőlük; most pedig konokul magukénak vallják és még a morzsáit se akarják visszaadni. Ő a forradalmat a saját felfogása szerint értelmezte, mint tanulatlan ember, aki csupán a lapokból és nyilvános gyűlésekből szedi a tudását. Öklével ütögetve a mellét, nagyhangon hivatkozott a becsületességére, és nem tűrte, hogy az ő bátorságában kételkedjenek azért, amiért futásnak eredt.

- Soha nem loptam meg senkit, - úgymond - és csak azért nem jelentkezem önként a rendőrségnél; mert azt tartom, hadd vegyék maguknak ők legalább azt a fáradságot, hogy rám akadjanak és nyakon csipjenek. Hogy az én bűnösségem napnál is világosabban derül ki, azt tudom, amióta megtalálták a vésőt és engem ismernek. De azért nagy butaság volna részemről, ha nekik a szájukba rágnám a dolgot. Ha nem is fognak el holnap, hát elfognak holnapután; kezdem már unni, hogy úgy üldöznek, mint valami vadat és hogy azt se tudom, hogy élek-e?

Jansen abbahagyta az illusztrált munkában való lapozgatást és érdeklődéssel nézett rá. Hideg vonásain mosoly villant föl. Töredezett francziasággal szólalt meg:

- Az ember küzd, védekezik, másokat öl meg és arra törekszik, hogy őt meg ne öljék. Ez a háboru.

E szavakat mély csend követte. Salvat látszólag meg se hallotta, hanem nagyhangzásu szavait kusza mondatokba fűzve, hebegve hirdette saját hitvallását; hogy ő feláldozza a saját existenciáját, csak hogy a világ nyomora valahára véget érjen; hogy ő egy nagy tett példáját nyújtja abban a biztos meggyőződésben, hogy nyomában új hősök fognak feltámadni, akik folytatják a túsát. És eme feltétlenül őszinte hitvallásába, a megváltó átszellemült inspirációjába belevegült egyszersmind a vértanu büszkesége: afelett való büszke öröme, hogy ő leszen majd a keletkező forradalmi egyház egyik imádott, dicsfény övezte szentje.

Ahogy jött, úgy távozott. Midőn Jansen ismét elment vele, úgy tűnt föl, mintha az éjszaka, amely őt idehozta, elnyelné őt ismeretlen titokzatában. Csak ekkor kelt fel Péter a helyéről és kinyitotta a dolgozószoba nagy ablakát, mert majd megfuladt és friss levegő után sóvárgott. Igen enyhe csillagtalan éjszaka volt, sötét holdfény nélküli éjszaka, amelynek csöndjét csupán a szemhatáron elterülő, láthatatlan Páris elhaló nesze bontotta meg.

Vilmos, mint rendesen, úgy most is lassu léptekkel sétálgatott föl és alá. Aztán újra megszólalt, megfélelkezve arról, hogy ahhoz a paphoz fordul, aki neki édes testvére.

- Szegény, szegény ember! Én meg tudom érteni ezt az ő erőszakos és reményteljes cselekedetét. Hiábavaló munkával és folyton növekvő nyomorban töltött multja adja meg a magyarázatát. Meg aztán ragályosak ám az ilyen eszmék; jelen volt ama sok nyilvános gyűlésen, hol a nagyhangu szavaktól megittasodnak; az egy huron pendülő czimborák titkos összejövedelein, amelyeken megszilárdul a meggyőződés és lángra lobbannak a lelkek. No lásd, például ez az ember is, akit én nagyon jól ismerek, derék munkás, józan, becsületes ember. A sors igaztalansága mélyen elkeserítette őt. Lassankint aztán az a vágy, hogy az egész emberiség boldog legyen, kisodorta őt a reális való életből, amelytől undorodni kezdett. De hát hogy is kíván-

hatnók, hogy ne éljen álomországban, abban a bosszut forraló álomországban, mely tüzzel és gyilokkal való pusztításra ösztökél?

Jól megnéztem, amint itt előttem állott és úgy tetszett nekem, mintha a hajdani Róma első keresztény rabszolgáinak egyikét látnám. A pénz- és dőzsölésokoza elkorhadásnak indult, elavult, pogány társadalom nyomta a vállait és földre sujtotta. A katakombákból jött, ahol nyomorult hitsorsosaival együtt a mély földgyomor homályában a szabadulás és visszatörulás szavait suttogták. És a vértanúság forró szomja izzott benne; a Cézárokat arczul köpte; meggyalázta az isteneket, hogy Jézus kora lerombolja végre a rabszolgaságot. És arra is kész volt, hogy a vadállatok fogai közt szenvedje a vértanuhalált.

Péter nem válaszolt rögtön. Néma meglepetéssel már régebben tapasztalta volt, hogy az anarkisták titkos propagandája és harcziás hitvallásuk mily feltűnő hasonlatosságot mutat fel a kereszténység kezdő korabeli rajongó apostolainak törekvéseivel.

Valamint azok, úgy ezek is egy új remény karjaiba veték magukat, hogy végre igazságot szolgáltassanak az elnyomottaknak. A pogány vallás letűnik a földről, mert a testi érzékiség kimerülése folytán valami másnak, valami magasztosabb, istenibb hitnek szükségét érzi az emberiség. A feltámadó ifjú remény, mely történelmi logikával mindig megérkezik a maga órájában, nyilatkozik meg a keresztény paradicsom emez álmában, mely a tulnani életet hirdeti a maga jutalmaival. Manap, miután tizenhatsz század kimerítette már ezt a reményt is, hosszú tapasztalatok után az örökké bolonddá tartott rabszolga, a munkás, azt az új álmot álmodja, hogy a földre helyezi át a boldogságot, miután a tudomány napról-napra világosabban bizonyítja be, hogy a tulvilági boldogság hazugság, iszonyatos hazugság...

Legyen bár ez is csak dőre illúzió; de legalább ujhodjék, ifjodjék és váljék életképessé a megállapított örök igazságok szellemében. Hisz mindez nem más, mint a gazdag és szegény közötti örökös harcz; csak arról van szó, hogy több igazság legyen a földön és kevesebb szenvedés..... A nyomorüldözöttek összeesküvése és testvéri összetartása mindig egy és ugyanaz marad, ugyanaz a régi titokzatos exaltáció, ugyanaz az őrzőgőz hóbort, amely példákat kíván nyújtani és vért akar ontani. - De te Vilmos, - szólalt meg végre Péter, - te csak nem tarthatsz azokkal a rablókkal, azokkal a gyilkosokkal, akiknek e vad erőszakoskodása megrémít? Tegnap csak hagytalak beszélni, midőn te egy oly fenkölt, egy oly boldog népről álmodoztál, arról az eszményi anarkizmusról, amelyben minden egyes lény teljesen szabad az összemberiség föltétlen szabadsága közepett. Csakhogy milyen irtózat tárul elénk: a szív és ész milyen kínos fölháborodását kelti, midőn az elméletről áttérünk a gyakorlatra, a megvalósításra! Ha te vagy a tervező és gondolkodó agy; kié lesz vajjon az az undorító kéz, amely megöli majd a gyermekeket, betöri az ajtókat és kifosztja a házakat? Magadra vállalod te a felelősséget? Te, tudós ember létedre, a te nevelésseddel, a te műveltséggeddel, azzal az egész társadalmi öröklődéssel és leszármazással, amely mögötted van?.... Nem lázad-e föl valód e gondolatra, hogy ölnöd, rabolnod kell?

Vilmos megborzadva állt meg fivére előtt.

- Rabolni! Ölni! Nem, ezt nem akarom. De valljunk hát be mindent; állapítsuk meg helyesen ennek a rémkorszaknak a keletkezési történetét, amelyet most átélünk. Az örület lehelete zúg most végig a világon és a való igaz az, hogy mindent megtettek ennek a provokálására. Az anarkisták első ártatlan cselekedetei alkalmával oly kemény volt a büntetés; a rendőrség olyan durván büntette azt a néhány szegény ördögöt, aki a kezei közé került, hogy lassankint lángoló harag ébredt bennük, amely most ime rettenetes visszatörésekben nyilvánul.

- Gondolj a börtönbe vetett és megbotozott apákra, az utcza kövezetén éhen gebedő asszonyokra és gyermekekre, ama rajongó bosszuállókra, akik minden egyes, a bitófán kimuló anarkista nyomán támadnak. A polgári rémuralom szülte az anarkista elvadultságot. Meg

aztán nézd, az ilyen Salvat-féle embert. Tudod honnan ered a büne, mik az okai? Az aljasság és a felebaráti gyűlölet, a jelen társadalom testét emésztő rákfenéi: az élvvágy, a gyengék lenéző megvetése, egyszerűen ez az egész szörnyűséges látvány, amelyet korhadásnak indult társadalmunk nyújt; innen ered a büne.

Ujra megkezdte izgatott sétáját és tovább folytatta, mintha fenhangon gondolkodnék:

- Oh mennyi lelki küzdés, mennyi töprengő elmélkedés árán jutottam én el erre a pontra, ahol most vagyok! Hisz én eddig pozitívista voltam, mint minden afféle tudós, aki a pusztá megfigyelés és a kísérletezés embere és aki nem hisz semmit, csupán a megállapított tényeket. Ugy a társadalomban, mint a tudományban az egyszerű, természetes, lassu átalakulás és fejlődés tanát fogadtam el, amely az emberiséget nemzi, ép úgy, mint az egyes embert is. És ekkor esett meg velem, hogy előbb a földgolyó fejlődésének történetében, később pedig a társadaloméban kellett a vulkánnak helyet adnom, a hirtelen földrengésnek, a váratlan kitörésnek, amely minden geológiai fázist, minden történelmi korszakot átgyúr. Így aztán annak a megállapítására jutottam, hogy soha egy lépést nem tett az emberiség, soha haladás nem történt rettenetes katasztrófák nélkül. Minden haladásnak millió meg millió emberélet esett áldozatul. A mi szűk látókörű igazságérzetünk fölháborodik ez ellen; kegyetlen anyának mondjuk a természetet; de ha nem is kelünk a vulkán védelmére, mint előrelátó tudósok, bele kell hogy nyugodjunk és el kell, hogy viseljük, amikor kitör. Aztán pedig... aztán... Lehet, hogy én is olyan álmodozó vagyok, mint a többi, nekem is megvannak a magam meggyőződései.

És fenséges kézmozdulattal vallotta be, hogy benne, a lelkiismeretes rendszerhez ragaszkodó és a természeti tünemények előtt szerényen meghajló tudós lelkében, jó adag szocialista rajongás lakik. Folytonos törekvése arra irányult, hogy mindent a tudományra vezessen vissza és nagyon bántotta az, hogy nem tudja tudományosan megállapítani a természetben sem az egyenlőség, sem a jogosság tényleges léteit, amelynek sóvár szomszárja őt társadalmilag folyton kísérti.

Kétségbeejtette őt, hogy a tudomány emberi logikáját nem tudja összeegyeztetni az ábrándozó, apostoli ember szeretetével. E dualizmusban a fenkölt szellem különválva végzi nagy feladatait, míg gyermekszíve az egyetemes boldogságról, a népek közt való testvériségről álmodott, midőn mindnyájan boldogok lesznek, s nem ellenségeskedés, háború, hanem csak a szeretet fogja kormányozni a világot.

Péter, aki éjbe vesző szemeit Párisra szegezve a nyitott nagy ablaknál állott, ahonnan az est utolsó moraja hangzott föl, érezte, mint árasztják el egész lényét kételyeinek és tépő gyötrelmének háborgó hullámai. Ez már több, mint amennyit ember elviselhet; először a fivére cseppent ide a házába, aki a tudós és apostol lángoló meggyőződéseit vallja; aztán a világ mind a négy végéből idejöttek ezek a szocialisták, hogy a kor vezéreszméit feszegessék és végre még Salvat hozza el ide örült tettének végső kétségbeesését.

És ő, ki eddig némán, mozdulatlanul hallgatta őket, anélkül, hogy arcának egy izma is meg-rándult volna; ő, aki a saját testvére előtt is titkolta lelki kinjait és a hívő pap gögös vallásosságának színlelésében keresett menedéket, egyszerre érezte, hogy szíve, az iszonyu keserűség-től túlradva kicsordul, hogy nem tud tovább hazudni. A haragos föllobbanás, a gyöttrő fájdalom öntudatlan kitörésében elárulta a titkát:

- Oh bátyám, kedves bátyám, neked megvan a te eszményi álmod! Nekem is van egy sajgó sebem, amely a szívemen rágódik és kongó ürt marcangol benne. Hát nem látod, hogy a te anarkiád, a jogos boldogságról álmodott álmod, amelynek megvalósításán Salvat bombákkal dolgozik, a végső örület, amely mindent magával fog sodorni? A mi századunk romok között hal meg. Már több mint egy hónapja hallgatlak benneteket: Fourier detronizálja Simont; Proudhon és Comte megtagadták Fouriért; mindannyian rakásra halmozzák az ellentéteket és

összefüggéstelenséget és csupán óriási káoszt hagynak hátra, melyekben az ember már eligazodni se mer többé. A szocialista felekezetek gombamódra szaporodnak; a legokosabbak közülök diktatúrára vezetnek; a többi mind csak veszedelmes álmodozás. És az eszmék e háborgó viharának vége a te anarkiád, a te merényleteid, amelyek arra vállalkoznak, hogy porrázuzva az ódon világot, véget vetnek neki... Oh hisz én előre láttam ezt a végső katasztrófát, ezt a testvérgyilkos örületet, a társadalmi osztályok kikerülhetetlen tusáját, amelyekbe a mi művelődésünk menthetetlenül beleful.

- Oda lenn a nagy nyomor; odafönn az iszonyu önzés, mind-e tünet arra mutat, hogy a túlsok szenvedés és túlsok bűn súlya alatt roskadozó emberiség ódon, rozoga épületének recsegését halljuk.

- Midőn Lourdesba mentem, azért tettem, hogy lássam, vajjon az észbeli szegények istene fogja-e művelni a várt csodát, vajjon az fogja-e visszaadni a türt sok szenvedés folytán főlháborodott népnek az emberiség kezdőkorabeli naiv hitét? És midőn Rómába mentem, oda is az a naiv remény vezetett, hogy meglelem ott azt az új vallást, melyre a mi demokracziánknak szüksége van; azt az egyetlenegy vallást, amely meg tudja békéltetni a világot és visszavezérli az aranykorszak testvériességéhez. De oh mily nagy volt az én dőreségem! Itt is, ott is arra a meggyőződésre jutottam, hogy nincsen semmi, de semmi!

Ott, ahol oly lángolón álmodtam mások üdvösségéről, annyira jutottam, hogy enmagamat is elveszítettem, mint egy sziklazátanyon léket kapott hajó, amelynek soha egy szilánkját se fogják többé meglelni. Egyetlenegy szent kötelék fűzött még az emberekhez: a könyörületesség; az a remény, hogy ezrek sebét kötni, enyhíteni, sőt nagy, hosszú idő múltán tán gyógyítani is lehet. És ime, ez az utolsó kötelék is elszakadt; a könyörület nevetségesnek és hiábavalónak bizonyul a fönséges és magasztos igazsággal szemben, mely mindjobban érvényesül és melynek megérkezését e pillanatban semmi, de semmi nem késleltetheti! Vége van mindennek; én enmagam kiégett tüzének hamva vagyok csupán. Nem hiszek már semmiben, semmiben, semmiben!

Péter felemelkedett és széttárta mind a két karját, mintha szívének és lelkének óriási megsemmisülését akarná lerázni magáról.

Vilmos pedig mély megütközéssel állott meg e vad istentagadó, e kétségbeesett nihilista láttára, aki most előtte megnyilatkozott. Reszketve közeledett feléje.

- Mit mondasz, öcsém? Te, akit oly szilárdhitűnek, olyan nyugodt meggyőződésűnek hittem; te, a bámulatraméltó pap, a szent, akit ez az egész plébánia csodálva imád, te beszélsz így? Én még vitatni se akartam a te hitedet és te magad vagy az, aki mindent tagad, aki semmiben sem hisz?

Péter lassu mozdulattal tárta ki újra a karjait.

- Nincs ott fönn semmi! Én arra törekedtem, hogy mindent megtudjak és csak annak a nagy, nagy semminek rettenetes tudatára jutottam, mely engem most teljesen lesujt.

- Péter, kedves jó öcsém, mennyit szenvedhettél! Hát a vallás még jobban kiszárítja az agyat és a szívet, mint a tudomány? Téged a hit ennyire kiábrándított, míg én illúziókkal teli vén bolond maradtam?

Megfogta mind a két kezét és melegen szorongatta azokat: mert megdöbbenéssel vegyes szájalom töltötte el a szívét; e fenséges és egyszersmind megdöbbentő jelenséggel szemben, a hitetlen pap magasztos alakjának láttára, aki mások hite fölött örködik, aki becsülettel és szüzenesen tölti be a hivatását éltének hazugvolta fölötti büszke szomorúságában. És oh, milyen ólomsúlylyal nehezedhetik ez a hazugság Péter lelkére, hogy ő ezt így bevallja egész lényének reménytelen, végleges összeroskadása közepette.

Egy hónappal ezelőtt, gögös magányának elzárkózottságában, semmi áron sem tett volna ilyen vallomást. Hogy ajkai szóra nyiljanak, ahhoz sok mindenféle külső befolyás összetalálkozásának kellett hozzájárulnia, melyek őt egész énjéből kiforgatták: a fivérével való kibékülés, azok a társalgások, amelyeket naponta hallott, ama rettenetes dráma, melybe önkéntelen belesodródott, hosszas elmélkedései és ama titkos remény, mit a holnap szellemi ifjúsága szított fel a szívében. Vajjon nem reszket-e már épen az ő tulzásig vitt tagadásában az új hit lehelete?

Vilmos látta, hogy fivére hosszú tartamu zárkózott hallgatásának bilincseit eltörve, soha le nem csillapított felebaráti szeretettől reszket, és bizonyára megérthette, hogy mi megyen végre Péter lelkében.

Odaültette az ablakhoz és melléje ült, de el nem bocsátotta a kezét.

- De én nem akarom ám, hogy szenvedj, kedves öcsém! Nem foglak többé elhagyni, én foglak gyógyítani. Mert én sokkal jobban ismerlek, mint te magadat. Elted összes szenvedése onnan ered, mert a szíved küzdött az eszeddel; és a te szenvedésed véget fog érni aznap, midőn közöttük helyre áll a béke és amikor szeretni fogod azt, amit tudni fogsz.

Azután végtelen gyöngédség elhalkuló hangján tette hozzá:

- Látod, látod, szegény apánk és szegény anyánk benned folytatják fájdalmas tusájukat.

- Te még fiatal voltál akkor, te még nem tudtad ezt. De én láttam ám, milyen boldogtalan életet éltek; az apám boldogtalannak érezte magát az anyánk miatt, aki őt úgy tekintette, mint valami elkárhozottat; az anyánk meg szenvedett apánk miatt, akinek istentagadása őt iszonyuan gyötörte. Mikor szegény apánk ebben a szobában a robbanás következtében meghalt, anyánk Isten ítéletét vélte látni benne; és apánk örökké az a bűnös hazajáró szellem maradt, aki a házban kísértett. Pedig milyen egy derék ember volt az apánk; milyen nemes és jó szív, milyen nagy szellemi munkás, akit a tudományos igazság rajongó szomja hevített, aki nem akart mást, mint hogy az egész emberiség boldog legyen és szeresse egymást. Mióta itt töltjük az estéket, érzem, hogy ő visszajár ide; az ő árnyéka borul ránk, ő ébredt föl körülöttünk és bennünk;... és az anyánk is, ez a fájdalmas szent anya föltámadt; itt van közöttünk mindig, eláraszt bennünket anyai szeretetének melegével, sir, könyezik és konokul vonakodik az igazság megértésétől. Tán ők tartottak engem itt vissza oly sokáig, és e perczen tán jelen vannak, hogy kezeinket testvéri kézszorításban egyesítsék?

Péter valóban úgy érezte, mintha most átsuhanna fölöttük az örökdő, éber szülői szeretet lehelete, amelyet Vilmos halottaiból földidézett. Az egész hajdanvolt multat, másodvirágzásba borult ifjúságukat élvezték ők kéjes gyönyörrel, mióta az a szörnyű katasztrófa ide zárta be őket. Az egész kis házikóban a multak napjai ébredtek fel újra; különös, kéjes, édesbánatos szomorúság áradt szerte a tájékán, melyen az ujhodó remény fuvalata rezgett végig.

- Érted, öcsém? Ki kell, hogy őket békítsd, mert csak benned békülhetnek ki. Az apánktól vetted ezt a homlokot, amely olyan víhatatlan, mint valami őrtorony és az anyánktól örökölted e megvalósíthatatlan szeretetre valló szemeket és ajkakat. Légy hát azon, hogy őket összeegyeztess oly módon, hogy egy szép napon végre az eszed sugallatát követve, kielégítsd lángoló vágyadat, hogy szeress, hogy élj és az érzéki élvezeteknek add át magadat. Kinos lelki nyomorúságodnak nincs más oka. Térj vissza az élethez; szeress lángolón, odaadó, érzéki szerelemmel; légy férfi!

Péter kétségbeesetten jajdult fel.

- Nem, nem, a kétely gyilkos vihara, végig zugott rajtam, mindent elfonnyasztott, mindent letarolt, és a hideg hamvakból semmi, de semmi nem hajthat ki többé. Teljes tehetetlenségre jutottam!

- De hát utóvégre, - szólt Vilmos testvéri szeretettől vérző szívvel, - lehetetlen, hogy ilyen abszolút tagadásig jutottál volna. Nincs ember, aki föltétlenül tagadna mindent és még a legkiábrándultabb atheista lelkében is van egy parányi zug, ahol az illúzió és a remény egy sugarát tartogatja. Nem, megvallom, ennyire nem mentem soha, hogy tagadjam a könyörületességet, tagadjam az odaadást, tagadjam mindazokat a csodákat, amiket a szerelem művel. És most, hogy bevallottad nekem, mi a lelked sajgó sebe, mért, óh mért nem mondhatom el neked az én álmomat, az én dőre reményemet, amely bennem tartja az életet? Hát a tudósok lesznek-e az utolsó nagy gyermekek és nemsokára odajutunk-e, hogy a hit csupán a vegyészek műhelyeiben fog felvirulni?

Lázás izgatottság reszketett át egész valóján, iszonyu tusa folyt szívében és agyában. Aztán egyszerre győzedelmeskedett rajta szerencsétlen testvére iránti lángoló szeretete és mély részvéte sugallatának engedve, megszólalt. Szorosan melléje simult és átölelve a derekát, magához szorította őt. E forró testvéri ölelésben összeolvadva a fivérével, most ő tett valomást, halkuló hangon, mintha valaki megleshetné a titkát:

- Miért ne tudnád te az én titkomat? A fiaim nem tudnak róla. Te azonban férfi vagy és édes testvérem, és minthogy a pap meghalt benned, a testvérnek gyónok meg. Így aztán még jobban foglak szeretni és tán jól tesz neked az én vallomásom.

Aztán elmesélte neki, hogy egy új robbanószert fedezett föl, egy oly rendkívüli erejű lőport, melynek hatása kiszámíthatatlan. Ezt a lőport egy hadiágyuban kellene alkalmazni; egy speciális, egyenest e célra készülő ágyuban, amely szétlövellné a bombákat és amelynek használata föltétlenül biztosítaná a teljes győzelmet annak a hadseregnek, amely alkalmazná. Az ellenséges hadsereg szétveretése néhány óra műve volna csupán és az ostromolt városok a legkisebb ágyuzásra porba omlának.

Sokáig kutatott, keresett, kételkedett; újra meg újra ismételte a kísérleteit és számításait; de most minden megvan már, úgy a robbantószer biztos vegyképlete, mint magának az ágyunak rajza, melyet biztos helyen rejtett becses jegyzetcsomóban őriz. Hónapokig tartó aggasztó töprekedés után arra határozta magát, hogy Franciaországnak fogja eladni találmányát, hogy a közel jövőben Németországgal folytatandó háborújában neki biztosítsa a győzelmet.

Csak hogy erre nem a szűkkeblű hazafiság ösztönözte; ellenkezőleg, neki igen széles látókörű felfogása volt a jövő művelődéséről. Ő csak szentül abban hitt, hogy Franciaország a világ uttörő szerepére van hivatva: különösen Páris nagy missziójában hitt, Párisban, amely a mai és a holnapi világ gondolkodó agyveleje, ahonnan minden tudomány és minden igazság ki fog indulni. Egyszer már innen szállott világgá a nagy forradalom leheletében a szabadság és testvériség eszméje és a végleges szabadság szintén Páris lángeszéből és hősiességéből veszi majd világgá szárnyaló röptét.

Párisnak győzedelmeskednie kell, hogy megváltassék.

Péter Bertheroynak a robbanóanyagokról tartott felolvasása révén megértette testvére szavait.

Ennek a tervnek, ennek az álomnak a mérhetetlen nagysága elkápráztatta már csak ama rendkívüli, szinte mérhetetlen missziójánál fogva is, amely a győztes Párisnak jutna a bombák mennyköveinek szikrázó tüzesőjében. De az a fenkölt magasztosság is meglepte őt, amelyet fivérének aggódó félelmét glóriába vonta.

Csak attól félt hát tudós bátyja, hogy Salvat merénylete következtében találmánya titkát dobra kell vernie. A legkisebb indiskréció mindent elárulhat; és ez a kis lopott gyutacs, amelyen a tudósok elcsodálkoztak, nem árulhatja-e el féltve őrzött titkát?

Ő pedig maga akarta megválasztani az alkalmas pillanatot titkának leleplezésére. Érezte annak a szükségét, hogy a félrevonultság homályában cselekedjék, míg az ő napja felvirrad. Addig is csendesen pihen a titka kijelölt rejtekében, a nagymama egyesegyedüli őrizetére bízva, akinek megvannak a szükséges utasításai és aki tudja, hogy mitévő legyen, ha Vilmos hirtelen baleset következtében el találna tűnni. Benne ép úgy megbizhatott, mint a saját bátorságában; mert senki hozzá nem férhet titkához, míg ez a néma és méltóságteljes felügyelő áll őrt mellette.

- És most, - így végzé Vilmos, - most tudod, mi a reményem és mi az aggodalmam. Segíthetsz és helyettesíthetsz, ha magam nem tudnám teljesíteni a magam elé tűzött nagy föladatot. Mióta ide vagyok bezárva, szüntelen gondolkodom és lelkemen emésztő türelmetlenség és aggodalom rágódik. Vannak pillanataim, amidőn már nem látom többé tisztán és világosan a kijelölt utat, amelyen haladnom kell. Ime ez a Salvat, akinek a bűnében valamennyien részesek vagyunk és akit úgy üldöznek, akárcsak egy vadállatot. Ime ez a bolondos polgári osztály, amelynek élvizsompja sohase csillapul, és amely inkább eltemetteti magát a düledező, ódon épület beszakadó omladéka alá, semhogy a legkisebb változtatást tűrné rajta. Meg ez a pénzthajhászó, telhetetlen, aljas sajtó, amely keményen lehurrogatja a kis embereket, gyalázza a magány embereit, pénzt ver a nyilvános bajokból és szívesen árasztja az örület ragályos leheletét, hogy példányszámait megtízszerezze! Hol van hát a jog, az igazság? Hol van az az egészséges boszuló kar, az a logikus fő, amelyet föl kell fegyverezni a sujtó villámmal? Vajjon a győzelmes Páris, a népek urává lett Páris tényleg az a megváltó, az az igazságos bíró leszen-e, amelyre várva-vár a világ?

Izgatottan pattant föl ültéből és teste lázasan megborzongott abbéli haragjában és rettegésében, hogy az emberi nyomor óriási volta meg találná akadályozni álma teljesültét. És e beállt mély csend közepett a kicsi házikó visszhangzott a szabályos és meg nem szünő léptek ritmikus nesztől.

- Az ám, meg akarod váltani az embereket, szeretni akarod őket, mindnyájukat szabadoknak és egyenlőknek akarod tudni! - mormogá Péter mély keserőséggel. - Hallgasd csak, mit válaszolnak Barthés fejünk fölött felhangzó egyhangu léptei, amaz élethossziglani örökös fogság mélyéből, ahová őt szabadságszeretete vitte.

Erre Vilmos csakhamar magához tért és szent meggyőződésének lángoló lelkesedésével zárta karjaiba öcscsét, mint a szerető bátya, aki szívének egész világát csak neki szenteli.

- Nem, nem, nincs igazam, Istent káromlok; azt akarom, hogy velem tarts, telve reménnyel, telve meggyőződéssel! Dolgoznod és szeretned kell, új életre kell ébredned! Csupán maga az élet adhatja vissza neked a lelki békét és az egészséget.

Péter szeme könnybe lábadt újra; Vilmos meleg testvéri szeretete mélyen meghatotta.

- Ó, be szívesen hinnék neked; be szívesen kísérleném meg a gyógyulást! Igaz, hogy most is sejtelmes ujjáébredés megy végbe a lelkemben. De nem, nem tudok újra föléledni, nem, soha; a pap meghalt bennem örökre; üres sírbolt a lelkem, mely hitem hamvait földi.

Olyan keserves zokogás tört fel kebléből, hogy könnyei Vilmost is zokogásra fakasztották. És a két testvér, egymást szorosan átölelve, sokáig sirt, szívük mély, határtalan megilletődésében.

A nagy, nyitott ablakon át beáradt a kert illatos homálya; míg amott lenn a szemhatáron Páris aludta éjjeli álmát, rémes, sötét titokzatosságba veszve; a csillagos, enyhe tavaszi ég alatt.

XI.

Hamvazószerdán nagy jótékonyági bazárt rendeztek a Duvillard-palotában a rokkant munkások menedékháza javára. A földszinti fogadótermek: a három óriási XIV. Lajoskorabeli izlésben diszített szalón, amelyek ablakai a tágas, ünnepies csendbe borult, kopár belső udvarba nyilottak, teljes rendelkezésére állottak a vásárló közönség beözönlő sokaságának, mert több mint ötezer jegyet bocsátottak volt ki, amelyeket Páris valamennyi társadalmi osztályai között szétosztottak.

Nagyjelentőségű, valóságos tüntetésszámba menő esemény volt az, hogy ez a megbombázott palota, most, ime, szabad belépésre hívja meg a tömeget, kitarja mind a két kapuszárnyát és egyaránt nyitja meg a kapualját a kocsiknak meg gyalogosoknak.

Igaz, hogy maguk közt arról sugdostak az emberek, hogy titkos rendőrkémek egész raja őrzi úgy a Godot du Mauroy-utcát, mint a többi utat.

Ez a nagyszerű ötlet Duvillardban fogamzott meg és a felesége meghajolva ura határozottan kijelentett akarata előtt, kénytelen-kelletlen belenyugodott a vele járó nagy hercze-hurczába, ama jótékony intézet kedvéért, amelynek elnöknői méltóságát ő oly hanyag előkelőséggel viselte.

Az előtte való este maga a Globe, Fonségue szerkesztőnek, a jótékony intézet ügyvezetőjének inspirációjára, igen szép cikkben hirdette a bazárt, kiemelve azt, hogy mennyi megható nagylelkűség, mennyi fenkölt nemesszívűség nyilatkozik meg a báróné emez elhatározásában, aki idejét, pénzét, sőt még saját otthonát is a könyörület szolgálatának szenteli amaz ocsmány büntett után, mely kevés híján porrá zuzta volna az egész palotát. A felsőbb társadalmi osztály magasztos válasza ez, melylyel az alsóbb néptömeg undok szenvedélyeire felel. És egyuttal megdönthetetlen válasz is mindazok vádjaira, akik a tőkepénzes polgárságnak a szemére vetik, hogy semmitse tesz a munkásemberek, a napszám rokkantjainak és sebesültjeinek érdekében.

Délutáni két órára tüzték ki a bazár megnyitását, hogy esti hétig, azaz teljes öt óráig folyjon a jótékonyozás elárúsítás. És noha a földszinten még be sem fejezték az előkészületeket, és a mesteremberek, meg napszámos asszonyok lázas sürgés-forgás közepette láttak hozzá az egyes sátrak földszítéséhez és az áruk csoportosításához, ma is, mint rendesen, bizalmas reggelire gyűltek össze a ház barátai.

Ami pedig tetőpontjára emelte a Duvillard-palotában uralkodó zavart, az ama tény volt, hogy Sagnier éppen eznapi reggel vette fel újra a Népszavában izgató hadjáratát az afrikai vasutak ügyében. Gyilkos méreggel telített szavakban kérdezte: vajjon sokáig szándékoznak-e még a türelmes közönséget ennek a bombának és ennek az anarkistának a történetével elbolondítani, akit a rendőrség még máig se kerített kézre? És ma már kereken kimondja, hogy Barroux miniszter az az egyén, akit kétszázezer frankkal vesztegettek meg és arra kötelezte magát, hogy legközelebb közzéteszi a harminczkét országgyűlési képviselő és főrendiházi tag nevét is. Mége tehát valószínűleg ismételni fogja az interpellációját, amely komoly veszedelemmel fenyegetett, még ama végkimerültségig fokozott izgatottság közepette is, melybe az anarkistáktól való rettegés ejtette az egész várost.

Másképp meg annak is hire járt, miként Vignon meg a pártja nagy horderejű akciót terveztek, hogy a jelen viszonyok kellő felhasználásával megbuktassák a minisztériumot. Szóval egész kikerülhetetlen és félelmetes politikai válság volt készülóban. Szerencsére a képviselő-

ház nem ülésezett hamvazószerdán, hanem péntekre tűzte ki a legközelebbi ülést, hogy hamvazó szerdát megünnepelhesse. Ez a két nap a bünbánó megtérés napja volt.

Éva e napon a szokottnál is bágyadtabb és szelidebb volt; a rendesnél halványabbnak látszott és szép szeme mélyén bánatos gond borongott.

Ő ezt ugyan azzal a valóban rendkívül elcsigázó fáradtsággal okolta meg, melyet a bazárhoz szükséges előkészületek okoztak neki. Hanem valódi oka az volt, hogy körülbelül öt nap óta Gérard látható zavarral és elfogultsággal kerülte őt, miután minden újabb légyott elől kitért.

Biztosra véve azt, hogy ma végre látja őt, még egyszer megkoczkáztatta, hogy fehér selyembe öltözködjék, abba a fiatalos, habos ruhába, mely őt annyira megifjította. Azonban bármily szép asszony volt is, még mindig gyönyörű természetével, a szőkehaju nők hamvas arcbőrével és klasszikus metszetű bájos arczával - negyvenhatéves kora erősen meglátszott biboros foltokkal éktelenkedő arcán, ajkainak, szempilláinak és finom halántékának fonnyadásán. Leánya, Camilla, ámbár természetesen előrelátható volt, hogy ő lesz a legkeresettebb elárusítónők egyike, makacsul ragaszkodott szokott öltözködési módjához; sötét karmelitaszinű, cseppet se fiatallányos ruhát vett fel, valóságos vénlányosruhát, mint ahogy szokott gunyoros modorában ő maga mondta.

De hosszukás, megnyult majomarczában titkos öröm tüze lobogott és finommetszésű ajka meg nagy, mélytüzű szeme úgy szikráztak a szellemtől, hogy szinte szépek látszott és majdnem elfeledtette pupos vállát.

A kék és ezüst kárpitozású szalonban, ahol Éva és leánya fogadták a vendégeket, az első keserű csalódás, amely érte, az volt, hogy Bozonnet tábornok, kinek unokaöccsével együtt kellett volna jönnie, egyedül érkezett; kimentette Gérardot azzal, hogy Quinsacné ma reggel gyöngélkedett, és hogy Gérard, mint jó fiu, nem akarta magára hagyni az anyját. De azért rögtön eljött reggeli után.

Mialatt Éva némán hallgatta a tábornok fejtegetéseit és alig tudta titkolni abbeli félelmét és gyötrelmeit, hogy bent a bazárban talán nem fogja Gérardot nyílt magyarázatva kényszeríthetni, Camilla majd elnyelte a szemével. Éva asszony lelkében e pillanatban ösztönszerűleg is titkos sejtelme ébredhetett annak a szerencsétlenségnek, amely őt fenyegeti; mert ő is elhalványodott és nyugtalan tekintetet vetett leánya diadalmas arczára.

Aztán Horn hercegnő rontott be forgószélként a terembe. Ugy volt, hogy ő a bárónéval egy sátorban fog elárusítani, mert Éva asszony ép azt a hóbotos szeleburdiságot, azt a derűtséget szerette benne, mit Rosemonde szüntelen maga körül árasztott.

Tűzpiros, rikitó atlaszruha simult lányosan vézna testéhez és fürtös fejét bohókásan jobbra-balra forgatva, nevetve mesélte el az őt útjában ért balesetet, mely majd hogy ketté nem repesztette a hintáját. És mivel e perczen Duvillard báró és Hyacinthe elkésve kerültek elő a szobáikból, a hercegnő rögtön lefoglalta a fiatal embert és alaposan lehurrogtá, amiért tegnap hiába váratta őt tíz óráig; noha megigérte volt neki, hogy valami montmartrei lebuja kíséri, ahol, amint hallatszik, szörnyűséges rémdolgok történnek. Hyacinthe unott arczczal azt felelte erre, hogy barátai visszatartották valami spiritisza ülésen, ahol Szent Teréz szelleme jelent meg és szerelmi szonettet szavalt.

Nemsokára Fonségue is megérkezett a feleségével, egy sovány, hallgatag, semmitmondó asszonnyal, akit a férje nem szívesen vitt el magával a társaságba, hanem inkább legénymódra csak egyedül járt mindenhova. Azonban ez egyszer kénytelen volt őt idehozni, mert a felesége szintén védnökneje volt a menedékháznak; ő maga pedig mint a bazár iránt érdeklődő ügyvezető vett részt a mai villásreggeliben.

Arczán szokott derüs vidámság sugárzott és az alacsonytermetű kis emberkében, kinek sötétbarna volt a haja még ma, ötven éves korában is, csak úgy pezsgett a féktelen életerő; úgy feszengett kifogástalan szalonkabátjában, mint aki világraszóló tervek kovácsolója, akinek kötelessége, hogy a lelkek fölött őrkdjék és megóvja a köztársaság jó hírnevét, melynek a Globe volt a szócsöve.

Aki azonban jól ismerte, az észrevette, hogy szempillái aggódó nyugtalansággal rezdültek meg időről-időre és midőn belépett, első tekintete kérdőn kereste Duvillard arcát; mert kétségkívül izgatottan leste, vajjon hogyan viseli ez el a ma reggel rájuk mért új csapást. Midőn látta, hogy Duvillard megtartotta hidegvérét és szokott büszke magatartásával és virágos jókedvével tréfálgat Rosemonde hercegnével, ő maga is megnyugodott, mint a szerencsés játékos; aki még sohasem veszett és aki mindig diadalmasan győzedelmeskedett a szerencsén még akkor is, mikor ez hűtlenül el akarta őt árulni. Rögtön be is bizonyította háborítatlan lelki nyugalma és egyesületi ügyekről kezdett beszélgetni a bárónővel.

- Méltóságos asszonyom, beszélt-e már Fromont abbéval annak a szegény aggastyánnak, annak a Laveuvenak az ügyében, akit oly melegen ajánlott figyelmünkbe? Méltóztatik tudni, hogy már eleget tettünk az összes formabeli kötelezettségeknek és most hozzánk szállíthatják már, mert három nap óta egy ágyunk van üresedésben.

- Igen, tudom; de azt nem tudom, hogy hová lett Fromont abbé; mert több mint egy hónapja már, hogy életjelt se adott magáról. Tegnap arra határoztam magamat, hogy irok neki és megkérem, hogy jöjjön el ma a bazárba. Így legalább alkalmam lesz, hogy élőszóval közölhessem vele a jó hirt.

- Ép azért nem is értesítettem őt hivatalosan, hogy önnek tartsam fönn ezt az örömet. Nagyon kedves egy pap ugyebár?

- Oh, nagyon aranyos, rendkívül szeretjük.

Duvillard szakította félbe a beszélgetésüket. Azt tudatta velük, hogy Duthilra ne várjanak; mert ép e pillanatban azt sürgönyözte neki a fiatal képviselő, hogy váratlanul dolga akadt, amely őt visszatartja.

Fonségue lelkében újra felébredt a nyugtalanság, hanem Duvillard, hogy megnyugtassa, mosolyogva odasugta neki:

- Semmi komolyabb! Az én megbízásomban jár el; választ kell hogy hozzon nekem és azt csak később kaphatja meg.

Aztán kissé félrevonta Fonséguet és halkán szólt:

- Jó hogy eszembe jut; valahogy el ne felejtse annak a kis cikknek a közzétételét, amit figyelmébe ajánlottam.

- Micsoda cikk? Hja igen, tudom már, arról az estélyről, ahol Silviane szavalt egy verset. Ép erről akartam önnel beszélni. Bevallom, kissé resteltem a dolgot, mert tulságos magasztalással szól róla.

Duvillard, akinek büszke, hódítói arczán még az imént olyan derüs lelkinyugalom ült, most gyötrő aggodalmában fakóvá sápadt.

- De, kedves barátom, annak a kis cikknek okvetetlen meg kell jelennie. Ön engem a legkinosabb zavarba hozna, mert megigérttem Silvianának, hogy beletetem a lapba.

Szemének ijedt kifejezésében és ajka lázas rettegésében megnyilatkozott a kicsapongó vén ember zavara, aki kész bármilyen árral is megfizetni azt a gyönyört, amelytől meg akarják fosztani.

- Jól van, jól, - szólt Fonségue, aki lelke mélyén mulatott Duvillard reszkető aggodalmán és örült, hogy ő e közös titok meghittje, - kérem, ha tudom, hogy komoly a dolog, hát föltétlenül közlöm a cikket. Becsületszavamat adom rá.

Valamennyi vendég együtt volt már, miután se Gérardra, se Duthilra nem számíthattak. Átmentek tehát az ebédlőbe, hová a földszinti bázártermekből felhallatszó kalapácsolás zaja hatolt be. Éva asszony Bozonnet tábornok és Fonségue között ült; Duvillard jobbján Fonségue asszony és Rosemonde hercegné foglaltak helyet és Camilla meg Hyacinthe az asztal két végében ültek.

Kissé zökkenős és felforgatott, nagy sebbel-lobbal lefolyó villásreggeli volt ez ma; a szobalányok két-három izben is háborgatták a háziasszonyt, hogy előterjesszék a fenforgó akadályokat és további utasításokat kérjenek. Folyton csapkodták az ajtókat; maguk a falak mintegy reszkettek a szokatlan fölfordulás robajától, melyet az utolsó előkészületek lázas sietsége okozott.

A társalgás is csak amolyan szaggatottan folyt; a belügyminisztérium tegnap esti báljáról áttértek a népünnepre, amelynek holnap lesz a napja, de mindig újra meg újra a bázár került szóba. Elmondták, hogy milyen árban vásárolták az elárúsítandó tárgyakat és milyen árban fogják eladni; meg hogy mennyi tiszta jövedelemre lehet számítani, és mindebbe rendkívül érdekes történetek fűszere: tréfa és kaczagás vegyült.

Midőn a tábornok Amadiou vizsgálóbíró nevét említé véletlenül, Éva asszony megjegyezte, hogy már reggelire se meri őt meghívni, mert tudja, hogy nagyon igénybe van véve a törvényszéknél; hanem azért reméli, hogy eljön és ő is lerója az adóját a könyörületesség oltárán. Fonségue lángvörös ruhája miatt kötekedett Rosemonde hercegnővel és ingerkedve példázgatott, hogy már most is a pokol tüzeiben izzik; amin a hercegnő lelke mélyén örült, mert a satanizmus volt ezúttal legujabb szenvedélye.

Duvillard kifogástalan udvariasságot tanúsított Fonségue asszony iránt, míg Hyacinthe a hercegnét azzal akarta megütköződő ámulatba ejteni, hogy hallatlan kifejezésekkel magyarázta meg azt a bűvészi eljárást, mely egy szűz férfit anygallá változtat, miután teljesen megfosztotta férfiasságától.

Camilla boldog izgatottságtól lángolva, időről időre egy-egy izzó tekintetet vetett az anyjára, ki mindjobban elszomorodott és aggódott, ugyanolyan mérvben, amint érezte, hogy lánya pillanatról pillanatra szenvedélyesebbé válik, s egyre fokozódó támadó kedvével könyörtelen nyílt harcra készül. Midőn a dessert végére járt, az anyja hallotta, hogy a leánya fenhangon, kihívó élességgel hangsúlyozva minden szót, azt mondta:

- Ugyan, Isten áldja meg, ne is emlegesse, azokat a vén asszonyokat, akik úgy tesznek, mintha még babásdit játszanának, kifestik az arcukat és úgy öltözködnek, mint bér málkodó lánykák. Alapjukban véve pedig mindannyiok olyan, mint a madárijesztő. Utálom a fajtájukat.

Éva asszony idegesen pattant fel a helyéről és bocsánatot kért a vendégeitől.

- Bocsánatot kérek, hogy így sürgetem önöket. Igazán, az ember azt se tudja, hogy reggelizik-e? Ugyanis attól félek, hogy nem marad időnk a fekete kávéra... És ott benn mégis szabadabb a levegő.

A kis kék és ezüst kárpitozatu szalonban hordták föl a kávé, ahol remek sárga rózsákkal teli virágkosár ontotta illatát, tanuskodva a báróné ama különös szenvedélyéről, amely a palotában örök tavaszt teremtett. A gőzölgő moka csészével jobbában Duvillard azonnal a dolgozószobájába vezette Fonséguet, hogy szivarra gyujthasson; az ajtó különben tárva-nyitva maradt, úgy hogy mély öblös hangjuk behallatszott a szalonba.

Bozonnet tábornok, afölött való elragadtatásában, hogy Fonségue asszonyban olyan komoly és higgadt társalgóra akadt, aki őt soha egy szóval félbe nem szakítja, valami rémhosszu históriát mesélt el neki egy tiszt feleségéről, aki 1870-ben minden ütközetbe elkísérte az urát. Hyacinthe nem kávézott; ő azt mondta, hogy a kávé házmestereknek való kotyvalék. Egy perczre sikerült neki megszabadulni Rosemondétól, aki egy pohárka likőrt szürcsölgetett apró kortyokban; oda jött hát a nővérehez és halkán sugta a fülébe:

- Hallod-e, Camilla, az nagy számárság volt ám, amit az előbb a mamának a szemébe mondtál. Én nem törődöm vele, csakhogy észreveszik azt mások is, és figyelmeztetlek, hogy ezzel az illem ellen vétesz.

Camilla merőn szegezte rá fekete szemét.

- Kérlek, ne avatkozzál az én dolgaimba.

Hyacinthe megszeppent és a kitörő vihart megszimatozva, azonnal elinalt és arra határozta el magát, hogy Rosemonde herczegnét vezeti be a biborszinű szalonba, amaz ürügy alatt, hogy megmutatja az új képet, amit az apja tegnap vásárolt. Aztán behívta Bozonnet tábornokot is, aki Fonségue asszonynak karját nyújtva, hozzájuk csatlakozott.

Igy anya és lány egy pillanatig egyedül álltak egymással szemben. Éva, mintegy összeroskadva bánatának súlya alatt, az oszlopos tükörre támaszkodott. A legkisebb keserűség rögtön elcsüggesztette és lágylelkű jószívűségének naiv önzésével minden perczben azon a ponton volt, hogy könnyekre fakadjon. Vajjon miért gyűlöli őt a leánya annyira; vajjon miért iparkodik oly lázasan, hogy megzavarja utolsó szerelmi boldogságát, melyhez vénülő lelke ragaszkodik?

Fájó szívvvel nézett a lányára; nem annyira a harag, mint inkább bús kétségbeesés fogta el a szívét és az a szerencsétlen ötlete támadt, hogy midőn a fiatal lány szintén át akart menni a szalonba, ő maga tartotta vissza és valami megjegyzést tett az öltözkéire vonatkozólag.

- Édes lányom, rosszul teszed, hogy szántsándékkal ilyen vénasszonyosan öltözködöl. Egy csöppet se válik előnyödre.

És az ünnepelt, körülrajongott és imádott szép asszony szerelmetes szemében világosan meglátszott az a mély szánalom, amit e szegény, rút és nyomorék teremtés iránt érez, akivel szemben sohse tudta megszokni, hogy saját édes lányának tekintse.

Micsoda, ez a csúf teremtés, akinek egyik válla magasabbra nőtt, mint a másik, akinek olyan éktelen hosszúak és soványak a karjai, akinek olyan fekete, kecskeábrázatu az arczéle, az ő tulajdon gyermeke? Lehetséges-e az, hogy egy ilyen szörnyetegnek adott volna életet az ő fölséges szépsége, az a szépség, amelynek odaadó ápolására és szeretetteljes imádására fordította az egész életét, melynek rajongó kultusza volt az egyetlen vallása? Hangjában megrezdült amiatt való kínos fájdalom és bántó szégyene, hogy ép neki van ilyen lánya. Camilla lába gyökeret vert, mintha korbácsütést kapott volna. Visszafordult és odalépett az anyjához. E halkán odavetett egyszerű szavakból indult ki az egész rákövetkező kínos magyarázat.

- Azt találod, hogy rosszul öltözködöm? A te dolgod lett volna, hogy foglalkozzál velem. Mért nem ügyeltél arra, hogy a ruháim megfeleljenek a te izlésednek? Mért nem avattál bele abba a titkodba, hogy kell szépnek lennem?

Éva asszony máris megbánta, hogy kikezdett a lányával, mert iszonyodott minden kellemetlen benyomástól, meg ezektől a szívet megbzáló szóváltásoktól. Ki akarta kerülni a további vitát; különösen most, ez alkalmatlan perczben, amidőn lenn várták őket, hogy megnyithassák a bazárt.

- Jó, jó, hallgass, ne veszekedj most, amikor mindenki meghallhatja... Én mindig szerettelek...

Camilla visszafojtott, keserű kacajjal szakította félbe:

- Szerettél!... Jaj, szegény mama, milyen furcsát mondottál... Mintha te valamikor szerettél is volna valakit! Te csak azt akarod, hogy téged szeressenek. Ezt megengedem, ez már más. De hogy szeretted volna a gyermekedet? Tudod is te, hogyan kell egy gyermeket szeretni. Mindig magamra hagytál, elűztél magadtól, eltaszítottál, mert rútnak s hozzád méltatlannak találtál; különben is se a nappalok, se az éjjelek nem voltak elég hosszúak arra, hogy betelless ön-magadnak imádatával. És csak ne hazudj, szegény mama; még most is úgy nézel rám, mint valami szörnyetegre, amelytől undorodol és amely utadban van.

Most már hiába volt minden tartózkodás; a jelenetet végig kellett szenvednie; arcz arcához ért, összeszorított fogakkal, lázasan suttogva folytatták:

- Hallgass, Camilla, parancsolom! Nem tűröm az ilyen beszédet!

- Én meg nem vagyok köteles hallgatni, hogy sértegetni akarsz. Ha megteszem is azt a bolondot, hogy vénasszonyosan öltözködöm, tán azért teszem, mert más valaki meg azzal teszi magát nevetségessé, hogy úgy öltözködik, akárcsak egy fiatal leány, vagy egy meny-asszony.

- Mint egy menyasszony? Nem értelek!

- Oh, érted te ezt nagyon jól... De most már azt akarom, hogy tudd meg, hogy nem mindenki tart engem olyan csunyának, mint amilyennek te akarsz engem erőnek erejével elhitetni.

- Te azért vagy csunya, mert rosszul öltözködöl; én csak ennyit mondtam.

- Ugy öltözködöm, ahogy nekem tetszik és valószínűleg igen jól öltözködöm, miután úgy szeretnek, amilyen vagyok.

- Igazán, szeret valaki? Hát hadd vallja be nekünk és vegyen nőül.

- Minden bizonynyal, minden bizonynyal! Ugyebár örvideni fogsz, ha megszabadulsz tőlem? Maholnap majd menyasszonynak látsz.

Bárhogy is uralkodtak magukon, hangjuk szenvedélyessé vált. Camilla elhallgatott, mélyen föllélekzett és halk, éles sziszszenezéssel tette hozzá:

- Gérard még a napokban meg fog látogatni és megkéri a kezemet!

Éva asszony halotthalvány arcczal, merően maga elé bámult, mintha nem értené.

- Gérard? Miért mondod ezt ép nekem?

- Mert Gérard az, aki engem megszeretett és aki nőül fog venni. Te végletekig vitted a dolgot és mindennap ismétléd, hogy csuf vagyok. Ugy bánsz velem, mintha valami szörnyeteg volnék, aki nem kell majd senkinek. Meg kell tehát, hogy magamat védelmezsem; meg kell tehát, hogy mondjam neked, miképpen áll a dolog; be kell, hogy bizonyítsam, miként nem mindenkinek olyan az izlése mint a tied.

E szavakra mély csend állott be; úgy látszott, mintha a czivakodásnak végét szakította volna ez a földézett szörnyű rém, mely egyszerre támadt föl közöttük. Mert most már nem anya és lány állottak egymással szemben, hanem két szenvedélyes vetélytársnő, akik egymásra gyanakodtak és a féltékenység kinjait szenvedték.

Éva mélyen föllélegzett és ijedten tekintett széjjel, vajjon nem jön-e senki, aki hallja és látja őket. Aztán elszántan mondá:

- Te nem mehetsz nőül Gérardhoz!

- Már miért ne mehetnék én nőül Gérardhoz?

- Mert nem akarom, mert lehetetlen.

- Ez nem ok. Mondd meg az okát.

- Az oka az, hogy ez a házasság teljesen lehetetlen. Többet nem mondok.

- Nem igaz. Majd megmondom hát én, hogy mi az oka, ha rákényszerítesz... Az oka az, hogy Gérard a te kedvesed! De hát mit bánod te azt, ha én is tudom és mégis az enyémnek akarom őt nevezni?

De villámló szemei hozzátették még azt is: »és ha ép azért akarom.« A nyomorék hosszú ideig eltűrt kinszenvedése, abbeli szenvedélyes dühöngése, hogy mióta a bölcsőből kikerült, mindig szépnek, ünnepeltnek, imádottnak látta volt az anyját, tajtékozva forrott benne és gonosz indulatu diadalban boszulta most meg magát. Végre, végre hát elrabolhatja az anyjától ezt a sokáig irigyelt kedvest.

- Szerencsétlen teremtés, - rebegte Éva, roskadozva a szívébe nyilaló szavak törsturásaitól. - Te nem tudod, mit beszélsz és minő fájdalmat okozol szavaiddal.

Mégis el kellett hallgatnia és felegyenesedve, mosolyt kellett erőltetnie halovány ajkaira, mert Rosemonde a szomszéd teremből hozzája surrant és odaszólott neki, hogy odalenn hívják őt. A palota kapuit azonnal megnyitják és neki ott kell lennie a sátrában. Igen, igen, rögtön lemegy! És Éva asszony odatámaszkodott a háta mögött levő oszlopos állványhoz, hogy le ne roskadjon.

- Hallod, Camilla, - szólt Hyacinthe, a nővérehez fordulva, - szavamra mondom, nagy balgaság ez tőletek, hogy most ide álltok veszekedni. Sokkal okosabban tennétek, ha lemennétek.

Camilla durván rendreutasította őt.

- Hordd el magadat innen és vidd magaddal a többieket is. Jobb lesz, ha nincsenek a nyakunkon.

Hyacinthe úgy nézett rá az anyjára, mintha azt akarná mondani, hogy ő mindent tud és nevetésnek tartja az egészet. Aztán afölötti boszuságában, hogy az anyja oly kevés energiát tanusít gonosznyelvű lányával szemben, vállat vont és magukra hagyva őket, arra határozta magát, hogy lekiséri a többieket. A távozó Rosemonde hangos kaczagása behallatszott hozzájuk; a tábornok pedig Fonségue asszonyt vezette le a lépcsőn, akinek valami újabb történetet beszélt el.

Ámde ebben a pillanatban, midőn anya és leány azt hitték, hogy teljesen egyedül vannak, Duvillard és Fonségue hangja csendült meg a szomszéd szobában. Az apa még mindig ott volt és meghallhatta őket.

Éva érezte, hogy neki távoznia kellett volna. De nem volt elég ereje; érezte, hogy lehetetlen most távoznia a hallottak után, melyek arczülütésként érintették őt abbeli rettegésében, hogy elveszthetné a kedvesét.

- Gérard nem vehet el, nem szeret.

- De szeret!

- Te azt képzeled, hogy szeret; mert jó és szíves irántad és nyájasan bánik veled csupa szánalomból, amiért látja, hogy a többiek elhanyagolnak... De nem szeret.

- Szeret! Szeret, először is azért, mert nem vagyok olyan ostoba, mint mások; másodszor szeret, mert fiatal vagyok.

Ez újabb törsturás volt, melyet kegyetlen gúnynyal ejtett az anyján és szavából felcsendült afeletti diadalmas öröme, hogy ime, tuléretté válik és hervadásnak indul ez az elbűvölő szépség, mely neki annyi gyötrelmet okozott.

- Az ifjuságom vonzza! Lásd, szegény anyám, te már nem tudod, hogy mi az, fiatalnak lenni. Ha nem is vagyok szép, de fiatal vagyok; az ifjuság zamatos illatát lehelem, a szemem ragyog, az ajkam üde. A hajam olyan hosszú és olyan sűrű, hogy ha akarnám, egészen beburkolódzhatnám vele és teljes ruházatnak beillenék. Hadd el; a leány sohase rút, amig fiatal. Mig ellenben mindennek vége, szegény anyám, mihelyt a nő nem fiatal többé. Hiába volt szép; hiába erőlködik makacsul, hogy még mindig szép maradjon; semmisem marad belőle más, mint a multnak romjai, mint a szegény és az undor.

Oly vad kegyetlenséggel, oly éles gunynyal ejtette ki e szavakat, hogy minden mondata éles törként hatolt az anya szívébe; könyek szöktek a szegény asszony szemébe, kinek sajgó sebét érintette minden szó. Oh jaj, igaz, hogy fegyvertelenül áll az ifjussággal szemben; hisz ez volt mindig halálos gyötrelme, mely kinozta, hogy ime, vénülni kezd, hogy érzi, mint hagyja el őt a szerelem, hogy immár olyan, mint az ágról lehullott, tulérett gyümölcs.

- Gérard anyja soha sem fog abba beleegyezni, hogy téged nőül vegyen.

- Ez Gérard dolga, majd rábirja. Nekem két millióm van, azzal sok mindent el lehet érn.

- Mocskot akarsz hát ejteni az ő jellemén; azt akarod mondani, hogy ő a pénzéért vesz el?

- Nem, nem, Gérard nagyon derék, kedves ember. Ő engem magamért szeret és magamért vesz el. Meg oszt ő nem gazdag ember, még most, harminczhat éves korában sincs biztos állása. Hát bizony ezt is tekintetbe kell venni, hogy olyan asszonyt kap, aki a szerelmi boldogsággal meghozza neki a gazdagságot is. Mert hallod, anyám, én fogom neki nyújtani a boldogságot, az igaz boldogságot, a viszonzott szerelmet, amelynek biztos a jövője.

Még egyszer szemtől-szembe kerültek egymással. A rettenetes jelenet, melyet a köröttük felhangzó zaj néha félbeszakított, majd szünetelt egy pillanatig, majd meg ujából kezdődött és tovább szövődött. Valóságos titokban folyó dráma volt ez, melyben a szenvedély erőszakos gyilkos heve izzott; de nyílt botrányra nem került a dolog; tompán elfojtott hangon folyt a küzdelem. Sem az egyik sem a másik nem engedett a jogaiból, ámbár minden perczben az az eshetőség fenyegetett, hogy valaki váratlanul meglepi őket; mert valamennyi ajtó tárva-nyitva állott. A cselédség közül akármelyik bármikor bejöhetett és az apa hangja közvetlen szomszédságukból csengett fel vidám beszélgetésben!

- Szeret! Szeret!... Azt te mondod csak. Ő nem mondta még soha.

- Mondta ő ezt nekem már százszor is; mindig ismétli, valahányszor magunk vagyunk!

- Igen ám, mint ahogy a férfiak mondogatják azt a leányoknak, hogy őket mulattassák... Soha nem mondta neked azt, hogy nőül akar venni.

- Még a multkor is mondta, mikor legutoljára itt volt. A dolog rendben van; én csak azt várom, hogy ő az anyja beleegyezését kivívja és aztán megkérje a kezemet.

- Hazudsz! Hazudsz! Szerencsétlen teremtés. Gyötörni akarsz csak. Hazudsz, hazudsz!

Szörnyű szívfájdalma e tiltakozó, szenvedélyes kifakadásban tört fel. Már nem gondolt arra, hogy ő anya és a saját leányával beszél. Csak a szerelmes asszony szólt belőle, akit vetélytársa sérteget és kétségbeejt. És zokogásra fakadva, öntudatlanul röppent el ajkairól a vallomás:

- Nem igaz! Engem szeret ő. Engem! Még a multkor is megesküdött rá, hallod! Becsület-szavára esküdött, hogy nem szeret téged, hogy soha nőül nem vesz.

- Szegény anyám, nagyon, igazán nagyon sajnállak. Milyen gyermekes vagy még! Igazán te vagy a gyerek. Micsoda? Te, akinek annyi tapasztalata lehetne, te még hitelt adsz egy férfi esküjének? Gérard pedig nem is rossz ember; hiszen ép ezért megesküszik ő mindenre, amit csak kívánsz tőle; mert alapjában némileg gyáva is és mint te monád, csak örömet akar neked szerezni.

- Hazudsz, hazudsz!

- Nézd csak, beszéljünk okosan; gondolkodjál egy kicsit. Azért nem jár már hozzánk, azért maradt el a mai reggelitől is, mert torkig van már veled. Szegény anyám, igaz bizony, Gérard elhagyott téged; össze kell, hogy szedd hát minden erődet és bátorságodat és bele kell nyugodnod ebbe a ténybe. Légy most nagylelkű és értsd meg, hogy ha igazán szereted őt, hát az ő érdekében kellene, hogy őt nekem minden habozás nélkül átengedd. Add vissza neki a szabadságot; majd meglátod, hogy én vagyok az, akit szeret.

- Hazudsz, hazudsz! Nyomorult teremtés, kinezni akarsz csak, meg akarsz ölni!

És dühöngő kinjában eszébe jutott Éva asszonynak, hogy hisz tulajdonképen ő az anyja és ő neki meg kellene büntetnie ezt a gyalázatos, aljas gyermeket. Bot nem akadt a közelében; belemarkolt tehát a sárga rózsákkal teli kosárba, melyeknek kelyhei mindkettőjüket részegítették mámorító illatukkal és kiragadva egy marék tövises, hosszuszáru virágot, ezekkel ütötte arczul Camillát. A fiatal leány halántékán, közvetlen a szempillája mellett, piros vércsepp buggyant fel.

Camilla biborra gyult ez arczulütésre és magánkívül rohant az anyjának, szintén ütésre emelt kézzel.

- Anyám, vigyázz magadra! Esküszöm, hogy úgy megverlek, mint az utolsó cselédet. És jegyezd meg magadnak jól, hogy én szeretem Gérardot; és nőül fogok hozzá menni és ha jószántodból ide nem adod őt, hát botránnyal rablom el tőled.

Éva, dühének tettleges kitörése után, megsemmisülten rogyott a karosszékre.

Most már felülkerekedett benne a zajos jelenetektől való undora. Hisz ő a csendes boldog életre, amaz önző élvezetre vágyódott, hogy mindenki hizelegjen neki, hogy becézgessék és imádják. Holott Camilla fenyegető vad dühében ma először mutatta ki a fogafehérét, kegyetlenségtől mámoros, irgalmatlan kemény, sötét lelkét tárva ki előtte. Halk zokogásra fakadt, midőn Hyacinthe lélekszakadva toppant be a terembe. Tekintete a két asszonyra esett, és arca elnéző megvetés kifejezését öltötte.

- Nos? Most már boldogok vagytok? Mit mondtam én nektek? Hát nem lett volna okosabb, ha mindjárt lementetek volna?... Tudjátok jól, hogy odalenn mindenki kérdezősködik utánatok. Ez igazán balgaság. Értetek jöttem.

Éva asszony és Camilla tán most se követték volna, mert egész lényök mélyen fel volt dülva és perzselőn izzott bennük az a szenvedélyes vágy, hogy egymást még jobban megsebezzenek. De épen e pillanatban kerültek elő Duvillard és Fonségue a pipázóból és kijelentették, hogy ők is lemennek. Éva kénytelen volt tehát fölemelkedni a karosszékéből; könnyeit felszárítva, mosolyt kellett erőltetnie az ajkára; Camilla pedig a tükör előtt hozta rendbe a haját és zseb-kendőjének sarkával törülte le a kis piros vércseppet, mely bal halántékán buggyant ki.

Lenn már mind a három nagy teremben, melyek zöldlevelű növényekkel és szőnyegekkel voltak diszítve, nagy volt a sürgő tolongás. Az egyes sátrakat biborszínű selyemmel kárpitozták, ami páratlan derűbe és kápráztató ragyogásba vonta az árukat. Nem volt még bazár, amely versenyezhetett volna az itt felhalmozott csecse-becséssel. Nagy festők vázlataitól és híres írók autogrammjaitól kezdve a selyemharisnyáig és fésükig itt mindent árultak. Maga

ez a változatos sokféleség nagy vonzó erőt gyakorolt, meg se említve a buffet-t, hol szép, fehér kacsók kínálták a pezsgőt, sem a tombolát, melynek sorsjegyeit bájos fiatal leánykák a tömeg közé vegyült raja árusította. Maga Duvillard helyesen számított: a bazár legnagyobb vonzóereje az a jóleső hátborzongás volt, mely az előkelő szép asszonyokon végig didergett, midőn áthaladtak azon a kapualjon, ahol a bomba fölrobbant. A főbb munkálatokat befejezték már; a falakat meg a mennyezetet kitapasztották és bemeszelték. De még a festők nem fogtak munkába és így a falon esett óriási sebek a vadonutaj kövek és a vakolat krétafehérségű foltjai megannyi friss forradásnak látszottak. És a kocsikból, melyeknek folytonos szakadatlan föl-vonulása megreszkettette az udvar kövezetét, a szép asszonyok borzadva ugyan, de gyönyörködve kandikáltak ki. Amidőn aztán beléptek a szalonba és ott hullámozott a tömeg a sátrak előtt, nem fogtak ki a szörnyűködésből.

- Jaj, édesem, látta? Borzasztó, igazán borzasztó, micsoda szörnyű nyomokat hagyott hátra a bomba; kicsi hija volt, hogy az egész ház a levegőbe nem röpült. És ha elgondoljuk, hogy megtörténhetik ez még egyszer, amíg mi itt vagyunk... Valóban bátorság kell ahhoz, hogy az ember idejőjjön; csakhogy ez a jótékony intézet igazán olyan fontos; egy új épületszárny fölépítéséről van szó. Meg aztán hadd lássák azok a szörnyetegek, hogy mi nem félünk tőlük.

Midőn Éva báróné végre lement a lányával, az elárúsítónők már lázas munkában voltak Rosemonde hercegnő igazgatása alatt, aki ilyen alkalmakkal bámulatos ravaszságot és szel-hámoskodást tudott kifejtetni. Meglepő arcátlanysággal zsarolta a vevőit.

- Ah, itt van végre, - kiáltott oda Éva asszonynak. - Figyelmeztetem, őrizkedjék egy csomó vásárló hölgytől, akik azért jönnek ide, hogy olcsón jussanak mindenhez. Ismerem őket; ezek lesik az alkalmat, szertehányják a kirakatokat és bevárják azt a pillanatot, amikor az ember a fejét veszi és nem ismeri ki magát, hogy aztán olcsóbban vásárolhassanak, mint a boltokban... No, majd meglátja, hogy milyen borsos árakon fogom én ezeknek az árut a nyakukba sózni!

Éva asszony, aki nagyon ügyetlen elárúsítónő volt, mert beírta azzal, hogy ott trónolt a sátorában, kénytelen volt a többiekkel együtt mulatni és nevetni. Szelid, gyöngéd hangon adott Camillának néhány figyelmeztető anyai utasítást, melyeknek ez mosolyogva engedelmeskedett.

Pedig szomorú és boldogtalan szíve majd megszakadt kinos izgatottságában arra a gondolatra, hogy neki most esti hét óráig itt kell ülnie és el kell titkolnia belső szenvedését e nagy sokaság előtt, anélkül, hogy enyhítne gyötrelmein.

Valóságos megváltásnak tekintette hát, midőn észrevette Fromont abbét, aki a sátor melletti piros bársony pamlagon várta. Roskadozó térdekkel ült le melléje.

- Ah, abbé ur, megkapta a leveletem? Jó hirt mondhatok önnek és önnek tartottam fönn azt az örömet, hogy személyesen közölhesse védenczével, azzal a szegény Laveuvevel, akit a multkor oly melegen ajánlott... Minden formalitásnak eleget tettek, holnap beszállíthatja a menedékházba.

Péter néma megütközéssel nézett rá.

- Laveuve!... Hisz az meghalt.

Most a bárónő csodálkozott el.

- Micsoda, meghalt? De hiszen ön nekem egy szót se szólt erről. Ha elmondom önnek, hogy mennyit kellett ezzel az ügygyel bajlódni, mennyit kellett firkálni és megmásítani és újra elintézni. Mennyi vitatkozással és mennyi irkafirkával járt a dolog. Biztos ön abban, hogy meghalt?

- Igen, igen, meghalt. Már több mint egy hónapja, hogy meghalt.

- Egy hónapja. De hát mi nem tudhattuk, ön nem adott életjelt azóta. Jaj Istenem, milyen kellemetlen dolog az, hogy meghalt; most kénytelenek vagyunk ezt az egész ügyet újra semmisnek nyilvánítani.

- Igaza van, méltóságos asszonyom, kötelességem lett volna, hogy önnel ezt tudassam. De mit tehetek róla, ha meghalt.

Ez a megismétlődő szó: meghalt, a halottnak bus története, akivel ő már egy hónap óta foglalkozott, megfagyasztotta a vért ereiben és szíve csordultig telt meg kétségbeeséssel; mintha ez annak a hideg halálnak baljóslatu előjele volna, melynek örvényébe, úgy érezte, hogy önmaga is beleful utolsó szerelmének gyötrelmeitől. A mellette ülő abbé pedig önkéntelenül keserű mosolyra fakadt a sors e rettenetes iróniáján. Ó sántalábu könyörület, mely akkor érkezik meg, mikor az ember már meghalt!

A pap még akkor is ülve maradt a pamlagon, midőn a báróné kénytelen volt felkelni, mert Amadieu vizsgálóbíró pillantotta meg, aki, hogy lerőjja a kötelesség adóját s jelenlétével mintegy tüntessen, nagy sebbel-lobbal valami csekélységet akart vásárolni, hogy aztán a törvényszékhez siessen.

A kis Massot, a Globe újdondásza, aki a sátrak körül ödöngött, rögtön észrevette, s úgy csapott rá, mint a héja, hogy tőle új híreket csikarjon ki; kérdésekkel faggatta, ostromolta, hogy megtudja tőle, mennyire vannak Salvattal, ezzel a gépészmunkással, akit azzal vádolnak, hogy ő követte el a bombamerényletet. Igazán nyomára akadtak már? Nyakon fogják-e csipni? Amadieu szabadkozott; azt válaszolta, hogy még eddig ez az ügy nem tartozik rá; hogy csak akkor tartozik majd az ő hatáskörébe, ha Salvatot letartóztatják és őt bizzák meg a vallatásával. Csakhogy ravasz fontoskodású arczkifejezése, a hiuzszemű világfi szerepét játszó állami hivatalnok kifogástalan magatartása annyi el nem mondott titkot sejtetett, mintha már a legkisebb részletet is tudná és holnapra nagy eseményeket jósolhatna. A hölgyek köréje csoportosultak; lázas kíváncsiságtól lángoló szép asszonyok hullámozottak körötte és egymást lökdösve, tolongtak köréje, hogy ajkairól hallhassák azt a rablőhistóriát, amely hideg borzongatással járta át egész valójukat. Amadieu végre megszökött, miután Rosemonde hercegnőnek husz frankot fizetett egy harmincz krajczáros szivarkadobozért.

Massot most odament Péterhez, és kezét szorította vele.

- Ugyebár, abbé ur, ha ennek a Salvatnak gyors a lába és azóta folyton fut, már jó messze lehet innen... Mindig nevetnem kell a rendőrségen.

Rosemonde hercegnő Hyacinthe-al feléjük közeledett.

- Massot ur, önt választom bírónak közöttünk, hisz ön mindenhova járatos. Mondja, a montmartrei Rémcsarnok, ahol Legras énekli az »Utcza virágait« - - -

- Oh, az egy isteni mulatóhely! Még egy zsandárt se vezetnék oda.

- Ugyan, Massot ur, ne élcelődjék; komolyan beszélek. Ugy-e, hogy tisztességes nő is mehet oda bátran férfi kíséretében?

És időt se engedve neki a válaszra, Hyacinthe-hez fordult:

- Látja, hogy Massot ur nem mondja, hogy nem. Ön ma este oda fog kísérni. Megígérte, megígérte!

Aztán tovalebegett és visszatérve a sátrába, hat frankért adott el egy csomag gombostűt egy öreg hölgynek, míg Hyacinthe vállat vonva, annyit mondott csak kiábrándulásra valló vonatott hangján:

- Igazán hülye ez az asszony. Mit akar azzal a Rémcsarnokkal?

Massot nagybölcsen vállat vont. Az asszonyoknak kell csak valamivel szórakozniuk. Aztán midőn Hyacinthe távozott és természetellenes nőgyűlöletét a sorsjegyeket áruló szép lányok közé vitte, azt a megjegyzést koczkaztatta:

- Ennek az ipsének is nagy szüksége volna arra, hogy egy asszony férfit csináljon belőle.

Aztán újra Péterhez fordulva, csodálkozva mondá:

- Nini, Duthil. Mit is mondott Sagnier ma reggel: hogy Duthil este a börtönben fog hálni...

Valóban Duthil volt az, aki nagy sebbel-lobbal, ajkán szokott mosolyával nyitott magának utat a tömegben, hogy Duvillard és Fonségue közelébe kerüljön, akik a báróné sátra mellett álltak. Kezeivel diadalmasan integetett, mintegy győzelem jeléül, hirdelve azt, hogy sikeresen járt el abban a kényes megbízatásban, amit kapott. Merész hadicselről volt szó, amelynek az volt a célja, hogy Silviane szerződését siettesék. Silvianének ugyanis az az ötlete támadt, hogy a báró vigye el őt ebédelni a »Café Anglais«-ba és hívjon meg oda egyidejűleg egy befolyásos színházi kritikust, aki bizonyára meg fogja nyitni számára a »Comédie Française« zárt kapuit, mihelyt személyesen megismerkedik vele. Csakhogy nem volt ám könnyű dolog, hogy a kiszemelt kritikust a meghívás elfogadására rábírják, mert igen mord és szigorú ember hírében állott. Vissza is utasította Duthil meghívását, aki álló három napig egész diplomáciai ügyességét kifejtette és a legtávolabb eső befolyások igénybevételével törekedett meghódítására. Most sugárzó arczzal tért vissza: győzött.

- Kedves báró ur, ma este félnyolczkor. Több bajom volt vele, mintha sorsjegy-kibocsátási engedélyt kellett volna megszereznem.

Duthil az olyan világfi könnyelmű arcátlanságával nevetett, akit politikai lelkiismerete egy csöppet se feszélyez és aki maga mulat legjobban megjegyzésén, mely a Népszava legújabb leleplezéseire célzott.

- Ne tréfáljon, - sugta a fülébe Fonségue, aki viszont azon akart mulatni, hogy őt kissé megremítse. - Rosszul állnak az akciók.

Duthil elsápadt, maga előtt látta a rendőrkapitányt és a börtönt. A rettegés időközönként úgy vett erőt rajta, mint a kólika. De minden erkölcsi érzés hijával csakhamar megnyugodott és elnevette magát. - Eh, hiába, csak jó az élet!

- Sebaj, - felelt vidáman, Duvillard felé kacsintgatva, - itt a patronusunk.

Ez elégedetten és hálásan szorította meg Duthil jobbát és kijelentette, hogy igazán derék fiú. Azután Fonségue felé fordult:

- Mondja csak, Fonségue, velünk tart ma este? Velünk kell, hogy jöjjön; azt akarom, hogy Silviane körül impozáns társaság csoportosuljon. Duthil képviseli a parlamentet, maga a sajtót, én a pénzhatalmat.

Aztán hirtelen elhallgatott, midőn észrevette Gérardot, aki komoly arczzal, lassan és óvatosan nyitott magának utat a suhogó selyemruhák között. Magához intette őt.

- Gérard barátom, egy nagy szívessegre kérném.

Aztán elmondta neki az egész dolgot, hogy a befolyásos kritikus elfogadta a meghívását, hogy ez a társas-ebéd dönteni fog Silviane jövője fölött és hogy valamennyi barátjának szent kötelessége, hogy most melléje csoportosuljon.

- Nem lehet, - felelt a fiatal ember zavarodottan, - az anyámnál ebédelek ma este, szegény kissé gyöngélkedik.

- A maga édesanyja sokkal okosabb asszony, semhogy meg ne értse, hogy vannak olyan ügyek, melyek kivételes komolyságúak. Menjen haza, mentse ki magát, találjon ki valami megható mesét; mondja meg, hogy egy barátjának boldogsága forog kockán.

És midőn látta, hogy Gérard ellentállása ingadozófélben van, hozzátette:

- Egy szóval, barátom, nekem szükségem van magára. Egy arisztokratára van szükségem. Hisz ön tudja, hogy a színházban az arisztokrácia nagy erő. Ha Silviane pártján áll az arisztokrácia, akkor megnyerte a játékot.

Gérard megigérte, aztán egy pillanatig beszélgetett a nagybátyjával, Bozonnet tábornokkal, aki nagyon jól érezte magát a szép asszonyok e hullámozó áradata közepett, amelyben úgy uszkált, mint egy ódon hajó. Miután megköszönte volt Fonségue asszonynak azt a kitüntető figyelmet, amelylyel szíveskedett végighallgatni történeteit és miután száz frankért megvette volt Martha püspök autogrammját, a fiatal lányok zsibongó raja közé keveredett. Mire vissza-jött, mind a két keze tele volt sorsjegyekkel.

- Barátom, nem tanácslom, hogy ezek közé a fiatal lányok közé keveredj. Egy árva sous se marad a zsebedben. De nézd csak, Camilla kisasszony magához hív.

Camilla, midőn megpillantotta Gérardot, messziről rámosolygott. És midőn tekintetük találkozott, Gérardnak oda kellett mennie; ámbár ugyane perczen érezte, hogy Éva kétségbeesett tekintete szintén kérve, könyörögve tapad hozzá.

Camilla tudva azt, hogy az anyja rájuk ügyel a legtulzottabb szeretetreméltóságot tanúsította Gérard irányában; mindazokkal az apró megengedett szabadságokkal élt, amelyekre a könyörületes cél följosogította; mindenféle apró csecsebecsét csusztatott a zsebébe; egyes apró tárgyakat nyomott a kezébe; két sovány kacsójába szorította Gérard ujjait és mindezt azzal az üde, gerlebugásra emlékeztető kacajjal, azzal a mosolyderüs ifju üdeséggel, amelylyel vetélytársának iszonyu kinszenvedést okozott.

Éva nem bírta tovább ezt a kint; közbe akart lépni, el akarta őket választani. Csakhogy ép ebben a pillanatban Péter állotta el az útját; mert egy ötlete támadt, melyet a bárónénak akart előterjeszteni, még mielőtt távoznék.

- Méltóságos asszonyom, - szólott most Péter, - miután szegény Laveuve meghalt és ön oly sokat fáradt az üresedésben levő ágy ügyében, kegyeskedjék várni a további intézkedéssel, míg én nagytiszteletű barátunkkal, Rose abbéval eziránt ujlag beszélhetek. Ma este elmegyek hozzá és ő, akinek mindig annyi nyomorról van tudomása, tulboldognak érezné magát, ha a sok szerencsétlen közül legalább egynek enyhithetné az inségét és szegényeinek egyikét a menedékházba bejuttathatná.

- Kérem, kérem, mindenesetre, - rebege a báróné - nagyon fogok örvideni... Amint parancsolja, várok, várok... kétségkivül abbé ur... kétségkivül...

A szegény asszonynak egész valója oly lázas izgatottságban reszketett, hogy azt se tudta, mit beszél. Végre nem tudott tovább uralkodni a szenvedélyén és a faképnél hagyta Pétert; sőt teljesen meg is feledkezett a jelenlétéről, midőn Gérard végre engedett fájdalomteli esedezésének s a leány kezei közül kiszabadulva, az anyához csatlakozott.

- Milyen ritkán lehet önt látni egy idő óta, kedves barátom, szolítá meg Éva asszony fenhangon.

- Kérem, betegeskedtem, - felelt Gérard nyájas mosolylyal. - Biztosítom, kérem, hogy kissé gyengélkedtem.

Gérard beteg! Éva asszony aggódó anyai gyöngédséggel nézett rá. Büszke, szabályos szép arcza valóban kissé sápadtnak látszott és a nemes külső ma nem leplezte el oly sikeresen az alatta rejlő gyógyíthatatlan belső szervi elkorcsosulást.

Igaz, sokat szenvedhet veleszületett szívjóságánál fogva, úgy hiábavaló, tévesztett élete miatt, mint amiatt, hogy szegény anyjának annyi pénzébe kerül. Hát még mindama kényszerítő körülmények folytán, melyek őt arra indítják, hogy ezzel a dúsgazdag nyomorékkal házasságra lépjen, kit jó szíve megsajnál. És Éva asszony e perczen érezte, hogy milyen gyenge e férfi maga is; mily kínos lelki gyötrellem dűl e hánytvetett hajóroncsként az árral úszó gyermekben. Szíve önkéntelenül kicsordult és mitse törődve az őt körülhullámzó tömeggel, amely meghallhatta szavait, alig hallhatón suttogott, esdő könnyögrésre fakadt.

- Te szenvedsz, Gérard! Hát még én mennyit szenvedek!... Gérard, négy szemközt kell, hogy találkozzunk! Akarom.

Gérard zavarodottan hebegte:

- Nem, kérem, még ne, várjunk még!

- Nem lehet, Camilla elmondta a szándékaidat. Nem utasíthatod vissza ezt a kérésemet. Találkozni akarok veled.

Gérard remegve arra igyekezett, hogy elhalássza a kegyetlen kölcsönös magyarázatokat.

- Ott lenn nem találkozhatunk többé. Tudod, hogy ez lehetetlen. Rájöttek a czimre.

- Jól van hát, akkor holnap négy órákor a liget kis vendéglőjében találkozunk, ahol egyszer már voltunk.

Gérardnak meg kellett ígérenie, hogy eljön, aztán elváltak. Camilla éppen feléjük fordult és reájuk nézett. Vásárló hölgyek egész serege ostromolta a báróné sátrát és ő szokott, nyugodt istennői modorával árulgatta a csecsebecségeit; míg Gérard Duvillard, Fonségue és Duthil csoportjához csatlakozott, akik izgatottan néztek elébe a mai estnek.

Péter meghallott néhány szót a beszélgetésükből. Ő ismerte ennek a családnak a kulisszatitkait; tudomása volt mindazokról a lelki kinokról, azokról a fiziológiai és erkölcsi mizériákról; melyek a fény és hatalom csillogása alatt rejlettek. Folyton tovább elharapódzó, vérző és elmérgesedett seb volt ez, mely apa, anya, lány és fiu testén rágódott.

Hogy kijusson a zsufolt termekből, át kellett törtetnie a vásárlók hullámzó tömegén, akik majd hogy agyon nem nyomták, oly tüntetően sereglettek ide a jótékonyczélú bazár nagyobb dicsőségére. Lenn pedig, a nyomor sötétségében, Salvat egyre bolyongott, csak bolyongott nyomtalan bujdosásában, míg a halott Laveuvenek tragédiája ennek a nagyhangú és illuziórius irgalomnak kegyetlen iróniával teli arczulcsapása volt.

XII.

Oh, mily jóleső, isteni béke uralkodott a derék Rose abbé cortot-utczai, kertre néző kis földszintes lakásában. Kocsizörgés nesze nem hallatszott oda; a zajongó Párisnak egy lehelete se hatolt oda be a montmartrei halom tulsó oldaláról. Távoleső vidéki város nagy csendje és álmatag nyugalma borult rá.

Hetet ütött az óra és lassan leszállt az estalkony, midőn Péter beállított a szerény ebédlőbe, hol őt vacsorával várták. Rose abbé ugyanis, akit nyugtalanított az, hogy színét se látta jó egy hónapja, amióta a fivérével neuillyi házában mélyében elzárkózott, az előző nap levelet irt Péternek és ebédre hívta, hogy nyugodtan beszélgethessenek közös dolgaikról. Péter ugyanis ezentul is rendelkezésére bocsátott neki egy bizonyos összeget közös alamizsnákra és még charonne-utczai menedékházuk idejéből könyörületos czélú elszámolásai voltak, amelyeket időről-időre hoztak aztán rendbe.

A derék pap arcza sugárzott abbeli örömében, hogy ilyen békés, nyugodt, kellemes estét fognak együtt tölteni, egyesegyedül az ő kedves szegényeivel foglalkozva. Mert ez volt az ő egyedüli mulatsága és egyetlen öröme, melyhez szívós ragaszkodással mindig újra visszavisszatért, mint valami bünös gyöngeséghez, noha már számtalan kellemetlenséget okozott neki.

Péter szintén boldog volt, hogy látogatásával az öregnek örömet okozhat és a saját izgatottsága is megcsillapult e békés hajlékban; néhány órai enyhülést és megnyugvást talált ennél az ebédnél, az őt környező szeretetteljes szívjóságból, távol esve mindennapi életének kínzó lelki gyötrelmeitől.

Eszébe jutott a rokkantak házában üresedésbe jutott hely és Duvillard báróné amaz ígérete, hogy annak betöltésével addig vár, míg Rose abbétól megkérdezi, vajjon nem ismer-e valakit, aki nagy nyomorban van és megérdemelné, hogy iránta érdeklődjenek. Rögtön szóba hozta tehát a dolgot, még mielőtt asztalhoz ültek.

- Nagy nyomor, amely méltó arra, hogy érdeklődjenek iránta? Édes fiam, minden nyomor megérdemli az érdeklődést. Ha valakit boldoggá akar tenni, különösen ha munkaképtelen kézművesekről van szó, csak a választás nehéz. Az a kínos lelki kétely és tépelődés gyötör, hogy ki legyen a kiválasztott, amikor annyi más tovább is ott kinlódik az inség poklában.

Aztán mégis elgondolkodott és neki melegedve, noha kételyeinek kínos tusája dult a lelkében, határozottan kijelentette:

- Megvan. Ez bizonyára a legbetegesebb, a legnyomorultabb, a legszájalomraméltóbb mind között. Egy hatvanhét éves aggastyán ez, foglalkozására asztalosmester, aki nyolcz vagy tiz esztendeje, amióta nem kap sehol munkát, csak a nyilvános könyörületből él. Nem tudom ugyan a nevét; de mindenki úgy hívja: a magas, öreg koldus. Néha ugyan hetekig is elmarad szombati alamizsna-osztogatásaimról. Ha a felvétel sürgős, hát kénytelenek leszünk a fölkeresésére indulni. Azt hiszem, hogy az orsel-utczai hajléktalanok menedékhelyében szokott néha háltni; ha ugyan a helyszüke arra nem kényszeríti, hogy valamelyik deszkapalánk mellé gubbaszkodva töltse az éjszakát. El akar ma este jönni velem az Orsel-utczába?

Szeme lángra gyult; a tiltott gyümölcs nagy gyönyörűsége volt rá nézve ez a látogatás a legsötétebb nyomor tanyáin, a csatornában megvonuló legrémesebb inség fekvő helyei közt.

Tuláradó apostoli buzgalma nem merte többé megkoczkáztatni ezeket az irgalmas látogatásokat, amióta oly nagy bűnnek rótták ezt fel neki és oly keserűen szemére vetették.

- Nos, megteesszük, fiam? Csak ez egyszer. Különbén más mód nincs is rá, hogy megtalálhasuk öregemet. Így legalább van rá kifogásom, hogy tizenegy óráig nálam marad. Meg aztán nagyon szeretném önnek megmutatni a nyomor e rémes fészkeit. Lelkettépő nyomort fog ma ott látni, fiam. Tán oly szerencsések lehetünk, hogy valamelyik szegény szenvedő teremtes baján enyhíthetünk.

Péter mosolygott a galambősz aggastyán fiatalos hévtől izzó buzgóságán.

- Legyen meg a kívánsága abbé ur! Nagyon fogok örüdni, ha önnel tölthetem az egész estémet és valóban jól fog nekem esni, ha ez egyszer még önnel járhatom be a régi mesgyét, ahonnan mindig örömtől és fájdalomtól csordultig megtelt szívvel tértünk vissza.

A gazdasszony behozta a levest. De ugyanabban a pillanatban, midőn asztalhoz ültek, valaki csöngetett és midőn az abbé hallotta, hogy Mathisné, a szomszédasszony, van künn és kéri a válaszát, azt az utasítást adta a gazdasszonynak, hogy küldje be őt.

- Szegény asszony, - magyarázta a dolgot Péternek, - kért, hogy kölcsönözzek neki tíz frankot, mert egy derékaljat akar kiváltani a zálogházból. Nekem ép nem volt annyi pénzem, de már kerítettem. Itt lakik a házbán; ez is amolyan rejtett nyomoruság; olyan csekély évi jövedelmet huz, hogy nem tud belőle megélni.

- Mondja, kérem, - szólt Péter, akinek eszébe jutott az a fiatalember, akit Salvatéknál látott, - nincs ennek az asszonynak egy husz esztendő fia?

- De igen. Vidékről valók és úgy hiszem, gazdag családból származnak. Az asszony, úgy hallom, valami zongoramesterbe szeretett bele, aki őt Nantesban tanította volt; az aztán megszöktette őt és Párisban telepedett le véle, ahol meg is halt. Olyan ez, mint egy szomorú szerelmi regény. A fiatal asszony eladta a butorait és mindent pénzzé tett, amit az anyagi bukás romjaiból megmentett és így kétezer frank évi jövedelmet biztosított magának, mely lehetővé tette, hogy a fiát iskolába járassa és hogy maga is tisztességesen megélhessen.

- De újabb csapás teljesen lesújtotta szegényt; kétes értékű papírokba fektetett kicsiny tőkéje odaveszett, úgy, hogy most mindössze legfeljebb nyolczszáz frank évi kamatot huz. Ebből kétszáz frank a házbér, úgy hogy neki egy hónapra csak ötven frank jut a megélésre. Körülbelül tizenhét hónap óta a fia is elment hazulról, hogy anyjának terhére ne legyen és most azon van, hogy maga keresse a kenyerét, és úgy hiszem, sikerrel.

Mathis asszony, egy bánatos szelid arcú, kicsi, barna asszonyka lépett be. Mindig ugyanabban a kopott fekete ruhában járt; alig beszélt egy szót; teljes visszavonultságban élte napjait, és magaviseletében folytonosan amaz aggódó félénkséget tanúsította, amely a folytonosan sorsüldözött emberek sajátja. Midőn az abbé kézbesítette neki a diskrét módon papírba göngyöltött tíz frankot, a szegény asszony elpirult és megköszönte azzal az ígérettel, hogy vissza fogja adni, mihelyt felveszi a havi pénzét, mert ő nem koldus ám és nem akarja megfosztani azokat, akik éheznek.

- Hát a Viktor fia mit csinál? - kérdezte az abbé, - kapott-e már valami állást?

Az asszony habozott, mert igazán nem tudta, mit csinál a fia és néha hetekig se látta. Csak annyit felelt hát:

- Ő nagyon jó fiú, nagyon szereti az anyját. Nagy baj az, hogy tönkrementünk, mielőtt a tanárképzőbe belépett. Így persze nem tehette le a fölvételi vizsgát. Pedig olyan szorgalmas, tehetséges tanuló volt a liceumban.

- A férje meghalt, ugyebár akkor, mikor a fiú még csak tíz esztendő volt?

Mathis asszony újból elpirult, mert azt hitte, hogy a két pap ismeri az ő szomorú történetét.

- Igen, az én szegény uramnak sohase volt szerencséje. A sok keserűség megmérgezte a kedélyét; exaltált eszméket szült a lelkében és szegény a börtönben halt meg. Egy nyilvános ülésen támadt összeütközés alkalmával olyan szerencsétlenül járt, hogy egy rendőrtisztviselőt megsebesített; emiatt aztán letartóztatták. Azelőtt, a commune idejében, ő is a többiekkel egysorban harczolt. Nagyon szelidlelkű, jó ember volt, engem meg imádott.

Könyvek szöktek a szemébe, Rose abbé meghatottan bocsátotta el.

- Reméljük, hogy a fia örömet fog önnek okozni és hogy majd meg fogja hálálhatni mindazt, amit ön érte tett.

Mathis asszony távozott, nesztelen léptekkel surrant ki végtelen szomorúság fellegébe borult arczzal. Nem tudta ugyan, hogy mi van a fiával, hanem rettegett a sötét végzet kegyetlenségétől.

- Nem hiszem, - szólt Péter, midőn magukra maradtak, - hogy ez a szegény asszony számíthatna a fiára. Én csak egyszer láttam, de mondhatom, hogy a szemének tekintete olyan metsző és száraz, mint a kés.

- Gondolja? - szólt az agg plébános a jólelkű ember gyermeteg naivságával. - Én igen udvarias modoru fiúnak tartottam, aki talán kissé nagyon is vágyódik az után, hogy élvezze az életet... No de hát a mai fiatalság mind ilyen türelmetlen. Most azonban ülünk asztalhoz, mert kihül a levesünk.

Ugyanebben az órában Páris tulsó végében, a Szent Domokos-utczában, szintén leszállt az est Quinsac grófné szalonjára az ódon palota komor és csöndes földszintjén. A grófnő egyedül ült a szalonjában Morigny márkival, a régi hű baráttal. Mindketten karosszékben üldögéltek a kandallónál, melyben egy nagy fatuskó parazsa hamvadott el. A szolgáló nem gyújtotta meg a lámpát és a grófné megfeledkezett arról, hogy becsöngesse; nyugtalan aggodalmának szinte jól esett ez az árnyat hullató esthomály, mert sötétsége elfátyolozta ama be nem vallott gyötrelmeket, melyektől félt, hogy kimerült arczán meglátszanak. Csak a sötétben mert megszólalni, e nagy fekete árnyba borult szalonban, a félig kiegett kandalló előtt, hova a távoli kerékdübörgés legkisebb nesze se hatolt be, hogy az itt bűvös álmát alvó nagy mult csöndjét megbontsa.

- Az ám, barátom, Gérard egészségi állapota nyugtalanít. Hisz ön fogja őt látni; megigérte, hogy ma haza jön és itthon ebédel. Tudom, hogy nagyon egészséges szép arca van, erősnek és izmosnak látszik; de csak én, aki annyit virrasztottam mellette, csak én, aki olyan nagynehezen neveltem föl, én ismerem őt legjobban. Ő folyton mindenféle kicsi bajnak van kitéve, amelyek nála mindig aggasztó komolyságu mérveket ölthetnek. És ő nem olyan életet él ám, amely előnyös hatással volna az egészségére!

Fölsóhajtott és elhallgatott; mert habozott, vajjon bevalljon-e mindent.

- Olyan életet él, amilyent élhet, - válaszolt halkan Morigny márkival, akinek finom arczéle és előkelő szigorral párosuló gyöngédségre valló agg nemesi megjelenése beleveszett a szoba sötétségébe. - Miután nem volt alkalmas a katonai szolgálatra és mivel ön még a diplomáciai pályával járó fáradalmaktól is rettegett, hát mit tehetett volna? Nem maradt egyéb számára hátra, mint hogy csöndes visszavonultságban töltse a napjait, bevárva az ország végpusztulását ez ocsmányi köztársasági kormány alatt, amely Franciaországot sirba viszi.

- Kétségkívül, barátom. De ép ez a dologtalan élet az, amelytől félttem. Minden, ami egészséges és jó hajlam lakozott benne, az teljesen kihál belőle. Nemcsak azokról a szerelmi kalandokról szólok, amelyeket el kellett hogy nézzünk neki. Sőt utolsó szerelmi viszonya, melybe eleinte oly nehezen tudtam csak belenyugodni, mert egész hitem és gondolkodásom fellázadt ellene, később azt a benyomást tette rám, mintha jó hatással lett volna rá... Csak-

hogy Gérard maholnap harminczhat esztendő lesz már és még se járja, hogy így folytassa az életet, cél és kötelesség nélkül. Lehet talán, hogy azért betegeskedik, mert nem tesz semmit, mert nem vitte semmire, mert nem fogja soha semmire se vinni.

Hangja újra elakadt.

- Meg aztán, ha már mindent be kell hogy valljak, egy idő óta magam sem érzem magamat a legjobban. Többször ájulási rohamaim voltak és én emiatt az orvosomhoz fordultam. Elég az hozzá, hogy ma vagy holnap egyszerre hirtelen végem lehet.

Morigny reszketve hajolt előre és a mind sötétebben rájuk boruló esthomályban meg akarta ragadni mind a két kezét.

- Kedves barátnőm, hát el kell hogy veszítsem önt; önt, egyetlen utolsó gyönyörűségemet? Én, aki tanuja voltam a régi társadalom pusztulásának, melyhez magam is tartozom? Én, akinek egyedüli reménye az, hogy ha majd meghalok, az ön keze fogja majd le a szememet?

Quinsac grófné könnyörögve kérte, hogy ne növelje szenvedéseit.

- Nem, kérem, ne fogja meg a kezemet; ne csókolja meg; maradjon a helyén abban az árnyas félhomályban, melyben alig látom az arcát. Mind a sirig ebben áll a mi isteni önmegtadásunk ereje, hogy oly hosszú évekig szerettük egymást és se szégyen, se megbánás nem vegyül a mi szerelmünkbe. Meg aztán ha ön hozzám nyulna, ha közvetlen közelemben érezném, nem tudnám befejezni, mi mondani valóm van, mert még nem végeztem.

Aztán midőn a márki mozdulatlan hallgatásába merült el újra, folytatta:

- Ha én holnap meg találnék halni, Gérard még azt a kis vagyont is örökölné, amelyről azt hiszi, hogy még birtokomban van! Gyakran sok pénzembe került a kedves fiam, anélkül, hogy csak sejtette is volna. Igaz, szigorubbnak, okosabbnak kellett volna lennem. Na de hát mit tegyek; mindig nagyon gyenge anya voltam és most anyagilag tönkre vagyok téve. Érti ön most, hogy milyen kínos gyötrellemmel tölt el az a gondolat, hogy ha én meghalok, Gérardnak nem lesz miből élnie; mert ő nem tudja azt a naponként megújuló csodát művelni, amelylyel én a házamat fentartom... Én ismerem őt; férfias, szép megjelenése alatt egy beteges, tehetetlen gyermeklény lappang, aki nem tud dolgozni; még azt se tudja, miképpen viselje magát. Mi lesz belőle, ha én meghalok? Nem fog-e végképp elzülleni és a legnyomorultabb inségbe sülyedni?

Most könnyei megeredtek; szíve vérzett és majd megszakadt sejtelmes előérzetében annak hogy mi lesz az ő halála után ebből az imádott, fiából, akiben egész ősi családja, tehát egy egész világ hal ki örökre. És a márki, aki mozdulatlanul és kétségbeesetten ült helyén, mert érezte, hogy nincs semmi jogcíme arra, hogy vagyontát följánlja neki, egyszerre megértette, hogy mire céloznak a grófné szavai és tudta, hogy milyen újabb elzüllésre vezet ez az anyagi bukás.

- Szegény, szegény barátnőm, - szólalt meg végre fájdalomtól és fölháborodástól reszkető hangon, - ön arra a házasságra gondol, annak az asszonynak a leányával történő ocsmány egybekelésre. Ön megesküdtött rá, hogy soha sem adja a beleegyezését, hogy inkább pusztuljon el minden. És most beleegyeznek, érzem, - érzem!

Quinsac grófné még mindig zokogott a néma sötét teremben, a kialudt tűz mellett. Hisz Gérard és Camilla egybekelése boldoggá, nyugodttá tenné halála óráját, azzal a biztos tudattal, hogy a fiu gazdag, hogy van szerető felesége, hogy az élet terített asztalánál ül. De nemesi büszkesége még egy végsőt lobbant.

- Nem, nem egyezem bele; esküszöm rá hogy nem egyezem bele! Minden erőmmel küzdök ellene folyton megújuló lelki tusában, melynek kinjairól fogalma sincs.

Aztán őszintén bevallotta, hogy saját vereségét már előre látja.

- És ha egy szép nap mégis beletörődöm, akkor meg lehet győződve róla, hogy én csak úgy érzem az ilyen házasság undok voltát, mint ön... Fajunknak és becsületünknek sirja ez.

Ez a sohajos jajszó annyira földulta Morigny lelkét, hogy nem válaszolt rá semmit. A gőgös királpárti és a jámbor katolikus megalkuvást nem ismerő hajthatatlanságával ő is már csak a végromlást várta. De oh, milyen szívfájdalommal töltötte el a tudat, hogy ime, ez a nemeslelkű, oly tiszta szerelemmel imádott nő is e katasztrófa egyik legszomorubb áldozata leszen. A titokzatos esthomály sűrű sötétjében azt a bátorságot vette most magának, hogy letérdeljen előtte és a kezét megfogva, csókjával borítsa. Mire a szolgáló behozta végre a meggyújtott lámpát, Gérard is beállított. A XIV. Lajos korabeli terem haloványszínű fafaragványával a tompa fényben visszanyerte ósdi varázsát. A fiatalember zajos vidámságot színlelt, hogy megnyugtassa az anyját és ne okozzon neki nagy szomorúságot azzal a hírrel, hogy nem ebédelhet vele.

Mihelyt említést tett róla, hogy baráti körben várják, az anyja önmaga oldotta föl adott ígérete alól, mert örült, hogy jókedvében látja.

- Menj, csak menj, édes fiam; csak ne maradjatok fönn nagyon sokáig. Morignyt itt tartom. Kilencz órakor a tábornok és Larombière is eljönnek. Légy nyugodt, nem fogok unatkozni.

Igy hát Gérard, a márkival való néhány percznyi beszélgetés után, bucsut vett és a Café Anglaisba sietett.

Midőn odaért, prémes köpenyekbe burkolt hölgyek haladtak már föl a lépcsőkön; az egyes kis külön termek élvvágyó, mulató kompániákkal teltek meg; a villamos lámpák sugárözönt ontottak. A gyönyörvadászat, a fényüző prostitució kéjvágyó heve lüktetve kezdett izzani a falak között. Abban a különszobában, amit a báró foglalt le magának, rendkívüli pompát fejtettek ki; a legritkább virágok, kristály- és ezüstedények díszlettek az asztalon, akárcsak valami fejedelmi ebéden. A hat személyre terített asztal olyan tündöklő fényüzéssel volt megterítve, hogy mosolyt csalt Gérard ajakára és az étlap meg az abban felsorolt borok csodákkal kecsegtették; meg volt rajta minden legritkább és legdrágább csemege, amit az ingyencz izlés csak választhatott.

- Ez aztán sikkes? Mit? - kiáltott föl Silviane, aki ott volt már Duvillard, Fonségue és Duthil társaságában. - Ámulatba akarom ejteni a maguk befolyásos kritikusat. Ha már az ember egy zsurnalisztának ilyen ebédet adott, akkor annak kutyakötelessége, hogy viszontszívességet tegyen, úgy-e?

Silviane maga azzal vélte meghódítani a kritikust, hogy feltűnő sárga selyemruhába öltözött, amely fölé mesés értékű, pompás d'Alençon csipke borult. A ruha derekát mélyen kivágatta és feltűzte valamennyi gyémántját; hajéket tűzött a hajába, nyakéket fűzött a nyakára, gyémánt vállcsokrot a vállára és a karjait meg az ujjait tele aggatta gyűrűkkel és karpereczekkel. Ártatlan madonna arczával, melyet hajának selymes fürtjei öveztek, olyan volt, mint egy oltári szent szűz, mint egy mennybeli szűz királyasszony, ki az egész kereszténység hódoló ajándékainak díszében tündöklök.

- Maga szép és ez elég, - szólt Gérard, aki néha kötekedni szokott vele, - azért hát így is fog tetszeni.

- Jól van, - felelt Silviane, meg se haragudva ez udvariatlanságért, - maga azt gondolja magában, hogy én polgári származású vagyok és maradok és hogy valami egyszerű kis ruha meg egy szerény ebéd sokkal jobb izlésről tanuskodott volna. Hja barátom, maga sem tudja, hogy mitől döglik a légy, és hogy kell lépre csalni a férfiakat.

Duvillard helyeselte, mert ő gyönyörködött benne, ha Silvianet bálványként felcziczomáztatta, teljes dús pompájában mutogathatta. Fonségue gyémántokról értekezett; azt mondta, hogy a gyémántnak most már igen ingadozó az értéke, mióta a tudomány a villamos kohó révén ama nap felé közeledik, amikor majd a gyémántok gyártása közismeretű dolog lesz. Duthil pedig elragadtatásában oly kecsesen és hízkelve forgolódott körülötte, mint egy komorna, és majd itt igazította meg a csipke egy redőjét, majd ott egy akaratoskodó kis hajfürtöt simított hátra.

- Ejnye, de neveletlen uri ember ez a maguk kritikusuk, hogy így várat magára.

A kritikus valóban késett is egy negyedórát és bocsánatot kérve, rögtön kifejezést is adott abbeli sajnálatának, hogy neki féltizkor távoznia kell, mert okvetetlen meg kell jelennie a Pigalle-utca egy kis színházában. Körülbelül ötvenéves, jól megtermett, szélesvállu, szakállas, telt arcú férfi volt.

Iskolamester volt és iskolamester maradt mindvégig, még nehézkes, merész fantáziájú mókáiban is. Amint belépett, rögtön azon volt, hogy Silvianevel szemben a leglángolóbb elragadtatást tanúsítsa.

Látásból persze ismerte, sőt nagyon becsmérőleg is nyilatkozott néhányszor róla és játékaról öt-hat fitymáló sorba foglalt kritikájában. De ez a fejedelmi pompával felöltözködött szép lány, akit négy előkelő és fontos társadalmi szerepet vivő ember védnöksége alatt mutattak be neki, nem tévesztette el a hatást és az az ötlete támadt, hogy mi sem volna sikkesebb, mi sem vallana inkább a dohosszagu pedanteriából teljesebben kivetkőzött párisi szalonszelleme, mint ha ezt a lányt kezdené pártolni és tehetségnek jelentené ki.

Asztalhoz ültek; a kápráztató fényűzés a kiszolgálás legfinomabb előzékenységével párosult. Minden vendég háta mögött egy inas állott, aki az ételekről és borokról gondoskodott. A hónál is fehérebb abroszon szikrákat szórt a kristály meg az ezüst; a virágok mámorító illatot leheltek, míg az inasok a leginycsiklandozóbb, legpáratlanabb étkeket hordták körül. Oroszországból hozatott halakat, vadászati tilalommal védett ritka vadakat, az idény legutolsó tojásnagyságu szarvasgombáit, korai zamatos gyümölcsöket, amelyeket csupán a nyári saizon érlel. Ez a lakoma arra vallott, hogy számítás nélkül, teli marokkal szórták itt a pénzt, ama gyönyörűség kedvéért, hogy örült árakat fizettek olyan csemegékért, amelyeknek élvezését csak ők engedhetik meg maguknak és kívülük senki más; ama dicsőség kedvéért, hogy elmondhassák: ennél többet senki a világon nem tud elfecsérelni. A befolyásos kritikus annyira meglepődött ezen a fényűzésen, hogy noha lucullusi lakomákhoz hozzászokott világfi könnyed fesztelenségét tanúsította, aki hozzá van szokva a legfényesebb multságokhoz, csuszó-mászó alázatossággal ígerte meg a támogatását és sokkal többre vállalkozott, mintsem akarta. Nagyon derűs hangulatban volt; csak úgy sziporkázott a szellemes megjegyzésektől, sőt boros jókedvében kissé dévaj, kicsapongó tréfákat is megkoczkáztatott. A pecsenye és az erős bordeauxi borok után, midőn aztán asztalra került a pezsgő, fokozódó felhevülésében ellenállhatatlanul győzedelmeskedett valódi énje.

Polyeuctere terelték a beszélgetést és Paulina szerepét hozták szóba, melyet Silviane a Comédie Françaiseban való első fellépései választott.

A híres kritikus ebben a dőre szeszélyben, amely nyolcz nappal ezelőtt még föllázította ereiben a vért, most már csupán a merész kísérletet látta, melyből Silviane, ha az ő tanácsait hiven követi, győztesen kerülhet ki. És eztán nekimelegedett; valóságos esztétikai előadást tartott erről a szerepről; kijelentette, hogy mindeddig egyetlenegy nagy tragika sem fogta föl helyesen, hogy Pauline eleintén, a dráma kezdetén, csupán tisztességes polgárlány és hogy a kifejlésnél ép az a szép és fölséges az ő hirtelen megtérésében, hogy csoda történik vele, hogy a mennyei kegyelem ihlete szállja meg őt, mely isteni alakká varázsolja. Silviane nem úgy

vélekedett; ő mindjárt első szavaiban valami jelképes legenda eszményi hősnőjét látta benne. A kritikus azonban annyit beszélt, hogy Silviane végre úgy tett, mintha szavai meggyőzték volna és a nagy ember el volt ragadtatva szép tanítványától, aki oly engedelmesen veti alá magát a mester dorgáló virgácsának. Aztán, amint elütötte a tizet, hirtelen bucsut vett az illatos és izzóvá hevült ebédlőtől, hogy a kötelessége után járjon.

- Tyűhaj, gyerekek! - kiáltott föl Silviane, - alaposan untatott engem ez a ti kritikustok. De nagy számár ő kelme, a maga elméletével, amely Paulinában csak egy jóra való kis polgárlányt lát. No, hiszen csak ne volnék rászorulva, hej de megadtam volna neki a magáét! Milyen hülyéket beszélt; öntetek hamar egy pohár pezsgőt; valamivel fel kell, hogy üdítsem magamat.

A multság most felette bizalmas jelleget öltött a négy fölhevült férfi és a gyémántokkal ékes, kivágott ruhájú, félig pőre lány között, mialatt a szomszéd termekből és a folyosókról elcsattant csókok és bűgő kacagások együvé szűrődő sóhajos nesze, az egész épületben fokozódva felmorajló élvezeteg zsidongás hallatszott be hozzájuk. Az ablak alatt pedig a népes boulevardon tovahömpölygött a hintók és gyalogjárók hullámozó áradata, amelyben a lázas gyönyörhajhászás és a szerelmi alkudozások mámorea lüktetett.

- Ne nyissa ki az ablakokat, lelkem, galambom! - kiáltott föl Silviane, amidőn észrevette, hogy Fonségue az ablakhoz közeledik, - meg találnék hűlni. Hát olyan nagy melege van magának? Én nagyon jól érzem magam. Ugyan, Duvillard lelkem, hozasson még egy kis pezsgőt. Bámulatos, hogy megszemjajtam a maga kritikásától...

A lámpák vakító fénye, a borok és virágok megsűrűsödött illata fullasztóvá tette a levegőt. És Silvianének ellenállhatatlan czéczózó kedve szottyant; mohó, szomjas vágya támadt, hogy lerészegedjék, hogy trágárocsmányan mulasson, mint hajdan, pályája kezdetén. Néhány pohár pezsgőt szürsölt és az kiütötte a hordó fenekét; merész, zajos, kikapós, veszett jó kedve kerekedett. A négy férfi soha még ilyen hangulatban nem látta és Silviane valóban olyan bohókás mókázó kedvében volt, hogy maguk is mulatós kedvre derültek. Fonségue nek távoznia kellett, hogy benézzen a szerkesztőségbe; Silviane tehát megcsókolta és megölelte, amint mondá, kis lányos, gyermeki kegyelettel, mert Fonségue mindig tiszteletteljesen viselkedett irányában. Midőn aztán magára maradt a többi hárommal, olyan rendkívüli pikáns és fűszerezett szavakkal traktálta őket, hogy felkorbácsolta a vérüket és felizgatta az érzékiségüket. Minél jobban berugott, annál fokozottabb mérvű szemérmertlenséget tanusított. Ennek a lilium szendességű és ártatlan égkékszemű teremtnak olyan pokoli ötletei támadtak, hogy a férfiakat majd megőrjítette.

Duvillard szótlannal türte, hogy Silviane mindjobban becsipjen; sőt még maga is töltögette a poharát, azzal az alattomos szándékkal, hogy majd ő fogja hazakísérni és nála is marad, ha a lány mámoros állapota védtelenül kiszolgáltatja hatalmának. De Silviane mosolyogva kitalálta Duvillard szándékát.

- Azt hiszed, hogy ma este engedékenyebb leszek, mert ma mulatós kedvemben vagyok? Hohó, csalódot, öregem, a fejem azért tiszta. Nem eszel ma belőle; nem ám, amíg föl nem léptem a Comédie Françaiseban.

Duvillard, akit Silviane hat hét óta böjtöltetett, mosolyt erőltetett ajakára, mert abban bizott, hogy ma mégis czélt fog érni, ha türelmesen bevárja a kellő pillanatot.

A fiatalok közül Gérard, akire Silviane ma leggyöngédebb pillantásait pazarolta, ama szerelmi szeszélyek emlékére, melyeket e fiatal arisztokrata nem egyszer keltett szívében, szintén majd elepedt a szerelmi kéj sovár szomjától; míg Duthil, aki folyton leste azt a szerencsés alkalmat, mely Silvianet az ő karjaiba vezeti, maga is lángra lobbant, abban a hiszemben, hogy most végre ő következik sorra, ha ügyesen csinálja a dolgát.

Midőn Sylviane látta, hogy mindahárman sovár epedéssel csüggnek rajta és majd elnyelik a szemükkel, a leghetetlenebb mesékkal és adomákkal traktálta őket, meglepő trágár és ledér képzelemről tanuskodó dolgokat beszélt.

A három férfi pedig megfizethetetlen teremtnékné tekintette, amint ragyogó, tündöklő öltözetben királyi szűkén ültek ott előttük. Mikor aztán torkig volt már a pezsgővel és mámora majdnem az önkívületig fokozódott, egyszerre egy ötlete támadt:

- Hallgassatok ide, fiúk, csak nem maradunk itt; kezdek már elbutulni. Csináljunk valami okosat. Tudjátok mit? Vezessetek el engem a Rémcsarnokba s töltsük ott az est hátralevő részét. Meg akarom hallani azokat a híres ingcouplékat, amiket Legras énekel és amelyek egész Párist odacsödfítik.

Most már Duvillard is tiltakozott.

- Nem én! Az a kuplé igazán nagyon ocsmány és trágár. Soha el nem viszlek én egy ilyen aljas lebuja.

Sylviane rá se hallgatott, hanem máris talpra állt, noha forgott vele a világ és teli torokkal kacagva rendbe hozta egy fali tükör előtt kusza haját.

- Meg aztán valamikor én is Montmartreben laktam; nagy gyönyörűségem telik benne, hogy oda visszatérjek. És azt is szeretném tudni, vajjon az a Legras nem ugyanaz a Legras-e, akit azelőtt én is ismertem... régen, oh nagyon régen. Egy, kettő, három, induljunk!

- De kedves kicsikém, csak nem mehet el abba a lebuja ilyen feltűnő báli öltözetben. Képzeld csak el, ha ott megjelennek kivágott ruhában, gyémántokkal teliaggatva. Hisz kipisszognék! Az istenre kérem, Gérard, térítse észre ezt a balga leányt.

Gérard, akit az ilyen kalandos meggondolatlanságnak csak a pusztá gondolata is kellemetlenül érintett, közbe akarta magát vetni. De Sylviane keztyűs kezével betapasztotta a száját és a boros mámor vidám konokságával ismételte:

- Csitt, ha kifütyülnek, annál pompásabb a mulatság. Induljunk, hamar, hamar...

Duthil, a tapasztalt világfi közömbös arczkifejezésével, akit semmi se lep meg és aki semmin se bosszankodik, eddig mosolyogva hallgatott; most udvariasan pártját fogta Sylvianének.

- De kedves báró, most mindenki odamegy a Rémcsarnokba; kísértem én oda már a legelőkelőbb hölgyeket; még pedig ép ennek az ingkuplénak a kedvéért, amely egy cseppet se ledébb, mint más dal.

- No lám, hallod dundikám, mit mond Duthil? Ő pedig országos képviselő és nem kopromittálná az ő tisztes nevét.

Aztán, minthogy Duvillard még mindig hevesen tiltakozott, mert szörnyen röstellte, hogy ilyen lebuja nyilvánosan mutogassa magát vele, - Sylviane nem gyult haragra, sőt még vidámabb kedve kerekedett.

- Különben, dundikám, ahogy tetszik. Nincs szükségem rád. Te elmehetsz Gérarddal és együtt vigasztalódhattok... Én meg Duthillel odamegyek. Ugy-e Duthil, maga szívesen vállalja el a kalauz szerepét?

Azonban a báró nem ezt a kifejlést várta. Ijedt rettegés fogta el és kénytelen volt belenyugodni ennek a rettenetes teremtnékné legujabb szeszélyébe, akinek pusztá közelléte is elkábította. Egyetlenegy vigasztalását abban kereste, hogy nem eresztette el Gérardot se, aki nemesi méltóságának egy utolsó fellobbbanásában makacsul megmaradt amellett, hogy ő nem tart velük. Megfogta mind a két kezét, visszatartotta és különösen hangsúlyozta, hogy ő ezt mint baráti szolgálatot kéri tőle. Olyannyira kérlelte, hogy feleségének a szeretője, leánya

vőlegénye kénytelen volt a férj és apa kérését teljesíteni. Silviane csak nézte őket és oly felségesen mulatott rajtuk, hogy nevében majd kicsordult a könye. Egyszerre csak önkéntelenül megfedkezett magáról és elárulta Gérard iránt hajdanában érzett szerelmes epedéseit azzal, hogy tegezte őt és a bárónéval folytatott szerelmi viszonyára célzott.

- No gyere már, te hatökör, kísérd őt el; ezzel csak tartozol neki.

Duvillard úgy tett, mintha nem hallotta volna. Duthil aztán megnyugtatta azzal a kijelentéssel, hogy a korcsma egyik szögletében van egy páholyféle alkotmány, ahol az ember némileg félrevonulhat... Silviane hintaja szerencséjükre a kapu előtt állott már; egy nagy csukott landau, melynek kocsisa, egy gyönyörű deli szál legény, mozdulatlanul ülte meg a bakot. A kocsi elindult.

A »Rémkamra« nevű dalcsarnokot a boulevard de Rochechouart valami ódon kávéházában alapították, amely nemrég megbukott. A szűk, szabálytalan alaku zig-zugos teremre alacsony, füstös mennyezet borult. Diszítése a lehető legprimitív volt; a falakat egyszerűen tele- ragasztották a legmeztelenebb, legszemtelenebb, élénk színezetű falragaszokkal. A terem legvégében, a zongora mögött, egy kis színpadforma dobogót rögtönöztek, amelyre elfüggönyözött ajtó nyílott. Ezenkívül a terem szélében csakis pusztá padok vonultak végig, amelyeknek ülését se párna, se szőnyeg nem borította és amelyeknek mentén kis korcsmai asztalok sorakoztak, amiknek a tetején a poharak nedves és ragadós köreinek nyomai fény- lettek. Semmi fényűzés, semmi művészet, még csak tisztaság sem uralkodott itt. Üveg- bura nélküli gázlángok lobogtak a levegőben és iszonyu hőséget árasztottak. Az emberi lehelle- től és pipafüstből összesűrűsödött nehéz, fojtó ködből izzadságlepte, vérbeborult ábrázatok bontakoztak ki, míg az egymás hátán szorongó embertömeg fanyar szaga növelte a mámoros elragadtatást és a tetszémorajt, mely minden új dalnál fokozottabb lelkesedésbe lovalta a hallgatóságot. Semmi egyéb nem kellett, csak hogy fölállítsák ezt a vásári színpadot és fölléptessék ezt a Légrast meg két-három énekesnőt; elénekelhessék velük vad dühtől tajtékzó és aljasságoktól hemzsegő műsorukat és ime az óriási siker magától jött rövid három nap alatt; egész Páris örjögve csődült oda és zsufolásig töltötte meg ezt a kéteshirű kávéházat, mely tiz esztendőn keresztül nem tudott megélni a környék magánzóitól, amíg ott csak a mindennapi szolid dominópárti járta.

A nemtelenség csiklandozó varázsa, a gyalázat és az undokság ellenállhatatlan vonzó ereje működött itt. Az élvhajhászó Páris, a pénz és hatalom fölött rendelkező vagyonos polgárság, amely úgy a gazdagságát mint a hatalmat az émiyégisig megunta már, de azért egy fikarcnyit se akart belőle engedni, csakis azért csődült ide, hogy obszcenitásokat és gyalázó sértéseket vágjanak a szemébe. Az irántuk tanúsított megvetés annyira hipnotizálta őket, mi- szerint közeljövőben való hanyatlásuk tudatában szükségét érezték annak, hogy az arcukba köpjék nekik ezt az őket illető megvetést. Minő ijesztő kórtünet az, hogy a holnapi ítéletnap e kárhozottjai önmaguk vetik bele magukat a pocsolyába, önként siettetik a széjjelmállásukat az ocsmányság szomjas sóvárgásával, mely az ilyen ronda lebujba tömegesen csődíti a komoly és becsületes emberek hírében álló férfiakat, a mámorító illatot lehelő, bájban és pompában csábosan ékeskedő, csodaszép asszonyokat.

A dobogó melletti, első sorbeli asztalak egyikénél a kis Horn hercegnő telepedett meg; remegő orrcimpái, hóbortos szenvedélytől szikrázó szemei arról tanuskodtak, hogy milyen határtalan elragadtatással csillapítja most amaz örületig fokozott vágyát, hogy személyesen ismerkedjék meg a párisi társadalom legalsóbb rétegeivel. A mellette ülő Hyacinthe, aki végre ráfanyalodott, hogy őt idevezesse, kifogástalanul végig begombolt hosszú kabátjában oly egyenes tartással feszengett, mintha botot nyelt volna és az asszonyi gyengék iránt való türel- mes elnézéssel a szokottnál kevésbbé unott arcot kegyeskedett vágni.

A szomszéd asztalnál egy kéteshirű spanyol embert pillantottak meg: Bergaz coulissiért, akit Jansen mutatott volt be a hercegnének, és aki azóta járatos volt minden estélyére. Közelebbet nem tudtak róla; még azt sem tudták, vajjon tényleg a tőzsdén nyeri-e azt a sok pénzt, amit néha teli marokkal szórt.

Negélyzett eleganciával öltözködött és magas, sugár termete, élveteg, biborszínű ajka és ragadozó madárra emlékeztető, ragyogó szeme bizonyos előkelőséget kölcsönöztek egész megjelenésének. Igen feslett erkölcsűnek mondták; ez este két fiatal ember volt vele; az egyik egy Rossi nevű, alacsony, napbarnította, sörtehaju olasz ember, aki azért jött Párisba, hogy festőknek szolgáljon modellül; idővel pedig a kétes foglalkozások könnyű kenyérkeresetére vetemedett. A másik meg egy Sanfante nevű párisi fiú, egy halovány, bajusztalan, züllött erkölcsű, elfajult korhely fráter volt, aki lányosan fésülködött és kétfelé választotta aranszőke haját, melynek fürtjei koszorualakulag övezték sovány orcáit.

- Ugyan, kérem, - szólt Rosemonde, lázas izgatottsággal Bergazhoz fordulva, - ön úgy látszik, ismeri itt ezt az egész undok társaságot. Mutassa meg az érdekesebb alakokat; mondja meg például, hogy nincsenek-e köztük tolvajok vagy gyilkosok?

Bergaz éles hangján kaczagott és kinevette a hercegnőt.

- De, kegyelmes asszonyom, hisz ön ezt az egész társaságot ismeri. Ez a kis rózsaaarcú, filigrántermetű szép asszonyka amott amerikai nő; valami konzul felesége, akit ön valószínűleg a házában már fogadott. A másik ott jobboldalt, az a magas barna nő, aki olyan méltóságteljes magatartású, akárcsak egy királynő; valami grófnő, akinek a hintájával ön naponta találkozik a Bois de Boulogneban. És amott távolabb az a sovány nő, akinek a szeme úgy csillog, mint egy nőtényfarkasé, egy szigorú erkölcsösségről ismert államhivatalnok barátnője.

Rosemonde boszusan szakította félbe:

- Tudom, tudom: de azok az alsóbb osztályu emberek, azok, akiknek kedvéért idejövünk.

Aztán kérdezősködésre fogta a dolgot, titokzatos és ijesztő arcok keresésére indult. Végre két fiatalember vonta magára az érdeklődését, akik egy sarokban vonultak meg; az egyik egy igen fiatal, halovány arcú, sovány gyerkőc volt; a másik egy bizonytalan koru férfi, akinek ócska felöltője még az ingét is elfödte, úgy végig volt gombolva; míg a sapkáját oly mélyen nyomta a homlokába, hogy az arcából csupán a szakálla látszott. Mindakettőjük előtt egy-egy korsó sör állott, amelyből némán, lassan hörpintgettek egyet.

- Kedves hercegné, - szólt Hyacinthe, torkaszakadtából kaczagva, - ha maga álruhás rablókat akar látni, akkor rossz helyütt kereskedik. Az a szegény halovány fiú, akinek az arcán meg-látszik, hogy nincs mindennap mit ennie, a Condorcet-liczeumban iskolatársam volt.

Bergaz meglepetten szólalt meg:

- Ön ismerte Mathist a Condorcetben? Igen, ott maturált. Ah, tehát ön ismerte Mathist. Kiváló tehetséges fiú, akit megöl a nyomor. De mondja csak, nem ismeri ön a társát, azt a másikat, aki mellette ül?

Hyacinthe megnézte a sipkás embert és már nemet akart inteni, midőn Bergaz egyszerre oldalba lökte a könyökével, hogy elhallgattassa. Aztán magyarázatul, halkan hozzátette:

- Csitt. Itt jön Raphanel. Egy idő óta gyanakszom rá! Mihelyt valahová beteszi a lábát, rendőrszagot érezek.

Raphanel szintén egyike volt az anarkia ama kétes és homályos alakjainak, akiket Jansen mutatott be a hercegnének, hogy pillanatnyi forradalmi szeszélyének hizelegjen. Ez utóbbi, egy gömbölyded, vigkedélyű, gigerlimódra kikent-kifent emberke, akinek pisze gyerekorra

beleveszett kövér orczáiba, dühös, vad őrzőgő hirében állott, aki nyilvános gyűlések alkalmával nagy garral hirdette a dobogóról a mérszárlást és a tüzzel-vassal való pusztítást. A dologban csak az volt a bántó, hogy bár már több izben bajba keveredett, mindig sikerült neki, hogy sértetlenül lábalt ki belőle, holott a czimborái börtönbe kerültek. Ugy, hogy ezeknek elvégre is szemet szurt a dolog.

Vigan szorított kezet a hercegnővel; be se várva a meghívást, melléje telepedett és kezdte szidni azt az aljas, piszkos polgári elemet, amely ily ocsmány lebuajok pocsolyáiban fetreng. Rosemonde leplezetlen gyönyörűséggel hallgatta, míg a körötte ülők bosszankodtak. Bergaz élesen látó szemét fürkészőn rászégezve, gyanakvóan visszamosolygott, mint aki cselekszik, míg mások beszélnek. Időről időre egy-egy egyetértő pillantást váltott Rossival és Sanfanteval, akiken meglátszott, hogy ők testestől-lelekestől az ő hivei és vakon követve őt, készek minden hasznót hajtó merényletre és minden nagyobbbszabású czéczóra, amelyre ő a jelszót kiadja. Egyedül ők aknázták ki teljesen az anarkiát: egyedül ők üzték gyakorlatilag is a következtetések rettenetes logikáját hasznukra fordítva.

Addig is, míg a műsoron Legras »Utcza virágai« következtek sorra, két énekesnő váltotta fel egymást a dobogón; egy kövér meg egy soványka. Az egyik trágárértelmű, buta, limonádéízű románczokat dudolgatott; a másik pedig ledér refraineket eresztett szélnek, melyeknek mindegyike olyan volt, mint egy arczulsapás. Óriási tapsviharral jutalmazták épen előadását, midőn a derűs kedvre hangolt közönség újabb tárgyat keresve, amelyen kaczaghasson, ujfent hangos hahotára fakadt: Silviane jelent meg a háttér kis páholyában. Amint ott megállt a vakító fényzőn közepett, félig fedetlen testtel, csillagként ragyogva sárga atlaszruhájában, gyémántjainak szikrázó káprázatában, fülsiketítő pisszegés, kaczaj, bömbölés, füttyök, örületes tapsokkal vegyes mormogás fogadta. A botrány nőttön nőtt; erősen fűszerezett szavak röptek feléje, midőn később a három férfit, Duvillard bárót, Gérardot és Duthilt pillantották meg mögötte, akik komoly, előkelő arczczal, kifogástalan estéli öltözkében, fehér nyakkendősen feszítettek a páholyban.

- Ugy-e, hogy előre megmondtuk, - mormogta Duvillard, kit ez a kaland szerfölött kellemetlenül érintett, míg Gérard igyekezett a páholy homályos háttérébe rejtőzködni.

Silviane pedig mosolygó arczczal, szemmel látható gyönyörűséggel fordult a közönség felé és szüzies arczkifejezésével úgy fogadta a rázúduló zajos füttyvihart, mint ahogy az ember teli tüdővel szivja magába a hirtelen támadt szélvész éltető, idegetfelajzó szabad légáramlatát. Hisz ő innen származott, ez volt az ő gyermekkori légköre.

- Ugyan, mit akar, - förmedt rá a báróra, aki őt erőnek erejével le akarta ültetni. - Jókedvük van; ez pompás, nagyon pompás; haj, beh fölségesen mulatok!

- Persze, hogy pompás, - jelentette ki Duthil udvariasan. - Igaza van, nevetniük csak szabad.

A szünni nem akaró zajongás közepett a kis Horn hercegné fölemelkedett ültéből, hogy jobban lássa az ujonnan érkezetteket.

- Nézze csak, nézze, - szólt hirtelen Hyacinthehoz, - hisz ez a maga apja, azzal a Silvianeal. Nézzen csak oda! No hiszen, a maga apjának is jó vastag bőre van, hogy itt a nyilvánosság előtt mutatkozik vele.

Hyacinthe lerázta Rosemonde karjába kapaszkodó kezét és nem akart oda fordulni. Kijelentette, hogy ez őt egy cseppet se érdekli: hogy az apja hülye fráter és hogy csak ostoba ficzkó az, aki így bolondul egy leány után.

A női nem iránt való megvetése már szinte sértő színben nyilatkozott meg.

- Ugyan, kedvesem, maga valósággal fölingerel, - szólt Rosemonde, Hyacinthenak majdnem az ölébe ülve, mert határozott szándéka az volt, hogy ma este haza kísérteti magát vele és ott tartja amaz ürügy alatt, hogy egy csésze teával kínálja. - Maga hóbortos bolond ficzko; aki úgy tesz, mintha nem kellenének magának. Igaza van az apjának, hogy ezt a leányt szereti. Nagyon csinos, én imádásraméltó teremtésnek találok.

Hyacinthe erre szentelenül mosolygott:

- Akarja, hogy megmondjam neki... Az apám majd bemutatja magát neki... nagyon jól fognak összeférni maguk ketten.

Rosemonde elmosolyodott:

- Nem, nem, én ugyan nagyon tudvágyó és kíváncsi vagyok, de ennyire nem megy a kíváncsiságom.

A zaj egyszerre lecsendesedett; mindenki visszatért a helyére és csak a lázasan lüktető terem hangos érverése hallatszott. Legras jelent meg a dobogón. Magas, testes, halovány, bársonykabátos férfi volt; gondosan leborotvált gömbölyű arcza, kemény tekintetű szeme és erőre valló szögletes állkapcsa olyan erőszakos férfi kifejezését kölcsönözték neki, aki nagy kegyben áll a nőknél, mert terrorizálja őket. Nem volt tehetség híján; elég jól énekelt és érczes hangjának rendkívüli patetikus ereje és velőig ható, megrázó csengése volt. És a műsora, a hirhedt »Utcza virágai« teljesen megmagyarázta óriási sikerét; olyan dalok voltak ezek, melyekből a legsóbba társadalmi rétegek minden szennye és szenvedése, a társadalmi pokol undorító rákfeneje üvöltött fel és kiköpte a kinját eme vért és tüzet lehellő ocsmány, aljas szavakban.

A zongorán bevezető dallamot játszottak és Legras elénekelt az ing-nótát, azt a rettenetes dalt, mely egész Párist odacsödtette. A szegény utcai leánynak, a kicsapongásokba merülő nőnek utolsó öltönydarabját suhogó ostorcsapásokkal tépték foszlányokra ebben a dalban. Az utca egész bujasága nyilatkozott meg benne méregfanyarságával és ocsmány piszokjával. És a polgári osztály bünei nagyokat rikkantva bukkantak föl egy sárban fetrengő, közös sirban elhantolt, össze-vissza ütött-vert, meggyalázott, leplezetlen női test mögül.

De az arcot égető szidalmazás és sértés nem is annyira a szavakban rejlett, mint abban a modorban, melyben Legras szemébe vágta ezt a gazdagoknak, a boldogoknak, a szép nőknek, kik ott halomra csődültek össze, hogy őt hallgathassák. Az alacsony teremben, a pipafüst közepett, a gáz vakító lángkohójában teli szájjal eresztette neki ezeket a dalszakokat; mindannyia egy-egy arczulköpés volt, mint a vad, dühös megvetés pusztító fergetege. És midőn végére ért, valóságos őrző delirium szállta meg a hallgatóságot; a leköppött szép hölgyek le se törülték az arcukat, hanem örülten tapsoltak; az egész terem topogott, berekedésig ordított, magánkívül hengergődzött önnön gyalázatának fertőjében.

- Bravó, bravó, - ismételte a kis hercegné, éles, sipító hangon. - Meglepő! Bámulatos! Csodás!

Különösen pedig Silviane, kinek ittassága egyre fokozódott, mióta ez izzásig hevített kemencze felszította izzó szenvedélyét, egyre tapsolt és hangosan kiabált:

- Ő az, az én régi Legrasom! Meg kell, hogy ezért csókoljam; nagyon nagy gyönyörűséget szerzett nekem.

Duvillard magánkívül volt már és erőnek erejével távozásra akarta birni. Silviane pedig a páholy karfájába kapaszkodott és mind hangosabban kiabált; egy cseppet se lobbant haragra, sőt veszett jó kedve volt. Duvillard kénytelen volt alkudozásokba bocsátkozni Silviane-al, aki bele is egyezett végre abba, hogy elmegy innen és hazaviteti magát. Csakhogy előbb meg akarja csókolni Legrast, ezt a régi jó pajtását, ezt felfogadta magában.

- Menjenek le mind a hárman és várjanak lenn a kocsiban. Jövök én azonnal.

A teremben ezalatt kissé lecsillapult az izgatottság. Rosemonde észrevette, hogy a páholy kiürül, és mivel kíváncsiságát a hallottak kielégítették, ő maga is azon kezdett gondolkodni, hogy hazakisérteti magát Hyacinthe-al. Ez utóbbi, aki bágyadt arczzal hallgatta az előadást és nem is tapsolt az énekesnek, Norvégiáról beszélgetett Bergazzal, aki állítólag beutazta volt az északvidéket. »Oh azok a fjordok! Oh azok a befagyott tavak! Oh az örökös tél tiszta, liliumfehér szüziés hidege. Ott, egyedül csak ott érte meg az ember a szerelmet és az asszonyt és a hó fagyos csókját!« így ömledezett Hyacinthe.

- Akarja, hogy holnap odaautazzunk? - kiáltott föl a hercegné szokott orozatlan élénkségével.
- Nászutra megyünk arra a vidékre... Én itt hagyom a palotámat, lezárom a kapuját és illa berek, nádak erei, megszökünk.

De azt is hozzátette, hogy természetesen csak tréfából mondja mindezt. Bergaz azonban tudta, hogy tőle kitelik ilyen hóbortos cselekedet. Arra a gondolatra, hogy a hercegné tán őrizet nélkül itt hagyná a kis palotáját, villámsebes pillantást váltott Sanfante és Rossi barátjaival, kik még mindig némán mosolyogtak. Milyen pompás fogás volna az; milyen remek merényletet lehetne itt megkísérteni ama közös vagyon ellen, melyet a gyalázatos polgári osztály elkobzott.

Raphanel pedig, miután kellő tapsokkal adózott Legrasnak, átható, szürkés szemével fürkészőn tekintett szét a teremben. És a sarokasztal melletti két férfi, Mathis meg a másik kopottas ruhájú, kinek csak a szakálla hegye látszott, magukra vonták éber figyelmét. Ezek ketten nem nevettek nem tapsoltak; úgy ültek ott, mint két szerfelett kifáradt ember, aki pihenni akar, és meg van győződve róla, hogy az eltűnésnek legalkalmasabb módja az, ha a tömeg közé elegyedik.

Egyszerre hirtelen Raphanel Bergazhoz fordult.

- Ugyebár, az amott a kis Mathis. Ugyan kivel is van itt?

Bergaz kitérő mozdulattal jelezte, hogy nem tudja. De többé le nem vette a szemét Raphanelről; látta, mint igyekszik a legteljesebb közömbösséget tanusítani, mint issza ki a sörét és bucsuzik tőlük, azon tréfás ürügy alatt, hogy a szomszéd omnibuszjegy irodában egy szép hölgy várja. Mihelyt kitette a lábát, Bergaz felpattant a helyéről; a padokon átugorva és mindenkit oldalba lökve, utat nyitott magának Mathishoz, kinek valamit sugott a fülébe. Erre ez rögtön otthagya az asztalt, magával vitte a társát és egy mellékajton gyorsan elsomfordáltak. Mindez oly villámsebességgel történt, hogy senkise vette észre.

- Mi volt az? - kérde a hercegné, - midőn Bergaz nyugodtan visszatért a helyére.

- Semmi, Mathisszal akartam kezet szorítani, mert láttam, hogy elmenőben van.

Rosemonde kijelentette, hogy már most ők is utnak indulnak. Aztán ott időzött még néhány percig. Norvégiáról beszélt, látva azt, hogy az örök jég és a nagy hideg pusztá gondolata is megnyeri, lelkesíti Hyacinthe-t. Arról ábrándozott ugyanis, hogy az »Asszony vége« című, harmincz versből álló költeményciklusában, mely soha befejezésre nem jut, utolsó természeti diszletként egy jégdermesztette fenyőerdőt szerepeltet.

A hercegné beszélgetés közben felkelt, vidáman folytatta tréfás enyelgését és azt mondta, hogy hazaviszi magához egy csésze teára és majd ott megállapodnak az elutazásuk közelebbi részleteiben, midőn Bergaz, aki félszemmel folyton az ajtót leste, önkéntelenül elszólt a magát:

- Mondésir! Tudtam!

Egy ideges, zömök, kis emberke jelent meg az ajtóban, kinek pisze orra, domboru homloka és kerek arcza katonai durvaságra vallott. Azt hitte volna az ember, hogy polgári ruhába bujtatott altiszt. Vizsgaszemmel, csalódottan és megütköződve kutatta át a termet.

Bergaz, aki önkéntelenül kiszalasztott felkiáltását szerette volna visszavonni, nyugodtan szólalt meg:

- Megmondtam én, hogy rendőrszapot érzek.

- És ime, már is itt termett egy titkos rendőrke, Mondésir, a vaserejű vig czimbora, akinek kellemetlenségei voltak katonáéknál... Látja, hogy szimatol, akár csak a vizsla, amikor elhagyja a szaglási érzéke. Csak lesd, kedves öcsém; ha ki is jelölték neked a jó vadat, keres-heted azt, kiröpült a madár.

Künn, miután Rosemonde rávette volt Hyacintheot, hogy kísérje őt haza, kaczagva szálltak be a rájuk váró hintóba, mert szemükbe ötlött Silviane landauja, amelynek bakján mozdulatlanul ült a méltóságteljes kocsis; míg a három férfi, Duvillard, Gérard és Duthil még mindig Silvianet várták a járda szélén. Már közel husz percze álltak ott a külvárosi boulevard félhomályában, ahol a szegény külváros aljas fajtalansága és ocsmány bünei bujkáltak. Részeg emberek taszítottak rajtuk egyet-egyét; ide s tova sétáló lányok árnyai suhantak el mellettük, amint suttogva jöttek, mentek, a kerítők átkozódásaitól és ütlegeitől kísérve. Gyalázatos szerelmes párok keresték fel a falombok árnyait s telepedtek le a padokra és a legsötétebb és legszenyesebb zugokat szemelték ki, hogy ott szerelmeskedjenek. Ilyen volt az egész városrész; a környéken csupa kétes lebuja, ocsmány hotel-garnik, nyomorult kéjtanyák búvtak meg, amelyeknek ablakain nincsenek üvegtáblák, melyeknek ágyai lepedő nélkül szűkölködnek. Az emberi elfajulás ez émelyítő, undorító hullámmása, mely kora hajnalig zsibong és forr itt Páris fekete sarában, körülombolta és megdermesztette őket; de azért se a báró, se a másik kettő nem tárgított a helyéről. Makacs reményük kitartásra sarkalta őket, amennyiben mindegyikük azzal kecsegtette magát, hogy ő fog utolsónak ott maradni és ő kíséri majd haza Silvianet, aki már sokkal mámorosabb fejű volt, semhogy ellentállhatott volna s az ostromlására feltétlenül az ő karjába dől.

Duvillard végre elvesztette a türelmét és boszusan odaszólott a kocsishoz:

- Gyula, menjen be és nézze meg, hogy miért nem jön ő nagysága?

- Hát a lovak, báró ur?

- Legyen nyugodt, hisz itt vagyunk mi.

Finom, szitáló eső kezdett permetezni. És újra megkezdődött a várakozás, mely szinte örökkévalóságnak tetszett már. Egy pillanatra valami váratlan találkozás szórakoztatta őket. Ugy tetszett nekik, mintha árnyként valami feketeruhás, sovány asszony siklanék el mellettük. Legnagyobb meglepetésükre pap bontakozott ki a homályból.

- Micsoda? Ön az, Fromont abbé? - kiáltott föl Gérard. - Ilyen késő órában ebben a városrészben?

Péter már nem vette magának azt a szabadságot, hogy ő a maga részéről is csodálkozzék azon, hogy őket itt találja. Egy szóval se kérdezve, hogy hát mit keresnek ők ezen a tájon, megmagyarázta, hogy ő Rose abbénál időzött mostanáig, hogy vele együtt egy éji szállást tekintsen meg. Borzasztó, hogy micsoda rémítő nyomor verődik össze ezekben a büzhödt hálótermekben, amelyeknek istállószagától majd elszédültek. Mennyi kétségbeesés és végkimerültség roskad ott össze megsemmisülten, hogy a földre rogyott elcsigázott állatok nehéz, nyomott álmát aludja, melyben a lét rémségeit kialuszsák. Megnevezhetetlen zagyalék nép torlódik ott össze; a szenvedés és az inség halommá verődik; a gyermekek, férfiak, aggas-

tyánok, koldusok szétfosló czondráival szégyenkező szegények elnyűtt kabátjai vegyülnek össze. Páris tengerén a naponkint megújuló hajótörések roncsai, a naplopás, a bűn, a szerencsétlenség, az igazságtalanság hajótöröttei, kiket a tovahömpölygő ár magával sodor és fölszínre vet a habok szennyével együtt. Egyesek tátott szájjal, hanyatt fekvve alusznak, nagyot horkolnak és álmukban is folytatják létük jogos panaszát. Vannak, akik nyugtalanul izegnek-mozognak, hánykolódnak és még álmukban is küzdenek a fáradság, az éhség és a hideg folyton növekvő lidérczei ellen, amelyek rémes alakokat öltenek előttük. Mind-e szájalomraméltó teremtések, akik úgy hevertek a pusztaságon, mint véres csata után a sebesültek; a nyomor eme ambulanciájából, melyet a halál meg a rothadás bűne megmérgezett: a vér-lázító, émelyítő undorodás, a megtorlás bosszút forraló áhítozása gomolygott föl arra a gondolatra, hogy milyen édesen pihennek most a gazdagok hálósobáikban, milyen mámorosan kéjelegnek a boldogok párnáik csipkefodros hullámai között.

Péter és Rose abbé hiába keresték a csoportta verődött nyomorultak között az agg asztalost, hogy innen a rokkant munkások menedékházába szállítsák. Este ugyan bekopogtatott, de kiszorult innen is; mert oh borzalom, még ebbe a pokolba is csak a kiválasztottak jutottak be. Valami palánk alján, valami határkövében dőlhetett szegény pihenőre.

A szegény jó abbé kétségbeesetten tért vissza cortot-utcai otthonába; Péter pedig kocsira várt, hogy Neuillybe mehessen.

A finoman szitáló eső szakadatlanul permetezett és havas zimankós darává változott, midőn végre visszatért a kocsi és félbeszakította a pap elbeszélését, aki a két ur embernek leírta az imént látott borzalmakat.

- Nos, hol marad a nagysága? - kérde Duvillard nyugtalanul.

Gyula tiszteletteljes merevséggel, melyet csupán bal szájszögletének gunyoros rángatózása hazudtolt meg, közömbös hangon válaszolt:

- A nagysága azt üzeni, hogy nem megy haza és az urak rendelkezésére bocsátja a kocsit, ha méltóztatik parancsolni, hogy hazavigyem méltóságos uramat.

Ez már több volt a soknál és Duvillard báránytürelme fellázadt; ráállott, hogy ez a lány őt idecsalogassa, ebbe az ocsmány lebuja; itt leste a kapunál, abban a reményben, hogy hasznára fordítja Silviane mámoros állapotát és mindezt csak azért, hogy lássa, mint borul az a részeg dajka Legras nyakába! Nem, ez több, mint amennyit eltűrhet. Silviane meglakol ezért.

Megállított egy arra robogó hintót és betuszkolta Gérardot.

- Jöjjön, kísérjen haza.

- De hiszen Silviane rendelkezésünkre bocsátotta a kocsiját - szólt Duthil, ki magában jót kaczagott ez érdekes kalandon - - Szálljanak be; van itt hely hármunknak is. Nem, inkább fiakkon mennek? Ahogy tetszik.

Ő maga beszállt, hátradőlt a puha párnákba és gyönyörködött a két gyönyörű arab ló tüzes vágatásában, mialatt a báró a rázó, ócska fiakkon szitkozódott és átkozódott, anélkül, hogy Gérard csak egy szóval is félbeszakította volna dühös kifakadását.

Ez a sehonnai teremtés, akit jótéteményekkel elhalmozott, aki már majdnem két milliójába kerül, így megsérti őt, őt, az urát és parancsolóját, aki emberek és vagyonok fölött szabadon rendelkezik!

Jól van hát, Silviane így akarta; ezzel minden kötelezettség alól feloldotta őt! Duvillard fel-lélegzett, mint aki gályarabságból szabadult ki.

Péter nézte, mint robog el a két kocsi. Aztán a fák alatt keresett menedéket az eső elől, hogy ott bevárhasson egy arramenő üres kocsit.

Tusakodó lelkét fagy dermesztette meg; Páris gyönyörthajhászó éjszakáinak rémei felzokogtak körülötte. Ledér nők halvány árnyai suhantak el mellette, kenyérkereset után járva, midőn egyszerre az árnyak egyike elsiklott mellette és azt sugta a fülébe:

- Mondja meg a bátyjának, hogy a rendőrség Salvat nyomára akadt; csak órák kérdése, hogy kézre kerítik.

Az árny eltűnt; de Péternek úgy rémlett, mintha a gázlámpák sárgás sugaraiban Mathis Viktor halvány, kiaszott arczára ösmerne. Ugyanekkor maga előtt látta újra Rose abbé csendes ebédlőjében Mathis asszony szelid, szomorú arcját, kiben az az egyetlen remény tartja a lelket, hogy a fia ember lesz a talpán.

XIII.

Csütörtökön, midőn a minisztérium óriási épületének valamennyi hivatalos helyisége kongott az ürességtől, Montferrand, a belügyminiszter, egyedül ült dolgozószobájában. Egyetlen ajtónálló őrizte a bejáratot és két inas ödöngött az első előszobában.

Montferrand eznap reggel rendkívül kellemetlen meglepetésre ébredt. A Népszava, amely előtte való este ujfent feszegetni kezdte volt az afrikai vasutak ügyét, amennyiben Barroux, a jelenlegi pénzügyminisztert azzal vádolta, hogy kétszázezer frankot zsebelt volna be, ma folytatta a hadjáratot és azzal tetézte a botrányt, hogy közzétette a régóta kilátásba helyezett névjegyzéket: ama harminczkét képviselő és főrendiházi tag nevét, akik pénzért adták el szavazatukat Hunternek, Duvillard emberének, a mytikussá vált lélekkufárnak, aki most nyomtalanul eltűnt, odaveszett. És így Montferrand a saját nevét pillantotta volt meg a névjegyzék legeslegelején, ahol nyolczvanezer frankkal szerepelt, míg Fonséguet ötvenezerre taksálták, és aztán fokonsint kisebbedtek a megvesztegetési összegek. Duthil tizezer frankkal. Chagnieux háromezerrel figurált csak; ez utóbbinak a nyomorult szavazata volt a legolcsóbb mind között; a többiek ötezertől egész huszezer frankig váltakoztak. Montferrand izgatottságába se meglepetés, se harag nem vegyült. Ő egyszerűen nem hitte volna, hogy Sagniert annyira viszi a botránycsinálás dühös viszketege, hogy tényleg közzéteszi ezt a listát, ezt a vészes papirlapot, melyet állítólag Hunter naplójából szakítottak ki és mely tele volt érthetetlen hieroglifákkal, amiknek jelentőségét vitatni és magyarázni kellene, hogy a valódi igazságot kideríthessék. Máskülönb ő teljesen nyugodt volt, tudva azt, hogy ő semmit alá nem irt, semmit se nyugtázott, és hogy az ember merész tagadással minden bajból ki tudja magát huzni. De nagy esemény ám ez a parlamenti fertőben! Előre érezte, hogy ennek az esetnek elkerülhetetlen következménye az lesz, hogy a leleplezések és pletykák ez újabb vihara elsőpri és megbuktatja a minisztériumot. Szerencséjére, a parlament ezen a csütörtöki napon nem ülésezik. Azonban másnap Mége azonnal bejelenti majd az interpellációját; Vignon és párthivei pedig megragadják az alkalmat, hogy szenvedélyes ostrom alá fogják a rég óhajtott miniszteri tárczákat. Montferrand már előre látta a bukását; számüzve látta magát ebből a dolgozószobából, hol nyolcz hónap óta kényelembe helyezkedett; ő nem sütkérezett balgán dicsőségének glóriájában; boldognak érezte magát abban a tudatban, hogy mint kormányzásra termett férfi, aki elég erőt érez magában, az őt megillető állásra tett szert, hogy a tömeget féken tartsa és kormányozza.

Megvető mozdulattal tette félre a lapokat és nagyokat nyújtózkodva emelkedett fel a helyéről, vésztjósó morgással, mint valami felbőszített oroszán. Széltében és hosszában végigmérte a szinehagyott hivatalos pompával berendezett, mahagonifa-butorzatu, zöld damaszttal kárpított nagy termet. Amint így hátrakulcsolt kezekkel fel- és alá sétálgatott, vonásai nem mutatták szokott apai jóságának, mosolyderüs és kissé köznapi kedélyességének megszokott kifejezését. Zömök, alacsony termetű és széles vállu testében rejlő, harczratermett egyénisége egy pillanatra előtűnt, és megrepszettette jovialitásának áthatlan álarczát.

Érzéki ajkai, erős hajlásu orra, metsző tekintetü szeme azt hirdették, hogy neki nincsenek gyengéd skrupulusai, és hogy az a vasakarat izzik benne, amely nagy dolgokra termett. Vajjon mit tegyen? Belesodortassa-e magát a bukás örvényébe a becsületes, dörgőszavu Barrouxval egyetemben? Tán az ő személyes ügye nincs is olyan menthetetlenül veszve! De hát mi módon lehetne a többieket cserben hagyni, hogy aztán ő maga könnyüszerral partra usszék? Hogyan meneküljön meg, míg a többi alámerül?

Nehéz volt a probléma, csiklandós a kérdés, amelynek megoldásán vergődve kinlódott abbeli szenvedélyes óhajában, hogy a kezében levő hatalmat megtarthassa.

Nem talált semmi kibuvót és dühösen szidta ennek az otromba, buta köztársaságnak az időnkénti erényrohamait, amelyek szerinte teljesen lehetetlenné teszik a kormányzást. Hogy egy ilyen balgaság állíthasson meg útjában egy embert, akiben annyi az erő és az intelligencia! Tessék, hát kormányozzátok az embereket, mikor kiveszik a kezetekből a leghatalmasabb kormánybotot, a pénzt! Szobája magányában keserűen kaczagott rajta. Olyan abszurdumnak tetszett neki ez a föltevés, hogy valahogy csak elképzelhető is lehessen az olyan idillikus ország, melyben a nagy vállalatokat becsületesen lehetne nyélbe ütni. Nem tudta, hogy mire határozza magát; míg aztán egyszerre eszébe jutott, hogy az lesz a legokosabb, ha Duvillard báróval beszél meg a dolgot, akit már régóta ismert. Meg is bánta, hogy már előbb nem hívatta és rá nem birta, hogy drága pénzen vásárolja meg Sagnier hallgatását. Eleintén az volt a szándéka, hogy néhány sort ír neki és az inasával elküldi a levélkét. De irott bizonyítékoktól való irtózata arra vitte, hogy inkább a telefonhoz folyamodjék, melyet egyedül a saját használatára vezetett be az íróasztala mellé.

- Duvillard báró az, aki beszél? Helyes! Igen, Montferrand miniszter, én magam vagyok a telefontól... Kérem, látogasson meg azonnal... Helyes... Helyes... Várom.

Aztán ismét fel és alá járkált és kereste a mentő eszmét. Ez a Duvillard maga is nagy mester, majd tán ez a vén róka adja meg neki az ügyes ötletet. Aztán a legkalandosabb és a legbonyolultabb kombinációkba merült el, midőn az ajtónálló jelentette, hogy Gascogne ur, a rendőrfőkapitány van itt és minden áron beszélni óhajt a kegyelmes urral. Első gondolata az volt, hogy bizonyára a rendőrprefekturáról jönnek és kéri az ő utasításait, arra nézve, vajjon milyen intézkedéseket tegyenek ama két nagy körmenet alkalmából, mely a tömeg óriási csődülete közepett végigvonul az utcákon.

- Vezesse be Gascogne urat.

Egy magas, szikár, sötétarczbőrű, ünneplőruhába öltözött mesteremberre emlékeztető férfi lépett a szobába. Világos eszü, számító, fagyos-modoru ember volt, aki bámulatosan jól ismerte a párisi társadalmi élet visszáját. De a hivatalos sablon csorbát ejtett rajta; sokkal okosabb ember lehetett volna, ha kevesebb észet tulajdonított volna magának és ha nem ringatta volna magát abban a szent meggyőződésben, hogy ő mindent tud.

Első sorban kimentette magát a prefektust, aki mindenesetre személyesen tette volna tiszteletét, ha betegség nem akadályozta volna. De különben tán jobb is lesz, ha ő maga referál a miniszternek ebben a komoly ügyben, melyet ő alaposan ismer. Aztán elmondta, hogy mi az a komoly ügy.

- Azt hiszem, kegyelmes uram, hogy végre kézrekerítettük a godot du mauroy-utczai merénylet szerzőjét.

Montferrand, aki eddig türelmetlenül hallgatta, egyszerre élénk érdeklődést tanúsított. A rendőrség hiábavaló szenvedélyes hajszája, a lapok támadásai és élczelődései Montferrand mindennapi boszuságai közé tartoztak.

- Annál jobb az magára nézve, Gascogne uram; mert előbb-utóbb a maga állásába került volna ez a dolog. Letartóztatták már azt az embert?

- Még nem, kegyelmes uram! Csakhogy mármost órák kérdése csupán, már nem szökhethet meg előlünk.

Aztán elmondta, hogy Mondésir rendőrtisztviselő az egyik titkos rendőrkém útján arról értesült, hogy Salvat egy montmartrei korcsmában időzik; de elkésetten ért oda, amikor a jó madár kirepült; aztán a szerencsés véletlen éppen szembeállította őt Salvattal, ki a korcsmától száz lépésnyi messzeségről leste a rendőröket. Ettől a percztől fogva üldözőbe vették abban a reményben, hogy czinkostársaival együtt a fészékben foghatják meg a madarat; így követték

őt Porte-Maillot-ig, hol Salvat megérezve, hogy nyomában vannak, egyszerre hirtelen futásnak eredt és nekiiramodott a Bois de Boulognenak. Ott bolyong most reggeli két óra óta ebben a szitáló finom esőben, mely szakadatlanul zuhog. A hajnal virradtát várják be csak, hogy hajtóvadászatot szervezzenek és üldözőbe vegyék, mint valami vadállatot, melyet a végkimerültség kezökbe fog szolgáltatni. Ugy, hogy most csak percek kérdése az elfogatása.

- Tudom, hogy kegyelmes uram mennyire érdeklődik az ügy iránt; azért gondoltam, hogy azonnal idesietek és kérem kegyes utasításait. Mondésir rendőrkém ott lenn van. Most már végtelenül sajnálja, hogy nem csípte meg az emberünket a boulevard Rochechouardon; de azért pompás volt maga az a gondolat, hogy észrevétlenül sarkon követi; csak azt lehetne szemére vetni, hogy nem számolt még a Bois de Boulogneal.

Ennek a hirhedt Salvatnak letartóztatása, akivel a lapok már három hete tele voltak, olyan fényes sikernek, olyan mesterfogásnak ígérkezett, mely óriási feltűnésre számíthatott.

Montferrand feszült figyelemmel hallgatta és merev tekintetű nagy szemének mélyén, vérszomjas ragadozóállatra hasonlító arczán meglátszott, hogy minő lázasan dolgozik az agya abbéli hirtelen ébredt szándékában, hogy hasznára fordítja ezt az eseményt, melyet a véletlennek köszönhet. Egyelőre csak homályosan szötte az összekötő szálakat ez elfogatás és Mége interpellációja meg az afrikai vasutak ügye között, mely szálak holnap a minisztérium bukását vannak hivatva megakadályozni.

Egy ügyes kombináció vázlatos körvonalai lebegtek már előtte. Nem az ő jó csillaga-e az, mely ime azt küldi elébe, akit keresett; azt az eszközt, amelylyel a közeljövőjü válság zavarosában szerencsével halászhat?

- De mondja csak, Gascogne uram, biztos ön abban, hogy csakugyan Salvat az, aki elkövete a merényletet?

- Oh teljesen biztos vagyok benne, kegyelmes uram. Be is fog ő vallani mindent, már a kocsiban, még mielőtt a főkapitánysághoz vinnék.

Montferrand gondolkodóba esett és újra fel és alá járkált a teremben. Mialatt megfontolt lassúsággal adta az utasításait, jobbnál jobb ötletei támadtak.

- Az utasításaimat kéri? Hát, kérem, utasításaim először is oda irányulnak, hogy nagy óvatossággal járjanak el ebben a dologban. Első sorban ne lármázzák föl a Bois de Boulogneban sétálgató közönséget... Igyekezzenek, hogy a letartóztatás lehetőleg észrevétlenül történjék... És ha a fogolyt vallomásra bírja, tartsa azt titkon és ne közölje a sajtóval. Azt különösen figyelmeibe ajánlom, hogy az újságokat bele ne avassák a dologba. Aztán pedig jöjjön el hozzám és tudósítson a történetekről; de csak engem személyesen; a külvilággal pedig a lehető legnagyobb titoktartást ajánlom.

Gascogne meghajtotta magát és menni akart, de Montferrand visszatartotta, hogy tudassa véle, miként Lehmann barátja, a köztársasági főügyész, naponként anarkista leveleket kap, amelyekben azzal fenyegetik, hogy őt és a családját a levegőbe röpitik; úgy, hogy a főügyész, noha ő maga elég bátor ember, a családjá érdekében kéri, hogy őriztessék a házat polgáruhába öltözött rendőrkémekkel. A rendőrség már szervezett hasonló rendőri felügyeletet Amadiu vizsgálóbíró háza tájékán. És valamint ez utóbbi igen nagytekintélyű, művelt férfi és nagyon szeretetreméltó párisi ember, ezenkívül kiváló kriminalista és pszikológus, sőt szabad óráiban jótollu író is; úgy a köztársasági főügyész érdemekben gazdag szereplése bátran mérkőzhet Amadiuéval; amennyiben ő ama politikailag nagybefolyású hatósági tagok, amaz óvatos és előrelátó fényes tehetségű zsidók egyike, akik becsületesen csinálnak karriert, oly módon, hogy mindig a hatalomhoz szítanak.

- Kegyelmes uram, - kérde Gascogne, - a Barthés ügye van még csak hátra, utasítást várunk. Letartóztatassuk tán őt is a neuillyi paplakban?

Ama szerencsés véletlenek egyike, amelyek néha a rendőrtisztviselők kezére játszanak, nyomára vezette a rendőrséget Barthés titkos menedékhelyének Fromont Péter abbé neuillyi kis házában. De noha Barthés feje fölött ama percztől fogva, hogy Páris eszelős rémületében az anarkistáktól való rettegetés grasszált, mindig az elfogatási rendelet Damokles kardja függött, mert gyanus egyén, akinek összeköttetései lehetnek a forradalmárokkal; Gascogne még sem merte formális rendelet nélkül rátenni a kezét ennek a papnak a házában, akiben az egész külváros szentet imádott és tisztelt.

A miniszter ez ügyben való kérdezősködésére szokatlan élénkséggel helyeselte a papsággal szemben tanúsított tartózkodását és magára vállalta ennek az ügynek az elintézését.

- Nem, nem, Gascogne uram, egy tapodtat se tegyen. Hisz tudja, mi az én elvem: a papság legyen velünk, s ne ellenünk. Fromont abbét levélben értesítem, hogy látogasson el hozzám még ma reggel, amikor nem várok senkit. Majd megbeszélem vele a dolgot, most már önnek semmi köze hozzá.

Ezzel elbocsátotta; de ebben a pillanatban az ajtónálló újra beállított, és jelentette, hogy itt van a miniszterelnök.

- Barroux! Ejnye az árgyélusát! Kérem, Gascogne uram, távozzék ezen az ajtón; szeretném, ha senkivel se találkozna; miután azt akarom, hogy Salvat letartóztatása titokban maradjon... Megértett, úgy-e bár? Egyedül csak engem tudósít mindenről és ha valami komolyabb dolog esnék közbe, telefonáljon nekem direkt.

Alig, hogy a rendőrkapitány befordult a szomszéd szalon ajtaján, az ajtónálló máris kitárta az előszoba kettős szárnyát:

- A miniszterelnök ő excellenciája.

Montferrand szokott nyílt és kedélyes modorával sietett elébe és mindakét kezét nyújtotta feléje megkapó előzékenységgel, melyben úgy a köteles tisztelet, mint a szives nyájasság hajszálig kimért arányban párosultak.

- Kedves excellenciás uram, ugyan minek fáradtál ide? Hisz ha beszélni kívántál velem, szerencsémnek tartottam volna, hogy nálad tiszteleghetek.

Barroux türelmetlen kézmozdulattal tiltakozott mindennemű előjog ellen.

- Nem, nem, szokott reggeli sétámat tettem a Champs-Élyséeben és oly aggasztó gondok sulya nyomja a lelkemet, hogy jobbnak tartottam, ha egyenesen idejövök hozzád. Azt tudhatod, hogy a történetek után nem türhetjük tétlenül, hogy ránk száradjon ez a vád. És mielőtt a holnapi minisztertanács összeülne, amelyen meg kell állapítanunk a védelmi tervet, éreztem annak a szükségét, hogy előzőleg értekezsem veled.

A karosszékek egyikébe ült, míg Montferrand odatolt magának egy másikat, hogy háttal a világosság felé, vele szemben telepedjék le. A két férfi harckészzen nézett farkasszemet. Barroux, aki Montferrandnál tíz esztendővel volt idősebb, hófehér hajának és ünnepies megjelenésének glóriájában a hatalom előkelő méltóságának megtestesítője volt. Simára borotvált szép arczával és ezüstszakállával a romantikus konventi tag ama büszke magatartását tanúsította, amely arra törekedett, hogy a jószívű, bár kissé korlátolt eszű, egyszerű polgár lojalitását tőle telhetőleg megdicsőítse; míg a ravasz, nehézkes Montferrand a maga hétköznapi külseje, tettetett őszinte egyszerűsége és nyíltszívűsége dacára ismeretlen lelki örvényeket rejtett magában; az élvhajászó kéjvadász és a zsarnok sötét lelke rejlett benne, aki nem ismer se irgalmat, se lelkiismeretfurdalásokat. Barroux lázas izgatottságában egy perczig kifújta

magát; mert a vér a fejébe szállt és a szíve hangosan dobogott amaz aljas sértések emlékére, melyeknek piszkos, zagyva áradatát a Népszava még csak ma reggel is rázudította.

- Nézd, kedves kolléga, ennek végét kell vetni, ezt a botrányos támadást be kell szüntetni... Hisz magad is tisztában vagy azzal, hogy mi vár ránk holnap a képviselőházban. Most, hogy Sagnier közzétette a listát, valamennyi ellenzéki ránk fog zúdulni. Vignon erősen mozog - -

- Ah, mi hirt hallottál róla? - kérde Montferrand feszült figyelemmel.

- Arramenet láttam, hogy a kapuja előtt a fiakkerek hosszú sora áll. Valamennyi párthive tegnap óta talpon van és már husz oldalról is hallottam, hogy klikkje már eleve osztozkodik a tárczákon. Mert hát csak képzelheted, hogy a naiv és bősz Mége most is másnak szedi ki a gesztenyét a tűzből. Egyszerűen mi már meghaltunk és még csak azt akarják, hogy mielőtt osztozkodnak a prédán, előbb bennünket a sárba temessenek.

Méltósággal nyújtotta ki a jobbját és hangja ékesszólón csengett, mintha a szónoki emelvényen állna. Pedig igaz megindultság fogta el és könnyek szöktek a szemébe.

- Én, én, aki a köztársaságnak áldoztam föl egész életemet; én, aki a republikát megalapítottam és megmentettem; én vagyok most kénytelen, hogy ez aljas ráfogások és vádak ellen védekezzem; engem halmoznak el ocsmány sértésekkel. Én, én volnék az a miniszter, aki pénzért megvesztegette magát; én kaptam volna Huntertől kétszázezer frankot, hogy egyszerűen zsebre vigyem! Igaz, nem tagadom, hogy szóban forgott köztünk ez az összeg. De ha tudnák, hogy mi néven, minő föltételek mellett. Bizonyára te is úgy vagy azzal a nyolcvanezer frankkal, amelyet Hunter neked adott legyen.

Montferrand határozott hangon félbeszakította:

- Nekem nem adott egy krajczárt sem.

Barroux meglepetten bámult rá; de árnyékba vesző, nagy, szögletes arcának kifejezését nem látta.

- Ah! Azt hittem, hogy te üzleti összeköttetésben álltál vele és közelebbről ismerted!

- Nem én, éppen csak annyira ismertem őt, mint mindenki más; még azt se tudtam, hogy Duvillard báró kortese az afrikai vasutak ügyében és soha erről szó sem esett közöttünk.

Ez oly valószínűtlennek tetszett, annyira ellentétben állott mindazzal, amiről Barrouxnak tudomása volt, hogy e kézzelfogható hazugsággal szemben egy pillanatig meghökkent és bambán bámult Montferrandra. De aztán vállvonogatva, újból áttért a tárgyra és mintegy nem avatkozva bele a mások ügyébe, a maga dolgáról beszélt.

- Tálam vagy tiszser is járt; telebeszélte a fejemet ezzel a vasuti ügygyel. Akkoriban volt az, mikor a sorsjegyek kibocsátása került szavazat alá a képviselőházban. Mintha még most is látnám magamat itt, ebben a szobában; mert hisz emlékszel rá, hogy akkoriban én voltam a belügyminiszter és a tied volt a közlekedésügyi tárcza. Én az íróasztalomnál ültem; Hunter pedig ebben a karosszékből ült, ahol most én. Azért keresett föl, hogy adjak neki utasítást arra nézve, miképpen használja föl azt a nagy összeget, amit Duvillard bankár a lapoknak szánt. Akkor aztán emlékszem, roppant haragra gyultam, mikor láttam, hogy milyen óriási summákat szántak az egyes monarchista lapoknak; mert az én jogos és helyes véleményem az volt, hogy ez olyan pénz, amely köztársaságellenes célokat szolgál; úgy, hogy azután én, Hunter ismételt esedezéseire, felállítottam részemről is egy listát, melyben a sokat emlegetett kétszázezer frankról úgy rendelkeztem, hogy azokat a köztársasági szellemben szerkesztett lapok között arányosan felosztottam, melyek ilyenformán, - igaz ugyan, hogy az én közbenjárásom révén, - tekintélyes összegeket kaptak. Így áll a dolog.

Barroux fölkelt és öklével nagyot ütve a mellére, még hangosabban folytatta:

- Most már torkig vagyok a hazugságokkal és a rágalmakkal. Holnap elmondom a parlamentben, hogy és mikép áll a dolog. Ez lesz a védekezésem; a becsületes ember nem fél az igazmondástól.

Most Montferrand is felpattant és méltatlankodó felkiáltásával elárult mindent.

- Ez balgaság! Az ember sohse vallja be a tettét. Nem fogod megtenni.

De Barroux konokul ragaszkodott büszke kijelentéséhez.

- De én megteszem. Majd meglátjuk, vajjon a parlament egyhangu helyeslése nem fogja-e büne alól feloldani a szabadság egy agg harcosát?

- Nem! Általános pisszegés között meg fognak buktatni, és bennünket is magaddal rántasz.

- Sebaj! Ha bukunk, hát becsülettel, férfiakhoz méltón bukunk.

Montferrand szenvedélyes haragra valló mozdulatot tett. Aztán hirtelen lelohadt a haragja. Hirtelen felgyult világosság derengett egyszerre aggodalmainak zavaros sötétségében, melyben lelke tegnap óta vergődött. Most már tisztán látott. Ama homályos terv, mely Salvat közeli elfogatásának hírére fogant meg agyában, megérlelődött és merész kombinációvá fejlődött. Minek is akadályozná meg ő ennek a jóhiszemű, ártatlan lelkű Barrouxnak a bukását? Csak az a fontos, hogy ő ne bukják vele együtt; vagy ha bukik is, hát legalább kivághassa magát. Elhallgatott; csak tompa, félig elharapdált szavakat mormogott, melyekben ingerült fölháborodása mintegy kifújta magát.

Vége jóságos mogorvasággal dohogta:

- Hát, édes uram, Istenem, lehet utóvégre, hogy neked van igazad. Hősiesen kell viselkednünk. Különben is, kegyelmes uram, te vagy a vezérünk; vezess és mi követünk.

Egymással szembe ültek újra és a beszélgetés tovább folyt; bizalmasan megállapodtak abban, milyen magatartást fog a minisztérium tanusítani a kilátásban lévő holnapi interpellációval szemben.

Ez éjjel Duvillard báró le sem hunyta a szemét. Miután palotájának kapuja előtt leszállt Gérard kocsijáról, dühösen belevetette magát az ágyába, mint aki parancsolni akar az álomnak, hogy álmában mindenről megfélelkezzen és újra magához térjen. De az álom csak nem szállott pilláira. Az éj hosszú óráin át álmatlanságtól égő szemekkel hánykolódott párnáin. Egész teste tüzből izzott Silviane bántó sértésének vérlázító hatása alatt.

Hisz ez hallatlan szörnyűség; ez a leány, akit ő gazdaggá tett, akit ő kincsekkel elhalmozott, most így dobálja őt sárral; őt, a mindenható urat, aki azzal áltatta magát, hogy ő Párist, meg az egész köztársaságot az ujjja köré tekerheti; őt, aki úgy rendelkezik az emberek lelkiismeretével, mint ahogy egy nagykereskedő vásárolja össze valami tőzsde-coup céljaira a nyersbőröket vagy a gyapjat. Oh mily kínos tudat, hogy Silviane az a boszuálló rákfene, az a rothadó penész, mely őt, a mindent megfertőzőt, időnek előtte el fogja pusztítani!...

Hiába hessegette ezeket a rémlátomásokat, hiába akarta gondolatait az üzleti dolgaira terelni; holnapi üzleti teendőire, a milliókra, melyeket ő a világ négy végéről harácsolt össze, a pénz mindenhatóságára, mely az ő kezébe adja a népek sorsát! Mindig és mindenütt újra Silviane képe támadt föl előtte és ráfröcscentette büneinek megbélyegző mocsokjait.

Kétségbeesetten kapaszkodott most bele ebbe a vállalatba, melyre hónapok óta folynak az előmunkálatok: a híres saharántuli vasutakra, arra az óriási vállalatra, mely milliárdokat hoz majd forgalomba és megváltoztatja a föld ábrázatát. Silviane újra megjelent előtte és felpofozta őt az utszéli pocsolya sarába mártott kis kacsójával.

Végre hajnaltájt elszunnyadt, miután szenvedélyes dühvel megfogadta, hogy soha többé feléje se néz, hogy ellöki magától, még ha térden csuszva könyörögne is bocsánatért!

Midőn reggeli hét órakor törődött, fáradtan ébredt föl párnáinak bágyasztó izzadságos melegében, Silviane volt az első gondolata és már közel járt ahhoz, hogy gyáván meghunyászkodjék. Egyszerre az az ötlete támadt, hogy odaszalad és meggyőződik róla, vajjon Silviane hazajött-e, és ha igen, meglepi álmában, kibékül vele és megragadja az alkalmat, hogy újra kegyébe fogadja. Egy ugrással talpon termett, hideg vízzel megmosakodott és visszanyerte hősies erélyét.

Silviane nyomorult teremtés és Duvillard azt hitte, hogy most egyszersmindenkorra kiábrándult belőle. Tényleg meg is feledkezett róla, mihelyt kibontotta a reggeli lapokat. A Népszavában közzétett névsor megdöbbenette; mert mindeddig kételkedett benne, hogy Sagnier ennek csakugyan birtokába jutott-e.

Amint egy szempillantással végigfutott rajta, azonnal meggyőződött a közzétett okirat azonosságáról és fölismerte a benne foglalt néhány mákszemnyi igazságot, amelyek az aljas hazugságok és képtelenségek áradatába vegyültek. Ő maga még most sem érezte magát veszedelemben; ő csak egytől félt, Hunternek, az ő totum faktumjának az esetleges kézrekerítésétől, kinek per alá helyeztetése őt a törvényszék elé vitte volna. Nyugodt, mosolygó arczczal egyre azt hajtotta, hogy ő maga nem tett egyebet, mint amit megtesznek az összes bankházak, midőn sorsjegyeket bocsátanak ki és megfizetik a sajtó reklámját, alkuszokat alkalmaznak és busásan fizetik meg a nekik tett diskkrét szolgálatokat. Ez üzleti dolog és az ő szempontjából ez mindent megmagyaráz.

Különben merész hazardjátékos volt és méltatlankodó megvetéssel nyilatkozott arról a bankárról, aki a közelmúltban hasonló botrány következtében azzal vélt végetvethetni mindennek, hogy föbelötte magát. Siralmas egy dráma volt az, a vér és sár valóságos fertője, melyből még bujábban burjánzott fel a botrány kiirthatatlan és szapora vegetációja.

- Nem, nem! Emberül meg kell, hogy álljuk a helyünket; az ember küzd az utolsó garasáig, amíg az erő utolsó szikrája ég benne.

Kilencz óra felé megszólalt a telefon csengője, melyet az íróasztalán csakis saját használatára állíttatott föl; őrvölgy szenvedélye újra fölgyult benne; az a gondolat cikázott át agyán, hogy ez Silviane lehet. Annak a bolondos lánynak nem egyszer telt kedve abban, hogy legkomolyabb teendőiből kizavarja. Talán most tért haza és belátva azt, hogy tulment a határon, bocsánatot kér tőle.

Mikor aztán meghallotta, hogy Montferrand hívja őt a minisztériumba, egész testében megrázkódott, mint aki szerencsésen került ki egy örvényt, melynek szélén haladt. Behozatta a kalapját és a botját, mert szükségét érezte annak, hogy egy kis mozgást tegyen a szabad levegőn.

Megölje magát? Nem, ez gyávaság és balgaság; hadd jöjjön a vihar, érezte, hogy erős a lelke; hogy az ő akarata és erélye fölötte áll az eseményeknek és eltökélt szándéka az volt, hogy védekezni fog, mint egy hatalmas nagyur, aki hatalmából egy mákszemnyit se hajlandó engedni. Amint a minisztérium küszöbét átlépte, érezte, mint csapja őt meg a rettegett zivatar vészjósló szele, mely viharosan zúg már szerte. A Népszavában közzétett rettenetes névsor megfagyasztotta a bűnösök szívét és mindnyájan belesápadtak és magukon kívül idesiettek, mert érezték, hogy alattuk ingadozik a talaj.

Legelőször Duthil tűnt a szemébe, aki lázas izgatottsággal harapdálta finom bajuszát; arcza görcsösen rándult meg abbeli igyekvésében, hogy mosolyt erőltessen halvány ajkaira. Duvillard megleckéztette őt, amiért idejött; nagyon árt az ügynek azzal, ha ilyen dult arc-

czal itt ödöng és lesi, hogy mi az ujság. Duthil, akit a báró nyers dorgatóriuma szemmel láthatóan felvidített és megnyugtató, égre-földre esküdözött, hogy ő bizony el se olvasta Sagnier cikkét; csupán azért jött ide, hogy egy hölgyismerőst a miniszter kegyes pártfogásába ajánlja. A báró magára vállalta a közbenjárást és boldog ünnepeket kívánva, hazaküldte őt.

De legjobban sajnálta ezt a szegény Chaigneuxt, akinek roskatag, ingadozó teste szinte megörbült hosszukás lófejidomu fejének sulya alatt. Olyan siralmas rettegés tükröződött az arcán és ruházata is olyan lompos és piszkos volt, hogy valami vén koldusnak illett volna be. Amint ráismert a dús gazdag bankárra, megrohanta és alázatos tányérnyaló meghunyászkodással köszöntgetett neki.

- Oh Istenem, báró uram, de rosszak az emberek. Ez az én halálom lesz, meglátja! Megölnek! Mi lesz a feleségemből; mi lesz a három leányomból, akiknek én vagyok egyedüli támaszuk?

Ebbe a feljajduló panaszba belefoglalta a szomorú családapája a politika szánalomraméltó áldozatának bús történetét, aki azt a hallatlan bolondságot követte el, hogy otthagya Arrast és jövedelmező irodáját, hogy Párisban a feleségével meg a három leányával szerepet vihessen, akiknek ettől a perctől fogva szegénykező rabszolgájává süllyedt.

Édes Istenem! Hisz ő szívesen lett volna becsületes képviselő. De a folyvást pénzzavarral küzdő családapája, aki örökké azon töri a fejét, hogy honnan vesz az ember ezer frankot, a körülmények kényszerítő hatalma alatt milyen könnyen lesz megvesztegethető képviselő! A négy fehérszemély odahaza pedig annyira zaklatta, hogy még a pokolból is előteremtette volna nekik a szükséges pénzt.

- Képzeld csak, báró ur, végre sikerült, hogy a legidősebb lányomnak férjet kerítsek. Az első eset, hogy kedvez a szerencse; ezentúl már csak hárman lesznek odahaza... Csakhogy, tetszik tudni, egy ilyen cikk, aminő a mai, depresszív hatást gyakorol a fiatal ember családjára. Azért siettem ide a kegyelmes urhoz, hogy az ég szerelméért, szerezzen a jövőbeli vőmnek valami titkári állást, amelyet neki megígértem, akkor még minden jóra fordulhat.

Olyan szánalomraméltó volt szegénynek a panasa és olyan megindító hangon beszélt, hogy Duvillardban az a gondolat fogamzott meg, hogy itt ama jövedelmező jótettek egyikét fogja művelni, amelyben befolyását és pénzét nagyon előnyösen kamatoztathatja. Mindig pompás dolog az, ha az ember a saját érdekében ilyen szerencsétlen, póruljárt teremteseket a nekik nyújtott falat kenyérrel örökre lekötöttezhet, akikben szükség esetén czinkostársakat és készséges szolgákat talál.

Magára vállalta hát kérelmének kedvező elintézését; valamint felkarolta volt Duthil ügyét és hozzátette azt is, hogy Chaigneux kopogtasson be holnap nála; majd megbeszéli az ügyesbajos dolgait és segédkezet fog neki nyújtani leánya kiházásában.

Chaigneux megszimatozta, hogy itt valami kölcsönre nyílik kilátása és hálás olvadozással köszönte meg az iránta tanúsított jóságát.

- Oh, báró ur, az egész életem rövid lesz arra, hogy hálámat kellően leróhassam!

Midőn Duvillard megfordult, legnagyobb meglepetésére az előszoba egyik szögletében Fromont Péter abbét pillantotta meg. A fiatal pap nem tartozott a gyanúsítottak közé; ámbar ő látszólag újságolvasásba elmerült, alig tudta rejtegetni gyötrő aggodalmait.

A báró feléje közeledett és kezét szorítva vele, bizalmas beszélgetésbe ereszkedtek. Péter szintén elmondta neki, hogy tegnap a minisztertől egy magairta levelet kapott, amelyben a kegyelmes ur mára kéri látogatását. Nem tudta, mi ügyben hivatják és hogy ne vegyék észre

rettegő félelmét, mosolyogva adott kifejezést csodálkozó meglepettségének. Már egy jó negyedórája várt itt sorra. Csak meg ne feledkezett legyen róla a miniszter.

E perczben az ajtónálló nagy sebbel-lobbal közeledett a báróhoz:

- A kegyelmes ur várja báró urat. Jelenleg a miniszterelnök ő excellenciája van nála; de én utasítást kaptam, hogy vezessem be a báró urat, mihelyt a miniszterelnök távozik.

Barroux majdnem mindjárt távozott és midőn Duvillard az ajtóhoz közeledett, a miniszterelnök ráismert és feltartóztatta. Keserű panasz hangján szóba hozta a kérdéses ügyet, a becsületes ember méltatlankodó felháborodásával, aki a rágalom ostorcsapásai alatt ágaskodik. Hisz maga Duvillard is tanúságot tehet mellette, ha arra kerülne a sor, hogy ő soha egy krajczárt nem zsebelt direkt a maga számára.

Ingerültségében teljesen megfélekezett arról, hogy bankárral beszél, hogy ő maga pénzügy-miniszter, és a pénz iránti megvetésének adott kifejezést. Milyen megmételvező mindent bemocskoló és meggyalázó ez az egész üzleti spekuláció. Aztán ismételtén kijelentette, hogy arczul üti a rágalmazókat, mert maga a való igazság elég arra, hogy ő rehabilitálva legyen.

Duvillard csak hallgatta, csak nézte. És egyszerre ujra Silviane jutott eszébe és ez a látomány konokul kísértette, anélkül, hogy csak törekedett is volna azt elhessegetni.

Azon tűnődött, hogy ha Barroux hajlandó lett volna arra, hogy az ő érdekében tegyen valamit, amikor ő rimánkodott neki, úgy Silviane most a Comédie Française tagja lenne és a tegnap esti sajnos eset bizonyára meg nem történt volna. Mert Duvillard már-már kezdte önmagát is bűnösnek elismerni. Soha Silviane ilyen ocsmányul nem tette volna ki a szűrét, ha Barroux akkoriban teljesítette volna hóbortos szeszélyét.

- Kegyelmes uram, tudja, hogy haragszom önre? - szólalt meg Duvillard, a miniszterelnök szavait minden teketória nélkül félbeszakítva.

Barroux meglepetten bámult rá.

- Micsoda, haragszik rám? És mi okból?

- Kegyelmes uram, tudja ezt jól, nagyon jól! Azért, mert nem nyújtott segédkezet barátnőm ügyében, aki Polyeucteben akarta megkezdeni szereplését a Comédie Françaiseban.

Barroux nyájasan, leereszkedőleg mosolygott.

- Igaz, emlékszem, d'Aulnay Silvianeről volt szó. De kedves barátom, hisz Taboureau az, aki ellenezte a dolgot. A szépművészetek az ő hatáskörébe tartoznak és ez az egész ügy tőle függött csupán. Én nem érvényesíthettem a befolyásomat; ez a tetőtől talpig becsületes ember, ki valamelyik vidéki egyetemről cseppent ide be közénk, amolyan elavult szörszálhasogató lelkiismeretességgel intézkedik. Én persze, vén párisi létemre, mindent megérték és ezer örömmel tettem volna meg önnek ezt a kis szivességet.

Szerelmi élvezeteinek ez új gátló akadály a ujfént lángra szította Duvillard szenvedélyeit és az a mohó, ellenállhatatlan vágy fogta el, hogy most mindjárt kicsikarja azt, amit tőle megtagadtak.

- Taboureau! Taboureau! Na, hiszen azzal az emberrel is derék kolonczot kötöttek a nyakukba. Becsületes ember, hát nem mindenki becsületes ember? Nézze csak, kedves excellenciás uram, még van idő; neveztesse ki Silvianet; ez szerencsét fog magának hozni holnapra.

Barroux most már hangos kacagásra fakadt.

- Nem, nem, most nem szakíthatok Taboureauval ebben a válságos pillanatban. Ezen ugyan-csak kacagna a világ. Egy minisztérium bukása vagy fönnállása a Silviane kérdésért!

Kezet nyújtott neki, hogy búcsút vegyen tőle.

A báró megszorította a feléje nyújtott jobbát és egy perczig a magáiban melengette, mialatt kissé elsápadva, nagy komolyan mondá:

- Nagyon rosszul teszi, kedves excellenciás uram, ha ezen kaczag. Már ennél jelentéktelenebb dolgok miatt buktak ám minisztériumok és ilyen csekélységek fordult meg mindig, hogy újra lábra álltak... Ha ön holnap bukik, kívánom, hogy meg ne bánja.

Aztán nézte, mint távozik. A tréfás hang, mellyel a miniszter ezt a ránézve életbevágó ügyet elütötte, vérig sértette és kétségbeesett düh fogta el arra a gondolatra, hogy van valami, aminek elérése teljesen lehetetlenség. Nem a remény sarkalta, hogy Silvianenál kibékülhet, hanem az, hogy megfogadta magában, hogy ha a világot kéne is felforgatni, azért is elküldi Silvianének a kész szerződést, csupa bosszuállásból. Arczulütés legyen az, büntető arczulütés! Ez a pillanat döntött.

E perczben Duvillard, kinek tekintete még mindig Barroux távozó alakját kísérte, legnagyobb meglepetésére észrevette, hogy Fonségue, ki e pillanatban érkezett, nagy óvatosan félrehúzódott, hogy a miniszter észre ne vegye. Ez szerencsésen sikerült is neki és gyorsan befordult az előszobába. Rendesen oly kristálytisza szeme zavarosnak látszott és a szellemtől szikrázó és élénk élettől pezsdülő kis emberke egész valóján meglátszott, hogy magánkívül van félelmében. A rettegés vihara, mely még folyton végig zúg a városon, idehozta őt is.

- Nem találkozott Barroux barátjával? - kérde Duvillard.

- Barrouxval? Nem.

Ez a hidegvérrel elmondott hazugság mindent megvallott. Fonségue Barrouxnak testi-lelki barátja volt; álló tiz esztendő óta támogatta őt a lapjában; ugyanazt a politikai hitvallást, ugyanazokat az eszméket vallotta. De a bukás fenyegető perczében bámulatos szimatjával megérezheté azt, hogy köpenyt kell fordítani, ha ő maga is nem akar a romok között veszni. Nem azért fáradt évek óta diplomatikus erkölcsösséggel és politikai óvatossággal azon, hogy a legelőkelőbb, legmérvadóbb lapot alapítsa meg, hogy aztán egy becsületes ember balga ügyetlensége őt kompromittálja.

- Azt hittem, hogy maga Montferranddal haragban van, - szólt Duvillard. - Mit keres maga itt nála!

- Ugyan, kedves báró ur, egy nagy lap szerkesztősége soha senkivel sincs haragban. Az egyedül a hazája szolgálatában áll.

Bármilyen ingerült és izgatott volt is Duvillard személyes okai folytán, mégis önkénytelenül elmosolyodott.

- Igaza van; meg aztán Montferrand valóban vaserejű ember, akit érdemes támogatni.

Erre Fonségue azt kérdezte magától, vajjon meglátszik-e rajta benső aggódása? Őt, a merész játékost, aki mindig nyertes a játszmában, a Népszavában megjelent cikk megrémítette.

Először életében követett el egy nagy hibát, amely őt könnyörtelenül kiszolgáltatatta az árulkodó följelentés kegyelmének. Azt a megbocsáthatatlan meggondolatlanságot követte el, hogy egy háromsoros nyugtát irt alá. Az az ötvenezer frank, amit Barroux juttatott neki a sajtónak szánt hatszázezerből, egy cseppet se nyugtalanította. De attól reszketett, hogy neszét veszik a másik összegnek, amit ajándékba kapott. Szokott hidegvérét csak a báró átható tekintete alatt nyerte vissza. Hisz ez oktondiság, ha az ember már hazudni se tud és külső magatartásával is mindent bevall!

Az ajtónálló feléjük közeledett:

- Báró ur, bátorkodom arra figyelmeztetni, hogy a kegyelmes ur várja.

Fonségue most magára maradt Fromont abbával és mihelyt megpillantotta őt, melléje telepedett le, csudálkozva azon, hogy őt itt találja. Péter elmondta neki, hogy a miniszter magához rendelte őt levélileg, anélkül, hogy neki halvány sejtelve is volna róla, hogy mit akar a kegyelmes ur tőle. Az az ideges reszketés, amely ujjain átfutott, elárulta, hogy minő türelmetlen kíváncsiság gyötri. De türelmesen kellett várnia, miután benn olyan komoly államügyekről értekeznek.

Midőn Duvillard belépett a miniszteri szobába, Montferrand mindkét kezét feléje nyujtva, sietett elébe. Bár feje fölött zúgott a rettegés vihara, ő szokott mosolyderüs kedélyességéből mitse veszített és a lehető legnyugodtabb arczkifejezéssel mondá:

- Mit szól ehhez a dologhoz, kedves báró?

- Eh, balgaság, - jelentette ki Duvillard vállvonogatva.

Aztán letelepedett abba a karosszékbe, amelyet Barroux az imént elhagyott, míg a miniszter szembe ült vele. Mindaketten arra voltak teremtvé, hogy megértsék egymást; szakasztott ugyanazokkal a kétségbeesett taglejtésekkel és dühös panaszokkal jelentették ki mindaketten, hogy ezentul lehetetlenné válik a kormányzás és lehetetlenné az üzleti vállalkozás, mihelyt az emberektől azt a tiszta erényt követelik meg, mely nincs meg náluk.

Vagy nem az volt-e minden időben, minden kormányforma alatt, a természetes logikus taktika, hogy amikor arról volt szó, hogy a parlament valami nagyhorderejű vállalatot szavazzon meg, megtették a szükséges lépéseket a szavazatok elnyerése céljából? Hisz feltétlenül szükséges, hogy a nagybefolyású emberek szimpátiáját megnyerjük magunknak; egy szóval biztosítanunk kell a szavazatukat.

Már pedig mindent meg kell fizetni, az embereket ép úgy, mint minden mást; némelyiket jó szóval, másokat meg szivességekkel vagy pénzzel, rendszerint leplezett ajándékokkal.

De feltéve azt, hogy kelleténél is messzebb mentek volna a szavazatvásárlásnál, hogy történetek is visszaélések és egyik-másik csalafintáskodásnál nem is jártak el elég óvatosan: hát okos dolog-e az ilyesmiből ekkora hűhót csapni? Nem azon kezdte volna egy valóban erős kéz, hogy már csupa hazaszeretetből, csupa tisztességérzetből és a botránytól való undorodásból csirájában elfojtotta volna az egész botrányt?

- Lám, hisz ez világos dolog, igaza van, szent igaz! - kiáltott föl Montferrand. - Hja, ha én volnék az ur, meglátná, hogy milyen szépen eltemetném az egész dolgot; elsőrendű temetést rendeznék neki.

Aztán, midőn Duvillard, aki ez utolsó szavakon kapott, merőn ránézett, a miniszter mosolyogva tette hozzá:

- De sajnos, nem én vagyok itt az ur, és ép ezért fárasztottam önt ide, hogy megbeszéljem önnel a helyzetet... Barroux miniszterelnök, aki az imént távozott, kissé különös kedélyhangulatúnak látszik.

- Igen, én is találkoztam vele. Néha olyan furcsa ideái vannak...

Aztán félbehagyta a megkezdett mondatot és élénken vetette oda:

- Tetszik tudni, hogy Fonségue künn vár az előszobában? Miután ő nyujtja a békejobbot, hát hívassa be, kegyelmes uram. Nem lesz itt fölösleges személy a mi tanácskozásunknál; ő okos tanácsadó és néha az ő lapja magában véve is győzelemre tud segíteni.

- Micsoda? - kiáltott föl Montferrand. - Fonségue itt van? Hisz én ezer örömmel nyujtom neki a kezemet. Hisz azok régi bűnök voltak, amelyekre egyikünk se gondol már! Oh édes Istenem, ha ön tudná, hogy bennem milyen kevés a haragtartás!

Mihelyt az ajtónálló bevezette Fonséguet, a kibékülés igen egyszerűen történt meg. Ők egymással az iskola padjain ismerkedtek meg szülővárosukban; már tiz esztendő óta nem szóltak egymáshoz egy csunya eset következtében, melynek részleteit voltaképpen senki sem ismerte. De vannak az életben órák, amikor el kell temetnünk a multakat.

- Igazán derék cselekedet részedről, hogy te teszed az első lépést! Tehát vége a haragnak, már nem neheztelsz?

- Nem én! Minek is marakodnánk, amikor közös érdekünk megkívánja, hogy egyesüljünk.

Minden bővebb magyarázat nélkül rátértek a dologra és az értekezés megkezdődött. Midőn Montferrand elmondta, hogy Barrouxnak határozott szándéka, hogy ő mindent kivall és megmagyarázza az eljárását, mindketten egyhanguan tiltakoztak. Hisz ez biztos bukás volna; no, talán meg tudják akadályozni; ezt a butaságot tán csak nem követi el? Aztán mindennemű eszközt megbeszéltek, melynek révén a veszedelemben forgó minisztériumot meg lehetne menteni; mert Montferrand ezt mondta egyedüli óhajának. Ő maga is úgy tett, mintha szenvedélyes tépelődéssel keresne utat módot arra, hogy magamagát és minisztertársait kihuzza a hinárból; noha ajkainak szögletén halvány mosoly játszadozott.

Végre úgy tett, mintha beadná a derekát és nem találva kivezető utat, abbahagyta a hiábavaló töprenkedést.

- Hagyjuk el, a minisztérium megbukott.

A másik kettő összenézett, mert rettegtek attól, hogy az afrikai vasutak ügye a következő kabinet kezébe kerüljön. A Vignon-minisztérium valószínűleg a föltétlen becsületességben fogja büszkeségét lelteni.

- Mit tegyünk hát?

E pillanatban a telefonhoz csengették a minisztert és Montferrand bocsánatot kért az uraktól.

- Megengedik?

Egy perczig hallgatta a telefont, válaszolt is néhány szóval, anélkül, hogy rövid kérdéseiből és feleleteiből megtudhatták volna, milyen természetű dologról értesítették a minisztert. A rendőrfőnök telefonálta meg neki, ígéretéhez hiven, hogy a Bois de Boulogneban nyomára akadtak ismét az emberüknek és hogy a hajsza javában folyik.

- Jól van, el ne felejtse az utasításaimat.

Most, hogy Salvat elfogatása biztosnak ígérkezett, lassan-lassan kifejlődő terve mindig határozottabb körvonalakat öltött és mikor visszatért a nagyterem közepébe, szokott bizalmaságával szólalt meg újra:

- Mit tegyek, kedves barátom? Ha én volnék az ur! Majd meglátnátok. Az ilyen botrányos ügyeket, amelyek valóságos darázs-fészkei a legocsmányabb üzemeknek, csak úgy temethetjük örök feledésbe, ha kiküldünk egy vizsgáló-bizottságot. Én nem vallanék semmit, nem én, hanem kiküldenék egy vizsgáló-bizottságot. Majd meglátnák, hogy milyen szép csendesen simulna el az egész zivatar.

Duvillard és Fonségue mosolyogtak. Ez utóbbi mélyrelátó emberismeretével majdnem átlátott a szitán.

- Hallod, barátom, azért, mert a minisztérium bukott, abból még nem következik szükségképpen az is, hogy te vele bukjal. Ki is lehet foltozni a minisztériumot, ha az egyes részei jó karban vannak.

Montferrand abbeli félelmében, hogy a lelkében találnának olvasni, pro forma tiltakozott:

- Nem, nem, barátom, ilyen hamis játékot nem játszom. Hova gondol? Mindnyájan kölcsönös felelősséget vállalva, együtt élünk vagy halunk.

- Ugyan, kérlek, kölcsönös felelősség; de nem ám az olyan naiv oktondiakkal, akik készakarva ugornak bele a vízbe. Mert hát utóvégre, ha nekünk szükségünk van rád, nem tilthatja meg nekünk senki, hogy téged meg ne mentsünk akaratom ellenére is, ugye Duvillard?

És most, hogy Montferrand leült előbbi helyére és nem tiltakozott többé, hanem várta a dolgok továbbfejlődését, Duvillard haragra lobbant megint, mert eszébe jutott Barroux visszatartó válasza, és haragosan felfortyanva, szenvedélyesen szólt:

- Magától értetődik. Ha a minisztérium felett pálczát törnek, hadd bukják. Mit is akarnánk kihozni egy olyan minisztériumból, melyben egy Taboureaunak is van tárczája. Egy vén, kiszolgált professzornak, akinek se hire, se neve, aki idejön a nyakunkra valahonnan Grenoble-ból, aki soha életében be nem tette a lábát a színházba és akire rábizzák a színházak ügyeit. Hát persze, hogy egyik számárságot a másik után csinálja.

Montferrand teljesen tájékozva volt a Silviane-ügyben, de megőrizte komolyságát és egy pár perczig abban lelte a kedvét, hogy ingerelje a bárót.

- Az igaz, hogy Taboureaud kissé száraz, szürke és ósdi egyetemi professzor; de olyan, mintha rátermett volna a közoktatásügyi tárczára, mert minden téren otthonos.

- Ugyan hagyjon békében, barátom! Hisz maga okos ember, maga csak nem fogja Taboureaudot védeni, mint ahogy Barroux tette... Bevallom, rám nézve nagyon fontos dolog, hogy Silviane a Comédieben föllépjen. Ő egy nagyon kedves teremtes és valóban bámulatos tehetség. Mondja, kérem, van önnek valami ellenvetése?

- Nekem? Nincs! Egy csinos lány föllépésében mindenkinek gyönyörűsége telnék, erről meg vagyok győződve... Csak az a fő, hogy a közoktatásügyi tárcza olyan ember kezében legyen, aki szintén így gondolkodik, mint jómagam.

Ajka körül újra megjelent szokott semmitmondó mosolya. Az bizony nem drága ár, ha Duvillard báró befolyását és millióinak mindenható hatalmát azzal vásárolja meg, hogy ezt a lányt a Comédie-hoz szerződteti. Fonségue felé fordult, mintegy tanácsát kikérve. Ez komoly arccal elgondolkodott, érezve a kérdés fontos voltát.

- A közoktatásügyi tárczára pompásan alkalmas volna egy birodalmi tanácsos... Csakhogy nem tudok senkit... absolute senkit, akiben a megkívánt tulajdonságok egyesülnek... Olyan szabadgondolkodású párisi szellemű emberre volna szükség, akinek a közoktatásügyi tárczával való megbízatásán nem ütköződnék meg a világ. Itt volna ugyan Dauvergne.

Montferrand meglepetten kiáltott fel:

- Kicsoda? Dauvergne!... Hja igen, tudom már, a dijoni birodalmi tanácsos... De hisz neki erre a tárczára nincs semmiféle hivatottsága; ő absolute semmit se ért a közoktatásügyhöz.

- Hát kérlek, én csak találomra mondtam... Dauvergne mutatós külsejű, szép megjelenésű, magas, szőke. Meg aztán tudod, hogy roppant gazdag ember, hogy csókolni való kedves kis felesége van, ami sohase árt és hogy saint-germaini palotájában valóságos tündérmesébe illő estélyeket rendez.

Eleinte ő maga is habozva ejtette ki ezt a nevet. Lassankint azonban nekimelegedett és a választását valóságos szerencsés fölfedezésnek kezdte tekinteni.

- Várj csak! Hadd lám, úgy emlékszem, hogy Dauvergne fiatal korában Dijonban egyfelvonásos verses szindarabot adatott elő; Dijon pedig irodalmi központ, úgy hogy ez a tény azonnal irodalmi nimbuszt kölcsönöz neki. Aztán meg azt is tekintetbe kell venni, hogy ez az ember húsz esztendő óta ki se tette innen a lábát, tősgyökeres párisi, aki minden társadalmi osztályban otthonos... Dauvergne mindent meg fog tenni, amit akarnak. Mondom neked, ez a mi emberünk.

Duvillard kijelentette, hogy ismeri és helyesli a választást, különben neki mindegy, akár ő, akár más.

- Dauvergne, Dauvergne, ismétlé Montferrand! Hát utóvégre Isten neki fakeseszt. Lehet, hogy pompás miniszter válik belőle... Legyen hát Dauvergne.

Aztán egyszerre hangos kaczagásra fakadt.

- Lám, mi most új kabinetet alakítunk, hogy az ön bájos barátnője a Comédie Françaiseba jusson be! Silviane-kabinet!... No, most hadd lássuk, kiknek adjuk a többi tárczát.

Kedélyesen élcelődött; mert tudta, hogy a derüs kedélyhangulat néha a legnehezebb problémák megoldását is sietteti. És valóban jól számított; vidám mosolylyal állapították meg részletesen, hogy mi lesz a teendőjük, ha a minisztérium holnap bukik. Anélkül, hogy kereken kimondták volna a szót, az volt a tervük, hogy Barroux elejtik, sőt hozzá is járulnak a megbuktatásához; azután pedig azon lesznek, hogy Montferrandot kimentsék a zavarból. Montferrand pedig velük édes örömet szövetkezett, mert szüksége volt rájuk; szüksége volt a tőkepénzes báró hatalmára; de különösen arra a hirlaphadjáratra, melyet a Globe szerkesztője indíthat meg az érdekében.

Viszont nekik kettőjüknek is, eltekintve a Silviane-ügytől, szükségük volt a vasmarku kormányelnökre, aki kötelező ígéretét adta, hogy az afrikai vasutak botrányos történetét elsimítja oly módon, hogy ez ügyben vizsgáló-bizottságot küld ki, amelynek szálai az ő kezében lesznek. A három férfi közt csakhamar létrejött az egyezés; mert semmi se vonzza az embereket oly szorosan egymáshoz, mint valami közös érdek, amikor egymástól félnek és egymásra szükségük van. Azért hát midőn Duvillard Duthilt hozta szóba és említette azt a fiatal hölgyet is, kit ez ajánlott, a miniszter kijelentette, hogy a dolog rendben van. Ez a Duthil nagyon derék, kedves fiu, sok ilyen ember kellene a világon! Abban is megállapodtak, hogy Chaigneux jövődöbéli veje megkapja az ígért állást. Az a szegény Chaigneux olyan odaadással szolgálja a jó ügyet; mindig kész bármilyen megbízás teljesítésére, és tudják: hogy szegénynek milyen pokoli élete van odahaza azzal a négy fehérszemélylyel.

- Helyes! Rendben van.

- Rendben van.

- Rendben van.

Montferrand, Duvillard, meg Fonségue vigan paroláztak.

Aztán, amint a miniszter az előszoba ajtajáig kísérté látogatóit, egy violaszinszegélyes, finom papi csuhába öltözött főpapot pillantott meg, aki állva beszélgetett egy másik pappal.

A miniszter a legudvariasabb előzékenységgel sietett elébe és vigasztalhatatlannak látszott afölött, hogy Martha püspöknek várnia kellett.

- Ah, eminenciádat vártam!... Méltóztassék beszélgetni, méltóztassék kérem.

De a püspök lekötő udvariassággal tiltakozott az elsőbbség ellen.

- Nem, nem, Fromont abbé előbb volt itt. Méltóztassék őt fogadni.

Montferrand kénytelen volt Martha püspök e határozott kívánsága előtt meghajolni. Bebo-csátotta hát a papot, de az audiencia nem tartott hosszú ideig. Ő, aki rendesen diplomatikusan tartózkodást tanusított, mihelyt a papság valamelyik tagjával állt szemközt, most ajtóستól nekirohanva bökkentette ki a Barthés-ügyet. Pétert kétórai várakozása alatt kínos aggodalmak gyötörték, mert a vett levél egyedüli természetes magyarázata az volt, hogy fivérének nála való tartózkodására rájöttek. Mi fog most történni? És midőn hallotta, hogy a miniszter egyre csak Barthést emlegette és bőven magyarázgatta neki, hogy a kormány sokkal szívesebben látná, ha Barthés megszöknék, mintsem hogy kénytelen legyen őt újra börtönbe vetni, megnyugodott.

Péter egy perczig megütközve bámult maga elé és nem értette a dolgot. Hogy lehetett az, hogy ennek az éber rendőrségnek, amely rá tudott akadni a mesebeli hősi összeesküvő titkos tartózkodási helyére, látszólag sejtelve sincs Vilmos otlétéről? Ilyen a nagy rendőrségi tekintélyek vajmi fogyatékos zsenialitása.

- Mit kíván tehát tőlem, kegyelmes uram? Nem vagyok tisztában vele.

- Kérem, kedves abbé ur, egészen az ön bölcs belátására bízom. Ha az az ember még negyvennyolcz óra múlva is önnél lesz, kénytelenek leszünk őt börtönbe zárni, ami ránk nézve nagyon kellemetlen volna, mert tudjuk, hogy az ön háza minden emberi erény tanyája. Tanácsolja neki, kérem, hogy hagyja el Franciaországot. Nem fogjuk őt bántani.

Aztán nagy sebbel-lobbal kísérte ki Pétert az előszobába és arcza csupa mosoly volt, amint mélyen hajlongva a püspök előtt, alázatosan így szólt:

- Eminenciád, parancsoljon velem. Méltóztassék kérem befáradni.

A főpap, aki vidáman beszélgetett eddig Duvillarddal és Fonségue-el, kezét szorított velük, valamint Péterrel is. Abbeli törekvésében, hogy valamennyi szívet megnyerjen magának, ma délelőtt végtelenül kedves és nyájas volt. Ragyogó fekete szeme sugarasan mosolygott; szabályos vonásu, határozott metszésű arcán lágyan behizelgő, mézédés vigasság ömlött el. És mindig győzedelmes, hódító, könnyed, fesztelen modorával sietség nélkül fordult be a miniszter szobájába.

Az elhagyatott miniszteri palotában Montferrandon és Martha püspökön kívül nem volt már senki. Így magukra hagyatva, véget nem érő beszélgetésbe merültek el. A világ azt hitte, hogy a püspök képviselői mandátumot ambicionál. Pedig ő ennél sokkal hasznosabb, előkelőbb és hatalmasabb szerepet játszott. Ő a háttérbe visszavonulva, a homályban uralkodott és a Vatikán franciaországi politikájának kormányzó, vezérlő lelke volt. Nem Franciaország-e az egyház legidősebb lánya, az egyetlen nagy ország, amely egy szép napon visszaszerezhetné a pápaság számára a világi mindenhatóságot? Megbarátkozott a köztársasággal, a szövetekezést prédikálta és azt hiesztelték róla a parlamentben, hogy ő az ujkatolikus párt sugalmazója. Montferrand pedig meglepődve az új szellem gyors haladásán, a miszticizmus e reakcióján, mely azzal kecsegtette magát, hogy a tudományt sirba viszi, a legelőzékenyebb nyájasságot tanusította a főpap iránt, aki mint vasmarku hódító diadalmas győzelmének czéljaira minden kínálkozó erőt felhasznált.

- Vége az első kötetnek. -

II. KÖTET

I.

Ugyane nap délutánján Vilmos oly feltétlen szükségét érezte a friss levegőnek és a szabadban való mozgásnak, hogy Péter engedett a kívánságának és hosszú sétát tettek a kis házikójukkal szomszédos boulognei erdőben. Péter a minisztériumból visszatérve, reggeliközben elmondta bátyjának, mi módon akar a kormány újra szabadulni Barthéstől és elkomorult a lelkük, mert nem tudták, hogyan adják tudtára a szegény öreg embernek ez ismételt számkivetést. Estére halasztották el a kellemetlen hír közlését, abban a reményben, hogy addig kieszelik a módját annak, hogyan lehetne megengyhíteni ezt az új keserűségét. Sétaközben ezt beszéltek meg. Meg aztán minek rejtőzködjék Vilmos még tovább is; miért ne kockáztatná meg ezt az első sétát, miután úgy látszik, hogy őt semmi veszély sem fenyegeti? A két testvér a legközelebbi kapun át befordult a boulognei erdőbe.

Márczius utolsó napjainak egyike volt, az erdő kizöldülésnek indult, de oly gyöngék voltak még az ifju hajtások, hogy a levelek parányi rügyecskéi a fasűrűsége át csak halaványzöld mohlepelnek, valami rendkívül finom szövésű smaragd-csipkézetnek látszottak.

Az éjjel-nappal szakadó záporosó elállt, de az égre finom, hamuszürke fátyol borult és ez az újhódó, nedvességtől ázó erdő a levegőnek szél nem lengette mozdulatlan enyheségében üdítő frissességet, gyermeteg, zsenge tavasziasságot lehelt. A farsangi mulatságok óriási tömegeket csődíthettek össze Páris központjában a farsangi körmenet után; mert az erdő fasorait csupán lovasok, hintók és elegáns uri dámák népesítették be, akik a kocsiból leszállva, csipkeköpnyes bubákkal sétálgattak föl és alá az őket karjaikon ringató, felpántlikázott dadák kíséretében. Szóval a boulognei erdő előkelő közönsége, az egyes hétköznapiak ama válogatott nagyvilági sokadalma volt most, mint amikor az alsóbb néposztályok nem járnak erre. Alig üldögélt a padokon meg az erdő sűrűjében itt-ott a szomszéd külvárosok egy-egy polgárasszonya, aki holmi himzéssel munkás kezében, el-elnézte a gyerekek zajos játékát. Péter és Vilmos a Longchamps-fasornak tartottak. Azon lementek a madridi országútig; ott aztán befordultak a fák sűrűjébe és a longchamps-i kis patak mentén haladtak tova, azzal a tervvel, hogy megkerülik a tavat és a Maillot-kapu felé térnek majd haza. A fasűrűsége, amelyen keresztülhatoltak, a maga tavaszi ifjúságában oly elbűvölő, olyan enyhe, békés nyugalom borult, hogy nem tudtak ellentállani abbeli vágyuknak, hogy itt megpihenve élvezzék ezt az isteni nyugalmat. Egy fatörzset avattak fel padnak és arra letelepedve, azzal áltathatták magukat, hogy valahol messze, messze a nagyvárostól, vad rengeteg mélyén vannak. Vilmos oda is álmodta magát, hosszú önkéntes fogságából kikerülve, abba a rég nélkülözött igazi erdőségbe.

Oh milyen isteni ez a szabad tér, ez az egészséges, üde levegő mely az ágak közt szerte árad; ez az egész határtalan nagy világ, mely tulajdonképpen az emberek oly elvitázhatatlan jogos köztulajdona, amelytől őket megfosztani nem volna szabad.

Barthésnak, az örök fogolynak neve tolult önkéntelenül Vilmos ajkaira. Felsőhajtott és elszmorodott. Ez egyetlen embernek a kinszenvedése elegendő volt arra, hogy elrontsa e tiszta, üde lég élvezetét, melynek olyan mámorítóan édes a fuvalma.

- Mit fogsz neki mondani? Pedig okvetetlen értesítenünk kell. Mert még mindig jobb a száműzetés, mint a börtön.

Péter szomorúan válaszolt:

- Igen, igen, tudtára fogom adni. De milyen szívfájdalom ez!

E pillanatban valami váratlan látományuk volt e vadregényes, elhagyatott erdei zugban, ahol a világ végén képzelhették magukat. A bokrok sűrűjéből kitörtetve egy ember termett hirtelen előttük és futva száguldott előre. Kétségtelenül emberi lény volt, de oly fölismerhetetlen, oly sárlepett, oly irtóztató állapotban, hogy valami vadállatnak valami üldözött vadkannak vélték, melyet egy csaholó ebfalka hajszol lihegve. A patakhoz érve, egy pillanatig habozva megállt és a part mentén sietett előre; de midőn közeledő léptek neszt hallotta, belevetette magát a jéghideg hullámokba, melyek kötésig érték és a tulsó partra menekülve eltűnt a fenyvesben. Majdnem közvetlen nyomában az erdőőrök is utána iramodtak néhány rendőrkém vezetése alatt s a patak mentén utána törtetve, eltűntek az erdő mélyében. Valóságos szenvedélyes vadászat folyt itt a levelek tavaszi rügyfakadása közepett, amolyan lázas hajtó vadászat, melyet nem kísért se a vadászkürtök csengő riadása, se a piros frakkok rohanó biborsáva.

- Valami csavargó! - suttogetta Péter, - szegény, szerencsétlen ember!

Vilmos is csüggeteg taglejtéssel válaszolt:

- Mindig csak zsandárok és rendőrség! Jobb társadalmi iskolát még mindig nem találtak.

Az üldözött pedig csak száguldott, száguldott tovább. Midőn Salvat az előtte való este gyors futásban a boulognei erdőbe ért és így megmenekült az őt sarkon követő rendőrök elől, az az ötlete támadt, hogy a Dauphiné kapuig bandukol el és onnan aztán szép lassan leszáll az erődítmények melletti árokba. Visszaemlékezett a munkapangás napjaira, amelyeket azelőtt itt töltött e senkitől nem ismert rejtekek mélyén, ahol soha egy árva lélekkel nem találkozott. Valóban nincs a világon ennél magasabb fülepellet benőtt, rejtettebb menedékhely. Az árok egyes pontjai, a magas kőfal sarkában, valóságos fészkei voltak a sehonnaiaknak és a szerelmeseknek. Salvat a kuszó indák és bozótok legkuszábbán összefonódott sűrűjébe bujt és a zuhogó esőben nagy szerencséjére rá is akadt valami barlangforma üregre, mely tele volt száraz falevelekkel. Ebbe bujt el nyakig. A víz csak úgy patakzott le róla, mert szegény tapogatódzva, néha négykézláb mászott le a lejtős út sarában. Ezek a száraz falevelek váratlan jótéteményként kínálkoztak neki; használta takaró gyanánt, mely alatt kissé megszikkadt és kipihente vad hajszáját az éj sötét homályában.

Az eső egyre szakadt; de most már csak a feje ázott meg; sőt lassankint mind érzéketlenebbé vált a zuhogó zápor csapkodása iránt és mély álom borult a szemére. Midőn felnyitotta a szemét, a hajnalra virradt; hat órára járt tán az idő. A szakadó eső végre átázta a leveleket, úgy, hogy valóságos jeges-fürdőben ült. De azért ott maradt, mert érezte, hogy itt legjobban rejtőzködhetik el ama hajtóvadászat elől, mely hajnalhasadtával bizonyára megkezdődik az elfogatására. Nincs az a rendőrkém, aki ráakadhatna, amint oly mélyen beletemetkezve ott guggol a levelekbe, hogy még a fejebubja is alig látszik ki a sok tüskés bokorzatból. Meg se mocczanva várta be, míg teljesen kinappalodott.

Nyolcz óra tájt arra mentek az erdőőrök és a rendőrök; átkutatták az árkot, de nem akadtak rá. Amint Salvat igen helyesen előrelátta, hajnalhasadtával szervezték ellene a hajtóvadászatot és üldözőbe fogták. Szíve hangosan dobogott; az üldözött vad izgatottsága lüktetett ereiben, amelyet a vadászok serege fog körül. Épp ekkor a zsandárkaszárnya alján rejtőzködött.

Senki se járt már erre, egy lélek se; a fűszálak meg se lebbentek. Csak távolból hallatszott az erdő tavaszi reggeli énekének elmosódott nesze: egy-egy kerékpár csengője, lódobogás, kocsirobogás, a nagyvilági Páris boldog semmittevése, mely a szabad levegő kábitó illatától megittasul. Multak az órák, kilencz óra... tiz óra... Mióta az eső elállt, Salvat nem fázott többé olyan nagyon; mert a Mathistól kapott vastag felöltő és a sipka megvédte a hideg ellen. De az éhség fogta el; olyan lángoló tűz izzott a bendőjében, mintha lyukat égetett volna a gyomrában; rettenetes görcs huzta össze az oldalait, mintha vaskapcsokkal szorongatták volna. Két

napja, hogy nem evett semmit; már aznap este is böjtölt, mikor Mathis fizetett neki egy pohár sört...

Az volt a terve, hogy estig itt marad; aztán az éj sötétjében Boulogne felé veszi útját és ott aztán egy buvókán át, melyet régóta ismert, kioson az erdőből. Még nem csiptek nyakon, nem a! Megkísérlette, vajjon nem tudna-e még egyet aludni; de nem sikerült, annyira kinozta az éhség. Tizenegy óra felé forgott vele a világ, azt hitte, hogy meghal. Vad düh szállta meg; fogta magát és egy ugrással künn termett leveles rejtekéből. Az éhség dühe őrijtette meg, nem volt maradása! Enni akart, enni; még ha az életével és a szabadságával kellene érte lakolnia. Delet ütött.

Amint elhagyta az árkot, a La-Mouette nagy, pázsitos térségén találta magát. Széleseben, örülten vágatott a nagy rónán át; ösztönszerűen Boulogne felé véve útját, azzal a tudattal, hogy egyedül arrafelé lehetséges a menekvés. Valósággal csoda volt, hogy senkinek se tűnt fel ez a tovarohanó ember. Midőn végre sikerült neki a fák közé jutni, akkor eszmélt csak föl és akkor jött tudatára annak, hogy minő meggondolatlanságot követett el, minő örülségre vitte rá őt az a hirtelen támadt, őrjöngő vágyódása, hogy fusson, szabaduljon, meneküljön.

Reszketve bujt a rekettyebokrok közé és néhány perczig hallgatódzott, vajjon a rendőrök nincsenek-e a nyomában? Aztán ébren, leselkedő szemmel, a legcsekélyebb zajra felneszelő füllel, a veszély bámulatos, ösztönszerű megszimulatásával lassan, óvatosan folytatta útját. A felső tó és az auteuili lóversenytér közt elvezető uton akart tovaosonni. Azon a tájékon ám csak egy nagy, széles fasor vezet el és rendkívüli ügyességet kellett kifejtenie, hogy amennyire lehet, szabad térségen ne járjon. Fel kellett használnia a legvékonyabb fatörzseket, a legritkább bokorzatot is és csak akkor mert a tisztásra kibukkanni, ha előbb alapos és gondos szemlét tartott a környéken. Aztán uj rettegés fogta el; messziről rendőrt pillantott meg és a földre lapulva jó negyedóráig ott bujkált a bokrok mögött. Egy arratévedt hintó, egy arravetődött gyalogló, kit czéltalan sétája e tájra vezetett, megakasztották őt útjában.

Könnyebbülten lélegzett fel, midőn a Mortennon halmon tul végre behatolhatott azokba a sűrű ligetekbe, melyek a boulognei országut és a saint-cloudi fasor között terülnek el.

Sűrű erdő terül el ott köröskörül; csak annak mentén kellett haladnia, hogy lopva azt a kijáratot érje el, amelyről tudta, hogy már nem lehet messze. Meg van mentve.

De most hirtelen észrevette, hogy tőle harmincz méternyi távolságban mozdulatlanul áll egy rendőr, aki az útját állja. Balra sandított és ott egy másik ép oly mozdulatlanul odacözvekelte rendőrt pillantott meg, aki mintegy várni látszott rá. Amerre szeme látott, rendőrök és ismét csak rendőrök; minden ötven lépésnyire, mint valami köréje fonódó háló egyes szemei. A legrosszabb mindebben az volt, hogy valószínűleg észrevették, mert halálmadár sivításához hasonló éles fütyty verte föl az erdőt, amely órállomásról órállomásra hangzott ismétlődve fel. A vadászok nyomon vannak; most már hiába az óvatosság; most már csak a futásban kereshet menekülést. Salvat ennek oly teljes tudatában volt, hogy azonnal futásnak eredt. Mire a Margit-fasorhoz ért, azt tapasztalta, hogy ott is elzárta az utat az egymás mellé sorakozó fegyveres rendőrök sorompója; felfelé véve az útját, a fasoron kellett végig haladnia, gondosan ügyelve arra, hogy ki ne jusson a bokrok sűrűjéből. Így azonban Boulognetól mindig távolabbra került, újra vissza kellett hát fordulnia.

Szegény feje fött és egy utolsó mentő gondolat kóválygott zavarosan zúgó agyában: ha így a fák árnyékában a madridi lombos berkekig eljuthatna és ott szerencsét próbálva, a patak mentén facsoportról facsoportra bujkálna, tán megmenekülhetne. Ez az egyetlen befásított út, mely a Szajnáig vezet; mert arról még álmodnia se volt szabad, hogy a Hippodrom és a ló-idomításra használt tágas, nagy kopár síkságok felé vehetné útját.

Csak futott, futott! Midőn azonban a longchampszi fasorig ért, arra se mehetett, mert itt is őrt álltak. Lemondott hát erről a tervről, hogy a Szajna felé szökik és kénytelen volt nagyot kerülve, a Catelein-mezőnek fordulni. Az örök mind közelebb és közelebb kerültek a rendőrök vezetése alatt; iramodásra fogta hát a dolgot, átugorta az akadályokat, tovaszánguldott a fák között, mitse törődve azzal, vajjon látják-e, vagy hallják-e? Három ugrással a saint-cloudi fasor végében termett és nekivetette magát annak az áthathatlan sűrűségnek, mely e fasor és a Margit királynő-fasor között zöldel. Itt még jóval sűrűbb az erdő; ezek a boulognei erdő legjáratlanabb rengetegei; nyáron valóságos lombtenger ez, melynek zöldleveles hullámaiban a lombzöldülés idején nyomát vesztették volna. Egy muló perczig egyedül maradt, megállt és visszafojtott lélekzettel hallgatódzott. Nem látta többé az öröket, lépteik neszét se hallotta; tán hamis nyomra terelte őket. Végtelenül édes, jóleső béke hallgatag csöndje borult rá az ifju rügyek zöldjéből. De aztán újra fölhangzott a fütty; az ágak recsegve ropogtak és ő újra megkezdte örült futását, hogy meneküljön üldözői elől és érezte, hogy szűkül az a kör, melyben keringve futkos.

Most kezdődött csak a szenvedélyes vonagló, lelkendező vad futás ungon-berken keresztül, a lejtőkön fel és le, minduntalan utjába gördülő akadályokkal küzdve. Tüskés bokrokon rontott keresztül, sűrű lugas-sövényeken törtetett át.

Háromszor bukott el, mert a lába megakadt a kerítések vasdrótjaiba, melyeket tétova szeme észre nem vett; belebukott a csalánba, de újra föltápáskodott; nem érezte égő sajgását a csipésének és csak száguldott tovább eszeveszetten, mintha vérig ostorozná, sarkantyuzná valami. Ekkor történt az, hogy Vilmos és Péter maguk mellett látták elrohanni fölismerhetetlen, ijesztő alakját, amint belevetette magát, akárcsak valami vadállat, a patak mocsaras vizébe, amely utolsó gát volt közte és a ráuszított ebek között. Mentő gondolatként villant eszébe a tó közepén zöldelő sziget, mely megvíthatatlan és sérthetetlen menedékvárnak tünt föl előtte, ha ugyan eljuthatna odáig.

Arról álmodozott, hogy tán uszva elérhetné, anélkül, hogy észrevennék, ott aztán elrejtőzködve, ezentul minden üldözéstől megmenekülhetne.

Egyre futott, rohant, száguldott tovább, tovább. Aztán az erdő körül sorban fölállított örök újra visszariasztották és kénytelen volt újra meg újra a tavak négyszögéhez visszatérni, oda az erődítmények mellé, ahonnan kiindult. Közel három óra volt és már több mint két és fél óra óta futkosott így körben.

Egy homokos fasor nyilott előtte, melyet kizárólag lovaglók számára tartottak fenn. Lóhalálában iramodott végig rajta és a lába csak úgy lubiczkolt az esőmosta süppedékes földön. Aztán egy lugasforma lombsátorra bukkant, a boldog szerelmesek amaz árnyékba borult, kéjmámoros isteni buvókái egyikére, ahol a kutató szemek elől hosszú időig elrejtőzve, újból ébredő reménnyel bujkálhatott jó ideig. Csakhogy e félreeső, árnyas rejtek ama rettenetes, nyílt, széles, egyenes fasorok egyikére nyilott, ahol a kerékpárok és magánfogatok zajos zsidongása zsongott. És amint ismét a fasűrűség közé furakodott, megint rendőrökre bukkant; végre már azt se tudta, hogy merre van és merre tartson; gondolatai összezavarodtak és most már csak egy öntudatlanul tovaguruló eleven embertest volt, melyet a perczről-perczre közelebb érő, körötte mind szorosabbra hurkolódó, őt mind szűkebb körbe szorító hajsza jobbra-balra lökdösött. Lelkében most csak az az egy tudat élt, hogy futnia kell folyton, mind gyorsabban futnia. Az utcaszögletek lámpásai fel-felcsillantak szakadatlan lánczolatban; aztán megint valami nagy pázsitos térségre ért, melynek nappali világossága elkápráztatta a szemét. Itt egyszerre érezte, hogy az emberhajsza tüzes lihegése csapja meg a tarkóját, hogy a mohó, vérszomjas leheletek majd elnyelik. Vad kiáltások csengtek a fülibe; egy kéz majdnem nyakoncsipte, lihegve utána iramodó emberek dübörgő léptei reszkettették meg a földet, amint vele szélesebb száguldásban versenyezve, egymást majd letiporták.

Vége erejének végső megfeszítésével egyet ugrott, négykézláb csúszott előre; aztán újra felegyenesedett, újra egyedül látta magát és az erdő fiatal csendes zöldje közepett csak tovább száguldott.

De most már vége felé ért a hajsza. Salvat megbotlott és majd ledobbant. Lábai nem vitték tovább; füleiből kicsordult a vér, fehér hab tolult ajkaira. Melle oly erősen zihált és ereiben oly viharosan lüktetett a vér, mintha szívének hangos dobogása megrepesztené a testét.

Csuronviz volt, csak úgy patakozott le róla a pára és a verejték; sár borította tetőtől talpig; dült arcza égett; a gyomra majd kihullott a rettenetes éhségtől, mely őt sokkal jobban kimerítette, mint maga a fáradtság. Révedező, tétován maga elé meredő szemeire mind sötétebb fátyol borult és e ködön keresztül egy tárva-nyitva álló kocsiszin ajtót pillantott meg a fák között meghúzódó kis nyaraló épület háta mögött. Senki se volt a kocsiszinben, csak egy nagy fehér czicza szökött meg előle ijedt iramodással. Támolyogva fordult be hát és a szalmába bele-süpedve, az üres hordók közé bujt. Alig hogy ott megvonult, már is hallotta, amint mellette elvágat a vad csapat, a nyomába zúdított rendőrök izgatott tömege, kik nyomát veszítve, gyors futásban ügettek el a faházikó mellett és az erődítmények felé rohantak nagy vágatva.

A nehéz csizmák dobogása elhangzott, mély csend borult a tájra. Salvat mindkét kezét a szívéhez szorította, hogy elfojtsa lázas dobogását; aztán halálos dermedtség bénította meg tagjait, míg nehéz pilláira sűrű könnyek tolultak.

Negyedórai pihenés után Péter és Vilmos folytatták a sétájukat és a tóig eljutva, végighaladtak a szökökutak négyszögén, hogy a tavat megkerülve, a tulsó part mentén térjenek vissza Neuillybe. Egyszerre váratlan záporosó érte őket, amely arra kényszerítette, hogy egy gesztenyefa még teljesen kopár, vastag ágai alatt keressenek menedéket. A zápor perczről-perczre fenyegetőbben szakadt. Szerencsájukra a fák mögött valami svájci házikóféle kis kávéházra bukkantak, ahova sietve menekültek... A szomszéd fasorban egy magánosan várakozó fiakkert pillantottak meg, melynek kocsisa bölcs nyugalommal ülte meg a bakot a langy tavaszi záporosóban. Péter szaporázta lépteit; és ime a mellette ép ily sebbel-lobbal elhaladó uri emberben legnagyobb meglepetésére Gérard de Quinsac grófra ismert, aki szintén ebbe a kis kávéházba menekült. Valószínűleg őt is sétaközben érthette a zápor. Amidőn Péter aztán az étterembe lépett, azt kezdte hinni, hogy tévedt, mert sehol se látta a fiatal grófot. A kávézó terem, egy üvegfalas, tornáczforma alkotmány, melyben néhány kis márványasztalka állott, kongott az ürességtől. Fönt az emeleten négy-öt kis vendégszoba nyilott a folyosóra. Egy lélek se mozgott, a ház alig ébredt fel téli álmából; megérződött rajta ama nyári mulatóhelyek hosszú téli nedvessége, amelyek a nyári vendégek teljes elmaradása folytán arra vannak kényszerítve, hogy novembertől márcziusig bezárják a helyiségeket.

A ház mögött volt az istálló, a kocsiszin és a melléképületek; mindenre zöld leplet vont a moha; különben igen vonzó kis fészek volt ez a házikó, melyet a kertészek és a festők most hoztak rendbe a nyári szép napok zajos, vig vendégserege és a szerelmi légyottok számára.

- Ugy látszik, ez a kávéház még nem nyilott meg, - szólt Vilmos, a házban uralkodó halotti csöndtől meglepődve.

Péter leült a kis asztalkák egyikéhez.

- Azért csak meg fogják engedni, hogy itt bevárjuk, míg eláll az eső.

De kis vártatva mégis egy pinczér jelent meg. Az első emeletről jött és úgy sürgölődött, forgolódott, mint akinek igen sok a dolga. Sokáig keresgélt a buffetben, míg végre egy kis tányérra összeharácsolt néhány darab kiszáradt süteményt. Aztán két kis pohárka chartreuset hozott az esőkergette vendégeknek.

Fönt az emeleten, a vendégszobák egyikében, Duvillard Éva báróné közel egy fél óra óta várta Gérardot. Itt adtak egymásnak légyottot az előtte való esti bazáron. A legédesebb emlékek vették itt körül őket, mert két évvel ezelőtt, szerelmük mézesheteiben, itt adták volt egymásnak a kéjjel telített találkákat, amikor Éva még nem merete őt a saját legénytanyáján fölkeresni és ők erre a kis rejtett fészekre akadtak rá, mely a tavasz hűvös napjain oly elhagyatott és magányos volt. Midőn Éva ezt a helyet választotta haldokló szenvedélyük utolsó légyottjának színhelyéül, nemcsak abbéli félelmében tette, hogy éber szemek leselkednek rája, hanem az a poétikus gondolat is vezette, hogy itt újra felleli az első csókok mézét, melyek tán az utolsók lesznek. Oly bűbájos és édes volt ez a kis rejtett fészek a nagy arisztokrata liget közepett, alig két lépésnyire ama nagy fasoroktól, ahol egész Páris hullámszik föl és alá. Szerelmes szivecskéjét könyes meghatottság fogta el az előrelátott keserves vég gyötrő fájdalmában.

De legalább azt az egyet óhajtotta volna, hogy mint a hajdani szép napokban, ma is ifju tavaszi napsugár játszadozzék a zöld lombokon. Ez a hamuszini ég, ez a szakadó eső megszomorító és borzongást keltő. Midőn belépett a kis vendégszobába, alig ismerte rá; oly komornak, oly hidegnek tetszett színehagyott pamlagával, egyszerű asztalával és négy székevel.

A tél még mindig benrekedt dohos nedvessége, a rég nem szellőztetett, zártablaku szobák penészszára csapta meg. A falakról itt-ott levált a kárpitozás és keskeny foszlányai siralmasan csüngöttek le. Elhullott legyek borították a padlót és mikor a pincér ki akarta nyitni a zsálutárat, sokáig kellett vesződnie a záró vasruddal.

De midőn tüzet gyújtott a kis légszesz-kandallóban, melyet direkt ilyen alkalomra állítottak föl, mert gyorsan lobogott föl benne a láng és hamar melegített, a komor kis szoba kissé földerült és barátságosabbá vált.

Éva leült az egyik székre, anélkül, hogy meglebbentette volna a sűrű fátyolt, mely arcát takarta. Talpig feketében volt, mintha már most is utolsó szerelmének gyászát viselné; formás kis kacsóját fekete keztyű fődte; remek, szép aranyszőke hajának ragyogó koronája omlott alá piczi fekete kalapja alól. Magas, telt termetén, mely derékban megtartotta lányos karcsúságát, duzzadó keblének gyönyörű idomain, egész megjelenésén mi sem vallott arra, hogy már az ötvenedik esztendő réme fenyegeti. Két csésze teát rendelt és midőn a pincér visszatért a rendelt teával és a valószínűleg még a múlt évről visszamaradt süteménnyel, még mindig ott találta őt ugyanazon a helyen, lefátyolozott arczczal, mozdulatlanul.

Aztán soká magára maradt. Még mindig mozdulatlanul bámult maga elé, mély, nyomasztó álmodozásba merülve. Azért jött egy félórával a megállapított idő előtt, azért akart ő elsőnek érkezni, mert lecsillapulni kívánt, hogy Gérard a kétségbeesés szenvedélyes kifakadásainak tanuja ne legyen. Mindenekfölött nem akart sirni; megfogadta, hogy méltóságteljes magatartást tanúsít majd; nyugodtan, higgadtan beszél, mint az olyan okos asszony, akinek vannak ugyan jogai, de aki csak az észparancsolta érvekre hivatkozik. Nagyon meg volt elégedve saját hősiességével; nagyon nyugodtnak, sőt rezignáltnak hitte önmagát, amint így magában kiszínezte, hogy és miképpen fogadja Gérardot és mit fog neki mondani, hogy lebeszélje erről a házasságról, melyet ő nagy szerencsétlenségnek és nagy bűnnek tartott.

De midőn Gérard belépett, összerezsent és egész testében remegett.

- Micsoda? Kedvesem, te megelőztél... Én meg azt hittem, hogy még én jövök tíz percczel korábban. És még azt a fáradságot is vetted magadnak, hogy teát rendeltél és vártál reám?

Nagyon zavartnak látszott, maga is reszketett attól a viharos jelenettől, amelyet előre látott. Mindezek dacára nagyon korrektül viselkedett; sugaras mosolyt erőltetett ajkaira és úgy tett, mintha egész valója abbéli szerelmes boldogságának verőfényében usznék, hogy itt látja őt most, mint szerelmük első gyönyörteli napjaiban.

De Éva felállt és felvetve a fátyolát, elcsukló hangon rebegte:

- Igen, korábban sikerült szabadulnom... Félttem, hogy esetleg közbejöhet még valami... Tehát ide siettem.

És amint maga előtt látta Gérardot ifju szépségében, megfélekezett feltett szándékáról. Minden okoskodását, minden nemes fogadalmát halomra döntötte ez a pillanat.

Érzéki szenvedélyének legyőzhetetlen felgerjedése volt ez, mely önkéntelenül tört ki belőle arra a gondolatra, hogy ő szereti ezt a férfit és mindig szeretni fogja őt, hogy magáénak akarja őt tudni örökre, hogy soha, soha másnak át nem engedi. - Szenvedélyesen borult a nyakába.

- Oh, Gérard! Oh Gérard! Nem birom, nem birom elviselni... Megszakad a szívem. Mond meg rögtön, hogy nem akarod elvenni, hogy nem veszed nőül soha, soha.

Hangja elcsuklott, szép szeméből patakzottak a könnyek. Oh, ezek a könnyek! Pedig de megfogadta magában, hogy nem fogja azokat elontani. Szakadatlanul folytak; sűrűn csordultak ki elfátyolozott szeméből, gyötrő fájdalomnak keserű áradataképpen.

- A lányomat! Édes Istenem! a lányomat akarnád nőül venni? Ő a tied legyen - - ő pihenjen a te karjaidban, a te kebleden - - Nem, nem, ez emberfölötti kin; nem engedem, nem akarom, nem tűröm!

Gérard ereiben megfagyott a vér e rettenetes féltékenység szívszaggató sikolyára. Ez az anya immár nem más többé, csak asszony, akit kétségbeejt vetélytársának fiatalsága, az a huszonöt esztendő, amely soha, soha vissza nem jő többé. Maga Gérard a legbölcsebb elhatározással indult erre a találkára; föltette magában, hogy nyiltan és őszintén szakít Évával, mint jó-nevelésű művelt ember, és mindenféle vigasztaló szép szóval fogja őt csitíztatni. De alapjában nem volt rossz ember; szíve mélyén szeretetteljes gyöngédség lakozott és különösen az asszonyi könnyekkel szemben nem volt ellentálló ereje. Mindent elkövetett, hogy lecsillapítsa az izgatott asszonyt; gyöngéden leültette a pamlagra, hogy ölelő karjaiból kibontakozhassék. Aztán melléje ült.

- Nézd, édes szerelmem, légy okos. Ugye mi azért jöttünk most ide, hogy mint jó barátok beszéljük meg a dolgot. Biztosítalak, hogy te túlszasz.

Éva bizonyosságot akart.

- Nem, nem, azonnal akarom megtudni a valót, nagyon sokat szenvedek. - - Esküdjél meg arra, hogy nem veszed el őt soha, soha!

Gérard ismét arra törekedett, hogy kikerülje az egyenes választ.

- Ne izgasd fel magadat, hisz tudod, hogy szeretlek.

- Nem, nem, esküdjél meg rá, hogy nem fogod őt elvenni soha... soha...

- De ha mondom, hogy téged szeretlek, hogy nem szeretek kívülled senki mást.

Éva szenvedélyesen a karjaiba zárta, kebléhez szorította és csókokkal borította mind a két szemét.

- Igaz az, amit mondasz? Szeretsz? Nem szeretsz kívülem senkit mást? Hát ölelj meg, csókolj meg; hadd érezzem, hogy mellettem vagy, hogy az enyém vagy, mindig csak az enyém, soha a másé.

És Éva oly szenvedélyes hévvel kényszerítette Gérardot forró szerelmi ölelésekre, hogy ez maga is megittasodott és nem birt tőle megtagadni semmit. Ereje elhagyta és gyáván meghunyászkodva, mindenre megesküdt, amit Éva csak kívánt tőle addig ismételte, hogy csupán őt szereti és soha nőül nem fogja venni a lányát, mig Éva betelt szerelmi ömlen-

géseivel. Sőt annyira ment, hogy kijelentette, miként ő csupán szájalmat érez e nyomorék gyermek iránt. Jósága volt az egyetlen mentsége. Éva pedig szomjas ajkakkal szivta magába azt a részvétteljes megvetést, melyet Gérard e rút lány iránt érez, azt a boldogító tudatot, hogy ő, a mindörökké szép, a mindörökké kíváncsú, imádott nő marad.

Azután, mikor a szerelmes felhevülés lelohadt, mind a ketten némán és elbágyadtan ültek egymással szemben. Zavarba jöttek újfent.

- Oh, Istenem, - sóhajtott Éva halkán, - hidd meg, esküszöm rá, hogy nem ez hozott engem ide.

Csend állott be és Gérard meg akarta bontani a hallgatást.

- Nem iszol egy csésze teát? Majdnem egészen kihűlt már.

De Éva rá se hallgatott. Mintha semmi se történt volna, mintha a kikerülhetetlen kölcsönös magyarázat most kezdődne csak, végtelen szelid, lemondó búbanat hangján szólalt meg:

- Lásd, édes szerelmem, te nem veheted el a lányomat. Először is nagyon ocsmány cselekedet volna, majdnem vérfertőzés bűnébe esnél. Meg aztán tekintettel kell, hogy légy a nevedre, az állásodra. Bocsáss meg, hogy ilyen nyíltan beszélek veled; de szó ami szó, az egész világ azt mondaná, hogy pénzért adod el magadat, és ez úgy ránk, mint rád nézve nagy szégyen volna.

E szavakkal megfogta mindkét kezét; haragos felindulás nélkül beszélt, akárcsak egy jó anya, aki okos érveléssel akarja visszatartani a fiát attól, hogy valami nagy hibát kövessen el. És Gérard lehajtott fővel, Éva tekintetét kerülve, hallgatott.

- Gondold meg, mit szól majd a világ... Én nem ringatom magamat balga illúziókban; tudom, hogy a mi társadalmunkat a tiedtől mély örvény választja el.

- Lehetünk mi akármilyen gazdagok, a pénz csak még tágítja a bennünket elválasztó örvényt. És hiába keresztelkedtem én ki, a lányom mégis csak zsidónő lánya marad. Oh, Gérard, én olyan büszke vagyok rád; a szívem megszakadna, ha látnám, hogy te annyira sülyedtél, hogy jellemeden szinte mocskot ejtene ez a pénzházasság ilyen nyomorék gyermekkel, aki nem méltó hozzád és akit te nem is szerethetsz.

Gérard fölvetette a szemét; könnyörgő pillantást vetett Évára, mert nagyon kellemetlenül érezte magát és szerette volna végét vetni ennek a kínos helyzetnek.

- De ha már egyszer megesküdtem rá, hogy csak téged, egyedül téged szeretlek; ha már megesküdtem, hogy nem veszem el őt soha! Ne kinozzuk egymást tovább. Ezzel végeztünk.

Egy pillanatig összenéztek és mindaz, amit szóval be nem vallottak egymásnak: nyomorúságuk és unottságuk, ott borongott a szemükben. És Éva pirosfoltos, hirtelen megvénült arcában könyök rezegtek bús, vörösre kisírt pilláin, nehéz könnycseppek, melyek lassan peregtek végig. Zokogásba fulladt újra; de most csendesen, szívetenyhitőn omlottak könnyei.

- Szegény Gérard, szegény Gérard. Oh, én most már terhére vagyok ölelő karjaidnak. Ne tagadd; érzem, hogy türhetetlen teherré váltam, hogy gátló akadály vagyok az utadban, hogy boldogtalanná teszek, ha konokul a magaménak akarlak tartani.

Gérard tiltakozni akart, de Éva elhallgattatta.

- Nem, nem, köztünk vége mindennek... Én vénülni és rútulni kezdek... vége, vége. Meg aztán, ha az enyém maradsz, tönkre teszed a jövődet. Én nem részesíthetek semilyen támogatásban; te mindent feláldozol nekem szerelmeddel és én nem adhatok érte cserében semmit... Pedig most már elérkezett a pillanat, mikor magadnak társadalmi állást kell keresned. A te korodban nem élhetsz biztos jövedelem, családi tűzhely nélkül és én nagy gyávaságot követnék el, ha én volnék boldogságod akadálya, ha én gátolnám abban, hogy életed szerencsés

kifejlést érjen, ha beléd kapaszkodva, kétségbeesésemben magammal rántanálak a biztos bukásba.

Amint így szóllott, szemét egy pillanatra se vette le Gérard arczáról, melyet könyeinek fátýolán keresztül homályosan látott csak. Valamint Gérard anyja, úgy ő is olyan gyengének, olyan betegesnek tudta deli, férfias külseje alatt rejlő belső szervezetét, hogy ő is arról álmodott, miként neki nyugodt, békés megelégedést biztosítson; csendes, biztos boldogsággal kecsegtető kis zúgot, ahol minden sorscapás ellen védetten, békésen megvénülhessen. Oly forrón szerette; szerelmes asszonyi szívének őszinte jósága mért ne határozhatná el magát erre a lemondásra, erre az önfeláldozásra? Sőt a körülrajongott szép nő önzésében is talált érveket, melyeknél fogva tanácsosnak tartotta a visszavonulást, ha nem akarja élete őszének utolsó éveit lelketmegrázó és szívettpő drámákkal elrontani.

És ő mindezt elmondta Gérardnak; úgy bánt vele, mint a saját gyermekével, akinek biztosítani akarja a boldogságát saját boldogsága árán is. Gérard pedig lesütött szemekkel, mozdulatlanul hallgatta; egy szóval se tiltakozott többé; sőt túlboldogan ráhagyta, hogy Éva intézze a sorsát úgy, ahogy azt maga akarja.

Végre még maga Éva hozott fel nyomós érveket az eddig oly szörnyűnek kijelentett érdek-házasság mellett.

- Az bizonyos, - mondá, - hogy Camilla mindazt nyujtaná neked, amit én neked kívánok, amiről számodra álmodom. Mint az ő férje, biztosítva volna számodra a nagy vagyon, a gondtalan, nyugodt élet. Ami a többit illeti, hát Uram Istenem, úton-útfélen van rá példa. Nem mintha ezzel mentegetni akarnám a vétkünet; hanem tudok én húsz ilyen esetet is; sőt vannak családok, ahol még ennél sokkal csunyább dolgok történtek... Meg aztán, beismerem, nem volt igazam, mikor azt mondtam, hogy a pénz pénz még mélyebb örvényt ás közöttünk. Ellenkezőleg, a pénz közelebb hoz egymáshoz, a pénznek mindent megbocsátanak; bárhová nézsz, csak irigy szemeket fogsz látni, akik mesés szerencsédén szájtátva báméskodnak és senki se lesz, aki tettetted rosszalni fogja.

Gérard fölpattant és tetette a fölháborodott tiltakozást:

- Ugyan, Éva, most csak nem fogsz te magad arra kényszeríteni, hogy vegyem el a lányodat?
- Oh nem, Isten ments!... Csakhogy meggondoltam a dolgot; azt mondom, amit mondanom kell... És most gondold meg te is.
- Már meggondoltam... Téged szerettelek eddig és most is csak téged szeretlek. A többi pedig merő lehetetlenség.

Éva ajkai körül mennyei mosoly jelent meg; repeső szívvvel tárta ki karjait és mindaketten állva forrtak össze egy utolsó szenvedélyes ölelésben.

- Gérardom, szerelmem, milyen jó vagy, milyen édes vagy! Ha tudnád, mennyire szeretlek, mennyire foglak szeretni mindig, történjék akármi is.

Ujra megeredtek a könyei és Gérard szintén sirva fakadt. Mindaketten velük született gyengédségüknel fogva jóhiszeműleg halasztották a kínos kifejlést és a megújuló szerelmi boldogság reményével áltatták magukat. De azért nagyon jól érezték mindaketten, hogy ez a házasság elhatározott tény. Csak könyeknek és vigasztaló szavaknak volt itt helyük; az élet pedig közömbösen halad tovább és a kikerülhetetlen meg fog történni.

Az a titkos gondolat hatotta meg őket oly mélyen, hogy ez az utolsó ölelésük, utolsó légyottjuk; mert mindezek után, amit mind a ketten tudtak, amit egymásnak mondtak, nagyon is ocsmány dolog volna, ha újra viszontlátnák egymást. De azért meg akarták óvni azt az

illuziót, hogy nem szakítanak, hogy talán jó még nap, midőn egymás ajkainak csókját fogják sóvárogni. És a multaknak meg szerelmüknek halála zokogott föl bennük.

Midőn kibontakoztak az ölelésből, ismét maguk előtt látták a szűk szobácskát a maga színe-hagyott pamlagával, négy székevel és rozoga asztalával. A gázkályha sivitva sistergett és a tikkasztó, párázatos hőség majd megfulasztotta őket.

- Nem iszol egy csésze teát? - kérde Gérard újra.

Éva a tükör előtt hozta rendbe a haját.

- Nem én, nem bírom ki tovább ebben a szobában.

Ő, aki azt remélte, hogy szerelmük első mámorának gyönyörű emlékeit fogja itt megélni, mélyen megszorodott szívvél, gyötrő lelki kinnal tapasztalta, hogy milyen szomorú és lehangoló itt minden körülötte, midőn egyszerre nehéz léptek nesze, dörgő hangok zaja, hirtelen támadt sürgés-forgás lármája ejtette őt rémületbe.

A folyosón ide-oda futkostak, bezörgettek az ajtókon. Éva az ablakhoz rohant és látta, hogy rendőrök fogják körül a házat. A legörültebb gondolatok cikláztak át a lelkén. Azt hitte, hogy a leánya küldte nyomába a rendőrséget, hogy a férje válási okot akar találni, hogy Sylvianet nőül vehesse. Ebből rettenetes botrány, lesz, valamennyi terve dugába dől.

Holthaltványan, magánkívül várta a dolgok hovafejlődését, míg Gérard nálánál nem kevésbé sápadtan, minden tagjában reszketve könyörgött neki, hogy csillapodjék és ne sirjon. De midőn hatalmas öklök döngtek meg az ajtót és a rendőrfőnök megnevezte magát, kénytelenek voltak ajtót nyitni. Oh minő rettenetes egy pillanat! Ez a rémület! Ez a szegény!

Lenn a tornáczon Péter és Vilmos már több mint egy órája várták, hogy az eső elálljon. Halk hangon beszélgettek a kis üvegfalú terem egyik szögletében. E szürke, borongós ünnepnap buskomorsága nehezedett rá lelkükre és hosszas megbeszélés után végre elhatározták, hogy mitévők legyenek Barthés ügyében. Abban állapodtak meg, hogy másnap este ebédre hívják Morin Theophilt, az örökös rab legrégibb barátját és ez tudassa a szegény sorsüldözöttel, hogy új száműzetés vár rá.

- Ez a legokosabb módja, - ismételte Vilmos. - Morin, aki őt szívből szereti, a lehető legkíméletesebben fogja ezt vele tudatni, sőt tán el is kíséri a határig.

Péter buskomoran bámult a szitáló esőbe.

- Ismét száműzetés; ha nem is a börtön az, ami rá vár, hát idegen földön kell bolyongania. Szegény, örömtelen teremtetés; egész életén át folyton üldözik, hajszolják; mert egész életét a szabadság eszméjének szentelte, mely manapság divatját multa, melyen kaczagva gunyolódik a világ és mely vele együtt dől romba.

Az örök és a rendőrkémek most felbukkantak a vendéglő környékén és körüljárták a ház tájékát. Minthogy nyomát vesztették az üldözöttnek, ide tértek vissza, azzal a meggyőződéssel, hogy az emberük ebben a kis házikóban bujhatott csak el. Nagy ügybuzgósággal és szaktudással fogták körül a házat és mielőtt a házkutatáshoz fogtak volna, megtették a kellő óvintézkedéseket, hogy biztosak lehessenek abban, miként ez egyszer az üldözött vad meg nem szökik előlük. Midőn a két testvér észrevette ezt a hadicselt, szívüket titkos aggodalom fogta el. Ez az iménti hajszát folytatása; ők látták, mint futott az az ember a rendőrség kopói előtt; de ki tudja, vajjon nem fogják-e őket arra kényszeríteni, hogy bizonyítsák be személyazonosságukat, miután ez a bosszantó véletlen őket is hálóbá kerítette.

Tanakodva néztek össze és egy pillanatig azt gondolták, hogy a szakadó esővel daczolván, menekülnek. De rögtön belátták, hogy ezzel még jobban kompromittálhatnák magukat. Vártak tehát, annál is inkább, mert két új vendég érkezése másfelé terelte a figyelmüket.

Egy hintó, melynek lezárták az ernyőjét és felvonták a védőtakaróját, állt meg az ajtó előtt. Elsőnek egy unott arcú, kifogástalanul öltözött fiatalember szállt ki belőle; őt követte egy fiatal asszonyka, aki tele torokkal kaczagott és nyilván pompásan mulatott a szünni nem akaró záporosón. Az asszonyka tréfásan kijelentette, hogy azt az egyet sajnálja csak, hogy nem kerékpáron jött, míg a fiatalember illetlennek találta az ilyen vizözönben tett sétát.

- De hát utóvégre, barátom, valahova csak el kellett menni. Mért nem akart eljönni velem, hogy megnézzük az álarczos menetet?

- Oh, az álarczos menetet! Nem, nem, kedves barátnőm, már akkor inkább a boulognei erdőbe, inkább a tó fenekére megyek.

Amint beléptek, Péter a kis Horn hercegnőre ismert ebben a fiatal asszonykában, kit az eső olyan vidám hangulatra derített; a fiatalemberben pedig, aki a farsangot utálatosnak, a boulognei erdőt meg a biciklit inesztétikusnak találta, a szép Duvillard Hyacinthera.

Midőn Rosemonde hercegnő az előtte való este téára hívta meg magához a fiatal bárót és szinte üldözte őt szerelmi enyelgéseivel. Hyacinthe az érzéki szerelemtől való undorában a lelkek tisztán szellemi frigyről kezdett beszélni, mely minden földi salaktól ment; Rosemonde hercegnő pedig nem mondott erre nem-et és kijelentette, hogy ő rááll erre a kíséretre is. És miután ismét szóba hozták Norvégiát, egyhangulag elhatározták, hogy hétfőn Krisztiániába utaznak; ez lesz a nászutjuk, melyen lelki egyesülésük szent frigyét kötik meg. Egyedül azt sajnálták, hogy most nincs tél közepe; mert csak a hideg, a fehér, a szüszies hó lehet az ilyen násznak méltó párnája.

Midőn a pinczér köménymagos pálinka hiányában két kupiczával egyszerű polgári anizettet hozott nekik, Hyacinthe, aki e pillanatban ráismert Péterre és Vilmosra, akinek fiai iskola-társai voltak a Condorcet-lyceumban, Rosemondehoz hajolt és Fromont Vilmos nevét sugta a fülébe. A hercegnő hirtelen kitörő lelkesedéssel pattant föl ültéből:

- Fromont Vilmos! A híres vegyész!

És kitárt karokkal feléje sietve, így szólította meg:

- Bocsássa meg, uram, etikettellenes bemutatkozásomat. De nem tudtam megállani, hogy önnel kezet ne szorítsak... Annyira csodálom és bámulom önt... Ön a robbantószeretek terén remek dolgokat mivelt.

Azután látva a tudós leplezetlen megütköződését, torkaszakadtából kaczagott, akárcsak valami csintalan gyerekleány.

- Én Horn hercegné vagyok. Az abbé ur ismer engem és tulajdonképpen úgy illet volna, hogy az ő révén mutakozzam be önnek. Különböznének közös jó barátaink is; többek közt a kiváló érdemű Jansen, aki egyizben mint egy igen szerény tanítványát már el akart engem vinni önhöz. Én foglalkoztam a vegytannal: persze csak a tudományos igazság iránti buzgó lelkesedésből a jó ügy érdekében... Ugyebár, kedves mester, ön fölhatalmaz arra, hogy bekopogtassak az ajtaján, ha majd visszatérek Krisztiániából, ahova most Duvillard Hyacinthe barátommal utazom, hogy új impressziókat szerezzek és eddig nem tapasztalt érzésekben gyönyörködjem.

Igy fecsegett tovább oly szakadatlanul, hogy a többiek szóhoz se juthattak. Minden tücsköt-bogarat összebeszélt; aztán mesélt az internacionalizmus iránti érdeklődéséről, mely őt egy perczre Jansen karjaiba vetette és az anarkista világ kellő közepébe, a párt legveszedelmesebb kalandorai közé sodorta; aztán áttért legújabb szenvedélyére és a misztikus és szimbolikus kápolnákért való szenvedélyes rajongásáról beszélt, az eszmény diadaláról a durva realizmus

fölött s az esztétikusok költészetéről, amely a szép Hyacinthe jéghideg csókja alatt eddig ismeretlen kéjek görcsös vonaglásával kecsgett.

Egyszerre hirtelen elhallgatott és kacagásra fakadt.

- Nézzék csak; mi a manó lelte ezeket a rendőröket, mit keresnek itt? Tán bennünket akarnak letartóztatni. Jaj de érdekes volna!

Dupot rendőrtisztviselő és Mondésir detektiv tényleg arra határozták magukat, hogy az üvegfalas tornácba is beforduljanak és átkutassák magát az éttermet, miután az embereik hiába tették tűvé a pajtákat és istállókat. Szentül meg voltak győződve róla, hogy az, akit keresnek, nem lehet másutt. Dupot, a kopasz, vézna, felette rövidlátó, szemüveges emberkének, szokott unott és bágyadt külseje alatt megfőkezhetetlen energia és éber megfigyelés rejlett.

Ő ugyan nem hordott fegyvert magával, de azért a legvéresebb erőszakos tettegességre, a kézrekerített farkas szenvedélyes ellentállására számítva, azt tanácsolta Mondésirnek, hogy töltsen meg a revolverét és tartsa készenlétben. Az angol bulldogra hasonlító, zömök, szélesvállú Mondésir, aki pisze orrával mindent körül szimatolgatott, feljebbvalója iránt való tiszteletből kénytelen volt őt előre engedni.

A rendőrtisztviselő éles szemüvege mögül egy pillantással végignézte a négy vendéget, a papot, az asszonyt, meg a másik két közömbös egyént. Teljesen eltekintve tőlük, azonnal föl akart menni az első emeletre, mire a pinczér, a rendőrség e váratlan betoppanásától egészen megzavarodva, az esztétét vesztette és elfogultan hebegte:

- De kérem alássan, ott fenn az egyik vendégszobában egy uri ember van együtt egy hölgyvel.

Dupot nyugodtan tolta el az utjából.

- Egy ur meg egy hölgy? Nem azt keressük. Egy, kettő, három, nyisson ki valamennyi ajtót; egyetlenegy szekrényajtót se engedhetünk el magának.

Az emeletre érve, minden egyes szobát, minden zugot átkutattak; csak azt a szobát nem nyithatta ki a pinczér, amelybe Éva és Gérard zárkóztak be, mert belülről el volt reteszelve.

- Tessék kinyitni az ajtót! - kiáltott be a pinczér a kulcslyukon keresztül, - nem önöket keresik.

Végre kinyílt az ajtó és Dupot még a legkisebb mosolyt se engedte meg magának, midőn kieresztette az egész testében remegő, sápadt, szerelmes párt, mialatt Mondésir bement a szobába és lelkiismeretének megnyugtatóására az asztal alá, a pamlag mögé és a fali szekrénybe kukucskált.

Lenn, midőn Évának és Gérardnak végig kellett haladniuk az üvegfalas verandán, újabb kellemetlen meglepetés érte őket, amennyiben a legsajátságosabb előre nem látható véletlen folytán együvé került ismerősök kíváncsi tekinteteivel találkoztak.

Hiába takarta sűrű fátyol Éva arcát; amint fia tekintetével találkozott, érezte, hogy ez ráismert. Milyen fatális találkozás volt ez! Ez a csacska fiú mindent azon melegiben elmond majd a nővéreinek, ki őt rettegett rabságban tartja. És amint futólépésben menekültek és a nyílt botrányon sopánkodó gróf kétségbeesetten kísérte őt a zuhogó esőben a rá váró fiakkerig, tisztán hallották a kis Rosemonde hercegnő hangját, amint a kalandban gyönyörködve, vigan kiáltott fel:

- Nini, hisz ez Quinsac gróf! Hát a hölgy, mondja, ki is az a hölgy?

Minthogy az elsápadt Hyacinthe nem válaszolt, a hercegné megismételte a kérdést.

- Senkise, - felelt Hyacinthe végre - valami fehérszemély.

De Péter megértette és ennyi gyalázat és lelki gyötrelem láttára zavarodottan fordította el a tekintetét és Vilmosra szegezte a szemét. Egyszerre megváltozott a jelenet abban a perczben, midőn Dupot és Mondésir üres kézzel tértek vissza az első emeletről. Künn hangos zenebona támadt, lázas futkosás és szaladgálás zaja hallatszott. És a következő pillanatban Gascogne, a közbiztosság főnöke, aki hátramaradt, hogy a vendéglő melléképületeiben folytassa a kutatást, megjelent a küszöbön és valami alakatlan sár- és czondratömeget taszigált be a tornácza, melyet két rendőr fogott. Az üldözött, hajsolt és végre erőszakkal nyakon csipett szökevény volt az, kire végre rábukkantak a pajta háttérében, ahol a széna alá bujt valami ócska hordó fenekére.

Oh! Milyen diadalmas hallali hangzott fel e hosszú két órai üldözés, e dühvel folytatott hajtó-vadászat befejeztén, melybe elakadt a lélegzetük és majd beletört a lábuk.

Az embervadászat a legszenvedélyesebb, legizgatóbb, legkegyetlenebb vadászat. És most elcsípték őt, lökdösték, hurczolgatták, ütlegették... A szegény ember, a legszálamraméltóbb vad, kinek arcját fakóra és szintelenre sápasztotta a nedves levélágyon töltött éjszaka, kötésig csuronviz volt. Még a patakon való átgázolástól átázott alakját tetőtől-talpig sár borította; kopott, rongyos ruhája foszlányokra szakadt, sipkája elrongyolódott; lábait és kezét vér borította, amint a tüskebokrokra és bozóton áttörtető vad futásban felhasogatta.

Nem volt már emberi arcza; a haja odatapadt a halántékához; vérbe borult szemei kidagadtak az üregeikből; önmagából egészen kikelt ábrázata a rettegetől, dühtől és szenvedélytől eltorzult, iszonyatos, szörny látvány volt. Ez volt az az üldözött vad, az ember, és most még löktek rajta egyet, hogy lerogyott a kis vendéglő egyik asztalkájára és ott gubbaszkodott az őt kegyetlenül megtépázó öklök erős markolása alatt.

Vilmost iszonyu rémület fogta el, melynek borzongása megfagyasztotta ereiben a vért.

Megragadta Péter kezét, ki midőn jobban megnézte, mindent megértett és szintén össze-rezzent.

Salvat! Oh jóságos Isten! Hisz ez az ember maga Salvat volt. Igen, Salvat volt, akit vad száguldozással láttak végigvágtatni az erdőn, mint valami tajtékzó vadkant, melyet az ebfalka felvert. Maga Salvat! Ez az undorító czondrahalmaz, a nyomor és a lázadás e csatavesztett harczosa! És Péter félelemdult lelke előtt e pillanatban újra feltámadt annak a szép, szőke, fiatal divatáros lánykának az emléke, akinek a bomba szétroncsolta szüzies testét.

Dupot és Mondésir pedig sugaras arcczal diadalmaskodtak. Szegény foglyuk a legcsekélyebb ellentállást se fejtette ki; olyan csendesen engedte magát elfogatni, akárcsak valami kezes bárány. Amióta idehozták és oly durva erőszakkal tartották sakkban, végtelen szomorúságról tanuskodó, bágyadt szemmel tekintett széjjel.

Aztán megszólalt és első szava, amit rekedten, alig hallhatóan rebegett, az volt:

- Éhes vagyok!

Majd meghalt az éhségtől és a kimerültségtől. Kétnapi böjt után egy pohár sört ivott csupán az előző este.

- Adjon neki egy darab kenyeret, - szólt oda Dupot a pinczérnek. - Mig kocsíért küldünk, addig megeheti.

Az egyik rendőrkém kocsíért futott. Az eső elállt; egy-egy kerékpárcsengő csilingelése bontotta meg a csöndet, hintók robogása hallatszott; a boulognei erdőben újra föllelevenedett a nagyvilági zajos élet a széles fasorok mentén, melyeket a fölbukkanó nap halvány sugárhálóval szőtt be.

Az ember pedig mohón esett neki a kenyérnek és mialatt állati gyönyörködéssel majszolta, szeme a jelenvolt négy vendégre esett.

Hyacinthe és Rosemonde jelenlétén boszankodni látszott, mert nyugtalan arcuk elárulta afölött való elragadtatásukat, hogy ők szemtanui lehettek e nyomorult ember elfogatásának, akit bizonyára holmi közönséges gonosztevőnek tartottak.

Aztán egyszerre föllobogott a szeme. Legnagyobb meglepetésére Péterre és Vilmosra ismert. Ez utóbbira merőn tapadó tekintete most már csak a hálás, hű kutya szeretetteljes ragaszkodását fejezte ki és a titoktartás megújított fogadalmát.

És aztán újra megszólalt, mintha bátor hősként ahhoz fordulna, akitől már elfordította a szemét és kivüle még másokhoz, az ő bajtársaihoz, akik nincsenek jelen.

- Balgaság volt tőlem, hogy úgy futottam... Nem is tudom, miért menekültem. Legyen már egyszer vége, én állok elibe.

II.

Midőn Vilmos és Péter másnap reggel ujságot olvastak, legnagyobb meglepetésükre azt tapasztalták, hogy Salvat elfogatása korántsem vert föl olyan nagy port, mint aminőre ők el voltak készülve. Alig akadtak a vegyes hírek közt egy-egy kis hirre, mely azt a hivatalos tudósítást tartalmazta, hogy a boulognei erdőben megejtett razzia alkalmával a rendőrség egy anarkistát csipett nyakon, akiről azt hiszik, hogy a legutóbbi merényletekben része van. Az összes lapok tele voltak azzal a rettenetes hühóval, mit Sagniernak a Népszavában közzétett legeslegujabb leleplezései keltettek; az afrikai vasutak ügyét tárgyaló cikkek valóságos áradata özönlötte el a sajtót; mindennemű tudósítások, méltatások, a legkülönbözőbb értesülések foglalkoztak a parlament mai zajos nagy ülésével, melynek elébe jogosan néztek az esetre, ha Mége szocialista képviselő ma újból előáll interpellációjával, mint ahogy hivatalosan bejelentette volt.

Vilmos már az előtte való este arra határozta magát, hogy hazamegy Montmartreba, miután a sebe hegedésnek indult és ezentul már semmi veszedelem nem látszott őt fenyegetni sem a terveiben, sem a munkáiban. A rendőrség elment mellette, anélkül, hogy csak távolról gyanította volna esetleges felelősségét. Másrészt Salvat biztos hallgatására számíthatott. De Péter kérve könyörgött bátyjának, hogy várjon még két-három napig, Salvat első vallatásáig, amikor teljesen tisztán látják majd a helyzetet. Tegnap a miniszter előszobájában való hosszú várakozása alatt sok titkos, homályos dolognak a nyomára jött; szaggatott, összefüggéstelen szavakat hallott, melyekből a merénylet és a parlamenti válság közt való rejtett összefüggést megszimatolta, úgy, hogy a parlamenti krízis teljes kifejlését óhajtotta bevárni, mielőtt Vilmos visszatérne szokott mindennapi életéhez.

- Hallgass ide, - szólt Péter, - én most beszólok Morinhoz és magamhoz hívom ebédre; mert Barthésnek ma estig okvetetlen értesülnie kell arról az új csapásról, mely őt fenyegeti. Onnan aztán elmegyek a képviselőházba, hogy megtudjam, mi történik... Aztán nem bánom, hazamehetsz.

Péter másfélórai gyaloglás után a Palais Bourbonba ért. Ép midőn azon gondolkodott, hogy Fonségue közbenjárásával fog majd bejuthatni, véletlenül Bozonnet tábornokkal találkozott a lépcsőházban, akinek két belépőjegye volt, mert valamelyik jóbarátja, akinek el kellett volna jönnie, az utolsó perczben lemondott. Óriási volt a kíváncsiság Párisban; zajos, izgató jelenetekben gazdag ülést emlegettek, és már az előtte való nap óta valóságos ostrom alá fogták a jegyirodát.

Péter semmi módon sem juthatott volna be, ha Bozonnet tábornok lekötelező szeretetreméltóságával magával nem vitte volna. Maga a tábornok is örült persze, hogy van valakije, akivel beszélgethet; mert amint Péternek magyarázta, ő egyszerűen azért jött ide, hogy eltöltse a délutánját, akárcsak bármilyen más nyilvános helyen, akár valami hangversenyen, vagy jótékonyági bazáron. Meg aztán talán azért is, hogy joggal méltatlankodhassék a parlamentarizmus ocsmány aljasságán.

A karzatra érve, nagynehezen befurakodtak az első padsorba. Ott találták a kis Massotot, aki készségesen összehúzódott, hogy jobbján és balján helyet szorítson nekik. Ő mindenkit ismert.

- Ah! tábornok ur, önt a kíváncsiság vezette ide, hogy megnézzé ezt a komédiát. Ön meg, abbé ur, gyakorolni akarja magát a nemes toleranciában és a nagylelkű megbocsátásban. Én hivatalból érdeklődöm az ilyenek iránt; amint engem lát, bennem olyan emberre akadt, akinek okvetetlenül cikktémára van szüksége és minthogy a sajtó számára föntartott karzaton csak

csupa rossz hely volt kapható, hát sikerült itt egy kényelmes helyet csipnem. Szép ülés, az bizonyos... Nézze csak, nézze, ez az óriási embertömeg, jobbra, balra, mindenütt.

A szűk, rosszbeosztású karzat valóban csordultig tömve volt. Minden korbeli férfiak és nők tolongtak egymás hátán s olyan tömeggé olvadtak össze, amelyből csupán az arcok fehér körvonalait lehetett megkülönböztetni. De a tulajdonképeni látványnak lenn volt a színtere, a még üresen álló tanácssteremben, amely félkörben fölállított padsoraival valami színházra hasonlított, mely a premierek alkalmával lassan telik meg.

Az üvegfalás mennyezeten beszűrődő fagyos verőfényben a képviselők csillogó, komoly, lépcsőzetes padsorai még kongtak az ürességtől; mögötte pedig, a hátsó fal hosszán, valamivel magasabb emelvényen, az elnöki dobogó elnöki székével, s többi asztalaival és székeivel, szintén üresen állottak még. Csak az irodaszolgák sűrögtek-forogtak rajta, fölcserélték a régi tollakat ujakkal és megvizsgálták a tintatartókat.

- A nőket, - szólt Massot mosolyogva - ide is, mint az állatseregletekbe, az a titkos remény vezeti, hogy a vadállatok széjjeltépik majd egymást. Olvasta ön a Népszava ma reggeli vezércikkét? Bámulatos egy ember az a Sagnier! Ha már teljesen kifogytak az ocsmányságok, ő mindig új mocskokra talál. Ő megtoldja a szennyet, ő maga tölti még fertővel a kloakát. Ha van is az ő állításainak némi igaz alapja, akkor úgy forgatja a dolgot, hogy mégis hazudhassék és a maga koholta szörnyű kommentárok felburjánzásával színezi ki a tényeket. Neki mindennap tul kell tennie a többiekén; mindennap új méreggel kell kedveskednie az olvasóinak, hogy a lapja minél nagyobb példányszámra emelkedjék. Ez persze felvillanyozza a közönséget; neki köszönhetjük, hogy ez a rengeteg hallgatóság csődült itt össze és izgatottságtól feszült idegekkel lesi, várja a botrányos jeleneteket.

Aztán ismét elmosolyodott és megkérdezte, vajjon Péter olvasta-e a Globe-ban azt a névtelen, igen méltóságteljes hangon tartott alattomos cikket, amelynek meg nem nevezett szerzője arra szólítja föl Barrouxt, hogy adja meg az afrikai vasutak ügyében azokat a magyarázatokat, amiket az egész ország elvár tőle? Mindeddig ez a lap nagy garral küzdött a miniszterelnök mellett; e cikkben megérződött az elpártolás hideg lehellete, a hirtelen támadt fagyosság, amely meg szokta előzni a nyílt szakítást.

Péter bevallotta, hogy a cikk annál is inkább meglepte, mert ő abban a hiszemben volt, hogy Fonségue sorsát úgy a politikai nézetek és meggyőződések teljes azonossága, mint rég időktől datálódó barátság kötelékei fűzik Barrouxhoz.

Massot még mindig nevetett.

- Persze, persze, a főnököm szíve bizonyára sajogva vérzett. A cikk nagy föltűnést kelthetett és a miniszternek roppantul fog ártani a közvéleményben. De hát mit tegyen az ember? A főnököm tudja azt legjobban, hogy milyen magatartást tanusítson, ha úgy magát, mint a lapját meg akarja menteni.

Aztán elbeszélte, hogy milyen óriási izgatottság és zavar uralkodik a képviselők között a folyosókon, ahol az imént mindenütt megfordult, mielőtt ide feljött. A parlament, amely két napja nem ülésezett, teljes számban gyűlt össze erre a szörnyű botrányra, amely a kialvó-félben levő tüzvészhez hasonlít, amely újra fellobog és mindent elpusztít.

Sagnier névsorának adatai kézről-kézre, szájról-szájra jártak; kétszázezer frank Barrouxnak, nyolcvanezer Montferrandnak, ötvenezer Fonséguenek, tizezer Duthilnek, háromezer Chaigneuxnek; ennek ennyi, a másiknak meg annyi és így tovább ad infinitum. És ezekhez a leleplezésekhez a leghihetetlenebb és leglehetetlenebb történetek, a pletykák, rágalmak, a hazugság és való hihetetlen egyvelege fűződött, amelyben lehetetlen a tájékozódás.

A rémület felzúgó viharában, a halavány arcok és remegő ajkak forgatagában mások viszont vad örömtől repeső szívvvel jártak-keltek, a közeli diadal győzedelmes mosolyával arcukon. Mert utóvégre a szörnyű méltatlankodás, a parlamenti erkölcsökre, a jellembeli tisztaságra való nagyhangú apellálás alatt mindig csak személyes kérdés lappangott; azon fordult meg az egész, vajjon megbukik-e a jelen minisztérium és kik lesznek a következő kabinet tagjai? Barroux ugyan nagyon gyöngye lábán áll; de hát ilyen zürzavarban ki tudná előre látni, hogy a váratlan véletlenség minő csodákat művel.

Azt híresztelték, hogy Mége rendkívül heves támadást fog ellene intézni. Barroux felelni fog és párthivei azt hangoztatták, hogy a felháborodott miniszterelnök mennyire haragszik, és hogy eltökélt szándéka, miszerint véglegesen tisztázza az ügyet. Utána valószínűleg Montferrand fog felszólalni.

Ami Vignont illeti, ő a legközbömbösebb tartózkodást szinlelte; ámbár alig tudta elfojtani diadalmas örömét; sorba járta volt párthiveit és mindegyiknek a legnagyobb higgadtságot kötötte a lelkére, azt a biztos, élesen látó és hideg szemlélődést, mely minden csatában dönt és biztosítja a győzelmet. Soha még az ezerféle bűvös szerekkel és meg nem nevezhető alkatrészekkel csordultig teli boszorkányüst nem forrott és kattogott ennél pokolibb tűz fölött.

- Az ördög tudja, mi lesz ebből, - mondá Massot. - Csuf egy boszorkánykonyha ez! Majd meglátják!

Bozonnet tábornok a legszörnyűbb katasztrófákat várta. Ha még volna Franciaországnak hadserege, akkor egy szép nap ezt a maroknyi megvesztegetett képviselőtestületet, mely az országot fölfalja és rothadásnak indítja, el lehetne söpörni. Az ő nézete szerint ebben rejlik a végveszedelem, a fegyverforgató egész nemzet még nem a hadsereg ám. Ezzel aztán belemelegedett keserű sopánkodásainak kedvencz témájába, melyről előszeretettel beszélgetett, mióta nyugdíjazták, mint a régi régime emberét, akit a jelenkor szelleme zavarba hoz.

- Ön cikktémát keres, barátom, - szólt Massothoz fordulva. - Tessék, itt van a téma. Én szolgállok önnek adatokkal; legalább lesz, aki megmondja nekik az igazat. - És azonnal teljesen lefoglalta a hirlapíró, felolvasást tartott neki. Elmondta, hogy a háborút tulajdonképpen bizonyos czéh feladatául kellene kitűzni, hogy abszolút joggal bíró vezérek vinnék csatába a fizetett vagy válogatott zsoldosokat.

Mihelyt demokratizáljuk a hadsereget, az annyi, mintha megölnők és siratni kezdte ezt a tönkretett hadsereget, mint ama harcias hős, ki a háborút az egyetlen nemesi foglalkozásnak tekintette. Attól a perctől kezdve, hogy mindenki kénytelen csatába indulni, senki se akar többé harcolni. Innen van az, hogy a köteles katonai szolgálat, mely az egész nemzetet fegyverforgatóvá teszi, előbb-utóbb teljesen véget fog vetni a háboruszkodásnak. 1870 óta egyedül csak azért nem volt háboru, mert az egész világ kész a háborura.

Most pedig haboznak; nem akarják az egyik népet a másikra uszítani, mert iszonyatos kölcsönös mészárlásra, a vér és pénz rettenetes fecsérülésére gondolnak, amely ilyen háborúval jár. Szíve undorral és haraggal telt el a végtelen kiterjedésű Európa láttára, mely egyetlenegy óriási körülsánczolt táborra emlékeztet. Mert az összes népek és nemzetek biztos tudata az, hogy mindjárt az első csatában az utolsó katonáig lemészárolják egymást; s ez totaliter megcsorbította azt a gyönyörűséget, amit a háboru azelőtt nyújtott, midőn olyan paszió volt, mint a vadászat és kimenetele néha váratlanul fölbukkanó erdőktől és hegyektől függött, amelyek elállták a csatázók útját.

- De hát, utóvégre, - jegyezte meg Péter szeliden, - nem nagy baj lesz az sem, ha a háboru teljesen megszűnik.

A tábornok erre haragra lobbant.

- No, hiszen, jó bőrben volnának a nemzetek, ha a világ nem háboruskodnék többé.

Azután a kérdés praktikus oldalát latolgatta.

- Figyeljék meg, kérem; soha a háboru annyi pénzbe nem került, mint mióta nincs háboru. A fegyveres béke, a folyton felszerelt nemzet tönkre teszi az államot. És ha nem is szenvedünk vereséget, de az anyagi bukás biztos. Mindenesetre a katonáskodás manap oly pálya, amelyen nem lehet elérni semmit. A beléje vetett hit megrendült és lassankint kerülni fogják, mint ahogy kerülik a papi pályát.

A volt katona szomorú mozdulattal mintegy megátkozta ezt a parlamentet, ezt a köztársasági országgyűlést, mintha keserű váddal akarná illetni a jövőbeli napokat, amikor a katona nem lesz semmivel se több, mint a polgárember.

A kis Massot bólogatott a fejével; bizonyára tulságos komolynak tartotta ezt a témát; semhogy tollára vehetné. Félbeszakította hát a tábornokot és felkiáltott:

- Nini! Monsignore Martha a spanyol követtel együtt megjelent a diplomaták karzatán. Ön tudja, hogy képviselőjelöltségének hírére demantálják a lapok. Óh, ő sokkal agyafurtabb ember, semhogy képviselői mandátumért exponálna magát, mikor a markában tartja azokat a szálatokat, melyek a köztársasági kormányval szövetkezett katolikusok legnagyobb részét az ő akarata szerint tánczoltatják.

Péter tényleg felismerte Martha püspök mosolyderűs diszkrét arcát. Attól a perctől fogva, hogy a főpap a miniszter előszobájában oly kitüntető nyájasságot tanúsított vele szemben, ez a világi modoru püspök szerény magatartásával ellentétben álló nagy fontosságot nyert Péter szemében. Érezte, hogy Martha püspöknek nagy a hatalma és hogy titokban folyton cselekszik; holott látszólag meg se mocczan és mint pusztán néző szerepel, kit a szeme előtt feltáru-
ló látvány szórakoztat. Tekintete mindig visszatért reá, mintha azt várná, hogy ez a mosolygó főpap egyszerre átveszi a vezényletet és parancsolni fog az embereknek és az eseményeknek.

- Ah, - szólalt meg Massot egyszerre. - Itt van Mége. Most kezdődik az ülés.

Az ülésterem lassankint megtelt. A képviselők beszállingóztak az ajtókon. Nagyonbár állva beszélgettek nagy tüzzel, mintha a folyosókon lüktető lázas izgatottságot magukkal hozták volna.

Mások meg letelepedtek a helyeikre és elborult, fakó arccal bámultak a mennyezetre, melyen a félhold alaku üvegterítő fehérlett. A felhős tavaszi délután künn még borusabbra fordulhatott, mert tompa, szürke fény szűrődött be a maga nehéz tömör oszlopaival, hideg jelképes szoborműveivel oly komor és nagypompájú terembe, melynek a szobrok márvány pőresége és a falfaragványok méltóságos kopársága igen szigorú jelleget kölcsönzött. Csak a padok és emelvények bíbros bársonya vidította föl némileg sötét komorságát.

Massot egyenként megmondta minden belépő képviselőnek a nevét. Először is Mége jött be, akit a szocialista párt egy másik tagja megállított. Utána jött Vignon, párthívei körében; nyugodt mosolyt szinelve haladt le a lépcsőkön, hogy a helyére siessen. De a karzat a kompromittált képviselőket várta, azokat, akiknek neve Sagnier listáján szerepel. Érdekes dolog volt azokat tanulmányozni; egyik részük vigan és derűsen vonult be a legnagyobb lelki nyugalommal negéyezve; mások meg komoly, méltatlankodó magatartást tanúsítottak.

Chaigneux roskadozó, habozó, ingatag léptekkel haladt végig a termen, mintha a rettenetes igaztalanság terhe földre sujtaná. Duthil ellenben visszanyerte előkelő nemtörődömségét és a legbámulatossabb lelki nyugalommal szinlelte; csak az ajkai rándultak meg néha ideges, nyugtalan mozdulattal. A legnagyobb ámulat tárgya azonban Fonségue volt; ő olyannyira uralkodott magán, oly higgadtan, oly kristálytisztán tekintettel nézett körül és olyan ártatlan, becsületes

arczot vágott, hogy valamennyi kartársa és az egész közönség, amely őt szemügyre vette, megesküdtött volna az ártatlanságára.

- Ah, ez az én főnököm, - suttogta Massot lelkesedéssel, - nincs több ilyen ember... No, de most figyeljünk! Itt vannak a miniszterek. Különösen azt figyelje meg, hogy köszöntik egymást Barroux és Fonségue, a ma reggeli cikk után.

A véletlen úgy akarta, hogy Barrouxnak, aki halavány arczczal, de büszke, szinte kihívóan fölemelt fővel haladt végig a padsorokon, ép Fonségue mellett kellett elmennie, hogy a miniszterek padjához juthasson. Egy szót se szólt hozzá, csak nézett rá merőn, mint aki érezte az árulónak titkon sebző törét és tudta, hogy elpártolt tőle.

Fonségue pedig a legderüesebb hangulatban jobbra-balra szorított kezet mindenkivel és úgy tett, mintha észre se venné ezt a rászegzett vádoló és sujtó pillantást. Különben Montferrandot se látszott észrevenni, aki nyomban követte Barrouxt szokott jovialitásával, mint aki nem tud semmiről és egész békésen és nyugodtan jön ide, akárcsak valami rendes ülésre.

Mihelyt leült, felvetette a szemét és Martha püspökre mosolygott, aki szíves főhajtással viszonzotta az üdvözlést. Aztán bizalmasan kezdte dörzsölgetni a kezét, mint aki ura önmagának és másoknak és örül annak, hogy a dolgok olyan pompásan indulnak, egészen úgy, ahogy ő azt akarta.

- Ki az az ősz, szomoru arczu uriember, aki amott ül a miniszterek padján? kérde Péter Massothoz fordulva.

- Az ott, az a derék Taboureau, akinek nincs semmi befolyása, a közoktatásügyi miniszter. Hisz ön ismeri, csak hogy erre az emberre soha senki rá nem ismer, olyan kopott a külseje, mint a sok használattól elkopott rézfillér. Ez is egyike ma azoknak, akik nem nagyon jó szemmel nézik az én főnökömet; mert a Globe mai számában egy fulmináns cikk látott napvilágot, mely annál nagyobb horderejű, mert igen mérsékelt hangon fejtegeti, hogy a miniszter teljesen járatlan a tanügyhöz tartozó ügyekben és épenséggel nem hivatott rá. Nagyon csodál-nám, ha Taboureau tovább is tarthatná magát.

Tompa dobpergés jelezte az elnök és a jegyzők közeledését. Egy ajtó nyílott és egy kis menet haladt végig a félkör alakú termen, melyből zürzavaros zsidobongás, léptek dobogásának együvé-olvadó moraja zugott föl. Az elnök az emelvényre lépett és hosszas csengetés után kijelentette, hogy megnyílt az ülés. De azért nem állott be a kívánt csend, mialatt az egyik jegyző, egy szikár, fekete ember, metsző hangon olvasta fel a jegyzőkönyvet. Ennek hitelesítése után felolvasták a leveleket, melyekben a távolmaradt képviselők kimentették elmaradásukat. Sőt még a jobbkez felemelésével megejtett gyors szavazással el is intéztek valami jelentéktelen törvényjavaslatot.

Végre következett a nagy esemény: Mége interpellációja, az ülésterem lázas izgatottsága és a karzat szenvedélyes várakozással fokozott kíváncsisága közepett. Miután a kormány tudomásul vette az interpellációt, az ülés elhatározta, hogy rögtön letárgyalják az említett ügyet. Erre már a legmélyebb csönd állott be, melyen időről-időre átborzongott a rémület, a gyűlölet, a sóvárgás lehelete, valamennyi emberi indulat fékevesztett, vérszomjas párája.

A szónoki emelvényen Mége tettetett önmérséklettel kezdte meg a beszédet és határozott, szabatos kérdést intézett a kormányhoz. Magas, szikár termete olyan görcsös és ferdénövésű volt, akár egy kacskaringós szőlőinda. Két kezét csipőjére téve, úgy támasztotta meg kissé előrehajtott derekát; időről-időre a benne duló lassu tudóvész gyilkos száraz köhécselése szakította félbe szavait. De villámló szemé szikrákat szórt a szemüvege mögül és fülhasító, harsány hangja lassankint emelkedett, dörgött, mialatt tötyögős alakja heves taglejtései közben mindjobban fölegyenesegett.

Eszébe juttatta a tisztelt Háznak, hogy közel két hónappal ezelőtt a Népszava legelső leleplezése alkalmával ő azt kívánta, hogy vonják a kormányt felelősségre az afrikai vasutak botrányos ügyében és helyesen jegyezte meg, hogy ha a parlament annak idején nem halasztotta volna el az ő interpellációját, - hogy milyen okok indították a parlamentet erre, azt ő most nem akarja firtatni - úgy már régóta tisztázták volna ezt az ügyet. Ezzel megakadályozták volna a botrány ez új és még hevesebb kitörését, meg ezt az egész leleplezési csatározást, mely alatt az undorodásig megémelyedett nemzet oly sokat szenved.

Ma végre belátják, hogy lehetetlenné vált a további hallgatás; az ország nyílt színe előtt hangosan vádolt két miniszternek válaszolnia kell. Be kell bizonyítaniok teljes ártatlanságukat; a lehető legnagyobb világosságot kell, hogy derítsék erre az esetre, említést se téve arról, hogy az egész parlament nem hagyhatja egy perczig sem magára száradni a megbecstelenítő megvesztegethetőség gyalázatos vádját.

Aztán töviről-hegyére előadta az egész ügyet; elmondta, mint kapta meg Duvillard báró a koncessziót afrikai vasutak kiépítésére; mint szavazta meg a parlament a hirhedt sorsjegykibocsátást örületes csalások és szédelgések segítségével, szavazatok és lelkiismeretek megvásárlása és megvesztegetések révén, ha ugyan hitelt akarnak adni a vádlóknak. És midőn beszédének e passzusához jutott, mindjobban nekitüzesedett; legszenvedélyesebb hévre akkor ragadtatta magát, mikor arra a titokzatos Hunterre került a sor, Duvillard kerítőjére, akinek a rendőrség meg sem akadályozta a szökését, mert arra fordította az idejét, hogy a szocialista képviselőkre kémkedett.

Öklével nagyokat csapott az asztalra és azt követelte, hogy Barroux hazudtolja meg kategorice, hogy ő valaha csak egy czentimet is kapott volna abból a kétszázezer frankból, amely az ő nevével összeköttetésben szerepel a Sagnier listáján.

Egyes hangok azt kiáltották, hogy olvassa föl azt a listát elejétől végig; midőn aztán föl akarta olvasni, mások meg erélyesen tiltakoztak ellene és kijelentették, hogy ez aljasság volna; hogy ilyen hazug, rágalmazásokkal teli okiratot nem terjeszt az ember a francia parlament elé.

Ő pedig őrvjögő hévvel folytatta, sárba taposta Sagniert; tiltakozott minden olyan ráfogás ellen, mintha ő egy huron pendülne ezekkel a rágalmazókkal; de annál erélyesebben követelte, hogy igazságot szolgáltatassanak és ha valóban volnának az ő képviselőtársai között megvesztegetett gazemberek, azokat még ma este a Mazasba kell csukatni.

Az elnök mozdulatlanul állott a monumentális elnöki emelvényen és folyton csengetett, de hiába; tehetetlenül állott ezzel a lázas kifakadással szemben, mint a hajós, aki nem ura többé a viharoknak.

A vérbeborult, lihegő arcok zajos áradatában csupán az ajtónállók őrizték meg hivataluk ingathatatlan, közömbös komolyságát. A viharosan felzúgó közbeszólások dörgő moraját tulharsogta a szónok hangja, aki hirtelen ügyes fordulattal ellentétül az ő álmainak kollektivista társadalmát állította szembe ezzel a bűnös tőkepénzes társadalommal, amely ilyen botrányokat szül. És mindjobban belemelegedett apostoli lelkesedésébe, amely vad konoksággal ragaszkodik ama tervéhez, hogy a világot a saját meggyőződése és hite szerint megváltoztassa. Szerinte a kollektivizmus olyan elméletté, olyan dogmává lett, melyen kívül nincs üdvözülés. A jósolt napok felvirradnak nemsokára; ő rendíthetetlen meggyőződés mosolyával várja; hisz most már nincs más dolga, mint hogy megbuktassa ezt a minisztériumot, azután még egy másikat, hogy aztán ő maga ragadhassa magához a hatalmat, mint ama nagy reformátor, aki békességet hoz a népeknek. Ennek a szakadárnak, ahogy őt a pártjánkívüli szocialisták nevezték, diktatori vér lüktetett az ereiben.

És ime, újra feléje fordult a figyelem, láztól izzó, konok makacsságra valló retorikája lecsendesítette a zajt. Midőn végre leszállt a szónoki emelvényről, a balpárt néhány padsora zajos tapsokkal adózott beszédének.

- Tudja, kérem, tábornok ur, - fordult Massot Bozonnethez, - a multkor találkoztam vele a fűvészkertben; sétálni vitte a három gyerekét. Ugy vigyázott rájuk, akár egy vén dada... Nagyon derék ember, aki úgy látszik a világ előtt titkolja szegényes családi életét.

Feszült várakozás izgatottsága morajlott át a termen. Barroux felemelkedett a helyéről és a szónoki emelvényre lépett. Magas, méltóságteljes alakja kiegyenesedett és szokott mozdulataival hátraszegezte hatalmas fejét. Simára borotvált arcza, melynek arányosságát csupán kelleténél kisebb orra csorbította, mesterkéltné, büszke, kissé szomorú fenség kifejezését öltötte. Virágos, ékesszóló nyelvezettel, szinpadias taglejtésekkel adott kifejezést melankolikus felháborodásának és romantikus ékesszólásában megnyilatkozott a derék, becsületes, gyöngéd-szívű, alapjában kissé ostoba ember leplezetlen énje.

Mai beszédjében igaz, őszinte, mély megilletődés rezgett minden szavából; mert a szíve vérzett saját sorsa szomorúságán; mert érezte, hogy vele együtt egy egész világ dől a porba. Oh milyen kétségbeesett sóhajt fojtott magába, a derék polgár feltörő sikolyát, akit az események ép aznap sodornak magukkal a mélybe, midőn ő azt hiszi, hogy hazafias odaadással rászolgált a diadalra.

A császárság bukása óta testtel-lélekkel, mindenestül a köztársaságnak szentelte magát; hősieken küzdött érte és türe az üldöztetést; aztán a nemzeti viszály és a belháború iszonyatai után az egyes pártok mindennap ismétlődő tusája közepett megvetette volt a republika alapját és ime, most, hogy ez a köztársaság végre diadalmaskodik és legyőzhetetlenül él és virul; most egyszerre úgy érzi magát, mint egy rég letűnt korból ideszakadt idegen; hallja, hogy az új nemzedék új nyelven beszél vele, új eszményért harcol; tanuja kell, hogy legyen, mint dől romba minden, amit szeretett, amit imádott, ami erőt adott neki a győzelemre.

A köztársaság hajnalkorszakának hatalmas munkásai nincsenek többé, Gambetta okosan tette, hogy meghalt. Minő keserűség tölti el ama régi korszak utolsó véneinek szívét, akik életben maradtak az intelligens, finomult erkölcsű ifjú generáció közepett, amely szánakozva mosolyog rajtuk és divatját mult romanticizmusukon.

Minden rombadől abban a percben, amikor a szabadság eszméje csődöt mond, mihelyt nem a szabadság egyetlen kincse, szilárd alapkőve ennek a köztársaságnak, melyet oly drága áron, oly nagy erőmegfeszítéssel vásárolt meg.

Barroux fönséges méltósággal, megható őszinteséggel vallotta be tetteit. A köztársaság a Noe szent bárkája és mihelyt ez veszedelemben forog a legocsmányabb eszközök is szentesítést nyernek, ha a köztársaság megmentéséről van szó. Egész egyszerűen magyarázta meg a valódi tényállást.

A Duvillard-bank egész pénze az ellenzéki lapok közt forgácsolódott széjjel, azon ürügy alatt, hogy a sajtó támogassa a vállalatot. A köztársasági lapoknak pedig nevetségesen csekély összegek jutottak. Akkoriban ő lévén a belügyminiszter, a sajtó az ő hatáskörébe tartozott; mit szóltak volna hozzá, ha nem törekedett volna az arányos egyensúly helyreállítására, oly módon, hogy a kormány ellenfeleinek hatalma meg ne tiszszereződjék? Mindenki kérve és követelően nyújtotta ki a kezét; több mint husz lap, még pedig ép a leghivebb, a legérdemdusabb lapok követelték az őket joggal megillető részt. És ő ezt a nekik kijáró részt biztosította, amennyiben közöttük osztotta föl a névsoron az ő neve mellett szereplő kétszázezer frankot.

Egyetlenegy árva fillért se kapott ő ebből a pénzből; határozottan tiltakozik az ellen, hogy bárki is kételkedni merjen az ő becsületességében; becsületszavát elegendő kezességnek kell, hogy tekintsék.

Ebben a pillanatban igazán csodás, magasztos, fönséges glóriában ragyogott a homloka; nagyhangu szájhősködése és dagályos páthosza, mindez szétfoslott; csupán az egész valójában remegő becsületes ember állott előttük, aki leplezetlenül kitárta bensejét a belőle kicsikart beismerés szégyenétől vérző lelkiismerettel, melybe sajogva nyilal az a tudat, hogy ő kivette a részét a szenvedésekből és a munkából, de a jutalomból nem jut neki semmi.

Beszédét fagyos hallgatás kísérte. A naiv miniszterelnök, aki a lelkesedés zugó viharát várta, aki azt hitte, hogy a köztársasági parlament riadó éljenzéssel üdvözli majd benne a köztársaság bátor megmentőjét, lassankint maga is megdermedt a padsorokból feléje áramló jéghideg lehelettől. Egyszerre hirtelen megérezte, hogy elhagyatottan áll, hogy vége van, hogy ő a halál fia.

Lelkében rombadőlt minden remény; tátongó ür támadt benne, mintegy kifosztott sirboltban.

De azért folytatta beszédét a mélységes, rémes csend közepett, a botor férfi hősies önmegetagadásával, aki önkezével öli meg magát; mert, ha már meg kell halnia, a megható és ékesszóló nemes pózokért rajongva, hősiesen megállva akarja bevárni a halált. Halála egy utolsó szép szereplés volt.

Midőn leszállt a szónoki emelvényről, a fagyos csendet a helyeslés legkisebb moraja se bontotta meg. Egyetlen védőbeszédét még azzal a baklövással tetőzte, hogy izgatott fölhevülésében félreismerhetetlenül célzott Róma és a papság rejtett aknamunkájára, mely az ő nézete szerint egyedül odairányul, hogy visszahódítsa az elveszett pozíciókat és hogy előbb-utóbb visszaállítsa a császárságot.

- Tyűh, de ostoba! Hát be kellett neki ezt vallani?... - mormogta Massot. - Most lefüttyültek neki és vele együtt bukott a minisztérium is.

A jéggé dermedt parlament kinos hallgatása közepett lépett Montferrand elfogulatlanul a szónoki emelvényre. A parlamentre nyomasztón nehezedő kényelmetlenséget az a rejtett, titkos félelem okozta, melyet az őszinteség kelt mindig az emberekben; a megvesztegetett képviselők néma kétségbeesése, kik érezték, hogy menthetetlenül beleszédülnek az örvénybe; meg a lelkiismeretek zavarodott elfogultsága a politika többé vagy kevésbbé megbocsátható megalkuvásaival szemben.

És mintegy általános megkönnyebbülést éreztek, midőn Montferrand nagyhangon azzal kezdte beszédét, hogy a legkerekebben tagadta az ellene emelt vád jogosultságát; az egyik öklével döngette a szónoki asztalt, a másikkal a mellét verdeste megsértett férfias becsületének szent nevében.

Mindent tagadott. Nemcsak hogy tudomása sincs róla, mit jelentsen a neve mellett szereplő nyolczvanezer frank, hanem az eget és a földet hívja annak bizonyítására, hogy ő valamikor is egy krajczárt látott volna ebből a pénzből. Méltatlankodó haragja annyira forrt minden ízében, hogy tajtékozva kiáradt; nem érte be azzal, hogy a saját nevében tagadjon mindent; nem, ő egyuttal valamennyi képviselő nevében, a jelen és mult összes francia parlamentjeinek nevében is tagadott mindent, mintha az az ocsmány szörnyőség, hogy egy országgyűlési képviselő, a nép mandátumos megbízottja, pénzért adja el a szavazatát, minden elképzelhető, előrelátható bűn határát túllépne, mintha ez már valóságos abszurdum volna.

Zajos tetszésvihar kísérte szavait; a lidércnyomástól megszabadult, dermedtségéből uj életre támadt, nekihevílt parlament lelkesedéssel fogadta szavait.

Csak a szocialista pártról hangzott föl itt-ott egy-egy hangos püsszegés; arra szólították föl, hogy nyilatkozzék az afrikai vasutak kérdésében, eszébe juttatták azt, hogy ő volt a közlekedésügyi miniszter abban az időben, amikor szavazás alá került ez az ügy, és tudni kívánták, vajjon ő, mint belügyminiszter, minő lépéseket szándékozik tenni e leleplezésekkel szemben, hogy a nemzet megrémült lelkiismeretét megnyugtassa?

Montferrand zseniális ügyességgel siklott el e kényes kérdés felett és kijelentette, hogy ha tényleg kiderülne, hogy vannak bűnösök, úgy a büntető igazság keze utoléri őket, mert őt nem kell a kötelességére figyelmeztetni. Aztán hirtelenül páratlan ügyességgel és mesteri kézzel adta meg beszédének azt a fordulatot, melyre már az előtte való óta készült.

Nem, ő soha nem feledkezik meg a kötelességéről, mint a haza és a nemzet hűséges harczosa, mindig és mindenkor teljesíti ép oly bölcs körültekintéssel, mint éber gondoskodással.

Nem vádolták-e őt ezenkívül azzal is, hogy ő csak holmi nemtelen kémiszolgálatra használja fel a rendőrséget, úgy, hogy ennek a hirhedt Hunternek sikerülhetett a szökése? Nos hát, most már megmondhatja, hogy mire használta fel eddig ezt a fennen rágalmazott és szidott rendőrséget, hogy mit cselekedett az igazságszolgáltatás és közrend érdekében. Tegnap este a boulognei erdőben letartóztatta a legfélelmetesebb gonosztevők egyikét, azt a gépész-munkást, aki a godot du mauroy-utcai merényletet hajtotta végre, azt a Salvatot, aki hat hét óta kijátszsa legéberebb üldözőit. Az est folyamán már körülményes vallomásra is birták, és most a büntető igazság gyorsan fogja teljesíteni a föladatát.

Végre megboszulódik a megbántott közerkölcs. Páris fölocsudhat rémült rettegéséből, az anarkiát fején találták. Ime ezt tette ő, a miniszter, az ország becsületének és javának érdekében, mialatt aljas rágalmazások hasztalanul iparkodtak az ő tiszta nevét bemocskolni azzal, hogy beleírták egy gyalázatos lisztába, mely a legaljasabb politikai fondorlatok ocsmány koholmánya.

A parlament ámulatlan, izgatottságtól remegve hallgatta. Ez égből pottyant letartóztatás története, melyről egyetlen egy reggeli lap se tett említést, ennek a Montferrandnak nagyképüsködése, ki mintegy ajándékkal adta nekik azt a rettenetes Salvatot, aki már-már a gonoszság pusztító mithoszi alakjává kezdett válni; a Duvillard palota elleni merényletnek ez az egész színrehozatala úgy felizgatta a kedélyeket, mint valami hosszú idő óta befejezetlen dráma, melynek kifejlése csattanó, váratlan fordulattal pattan ki szemük láttára.

Az egész parlament, melynek Montferrand szavai szerfelett hizelegtek, lázas izgatottságában nagy ovációkkal fogadta a szónok e kijelentését, aki folytatva a beszédet, nagyban dicsőítette saját erélyes cselekedetét, melylyel megmentette a társadalmat, megtorolta a bűnt, anélkül, hogy egy perczig is megfélemedezett volna abbeli kötelezettségéről, hogy neki mindig és mindenütt erős férfiként, mint a rend fentartója kell szerepelnie; sőt még a jobbpártiakat is megnyerte a maga részére. Midőn végre azzal fejezte be szavait, hogy rokonszenvesen üdvözölte a szövetkezett katolikusok pártját és a különféle vallásfelekezeteket arra szólította föl, hogy békésen, egyetértésben, közös erővel harcoljanak a közös ellenség, a szocializmus ellen, amely azt hirdeti, hogy mindent romba kell dönteni, a koczka végkép eldőlt.

Midőn Montferrand leszállt a szónoki emelvényről, államcsinye sikerült; ő kimászott a hinárból; az egész parlament, jobbpártiak és balpártiak, egybehangzó éljenzései követték a beszédet és túlharsogták ama néhány szocialista tiltakozását, kiknek lármás közbeszólásai még növelték a diadal moráját. Mindnyájan kezet nyújtottak neki és üdvözölték fényes szónoki sikeréhez, mire egy pillanatig megállt és nyájasan mosolygott, de mosolyában növekvő nyugtalanság árnya borongott.

Sikere megijesztette őt és kezdte feszélyezni. Tán kelleténél is hatásosabb volt a beszéde, tán ahelyett, hogy magamagát mentette volna meg, a minisztériumot is kihuzta volna a csávából?

Hisz ez összes terveinek meggyújtását jelentené! Nem szabad, hogy a parlament ennek a beszédnek az elemi hatása alatt ejtse meg a szavazást. Két-három percnyi kínos aggodalom után még mindig mosolyogva várta, vajjon a képviselők egyike se kéri-e a szót, hogy beszédre válaszoljon?

A karzaton is óriási sikert aratott. Sokan látták, hogy a hölgyközönség is tapsolt. És monsignore Martha arcán a legteljesebb meglepettség tükröződött.

- Nos, tábornok ur, - szólt Massot vigyorogva, - látja, ezek a mai hadvezérek, ez pedig vaskezü egy ember... Ez ügyesen kivágta magát... Lám, ez is szép dolog...

Végre Montferrand észrevette, hogy Vignon, engedve elvtársai tuszkolásának, fölemelkedett helyéről és a szónoki emelvényhez közeledett. Mosolya rögtön visszanyerte szokott maliciózus kedélyességét és a miniszteri székre ült le, hogy áhítatos figyelemmel hallgassa meg a szónokot.

Mihelyt Vignon szót emelt, a parlament képe megváltozott. Szép szőke szakállával, kék szemével és ruganyos, délczag fiatal természetével pompásan festett a szónoki emelvényen. Ugy beszélt, mint a praktikus ember, egyszerű és szigorúan a tárgyhoz ragaszkodó ékesszólással, mely az előtte szólók ékesszavalását még üresebbnek és még dagályosabbnak tüntette föl. Az adminisztráció terén való futólagos szereplése alkalmával nagy jártasságot szerzett a nyilvános ügyekben és játszi könnyedséggel tudta fölvetni és megoldani a legbonyolódottabb kérdéseket. Bátor, munkás, cselekvésre termett ember volt s bizott a szerencsecsillagában és meg volt az az előnye is, hogy sokkal fiatalabb, sokkal agyafurtabb és eszesebb volt, semhogy politikailag kompromittálta volna magát valamiben; emelt fővel indult tehát neki a jövőnek. Barroux és Montferrand programjánál valamivel liberálisabb programot tűzött ki magának, hogy joga lehessen az ő helyüket elfoglalni, ha majd megbuktatta őket. Különben ember volt a talpán, aki minden tekintetben alkalmas lett volna arra, hogy e programot megvalósítsa és a rég ígért reformokat megkísérelte.

Megtanulta azt, hogy az óvatossággal és finom ravaszsággal párosult becsületességnek is megjő végre a maga napja. Csengő hangján minden szavát latolgatva mondta el a mondani valóját, azt, amit a parlament józan esze és titkos öntudata várt. Mindenesetre ő az első, aki örvend ennek az elfogatásnak, mely az egész országot megnyugtatja; de nem látja be, hogy micsoda összefüggés lehet ez elfogatás és a parlament elé terjesztett szomorú ügy között. Ez két teljesen különálló kérdés, és ő esdve kéri képviselőtársait, hogy ne szavazzanak ama pillanatnyi lelkesedés hatása alatt, mely bennük e percben lüktet. Teljes világosságot kell erre az ügyre deríteni és magától értetődik, hogy ez nem a két vádolt miniszter dolga.

Különben ő ellenzi a vizsgáló-bizottság kiküldésének fölvetett eszméjét, és neki egyszerűen az a véleménye, hogy ha tényleg vannak bűnösök, hát szolgáltatassák ki azokat a büntető-törvényszéknek. Aztán ő is azzal végezte, hogy a lehető legdiskrétebb szavakkal célzott a papság növekvő befolyására és kijelentette, hogy ő nem tűr semmiféle kompromisszumot, semilyen párt részéről és ép oly erélyesen visszautasítja az állami diktatúrát, mint a hajdani theokrata szellem ujjáébredését.

Helyeslő moraj zúgott végig beszéde nyomán a parlament sorain és néhányan meg is tapsolták, amidőn visszatért a helyére.

A parlament fölcsudott első kábultságából és visszanyerte önuralmát; a helyzet olyan világosnak, a szavazás eredménye olyan biztosnak látszott, hogy Mége, akinek az volt a szándéka, hogy ő is szót emel, nagybölcsen arra határozta magát, hogy hallgat. Mindenki észrevette Montferrand nyugodt magatartását, aki mindvégig olyan szembeötlő tetszéssel hallgatta Vignon fejtegetéseit, mintha ellenfele tehetségének készségesen meghódolna; míg Barroux

ama fagyos hidegség óta, amelylyel szónoklatát fogadták, mozdulatlanul, halotthalványan ült a helyén, mintha a régi jó világ rombadőlése lesujtotta, szétzuzta volna.

- No tessék, fucscs, vége van a minisztériumnak, most már mehet Bergengócziába, - szólalt meg Massot. - Az a kis Vignon sokra viszi. Azt mondják, hogy az Elyséeről álmodik. Már annyi bizonyos, hogy a legközelebbi minisztériumnak ő lesz az elnöke.

Azután, midőn a megkezdett szavazás fülsiketítő zaja közepett távozni akart, a tábornok marasztalta:

- Várjon egy kicsit, Massot ur! Buh! be undorító ez a parlamenti laczikonyha! Látja, erről kellene egy cikkben szólnia; rá kellene mutatni, hogy az országot lassu bomlásnak indítják, minden ízében megmérgezik az ilyen hiábavaló piszkos viták napjai. Egy csata, melyben ötvenezer katona esik el, nem gyengítené és merítene ki kevésbbé és több életképességet hagyna hátra a nemzet szívében, mint ez a tiz esztendei ocsmány parlamentarizmus. Látogasson el egyszer hozzám! Majd előterjesztek önnek egy katonai törvénytervezetet, melyben világosan kimutatom, milyen föltétlenül szükséges az, hogy visszatérjünk a hajdani hivatásos és meghatározott számu hadsereg intézményéhez, ha nem akarjuk, hogy nemzeti hadseregünk, mely annyira elpolgáriasodott és olyan illuzórius tömeggé nőtte ki magát, ne váljék olyan holt teherre, amely az egész nemzetet tönkreteszi.

Az ülés megnyitása óta Péter egy szót se szólt. Feszült figyelemmel hallgatta eleinte a történeteket fivérének érdekében; később azonban ráragadt a teremben lüktető lázas érdeklődés. Most már teljesen meggyőződött róla, hogy Vilmosnak nincs mitől félnie; de milyen szerves összefüggésben áll az egyik eseményokozta feltűnés a másikkal és milyen visszahatást keltett itt Salvat elfogatásának hire? A tények lánczai kapcsolódnak, majd szünetlenül keresztezik egymást és folyton alakot cserélnek.

A forrongó terem fölé hajolva, Péter az ellentétes érdekek és szenvedélyek ezen összeütközését sejtette. Figyelemmel kísérte volt a Barroux, Montferrand és Vignon közti nagy csatát; látta a félelmetes Mége gyermekes örömét, kinek szíve repesett abbéli gyönyörűségében, hogy felzavarhatta ezt a mocsaras vizet, melyben ő mindig csak mások számára szokott halászni.

Most pedig Fonségue iránt érdeklődött, aki be lévén avatva a jövő titkaiba, imponáló nyugalommal törekedett arra, hogy megnyugtassa Duthilt és Chaigneuxt, akiket a minisztérium biztos bukása iszonyu rémületbe ejtett.

De azért figyelme újra meg újra Martha püspökre irányult; egy pillanatra se vette le róla fürkésző szemét és a főpap mosolyderűs vidám arczán leste az ülés izgalmainak hatását, mintha ez az egész parlamenti dráma csupán csak azért játszódna le, hogy ennek a papnak rég remélt, távol jövőben való diadalmas győzelme valósuljon meg. Lázasan érdeklődéssel várva a szavazás eredményét, nem is hallotta, hogy Massot, meg a tábornok még mindig taktikáról, rekrutákról, ezredtörzsekről és arról vitatkoztak, vajjon szüksége van-e ma Európának egy nagy vérfürdőre? Oh, hisz ép az a siralmas a dologban, hogy Európa mindig csak verekedik, mindig egymást marja és falja, a parlamentekben meg a csatatéren. Mikor fogja végre letenni a fegyvereket, hogy az igazság, a jog és az ész törvényei szerint éljen?

Lenn a teremben egyre nőtt a zavar a napirend kérdése körül. A napi ügyek valóságos zápora szakadt a házra. Mége igen heves és szenvedélyes napi kérdéséről kezdve egész Vignon indítványáig, amely egyszerűen csak szigorú volt.

A minisztérium azt indítványozta, hogy térjenek egyszerűen a napirendre és ezt az indítványát elvetették; végre huszonöt szavazattöbbséggel elfogadták Vignon javaslatát. A balpárt egy része most valószínűleg szövetkezett a jobbpárttal és a szocialistákkal. Zajos helyeslés vihara fogadta az eredmény kihirdetését, mely végigmorajlott a termen és felcsapott egész a karzatig.

- No lám, - szólt Massot, Péterrel és a tábornokkal együtt a kijárat felé törekedve, - most Vignon-kabinetet kapunk. De Montferrand mégis kivágta magát. Ha én Vignon volnék, félnék ettől az embertől.

A neuillyi kis házban ez este egyszerűségében, fönségében megható bucsúzás folyt. Midőn Péter megszorodott szívvvel ugyan, de teljesen megnyugtatta tért haza, Vilmos határozottan kijelentette, hogy ő másnap hazamegy Montmartreba és újra felveszi szokott életét és mindennapi tevékenységét. Minthogy Barthés Miklósnak szintén távoznia kellett, a kis paplak tehát ismét régi magányának szomorú elhagyatottságába süllyed vissza.

Morin Theophile, kit Péter a fájdalmas hírről értesített, nyomban náluk termett és midőn hét órákor mind a négyen az ebédhez ültek, Barthés még mitse sejtett. Egész nap föl- és alájárált a szobájában, a ketreczbe zárt oroszán nehéz lépteivel, és úgy élte napjait ebben a jóbarát nyújtotta menedékhelyben, mint egy hősies lelkű nagy gyermek, aki soha sem törődik sem a jelen helyzettel, sem a holnap fenyegető veszedelmével. Egész élete egyetlen egy határtalan nagy reménykedés volt, mely mindig hajótörést szenvedett a valóság sziklazátonyain. Minden, amit szeretett, amiért rajongott, amit közel ötven esztendei börtön és száműzetés árán vélt megvásárolhatni: a testvéries köztársaság, az egyenlőséget teremtő szabadság rombadőlt, kudarcot vallott és durván meghazudtolta álmait, de mind hiába; ő mindamellett megőrizte rendületlenül rajongó hitét, ifjúságának ártatlan gyermeteg, bizalmát, amely biztos volt abban, hogy közelg a jobb jövő.

Mennyei mosoly lebegett ajkai körül, valahányszor az új nemzedék, azok a szenvedélyes erőszakoskodó ujítók, akik őt rég túlszárnyalták, gunyolódtak vele, csufolták és jámbor aggastyánként bántak vele. Ő maga nem értette meg az új felekezetek szellemét, méltatlankodott a felebaráti szeretet ama teljes hiányán, amelyet náluk tapasztalt és konokul ragaszkodott ahhoz az eszméjéhez, hogy regenerálni kell a világot az olyan eredetüknél fogva jó emberek egyszerű életfelfogása szerint, akik mindannyian szabadok és mindannyian testvérek.

Az estebédnél, szerető jó barátok társaságában érezve magát, nagyon vigkedvű volt és újból gyermeteg ártatlanságot tanúsított, amennyiben amaz abszolút meggyőződésének adott kifejezést, hogy eszményét a közeljövőben megvalósulva fogja látni minden akadály ellenére... Barthés kitűnő társalgó volt, ha kedve kerekedett a beszélgetésre és így kedvesnél kedvesebb apró dolgokat mesélt különböző börtöneiben tett tapasztalatairól. Ismerte valamennyijét: Saint-Pélagiet és Mont-Saint-Michelt, Belle Ile en Mert és Clairvaux meg az ideiglenes fogházakat. Egyes emlékek mosolyt derítettek ajkaira, mert mindig és mindenütt vigaszt talált tiszta lelkiismeretében. És a három férfi elbűvölten hallgatta, noha szívük kinos gyötrelemben szorult el arra a gondolatra, hogy ime ennek az örökös rabnak, ennek az örökre számkivetettnek ismét a vándorbothoz kell nyulnia, hogy honát elhagyva, folytassa szüntelen bolyongását.

Péter csak ebéd után közölte vele a kellemetlen ujságot. Elmondta neki, hogy a miniszter magához hívatta és negyvennyolcz órai időt adott Barthésnek az elutazásra, ha azt nem akarja, hogy újra a börtönbe vessék. A sasorru, galambősz haju aggastyán, kinek szemében örök ifjúság tüze lobogott még mindig, azonnal utra akart kelni.

- Kedves fiam, ön ezt tegnap óta tudja már és mégis itt tartott, kitett engem annak a veszedelemnek, hogy további maradásommal magának esetleges kellemetlenséget okozhatnék. Bocsásson meg, kérem, nem is gondoltam arra, hogy én önnek galibát okozok; azt hittem, hogy minden jóra fordult... Fogadják hálás köszönetemet azért a néhány nyugalmas, békés

napért, melyet maguk nekem, vén csavargónak, nekem, vén bolondnak nyújtottak. Köszönöm, Péter; köszönöm, Vilmos.

Kérve könyörögtek neki, hogy maradjon náluk hajnalhasadtáig; ő tudni se akart róla. Éjfél táján gyorsvonat indult Brüsszel felé és még volt annyi ideje, hogy a vonathoz érjen. Sőt még az ellen is határozottan tiltakozott, hogy Morin azt a fáradságot vegye magának, hogy elkísérje. Morin nem gazdag ember; dolga is van itthon. Minek rabolná el az ő drága idejét, amikor a legegyszerűbb módja az, hogy ő egyedül utazzék. Száműzetésébe úgy ment, mint ahogy az ember egy rég ismert nyomorba és fájdalomba nyugszik bele, mint a szabadság bolygó zsidója, kit mesebeli vértanusága örökké a széles nagy világba üldöz ki.

Könyben uszott mind a két szeme, midőn tíz óra felé bucsut vett házigazdájától az álomba merült utca mély éjszakai csöndjében.

- Oh barátaim, már én nem vagyok mai gyerek, most már vége mindennek; nem térek vissza többé; fáradt, vén csontjaim valahol idegenben fognak pihenőre térni, idegen temető elhagyott zugában.

Miután gyengéden magához ölelte Vilmost és Pétert, büszke és fékezhetetlen énje még egyszer fellázadt és ajkairól feltört a remény egy végső fenkölt felkiáltása:

- Különben, ki tudja? Lehet, hogy holnap lesz a győzelem, a diadal napja! A jövő azé, aki alkotja és várja.

Ezzel gyalog távozott, de szilárd lépteinek a távolban elhangzó rithmikus nesze még sokáig hallatszott a holdvilágos éjszaka méla csöndjében.

III.

Márczius utolsó napjainak enyhe, langy tavaszelői reggelén, midőn Péter Vilmossal együtt elhagyta a neuillyi paplakot, hogy bátyját Montmartrebe elkísérje, szíve elszorult arra a gondolatra, hogy egyedül fog visszatérni és elhagyatott magányában ujfent visszasülyed majd szomorúságába és lelki megsemmisülésébe. Egész éjjel nem aludt, magánkívül volt bánatos elkeseredésében, ámbár mosolyt erőltetett ajkaira, hogy lelkének kinos vergődését leplezze.

A derüs, tiszta égbolt láttára elhatározták, hogy gyalog mennek a külső boulevardokon végig. Kilenczet ütött az óra. Milyen kellemes séta lesz ez most, hogy a bátyját hazakiséri, aki előre örült annak a pompás meglepetésnek, amit a családjának szerez, mintha csak valami hosszú útról térne vissza. Nem értesítette az övéit; hazulról való távozása óta azzal érte be, hogy hébe-korba hirt adott magáról. És három fia, bölcs óvatosságból, nem jött el hozzá látogatóba, mert tiszteletben tartották atyjuk határozott óhaját; maga a fiatal leány is, a leendő felesége, nyugodtan, türelmesen és titoktartóan várta a visszatértét.

Miután Montmartre napfényben uszó lejtőin feljutottak, Vilmos, kinek külön kapukulcsa volt, nesztelenül nyitott be a házba. A csendes, vidékies színezetű Tertre-téren olyannak látszott a kis házacská, mintha mély, békés álomba szenderült volna. Péter ugyanolyannak látta ma is, mint amilyennek találta volt első és egyetlen látogatása alkalmával, oly hallgatagnak, oly mosolyderüsnek, mintha végtelen szeretet lánghullámaiban fürödnék. Először is a szűk folyosóra fordultak, mely az egész földszinten végigvonult és Páris határtalan látóhatárára nyílt. Onnan a kertbe értek, mely most már csak a két nagy szilvafából és a levélzetbe borult nagy orgonabokorból állott; Péter most három kerékpárt pillantott meg, melyek oda voltak támasztva a szilvafák törzseihez. A kerten végighaladva, a tágas, derüs és áhitatos csöndbe borult műterembe értek, ahol az egész család együtt élt és munkálkodott.

Vilmos a dolgozóterem ajtajáig ért anélkül, hogy egy lélekkel is találkozott volna. Ő ennek módfelett örült és hallgatást intve Péternek, a mutatóujját ajkaihoz szorította.

- Ide figyelj, Péter, majd látsz itt valamit.

És nesztelenül benyitva, egy pillanatig mozdulatlanul állottak meg a szoba küszöbén.

Csak a három fia volt benn. Tamás a kovácműhelyében forgatta a lyukfuró gépet és egy kis rézlapra lyukakat furt. Az üvegfal másik szögletében Ferencz és Antal ültek a nagy dolgozóasztal két átellenes sarkában; az egyik valami könyv olvasásába merült, míg a másik a vésővel kezében fametszeten dolgozott. És az üvegtáblákon át sugaras fényözön áradt a terembe, játszin tündökölve a tágas terem rendkívüli egyvelegében, ahol annyi különböző foglalkozás, annyi különböző szerszám találkozott össze, melyeknek közepette a két női asztalon illatos szegfűcsokor pompázott.

A munkába elmerült három fiatal ember feszült figyelme egy pontra irányult és a mély, ájtatos csendben nem hallatszott más neszt, csak a furógép éles sikongása, amint Tamás lyukat lyuk után furt a rézlapra.

Ámbár Vilmos meg se moczczant a szoba küszöbén, egyszerre mintha hirtelen ébredés rázkódása verte volna fel őket elmerültségükből. A három fiu megsejtette apjuk közellétét és mind a hárman egyszerre vetették föl a szemüket. És mind a hárman egy és ugyanarra a kiáltásra fakadtak; egyetlen egy közös fölhevülés lobogott föl bennük és egyszerre föl pattanva a helyükről, egyszerre borultak a nyakába mind a hárman.

- Apa!

Vilmos boldog mosolylyal, szorosan ölelte őket kebléhez. Ez volt az egész; semmi fölösleges ellágyulás, semmi hiábavaló szófecsérlés. Mintha csak tegnap ment volna el hazulról, vagy mintha hosszabb séta után elkésve térne haza; jóságos mosolyával végignézett rajtuk és ők visszamosolyogtak rája; pillantásaik egymásba olvadtak és ezzel fejezték ki határtalan szeretetüket - lényük teljes mindhalálig való odaadását.

- Gyere be, Péter. Szoríts kezet ezzel a három ficzkóval.

A pap elfogultan állott meg az ajtóban, mert sajátos kéjelmetlen feszélyező érzés vett erőt rajta. A három testvéröccse erős kézszorítással üdvözölte őt. Zavarában azt se tudta, hogy mitévő legyen, mert teljesen idegennek érezte magát. Végre félrevonult és az üvegfal melletti szögletbe telepedett le.

- Hát a nagymama és Mária hol vannak?

A nagymama fölment a szobájába. A fiatal leánynak pedig ma az az ötlete támadt, hogy maga megy el a piacra. Ez volt a legnagyobb öröme; ő azt állította, hogy csak ő maga tud friss tojást és mogyoró illatu vajat vásárolni. Néha valami nyalánkságot, vagy illatos virágot hozott haza és boldog volt abbéli örömeiben, hogy ő milyen jó kis gazdasszonynak bizonyul.

- Tehát minden rendben van? - kérde Vilmos. - Jókedvűek vagytok és halad a munka?

És mindegyiket néhány szóval kikérdezte, mint aki rögtön beleéli magát újra megszokott mindennapi kerékvágásába. Tamás jólelkű, durva arcza sugarasra derült, midőn néhány rövid mondatban összefoglalta, hogy mennyire haladt a kis motorra vonatkozó kísérleteiben. Most már biztos volt benne, hogy megtalálta a módját. Ferencz, aki még mindig a szigorlatra való készülődéseibe volt elmerülve, tréfásan panaszkodott, hogy micsoda rengeteg tananyagot kell még az agyába beleszorítani. Antal megmutatta a fametszetet, amelyen dolgozott. Liza barátnőjét, Jahan szobrász nővérét ábrázolta, amint kertjének napsugaras verőfényében olvasgat, azt a szellemileg hátramaradt teremtet, kinek intelligenciáját ő ébresztette föl szenderegéséből a szeretet varázserejével.

Vilmos apai örömmel vette szemügyre mindegyiknek a munkáját.

- Édes gyerekeim, magam is sokat terveztem és sokat eszeltem ki, mialatt az ágyat nyomtam. Sőt még meglehetősen sok jegyzetet is csináltam. Gyalog jöttünk most, hanem a kocsit majd elhozza úgy a jegyzeteimet, mint a ruháimat a fehérneműimmel együtt, amit nagymama küldött. Milyen öröm, hogy mindent a régiben találok, hogy veletek együtt folytathatom ismét a megkezdett munkát. Fogok én is dolgozni, most gőzerővel hozzá látok.

Már is ott termett a maga kis szögletében. A kovácsműhely és az üvegfal között egy nagy, széles helyet tartott fönn magának; ott álltak vegyi kemenczéje, az üvegajtószekrények, meg a szerszámokkal teli rakott polczok, valamint hosszú dolgozóasztala, amelynek egyik sarkát íróasztalnak használta. Azonnal elfoglalta újra a maga kis világát, széjjelnézett és örült annak, hogy rendben talál mindent; kezei ott babrálgattak, meg-megérintették az egyes tárgyakat, abbéli sietségében, hogy úgy mint három fia, ő is rögtön hozzálasson a munkához.

Ezalatt az emeletre vezető kis lépcső legfelső fokán megjelent a nagymama a maga örökös fekete ruhájában, szokott méltóságteljes nyugodt arczával.

- Te vagy az, Vilmos? Nem jönnél fel egy pillanatra?

Vilmos felsietett, mert tudta, hogy a nagymama, hogy őt tájékoztassa és megnyugtassa, rögtön tanúk nélkül meg akarta neki mondani azt, ami mondanivalója volt.

Kettőjük rettenetes titka volt az az egyetlen dolog, amiről a fiuknak nem volt tudomásuk; az a nagy titok, mely Vilmos lelkét kinokkal gyötörte, midőn a merénylet után attól reszketett, hogy találmányát az a veszély fenyegeti, hogy kitudódik. Fönt a nagymama szobájában hiven

beszámolt neki a rábizottakról, megmutatta neki az ágya mellett sértetlenül megőrzött rejteket, ahol az új robbanószer gyutacsait és a szörnyű óriási pokolgép tervrajzait őrizte. Vilmos úgy talált mindent, ahogy távozásakor hagyta; hogy valaki azokhoz hozzáférhessen, vagy meg kellett ölnie vagy levegőbe kellett volna röptenie az öreg asszonyt és a házat. Nyugodt hősiességének magasztos kifejezésével egyszerűen átadta vejének a rettenetes rejtekhely kulcsát, melyet Vilmos a megsebesülése utáni napon Péterrel átadatott.

- Remélem, nem nyugtalankodtál?

Vilmos tiszteletteljes szeretettel szorította meg a nagymama mindkét kezét.

- Csak attól az egytől félttem, hogy a rendőrség házkutatást rendez és veled esetleg gorombásodik. Te vagy a találmányom hű öre és letéteményese, és ha én hirtelen meg találnék halni, a te föladatod volna, hogy művemet befejezzed.

Ezalatt Péter még mindig ott ült az üvegfal mellett és kellemetlen feszélyezettsége és zavara nőttön-nőtt. Tagadhatlan, hogy ebben a házban szeretetteljes rokonszenvvel viseltetnek iránta mindannyian. Miért rémlik hát előtte, mintha úgy az emberek, mint a tárgyak legjobb akaratuk és iparkodásuk mellett is ellenséges színt öltenének? Azt kérdezte magától, hogy mit keres ő itt e dolgos, szorgalmas emberek között, akikben szent bizalom heve izzik, ő, aki nem hisz semmiben, aki nem csinál semmit?... A három testvér láttára, kik oly buzgósággal, oly vidáman látnak hozzá a dologhoz, gyűlölködő irigység töltötte el lelkét. Mária hazaérkezte még tetézte rossz kedvét.

A fiatal leány észre se véve a papot, színiültig megtelt piaczi kosárral a karján lépett be a szobába derült, vidám arczczal, pezsdülő életkedvtől túlaradva.

Péter azt vélte, hogy maga a tavaszi napsugaras reggel özönlik be vele a szobába, ifjúságának ragyogó derűjében, karcsu természetének, duzzadó keblének varázsában. Rózsás arcza, finom metszésű orra, nagy intelligenciára valló homloka, jóságos, duzzadt ajkai, mind-mind csak úgy ragyogtak fekete hajának sűrű, nehéz koronája alatt. És barna szeme mosolygott az erőtlől és egészségtől majd kicsattanó fiatalsága derűs kedvében.

- Gyerekek! - kiáltott fel Mária, amint belépett, - gyerekek, ma vettem dolgokat... gyertek, nézzétek meg, nem akartam kirakni a konyhában.

Föltétlenül abba kellett hagyniok a munkát, hogy a kosár köré csoportosuljanak, amelyet Mária az asztalon helyezett el.

- Először is vaját vettem. Szagoljátok csak meg, milyen mandulaszagú. Direkt nekem köpülték... Meg aztán tojásokat. Ezért oszt jótt állok, hogy tegnap tojta a tyúk... Sőt van itt egy, amelyik máról való. Meg aztán borjuszleteket! Mit? Ez remek egy hus! A mészáros ki is keresi a javát, ha én magam megyek... Aztán tejfölből készült sajtot, de igazán tejfölös sajtot... valóságos gyönyörűség... Hát ez itt, ezt csemegének vettem, meglepetésnek, hónapos retek, szép kis rózsaszínű hónapos retek. Márcziusban már hónapos retek, minő fényűzés!

És mint jó kis gazdasszony, aki tudja az élelmiszerek árát és aki a Fénelon-liczeumban egy konyha- és háztartás-tanfolyamot hallgatott, diadalmasan büszkélkedett a bevásárlásaival. A három fiú, akik vele együtt vigadtak, természetesen nyakra-főre dicsérték gazd'asszonyságra való termettségét.

Egyszerre észrevette Pétert.

- Micsoda, ön itt van, abbé ur? Bocsánatot kérek, nem vettem önt észre. Hát Vilmos hogy van, ön hirt hoz róla?

- Apa vissza is jött már, - szólt Tamás - Főnt van a nagymamánál.

Mária megrezzenve rakta vissza a kosárba a beszerzett csemegéket.

- Vilmos visszajött, Vilmos visszajött! És ti azt meg se mondjátok, ti engeditek, hogy én mindent kirakjak, hogy itt dicsérgessem a vajamat, a tojásaimat, amikor Vilmos hazajött...

Vilmos ép ebben a perczen jött le a nagymamával együtt az emeletről. Mária vidáman futott elébe, csókra nyújtotta mindkét rózsás arcát azután a vállára tette a kezeit, hosszasan a szemébe nézett és kissé remegő hangon szólt:

- Nagyon, nagyon örülök, Vilmos, hogy itt látlak megint. Most már bevallhatom, attól féltem, hogy elveszítlek; nagyon nyugtalan és nagyon boldogtalan voltam.

És ámbár ajka nevetett, szemében két köncsepp ragyogott. Vilmos maga is mélyen megilletődött és csókokkal borítva üde orcáit, ezt sugta a fülébe:

- Édes Máriám! Milyen boldog vagyok magam is, hogy viszontlátlak és hogy még mindig olyan szép, olyan szeretetteljes vagy, mint azelőtt.

Péter hallgatagon figyelte meg első találkozásukat és nagyon hidegnek találta. Valószínűleg több, sűrűbb könyhullatást, szenvedélyesebb öleléseket várt a jegyesek részéről, kiket egy véletlen baleset választott el egymástól házasságuk előestéjén. A korkülönbség is kellemetlenül érintette, noha a fivére igen fiatalnak és jó erőben levőnek látszott. Valószínűleg onnan van az, mert maga a fiatal lány sehogy se tetszik neki.

Tulságos higgadtnak és egészségesnek találta. Mióta Mária a szobába lépett, Péter érezte, hogy kényelmetlen érzése növekszik és mindinkább fokozódott abbéli óhaja, hogy csak elmehetne már és sohase kellene visszajönni. Az a tudat, hogy ő annyira elüt ettől a lánytól és hogy ő a fivére házánál mindig idegen marad, valóságos kinszenvedéssé fokozódott néha.

Fölkelt hát és azon ürügy alatt, hogy egy sürgős útját kell elvégeznie, el akart menni.

- Hogyhogy? Hát nem reggelizel velünk? Hisz úgy beszéltük meg; ugyan, csak nem fogsz megszomorítani... Most ez a ház a tied ám, édes öcsikém.

Mindnyájan tiltakoztak a távozása ellen és oly őszinte szeretettel marasztalták, hogy Péter kénytelen volt ott maradni. Visszaült hát a helyére és hallgatag zavarodottságában csak nézte és hallgatta ezt a családot, amely az övé ugyan, de melyben ő oly idegennek érzi magát.

Alig volt még tizenegy óra. A munka szakadatlanul folyt tovább vig beszélgetés közben. Ezalatt a cselédek egyike bejött az élelmiszerekkel megrakott kosárért. Mária a lelkére kötötte, hogy hívja ki őt, mikor a hig tojás elkészítésére kerül a sor, mert ő azzal büszkélkedett, hogy neki van valami csodálatos külön módszere a tojásfőzésre, amitől a fehérje olyan, mint a tejfeles tej. Ferencz, aki kötekedni szokott vele és mindig szekirozta azzal a sok szép és hasznos tudománnyal, amit a Fénelon-liceumban tanult, ahova anyja halála után tizenkétéves korában bekerült, megragadta az alkalmat, hogy élcelődjék. De Mária alaposan visszavágott neki és viszont azon gunyolódott, hogy Ferencz hány órát vesztegel hiába a tanárképzőben azzal a sok haszontalan pedagógiai furcsasággal.

- Jaj de nagy gyerekek vagytok, - szólt Mária, anélkül, hogy csak egy pillanatra is abbahagyta volna a himzését. - Igazán furcsa, pedig hát mind a hárman elég intelligensek, elég széles látókörűek vagytok és ime a lelketek mélyén mégis bánt az, hogy egy magamforma leány ép úgy végezte a gimnáziumot, mint ti fiuk. Hja, a két nem örökös harcza, versengése és vetélkedése ez, ugyebár?

A fiuk tiltakoztak az ilyen ráfogás ellen, sőt nyakrafőre esküdöztek, hogy ők amellet vannak, hogy a lányok a lehető legjobb oktatásban részesüljenek. Mária tudta ezt jól, de kedvét lelte abban, hogy visszaadja nekik a kölcsönt.

- Nem, ami ezt a kérdést illeti, ti nagyon hátramaradott álláspontot foglaltok el. Hisz jól tudom én, hogy mit vetnek szemére a leánygimnáziumnak. Első sorban azt, hogy a tanítás csakis világi dolgokra szorítkozik. Ez pedig nyugtalanítja azokat a családokat, akik azt hiszik, hogy a lányokra nézve föltétlenül szükséges a vallási érzület, mint erkölcsi védőpajzs. Meg aztán nagyon demokrata szint nyer ott a tanítás, mindenféle társadalmi osztály gyermekei járnak oda; az első emeleten lakó uri nőnek meg a házmesternek a lánya ott találkozhatnak és esetleg össze is barátkoznak, mert nagyon bőkezűen osztogatják az ingyenes helyeket. Ezenkívül pedig nagyon is elidegenednek a családi tűzhelytől, az önerőből való kezdeményezésnek tág tere nyílik, meg aztán az a tulterhelt tanterv, az a sok tudás, amit a vizsgák alkalmával megkövetelnek a lányoktól, mindenesetre a fiatal lányok bizonyos emancipációját hozza magával, lassu haladását a jövő század nője, a jövő társadalom felé, mely után ti különben szívetek egész melegével vágyakoztok. Ugyebár, gyerekek?

- Kétségekivül, hisz ebben teljesen egy véleményen vagyunk! - kiáltott fel Ferencz.

- Hisz csak tréfálok, - felelte Mária nyugodt mosollyal. - Tudjátok ti azt nagyon jól, hogy jómagam nagyon egyszerű teremtes vagyok és nincsenek olyan nagy ambícióim, mint nektek. A nők jogai, a nők követelései! Világos dolog, hogy a nőnek is megvan minden joga, hogy ő a férfival teljesen egyenrangú, amennyire azt a természet és saját szervezete megengedi. Az egyetlen nagy kérdés, az örökös nagy nehézség az, hogy az emberek megértsék és szeressék egymást. Ami azonban egy cseppet se zárja ki azt, hogy én végtelenül ne örüljek annak a kevésnek, amit tudok. Korántsem tudakosságból, hanem mert abban a véleményben vagyok, hogy a tudásomnak köszönhetem úgy a testi, mint a lelki egészséges voltomat.

Valahányszor föllevenítették a Fénelon-liczeum régi emlékeit, Mária gyönyörködött bennök és nagy hévvel idézte vissza a lelke elé a tanulásban tanúsított lángoló buzgalmát, valamint a szünórák zajos, élénk pajkosságát, midőn a szélben lengő fűtjeivel eszeveszetten kergetőzött barátnőivel.

Páris öt leánygimnáziuma közül ez volt a leglátogatottabb, de azért ide is többnyire csak hivatalnokok, leginkább tanárok leányai jártak, akik maguk is tanárnői pályára készültek. Ezek aztán a liceumból kikerülve, a sévresi tanárképzőben szerezték a végleges oklevelet. Mária, noha kitűnően tanult, nem érzett semmi hajlamot a tanítónői pálya iránt; később pedig, amidőn tönkrement, eladósodott apjának halála után egy perczig attól kellett tartania, hogy minden keresetforrás híján Páris utczáin kell kóborolnia hajléktalanul, Vilmos magához vette és nem akarta, hogy leczkeadással keresse meg a kenyerét. Mária művésziesen himzett és makacsul megmaradt mellette, hogy ő maga akarja megkeresni a zsebpénzét, hogy ne kelljen mindent mástól elfogadnia.

Vilmos mosolyogva hallgatta és nem avatkozott bele a kölcsönös kötekedésbe. Mária nyíltszívűsége és egyeneslelkűsége, elbűvölő lelki egyensúlya, amely lényének legüdébb és legnagyobb varázsa volt, annyira elbájolta Vilmost, hogy lassankint meg is szerette. Mária tudott már mindent. De ha hiányzott is énjéből a tudatlan és ártatlan gyermekleány poézis, ezért cserébe szívének és eszének igazi erkölcsös becsületességét merítette a tudásból, mely minden álszenteskedő tartózkodástól menten, nem ismerte a titokzatosság-sarkalta, rejtett vágyak érzéki epedését. Higgadt, nyugodt, egészséges fizikuma mellett, olyan gyermekes tisztaságu volt a lelke, hogy még most, huszonhat éves korában is, a vér biborosan szökött az arczába és amaz égő pirt csalta orczáira, melyen ő oly szerfölött boszankodott.

- Édes Máriám, - szólalt meg végre Vilmos, - hisz látod, hogy a gyerekek csak tréfálnak, neked van igazad. A te hig tojásaidnál jobbat nem főznek sehol a világon.

Olyan szeretetteljes melegséggel mondotta e szavakat, hogy a fiatal leány minden más ok nélkül biborra gyult. Érezte, hogy elpirul és még jobban elvörösödött. A három fiu pedig oly malicziózus mosollyal nézte, hogy a fiatal leány önmagára kezdett haragudni. Péterhez fordult és azt mondá:

- Ugy-e nevetséges, hogy egy ilyen magamforma vén leány így elpiruljon. Azt hinné az ember, hogy valami bünt követtem el... És tessék elhinni, ezek a gyerekek néha csupán azért ingerkednek velem, hogy elpiruljak. Akárhogy erőlködöm is, hogy elfojtsam, nem tudom, honnan szökik a vér az arczomba; ez erősebb nálamnál, nem tudom legyőzni.

Nagymama fölvetette a szemét arról az ingról, melyet szabad szemmel, pápaszem nélkül foldozgatott és egyszerűen azt mondta:

- Hadd el lelkem, nagyon jól van ez így. A szived szökik föl az arczodba, hogy lássák.

A reggeli ideje elkövetkezett. Elhatározták, hogy a műteremben terítették meg az asztalt, ami néha megesett, ha vendégük akadt. Valóban fölséges volt ez az egyszerű családi reggeli a beözönlő sugaras verőfényben, a hófehéren megterített asztal mellett. A tojásokat, melyeket a fiatal lány maga hozott be a konyhából asztalkendővel leterített tányéron, általánosan pompásnak nyilvánították. Hasonló sikert aratott a vaj meg a hónapos retek is. A borjúszelet után csemegének csupán tejszín-sajtot tálaltak fel, de olyan pompás sajtot aminőt még soha emberfia nem evett. És szemük előtt a határtalan Páris terült el a látóhatár egyik végétől a másikig, zajos sürgés-forgásának beszűrődő morajával.

Péter vidámságot erőltetett magára. De csakhamar visszaesett előbbi szótlan hallgatásába. Vilmos, aki észrevette künn a három biciklit, azt kérdezte Máriától, hogy hol járt ma reggel, mire Mária azt felelte, hogy Antal és Ferencz kíséretében Ogremont felé rándultak ki. A dologban az az egy volt a kellemetlen, hogy a lejtőn fölfelé kellett vinni a kerékpárokat. Mária ezen mulatott és kijelentette, hogy a biciklizés neki nagyon jót tesz; pompásan alszik tőle és nincsenek rossz álmai.

Az ő szemében a bicikli a világ összes jó tulajdonaival volt megáldva és minthogy Péter rémes megütközéssel bámult rá, megígérte neki, hogy alkalomadtán kifejti neki erre vonatkozó nézeteit. Ettől a perctől fogva a bicikliről folyt a társalgás a reggeli befejeztéig. Tamás meg azt fejtegette, hogy milyen tökélyre vitték ujabban a Grandidier-gyárban készült bicikliket. Sőt ő maga is azon töri a fejét, hogy azt a rég keresett és óhajtott készüléket eszelje ki, melynek segítségével menetközben egyszerűen és praktikusán meg lehessen változtatni a sebességet. Aztán a három fiu, meg a fiatal leány másról se beszéltek, mint a már megtett és még megteendő bicikli-kirándulásokról, az iskola falai közül kiszabadult, szabad levegőt sóvárgó csintalan iskolásgyerekek örömpeső lelkesedésével.

A nagymama, aki egy anyakirálynő fenséges méltóságával elnökkölt az asztalfőn, a mellette ülő Vilmos füléhez hajolt. Péter tisztában volt vele, hogy Vilmos házasságáról van szó, melynek április végére megállapított terminusát szükségkép későbbre kell halasztani. Ez az egyszerű házasság, amely az egész ház boldogságát biztosítani látszott, részben a nagymama, részben meg a három fiu műve volt; mert az apa soha nem engedett volna a szíve sugallatának, ha az asszony, akit családjába akart fogadni, nem lett volna annak előre is elfogadott szeretett tagja. Több okból most a legalkalmasabb terminusnak június utolsó hetét találták.

Mária ezt meghallotta és vidám arczczal fordult feléjük:

- Ugy-e, lelkem leányom, - kérdezte a nagymama - június vége alkalmas idő lesz rá?

Péter azt várta, hogy erre a kérdésre biborszín fogja elborítani a fiatal lány arcát. De Mária nyugodt maradt; mély rokonszenvet, végtelen, szeretetteljes hálát érzett Vilmos iránt és azonkívül biztos volt benne, hogy úgy a saját, mint a házbeliek érdekében nagyon okosan cselekszik, ha nőül megy hozzá.

- Helyes, junius végén, - ismételte tehát - nagyon jó lesz.

A fiuk is, midőn megtudták, hogy miről van szó, helyeslő fejbólintással adták meg a beleegyezésüket.

Midőn asztalt bontottak, Péter mindenáron távozni akart. Vajjon miért szorult el a szíve oly fájdalmasan, miért bántja őt ez a reggeli, e jólelkű családi kör, melyet úgy boldogít az a tudat, hogy az apjuk ismét itt van közöttük? Miért bántja őt ez a nyugodt kedélyű leány, aki oly mosolyogva néz elébe az életnek? Szinte haragra gyult ellene, kéjelmetlensége türehtetlenséggé fokozódott. Számtalan teendőit adva ürügyül, kezét szorította a három fiúval, sőt még a nagymamával és Máriával is, kik barátságos nyájassággal adtak kifejezést abbéli meglepetésüknek, hogy annyira siet. Miután Vilmos hiába igyekezett őt marasztalni, elszomorodott, aggódó arccal kísért a kapuhoz, a kis kert közepén pedig megállította és magyarázatot kért tőle.

- Mondd, Péter, mi a bajod? Miért szököl meg?

- Nincs nekem semmi bajom, szavamra mondom... Sürgős dolgom van.

- Ugyan, kérlek, nekem ne állj elő ezekkel az ürügyekkel. Remélem, nem bántott itt nálunk senki... Ők ép úgy fognak szeretni, mint ahogy én szeretlek.

- Nem kételkedem benne, nincs is panaszom senkire. Csak magamra panaszkodhatnám.

Vilmos, kinek fájdalmas izgatottsága nőttön-nőtt, kétségbeesett arccal sóhajtott fel:

- Oh, öcsém, öcsém, milyen szívfájdalmat okozol nekem! Mert látom, hogy valamit titkolsz előttem. Gondolj arra, hogy most testvéri frigyünk megújult, hogy most ép úgy szeretjük egymást, mint hajdanában, amikor a bölcsődben el-eljátszottam veled.

- Ösmerlek, ösmerem boldogtalanságodat és lelki gyötrelmeidet, hisz meggyóntál nekem. De nem akarom, hogy szenvedj, nem akarom, megakarlak gyógyítani!

Péter szegény, bűtelt szíve csordultig telt meg keserűséggel; bátyja szeretetteljes szavaira nem tudta elfojtani könnyeit.

- Ne bánts, Vilmos, engedj át szenvedésemnek. Nincs ennek gyógyírja, kedves bátyám. Nem tehetsz te értem semmit; én a természet rendjéből kikökkent szörnyeteg vagyok!

- Mit beszélsz? Ha igaz is, hogy kikökkentél a természet rendjéből, hát nem térhetsz vissza hozzá? Én csak azt az egyet nem akarom, hogy te a te elhagyatott magányos otthonodba térj vissza? hogy oda bezárkózva, végleg beleőrülj a lelki gyötrelmeiden való folytonos tépelődésbe. Gyere hozzánk és töltsd nálunk a nappalokat, hogy mi új életkedvet csepegtessünk unott lelkedbe.

Oh, az az üres kis hajlék, mely odahaza várja! Péternek már előre borsódzott a háta, ha eszébe jutott, hogy ő most ujfent egyedül lakja majd szeretett bátyja nélkül, akivel oly édes, szép napokat töltött. Minő bús magányba, minő gyötrő lelki kínba fog e néhány heti édes kettes után, melynek kellemes voltát annyira megszokta már, elmerülni! Fájdalmát növelte ez a gondolat és vallomása önkéntelen fakadt ajkaira:

- Itt éljek, itt veletek?!... Oh, nem, nem, ez lehetetlen! Miért kényszerítesz szólásra, hogy azt mondjam el neked, amit szégyenlek, ami magam előtt is fölfoghatatlan? Észrevehetted reggel óta, hogy nekem milyen rosszul esik az ittlétem; ez valószínűleg onnan van, mert ti mind-

nyáján dolgoztok, én pedig nem csinállok semmit; mert ti szeretitek egymást és bizva biztok munkátok eredményében; míg én, én, szerencsétlen ember, nem tudok már se szeretni, se hinni. Idegennek érzem magamat itt nálatok, feszélyezve érzem magamat és titeket is feszélyezlek. Sőt ti izgattok is engem és utóvégre tán még meg is gyűlölnék benneteket. Láthatod ebből, hogy bennem nincsen már egy szemernyi jóérzés sem, hogy bennem minden elromlott és föl van forgatva, hogy minden meghalt és csupán az irigység meg a gyűlölet hajthatna ki lelkemben. Hadd térjek hát vissza elátkozott barlangomba, hogy a teljes megsemmisülés boruljon rám. Isten veled, bátyám!

Vilmos szánalomteljes részvétének és szeretetének szenvedélyes föllobbanásával ragadta meg mindkét karját.

- Nem eresztelek el, nem akarom, hogy elmenj, amíg kötelező ígéreted nem adod, hogy visszajössz! Nem akarok ismét elveszíteni, most, hogy tudom az értékedet és ismerem szenvedéseidet... Ha kell, hát akaratom ellenére is, megmentelek, kigyógyítlak kételyednek kinzó gyötrelméből; oh ne félj, nem foglak katekizálni, nem fogok valami új hitet rád erőszakolni; egyszerűen csak magát az életet hagyom működni, mely egyedül alkalmas arra, hogy neked visszaadja az egészséget és a reményt. Esdve kérlek, öcsém, testvéri szeretetünk szent nevében, gyere vissza hozzám, gyere hozzánk gyakran és töltsd velünk a nappalokat. Meg fogod látni, hogy ha az ember valami feladatot tűzött ki magának és közösen dolgozik békés családi együttlétben, akkor sohase lehet teljesen boldogtalan. Kell, hogy valami feladata legyen az emberi életnek, legyen az bármilyen, akár valami nagy-nagy szeretet, mely betölti szívünket, vagy más valami szent érzelem; az életet olyannak kell elfogadnunk, amilyen, hogy munkában, szeretetben éljük végig.

- Mire való az nekem? - suttogta Péter mély keserőséggel - nekem nincs többé feladatom és én nem tudok már szeretni.

- Nincs feladatod? No, jól van, hát adok én neked egy feladatot és mihelyt a szeretet újra föl fog ébredni benned a közel jövőben, mely életre fogja szítani, fogsz tudni szeretni is. Mondj igent, édes öcsém, mondj hát igent.

Aztán, látva Péter bánatos arczán, mily tántoríthatatlanul ragaszkodik abbeli makacs elhatározásához, hogy őt elhagyja és remeteczellájába temetkezve félrevonuljon, újra kérlelte:

- Lásd, édes Péterem, hisz korántsem állítom én azt, hogy e világon minden úgy megy, ahogy óhajtanók, hogy nincs e világon más, mint öröm, jog és igazság. Nem is hiheted, hogy milyen felháborodással és milyen dühös haraggal tölti el a szívemet annak a nyomorult Salvatnak az esete....

- Igaz, hogy bűnös, igaz, - de mennyi enyhítő körülmény szól mellette és milyen rokonszenvesse fog ő válni előttem, ha őt fogják terhelni mindnyájunk bűneivel, ha a politikai pártok eszközül fogják felhasználni arra, hogy kezükre kerítsék és magukévá hódítsák a hatalmat... Ez kétségbeejt és nem ígérem, hogy e tekintetben okosabb leszek mint te... De nézd, öcsém, tedd meg nekem azt a szivességet, ígérd meg kedvemért, hogy holnapután nálunk töltsd a napot.

És minthogy Péter még mindig hallgatott, könnyörögve sürgette:

- Akarom; nagyon fájna a lelkemnek az a tudat, hogy te odahaza barlangodban napestig gyötöröd magad, mint valami halálra sebzett vad. Meg akarok gyógyítani, meg akarok menteni!

Péter szeme könybe lábbadt és végtelen szomorúsággal szólalt meg:

- Ne kényszeríts arra, hogy kötelező ígéretet tegyek. De meg fogom kísérteni, vajjon le tudom-e győzni önmagam.

Oh milyen kinos egy hetet töltött Péter sötét, üres paplakában! Hét álló napig ki sem mozdult hazulról, hanem odujába eltemetkezve, egyre afeletti bánatán rágódott, hogy nem látja többé maga mellett a bátyját, kit szíve egész hevével megszeretett.

Soha még ilyen szörnyűnek nem tűnt fel neki a magánya, mióta a kétely sivárrá dulta a szívét. Huszszor is azon a ponton volt már, hogy Montmartrebe siet, mert ösztönszerűleg, bár zavarosan és homályosan érezte, hogy ott vezet el az ut, ahol a szeretet, az igazság, az élet lakozik. De mindannyiszor visszatartotta őt egy kéjelmetlen érzés, ugyanaz, amely már a multkor is erőt vett rajta és amelybe ép annyi rettegés vegyült, mint amennyi röstelkedés. Ő neki, a papnak, aki ki van közsítve a szerelem és a köznapi teendők köréből, nem fognak-e odalenn osztályrészül csak a szenvedés és a lelki sebek kijutni ama természetes, szabad és egészséges emberek között?

Most fölidézte apjának és anyjának árnyait, akik az elhagyatott termekben bolyongtak, azokat a bus árnyakat, akik mindig, még a halál után is, tusát vivnak egymással, és Péter úgy érezte, mintha hallaná jajos panaszkodását, mintha ők esdve kérnék, hogy békítse őket ki önlelkében aznap, amidőn ő maga találja majd meg a békét. Mitévő legyen, itt maradjon-e, sirjon-e, kétségbeessék-e velük együtt? Vagy lemenjen-e, keresse-e odalenn a fivérének a gyógyulást, amely a szülők bolygó árnyainak végre megadná a siri pihenést, hogy végre boldogan örök álmra térhetnének, mert őt boldognak tudják?

Egy szép reggelen, amint fölébredt, úgy rémlett előtte, mintha apja mosolyogva küldené őt oda le, míg az édesanyja megadva a beleegyezését, ránézne azzal a szelid, jóságos szemével, amelyben abbeli szomorúsága, hogy rossz papot nevelt belőle, teljesen helyt ad annak az óhajnak, hogy őt visszaadja a többi ember rendes életének.

E napon Péter nem okoskodott többet, hanem kicsit hozatott és nehogy valamiképpen az inába szálljon a bátorsága és visszaforduljon, előre megadta a kocsinak Vilmos címét. Midőn aztán mintegy álomban ott látta magát ismét a tágas dolgozószoba közepén, hol Vilmos bátyja és a három fiú őt vidám arccal fogadták és úgy tettek, mintha csak tegnap járt volna itt utoljára, váratlanul olyan jelenetnek volt szemtanúja, amely őt meglepte és enyhítette lelki gyötrelmeit.

Midőn belépett, Mária, szokása ellenére, ülve maradt, alig viszonzta a köszönését és halvány arccal, mély ráncokba szedett homlokkal bámult maga elé. A nagymama szintén komoly arccal szólalt meg, Máriára pillantva.

- Bocsásson meg neki, abbé ur, ő ma nagyon balgán viseli magát. Mindnyájunkra haragszik.

Vilmos elnevette magát.

- A kis makacs! Nem is hinnéd öcsém, hogy mi lappang ebben a kis fejcskében, ha valaki ellentmond azoknak a nézeteknek, amiket ő magának a jogról és igazságról alkotott. Olyan magasztos és eszményi nézetek ezek, melyek semmiféle megalkuvást nem ismernek. Az imént ugyanis arról a perről beszélgettünk, amelyben az apát fia terhelő tanuvallomása folytán elítélték és Mária az egyetlen, aki azt állítja, hogy a fiú helyesen cselekedett, hogy az igazat meg kell mondani mindig és minden körülmény között... Mit, ez volna aztán egy félelmetes közzvadás!

Máriát Péter mosolya, mely az ő felfogásának helytelensége mellett látszott bizonyítani, még jobban ingerelte és indulatosan fellobbant:

- Vilmos, ez igazán rosszasság tőled... Nem akarom, hogy nevéssenek rajtam.

- De, édes lelkem, - kiáltott föl Ferencz, míg Tamás és Antal szintén elmosolyodtak, - apa és mi csak egy tisztán emberi tézis mellett kardoskodunk, mert mi úgy hisszük, hogy a jogosságot mi szintén mindenekfölött szeretjük és tiszteljük. Humanitás nincsen, csak igazság és jog van! Ami jogos, az jogos, bármely esetben, még ha a világ rombadőlné is!

Aztán, minthogy Vilmos még egy kísérletet tett, hogy a saját felfogását védje és Máriát meggyőzze, a fiatal leány egész testében reszketve pattant föl hirtelen a székeről és oly szenvedélyes kifakadással, hogy a hangja hebegve elakadt. Szakadozottan rebegte:

- Nem, nem, ti mind nagyon rosszak vagytok, csak bántani akartok engem; jobb lesz, ha visszavonulok a szobámba.

A nagymama hiába tartóztatta.

- Édes lányom, gondold meg, hogy mit teszel. Nagyon csunya dolgot művelsz, meg fogod bántani utólag...

- Nem, nem, ti nem vagytok igazságosak, ez nagyon, nagyon fáj...

És heves mozdulattal a szobájába sietett. Nagy volt az általános megdöbbenés. Néha előfordultak ugyan ilyen jelenetek, de soha még ilyen nagy mérvet nem öltöttek. Vilmos azonnal megbánta és önmagát hibáztatta, amiért tréfás élczelődésével végletekre vitte a dolgot, mert Mária nem szivlelte az iróniát. Aztán elbeszélte Péternek, hogy Mária fiatalabb éveiben olyan szenvedélyes dühre lobbant, ha valami igaztalanságot tapasztalt, hogy haragos indulatrohamaiban néha elájult. Utólag Mária meg is magyarázta, hogy a benne olyankor ellenállhatatlanul felhullámzó áram deliriumba ejti és szenvedélyre lobbantja. Még ma is makacs és veszekedő, mihelyt ilyen tárgyról van szó. Pedig később mindig röstelkedve pirul el emiatt, mert érzi, hogy ez őt néha kiállhatatlanná és hozzáférhetetlenné teszi.

Valóban, egy félórával később saját jószántából és biborra gyult arczczal jött le, hogy hősies önmehtagadással vallja be hibás voltát.

- Ugy-e, milyen nevetséges, milyen rossz teremtés vagyok én, aki másokat vádolok rosszsággal? Szép fogalma lesz az abbé urnak rólam.

Odament a nagymamához és megcsókolta.

- Ugy-e, megbocsátasz? Most kinevethetsz, Ferencz, meg ti is: Tamás és Antal. Igazuk van, ha kinevetnek, mert az én mai viselkedésem nem érdemel mást.

- Szegény Máriám, - mondta Vilmos gyengéden, - látod, mire vezet az, ha az ember a fellegekben jár? Te, akinek mindenről oly egészséges, oly okos nézeteid vannak, akinek oly zavartalan a lelki egyensúlyod, mert elfogadod a világi dolgok relativ voltát és csak azt várod az élettől, amit az neked megadhat, azonnal elveszted az egyensúlyt és a józanságot, mihelyt az igazságról és a jogról alkotott abszolút fogalom fantasztikus régióiba tévedsz. De hát van-e valaki köztünk, aki nem esik néha bele ebbe a hibába?

Mária még mindig biboros arczával tréfára fogta dolgot.

- Legalább azt mutatja, hogy nem vagyok tökéletes.

- Oh annál jobb... én csak annál jobban szeretlek érte.

Ugyanezt szerette volna Péter is mondani.

Ez a jelenet lelke mélyéig meghatotta, de nem tudta még világosan megkülönböztetni, hogy mi mindent ébresztett benne.

Nem onnan ered-e rettenetes lelki vergődése, mert a föltétlen hitet ő is abban az abszolút tökélyben kereste, melyet ő eddig az emberektől és a viszonyoktól megkövetelt, míg végre

kétségbeesésében a teljes hitetlenség karjaiba vetette magát? Hát ez a büszke, gőgös magatartás, melyet hitének összeomlása mellett is megőrzött, a szent pap féltve megóvott hire, aki akkor lett szentté, midőn lelkében a teljes megsemmisülés lakozott, nem az abszolút igazság utáni dőre vágy-e ez is, elvakultságának és gőgjének romantikus pózolóása?

Midőn a bátyja az imént megszólalt és megdicsérte Máriát, amiért nem kíván és nem vár az élettől többet, mint amit az élet megadhat, ekkor Péter úgy érezte, mintha e szavak bölcs tanácsként csengene a fülébe, mintha a természetnek üde, friss leheleteképpen suhannának el arcza fölött. De mindezek az érzések zavarosan és homályosan gomolyogtak még a bensejében, egyetlen tudatos örömet csak a fiatal lány hirtelen fellobbant haragja okozott neki, ez az emberi gyengeség, mely őt közelebb hozta a lelkéhez és leszállította a tökély csendes nyugalmaának ama talapzatáról, mely Péternek kétségkívül öntudatlanul rosszul esett. Vajjon milyen érzés töltötte el a keblét, arról Péter nem tudott magának számot adni; hanem aznap rövid beszélgetésbe ereszkedett vele és midőn távozott, nagyon jólelkű, de azért emberi gyöngeségekkel bíró leánynak találta.

Harmadnapon Péter újra ott töltötte a délutánt a Párisra nyíló, napsugárban fürdő nagy dolgozóteremben. Mióta tudatában volt saját tétlenségének, szörnyen unatkozott és azon vette észre magát, hogy szórakozik ennek a családnak a körében, amely oly derűs vidámsággal dolgozik. A fivére megdorgálta, hogy mért nem jött el villásreggelire, amire Péter megigérte, hogy holnap idejekorán jön majd és velük fog étkezni. Egy hét lefolytával közte és Mária közt a legbizalmasabb barátság fejlődött, melyben nyoma se maradt annak az eleinte érzett kényelmetlenségnek és ellenséges indulatnak, mely őket egymással összeütközésbe hozta. A papi csuha különben egy csepp se feszélyezte Máriát, mert nyugodt hitetlenségében soha eszébe se jutott, hogy a pap külömb ember lenne a többinél. Ép ez lepte meg Pétert és attól volt annyira elragadtatva, hogy ennél a fiatal leánynál ép oly testvéri fogadtatásban van része, mintha ő is polgári ruhát viselne, mintha ő is ugyanazokat a nézeteket vallaná, ugyanazt az életet élné, mint felnőtt testvérfiai és mintha ő semmiben sem különbözne a többitől. De még inkább elámult azon a szótlán hallgatáson, melylyel Mária a vallás kérdését mellőzte, azon a mély, nyugodt és vidám nemtörődömségen, melylyel ő az istenség és a tulvilág, az örök titkokzatok e rettentő hona iránt viseltetett, melynek rejtelmes mezein ő maga oly gyötrő vonaglással bolyong.

Mióta Péter rendesen ellátogatott hozzájuk minden másod- vagy harmadnap, Mária észre vette, hogy Péter szenved. Vajjon mi a baja? Eleinte a jó barátság nyájas részvételével tudakolta, hogy mi bántja a lelkét; de minthogy Péter mindig kitérő feleleteket adott, Mária kezdte érezni, hogy az ifju pap lelkét valami sajgó, önmagát restellő fájdalom bántja, amelyet a titkolódzás gyógyíthatatlan bajjá sulyosbit. Női részvéte felébredt a lelkében és növekvő vonzalmat érzett e magas, halovány arczu ifju iránt, kinek szeme mindig lázas tűzben izzott és kinek szívében marczangoló kín dult, melyről senkinek se akart szólni.

Kétségkívül tudakozódott is Vilmosnál, hogy vajjon miért oly szomorú és kétségbeesett a fivére, és Vilmos részben beavatta őt a titokba, abban a reményben, hogy Mária meg fogja őt gyógyítani lelki bajától és vissza fogja neki adni az életkedvet.

Olyan boldoggá tette őt az, hogy Mária úgy bánik az öcscsével, mint a saját testvéreivel, mint egy igazi jó barátal. Végre aztán egy este, midőn Mária könyeket látott Péter szemében, a Párisra boruló komor estalkonyatban szeretetteljesen faggatta, hogy gyónja meg neki, mi nyomja a lelkét? Péter önkéntelenül bevallotta lelki kinját és elpanaszolta neki, hogy hitének elvesztése milyen halálos ürt teremtett a lelkében mindörökre. Oh, milyen kín az, ha az ember nem tud többé sem hinni, sem szeretni, ha szíve kihült, hamuvá égett, ha nem tudja, hogy micsoda más meggyőződéssel helyettesítse örökre elvesztett istenét? Mária néma ámulat

megdöbbenésével nézett rá. De hisz ez örütség! És ezt ő nyíltan a szemébe mondta első meglepetésében és felháborodásában, mit e lelki nyomoruság sikolya keltett józan lelkében.

Micsoda, ő kétségbeesik, nem hisz és nem szeret többé, csupán csak azért, mert az istenség emberalkotta hipotézise megdőlt, amikor előtte terül el a nagy világ, az élet, a maga létkötelezettségével - amikor itt van előtte a világ ezer meg ezer teremtménye és élhetetlen lénye, amik szeretetre és támogatásra szorulnak, nem is szólva arról az általános emberi feladatról, arról a hivatásról, amit mindenkinek teljesítenie kell? Valósággal örület szállta meg, még pedig sötét, borongós örület és Mária megfogadta, hogy kigyógyítja belőle.

E pillanattól fogva ez a sajátságos ember, aki őt eleinte feszélyezte, később ámulatba ejtette, mélyen meghatotta érző lelkét. Nagyon vidám, nagyon szelid és gyöngéd volt vele szemben; szívének és lelkének ügyes, nőies tapintatosságával ápolta beteg kedélyét. Mindakettőjüknek egészen egyforma gyermekkoruk volt, amennyiben egyforma mérvben, jámbor anyáik a legszigorubb vallásosságban nevelték őket. Mig Péter, akit papi fogadalma bilincsekbe vert, kinosan vergődött kételyeiben, Mária, aki anyja halála után a Fénelon-liczeumba került, minden vallásgyakorlat teljes mellőzésével nőtt nagyra, olyannyira, hogy gyermekevének első vallásos benyomását teljesen elfelejtette. És Péter mindig újból meg újból csodálkozott rajta, hogy Mária ily módon teljesen ki tudta kerülni a tulvilágtól való borzongás rémét, amikor ez őt magát ilyen mélyen feldulta.

Valahányszor Péter bizalmas beszélgetéseiben kifejezést adott efölött való meglepetésének, Mária mindig jóízűt kaczagott; kijelentette, hogy ő egy cseppet se fél a pokoltól, mert nagyon jól tudja, hogy nincs és nem lehet, és egyszersmind hozzátette azt is, hogy ő egész nyugodtan él e földön a mennyország reménye nélkül és csak arra törekszik, hogy bölcsen alkalmazkodjék a földi élet szükségleteihez és követelményeihez. Lehet, hogy ezt az ő véralkata hozza magával.

De lehet, hogy a nevelés eredménye. Mert soha még alapos oktatás józanabb főben, egyeneslelkűbb jellemben nem vert gyökeret. Ép az volt a bámulatos csoda, hogy ezzel a sok összehalmozott tudással, mely fejecskéjében módszer nélkül gyűlt össze, még mindig nőies és gyöngéd maradt és semmi férfiasság, semmi ridegség nem csonkította lényének összhangját; ő csupán egy szabadgondolkodásu, nyíltszívű és elbájoló teremtés volt.

- Oh kedves barátom, - szokta mondani, - ha ön tudná, milyen könnyű dolog az, hogy boldog legyek, mikor látom, hogy azoknak, akik kedvesek a szívem előtt, nincsen semmi különös bajuk. Ami a saját személyemet illeti, én mindig megalkuszom az étellel, hozzá alkalmazkodom, dolgozom és meg vagyok elégedve minden körülmény között. Ha éreztem is nehéz fájdalmat, azt mindig csak mások szenvedése okozta; mert akarva nem akarva, mindig azt szeretném, hogy az egész világ félig-meddig boldog legyen és mindig vannak emberek, akik ellentállnak a boldogságnak... Látja, én például sokáig voltam szegény, de azért vig voltam mindig. Én nem vágyódtam semmi egyébre, mint azokra a dolgokra, amelyeket nem lehet pénzzel megvásárolni. De azért a nyomor a legszörnyűbb iszonyat, a legvérlázítóbb igazságtalanság, amely önkivületbe ejt. Fel tudom fogni azt, hogy magában minden hit és bizalom rombadőlt abban a perczen, amidőn úgy vélte, hogy az irgalom és könyörület hasztalan és nevetséges.

- Pedig az irgalom mégis enyhít; milyen édes érzés az, ha valakinek valamit adhatunk. Meg aztán egyszer csak el kell, hogy jöjjön az a nap, amidőn a munka, a józan ész és maga az élet szabályos működése révén az igazság és a jog uralkodik majd a földön... Ejnye, hogy prédikálok én itt magának. Pedig nem szokásom! Nevetséges volna, ha én akarnám meggyógyítani az én hangzatos, tudákos nagylányra valló frázisaimmal. De az igaz, hogy ki akarom magát gyógyítani a maga sötét búskomorságából és ép ezért arra az egyre kérem, jöjjön el hozzánk minél gyakrabban. Maga tudja, hogy ez Vilmosnak leghőbb óhajtása. Olyan nagyon

fogjuk magát szeretni; fogja látni, hogy milyen gyöngéd szeretet fűz bennünket egymáshoz és hogy milyen derűs jókedvvel látunk a közös munkához, hogy maga is vissza fog térni a való élethez és velünk együtt az örök nagy természet iskolájába jár majd... Éljen, dolgozzék, szeressen és reméljen!

Péter mosolygott s ezután majdnem mindennapos vendég volt a háznál. Mária olyan bájos volt, amikor fontoskodó bölcs arczkifejezésével ilyen kedves prédikációkat tartott neki. És mint ahogy Mária mondta, olyan enyhe, szeretetteljes melegség áradt szerte a nagy dolgozóteremben; szinte illatos volt a szoba attól a jóleső örömtől, hogy így együtt vannak és együttesen munkálkodnak az örök egészség és igazság közös nagy munkáján. Péter restelni kezdte a maga tétlenségét és szükségét érezte annak, hogy az ujjait meg az agyát foglalkoztassa; eleinte Antal fametszetei iránt érdeklődött. Miért ne kísérlené meg ő is? Hanem aztán nem érezte magában a művészet iránt való hajlamot, sem a hivatást és a hozzá szükséges tehetséget; minthogy pedig a Ferencz könyvhalmozatától és a kizárólagos szellemi munkájától undorodott abban a pillanatban, amidőn lassan kilábolt a tévelygések örvényéből, amelybe a bibliai szövegmagyarázatok és a vallásos vitatkozások sodorták, Tamás kézművessége iránt érzett hajlamot és szerfelett megkedvelte a mechanikát, amelynek pontossága és precizitása kielégítették biztos eredmények után epedő szomját. Néha segédkezett a fivérének is; nagy kék kötényt kötött csuhája fölé és kísérleteiben részt vett. E percztől fogva ő is a dolgozószoba egyik munkása lőn.

Április első napjainak egy verőfényes délutánján, amidőn mindnyájan munkánál ültek, Mária, aki az ablak mellett levő varróasztalnál himezett, egy pillantást vetett Párisra és gyönyörteljes lelkesedéssel kiáltott föl:

- Nézzétek csak, milyen szép most ez a Páris ebben az aranyesőben.

Péter az üvegfalhoz közeledett. Ugyanaz a természeti tünemény volt ez, amelyben első látogatása alkalmával gyönyörködött. A lenge porfelhők mögött lealkonyuló nap rézsutos sugarai sugárzapot ontottak a városra, melyek a háztetők határtalan tengersokaságán mindenfelől visszaverődtek; azt mondanád, hogy valami óriási szántóvető rejtőzik a búcsuzó nap glóriájában és rengeteg marokkal szórja a szemhatár egyik végétől a másikig aranymagvainak tündöklő záporát.

Péter hangosan mondta el álmodozását.

- A nap szórja Párisra termőmagvait. Nézzétek, micsoda óriási egy szántó föld ez, melyet az eke minden irányban felszántott, ezek a barna mesgyék hogy hasonlítanak a felhalmozott rögökre és ezek az egyenes és mély utcák mind megannyi barázdáknak látszanak.

Máriának tetszett ez a hasonlat és nagy lelkesedéssel kapta fel ezt a gondolatot.

- Igen, igen, igaz! A nap fénymagvait Páris földjébe szórja. Nini, nézzétek, minő fejedelmi mozdulattal szórja szerte az egészség és a világosság buzaszemeit a legtávolabbi külvárosokba is. Sőt ami a legsajátságosabb, a gazdagok nyugati városrészei mintha vörhenyes ködben usznának, míg a jó magvak aranyszőke gomolyokban hullanak a balpartra és a keleti népes külvárosokra... Ugy-e, hogy ott fognak felsarjadzni az új kalászhok?

Mindnyájan az ablakhoz léptek és mosolyogva fogadták el e jelképes magyarázatot. És valóban, amint a nap mindinkább alkonyodva szállt a felhőgomolyok mögé, úgy látszott, mintha az örök élet nagy magvetője önkéntes, kiszámított kézmozdulattal szórná szerte a lángjait, majd erre, majd arra, ritmikus méretekben szemelve ki a munka és küzdés városrészeit.

Amott a lángmagvak egy izzó marékja zuhant le az iskolák városrészére. Aztán amott lejjebb egy másik szerteporzó fénymarék termékenyítette meg a műtermeket és a gyárat.

- Az égi vetőmag! - kiáltott föl Vilmos derüs vidámsággal. - Hadd hajtson ki kalászba mihamarabb e szép, nagy Páris termékeny földjében, melyet annyi forradalom ekéje szántott fel, melyet annyi nagy munkás vére termékenyített meg. Az egész nagy világon ez a legalkalmasabb talaj arra, hogy belőle az eszme keljen ki és boruljon virágba. Igen, igen, Péternek igaza van; a nap hinti el Párisban a jövő társadalom magvát, mely csak innen fog kihajtani.

És Tamás, Antal meg Ferencz, kik apjuk háta mögé sorakoztak, helyeslő fejbólintással adtak kifejezést ugyane meggyőződésüknek, míg a nagymama komoly arcza a távolban révedező szemekkel bámult maga elé, mintha már ő látná is a jövő tündöklő hajnalát felragyogni.

- Szép álom, de ki tudja, hány század múlva fog megvalósulni? - suttogta Péter, visszaesve lelketborzongató buskomorságába. - Nekünk már nem jut ki belőle.

- Nos és ha nem is, hát másoknak fog kijutni... Nem elég ez?

Ez a nemeslelkű kijelentés mélyen meghatotta Pétert. És egyszerre a lelkébe nyilalt egy másik Mária emléke, az ő ifjukorának imádatraméltó Máriája, aki Lourdesban meggyógyult és aki nek elvesztése örök ürt hagyott hátra a lelkében... Vajjon ez az új Mária, aki most oly szelid és erős varázsszal mosolyog rá, meg fogja-e gyógyítani a hajdani sebet? A lelke újra föléledt, mióta benne barátnőjére talált.

És szemük előtt a nap csak hintette tovább sugarainak eleven aranyporzárát, hogy Párist bevesse a jog és igazság jövődöbéli aratásának termő magvaival.

IV.

Egy ernyedetlen munkában lefolyt nap estéjének alkonyórájában, midőn Péter Tamásnak segített, a lába beleakadt hosszú csuhájába és úgy megbotlott, hogy majd földre bukott.

Mária ajkairól halk, ijedt sikoly röppent el és rászólt:

- Miért nem veti le a csuháját?

Minden czélzás nélkül mondta, egyedül csak azért, mert úgy találta, hogy ez az öltöny nagyon nehéz és feszélyezi őt bizonyos munkák végrehajtásában.

De ez az őszinte, egyenes szó annyira belefészkelte magát Péter agyába, hogy onnan többé ki nem üzhette. Eleintén megdöbbsent rajta. Aztán, midőn leszállt az éj, és ő ismét egyedül maradt neuillyi kis paplakában, érezte, hogy ez a szó bántja, hogy mindinkább fokozódó szenvedést okoz neki és türehetetlen lázt szít az ereiben.

Miért nem veti le?

Valóban le kellett volna vetnie. Ugyan mi is tartotta vissza eddig, hogy le ne vesse ezt a csuhát, amely oly fájó teherként nehezedik vállaira?

Gyötrő lelki tusája újból megkezdődött; nem tudott elaludni és rettenetes éjszakát töltött hajdani kinszenvedéseinek föllevenítésével.

Pedig olyan egyszerű dolognak látszott az, hogy leveti a papi ruhát, miután úgysem teljesíti már a papi teendőket. Egy idő óta abbahagyta a misézést, ez volt az igazi teljes szakítás: az áldozár végleges hitehagyása. Csakhogy a misemondást megkezdhetette megint. Holott érezte, hogy aznap, amikor leveti a csuhát, teljesen kivetkőzik régi énjéből és kilép az egyház kötelékéből, hogy többé soha vissza ne térjen oda. Visszavonhatatlan elhatározásra kellett magát szánnia. Órákhosszáig járt föl és alá szobájában, lelki küzdelmének gyötrő kinjaiban vajudva.

Oh minő szép álmot álmodott arról, hogy mint magányos, vad remete mind magasztosabbá, mind fönségesebbé válik. Nincs hite többé, de azért mégis örködni fog mások hite fölött, mint egy szüziés életű, igazszívű pap. Nem fog esküszegés bünébe süllyedni, nem fog a hitehagyás ocsmány aljasságára vetemedni, hanem az isteni illúzió szent papja lesz továbbra is, még hite teljes megsemmisülésének kétségbeejtő kinjaiban is. Így érte el azt, hogy őt szent papként imádták, őt, aki mindent tagadott, akinek lelke olyan üres volt, mint egy sirbolt, melynek hamvait szétszórta a szél. És ime most e jámbor csalás miatt kinos lelki furdalások gyötrik; eddig soha nem érzett kéjelmetlen érzés fogja el őt arra a gondolatra, hogy bűnösen cselekszik, ha ezentul se fogja összhangzatba hozni a nézeteit és az életmódját. Egész lényét feldulta ez a lelki küzködés.

Az érvelés igen egyszerű volt. Mi jogon marad meg ő oly vallás papja, amelyben nem hisz többé? Nem követelik-e azt a becsületesség legelemibb elvei, hogy lépjen ki az olyan egyház kötelékéből, melyről tagadja, hogy kebelében lakoznék az Isten. Az ő szemében a dogmák gyerekes tévedések voltak és ő mégis makacsul ragaszkodott ahhoz, hogy tovább is mint örök igazságokat hirdesse; ez olyan rut tettetés, amelytől ime visszariadt a lelkiismerete. Hiába törekedett arra, hogy újfent beleélje magát abba a lelkesedett kedélyállapotba, a könyörület és a vértanúság lángoló vágyába, amely őt arra birta, hogy önnön magát hozza áldozatul, azzal a vigasztaló gondolattal, hogy belenyugszik a kétely marcangoló kinjaiba, saját elveszett és tönkresilányított életének gyötrelmébe, ha ez áron a szenvedőknek legalább a remény enyhítő balzsamát nyújthatja. Az igazság, a természetes gondolkodás nagyon is erőt vettek rajta; most már ez a hazug apostoli szerep bántotta a lelkét, már nem érezte magában azt az iszonyu

bátorságot, hogy semmitmondó taglejtéssel Jézust idézze le a térdreborult hívők közé, midőn jól tudta, hogy Jézus nem fog leszállani. Minden megsemmisült; fönséges lelkipásztori magatartása, saját énjének magasztos föláldozása, amelylyel makacsul ragaszkodott a fogadalmához és hitének még azzal a rettenetes lelki kinnal is adózik, hogy nincsen többé hite.

Vajjon mit tart Mária erről a hosszas huzódózásról? És az a hang, amelyen mondta: »Mért nem veti le?« mindig meg-megcsendült a fülében és gyötörte a lelkiismeretét. Mária, aki maga oly egyeneslelkű, oly igazszívű volt, bizonyára megveti őt emiatt. Mindazt a sok rosszaló gáncsolást, mindazt a titkos elítélő kritikát, melyre okvetetlenül alkalmat adott magatartása, benne látta összefoglalva.

Pedig Mária soha egy szóval sem adott kifejezést ebbéli rosszalásának. Ha rosszalta is, nem érezte magát följogosítva arra, hogy egy lelkiismereti tusába avatkozzék bele. Nagylelkű és józan lelkinyugalma mindig meglepte Pétert, kinek az ismeretlen tulvilág rejtelmek, a halált követő új nappal titokzatai folytonos lelki vergődést okoztak. Napokig tanulmányozta Máriát; szemei követték minden mozdulatát; de soha kételyt vagy lelki aggodalmat nem tapasztalt nála. Ez onnan van, szokta Mária mondani, hogy ő egész örömet, minden törekvését, minden kötelességét magában az életben összpontosítja, úgy, hogy ő beéri azzal, hogy él és nincs ideje arra, hogy magát chimerikus rémképekkel gyötörje és megdermeszsze.

Le fogja hát vetni ezt a csuhát, mely úgy nyomja a vállait és úgy égeti a testét, minthogy Mária az ő nyugodt és erélyes hangján azt kérdezte tőle, hogy miért nem veti le?

De reggel felé, midőn végre ledőlt az ágyába, abban a hiszemben, hogy most a végleges elhatározás folytán lecsillapult az izgatottsága, egyszerre úgy érezte, hogy elszorul a torka, hogy fullasztja a lég, hogy a rettenetes lelki tusa gyötrelmei újra elülről kezdődnek.

Nem, nem vetheti le ezt a papi öltönyt, amely hozzáforrt a testéhez. A fekete posztóval együtt leválnék testéről a bőr; egész valója kiszakadna vele együtt. Nem hagy-e mindhalálíg kitörölhetetlen nyomokat a papi pálya, mely mindörökre megbélyegzi a papot és a nyájától teljesen elszigeteli?

Még ha saját bőrével együtt le is rántaná magáról a papi ruhát, a pap csak megmaradna, mint a botrány és szégyen tárgya, mint egy ügyetlen és lehetetlen ember, aki a mindennapi életből ki van közsítve. Tehát mire való ez, miután a börtönajtó fel nem pattan, miután a künn lezajló munka és termékeny verőfényes élet többé nem az ő számára való?

Óh, ez a tehetetlenség! Ez a tehetetlenség! Azt hitte, hogy velőkéig, minden izében megdermesztette, megbénította őt.

Nem tudta, mire határozza magát, úgy, hogy csak harmadnap látogatott el Montmartreba és még akkor sem határozta el magát, hogy mitevő legyen.

Különben ott is láz fogta el a rendesen oly nyugodt boldog otthont. Magát Vilmost növekvő aggodalom bántotta; a Salvat ügye bilincselte le egész érdeklődését és olyan izzó szenvedélyt szított benne, melyet a lapok minden reggel új lángra lobbantottak.

Salvat méltóságteljes hallgatag magatartása, amelylyel kijelentette, hogy nincsenek bűntársai és mindent bevallva, mély titoktartást tanusított, mihelyt féltő volt, hogy más valakit kompromittál, mélyen meghatották Vilmost. A vallatás titokban folyt, de Amadiou vizsgálóbíró, aki a vallatással volt megbízva, rendkívüli föltűnést igyekezett kelteni, úgy hogy a sajtó tele volt a vizsgálóbíró személyére vonatkozó adatokkal, a vádlottal való érintkezését tárgyaló hírekkel, megjegyzésekkel, indiskrét tudósításokkal, a vádlottal folytatott párbeszédekkel. Salvat leplezetlen vallomásai révén óráról-órára meg tudta állapítani a merénylet egész történetét, csupán magára a robbantószer alkatrészeire és a bomba gyártására vonatkozólag voltak kételyei. Ha Salvat, a saját állításai szerint, valamelyik barátjánál tölthette meg a bombáját, hazugnak

bizonyult abbeli kijelentése, hogy a bomba csupán dinamittal volt megtöltve, mely lopott gyutacsokból gyült össze, mert a szakemberek megállapították, hogy maga a dinamit magában véve soha ilyen pusztításokat nem vihet véghez, mint amilyeneket itt tapasztaltak. Ez föl nem derített titkos rejtély maradt, amely huzta-vonta a vallatást és a lapok ezt arra használták föl, hogy naponta a legképtelenebb meséket, a legfurcsább tudósításokat bocsássák világgá, amelyek hangzatos czimei a példányok kelendőségét fokozták.

Vilmosnak tehát minden reggel növekvő méltatlankodásra volt oka. Bárhogy megvetette is Sagniért, még se állhatta meg, hogy mindennap meg ne vegye a »Népszavát«, mintha vonzaná a belőle kiáradó sár és szenny áradata, amelynek láttára méltatlankodó fölháborodástól reszketett egész valója. Különben még a többi lap is, maga a »Globe« is, mely rendesen olyan korrekt magaviseletet tanusított, ez egyszer be nem bizonyosodott tudósításokat közölt és ezekből, bár kissé semlegesebb hangon, mint a többi, olyan reflexiókat és olyan ítéleteket vont le, melyek vérlázító igazságtalanság színében tüntették fel a merényletet. Szóval olybá látszott, mintha a sajtó feladatául tűzte volna ki magának, hogy tőle telhetőleg mocskolja és piszkolja Salvatot, avégből, hogy az ő személyében fokozza le az anarkiát.

Igy történt, hogy Salvat egész életét a legocsmányabb elzüllés színében tüntették föl: tíz éves korában, midőn az apátlan, anyátlan lelencz az országutakat járta, zsebtolvaj volt; később rossz katona volt és még rosszabb munkás; a katonaságnál fegyelem elleni vétségek miatt büntették; a műhelyekből elkergették, mert fellázította a pajtásait; később mint hazátlan kalandor élt Amerikában, ahol, mint azt a sorok közt lehetett olvasni, tudja Isten, mi mindenféle bűnöket követett el. Említést se téve arról az erkölcstelen életről, melyet Francziaországba való visszatérte óta folytat, amennyiben vadházasságban élt a sógornőjével, ki magához fogadta elhagyatott gyermekét és akivel a gyermeke szemeláttára közös háztartást vitt. Így tárták fel és toldották meg összes bűneit, de szóltan hallgatással mellőzték az okokat, melyek születtek, az enyhítő körülményül betudható viszonyokat, melyek közepett erkölcsi fogyatkozásai annyira elharapódtak.

Oh mily haragosan lázadt fel Vilmosban az igazság és a felebaráti szeretet érzete; hisz ő ismerte Salvat valódi lényét, ismerte ezt a gyöngéd szívű és misztikus, szenvedélyes és ábrándozó rajongót, aki védtelenül vetődött a lét csataterére, kit mindig a legkegyetlenebb nyomor vett üldözőbe, míg őt végre abba a szép álomba ringatta, hogy ő fogja az ódon világ lerombolása révén feltámasztani az aranykort.

A legnagyobb baj az volt, hogy minden összeesküdött Salvat ellen, mióta ő a nagyravágyó és világias Amadieu kezébe került. Vilmos a fia révén arról értesült, hogy Salvat a Grandidier-gyárbeli pajtásai részéről semmiféle támogatásra nem számíthat. A gyár új virágzásnak indult és a bicikli-gyártás napról-napra folyton fejlődött és hire járt annak, hogy Grandidier csak azt a kis motort várja, melynek feltalálásán Tamás törte a fejét, hogy rögtön az önműködő kocsik nagyban való gyártására adja magát. De ép az első sikereken okulva, melyek még alig fedezték a sok évi hiábavaló küzdés deficitjét, nagyon szigorú volt, elbocsátotta mindazokat a munkásokat, akik az anarkizmus gyanújában állottak, mert nem akarta, hogy Salvat kedvezőtlen gyanu árnyát vesse a cégére. Toussaintet, a vádlott sógorát és annak Károly fiát, akiről azt suttogták, hogy Salvattal rokonszenvezik, csak azért tartotta meg a szolgálatában, mert mindaketten husz esztendeje dolgoztak nála. Élni pedig csak kell valahol. Toussaint, aki bajából felépülve, nagynehezen újra hozzáfogott a munkához, feltette magában, hogy ha esetleg tanúnak hívják, csupán azokat a magánügyeket mondja el, amelyek a nővérével való házasságra vonatkoznak.

Egy alkalommal, midőn Tamás hazajött a gyárból, ahova néhányszor ellátogatott, hogy ott kísérleteket tegyen a motorjával, elmesélte odahaza, hogy látta Grandidier asszonyt, a szegény szomorú fiatal menyecskét, aki gyermekének elvesztése folytán beállt gyerekágylázba bele-

örült és akit a férje gyengéd szeretettel otthon tartott a gyár mellett lévő külön épületben. Soha nem akarta őt valami elmegyógyintézetbe vitetni, noha hébe-korba rettenetes rohamai voltak a szegény bús és szelid gyermekasszonykának, mivel ő oly kínos fájdalomteli életet élt. A redőnyök mindig le voltak zárva és rendkívüli eseményszámba ment, hogy ma az ablakok egyikét kinyitották és a szegény fogoly a kora tavaszi délelőtti napsugaras verőfényében az ablakhoz közeledett.

Csupán egy pillanatig állott ott, mintegy hófehér, hirtelen eltűnő, aranyszőke, mosolygó szép vízió. Az egyik szolgálója máris becsukta az ablakot és az épületre újra ráborult a siri csend. A gyárban mesélgették, hogy már közel egy hónap óta nem voltak rohamai; onnan magyarázható a főnök meglegedett és erélyes arczkifejezése és azért vezeti üzletét oly szilárd, sőt néha kissé túlszigoru kézzel, mely a cég növekvő jólétét biztosítja.

- Ő nem rossz ember, - szokta mondani Tamás, - de azt akarja, hogy a munkásai hajoljanak meg előtte tiszteletteljesen; az általa folytatott rettenetes konkurrenzia nehéz küzdelmeiben ő azt hangoztatja, hogy manapság, amikor a tőke és a munkabér egymást tönkrejutással fenyegetik, a munkás tekintse magát boldognak, ha a tőke bölcs és tevékeny kezekbe jut... Salvatot pedig azért ítéli el könyörtelenül, mert ő szükségesnek tartja a példaadást.

Midőn Tamás eznapi, a gyárból jövet, végigment a Mercadet-utcán, amely valami zsongó dolgos méhkasra emlékeztetett, szívzaggató találkozása volt. Theodora asszony meg a kis Céline kifordultak a gyár udvarából, miután Toussaint megtagadta tőlük a kért kölcsönt, amelyet meg nem adhatott nekik. Salvatot elfogatása után az asszonyt meg a gyermeket szintén gyanuba fogták és kikergették nyomorult lakásukból. Azóta nem volt mit enniük, az utcán kóboroltak és egy-egy elvétve kapott alamizsnából éltek. Soha még ennél szánalmasabb nyomor nem sujtott védtelenebb teremteseket.

- Apám, azt mondtam nekik, hogy jöjjenek el ide. Azt gondoltam magamban, hogy tán egy hónapra meg kellene fizetni a háziurnak a lakbért, hogy legalább legyen hova lehajtsák a fejüket.

Vilmos egész testében remegve hallgatta és magamagára haragudott, amiért nem gondolt előbb erre a két szánalomraméltó teremtesre. Ez volt az a örökösen ismétlődő, iszonyatosan szomorú történet, mely megszokottan így hangzik: a férj eltűnt, az asszony meg a gyermek pedig az utcára kerültek és az éhhalálnak néznek elébe. A büntető igazság keze, mely a férfit sujtja, elhibázza az ütest és megöli az ártatlanokat.

Theodora asszony alázatosan és félénken lépett be, a szerencsétlen sorsüldözöttek ama rémült arczkifejezésével, melyet az élet szakadatlan csapásai rögzítettek meg arcán. Majdnem vak volt és a kis Céline vezette őt. A kicsike rongyokká foszlott ruhácskájában még mindig az a szőke haju, értelmes, finom arczmetszésű gyermek volt, kinek vonásain néhanapján az ifjúság sugaras mosolya derült fel.

Péter és Mária is jelenvoltak és mind a kettőjüket mélyen meghatotta ez a látvány. Azonkívül ott volt Mathisné is, a kis Viktor édesanyja, aki a nagymamának segített a foltozgatásban. Utóbbi időben Mathis asszony ugyanis ráállt, hogy néhány ismerős családhoz járjon nap-számba, ami aztán lehetővé tette, hogy hébe-korba egy-egy husz frankost adjon a fiának. De azért csak Vilmos szólalt meg és kérdezte ki Theodora asszonyt.

- Oh édes uram, ki hitte volna, hogy Salvatot ilyenre vetemedjék, ő, aki világéletében olyan áldott jó lélek volt! Pedig hát csakugyan igaz, hisz ő maga vallotta be a bírónak. Én mindenkinek azt mondtam, hogy Belgiumban van. Nem tudtam ugyan biztosan és örvendek is, hogy nem látogatott el hozzánk, mert ha nálunk odahaza csípték volna nyakon, megszakadt volna a szívem. Most pedig, hogy kezükbe kerítették, halálra fogják ítélni, az bizonyos.

- Oh nem, mama, óh nem, nem fogják bántani apuskát!

Vilmos megcsókolta a gyermeket és tovább kérdezett:

- Hát kérem, uram, mit mondjak? A kicsike még nem tud dolgozni; nekem nincs már szemem, takarítónőnek se akarnak felfogadni... Így hát egész egyszerűen éhen gebed meg az ember. Igaz, hogy én nem vagyok valami ágról szakadt teremtés; van egy nővérem, aki jól ment férjhez, hivatalnok az ura. Chretiennotnak hívják. Tán tetszik őt ismerni. Csakhogy ő nagyon rátartós ám és hogy szegény nővéremnek ne legyenek kellemetlen jelenetei az urával, nem látogatok el most hozzá, annál inkább, mert szegény maga is kétségbe van esve amiatt, hogy megint várandós; igazi csapás egy olyan családra nézve, ahol már két leány van. Így hát csak Toussaint az egyetlen, akihez fordulhatok. A felesége nem rossz asszony; de már ő se az, aki volt, amióta minden pillanatban attól kell rettegnie, hogy az urát másodszor is megütheti a guta. Az első szélhűdés elnyelte minden megtakarított pénzecskéjét; mit csinálna szegény, ha egy béna férj szakadna a nyakára. Aztán meg van neki egy másik nagy terhe is, mert a Károly fia azt a bolondot követte el, hogy udvarolt valami borkereskedő cselédjének, akitől gyereke van. A lány persze, ill a berek, nád a kerek, elpárolgott és a gyerek az ő nyakán maradt... Hát így szegények maguk is meg vannak rőkönnyödve. Már kölcsönöztek tiz soust, de mindig nem adhatnak annyi pénzt.

Csöndes megadással beszélt tovább, a saját sorsán nem panaszkodott; csupán a kis Céline miatt busult, mert hát az igazán szivetszaggató, hogy ilyen eszes gyerek, aki az elemi iskolában olyan szép haladást tett, most arra legyen kárhoztatva, hogy mint valami koldusgyerek, az utcán kóboroljon. Meg aztán érezte nagyon jól, hogy mindenki huzakodik tőlük szegény Salvat miatt. Toussainték nem akarják magukat kompromittálni ilyen rémes dolgokkal; csak Károly az egyedüli, aki azt mondta, hogy ő bizony fel tudja fogni, ha az ember egy szép napon olyannyira elveszti a fejét, hogy a levegőbe röpíti a polgárokat, mert ez utóbbiak nagyon czudarul viselik magukat.

- Én nem szólok semmit, uram. Mert én csak szegény asszony vagyok. De ha mégis akarja tudni, hogy én részemről mit gondolok, hát én bizony azt mondom, hogy Salvat okosabban cselekedett volna, ha nem teszi meg azt, amit tett; mert mi ketten: én meg a kicsike, bűnhődünk meg érte a legjobban. Tessék elhinni, az nem megy soha ki a fejemből, hogy az én kis Célinem egy halálra ítélt ember gyermeke.....

Céline újra félbeszakította őt és a nyakába borult.

- Óh anyám, édes anyám, kérlek, ne mondd ezt. Nem lehet igaz, nagyon fáj ez nekem, nagyon.

Péter és Mária határtalan szájalommal néztek össze, mialatt a nagymama fölment a szobájába, hogy szemlét tartson a szekrényeiben, azzal a föltett szándékkal, hogy ennek a két nyomorult teremtésnek egy kis fehérmüt és valami ruhát kerít. Vilmos könnyes megindultsággal hallgatta és szíve fellázadt az ilyen társadalom ellen, hol ilyen szerencsétlenségek történhetnek. Lopva csusztatta a kis lány kezébe a nekik szánt alamizsnát és megigérte Theodora asszonynak, hogy elmegy a háziurukhoz és elintézi a dolgot, hogy visszaköltözhessenek a lakásukba.

- Oh Fromont uram, - hálálkodott a szerencsétlen, nem hiába mondta szegény Salvat, hogy ön derék ember... És ön is tudja, hogy ő nem rossz ember, hisz dolgozott itt önnél néhány napig. Most, hogy börtönbe került, mindenki úgy beszél róla, mintha valami rabló volna és ez úgy hasogatja a szívemet.

Azután Mathis asszonyhoz fordult, aki csöndesen és visszavonultan varrogatott, mint amolyan becsületes polgárasszony, akinek semmi köze az ilyesfajta dolgokhoz.

- Ismerem önt asszonyom, - szólította meg őt - és nagyon jól ismerem a fiát, aki gyakran járt el hozzánk. Ne féljen, én nem kottyantom ki, mert én soha senkit el nem árulok. De ha Viktor úr beszélhetne, ő az egyetlen, aki meg tudná jól magyarázni Salvat nézeteit.

Mathis asszony megdöbbenve bámult rá. Fia valódi életmódjáról és valódi gondolkozásáról teljesen tájékozatlan lévén, végtelenül meglepetten és zavarában kővé meredten bámult maga elé arra a gondolatra, hogy a fia meg ilyen emberek között bárminemű összefüggés lehetséges. Nem is akarta elhinni.

- Oh ön valószínűleg téved; Viktorom azt mondta, hogy ő úgyszólván sohase vetődik Montmartre fele, mert mindig munkát keres.

Az öreg asszony hangjának aggódó reszketésén Theodora asszony észrevette, hogy nem kellett volna szegényt belevonni a saját szomorú történetébe; azonnal alázatosan vissza is vonta a szavát.

- Bocsánatot kérek asszonyom, nem akartam önt megsérteni. Lehet, hogy tévedek.

Mathis asszony pedig újból belefogott a félbehagyott varrásba, mintha sietne, hogy mielőbb visszatérhessen magányos odujába, a tisztes nyomor hajlékába, ahol egymagában, ismeretlenül kuczorgott és néha még a betevő falatot is nélkülözte. Oh, az ő imádott, kedves fia, bárhogy elhanyagolja is most az édesanyját, azért mégis csak benne reménykedik; ő a szegény asszony utolsó öröme és tőle várja a boldogságot, melylyel egy szép napon el fogja őt halmozni.

A nagymama ezalatt lejött és egy csomó ruhát és fehérneműt hozott magával, mire Theodora asszony és Céline véget-hosszat nem érő hálálkodással távoztak. Vilmos sokáig sétálgatott fel és alá, némán, ránczba szedett homlokkal és nem tudta folytatni a megkezdett munkát.

Másnap, midőn Péter még mindig habozó, gyötrődő lélekkel toppant be Vilmoshoz, legnagyobb meglepetésére egy másikfajta látogatás szemtanuja volt. Valóságos forgószelel rontott be a szobába: lengő, lebegő selyemszoknyák suhogása, vidám kaczagás rakétáinak tüzijátékában. Rosemonde hercegné volt az, kit a fagyos, kifogástalan fiatal Duvillard Hyacinthe követett nyomon.

- Én vagyok az, kedves mester, megígértem volt, hogy ellátogatok önhöz, mint az olyan szorgalmas tanítvány, aki rajong mestere lángeszéért. És itt, az én fiatal barátom, volt oly szíves és Norvégiából való hazatérésünk után rögtön ide kísért, mert első látogatásom önnek szól.

A hercegnő jobbra-balra forgolódott és nyájasan köszönt Péternek, Máriának, Ferencznek és Antalnak.

- Oh édes mester, önnek fogalma sincs róla, milyen szüzsies egy ország ez a Norvégia! Mindnyájunknak oda kellene mennünk, hogy az eszmény ez új forrásából igyunk; valamennyien megtisztultan, megifjodva, nagy lemondásokra képes lélekkel térnénk vissza.

Valóságban pedig úgy állt a dolog, hogy a hercegné kinos napokat élt Norvégiában, mert nem tudott hozzászokni ahhoz a lemondáshoz, melyet fiatal szerelmese tőle követelt. Ez a nászut, mely nem a forró Itáliát, hanem a jég és hó birodalmát választotta céljául, ritka előkelőség bélyegét viselte ugyan magán, mely a durva érzékiségtől menten tanuskodott szerelmük eszményisége mellett. Csupán a lelkük gyönyörűségére tették meg ezt az utat és csupán lelkeik csókban összeforró ölekezését ismerték.

Csak hogy az volt a baj, hogy egy izben, midőn a férfi következetesen ragaszkodott ahhoz, hogy őt jelképes liliumnak tekintse, a hercegnő olyan dühbe jött, hogy ostorhoz nyult és azzal hagyta helyben. Erre persze Hyacinthe azt a férfiúi gyöngeséget tanúsította, hogy

szintén felfortyant és viszont jól megrakta az asszonyt. Ennek következtében persze engesztelődésül aztán egymás karjaiba borultak és szerelmes csókokba forrtak össze, mint a többi közönséges halandók.

Felocsudva szerelmi mámorukból, Rosemonde nagyon is közepesnek találta a csók bűvös kését, melynek kedvéért ilyen messze utat tett és Hyacinthe se tudta magának megbocsátani azt, hogy ilyen aljasan végződött ez a kaland, melytől ő valami különös szellemi élvezetet remélt. Mire való az, hogy az ember a szüzsies isteni éjszakvidéket bemocskolja, amikor erre a célra Franciaországnak valamelyik bünszenyes városa is alkalmas lett volna? És másnap, minthogy nem érezték már magukat oly tisztáknak, hogy az álombéli tavakon uszó hattyukkal rokonoknak vallhatták volna magukat, hazafelé vették utjokat.

Most hirtelen félbeszakította Norvégiáról lelkesedett dicshimnuszát és felkiáltott:

- A'propos, tudja kérem, mi várt rám, amikor hazajöttem? A palotámat tövitől-hegyig kirabolták. Fogalma sincs, hogy micsoda egy fosztogatást vittek véghez nálam, meg aztán micsoda piszkot hagytak hátra! Mindjárt ráismertünk, hogy Bergaz barátai jártak ottan.

Vilmos az előtte való nap olvasta a lapokban, hogy egy fiatal anarkistából álló tolvajbanda betört Horn hercegné kis palotájába, melyben egy inas, egy házfelügyelő se maradt házőrzőnek; a derék rablók nem érték be azzal, hogy mindent elvittek, hanem valószínűleg két napot és két éjszakát tölthettek ottan, kiitták a pincze borait, lakmároztak magukkal hozott ételekből, bemocskolták a szobákat és ottjártuknak ocsmány nyomait hagyták hátra.

Rosemonde, midőn ebbe a fölfordulásba hazaérkezett, ezen az eseményen inkább elcsodálkozott, semmint bosszankodott rajta és rögtön eszébe jutott az az est, amit a Rékmamrában töltött Bergazzal és két kebelbarátjával, Rossival meg Sanfanteval, akik tőle magától tudták meg, hogy Norvégiába készül. Ezt a kettőt csakugyan nyakon is csípték, maga Bergaz pedig megszökött. Rosemondet ez meg se lepte valami nagyon, mert tudomása volt róla, hogy ama vegyes társaságban, melyet ő az internacionális különözők iránt való szenvedélyes érdeklődése folytán házába fogadott, nagyon veszedelmes emberek akadnak. Jansen megsugott neki egyik-másik botrányos történetet, amit Bergaznak és az ő bandájának tulajdonítanak.

Ez alkalommal Jansen egy csöppet se habozott, hogy hangosan kijelentse, miszerint úgy Raphannel, mint Bergaz a rendőrséghez szegődtek el kémekül és hogy ez a betörés egyenesen magától a rendőrségtől ered, amelynek az a célja, hogy az anarkiát mindörökre meggyalázza és letörölhetetlen szennyfoltot ejtsen rajta e nagy feltűnést keltő betörés révén, melyet ilyen ocsmány rondaságok kíséretében vittek véghez. Bizonyítja ezt a tényt az a körülmény is, hogy a rendőrség szökni engedte Bergazt.

- Azt hittem, - szólt Vilmos, - hogy a lapok túlozzák a dolgot. Mert jelenleg annyi ocsmány gáztettét koholnak ki, hogy annak a szerencsétlen Salvatnak az ügyét mindjobban súlyosbít-sák.

- Nem a, - felelt Rosemonde derűs hangon, - nem is mondhattak el mindent, amit nálam műveltek, mert nagyon is undok csufságokat követtek el. Kénytelen voltam szállodába szállni. Sokkal jobban érzem is magamat a szállodában, kezdett már untatni az otthon. No, de se baj, az anarkia nem valami szép dolog; már nem is merem vallani, hogy én is velük tartok.

A hercegnő elnevette magát és nagy hirtelen áttért egy másik szeszélyére; azt akarta, hogy a mester beszéljen el valamit legutóbbi vegyi kísérleteiről: kétségkívül be akarta neki ezzel bizonyítani, hogy meg tudja őt érteni. De Bergaz esete gondolkodóba ejtette, általános elvek fejtegetésére szorítkozott hát és csupán a legfagyosabb udvariasságot tanúsította irányában.

Ezalatt Hyacinthe megújította a régi iskolatársi barátságot Ferenczcel meg Antallal. Ő nem szívesen jött el ide a hercegnével, mert röstelte jobbágyi szerepét; egyedül az a titkos, rejtett félelem birta rá, mely a fiatal asszonnyal szemben elfogta, mióta ez őt ütlegeti.

A társaságból száműzött vegyész szerény kis házikója fumigáló megvetést keltett benne. És helyénvalónak tartotta, hogy a saját fölényét éreztesse hajdani iskolatársaival szemben, akiket az alantas, közös pályán lát, ahol úgy dolgoznak, mint az egész világ.

- Igaz, - szólt Ferenczhez fordulva, aki éppen jegyzeteket irogatott egy könyv margójára, - hisz maga belépett a tanárképzőbe és ha jól tudom, szigorlatra készül..... Én olyan ember vagyok, aki irtózik minden néven nevezendő bilincstől.

- Mihelyt vizsgáról vagy pályázatról van szó, rögtön elbutulok. Csak a végtelenség az egyetlen mesgye, melyen haladni lehet. Meg aztán, köztünk legyen mondva, maga a tudomány csak amolyan csalás, amolyan megszükitése a szélesebb látókörnek. Ha az ember örökké pályásgyerek maradna, melynek szemei a láthatatlanba bámulnak, ugyanannyit érne vele. Az a gyerek még többet tud a láthatatlanról, mint a tudós.

Ferencz, aki néha szeretett gunyolódni is, most azzal mulatott, hogy igazat adott neki. - Kétségkívül! De hogy az ember élethossziglan gyerek maradjon, ahhoz bizonyos természetadta rátermettség kell. Nekem, sajnos, az a szerencsétlen természetem van, hogy a tudomány-szomj gyötör. Igazán szégyenemre mondva, azzal töltöm a napjaimat, hogy a könyveket bujva, töröm a fejemet... Már bizonyos, hogy soha nem fogok sokat tudni s lehet, hogy tán épp ez az oka annak, hogy mindig arra törekszem, hogy még többet és mindig többet tanuljak. Azt pedig csak megengedi, hogy a munka is egy módja az időtöltésnek. Mindenesetre kevésbé előkelő, mert maga bizonyára azt vallja, hogy kevésbé esztétikus.

- Így van, szórul-szóra így van, sokkal kevésbé esztétikus, - felelt Hyacinthe. - A szépség mindig a kifejezést nem nyert elvontságban rejlik: mihelyt az élet megvalósul, azonnal undokká válik.

De bármilyen együgyű volt is Hyacinthe, kijelentéseinek nagyhangú zsenialitása közepett, azért mégis megérezhette Ferencz szavainak gúnyos élet. Antal felé fordult tehát, aki föl se nézett a maga fametszetéről, mely az olvasásba merült Lizát ábrázolta és amelyet mindig félbehagyott, hogy mindig újfent hozzáfogjon abbeli szenvedélyes törekvésében, hogy a lányka életre és értelemre ébredését juttassa kifejezésre e képben.

- Ön fametszéssel foglalkozik? Mióta szegre akasztottam a verselést és félbehagytam a »Nő vége« című költeményem, mert a szavak nagyon is durváknak, piszkosaknak tetszettek, - valósággal kömiveseknek való téglák, - nekem is az volt a szándékom, hogy a rajzolásra, sőt tán a metszésre adom magamat... De hát hol van ám az a rajz, amely kifejezné a titokzatost, a tulvilágot, azt az egyetlen világot, amely tényleg létezik és amelylyel törődni érdemes? Micsoda rajzónnal lehet annak a körvonalait vázolni, minő lemezen lehetne azt megtestesíteni? Ehhez valami meg nem tapintható új anyagiatlan anyag kellene, amely tulajdonképpen nincs is, amely csupán szuggerálná nekünk a lények és tárgyak esszenciáját.

Erre Antal kissé nyersen azt válaszolta:

- Pedig a művészet éppen csak az eszközeinek anyagiasságával tudja visszaadni azt, amit ön a lények és tárgyak esszenciájának nevez, ami tulajdonképpen nem más, mint azok teljes jelentősége, legalább az a jelentősége, amelyet mi tulajdonítunk nekik. Az életet hiven rajzolni! Ez az én szent nagy passzióm és nincs a világon más csodás misztérium, mint maga az élet keletkezésének a misztériuma, mely úgy az élő lények mélyén, mint a tárgyak bensejében ki-fejlődik. Ha az én fametszetemben élet lüktet, akkor meg vagyok elégedve, mert életet nem-zettem.

Hyacinthe megvetően felbiggyesztett ajkai a termékenység iránt való undorodásának adtak kifejezést. No hiszen, az új élet nemzése ugyancsak nem valami nagy dolog; életet nemzeni mindenki tud. Ami valóban ritka és választékos manap, az csupán a nemi jellegtől teljesen elvonatkozó eszme, mely önmagának köszöni lételetét.

Ő meg is akarta ezt magyarázni, de aztán belezavarodott abba a Norvégiából magával hozott meggyőződésbe, hogy Franciaország irodalma és művészete hanyatlásnak és pangásnak indult, mert a termeléssel való visszaélés és a termelés módjának aljas volta megölte a művészetet.

- Nyilvánvaló tény, - következtette ebből Ferencz vidáman - hogy ha valaki semmit se tesz, már akkor ez nagy tehetségről tanuskodik.

Péter és Mária némán hallgatták és nézték a vendégeket; mindakettőjüket feszélyezte e rendesen olyan komoly és békés terembe betoppant invázió idegenszerű furcsasága.

A kis hercegné Péter iránt a legnagyobb szívélyességet tanusította és a fiatal leányhoz közeledve, lelkesedéssel megcsodálta himzésének bámulatos finom munkáját. És nem akart távozni anélkül, hogy Vilmosnak egy autogrammját ne vinné magával az emlékkönyvében, melyet hintójában felejtett és melyért Hyacintheot leküldte. A fiatal báró látszólagos kedvetlenséggel engedelmeskedett, mert mind a ketten beleuntak már egymásba; de Rosemonde addig, amíg valami új szeszélye nem akad, azzal mulatott, hogy Hyacintheot terrorizálta. Midőn végre távozott, kijelentve a mesternek, hogy a mai nap örökké emlékezetes marad előtte, mindnyájukat mosolyra derítette, azt mondván:

- Ah, a fiatal urak ismerték Hyacintheot az iskolából. Ugy-e, hogy jó fiu, sőt még kedves gyerek is lehetne, ha úgy viselkednék, mint minden más ember.

Ugyaneznap Jansen és Bache Vilmostal töltötték az estét. A neuillyi bizalmas összejövetelnek most Montmartreben volt folytatásuk egyszer hetenkint. Ezeken a napokon Péter késő este ment csak haza és vége-hossza nem szakadt a beszélgetésnek az éjjeli álomba borult, gázlángoktól csillogó Párisra nyíló dolgozó-teremben. Miután a két asszony, meg a fiuk visszavonultak szobáikba és lefeküdtek, Morin is megérkezett, de mint rendesen csak tízóra tájt, mert a tanítványok írásbeli dolgozatainak kijavítása, ez a száraz, érdektelen, pedagógus foglalkozás, mely néha éjszakáit vette igénybe, késő estig otthon tartotta.

- Oh, hisz az egy örült teremtés, - kiáltott föl Jansen, amidőn Vilmos elbeszélte neki a hercegné mai látogatását. - Midőn összeszűrtem vele a levelet, egy perczig azt reméltem, hogy szent ügyünk céljaira fogom őt fölhasználhatni. Olyan buzgó hívőnek, olyan merész fölléptű asszonynak látszott. Az ám! De ő csak egyike a leghóbortosabb nőknek, aki mindig az új meg új idegizgató emóciókat hajhászsa.

Biborra gyult arczczal ez egyszer kilépett szokott fagyos hidegségéből és abból a rejtelmes titokzatosságból, melybe burkolódzni szokott. Valószínűleg fájt neki a szakítása ezzel a szeszélyes asszonykával, kit hajdan az anarkia kis királynőjének nevezett és akinek óriási vagyona, meg számos vegyes összeköttetései a propaganda és a győzelem mindenható eszközei lehettek volna.

- Azt bizonyára tudják. - folytatta kissé lecsillapulva, - hogy a palotájának kirablása és bemocskolása a rendőrség műve...

- Igen, a hercegné mondta ezt nekem. De én nem hiszem. Ha Bergaz annak a befolyása alatt cselekedte volna meg gaztettét, akkor őt a többiekkel együtt börtönbe vetették volna, mint ahogy egy ízben Raphannel azokkal együtt került hurokra, akiket elárult. Meg aztán ismertem én Bergazt.

A hangja elkomorult és nagyon haragos mozdulattal folytatta:

- Igaz, felfoghatom a revindikációt, sőt még a törvényesen megengedett erőszakos visszatartást is. De a lopással, a cinikus lopással, amely csupán az élvezet kedvéért lop, azzal sehogy sem tudok megbarátkozni. Abbeli büszke reményem, hogy végre igazságos és jobb társadalmunk lesz, megrendült bennem. Ez a betörés szerfelett elkeserített.

Jansen ajkai körül felvillant újra rejtelmes mosolya, mely olyan metsző volt, mint a tör.

- Eh, terepere, az atavizmus, a nevelés és a vallás mögöttünk lévő századai ellentmondanak egymásnak. Egyszer csak erőszakkal fog kelleni visszahódítani azt, amit jószántukból nem akarnak visszaadni... Engem csak az bosszant, hogy Bergaz ezt a pillanatot választotta ép arra, hogy személyét áruba bocsássa. Egy ügyesen inszcenált komédia volt ez a lopás, egy szónoki effektus, melyet a közvándló rendezett, aki Salvat lefejeztetését fogja követelni.

Ő makacsul ragaszkodott a saját magyarázatához a rendőrség elleni gyűlöletében, meg tán Bergazzal való összeszólalkozása következtében, mivel azelőtt érintkezett. A hazátlan bujdosó egzisztenciája, mely egész Európán végigsétáltatta véres álmait, kifürkészhetetlen volt. És Vilmos abbahagyta a vitatkozást és csak annyit mondott:

- Oh ez a szegény nyomorult Salvat; minden összeesküszik ellene, minden rázudul... Nem is képzelhetik, kedves barátaim, hogy milyen fokozódó haraggal tölt el az ő esete. Az igazságról, meg a jogról alkotott összes fogalmain föllázadnak ez ellen és minden új nap új eseményei fokozzák kétségbeesésemet... Igaz, hogy ő fanatikus bolond, de mennyi enyhítő körülmény szól mellette, hisz alapjában ő csupán egy pályatévesztett vértanu. És ime, most kijelölt áldozat, akinek egy nép összes bűneit rójják föl és aki valamennyiünkért lakol.

Bache meg Morin a fejükkel bólintgattak, de nem válaszoltak. Ők ketten az anarkiától való irtózást vallották. Morin teljesen megfélelkezett arról, hogy az ő első mestere, Proudhon adta ki a jelszót, sőt majdnem magát az elvet is hirdette. Csakis a maga új istenéről, Comte Ágost-ról emlékezett meg és vele együtt a tudományok szép hierarkikus világrendjébe gubózkodt bele és készségesen belenyugodott abba, hogy a nép fölött ama nap virradtaig egy jó zsarnok uralkodjék, amidőn a művelt, fölvilágosodott és megbékült nemzetek méltók lesznek a boldogságra.

Ami pedig Bacheot illeti, a lényében rejlő misztikus, öreg humanitáriust mélyen megsértette a liberalista elmélet egyénítő, száraz ridegsége; ő szeliden vállat vont és azt mondotta, hogy a jelen szocialista-kérdés egyetlen lehetséges megoldása Fourier tanában található, aki örökre megállapította a jövőt, amennyiben a tehetség, a munka és a tőke szövetkezését állította föl elvül. De úgy az egyik, mint a másik haragudott a polgári köztársaságra, mely oly lassu a reform művében és arra a meggyőződésre jutva, hogy az ő eszméikből gunyt üznek és hogy minden rosszabbra fordult, abban az egyben végre egyetértettek, hogy ismételten boszankodtak amaz ocsmány módon, melylyel az ellenséges Salvatot mindenáron eszközül iparkodnak használni arra, hogy ők jussanak kormányra.

- Ha meggondolom, hogy most már közel három hét óta van nálunk miniszterválság, - szólalt meg Bache. - Valamennyi éhes ambíció a maga teljes meztelenségében leplezetlenül tárult fel; valósággal undorító látvány! Olvasták a reggeli lapokban, hogy az elnöknek arra kellett fanyalodnia, hogy Vignont hívassa magához?

- Oh a lapok, - mormogta Morin unottan, - nem is olvasom már a lapokat. Minek is? Olyan rosszul szerkesztik és valamennyien hazudnak.

A miniszterválság tényleg sokáig elhúzódott. A köztársasági elnök igen korrektül járt el, és ama parlamenti ülésen, melyen a Barroux-minisztérium megbukott, a győztes Vignont hívatta magához, hogy megbizsa őt az új kabinet megalakításával. Ez igen könnyü dolognak látszott,

mely aligha fog egy-két napot igénybevenni, mert már hónapok óta emlegették amaz elvtársak neveit, kiket a radikális párt vezére hatalomra fog juttatni. De időközben mindenféle kellemetlenségek keletkeztek. Vignon vagy tíz napig megoldhatatlan akadályokkal küzdött, úgy hogy beleunva a harciba, abbeli félelmében, hogy a jövőre való tekintettel lejárja magát, ha makacsul ragaszkodik a kabinetalakításhoz, kénytelen volt jelentést tenni az elnöknek, hogy lemond a megbízatásról.

Az elnök azonnal magához hivatott néhány más képviselőt és addig-addig informálódott és kérdezősködött, míg végre akadt egy, akinek mersze volt, hogy szintén megkísérelje a dolgot. Ekkor aztán ugyanazok a tünetek ismétlődtek; eleinte összeállítottak egy névsort, melyről azt hitték, hogy néhány óra lefolyása alatt véglegesíthetik; aztán beállt a huzavona, a habozás, a halasztás, a lassu paralízis, mely végre teljes kudarcra vezetett. Ugy látszott, mintha ugyanaz a titkos aknamunka, amely Vignonnak útját állottá, hatalmas és titokzatos munkáját újra megkezdene; mintha láthatatlan czinkostársak egész nagy bandája azon fáradoznék, hogy valami eddig ismeretlen, titkos érdekek szolgálatában dugába döntsék a megkísérelt kombinációkat. Mindenünnen ezer meg ezer legyőzhetetlen akadály ütötte föl a fejét; az irigy marakodások, inkompatibilitások és fogyatkozások gombamódra szaporodtak, amiket szakavatott kezek teremtettek a homályban minden képzelhető erkölcsi és anyagi presszió segítségével, a fenyegetések, ígéretek, a szenvedélyek lánggrasztálása révén.

Végre a csávéba jutott elnök nagy megszorultságában újfent Vignonért küldött, aki most már egy majdnem teljes listával a zsebében állított be hozzá és biztosnak vélte magát abban, hogy a legközelebbi negyvennyolc óra lefolyása alatt sikerül neki a kabinet megalakítása.

- Még most sincs ám vége, - szólalt meg újra Bache, - jól értesült forrásból hallottam, hogy Vignon másodszor is kudarcot fog vallani... Engem senki el nem térít abbeli meggyőződésemtől, hogy Duvillardnak a bandája áll a makinációk élén. Hogy kinek az érdekében, azt persze nem tudom. De legyenek meggyőződve róla, első sorban arról van szó, hogy az afrikai vasutak ügyét szépen elsimítsák. Ha nem volna Montferrand maga is kompromittálva ebben az ügyben, én ebben az ő furfangos csínyét szimatolnám. Megfigyelték-e önök azt, hogy a Globe, amely egy napról a másikra elejtette Barroux-t, majdnem mindennap a legtisztelteljesebb rokonszenv hangján emlegeti Montferrandot.

- Ez komoly jel, mert Fonséguenek nem szokása, hogy ilyen nagy kegyelettel állítsa talpra a legyőzötteket... Különböztet mit is várhatunk ettől az ocsmány parlamentiől? Bizonyosan valami piszkos aljasság van ott újra készülében.

- És milyen nagy barom ez a Mége, - jegyezte meg Morin, - hogy minden pártnak a dolgát nyélbe üti, csak a saját magáét nem. Milyen sült bolond ez az ember, azzal a rögeszméjével, miszerint ha egymásután lejárhatja az összes kabineteket, végre majd olyan kabinet jut sorra, amelynek ő lesz az elnöke.

Mége neve említésére mindnyájan zugolódva szólaltak fel, mert a közös gyűlésben egygyéolvadtak. Bache, aki pedig nem egy tekintetben ugyanazokat a nézeteket vallotta, mint az állami kollektívizmusnak apostola, mindegyik szónoklatát, minden cselekedetét könnyörtelen szigorúsággal bírálta. Ez volt mindnyájuk jellemző szenvedélye, hogy néha igazságosak voltak olyan emberekkel szemben, akik egyetlen egy nézetüket se osztották; holott a nagy, megbocsáthatatlan vétek az volt csupán, ha valaki körülbelül úgy gondolkozott, mint ők maguk, de nem értett velők egyet minden tekintetben.

A vita tovább folyt; egymással szembeállították a különböző rendszereket; a politikáról a sajtóra vitték a társalgást és mindnyájan szenvedélyesen felháborodtak Sagnier leleplezésein, akinek lapja nap-nap után valóságos kanálisként ontotta a botrányok büzös, iszapos hullámain.

Vilmos, aki szokásához hiven fel és alá járkált a szobában, egy pillanatra felocsudott szomorú merengéséből és szintén felkiáltott:

- Oh édes Istenem, be piszkos egy munkát végez ez a Sagnier! Maholnap nem lesz Párisban senki és semmi, amit meg nem hurczolt volna. Nem híresztelte-e tegnap, hogy mikor Salvatot a boulognei erdőben nyakoncsípték, álkulcsokat meg a járókelőktől elsinkofált bugyillárisokat leltek a zsebében. Mindig csak Salvat! Salvat hosszú czikkek kifogyhatatlan tárgya, ő az afrikai vasutak ügyében kompromittált nagy urak bűnbakja. Salvat ügye a csatatér, amelyen miniszterek buknak és burjánóznak fel. Mindnyájan kiaknázzák, mindnyájan fojtogatják szegényt.

Ez volt ma éjjel is a szánalom és a méltatlankodás feljajduló sikolya, melylyel a jóbarátok elváltak. Péter háttal fordulva az üvegfalnak, mely Páris szikrákat szóró végtelenségére nyílt, órák hosszáig hallgatta őket anélkül, hogy szóra nyitotta volna az ajkát. Ő még mindig rabja volt lelke emésztő kételyeinek, benső küzdelmének és az ő kinjainak sem megoldást, sem enyhülést nem hozott ez a sok ellentmondó vélemény, melyek csak abban az egyben értettek egyet, hogy a régi társadalmat örök megsemmisülésre kárhoztatják, anélkül, hogy egy közös testvéri igyekekvéssel fel tudnák újra építeni a jog és az igazság jövődöbeli világát.

Maga ez az éjhomályu Páris, mely olyan csillagos, mint egy nyári éjszaka, szintén egy nagy, megoldhatatlan rejtély, egy fekete káosz, villanyos fényű csillagoktól szikrázó sötét hamu, melyből a jövő hajnalpirja fog felhasadni. Vajjon micsoda jövőt hord a maga méhében az egész világ számára; vajjon a boldogság és az üdv milyen döntő ígéje fog ennek a hajnalnak felhasadtával szerteröppenni a világ négy tája felé?

Midőn végre Péter is bucsuzott, Vilmos mindkét kezét a vállára tette és hosszasan a szemébe nézett. Hangja mélyén könyes megilletődés reszketett.

- Szegény kis öcsém, te is szenvedsz, látom nagyon jól, látom már néhány nap óta. De te ám ura vagy szenvedéseidnek; mert a tusa benned folyik csupán és te ma győzedelmeskedhetsz önmagadon, holott a világot nem lehet ám legyőzni, ha annak az igaztalansága és rosszasága okozza a szenvedésünket. Menj, menj, légy bátor és erős; cselekedjél legjobb belátásod szerint, még könyes fájdalmaid közepette is és a lelked mindig nyugodt lesz.

Midőn Péter ez éjjel egyedül maradt a maga neuillyi házikójában, melyben szülőinek szelleme már nem kísértettek, egy utolsó nagy lelki küzdelem tartotta őt sokáig ébren. Soha még nem undorodott meg ennyire élte nagy hazugságától, ettől a papi pályától, mely nála pusztá tette-téssé vált, ettől a csuhától, melynek álarcaként való viselésébe belenyugodott. Mindaz, amit az imént a fivérénel hallott és látott, az emberiség egyik részének társadalmi nyomora, a másik rész hiábavaló örült agitációja egy jobb emberiség szükséges voltának tudata, mely ez ellentmondásokból jegeczesednék ki, mindez megérezte vele mélyebben, mint valaha, hogy az embernek egy természetes életre van szüksége, melyet normális módon él végig Isten fényes napja alatt. Valahányszor eszébe jutott a hosszú nyomasztó álom, amit álmodott, a szent pap zárkózott remeteélete, melyet élt, holott szíve mélyén már rég nem volt pap, szégyenkező röstelkedés fogta el és lelkiismerete megzavarodott, hogy ilyen sokáig hazudott. Végkép arra határozta magát, hogy nem hazudik tovább még abból a könyörületből se, hogy másoknak az isteni illuziót megszerezze.

De viszont szívszagató fájdalom az, hogy le kell vetnie ezt a papi ruhát, melyről úgy érzi, hogy a testéhez tapadt és minő gyötrő tudat az, hogy ha le is veti, örökké megsebzett, tehetetlen, kiszáradt beteg ember marad és soha se válhatik belőle olyan ember, mint a többi.

E rettenetes éjszakán az volt lelkének iszonyu gyötrelme, vajjon visszafogadja-e őt még az élet, vajjon nem bélyegezte-e őt meg azért, hogy örökké ki legyen közösítve belőle? Ugy érezte, mintha papi fogadalma bélyegző vasként égetné a testét. Minek öltözködnék úgy, mint

a többi ember, ha belőle már soha többé férfi nem lehet? Eddig mindig olyan ügyetlen, olyan félszeg, olyan álmodozó volt, annyira beleélte magát lemondásának és földöntuli álmainak világába. Saját tehetetlenségétől való retteget oly rémülettel töltötte el a lelkét, hogy majd megbénította minden tagját. Mikor végre mégis elhatározta magát, pusztán kötelességből tette, de a félelem tovább is gyötörte. Másnap, midőn Péter visszatért Montmartreba, sötét nadrágot vett magára. A nagymama meg a három fiu a meglepetés egy kiszalajtott szavával vagy tekintetével se hozták őt zavarba. Hát nem valami természetes dolog-e ez? Szokott nyugodt arczkifejezésükkel fogadták, mint minden más nap, sőt valamivel szívélyesebben, hogy az első elfogultságot némileg eloszlassák. De Vilmos elmosolyodott, mert e metamorfózisban a saját művét látta. A gyógyulás bekövetkezik - úgy, ahogy ő remélte - nála, az ő révén, a nap sugaras verőfényében, az élet hullámvázában, mely a széles üvegfalon át beárad.

Mária is fölvetette a szemét és Péterre nézett. Ő neki fogalma sem volt róla, hogy az ő egyszeri kérdése: »Miért nem veti le?« milyen gyötörő kinokat okozott Péternek. Ő egyszerűen sokkal kényelmesebbnek tartotta, ha munkánál leveti a ruháját.

- Jőjjön csak ide, Péter, nézze meg maga is. Ép amikor maga jött, abban gyönyörködtem, hogy el-elnézegettem azokat a Páris fölött sötét ostorként karikában gyűrődő füstoszlopokat, amelyeket a szél kelet felé hajt. Azt hinné az ember, hogy az valami hajóraj, valami megszámlálhatatlan flotta, melyet a nap biborba von. Igen, igen, aranyhajók, aranyhajók ezrei, melyek Páris oczeánjából indulnak ki, hogy oktassák és békével boldogítsák a világot.

V.

Két nap múlva Péter teljesen megszokta már az új viseletet és már rá se gondolt, midőn egy szép reggelen, Montmartreba menet, Rose abbéval találkozott a Sacré Coeur-bazilika előtt.

Az öreg pap eleinte megbökkent és alig ismert rá ebben a megváltozott külsőben; aztán megfogta mind a két kezét és hosszasan nézett a szemébe. Végre könybe borult mindkét szeme és halkán suttogetta:

- Oh én édes fiam, hát csakugyan belesülyedt abba a szörnyű lelki nyomoruságba, amelytől magát féltettem? Nem akartam szóba hozni, de éreztem, hogy az Isten kiköltözött a maga szívéből, fiam. Oh Istenem, Istenem, ennél fájóbb seb nem eshetett a szívemen.

Reszketve vezette őt egy félreeső helyre, mintegy el akarta őt rejteni az elvétve arra vetődő járó-kelők szeme elől; itt aztán elhagyta őt az ereje és lerogyott egy téglahalomra, melyet egy nagy telek magasra nőtt pázsitján ott felejtettek.

Szerető jó öreg barátjának ez őszinte igaz bánata sokkal jobban fájt Péter lelkének, mint fájtak volna a legszenvedélyesebb szemrehányások, a legdörgeelmesebb anatémák. Az ő szeme is könnybelábadt e találkozás váratlan és előre nem látott gyötrelmétől, melyre különben előbb-utóbb számíthatott.

Ezzel a szent emberrel való szakítás, kinek oly hosszú ideig osztotta volt irgalomteli álmát és ama reményét, hogy szívjósággal meg lehet váltani a világ üdvét, olyan fájdalom volt, melyben vérük legjobb cseppjei ömlöttek ki.

Annyi mennyei illúzió, annyi elszánt küzdelem; annyi közös lemondás és közös bűnbocsánat kapcsa fűzik őket egymáshoz, amelyre ama forró óhajításuk ösztökélte őket, hogy siettessék a jövő boldogság aratását. És ime, most elválnak; ő, a fiatalember, visszatér az életbe és magára hagyja az aggastyánt, hogy egyedül járjon az álom és a hiábavaló remény járatlan virányain.

Most Péter szorongatta öreg barátjának mindkét kezét és könyes szemekkel panaszkolta el buját.

- Oh édes barátom, édes jó apám, ön az egyetlen, akit siratok ebben az iszonyu lelki gyötrelemben, melyből im kikerültem. Azt hittem, hogy kigyógyultam belőle és ime, szegény szívem majd meghasad pusztán csak a találkozás fájdalomától; kérem, ne sirjon miattam, ne vesse szememre, amit tettem. Ennek így kellett lennie, ha kikértem volna a tanácsát, ön is ezt tanácsolta volna, hogy jobb, ha nem vagyok pap, semhogy hitetlen, becstelen pap maradjak.

- Igaz, igaz, - rebegte Rose abbé szeliden, - sejtettem, hogy magának nincs már Istenbe vetett hite és a maga nagyon szent élete, a maga szigorú önsanyargatása, melynek álarcza alatt oly iszonyu kétségbeesést sejtettem, szerfölött nyugtalanított. Oh, hány órát töltöttem hajdan azzal, hogy háborgó lelkét csillapítottam. Meg kell, hogy hallgasson még most is, meg kell, hogy magát mentsem - - - Sajnos, én nem vagyok eléggé tudós teológus, hogy magával vitatkozzam, hogy magát a dogmák és az írás szent nevében visszatérítsem. De a felebaráti könyörület, egyedül csak e könyörület nevében gondolja meg barátom a dolgot és térjen vissza újra a vigasztalás és a remény szent hivatásához.

Péter szintén leült melléje ez elhagyatott, ember nem járta kis zugban a bazilika lábainál és tűzbejött.

- A könyörület! A könyörület! Hisz ép a könyörület hiábavalóságáról és kikerülhetetlen kudarczáról való szent meggyőződésemmel ölte meg bennem végleg a papot. Hogy hiheti azt

még mindig, hogy az alamizna-osztogatással be lehet érni, miután az ön egész élete azzal telt el, hogy adott, egyre adott, anélkül, hogy ezzel mások részéről, meg önnönmagának csak mást is aratott volna, mint azt, hogy az igaztalan nyomor mindig állandóan megmaradt, sőt még nyomasztóbbá lett, anélkül, hogy valaha meg tudta volna állapítani azt a napot, amidőn vége szakad ennek a rémítő iszonyatnak? Ön erre, úgy-e, azt mondja, hogy a halál után jön a jutalom, hogy a mennyországban lesz igazságszolgáltatás. - Oh nem, ez nem igazságszolgáltatás, ez ámitás, mely a világot évszázadok óta bolondítja.

Aztán eszébe juttatta a Charonne városrészben folytatott életüket, midőn együtt szedegették föl az utcáról a hajléktalan kisdedeket, midőn a nyomorult odvakban lakó szülőket támogatták, szóval azt az egész bámulatraméltó erő kifejtést, melynek eredménye Rose abbéra nézve az volt, hogy feljebbvalótól szigorú dorgálást kapott, az ő szeretett szegényeitől messze száműzték, azzal a fenyegetéssel, hogy sokkal szigorúbb büntetést mérnének rája, ha netalán újból kompromittálni kezdené a katolikus vallást, vaktában osztogatott ok nélküli és célztalan alamiznáival. Most pedig szigorú felügyelet alatt álló, gyanús szemmel nézett plébános léte nem csapnak-e össze feje fölött a folyton növekvő nyomor hullámai; nem tudja-e, hogy soha eleget nem adhat; soha, még ha milliók felett rendelkeznek is; legfeljebb csak megtudná hosszabbítani a szegény emberek haldoklását, akiknek ha ma van is mit enniük, de holnap már nem lesz? Nem; ő tehetetlen a nyomorral szemben; az a seb, amelyről azt hiszi, hogy most kötöztette, ugyanabban a pillanatban ezer más helyütt felfakad újra, míg ez a fekély végre elborítja és megöli majd a társadalom egész testét. De az agg pap, aki galambbász fejével bólogatva, lázas remegéssel hallgatta, egyre azt rebegette csak:

- Nem baj, fiam, nem baj! Azért mégis szükséges, hogy adjunk, mindig adjunk, és bárhogy legyen is, örökké csak adjunk... Más öröme nincs az embernek a világon. Ha a dogmák ellenére vannak, hát ragaszkodjék az Evangéliumhoz és ne valljon semmi mást, csak azt az egyet, hogy a könyörület és az irgalmasság révén üdvözülünk.

Erre Péter fölháborodott és megfélekedezett róla, hogy egy igen együgyű elméjű, egyszerű emberrel áll szemben, akinek egész lény csupa jósa és szeretet, de aki nem tudja követni eszméinek röptét.

- Már azt tapasztaltuk, hogy az emberiség üdvé nem a könyörületben keresendő, ezentúl már csupán az igazság lehet az üdvözítő. Ez ama hangosan felzúgó kiáltás, mely lassanként mind hatalmasabbá válva, valamennyi nemzet ajkáról fölfakad. Most már körülbelül kétezer esztendeje annak, hogy az evangélium hazugságban maradt; Jézus nem váltott meg semmit, az emberiség szenvedése ép oly igaztalan, ép oly szörnyű, mint azelőtt. Az Evangélium most már csupán egy megdöntött törvénykönyv, melyből a társadalomra legfeljebb zavaró és ártalmas fogalmak hármlanak. Ettől végleg meg kell szabadulnunk.

Ez volt Péter végleges meggyőződése. Minő furcsa tévedés volt az, hogy társadalmi törvényhozónak azt a Jézust választották, aki egészen más társadalomban, más világrészben, más korban élt. Még ha semmi mást nem akarnának megtartani az ő erkölcsi törvényeiből, meg az ő tanaiból, mint azt, ami bennük emberi és örök, még akkor is óriási veszedelmet rejt magában a változhatatlan elveknek minden idők és korok társadalmára való szigorú alkalmazása. Mert ha szigorúan akarnánk ragaszkodni az evangéliumhoz, egyetlen társadalom se állhatna fenn.

Jézus minden társadalmi rendnek, minden munkának, minden életnek a lerombolója, a megölkője volt. Ő tagadta az asszonyt és a földet, az örök természetet és a lények örök termékenységét. Akkor aztán jött a katholicizmus és fölépítette rajta az elnyomatás és borzalom rettenetes épületét. Az eredendő bűn az a rettenetes öröklés, mely minden teremtménynél meg-megújul és mely nem ismeri el a tudomány, a nevelés, a körülmények és a környezet nemesítő és javító hatását.

Alig van annál pesszimistább felfogás, mint ha az embert eleve, születésétől fogva szőröstől-bőröstől az ördögnek szánt teremtésnek tekintjük, aki önmagával való, mindhalálíg tartó tusára van kárhoztatva. Még pedig dőre, lehetetlen tusára, mert az egész embert meg kellene változtatni, meg kellene ölni a testét, meg a lelkét; mindegyik szenvedélyében meg kellene fojtani egy bűnös ösztön csiráját; üldözni kellene az ördögöt a vizek, a hegyek, az erdők mélységes mélyéig, hogy a világ életnedvével együtt örökre kiirtsuk. Mihelyt így fogjuk föl az életet, a föld egyetlenegy óriási nagy bünbarlang, a kísértések és szenvedések pokla, melyen végig kell kinlódnunk, hogy megérdemeljük a mennyországot. A szigorú rendőri szisztéma, a föltétlen zsarnokság pompás eszköze a halál eme vallása, melyet csupán a könyörület eszméje tudott türhetővé tenni, de melyet az igazság szükséges volta erőszakkal fog elsodorni.

A szegény ember, a nyomoruságos, bolonddá-tartott Bárgyu János, aki nem hisz többé a paradicsomban, azt akarja, hogy mindenki ezen a világon lelje meg a jutalmát; az örökösen megújuló élet ismét a mi jótevő Istenünké válik; a munka és az érzéki inger ismét mint a világ törvényei szerepelnek; az éltet szülő asszony újra az őt megillető tiszteletben részesül;... a pokol rémeinek dőre lidércnyomása helyt ad az örökké új éltet szerző, dicső, diadalmas természetnek. Az evangélium gyönyörű álmát elsőpri a világos, józan latin ész, a modern tudományra való támaszkodás.

- Tizennyolczszáz esztendeje van már annak, - végezte Péter szavait, hogy a katholicizmus föltartóztatja az emberiséget az igazság és jog felé való haladásában és ez az emberiség csak aznap fogja folytathatni fejlődését, amidőn az evangéliumot megszüntetik és a bölcsek könyveivel egy rangba sorolva azt, nem látják benne többé az abszolút és végleges törvényt.

Rose abbé égnek emelte mind a két kezét.

- Hallgasson, hallgasson, gyermekem, maga Istent káromol. Tudtam, hogy kétely dulja a lelkét, de olyan türelmesnek hittem, oly rátermettnek a szenvedésre, hogy a lemondás és a csendes megnyugvás kibékítik e tanokkal. Az Istenért: mi történt önnel, hogy olyan hirtelen elszakadt az egyház kebelétől? Nem ismerek magára, valami lángoló szenvedély izzik a lelkében, valami legyőzhetetlen erő sodorja magával. Mi történt? Ki változtatta meg ennyire?

Péter meglepetten hallgatta.

- Nem! biztosítom, hogy ugyanaz vagyok, akinek ismert, ez volt a kikerülhetetlen megoldásnak előrelátható eredménye! Ki befolyásolt volna, miután senkisé is lopózkodott bele az én életembe. Milyen új érzélem változtathatott volna meg, ha bármennyire vizsgálom is magamat, nem találok magamban semmi új érzést. Nem ugyanaz vagyok, aki voltam, szakasztott ugyanaz!

De a hangja némi habozásra vallott. Való, igaz-e az, hogy a lelkében semmisse történt? Még egyszer kérdőre vonta önnönmagát, de határozott választ nem kapott kérdésére; nem talált a lelkében semmi újat, határozottan semmit. Csupán egy gyönyörteli ébredés kéje ömlött el a lelkén, végtelen élnivágyás ébredt a szívében; szeretete volna karjait kitérni, hogy a nagyvilág valamennyi teremtményeit a keblére ölelje.

Rose abbé, ámbár sokkal ártatlanabb lelkű volt, semhogy megérthette volna Péter megváltozásának okát, újból a fejét csóválgatta és azt hitte, hogy az ördög vetette ki töreit, hogy Pétert kelepcebe csalja. Az ő drága gyermekének, így nevezte ő Pétert, ez eltévelyedése mélyen lesujtotta. A lelkére beszélt, sőt az a rosszkor jött gondolata támadt, hogy azt tanácsolta Péternek, menne el és gyónna meg Martba püspöknek, mert szegény azt remélte, hogy az ilyen nagytekintélyű főpap csak meg fogja találni a kellő szavakat, amelyekkel az eltévelyedetett visszatéríti igaz hitéhez. De Péter erre azt merte válaszolni, hogy ő már csak azért is elszakadt az egyház kebelétől, mert a hazugság és a zsarnokság egy ilyen művészeivel

találkozott benne, aki a vallást korrumpáló diplomáciává alacsonyítja le és arról álmodik, hogy furfangos ravaszsággal vissza fogja terelni az embereket Istenükhöz. Erre aztán Rosé abbé néma kétségbeesésében nem talált más argumentumot, mint hogy rámutatott a bazilikára, amely előttük nyult fel az égbe óriási, befejezetlen, négyszögű, zömök és nehézkes tömbjével és várta a dómtornyot, mely őt megkoronázza.

- Fiam, ez az Istenháza, a vezeklés, a bűnbánás és az örök bocsánat temploma. Itt mondott misét és most mint hitehagyott esküszegő, mint Istenkáromló szentségtörő akarja elhagyni?

Péter szintén felkelt és az egészséges életerő felpezsdülő lelkesedésével válaszolt:

- Nem úgy, én szabad elhatározásomból hagyom el, mint ahogy az ember egy sötét sirboltból jön ki, hogy a szabad levegőre, a napfényre kerüljön vissza. Isten nem itten lakik, ez csak az észnek, az igazságnak, a jognak arcátlan kihívása; ez csak egy rengeteg épület, melyet a lehetőleg legmagasabbra emeltek, mint az abszurdum erős várát, mely Páris fölött fölmagaslik, e nagy Páris fölött, melyet meggyaláz és fenyeget.

Aztán, midőn látta, hogy az agg plébános szeme ujfent könybe borul, örök szakításuk fájdalma oly mélyen meghatotta, hogy majdnem zokogásba fulva, távozni akart.

- Isten önnel! Isten önnel!

Rosé abbé máris karjaiba zárta, és szeretetteljesen csókolgatta, mint egy eltévelyedett bárányt, mely mindazonáltal a kedvence marad.

- Nem Isten hozzád ez, gyermekem, nem Isten hozzád. Mondja, hogy viszontlátásra, mondja, hogy még találkozni fogunk azoknál, akik éheznek és akik sirnak. Mert hiába hiszi azt, hogy a könnyőreletesség csődöt mondott; nem fogjuk-e mi azért egymást tovább is szeretni a mi szegényeinkben?

Péter három felnőtt testvérfiának jó pajtásául szegődve, néhány leckeóra után megtanulta volt tőlük a biciklizést, hogy reggeli sétáikon velük tarthasson és már két ízben ő is megjárta Máriával a d'Enghien-tó partján elvonuló rosszul kövezett országutat.

Egy reggelen, midőn a fiatal leány föltette magában, hogy Antallal a szt.-germain erdőig mennek, ez utóbbinak az utolsó pillanatban valami el nem halasztható dolga akadt, Mária fölvette volt a kerékpározó öltönyét, fekete bugyogócskáját és ugyanolyan színű kis kabát-káját, mely egy nyersselyemmellénykére nyílt és az áprilisi reggel olyan enyhe és nap-sugaras volt, hogy Mária vidáman kiáltott föl:

- Nem bánom, akkor elmegyünk mi ketten egyedül. Föltétlenül akarom, hogy maga is élvezze azt a nagy örömet, amikor az ember egy szép uton, lombos fák között siklik tova széleseben.

De mivel Péter még nem volt valami nagyon gyakorlott bicikliző, elhatározták, hogy Maison Lafitteig vasúton mennek, azután biciklin indulnak neki az erdőnek, végigkerékpároznak rajta, visszatérnek Saint-Germain felé és ismét vonattal mennek haza.

- Visszajöttök reggelire? - kérdezte Vilmos, ki ezt a kis kirugást a hámból nagyon szívesen látta és mosolyogva nézte fivérét, aki tetőtől-talpig feketében volt, fekete harisnyában, fekete cheviot-nadrágban és kabátban.

- Persze, hogy itthon leszünk - felelt Mária - hisz alig van még nyolcz óra, van időnk elég. Különben ti csak reggelizzetek, majd visszajövünk.

Gyönyörű reggel volt. Péter úgy fogta fel a dolgot, mintha valami jó barátjával volna együtt és ez egész természetesnek tüntette fel ezt a kettesben való kirándulást az enyhe tavaszi verőfényben. A majdnem egyforma öltözet, mely lehetővé tette azt, hogy sokkal fesztelenebbül és szabadabban mozogjanak, nagyban hozzájárult ehhez a derűs pajtáskodáshoz és nyugodt

kedélyességhez. De nagy része volt benne a szabad levegő jótékony üdítő hatásának, a közös testgyakorlat vidámságának, meg annak a jóleső tudat örömének is, hogy az Isten szabad ege alatt, a természet ölen egészségeseknek és szabadoknak érzik magukat. A vonaton maguk ültek egy kupéban és Mária iskolai emlékeire terelte a beszélgetést.

- Barátom, fogalma sincs róla, hogy az intézetben milyen pompás fogósdit játszottunk. Madzagokkal kötöttük össze szoknyáinkat, hogy jobban futhassunk, mert ott még nem mertek bennünket olyan bugyogóban járatni, mint amilyen most van rajtam. Volt ott kiabálás, futkosás, lökdösés, csak úgy lengett a hajunk a szélben és hogy kipirult az arcunk... De ez egy csöppet se hátráltatta a tanulást, sőt ellenkezőleg. Mihelyt visszatértünk a tanterembe, ott is ép úgy megbirkóztunk egymással, mint a szünórában, hogy ki fog legtöbbet tudni és ki lesz a legjobb tanuló az osztályban.

Még most is jóízűt nevetett ez emlékeknek, Péter pedig elcsodálkozva bámult rá, oly rózsásnak, oly üdének és egészségesnek tűnt fel neki ez a szép fiatal arc a kerek kis fekete nemezkalap alatt, melyet egy ezüsttű erősített sűrű kontyához.

Gyönyörű barna hajának magasra fésült fonadécai szabadon hagyták habfehér hattyunyakát, mely olyan friss és üde volt, akár egy gyermeké.

Soha nem érezte Péter, hogy minő ruganyos és hajlékony ez a leány tagjainak izmosságában; telt csipői és duzzadó keble elbűvölő bájosságot és karcsúságot kölcsönöztek neki. Mikor ilyen jókedvűen nevetett, szemében izzott az életöröm, és arcának alsó fele, kissé erősen ki-fejlett álla és ajka végtelen jószág kifejezését nyerte.

- Oh, éljen a nadrág! Éljen a nadrág! - folytatta Mária tréfásan. Ha elgondolom, hogy vannak mégis asszonyok, akik a bicikli-viseletben is makacsul ragaszkodnak a szoknyához.

Midőn Péter erre minden széptevés szándéka nélkül csupán a tényállást konstatálandó, kijelentette, hogy ez a férfikosztüm pompásan illik neki, Mária azt válaszolta:

- Oh, én erre nem számítok... Én nem vagyok szép, én csak jó egészségnek örvendek. De mondja, kérem, érti-e ön azt, mikor a nőknek ez az egyetlen alkalmuk nyílik, hogy kényelemben vessék magukat, repüljenek, mint a madár és hogy a lábaik végre kiszabaduljanak a szoknya bilincsetől, hát vonakodnak tőle? Ha azt hiszik, hogy rövid iskoláslányos szoknyáikkal szebben festenek, akkor csalódnak. Ami pedig a szemérmeset illeti, hát azt hiszem, még mindig szívesebben mutatom a lábszáraimat, mint a vállaimat.

Pajkos, dévaj lelkesedéssel folytatta:

- Meg aztán, ki gondol erre, amikor biciklizik? Csak a nadrág az ideális öltöny, a szoknya pogány találmány.

Most Mária Péterre nézett és e pillanatban meglepetten tapasztalta azt a rendkívüli változást, amely egész lényén végbement ama nap óta, amidőn először látta volt hosszú papi csuhájában, lelki gyötrelemtől dult holthálvány lesóványodott arczával, melynek mögötte érezni lehetett a lelki megsemmisülés szomorúságát, a sirbolt néma ürességét, melyből a vihar még a hamvakat is elsodorta. Most pedig csodás föltámadást tapasztalt rajta; arcza földerült, magas homlokán új remény nyugodt békéje honolt, míg a szeme és az ajka lassankint visszanyerték bizalomteljes gyöngédségüket a szeretet, az odaadás, az élet után való örökös szomjas epedésben.

Egész megjelenésén semmise árulta el a papot, csupán a lassankint kopaszságát vesztő tonsura helyén kissé rövidebbre nőtt hajfürtök.

- Miért néz úgy rám? - kérde Péter.

Mária egész nyíltan válaszolt.

- Azt nézem, hogy magának is milyen jót tesz a szabad levegő, meg a rendszeres munka. Mennyire jobban tetszik maga nekem így, ahogy most van... Olyan rossz színben volt. Mindig azt hittem, hogy beteg.

- Az voltam, - válaszolt Péter egyszerűen.

A vonat Maison Lafitteben megállt. Leszállottak és azonnal az erdőnek vették utjukat. Ez az erdei ut lejtősen emelkedik Maison Lafitte kapujáig és hetivásár napján sok szekér fordul meg rajta.

- Én megyek előre, ugy-e jó lesz, - szólalt meg Mária vidáman, - hisz maga úgy is fél még a kocsiktól?

Mária elébe került és karcsu alakja egyenesen ülte meg a bicziklinyerget; időről-időre mosolyogva fordult hátra, hogy megnézzze, vajjon Péter nyomon követi-e? Valahányszor kocsi mellett siklottak el, mindig megnyugtatta Pétert azzal, hogy földicsérte a kerékpárjai kitűnő voltát, mert mind a kettő a Grandidier-gyárból való volt. »Lisette« kerékpár volt mind a kettő, abból a népszerű mintagyártmányból, amelynek tökéletesítésén maga Tamás is dolgozott, és melyet a Bon-Marché áruház kétszázötven frankjával adott el. Lehet, hogy kissé nehézségeknek és esetleneknek látszottak, de rendkívüli tömörségük, nagy ellentállási képességük előnyösen különböztették meg a többiektől. Mennyire örült neki, hogy ezen a szép verőfényes reggelen kimehet az erdőbe.

- Igazi jó kerékpárok, melyek hosszabb utra alkalmasak, - szokta mondani Mária. - Im, itt az erdő. Most már véget ér a hegynek fölfelé vezető lejtős útja. Majd meglátja, milyen gyönyörű faszorok vezetnek itt keresztül-kasul; úgy megy rajta a kerék, akár a bársonyon.

Péter most melléje került és egymás oldalán gördültek tova egyforma szabályos röpdélssel a nyílegyenes uton a magas fák fenséges kettős függönyfala közepette és olyan bizalmasan beszélgettek, mint két jóbarát.

- No, most már belátja, hogy a tanítványa még becsületére fog válni?

- Nem kételkedem benne. Maga pompásan üli meg a bicziklit; sőt maholnap tulatesz rajtam is, mert az ilyenféle sportban egy nő sohase ér fel egy férfival. De azért a bicikli mégis nagyszerű iskola a nőkre nézve.

- Mennyiben?

- Óh, nekem erre vonatkozólag egészen új nézeteim vannak.

- Ha én nekem valamikor lányom lesz, már tíz éves korában bicziklire ültetném, hogy tanulja meg, mikép kell magát viselnie az életben.

- Tapasztalati nevelés!

- Hát magától értetődik. Nézze csak meg azokat a nagy lányokat, akiket az anyjuk szoknyában nevel.

Mindentől elrettentik őket, megtiltják az önálló iniciatívát; nem edzik sem az akaratukat, sem az ítéletüket, úgy hogy jóformán a kocsin se mernek végigmenni, mert az a gondolat bénítja még a merszüket, hogy holmi akadály találná utjukat állani... Ültesse ám a lányt kicsikorában bicziklire és eressze ki az országútra; akkor bezzeg ki kell nyitni a szemét, hogy lássa és kikerülje az útszéli köveket, hogy kellő időben és a helyes irányban forduljon egyet, ha az ut kanyarodik. Robogva közeledik egy kocsi, valami veszedelem fenyegeti és neki rögtön el kell magát határoznia, erős, szilárd és biztos kézzel kell kormányoznia a gépét. Nem szakadatlan edzése-e ez az akaratnak, pompás gyakorlati tanfolyama-e a védelemnek és a magaviseletnek?

Péter elnevette magát.

- Kelleténél is egészségesebbek volnának akkor mindnyájan.

- Óh ez magától értetődik, hogy jól kell érezni magunkat; első sorban az szükséges, hogy az ember egészséges legyen, ha jó és boldog akar lenni. De én úgy érzem, hogy azok a nők, akik kikerülnek a köveket utjakban és kellő időben fordulnak jobbra-balra az országuton, a társadalmi és érzelmi életben is lefoglalják tudni küzdeni a nehézségeket és nyílt látókörű, becsületes és szolid értelemmel fognak mindenkor a lehető leghelyesebben cselekedni.

- Tehát a bicikli nem más, mint a nőemancipáció főtényezője?

- Miért ne? Ez ugyan furcsának tűnik fel és mégis, lássa, milyen nagy haladást köszönhetünk neki már eddig is: először is a nadrág általános divatját, amely felszabadítja a lábunkat, aztán a közös kirándulásokat, amelyek mindkét nembeli egyéneket egyenlővé teszik és összetársítják; az asszony és a gyerekek mindenüvé követhetik a családapát s a jó pártások, mint például mi ketten, erdőn-mezőn végigszáguldhathatnak együtt, anélkül, hogy bárki is megütközödne rajta. Különösen pedig abban áll a nagy haladás fontossága, hogy a szabad természetben megfürdik az ember levegőben és napsugárban; visszatérünk a mi közös anyánkhoz, a drága anyaföldhöz és minő új erőt, minő új vidámságot merítünk újra belőle! Nézzen csak körül, nem isteni szép-e ez az erdő, melyen mi most együtt végigkerékpározunk? Minő pompás levegővel telik meg a tüdőnk; hogy csillapít, hogy bátorít, hogy tisztítja ez a mi egész énünket.

A hétköznapi néptelen, elhagyatott erdő valóban kimondhatatlan enyhe tavaszi üdeséget lehelt jobbra-balra elterülő, sűrű mély lombosátraival, melyeken a napsugár átszűrődött. Az égen felszálló nap még csak az országut egyik oldalát világította meg és a fák magas, zöld lombkárpiczát aranyozta meg, mialatt a tulsó oldal árnyékba borult zöld lomboszata szinte feketének látszott. Oh minő kéjes élvezet ez, a szárnyaival a földet seprő fecske röptével versenyre kelve tovaszárnálni ezen a fejedelmi szép sétányon, ez üde friss léghő, a füvek és falevelek illatos lehelletében, melynek erős, átható zamatja az arcunkat megcsapja. Alig érintették a földet; szárnyuk kelt, mely őket közös szárnyalásban vitte tova, sodorta őket a sugarak és az árnyak változatában, a reszkető erdő ujhódó élete, a mohák, a források, az állatok és rovarok közepett.

Mária nem akart megállni a croix-de-noaillesi keresztuton. Az vasárnapokon rengeteg sok embertől hemzseg; ő pedig isteni nyugalomba borult, csendes, ember nem járta, rejtett zugokat szeretett csak.

Midőn a Poissy felé lejtősen vezetű utra értek, Mária rávette Pétert, hogy ereszsűék most szabadjára a vasparipát.

Szűsebesen száguldtak tova és mindketten megittasultak a gyors repűlés kéjes māmorától, attól a kábító érzéstől, hogy testűk egyensűlya meg nem inog ebben a villámsebes száguldasban, amely majd megakasztja a lélekzetet, míg lábaik alatt örűlten fut a szűrke talaj és két oldalt a fák olyan eszeveszett tánczra perdűlnek, mint egy legyezű pālczikái. A szellű vihar-ként sűvűlt körűttűnk, a szemhatárnak, a végtelensűgnek nűzűnk neki, amely mindig hátrāl, mindig messzűbbre vonul elűttűnk. Ez a véget soha nem érű reműny megvalosűlása, a terhes kűtelékektől való teljes megszabadulás. Ennűl jobban esű extázis nincs a vilāgon! A szűvek ujjongva dobognak fűl a szabad ég alatt!

- Tudja mit! - kiáltotta oda Mária Péternek, - nem megyűnk Poissyba, hanem balra fordulunk!

Befordultak hát egy hegynek fűlvezetű szűk ösvűnyre, ahol árnyas, bizalmas magány fogadta őket. Meglassították a tempót és nagy erűmegfeszűtéssel hegynek fűl felű kellett haladniok a

kavicsos uton. Ez az ut már kevésbé volt jó, és a közelmúlt nagy esőzések alámosták kissé homokos talaját. De hát maga az erő kifejtés is élvezet.

- Majd hozzászokik, nagyon mulattató az ilyen akadályfutás. Én gyűlölöm azokat az utakat, amelyek mindig simák és egyenesek; egy kis lejtő, amely utunkba kerül, hacsak tulságosan meg nem erőltet, fűszerezi az élvezetet, mint valami váratlan meglepetés, mely az embert föl-villanyozza és följajzza az erejét.

Meg aztán olyan jó az, ha az ember erősnek érzi magát, ha daczol a széllal, az esővel és a meredek lejtőkkel.

Jó kedve és bátorsága elbűvölte Pétert.

- Tehát most franciaországi körutunkra indultunk? - kérdé nevetve.

- Nem a', már meg is érkezünk. Nem lesz ellenére, ha itt megpihenünk egy kicsit. De mondja meg őszintén, vajjon nem volt-e csak azért is érdemes idejönni, hogy az ember egy perczig itt leülhessen a békés nyugalom és az illatos üdeség e csendes kis zugában?

Egy szökéssel lenn termett a bicikliről és befordult egy erdei ösvénybe, ahol körülbelül ötven lépésnyire haladt és odaszólt Péternek, hogy jöjjön utána. Mindakét kerékpárt fatörzsökhöz támasztva, egy szűk kis tisztás közepett látták magukat. Valóban ez a legaranyosabb kis lombfészek volt, amiről ember álmodhatott. Az erdő e pontján magányos, magasztos szépségébe és ünnepies fenségébe öltözött.

A tavasz pedig örök ifjúságot kölcsönzött neki a lombzat gyermek, légies üdeségben diszlett; olyan volt, mint valami finom zöld csipke, amelyet a nap aranyporral hintett tele. A fűtengerből, a távoli berkek sűrűjéből az élet zamatos lehellete gomolygott föl, melyet az erős föld-szag balzsamos illata növelt.

- Még most, hál' Istennek, nincs nagy meleg, - jegyezte meg Mária, egy fiatal tölgyfa árnyékában leheverve, melyhez háttal támaszkodott. - Juliusban persze a bicikliző hölgyek paprikává pirulnak ki és a rizspor letörlődik... Nem lehetnek mindig szépek.

- Én most se fázom, - szólt Péter, aki Mária lábaihoz ült és egyre törölgette verejtékes homlokát.

Mária nevetett és azt mondta, hogy még soha ilyen rózsás színben nem látta Pétert. Látszik, hogy végre-valahára mégis csak lüktet egy kis vér az ereiben. Aztán vigan elcsevegtek, mint két gyermek, mint két jó pajtás; mindenféle bolondságon mulattak és a legléghőbb dolgokat is nagyon mulattatóknak találták. Mária aggódott Péter egészsége miatt; nem akarta, hogy a hűs árnyékba üljön, miután olyan nagyon melege van, úgy hogy Péter az ő megnyugtatóására kénytelen volt háttal a napnak fordulni. Visszont Péter megszabadította őt egy póktól, egy nagy fekete póktól, amely vékony lábaival beleakadt a fiatal leány nyakára göndörödő fűtökbe. Női volta a rémület metsző sikolyában nyilatkozott meg. Ejnye de buta dolog az, így megijedni egy kis póktól. Hiába iparkodott magán uralkodni; arcza holthálvány volt és egész testében reszketett az ijedtségtől. Mély csend állott be, mosolyogva néztek össze és e szerelmet lehelő erdő közepett gyöngéd, mélyen megilletődött barátságban forrt össze a lelkük, olyan érzésben, mit ők testvéri vonzalomnak véltek. Máriát boldogította az a jóleső tudat, hogy érdeklődött volt a szenvedő iránt; Péter pedig hálás volt iránta, azért őt meggyógyította és mehozta neki a testi-lelki egészséget.

De nem sütötték le szemüket; az ujjaik nem érintették egymást, amint a puha fűben motoszkáltak; mert oly tiszták és ártatlanok voltak mind a ketten, mint ama nagy tölgyfák, melyek köröttük égbe nyultak. Miután Mária megakadályozta volt Pétert abban, hogy valahogy el ne pusztítsa a szegény pókot, mert irtózott élő lények megölésétől, ismét nagyon elfogulatlanul beszélgettek el mindenféléről, mint amolyan okos lány, aki mindent tud és akit az élet nem ejt

zavarba, mert biztos volt abban, hogy soha mást nem fog cselekedni, mint amit feltett magában.

- Ejnye, egészen megfeledkezünk arról, hogy odahaza várnak a reggelivel, - szólalt meg végre.

Felkerekedtek hát, és maguk előtt tologatva a biciklit, az országut felé tartottak, ott felültek és sebesen átiramodva az erdőn, Saint-Germainbe értek a kastélyra kitorkoló remek fasoron. Nagy gyönyörűségük telt abban, hogy egymás oldalán robogtak tova, mint páros fecskék, kik egyforma szárnycsapkodással szállnak tova. A csengők megcsendültek, a lánczok halkán csörömpöltek. És a gyors iramodás támasztotta szélben újra felvették a beszélgetés fonalát és bizalmasan csevegtek, mintha a világtól elszigetelten, fellegetes magasságban, végtelen messzeségben bolyonganának.

Midőn a vonatra szálltak, mely Saint-Germainből Párisba vezet, Péter észrevette, hogy Mária orczái hirtelen biborra gyulnak. Két hölgy ült velük a kupében.

- Nini, most meg magának van melege.

Mária tagadta és oly égő pír borította el az arcát, mintha lányos szemérme egyszerre szégyenkezve lázadna föl benne.

- Nem a', nincs melegem. Fogja meg csak a kezemet. Nem nevetséges dolog az, hogy az ember így elpiruljon, minden ok nélkül.

Péter megértette; arcának égő pírja szüzsies szívének ama akaratlanul fölpattanó biborvirágzata volt, mely orczáin néha kigyult és mely őt vérig bosszantotta. »Minden ok nélkül,« mondotta Mária. Pedig ez a sziv, mely az erdő magányában oly nyugodtan és ártatlanul szunnyadt, most tudtán kívül is hevesebben dobogott.

Vilmos a gyermekek távozta után, így nevezte ő Pétert és Máriát, hozzálátott a titokzatos robbantópor gyártásához, amelynek gyutacsait a nagymama szobájában tartogatta. Vegyítése nagy veszéllyel járt, a legkisebb mulasztás a kezelőre veszélyes volt; egy kelleténél kissé később elzárt csap rettenetes robbanást okozhatott volna, mely a házat és valamennyi lakóját levegőbe röpíthette. Azért ő inkább azt az időt szokta bevárni, amikor egyedül maradt, hogy mások veszélyeztetése nélkül dolgozhassék és attól se kellessen tartani, hogy munkájában háborgatják. Ma reggel azonban mind a három fiu vele együtt dolgozott a nagy műhelyben. És a nagymama, mint rendesen, ott varrogatott a kemencze mellett. De ő olyan bátor és hősies volt, hogy jelenléte nem jött számba; mert soha nem mozdult el megszokott helyéről és nyugodtan élt az örökké fenyegető veszedelem közepett; sőt már annyira volt, hogy segédkezett Vilmosnak és ép oly jól ismerte a kényes vegyi művelet különböző mozzanatait a maga fenyegető veszedelmeivel együtt, mint a vegyész maga.

Ma reggel látva, hogy Vilmos mélyen elmerült a munkájába, hébe-korba feltekintett a foltozgatásáról, melyhez még hetven éves korában se használt pápaszemet.

Egy pillantással meggyőződött róla, hogy Vilmos nem feledkezik meg semmiről, aztán szépen folytatta a munkáját. Örökös fekete ruhájában arcza még most is oly finom volt, mint hajdanában, csak megsárgult, elfonnyadt és szelid, komoly szigorúság kifejezését öltötte; haja alig őszült meg és valamennyi foga megvolt még. Rendszerint keveset beszélt, sohasem vitakozott, csak cselekedett és rendelkezett és csak azért nyitotta szóra az ajkát, hogy okos, bátor, erélyes tanácsokat osztogasson. Hogy ő mi mindent gondolt és mit akart, azt csupán a feleleteiből tudták meg, rövid velős szavaiból, melyekben igazságos és hősies lelke nyilatkozott meg. Különösen egy idő óta még hallgatagabbá vált, mint azelőtt; folyton sürgött-forgott a házban, melynek ő volt korlátlan urnője és szép, mélázó szemével örködött háznépe, a három fiu, Vilmos, Mária és Péter fölött, kik mindnyájan úgy engedelmeskedtek

neki, mint föltétlen meghódolást érdemlő királynőjüknek. Vajjon előre sejtett-e bizonyos változásokat, előre látott-e olyan tényeket, amelyeket körötte senki se látott, senki nem sejtett?

- Vilmos, vigyázz, ma szórakozott vagy, - szólalt meg végre. - Valami bajod van talán, valami boszuságod?

Vilmos mosolyogva vetette föl a szemét.

- Nem a, nincs semmi bajom, biztosítlak... Csak a mi drága Máriánkra gondoltam.

Antal felnézett, míg a két testvére szótlánul merült el a munkába.

- Nem bosszantó ez, hogy épp ma kell ezt a fametszetet befejeznem. Ugy szerettem volna velük tartani.

- Nem baj, - szólt az apa nyugodtan, - Péter vele van, Péter pedig nagyon megbízható, okos kísérő.

A nagymama egy pillanatig fürkészőn tekintett Vilmosra, aztán újra a varrás fölé hajolt. E kis otthonban való föltétlen királynői uralma, mely kicsinyjét-nagyját egyaránt a lábaihoz lán-czolta, odaadásának, okosságának és jóságának eredménye volt. Protestáns születésű nő létere később a vallási meggyőződésekkel teljesen szakított, és minden tekintetben a társadalmi konvencziók fölé emelkedve, csupán az absztrakt igazság és jog törvényeit alkalmazta, melyeket önnönmagának alkotott, mintán oly sokat szenvedett volt ama hosszú évek igazságtalanságától, mely a férje halálát okozta. És valamint fiatalabb korában testestől-lelkestől a férjének és leányának szentelte volt magát, úgy most a leánya férjének meg az unokáinak szentelte az életét. Maga Péter is, kit eleintén aggodó nyugtalansággal figyelt meg és tanulmányozott, végre szintén az ő családjának tagjául szegődött és hozzátartozott a boldogságnak ahhoz a csendes kis fészkéhez, melyet ő kormányzott; kétségkívül érdemesnek tartotta reá. Hosszu napok szótlán hallgatása után egy este csupán annyit mondott Vilmosnak, hogy jól tette, mikor idehozta az öcscsét.

Dél felé Vilmos, aki még mindig dolgozott, egyszerre csak megszólalt:

- A gyerekek még nem jöttek haza? Majd várunk egy kicsit a reggelivel. - - - Szeretném befejezni a munkámat.

Még egy negyedóra telt el így. A három fiu abbahagyta a munkát és lementek a kertbe, hogy ott megmossák a kezüket.

- Mária sokáig marad el, - szólt végre a nagymama. - Csak valami baja ne történt legyen.

- Oh, Mária pompásan biciklizik, őt nem féltsem, - felelt Vilmos. - Már akkor inkább Péter miatt aggodom.

A nagymama megint fürkészve nézett a veje arczába:

- Mária bizonyára jól vezette őt, hisz ők ketten nagyon jól tudnak már lépést tartani.

- Kétségkívül... De azért mégis jobb szeretném, ha már idehaza volnának.

Aztán hirtelenül úgy rémlett előtte, mintha hallaná a csengetyűk csilingelését és hangosan elkiáltotta magát, hogy jönnek. Ebbéli örömeben mindenről megfeledkezett és ott hagyta a vegyikemenczét, hogy elébük siessen ki a kertbe.

A nagymama egyedül maradt a teremben és nyugodtan varrogatott tovább; neki se jutott eszébe, hogy a karosszék melletti apparátusban a robbantószer vegyfolyamata megy végbe. Midőn Vilmos hét percczel később ismét bejött és azt mondta, hogy tévedett, egyszerre halotthalványra sápadt és mereven bámult a kemenczére. Rövid távolléte alatt elmúlt az a fontos pillanat, amidőn a csap lezárása veszedelem nélkül biztosítja a művelet befejeztét és

most másodpercek kérdése csupán a rettenetes robbanás, ha merész kéz nem meri megközelíteni, hogy ráfordítsa a rettenetes csapatot. De most már késő lehet; tán az a bátor hős, aki ezt megkoczkáztatja, darabokra zúzva ott lelheti halálát.

Vilmos gyakran nézett már nyugodtan szembe a halállal. De ez egyszer lába gyökeret vert a földbe, meg se tudott mozdulni, az örök megsemmisüléstől való iszonyu rémület dulta a lelkét. Didergett és hebegett a szörnyű katasztrófától való rettegésében, mely a házat levegőbe röptéssel fenyegette.

- Nagymama... nagymama... a csapat... a csapat... vége... vége mindennek.

Az öreg asszony ránézett és eleinte nem értette.

- Mi az? Mi bajod?

Aztán dult arcát és torzult vonásait megpillantva, a kemencze felé fordult és tisztában volt azzal, hogy minő rettenetes veszély fenyegeti őket.

- Ugyan, hisz ez igen egyszerű dolog... El kell zárni a csapatot, ugy-e?

És a lehető legnagyobb nyugalommal tette le a munkáját a mellette lévő varróasztalra, fölemelkedett a székeről és biztos kézzel, mely nem is reszketett, fordított egyet a csapon.

- No lám, megtörtént. Miért nem zártad le magad, fiam?

Vilmos merőn rászegzett szemmel csak nézte, nézte, jéggé dermedt tagokkal, mintha a halál lehellete zúgott volna el felette. És midőn a vér ujfent megkezdte elakadt keringését és ő élve találta magát az immár ártalmatlan készülék előtt, egész testében megrázkódott és mélyen felsóhajtott.

- Hogy mért nem zártam én el? Mert féltem.

Ebben a pillanatban érkeztek haza Péter és Mária kirándulásukról és vidáman nevetve megfecsegtve toppantak be a szobába, magukkal hozva a verőfényes reggel derűjét. A fiuk szintén visszajöttek a kertből és tréfásan kötekedve velük, erőnek erejével faggatták, vallanak be őszintén, hogy Péter egy zabföldön biciklizett végig és hogy meg kellett birkóznia egy utját álló tehénnel. Apjuk dult arcza láttára mindnyájan megijedtek.

- Gyáva voltam, gyerekek. Furcsa egy érzés is a gyávaság, olyan érzés, minőt még eddig soha nem tapasztaltam.

Erre aztán elbeszélte nekik a robbanástól való rémületet, meg azt a bámulatos nyugalmat és hidegvért, melylyel a nagymama valamennyiüket megmentette a biztos haláltól. Az öreg asszony fitymáló mozdulatot tett, mintha azt akarná mondani, hogy nem valami nagy hősiesség kell egy csapat elzárásához. De a három fiu szeme könnybeborult és egymásután csókolták meg őt alázatos hódoló szeretettel, és ebben az ölelésben kifejezésre jutott az a forró hála, az az imádó kegyelet, melyet iránta éreztek.

Legzsengőbb gyermekkoruk óta mindent neki köszönhettek és most még az életüket is. Mária is a nyakába borult és mély mehatottsággal hálás köszönettel ölelte meg. Csak maga az öregasszony nem lágyult el; sőt még csillapította az izgatott kedélyeket, és arra kérte őket, hogy ne tulozzanak, ne gyerekeskedjenek.

- De azt csak megengeded, - szólt Vilmos, aki végre magához tért, - hogy megcsókoljalak én is, azzal csak tartozom neked - - Péter is megcsókolhat, mert most iránta is ép oly jó vagy, mint amilyen velünk szemben voltál örökétig.

Mikor végre asztalhoz ültek, Vilmos visszatért az iménti rettegésére, melyet szörnyen restelt és mely őt végtelenül meglepte.

Egy idő óta azt tapasztalta, hogy féltetni kezdi az életét, ő, aki eddig soha se gondolt a halálra. Már két ízben rettent meg egy katasztrófa lehetőségétől. Honnan jött meg ily késő korában ez a nagy életkedv? Miért ragaszkodik most olyan nagyon a léthez. Szeretetteljes megilletődés hangján mondotta végre vidáman:

- Attól tartok, Mária, hogy azért vagyok gyáva, mert te vagy az eszemben. Azért vagyok most kevésbé bátor és elszánt, mert most becsesebb kincset kockáztatnék, mint azelőtt. A boldogságom forog a kockán. Az imént, amidőn azt hittem, hogy mindnyájan meg fogunk halni, téged láttalak magam előtt és az a rettegés, hogy elveszítelek, bénította meg tagjaimat és fagyasztotta meg a vért az ereimben.

Mária is édesen elmosolyodott. Ritkán fordultak elő közeli egybekelésükre vonatkozó czélzások, de mindannyiszor boldog szerelem derüs pillanatai voltak azok.

- Hat hét mulva! - szólt egyszerűen.

A nagymama, aki mindkettőjüket megfigyelte, Péterre vetette most a szemét. Ő is mosolygott.

- Igaz, - felelt a nagymama, - hat hét mulva házasság lesz. No, akkor hát mégis jól tettem, hogy megakadályoztam a ház levegőberöplését.

Erre a fiuk is elmosolyodtak és a reggeli a legvidámabb hangulatban végződött.

Délután azonban Péter érezte, hogy lassankint valami nyomasztó teher nehezedik súlyosan a lelkére. Eszébe jutottak Mária szavai: »Hat hét mulva.« Igen, hat hét mulva Mária férjhez megy. És egyszerre úgy rémlett előtte, mintha ezt eddig sohase tudta volna, mintha erre sohase gondolt volna. Este kastélyszerű szobájának csöndjében elviselhetetlen fájdalom fogta el őt. Ez a néhány szó gyötörte és majd meghalt beléje. Mért nem fájt ez neki eddig, mért mosolygott rajta? És mért fészkelte be magát ez a fájdalom lassankint oly makacsul, oly kegyetlenül szívébe?

Egyszerre aztán világos lőn előtte minden és lesújtó villámként nyilalt lelkébe a szörnyű bizonyosság! Ő szerette Máriát, szerette forró szerelemmel, szerette halálos szenvedélylyel.

E hirtelen vízió vakító világosságában tisztán látott mindent. Legelső találkozásuk óta ellenállhatatlanul haladt e szerelem felé, eleintén ellenséges indulatnak tartva azt az izgatottságot, melyet a fiatal leány az ő lelkében keltett; aztán pedig elbűvölve meghódolt neki és isteni béke édessége áradt el a szívében. Ennyi lelki gyötrelme és ennyi tusa után hozzávezette őt útja és benne találta meg a lelke csillapulást. Különösen a ma reggeli gyönyörteljes kirándulást látta most a maga valódi színében, mint egy nászreggelt, melyet a bűnrészes, a boldogságtól mámoros erdőben élveztek. A természet visszahódította őt újra, megszabadította régi bajától, egészséget és erőt adott neki és annak a karjába sodorta, akit imádott. Boldogsága, remegő izgatottsága, a fákkal, az állatokkal, az égbolttal való örömteli együttérzése, minden, aminek eddig magyarázatát nem tudta adni, most világos és érthető magyarázatot nyert. Egyedül Mária az ő gyógyírja, az ő reménye, az ő biztos kezessége, hogy újra éléd és boldog lesz végre! Az ő oldalánál már is megfeledkezett lelkének bántó problémájáról, mindarról, ami őt eddig gyötörte és lesújtotta. Nyolcz nap óta egyetlenegyszer se kísértette őt a halál gondolata, mely eddig minden órájának hű kísérője volt. A hit és a kétely vergődő tusája, abbéli kétségbeesése, hogy tulnan nincsen semmi, az igaztalan földi szenvedés ellen fellázadó méltatlankodása, mindez szertefoszlott Mária kis ujjainak érintésétől. Hisz ő maga olyan egészséges, úgy örül az életnek, hogy neki is visszaadta az életkedvet. Pedig az egész olyan egyszerű. Mária benne újra felébresztette a férfit, a dologbiró embert, a szerelmest, az apát.

Hirtelen eszébe jutott Rose abbé, meg az a szomorú beszélgetés, amit vele ma reggel folytatott. Ez az ártatlan lelkű aggastyán, aki oly járatlan a szerelem dolgában, volt az egyedüli

jövöbelátó, aki megértette őt. Megmondta ő azt, hogy Péter megváltozott, hogy más ember lett belőle. És ő meg dőréen esküdözött nyakrafőre, hogy ő még most is az, aki hajdan volt, holott Mária teljesen megváltoztatta és kiforgatta a lényéből, szívébe belecsempészte újra az egész isteni természetet, a napsugaras mezőket, a megtermékenyítő szellőket és a véghetetlen égboltot, mely megérleli a vetéseket. Innen van az hát, hogy a katolicizmus, a halál vallása, olyannyira kétségbeejtette, hogy csakhogy szerte nem hirdette, miként az evangélium elévült és a világ új törvénykönyvet vár, a földi boldogság, az emberi igazságszolgáltatás, az éltető szerelem és az éltet nemző termékenység fenséges törvénykönyvét.

De mi lesz Vilmostal? Lelke előtt fölűnt fivérének sötét alakja, az a fivér, aki őt imádja, aki őt bevezette munkás, békés, szeretetteljes hajlékába. Máriával való megismerkedését is csupán Vilmosnak köszönheti. És eszébe jutottak újra Mária szavai: Hat hét múlva. Hat hét múlva a fivére nőül veszi a fiatal leányt. Ez törsturásként nyilalt a szívébe. De egy pillanatig se habozott. Ha bele is találna halni, hát bele fog halni; de senki se fog tudni a szerelméről; le fogja győzni önnönmagát és ha gyávának érezné magát, el fog menni innen messze-messze. A fivére az, aki őt új életre támasztotta, aki a benne égő szenvedély értelmi szerzője, aki olyannyira ment vak bizodalában, hogy neki adta egész szívét és az övének szeretetét. Nem, nem, inkább örökös gyötrelme kárhóztatta volna magát, sem hogy ennek a szeretett testvérnek egy kellemetlen órát szerezzen. Pedig valóban újra kezdődött a gyötrelme, mert ha Máriát elveszti, azonnal visszasülyed megint lelki megsemmisülésének kinjaiba. Amint így álmatlanul hánykolódott fekhelyén, máris ujfent kezdődött az iszonyatos lelki vergődés; újra tagadott mindent, fölöslegesnek és hiábavalónak vallott mindent, tagadta a világnak jelentőségét, tagadta és átkozta az életet.

A haláltól való félelem újra elfogta. Meghalni, meghalni, anélkül, hogy élt volna?

Oh, ez a rettenetes lelki tusa! Hajnalhasadtáig gyötörte önnönmagát és kinjában feljajdult; oh, minek is vetette le a papi csuhát? Mária egy szavára vetette le; Mária egy szava érlelte meg benne azt a kétségbeesett elhatározást, hogy magára ölti újra. Nem, az ember nem szabadulhat meg a börtönétől. Ez a fekete ruha a testéhez tapadt; ő azt hitte, hogy már nem viseli; de azért folyton marta a testét és legokosabb volna, ha örökre beletemetkeznék. Így legalább vesztett férfiaságának gyászát hordaná.

Aztán még egy másik gondolat dulta a lelkét. Minek is vergődik ő ilyen kinok között? Hisz Mária nem szereti őt. Ma reggeli sétájuk alkalmával semmi sem mutatott arra, hogy őt másképp szeretné, mint jó és kedves testvér ragaszkodásával; kétségkívül Vilmost szereti. És Péter a párnájába fojtva hangos zokogását, újból megfogadta, hogy legyőzi önmagát és mosolyogva nézi az ő boldogágukat.

VI.

Midőn Péter másnap reggel Montmartrebe tért vissza, ott oly elviselhetetlen kinokat szenvedett, hogy két napig teljesen elmaradt onnan. Bezárkózott magányos szobájába, ahol senki se láthatta lázas szenvedélyét. Egy szép reggelen, amikor még az ágyban feküdt, mert olyan kétségbeesett volt, hogy nem érzett magában erőt a küzdelemre, legnagyobb meglepetésére Vilmos toppant be hozzá, ami őt nagy zavarba hozta.

- Miután te hűtlenül cserben hagytál bennünket, el kellett, hogy jöjjenek. Azért jöttem érted, hogy együtt menjünk el Salvat ügyének végtárgyalására, amely mára van kitűzve. Nagynehezen tudtam két jó helyet szerezni. Egy-kettő, kelj föl; majd a kávéházban fogunk reggelizni, hogy idejekorán ott legyünk.

Ő maga is izgatottnak, szórakozottnak és gondgyötröttnak látszott; észre lehetett venni rajta, hogy valami aggódo nyugtalanság borong az arcán. Mig Péter sietve látott az öltözködéshez, egyszerre csak kérdőre vonta:

- Mondd csak, Péter, van valami panaszod ellenünk?

- Nekem, panaszom? Ugyan mi jut az eszedbe?

- Akkor hát miért szüntetted be a látogatásaidat. Eddig mindennapos vendég voltál nálunk és egyszerre csak kimaradsz?

Péter hiába keresett valami kifogást és nagy zavarba jött.

- Nekem egy kis dolgom volt itthon. Meg aztán tudod, sötét gondolataim újra megszálltak, minek szomorítottalak volna meg benneteket?

Vilmos tiltakozó mozdulattal válaszolt:

- Ugyan, kérlek, hát azt hiszed, hogy a te elmaradásod örömet okoz nekünk? Máriának, aki rendszerint olyan egészséges, mint a makk és olyan vig, mint a pinty, tegnapelőtt olyan szörnyű migraineje volt, hogy egész nap le se jött a szobájából. Még tegnap is egész nap rosszul érezte magát, ideges, bágyadt és szórtan volt. Nagyon rossz napunk volt.

Merőn az arcába nézett Péternek, a maga nyílttekintetű, őszinte szemeivel, amelyekben világosan meglátszott a benne ébredt gyanu, melynek kifejezést adni nem akart.

Máriának ideges izgatottsága annyira feldulta a lelkét és úgy rettegett attól, hogy ő mégis eltalálja árulni szíve érzelmét, hogy ijedtében ez egyszer sikerült neki a tettetés és nyugodt hangon válaszolt:

- Igen, már ő aznap se érezte magát a legjobban, amidőn együtt jártunk a szt.-germaini erdőben... Igazán sok dolgom volt, biztosítlak. Ép most akartam fölkelni, hogy mint rendesen, ellátogassak hozzátok.

Vilmos még egy perczig a szemébe nézett, aztán, vagy mert Péter válasza eloszlatta a gyanuját, vagy mert tanácsosabbnak tartotta, hogy az igazság később derüljön ki, másra terelte a beszélgetést. De a szívet eltöltő testvéri szeretet, mely oly forrón lüktetett benne, az előre-sejtett szenvedés, a be nem vallott sőt tán öntudatlan gyötrelem lázas erővel lappangott ott, úgy, hogy most Péteren volt a sor, hogy őt kérdésekkel ostromolja.

- Hát te beteg vagy tán? Ma nem vagy olyan higgadt és nyugodt, mint amilyennek rendesen tapasztallak.

- Én, nem a, nem vagyok beteg! Csakhogy szokott lelki nyugalmam alaposan megrendült.

Ennek a szegény Salvatnak az ügye rendkívül izgat, egészen magamon kívül vagyok. Valósággal megőrjít engem az a szörnyű igaztalanság, amelylyel mindnyájan egyesült erővel neki vetik magukat annak a szegény embernek.

E pillanattól fogva másról se beszélt csupán csak Salvatról; szenvedélyes makacssággal lovalta bele magát ebbe a témába, mintha a napirenden levő ügyben összes szenvedéseinek, lázas lelki fölháborodásának egyedüli magyarázatát óhajtaná keresni. Tíz óra felé a boulevard valamelyik kis vendéglőjében megreggeliztek és Vilmos ott arról beszélt, hogy mennyire meghatotta őt az a titoktartó hallgatás, amelylyel Salvat úgy a bomba készítésénél felhasznált robbantószer mibenlétét, valamint Fromont vegyésznel való néhány napi alkalmazását titkolta.

Ennek a hallgatásnak köszönhette azt, hogy nem zavarták ki nyugalmából, sőt hogy még tanúnak se hittak. Mély megilletődésében szóba hozta aztán találmányát, - azt a rettentő nagy pokolgépet, amely a kezdeményező és megváltó Franciaországnak a mindenhatóságot biztosítja. Ezentul az elmúlt tíz esztendő eredménye veszedelmen kívül van és teljesen be van fejezve, úgy hogy akár már holnap is a francia kormány rendelkezésére bocsáthatná. Eltekintve ama titkos kételyektől, amelyek őt bántják, amidőn úgy a tőkepénzes, mint a politikai világ méltatlan voltát napról-napra növekvő elkeseredéssel tapasztalja, ő már csak Máriával való egybekelését várja, hogy megható szerelmes lovagiassággal az ő nevéhez is hozzáfűzze az általános világbéke fenséges adományát, melylyel ő a világot megajándékozni vélte.

Vilmos Bertheroy nevéen szerzett magának nagynehezen két ülőhelyet. Midőn tizenegy órakor megnyitlak a törvényszéki palota kapui, mind a ketten azt hitték, hogy ők oda be nem jutnak soha. Valamennyi ajtó zárva volt, vasrácszatok kerítették el a folyosókat, az elhagyatott törvényszéki palota épületén a rémület lehellelte rezdült át, mintha a hatóság bombákkal felfegyverkezett anarkisták benyomulásától rettegett volna. Ama sötét rémület borzongása, mely Párist három hónap óta dulja, itt újra megnyilatkozott. Minden ajtónál, minden sorompónál, melynél katonai őrség állott, hosszasan kellett parlamentirozniok.

Midőn végre bejutottak a tárgyalási nagyterembe, az már zsufolásig megtelt egymás hátán szorongó embertömeggel, amely már egy órával a bírák megjelenése előtt ott tolongott és belenyugodott abba, hogy innen álló hét-nyolcz óráig ki nem mozdulhat, mert úgy hallatszott, hogy az ügyet egyetlen tárgyalással akarják lerázni a nyakukról. Az állóhelyek számára fentartott elkerített szűk térségen az utcáról találomra betoppant kíváncsiak sűrű tömege szorongott, Salvat néhány barátjának és régi pajtásának is sikerült ide befurakodniuk. A másik elkülönített részben, a tanúk számára fentartott tölgyfapadokon ültek a meghívott vendégek, akik különös kegyből jutottak ide be; ezek is tulságos számban verődtek itt össze és olyan szűken volt a hely, hogy szinte egymás öliben kellett ülniök.

A bírák háta mögötti szabad helyet sorba állított székek foglalták el, akárcsak a színházban és azokat a privilégiumos előkelő társaság, a politikusok, a zszurnaliszták és a szép asszonyok özönlötték el, míg a hosszutaláros ügyvédek óriási árja a terem valamennyi zugát betöltötte, ahol ép akadt egy kis hely.

Péter nem ismerte a törvényszék tárgyalási termét és nagy volt a meglepetése, mert azt hitte, hogy valami nagy pompát, valami fönséges, fejedelmi ünnepiességet fog itt tapasztalni. Az emberi igazságszolgáltatás e temploma kicsinek, komornak és vajmi kétes tisztaságúnak tetszett neki. Az emelvény, melyen a bírák trónoltak, olyan alacsony volt, hogy alig látta az elnököt, meg a két asszesszort. Aztán meg a mindenütt tulbőven alkalmazott sok ódon diófa, a falfaragványok, a karzatok, a padok elsötétítették ezt a sötétzöld-kárpitozatu termet, melynek a mennyezetét is sötét tölgyfalfaragványok borították. A magasan fekvő, kicsi fehérfüggönyös ablakok tompa fényt árasztottak erre a teremre, melyet a beözönlő világosság két egyenlő részre osztott; az egyik oldalon a hideg világosság fényében ott állt a vádlott a maga védőjével, a másik oldalon, az árnyékban, a jury, mely szűk ketreczforma zárkájában szinte el-

szigetelve, mintegy szimbóluma volt az anonym ismeretlen birónak, aki szemben ül a lelke mélyéig kikutatott, pőrére vetkeztetett lélekkel, a törvényszék elé állított vádlottal.

S a komor, szigorú terem mélyén elmosódottan meg lehetett különböztetni a falra festett Krisztus alakot, mely a törvényszéki emelvény fölött szürkés füstgomolyok mögé rejtőzködött.

Csupán a falióra melletti falon, ama pad fölött, mely Salvat számára tartatott fönn, vált ki a köztársaság nyers gipszfehérségű szobra a sötét fal háttéréből.

Vilmos meg Péter a tanúk részére föntartott bekerített hely legutolsó padján találtak csupán két üres helyet, közvetlen a korlát mellett, mely a terem e részét az állóhelyektől elválasztotta. Midőn leült, észrevette a kis Mathis Viktort, aki felkönyökölve a korlát fájára, mindkét kezébe támasztotta az állát, és lázban égő szemei izzó üszökként lobogtak keskeny, összeszorított ajku arczában. Egymásra ismertek, de Viktor meg se mocczant és Vilmos megértette, hogy itt nem tanácsos, ha egymásnak köszönnek. E pillanattól fogva úgy érezte, hogy Viktor lesben áll mögötte; mozdulatlanul és lángoló tekintettel, némán és szenvedélyesen várja a történendőt.

Ezalatt Péter szintén ráismert Duthil képviselőre, meg a kis Rosemonde hercegnőre, akik közvetlenül előtte ültek. A tömeg zsibongó zugása közepett, mely nevetgélt és beszélgetett, hogy elűzze a várakozás unalmát, kettőjük hangja vidám csengéssel hangzott föl és abbeli örömről tanuskodott, hogy ők is tanúi lehetnek e nagy, szenzációs jelenetnek.

Duthil megmagyarázta a hercegnőnek a terem berendezését, az egyes padok, meg a kis faketreczek rendeltetését.

Megmutatta, hol ül a jury, a vádlott, a védő, a köztársasági közvádó, sőt még a jegyző helyét is, de még a tanúk padjairól, a corpus delicti-k asztaláról se feledkezett meg. Mind e helyek üresen állottak még; csak egy szolga járt körül, hogy még egy utolsó vizsga pillantást vessen az asztalokra, vajjon rendben van-e minden. Ügyvédek surrantak végig gyors léptekkel a termen. Azt hitte volna az ember, hogy színházban van, melynek színpada még üresen áll, míg a nézőközönség a helyén szorongva várta az előadás kezdetét. Hogy a várakozás unalmát elűzze, a kis hercegnő körülnézett, vajjon nem lát-e ismerős arcokat e kíváncsi és máris izgalom pirjában lángoló arcok között.

- Nini, amott, a bírók székei mögött ül Fonségue ur, ugyebár? Amellett a sárgaruhás hölgy mellett. Amott az meg Bozonnet tábornok... Hát Duvillard báró nincs itt?

- Nem, felelt Duthil, - ő nem jöhetett el; ennek az a látszata volna, mintha megtorlást jönne követelni.

Viszont Duthil kockáztatott meg egy kérdést:

- Mondja kérem, haragban van ön Hyacinthe barátjával, hogy engem részesít abban a nagy megtiszteltetésben, hogy kísérelve válaszolt?

Rosemonde könnyed vállvonogatással adott annak kifejezést, hogy mennyire megunt már a poétákat. Legujabb szeszélye a politika felé vonzotta, nagyon mulattatónak találta a miniszterkrízis iránti érdeklődését. Az angoulemi fiatal képviselő avatta be ennek misztériumaiba.

- Tudja kérem, barátom, - szólt végre, - ezek a Duvillardék valamennyien kissé hóbertosak... Ön bizonyára tudja, hogy most már befejezett tény, Gérard nőül veszi Camillát. A báróné belenyugodott és amint biztos forrásból értesültem, maga Quinsac grófné, a fiatal ember édesanyja, is beleegyezett.

Duthil elmosolyodott és látszott rajta, hogy ő is minderről értesülve van.

- Igen, igen, tudom. Az esküvőt a Madeleine-templomban tartják, nagyon fényes esküvő lesz, erről fog beszélni az egész város... Hát, kérem, ez volt a lehető legjobb megoldás. A báróné alapján véve maga a megtestesült jóság és én mindig mondtam, hogy ő önnönmagát fogja feláldozni, hogy Gérardnak és Camillának a boldogságát biztosítsa. Utóvégre, ha úgy vesszük, hát ez a házasság mindent jóvátesz és mindent rendbe hoz.

- No és mit szól hozzá a báró? - kérdezte Rosemonde.

- A báró el van ragadtatva. Hisz ön már ma reggel láthatta az új minisztérium névsorából, hogy Dauvergne kapta meg a közoktatásügyi tárczát. Ez biztosítja Silvianének a Comédie Françaisehez való szerződését. Dauvergne csak ezért lett miniszter.

Duthil tréfás hangon mondta ezt. De e pillanatban a kis Massot, aki az egyik ajtónállóval veszekedett, messziről észrevette, hogy a hercegnő mellett még egy szabad hely van; mire a hercegnő magához intette őt.

- No hál' Istennek, - szólt Massot melléje telepedve, - nagy fáradságomba került. A sajtó részére föntartott padokban majd agyonnyomják egymást az emberek. Nekem pedig meg kell írnom a napi krónikámat erről a tárgyalásról. Kegyelmes asszonyom a világ legszeretetre-méltóbb asszonya, hogy egy kis helyet szorított az ön hűséges tanulójának. Aztán kezét fogott Duthillal és minden átmenet nélkül mondotta:

- No hát, képviselő ur, megvan-e a minisztérium? Hosszu ideig tartott ez a kabinetalakulás, de valóban ügyesen van összeválogatva; mindenkit meglep és bámulatra ragad.

Eznap reggel jelentek meg ugyanis a hivatalos közlönyben a kineveztetések. A miniszter-válság vajadásának hosszú napjai után, midőn Vignon kombinációi másodszor vallottak kudarcot, egyszerre Montferrand jelent meg a cselekvés színterén, kit a végső kétségbe-esésben az Elyséebe hivatott az elnök. És ő huszonnégy óra lefolyása alatt megtalálta az alkalmas embereket, jóváhagyta a névsort, úgy, hogy diadalmasan került újra a hatalom leg-felsőbb polczára, melyről Barroux-val együtt oly csufosan lebukott. Tárczát cserélt; otthagyta a belügyminisztériumot és magára vállalta a pénzügyit, mint miniszterelnök, ami eddig is rég álmodott titkos ambíciója volt. Most domborodott csak ki titkos aknamunkájának meglepő ügyessége, az a pompás mesteri fordulat, mellyel magát a hinárból kirántotta, meg aztán az a bámulatos küzdelem, melyet alattomban folytatott Vignon ellen, kinek két ízben állotta útját, ezer akadályt gördítve elébe, végre pedig a villámsebességgel létesített kifejlés; ez az általa készenlében tartott névsor, melynek eredménye im a végső szükségben huszonnégy óra alatt összeharácsolt minisztérium.

- Szép munka volt, gratulálok hozzá, - szólt a kis Massot gúnyosan.

- Oh kérem, nekem nincs benne semmi érdemem, - tiltakozott Duthil szerényen.

- Micsoda? Önnek nincs érdeme? Ugyan ugyan barátom, mindenki tudja, hogy önnek nagy része van benne.

A képviselőnek jól esett ez a hízélgés és mosolygott. A másik pedig beszélt tovább és olyan jóízű tréfákkal meg rejtett utógondolatokkal fűszerezte szavait, hogy tőle mindent eltűrtek.

Beszélt Montferrand bandájáról, párthiveiről, akik olyan hatalmasan segédkeztek neki, mert szükségük volt rá. Milyen nehéz szívvvel adhatta meg szegény Fonségue a Globeban a halálos döfést régi jó barátjának, Barrouxnak, aki most utjában állott.

Egy hónap óta minden reggel egy cikk jelent meg, mely Barrouxnak kiadta az utlevelet, lehetetlenné tette Vignont és előkészítette az üdvöztető megváltó győzelmes bevonulását, anélkül, hogy megnevezte volna. Aztán ott voltak a homályban Duvillard milliói, amelyek erőyes hadat indítottak ellene; a báró megszámlálhatlan kortesei, akik oly tervszerűen nyo-

multak előre, mint egy igazságos csatába induló, jó hadsereg. Említést se téve Duthilról, aki a nagydobot ütötte és fujta a riadót, meg Chaigneuxról, akire azokat az alantasabb teendőket bízták, melyeket senkise akart elvállalni. Ilyeténképp azzal fogja megkezdeni a diadalmas Montferrand az ő politikai szereplését, hogy elintézi az afrikai vasutak botrányos és kellemetlen ügyét; amennyiben egy vizsgáló-bizottságot neveztet ki, amelynek az lesz a feladata, hogy az egészet agyonhallgassa.

Duthil nagyon fontoskodó arcot vágott.

- Ilyen a világ, barátom; abban a bizonyos komoly pillanatban, midőn az ország veszedelemben forog, mindig akadnak erélyes, uralomra teremtett emberek, akik önként kínálkoznak a kormányzók szerepére. Montferrand nem szorult a mi támogatásunkra; a helyzet olyan kétségbeejtő volt, hogy fennen követelte, hogy az ő kezébe kerüljön a hatalom. Egyedül neki van olyan erős keze, amely meg tud bennünket menteni.

- Tudom, - felelt Massot gunyosan, - sőt azt mondták nekem, hogy azért ütötték össze oly hamarosan a dolgot és azért tették közzé ma reggel a kineveztetéseket, hogy megnyugtassák a juryt meg a bírakat és bátorságot öntsenek a lelkükbe a halálítélet kimondására azzal a tudattal, hogy Montferrand vaskeze fedezi a hátukat.

- Ugy van barátom, a jelen pillanatban a közbiztonság követeli a bűnös halálra ítéltetését; mert azoknak, akik arra vannak hivatva, hogy a társadalmi közbiztosságot helyreállítsák, föltétlenül tisztában kell lenniök azzal, hogy a minisztérium velük egy nézetben van és szükség esetén meg tudja őket védelmezni.

A hercegnő hangos kacagása félbeszakította a beszélgetésüket.

- Nézze csak, nézze, nem Silviane az a hölgyecske, aki ép most foglalt helyet Fonségue mellett?

- Silviane-minisztérium, - suttogta Massot tréfásan. - No, ha Dauvergne a kis színésznővel jó barátságban lesz, akkor nem fog az ember legalább unatkozni nála.

Vilmos és Péter akaratlanul is mindezt meghallották.

Különösen Vilmosnak szorult el görcsösen a szíve e nagyvilági pletykák, e politikai indiskréciók hallatára. Salvatot halálra ítélték, még mielőtt csak meg is jelent volna a törvényszék előtt. Salvat bűnhődik mindannyiuk büneiért és Salvat csupán alkalmas eszköze annak, hogy az élvsovár kéjenczek és nagyravágyó kapaszkodnokok serege diadalmaskodhassék. Meg aztán minő sértő guny rejlik e mögött, milyen társadalmi korhadtság, a pénznek milyen erkölcsrontó hatalma?! A családi szentély aljas drámák színterévé süllyedt, a hatalom az ügyesek és ártatlanok zsákmányává lett. Hát még mindig nem dől romba az egész világ? Az emberi igazságszolgáltatás ez ünnepies ülése nem nevetséges parodia-e csupán, miután csupán a boldogok, az előjogokat élvezők azok, akik támasztják a beomlófélben levő épületet, mely nekik lakást ad és arra fordítják azt az óriási erőt, melylyel még mindig rendelkeznek, hogy egy legyet zúzzanak agyon vele, egy megzavarodott elméjű szegény ördögöt, kit egy másfajta fönséges és boszutálló igazságszolgáltatás lángoló lázálma hozott a törvényszék elé.

Egyszerre nagy mozgalom morajlott végig a termen. Delet harangoztak és a jury belépett a terembe és tarka összevisszaságban úgy telepedtek le a helyükre, akár egy szétszóródó birkanyáj. Jóságos, együgyű arcok, kövér, ünneplőruhás köpczös urak. Itt-ott akadt köztük egy-néhány sovány, ravasz, élénkszemű arc és a nagy szakállak és tarkoponyák egyvelegében mindnyájan egy szürke, elmosódó, alig megkülönböztethető tömeggé olvadtak a sötét homályban, mely a terem e részére borult. Aztán bevonult a birói testület, Larombière ur, a királyi tábla egyik helyettes elnöke, akinek az a veszedelmes tisztség jutott, hogy a mai tárgyaláson kellett, hogy elnököljön. Hosszú, sovány és krétafehér arcának komorsága

még jobban kirítt a két piros-pozsgás, köpczös asszesszor közül, akik kísérték és akik közül az egyik szőke volt, a másik barna.

Az államügyész székén Lehmann közvádó ült, a legkeresettebb és legügyesebb ügyvédek egyike egy szélesvállu, ravaszszemű ember, kinek jelenléte bizonyította, hogy milyen nagy fontosságot tulajdonítanak a mai ülésnek.

Legutoljára Salvatot vezették be; a zsandárok nehéz csizmái nyikorogva döngöttek a pallót és megjelenése oly szenvedélyes kíváncsiságot keltett, hogy az egész teremben mindenki felállt. Még mindig az a sapka, meg az a libegő felöltő volt rajta, amit Mathis szerzett neki és a jelenlévők álmélkodó meglepetéssel pillantottak kiaszott, szelid, bánatos arczára, melynek rőt haja őszbe csavarodott és melyben álmodozó tűzben izzó, csodaszép szerelmes kék szem-párja lángolt. Végignézett a közönségen, rámosolygott egy-egy ismerős arcra, valószínűleg Mathisra vagy tán Vilmosra, aztán meg se mocczant többé.

Az elnök bevárta, míg ismét csend állt be, aztán a tárgyalás kezdetét megelőző hivatalos formáságok következtek. Ezt követte a véget nem érő vádirat felolvasása, melyet egy törvényszéki szolga olvasott föl harsány, recsegő hangon. A terem kifejezése megváltozott; kissé türelmetlen unottsággal hallgatták, mert a lapok hetek óta ismételtették már mindezt. Most már egyetlenegy hely sem állt üresen, alig volt annyi hely a bírák emelvénye előtt, hogy a tanukat elővezethessék. Az óriási tömeget a hölgyek világos ruhái és az ügyvédek fekete köntösei tarkították és ezek között szinte elveszett a három bíró vérvörös talárja, akik olyan alacsony emelvényen ültek, hogy az elnök hosszukás arcza alig látszott ki a többiek közül. Sokan a jury iránt érdeklődtek és a különbözően árnyékolt arcokban igyekeztek olvasni. Mások meg le nem vették szemüket a vádlotról; csodálkoztak az arcán tükröződő közömbösségen és unott kimerültségen, mely annyira fokozódott, hogy alig válaszolt azokra a kérdésekre, melyeket a védőügyvédje, egy igen tehetséges fiatal jogtudós intézett hozzá, aki lázas izgatottsággal várta az alkalmat, hogy dicsőséget arasson védőbeszédével. A vádbeszéd további folyamatán a közönség élénk érdeklődése a corpus delictik asztalára fordult, melyen mindenféle törmelék volt közszemlére kirakva; a Duvillard-palota kapufélfájának egy szilánkjára, a mennyezetről levált vakolatdarabok, egy gránittörmelék, melyet a robbanás hatalmas ereje kettéhasított meg mindenféle más megfeketedett romok. Legszivrehatóbb mindezek közt a sértetlenül maradt kalapskatulya volt, meg aztán egy borszeszszel színültig megtelt üveg-palaczk, melyben valami alakatlan fehér tömeg lebegett, a szegény kis divatárslánykának csuklyóján szétzúzott jobbkeze, melyet gondosan megőriztek, miután a szerencsétlen áldozatot, melynek a bomba fölhasította volt ifju testét, nem lehetett a vádló bíróság asztalára kiteríteni.

Végre fölemelkedett Salvat is a vádlottak padjáról és az elnök megkezdte a vallatást. Tragikus élességgel domborodtak ki az egymással szemben álló felek; egyik oldalról az anonymitás homályába burkolt jury, mely az általános rémület pressziója alatt már előre megalkotta a véleményét és mely csak azért székel itt, hogy pálczát törjön a bűnös fölött; és velük szemben a beszűrődő sugaras világosságtól körülfolyt vádlott, kinek fajának összes bűneit bűnül rójják föl és aki elhagyatottan és szánalomraméltóan áll ott a négy zsandár között. Larombière kezdettől fogva azonnal a megvetés és undorodás hangján szólott hozzá. Nem mintha híján lett volna a jellemességnek és becsületességnek, mert ő a hajdani lelkiismeretes és szókimondó hatósági gárda utolsó képviselőinek egyike volt, de ő nem értette az új idők szellemét, és hivatásszerűen a biblikus Isten szigorával bánt a bűnösökkel. Csekélyke testi fogyatkozása, mely életének örökké fájó sebe volt, selypítése, mely szerinte megakadályozta volt abban, hogy mint ügyvéd, genialis szónoki rátermettséget tanúsítson, még mogorvábbá tette, olyannyira, hogy teljesen képtelen volt a bírótól megkövetelhető intelligens szelidségre. Midőn recsegő, éles hangján megszólalt, hogy az első kérdéseket intézze a vádlotthoz, mindenki

elmosolyodott és ő ezt sejtette és érezte. Ez a komikus hang még azt a kevés fönséges méltóságot is lerontotta, mely némi magasztosabb jelleget kölcsönzött ennek a helynek, ahol egy ember élete körül folyik a vita e kíváncsiakkal zsufolásig megtelt teremben, melyben a hallgató közönség izzadságtól gyöngyöző homlokkal és a fulladt levegőtől megakadó lélegzettel legyezgette magát és mulatott. Salvat udvariasan és fáradtan válaszolt az első kérdésekre. Mialatt az elnök erőnek erejével azon volt, hogy őt meggyalázza és lealacsonyítsa, durván szemére vetette nyomoruságos fiatalságának előzményeit, nagyította s erkölcsi fajtalanlásnak czimezte Theodora asszonynyal és a kis Célinenel való közös háztartását, Salvat nyugodtan igennel vagy nemmel felelt, mint akinek nincs mit titkolnia és aki minden cselekedetért felelősséget vállal.

Az elfogatása után tett őszinte és teljes vallomásokat most nyugodt hangon és egy szót se változtatva a kijelentésein, újra ismételte; megmagyarázta, hogy ő csak azért szemelte ki a Duvillard-palotát merénylete számára, hogy cselekedetének meg legyen a valódi jelentősége; fizetési felhívás legyen, mely a gazdagokat, a rablás és hazugság révén vétkeken vagyonhoz jutott tőkepénzeseket, felszólítja, hogy adják vissza a szegényeknek, a munkásembereknek és azok feleségeinek meg gyermekeinek, akik éhen gebednek meg, a közös vagyon őket megillető részét. Itt már tűzbejött; a sok átélt nyomoruság kábító emlékei lázasan lüktettek fél-tudós, mámoros agyában, melyben a revindikációk, az abszolút igazság és az általános világboldogság elméletei és kétségbeesett, magánkülvüli álmai tarka zürzavarban kavargtak. E pillanattól fogva a maga igaz valójában állott bírái előtt, mint az a szentimentális ábrándozó, kit a sok szenvedés megörjített, ki mértékletes, büszke és makacs rajongó létére a saját szektájának logikája szerint akarja átalakítani a világot.

- De hiszen maga megszökött, - förmedt rá az elnök a maga csörgetyühangján, - ne mondja hát, hogy maga az életét áldozza föl az anarkia ügyének és hogy kész a vértanuságra.

Ez volt az egyetlen tette, amit Salvat kétségbeesetten megbánt, hogy annak idején a boulognei erdőben az üldözött, hajszolt ember néma, vad dühében, aki nem akarja magát elfogatni, első rémületének behatása alatt megfutamodott. E szóra haragra lobbant...

- Nem félek a haláltól. Majd meglátják, hogy nem félek tőle. Bárcsak mindenkinek annyi bátorsága volna, mint nekem, akkor a maguk rothadt társadalmát már holnap elsöpörnék és a boldogság végre megszülethetnék.

Aztán a bomba gyártását illető vallatás következett, mely nagyon hosszú ideig eltartott. Az elnök helyesen jegyezte meg, hogy az egész esetnek ez az egyetlen homályos pontja.

- Maga tehát makacsul ragaszkodik amaz állításához, hogy az a robbanószer, amit használt, dinamit volt... Azonnal meg fogja hallani a szakértők jelentését, akik nincsenek ugyan mind egy véleményen; de abban az egyben mindnyájan egyetértenek, hogy itt valami más robbanószer működött, melynek mibenlétét nem tudják megállapítani... Ne titkoljon el semmit, ha már egyszer azzal dicsekszik, hogy mindent nyíltan megvall.

Salvat hirtelen lecsillapult és csupán rövid, jól megfontolt szavakban válaszolt:

- Ha nem hisznek a szavamnak, hát tessék, kutassák. Én egész egyedül gyártottam a bombát és már vagy huszszor elmondtam a készítés módját. Remélem, csak nem várják tőlem azt, hogy nevéket áruljak el és kompromittáljam a pártjaimat?

E kijelentése mellett állhatatosan megmaradt mindvégig. Csak a vége felé fogta el legyőzhetetlen megilletődés, midőn az elnök szóba hozta a merénylet szerencsétlen áldozatát, azt a szelid, szóke, szép ifjú leánykát, kinek a kegyetlen végzet ép arra vezette lépteit, hogy ilyen szörnyű halált haljon.

- Ez a maga sorsosainak egyike volt, egy munkásleány, egy szegény, ártatlan gyermekleány, aki keservesen megkeresett néhány fillérével az öreg nagyanyját segítette.

Salvat hangja elcsuklott.

- Valóban, ez az egyetlen, amit szívből megbánok. Bizony, a bomba nem neki volt szánva. De valamennyi éhező, valamennyi szegény munkásembernek jusson az eszébe, hogy valamint ez a szegény gyermek ártatlanul ontotta a véré, úgy ontom majd én is az enyémet.

Általános mély izgatottság közepett ért véget a kihallgatás. Péter érezte, hogy reszket Vilmos egész testében, mialatt a vádlott zavartalan nyugalommal őrizte meg az alkalmazott robbantószer titkát és magára vállalta a teljes felelősséget bűnös tetteért, mely neki a fejébe kerül.

Midőn Vilmos ellenállhatatlan mozdulattal megfordult, maga mögött a kis Mathis Viktort vette észre, aki meg se mocszanva, oda könyökölt a karfára és kezébe támasztva az állát, néma szenvedélyének izzó hevével figyelt. Arcza a szokottnál még jóval halványabb volt s szeme úgy égett, mintha a boszuálló nagy tüzvész lobogna e két nyílás mögött, melynek lángjai soha többé ki nem alusznak.

A teremben néhány perczig halk beszélgetés összefolyó zsongása morajlott fel.

- Nagyon rokonszenves alak ez a Salvat, - jelentette ki a hercegné - olyan jóságos szeme van. Nem, nem, kedves képviselő ur, ne mondjon rosszat róla. Hisz tudja, hogy magam is félig-meddig anarkista vagyok.

- Nem mondok én róla semmi rosszat, - védekezett Duthil vidáman. - Sőt még a mi Amadieu barátunknak sincs joga, hogy őt becsmérelje. Mert tetszik tudni, hogy ez a Salvat-ügy őt a dicsőség tetőpontjára emelte? - Soha még ennyit nem beszéltek róla, mint mostanában és neki ebben nagy gyönyörűsége telik. Most ő a leghiresebb, a legdivatosabb vizsgálóbíró és azt teheti meg, odáig viheti, ameddig csak maga akar elérni.

Massot gunyos pimaszkodásával azonnal levonta a helyzet konzekvenciáit.

- Ugyebár, ha az anarkiát kiirtják, minden a régi kerékvágásba zökken majd? Ez a bomba nem egy derék jóismerősömnek rendbehozná a szénáját. Vagy azt hiszi, hogy az én főnökömnek, Fonségue urnak, aki oly nagy hévvel udvarol a szép szomszédnőjének, van valami panasza rá? Meg azt hiszi ön, hogy az a Sagnier, aki amott terpeszkedik az elnöki szék mögött és aki sokkal jobb helyen volna a négy zsandár között, nem tartozik-e Salvatnak nagy hálával azért az ocsmány reklámért, amelyet ő ennek a szegény nyomorultnak a rovására a lapjának szerzett?

Duthil félbeszakította.

- No, no, csak maga hallgasson, úgy hiszem, maga is eléggé kiaknáztta ezt az esetet... A kis Céline interviewolása jó sokat jövedelmezett magának.

Massotnak tényleg az a zseniális ötlete támadt, hogy felkereste Theodora asszonyt meg a kis Célinet és aztán a Globe hasábjain leírta a látogatását mindenféle megható bizalmas részleteivel. A cikk bámulatos sikert aratott, a kis Céline naiv válaszai, melyekben sinylődő apjáról emlékezett meg, minden mélyen érző kedélyt meghatottak, oly mérvben, hogy a legelőkelőbb hölgyek látogattak el a két szánalomraméltó teremtséhez: az alamizsnák bőven folytak hozzájuk minden oldalról, és a legsajátságosabb rokonszenv ébredt a gyermek iránt még azoknak a lelkében is, akik nagy garral követelték az apa fejét.

- Nem is panaszodom az én kis aratásomra, - válaszolt a zsurnaliszta. - Mindenki annyit keres és úgy keresi, ahogy bírja.

Ebben a pillanatban Rosemonde ráismert a mögötte ülő Vilmosra és Péterre és midőn ez utóbbit polgári ruhában látta, oly nagy volt a meglepetése, hogy nem merte őket megszólítani. Odahajolt a szomszédjaihoz és valószínűleg közölte a fölfedezését Duthillel és Massottal, mert mind a ketten hátrafordultak, de diszkrétíoból úgy tettek, mintha nem látnának és nem tudnának semmit. A hőség tűrhetetlenné vált, egy hölgy elájult. És az elnök selypítő hangja csendet kért újra.

Salvat fölállt újra és néhány lap papírt szorongatott a kezében. Nagynehezen meg tudta értetni azt, hogy ki akarja egészíteni az ő vallomását egy előzetesen e célra készült kijelentéssel melyben tettének indokait fejtegeti. Larombière meglepetten és titkos fölháborodásával küzdve habozott és azon volt, hogy meggyőztse a vádlott ebbéli szándékát; de aztán belátta, hogy el nem némíthatja a vádlott nyelvét s megvető és haragos kézmozdulattal megadta neki az engedélyt. Salvat hozzáfogott a fölolvashoz mint valami igyekvő, derék iskolás fiú, kissé hebegve és néha rendkívüli nyomatékkal hangsúlyozta azokat a szavakat, a melyekkel láthatólag meg volt elégedve. A szenvedés és a lázadás panaszos följajdulása volt ez, mely már a sors ezer meg ezer kitagadottjának ajkáról hangzott föl és az alantasabb néposztályok nyomorúságáról regélt; a munkásemberről, aki keze munkája után nem tud megélni; egy egész nagy társadalmi osztályról, a legnagyobb, a legméltóbb társadalmi rendről, amely éhen hal, mialatt másrészt a szerencse kedveltjei, a kiváltságosak, akik dúsálnak a kincsekben, akik kéjes élvezetektől megcsömörlésig vannak torkig, még dusan megrakott asztalaik morzsáit is megtagadják a szegényektől és semmit se akarnak visszatéríteni a jogtalanul bitorlott vagyonból. El kell hát tőlük venni mindent; rettenetes figyelmeztetésekkel föl kell őket verni önzésükből; bombarobbanásokkal kell előttük hirdetni azt, hogy elérkezett végre az igazságszolgáltatás napja. Ezt a szót »igazságszolgáltatás« olyan mennydörgő hangon ejtette ki a nyomorult, hogy az egész terem visszhangzott tőle. De a legnagyobb hatást azzal keltette, midőn meghozta saját életének fönséges áldozatát; azt mondotta az esküdtszék tagjainak, hogy nem vár tőlük egyebet, mint halálítéletet és azzal a látnoki jóslattal végezte szavait, hogy újabb vértanuk fognak föltámadni az ő vérenek elhullott cseppjeiből.

Csak küldjék őt a nyaktilóra, ő tudja azt, hogy az ő példája más hőseket fog szülni.

Utána más boszuló kéz fog feltámadni és azután újra más és mindig mások, mindaddig, míg ez a vén, elkorhadt társadalom teljesen össze nem omlik, hogy helyt adjon a boldogság és igazság ama megálmodott társadalmának, amelynek ő az apostola.

Az elnök türelmetlen izgatottságában kétszer kísérletet tett, hogy félbeszakítsa. De Salvat csak olvasott tovább, az ihletett látnok megzavarhatatlan nyugalomával, aki attól fél csupán, hogy rosszul találja elmondani a döntő fontosságú kinyilatkoztatást. E felolvasásán valószínűleg a börtönben való tartózkodása óta törhette a fejét. Ez az ő öngyilkosságának végleges oka; az életét cserébe adja azért a dicsőségért, hogy az emberiségért haljon vértanuhalált.

Midőn végezte szavait, nyugodtan ült le a zsandárok közé, rózsáspirra gyult orcákkal, ragyogó szemmel, nagy benső örömtől sugárzó arczczal.

Az elnök, hogy a vádlott felolvasása által okozott nagy hatást, a meghatottság és a félelem titkos kéjelmetlenségét eloszlassa, azonnal a tanúk kihallgatására tért át. Vége-hossza nem akadt a tanúk fölvonulásának, mely egy cseppet se volt érdekes, mivel egyiknek se volt mit vallania. A többi közül Grandidier gyáros okos tanuvallomása vált ki, aki bizonyos anarkista propaganda miatt volt kénytelen a vádlottat annak idején elbocsátani. A vádlott sógora, Toussaint gépész, szintén nagyon derekasan viselte magát, amennyiben anélkül, hogy hazudott volna, kedvező szint adott vallomásainak.

Leghosszabb vitatkozás fejlődött a szakértők között, akik itt, a nyilvánosság előtt ép oly kevésbé tudtak egyetérteni, mint ahogy nem tudtak egy véleményen lenni hivatalos jelen-

téseikben: mert bár mindnyájan tisztában voltak azzal, hogy a felhasznált robbantószer nem dinamit volt, mindegyikük a legfurcsább és a legellentétebb föltevésekkel állott elő a robbantószer tulajdonképeni mibenlétét illetőleg. Aztán felolvasták a hírneves Bertheroy e tárgyról szóló véleményét, aki tetézte a zavart azzal a következtetéssel, hogy valószínűleg valami új, csodás erejű robbantószerrel állanak szemben, melynek vegyi képletét ő sem ismeri. Mondésir rendőrkém és Dupot zsandárfőnök is sorra kerültek és szegről-végre elbeszélték a vádlott ellen indított hosszú hajszát, meg aztán a boulognei erdőben történt mozgalmas elfogatását. Mondésir meg nagy derűtséget keltett a publikumban közbeszurt katonai adomáival. A fájdalom, a részvét és a méltatlankodás hideg borzongása fogta el a hallgatóságot, mikor a kis divatárusleányka nagyanyja került sorra, egy összetöpörödött, roskatag vén anyóka, kit a közvádlné nemtörődő kegyetlenséggel hurczoltatott ide és aki megrémülve könyekre fakadt és azt se tudta, hogy mit kérdeztek tőle. Utána már csak a tanúk kihallgatása következett; a műhelytulajdonosok, pajtások, mesteremberek hosszú sora, kik mindannyian kijelentették, hogy Salvat derék ember volt, intelligens és dolgozós munkás, aki soha nem részegeskedett, imádta a gyermekét, és a legkisebb gázságra vagy igaztalanságra sem tartják őt képesnek.

Mire a tanúkihallgatás véget ért, négy órára járt az idő. A fullasztóan meleg teremben lázas kimerültség kergette a vért minden arcba, míg valami vörhenyes porfelleg homályosította el az ablakokon beszűrődő, elhalványuló világosságot. A nők legyezgették magukat, a férfiak törülgették izzadó homlokukat. De a lelketizgató látvány minden szemben kegyetlen érdeklődés örömtüzét gyújtotta. Senki se mozdult el a helyéről.

- Ah, - sóhajtott Rosemonde, - azt hittem, hogy öt órákor valamelyik barátnőmnél teázhatom. Meg fogok halni éhen.

Duthil egyre vonogatta a vállát, mialatt Salvat felolvasta a maga nyilatkozatát.

- Milyen gyerekes minden szava. A bolond halállal fog ezért lakolni. Édes Istenem, amíg a világ világ, mindig lesznek szegények és gazdagok. És az is bizonyos, hogy mikor az ember szegény, egyedüli vágya az, hogy meggazdagodjék... Ő csak azért került a vádlottak padjára, mert kudarcot vallott ez a törekvése.

Péter mély megindulással, aggódva nézett a fivérére, aki holthaltán és dult arccal, némán ült mellette. A pad alatt megfogta a kezét és szeretetteljesen megszorította. Aztán halkán kérdezte:

- Rosszul érzed magadat? Akarod, hogy elmenjünk?

De Vilmos ép oly gyengéd és észrevehetetlen kézsorítással válaszolt és azt mondta, hogy jól érzi magát és mindvégig kitart a benne felviharzó kétségbeesés dacára.

Lehman államügyész most szigorúan és nagyhangon emelt szót a vádlott ellen. Noha nyakas arcának és egész megjelenésének határozottan zsidójellege volt, ismeretes volt arról, hogy neki minden politikai táborral voltak nexusai és köztudomású volt az a simulékonysága, melynek révén mindig a hatalomra került emberek pártjához csatlakozott; ez magyarázta meg gyors és fényes pályafutását, meg azt az állandó kegyet, melylyel elhalmozták. Tudták azt, hogy ő az állam védője és valóban mindjárt első szavaiban az e reggel kinevezett új miniszteriumra célzott, a vaskezü férfirra, akinek az a feladata, hogy megnyugtassa a jókat és megreszkettesse a gonoszokat. Aztán rendkívüli vehemenciával vádolta szegény Salvatot, ab ovo elmondta az egész életrajzát; bűnre született gonosztevőnek tüntette fel, ijesztő szörnyetegnek, akinek a leggyávabb merénylettel kellett betetőznie bűnös életét.

Aztán ostorozta az anarkiát; valamennyi anarkista csavargó és rabló. Hisz tapasztalták a Hornpalota kifosztásánál, hogy milyen ocsmány, aljas egy banda az, mely apostolinak hirdeti magát. Ime lássák, mire vezet az elméletek gyakorlati alkalmazása, kirabolt és beszennyezett

házakra, hogy aztán nagy fosztogatásokkal és nagy mészárlásokkal végződjen. E hangon folytatta két órahosszáig, teljesen eltekintve az igazságtól és a logikától; csupán arra törekedett, hogy a képzelemre hasson; felhasználta céljaira a rémület viharát, mely Párison végigzúgott; véres lobogóként lobogtatta a hallgatók előtt a szegény kis áldozatot, a szép divatárus leánykát, kinek halvány kezecskéjét mutogatta a borszeszszel teli palaczkban, a szájalom és undor oly ékesenszóló taglejtésével, hogy az egész hallgatóság megborzongott. Azzal végezte, amivel kezdte; bátorságra serkentette az esküdtszéket azzal a kijelentéssel, hogy teljesítheti a kötelességét és halálra ítélheti a bűnöst, mert a kormány arra határozta magát, hogy nem fog visszariadni a fenyegetésektől.

Aztán a fiatal védőügyvédre került a sor. Elmondott őszintén mindent, amit mondani lehetett, még pedig a legszembeötlőbb világossággal és legrészrehajlatlanabb igazságossággal. Ő más iskola tanítványa volt, egy nagyon egyszerű és igénytelen ember, aki csupán az igazságért rajongott; különben beírta azzal, hogy Salvat életrajzát a maga valódi színében tüntesse föl; ráutalt, hogy zseni gyermekkorától a társadalmi végzetes ferdeségek áldozata és utolsó bűnös tettét azzal magyarázta, amit mindeddig szenvedett, mindazzal, ami rajongó agyában forrongott.

Az ő bűne nem-e mindnyájunk bűne? Ki nem érzi magát némileg felelősnek ezért a bombáért, melyet egy éhenhaló szegény munkás robbant fel a gazdag ember küszöbén, kinek neve az ő szemében megtestesítője volt az igazságtalan felosztásnak, mely az egyiknek annyi élvezetet, a másiknak annyi nélkülözést juttat osztályrészül? Ha a mi zavaros időnkben a felvetett égő problémák közepett valamelyikünk elveszíti az eszét és erőszakkal akarja siettetni a világ boldogságát, szabad-e az igazság nevében pálcát törnünk fölötte, midőn egyikünk se tud megesküdni arra, hogy neki sincs része az ő örületességében? Beszéde végén esedezve arra kérte az esküdtszék tagjait, hogy tanúsítsanak emberi érzést: ne engedjék magukat a külvilág megrettent szenvedélye által befolyásoltatni, hanem engeszteljék ki a forrongó társadalmi osztályokat egy bölcs ítélettel.

Ne örökössék meg a háborút azzal, hogy az éhenkórászoknak, a nyomorultaknak új vértanút szolgáltatnak, akit meg kell bosszulniok.

Hat órát ütött, amidőn Larombière szóvirágos, részrehajló összefoglalását adta a tényeknek, melyeken kesernyés, csipős hangjának kétségbeesett dühe megérződött.

Aztán visszavonult a törvényszék; a kifürkészhetetlen esküdtek fölmentek a tanácskozó terembe, mialatt a vádlottat kikísérték. A hallgatóság soraiban zajos várakozás, lázas türelmetlenség siketítő moraja zúgott. Egynéhány hölgy el is ájult. Egy férfit is ki kellett vinni a teremből, mert az iszonyu hőség elernyesztette. De a többiek makacsul megmaradtak a helyükön.

- Most már nem tart sokáig, - szólt a kis Massot. - Az esküdtek a zsebükben hozták már ide a halálos ítéletet. Megfigyeltem őket: mialatt a kis védőügyvéd nagyon helyes érveit hozta fel mentő körülményekül, meg lehetett különböztetni, amint a rájuk boruló homályban mindnyájan álmosan bólogtak. Furcsa gondolatok kóvályoghattak e tar koponyák mögött.

- Még mindig éhes ön, herczegné? - kérde Duthil.

- Jaj, ne is kérdezze, majd meghalok. Nem bírok addig várni, míg hazaérünk. Majd elkísér valami czukrászdába. De azért nem baj; nagyon izgató jelenet ez, mikor látjuk, hogy egy embernek az élete egy igentől, vagy egy nemtől függ.

Péter újra megragadta Vilmos kezét, mert érezte, hogy milyen lázas kétségbeesés tartja fogban a bátyja lelkét. Egy szót se váltottak; mindkettőjükön végtelen szomorúság vett erőt, melynek oly számtalan, mélyen fekvő okai voltak, amiket ők maguk se tudtak volna hatá-

rozottan definiálni. Az emberiség egész nyomora, meg a saját nyomoruságuk, mindaz a sok szeretet, az a sok remény, és fájdalom, mely bennük lüktet, mintha panaszosan jajdúlt volna fel e zszibongó zugással teli teremben, melyen végigreszket az előttük lefolyó drámától való borzongás, amit az egyik fél önzése és a másik fél gyávasága juttat kifejezésre.

Lassankint ráborult a teremre az esthomály; valószínűleg fölöslegesnek tartották a gázlámpák meggyújtását, miután amúgyis nemsokára kihirdetik az ítéletet, és az elhaló nap utolsó sugarai rejtelmes, határozatlan árnyak homályát szőtték, melyben az összeverődött tömeg teljesen elmosódott.

A törvénszéki emelvény háta mögött ülő világosruhájú hölgyek halovány víziókként fehérlettek ki a sötétségből, mialatt a nagy számban jelenlevő ügyvédek fekete talárjai sötét éji árnyfoltoknak látszottak. A palaszínű Krisztus a homályba veszett; csupán a köztársaság szobrának hófehér idomai váltak ki a félhomályból, mint egy halottnak megdermedt hullája.

- Ah, - szólt Massot, - tudtam, hogy nem fog sokáig tartani.

Valóban, alig negyedórai tanácskozás után nagy lábdobogással vonult be újra az esküdszék és kiki a maga helyére telepedett le. A bírák is megjelentek. Fokozott izgatottság áradt szerte a tömegen; olyan lázas áramlat reszkettette meg a levegőt, mintha rettegés vihara hullámanék végig a hallgatókon. Sokan fölálltak, mások ajkairól sikoly röppent el. És az esküdszéki elnöknek, egy széles, biborosarczu kövér uri embernek, várnia kellett, míg a zaj lecsendesült.

Aztán kijelentette éles, kissé remegő hangon:

- Lelkiismeretemre és becsületemre kijelentem Isten és emberek előtt, hogy az esküdszék a vádlottat szavazattöbbséggel a gyilkosság bűnében vétkesnek ítéli.

Már majdnem besötétedett, midőn újra bekisérték Salvatot. Az árnyban elmosódó esküdszékkel szemben megállt és az ablakokon beszűrődő utolsó fénysugár megvilágította az arcát. A bírák alakjai szintén elmosódtak az esthomályban, bíbor köntösük gyászfekete színt öltött. És minő látvány volt Salvat sovány, kiaszott arcza, amint végighallgatta a jury ítéletét, melyet a jegyző neki felolvasott.

Midőn beállt a csend, anélkül, hogy az enyhítő körülményeket csak meg is említették volna, Salvat mindent megértett. Gyermeteg kifejezésű arcza felderült.

- Halál! Köszönöm uraim.

Azután a közönség felé fordult és a növekvő sötétségben kereste az ismerős arczokat, melyekről tudta, hogy jelen vannak és ez egyszer Vilmos egész határozottan érezte, hogy Salvat ráismert, hogy egy utolsó szeretetteljes üdvözlését küldi a hála kifejezéseképen, melyet iránta érez ama darab kenyérért, amit a nyomor napján tőle kapott. De egyuttal Mathis Viktornak is köszönt, mert Vilmos újra maga előtt látta a fiatalembert, aki meg se moczczant, hanem merőn Salvatra szegezett, tágra nyitott szemekkel és fenyegetőn összeszorított ajkakkal bámult maga elé.

A többbit, az utolsó kérdést, a bírák tanácskozását és az ítélet kihirdetését elnyelte a termen áthullámozó vihar. Abba a szánalomba és abba az általános meglepedésbe, melylyel a halál-ítéletet fogadták, némi megdöbbenés is vegyült.

Az elitelt hirtelen felegyenesedett. És midőn a rendőrök kikisérték, harsány hangon kiáltotta el magát:

- Éljen az anarkia!

E fölkiáltásáért senki sem haragudott. A közönség bizonyos kényelmetlen érzéssel oszlott széjjel, mintha a rendkívüli fáradságtól megcsappantak volna a szenvedélyek. Valóban, ez tulságosan hosszú, nagyon is lelketrázó jelenet volt. És most jól esett mindenkinek, hogy a szabad levegőre ér és föl szabadul a lidércnyomás alól.

A nagy előcsarnokban Vilmos és Péter Duthil meg a hercegnő mellett haladtak el, kiket a Fonségueval beszélgetésbe ereszkedett Bozonnet tábornok megállított. Mind a négyen hangosan beszélgettek, panaszkodtak a nagy hősről, az éhségről és egyhangúan úgy vélekedtek, hogy a tárgyalás nem volt valami nagyon érdekes. Különben minden jól megy, aminek jó a vége. Ugy van, ahogy Fonségue mondta, Salvat halálraítélése politikai és társadalmi szükségesség volt.

Midőn a két testvér a Pont-neufre ért, Vilmos egy pillanatig odakönyökölt a védőgáthoz és Péter is nekitámaszkodva, szótlanul bámult a Szajna szürke, tovahömpölygő habjaira, melyre a felgyülő gázlámpák tüzes fényt vetettek. A folyamból üde lehellet gomolygott fel; ez volt az a gyönyörteli óra, mikor a szelid éj borul a pihenőre térő Párisra. A két testvér szótlanul szivta magába ezt az enyhítő, csillapító levegőt. Péterben újra sajgásnak indult az ő szívének sebe, az a kínos ígérete, hogy újra visszatér Vilmos montmartrei házába, noha őreá ott oly kínos gyötrelme vár. Vilmosban pedig újra ébredt a bántó gyanu, az az aggasztó nyugtalanság, hogy Máriában valami új, tán még előtte is ismeretlen érzés láza lüktet, mely őt egészen kiforgatta régi énjéből. Vajjon új szenvedések várnak-e megint e két egymást imádó testvérré, új tusák, új akadályok, melyek a boldogság útját állják? Egész valójuk újra vérzett amaz általános emberi nyomoruság lelkükre nehezedő sulya alatt, melyet az igazságszolgáltatás imént végignézett drámája keltett bennük, e nyomorult ember láttára, ki a fejével lakol mindnyájuk bűnéért. Amint aztán a quain végighaladtak, Vilmos a kis Mathis Viktort pillantotta meg, ki egyedül bolyongott a homályban. Megállította és az anyja után kérdezősködött. De a fiatalember rá se hallgatott, összeszorított vékony ajkairól késnél is metszőbb és élesebb hangon röppent el ez a szó:

- Ah, hát ők vért akarnak!... Csak vágják le a fejét, ő meg lesz boszulva.

VII.

A montmartrei dolgozóteremben, mely rendesen oly vidám és derűs volt, most komor, borongós napok következtek be, mintha valami méla szomorúság és bús hallgatás borulna a tágas teremre. A három nagy fiu nem volt odahaza. Tamás reggelenként bejárt a gyárba, hogy ott a kis motorral kísérletezzon. Ferencz a vizsgára készülődött oly szorgalmasan, hogy haza se jött a tanárképzőből.

Antal pedig Jahannál dolgozott, ahova afeletti öröme vonzotta, hogy a kis Liza fokenkénti életre ébredését napról-napra szemmel láthatóbban tapasztalja. Vilmos többnyire egyedül volt a nagymamával, aki valami kézimunkán dolgozva, mindig ott ült az ablaknál, míg Mária a ház körüli teendőket végezte és künn sürgött-forgott, csupán csak olyankor tartózkodott a dolgozóteremben, ha Péter is ott volt.

E néma gyászban mindnyájan csupán azt a hallgatag, titkolt haragot, azt a kétségbeesett lelki fellázadást vélték látni, melylyel Salvat elítéltetése eltöltötte apjuk lelkét.

A törvénytörő palotából visszajövet Vilmos indulatosan kelt ki az igazságtalanság ellen; azt mondta, hogy ennek a szerencsétlen embernek a kivégeztetése társadalmi gyilkosság, az egyes társadalmi osztályok polgárháborújának egyenes provokálása és mindnyájan némán, vita nélkül hajoltak meg e feljajdulás fájdalmas sikolya előtt. Tiszteletteljesen félrevonulva, átengedték apjukat azoknak a komor gondolatoknak, melyekbe órákhosszáig némán, haloványan, a távolba révedező szemekkel merült el.

Vegyí kohója hidegen és sötéten állt a sarokban; reggeltől estig csak azzal töltötte az időt, hogy találmányának, az új robbanószernek, meg a rettenetes hadigépnek a terveit és irat-csomóit tanulmányozta át, melyekről azt álmodta hosszú éveken át, hogy meg fogja velük ajándékozni Franciaországot, hogy valamennyi nemzet fölött uralkodva, egykor az igazság és a jog uralmát kényszerítse rá a világra. De ama végtelen hosszú órákban, melyeket az asztalon szerteszórt papirosok fölé hajolva töltött, melyek távolba révedező szemei előtt néha ködbe veszttek, ezer határozatlan gondolat árja hullámozott végig az agyán; kételyei támadtak, vajjon bölcs leszen-e az ő terve; rettegés szállotta meg, vajjon abbeli vágya, hogy örök békét adjon a népeknek, nem fog-e véget nem érő, mindent kiirtó háborút teremteni? Oh ez a nagy Páris, melyről őszinte meggyőződéssel azt hitte, hogy a világ gondolkodó agyveleje, mely arra van hivatva, hogy a jövődőt megszüljön: minő ocsmány látványt nyújt a világnak, mennyi butaság, mennyi gyalázat, mennyi igazságtalanság látványát! Valóban eléggé érett volna az emberi üdv nagy művére, melyet ő rá akarna bízni? És valahányszor újra meg újra átböngészte az iratait és verifikálta a vegyképleteit, nem izzott benne többé az a régi, erélyes akarat és csak ha eszébe jutott közeli nősülése, fogott újra hozzá a tervhez, mert azt mondotta magában, hogy a dolgok rendje sokkal hosszabb idő óta meg van már állapítva és el van határozva, semhogy most a terveken való változtatásokkal felfordulást okozna életében.

A házassága! Nem-e ez ama gondolat, mely Vilmost lépten-nyomon kísérti, mely még sokkal jobban megzavarja a lelki nyugalmat, mint tudós műve, mint a libertarius polgár szenvedélyes rajongása? Valamennyi bevallott gondja és aggodalma mögött még egy olyan gyöttrő érzés is lappangott, melyet még önmagának se vallott be és mely őt meggyötörte. Mindennap azt ismételte magában, hogy mihelyt nőül vette Máriát, közölni fogja a hadügyminiszterrel találmányának titkát és a fiatal asszonyt dicsőségének részesévé teszi. Ha nőül veszi Máriát! Ha nőül veszi Máriát! Ez a gondolat mindenkor forró lázzal és titkos nyugtalansággal töltötte el. Azért volt oly hallgatag, azért vesztette el nyugodt, vidám kedélyét, mert érezte, hogy

Máriából valami egészen új élet árad, melyet eddig nem tapasztalt nála. Mária határozottan megváltozott; Vilmos érezte, hogy napról-napra elidegenedik, eltávolodik tőle.

És midőn Péter hozzájuk ellátogatott, mindkettőjüket megfigyelte. Péter is ritkábban jött, elfogultnak látszott és ő sem volt már a régi. Azokon a napokon, mikor Péter náluk időzött, Mária olyan volt, mintha kicserélték volna; az egész ház mintegy új, élénkebb életet nyert, derüesebb szint öltött.

Pedig nem történt köztük semmi sem, ami nem a legártatlanabb testvéri viszonyra vallana.

Jóbarátoknak látszottak csupán, egymásnak ujjahegyét se érintették, pirulás nélkül beszélgettek. De önkéntelenül valami sugaras vibráció áradt ki lényükből, olyan lehellétszerű, mely még a sugárnál, az illatnál is légiesebb, megfoghatatlanabb.

Néhány nap múlva Vilmos, vérző szívvél bár, de nem kételkedhetett többé. Nem kapta őket rajta semmin; de meg volt győződve róla, hogy a két gyermek, mint ahogy ő apai szeretettel szokta őket nevezni, egymást halálosan szereti.

Egy gyönyörű tavaszi reggelen, midőn egyedül volt a nagymamával a sugárözönben uszó Párisnál szemben, a szokottnál is kinosabb merengésbe merült. Merőn bámult az öreg asszonyra, aki rendes helyén ülve, fejedelmi méltósággal, pápaszem nélkül öltögetett a kézimunkáján. Tán nem is látta őt. A nagymama is fölvetette hébe-korba a szemét és szintén ránézett, mintha valami vallomást várna tőle, mely csak nem akar megjönni.

Végre a nyomasztó csöndben arra határozta magát, hogy ő szólal meg.

- Vilmos, mi bajod van egy idő óta? Miért nem mondod meg nekem azt, amit mondani akarsz?

Vilmos az álomország virányairól visszatért a földre és meglepetten mondá:

- Amit mondani akarok?

- Igen, én is tudom azt, amit te tudsz és én azt gondoltam, hogy meg fogod beszélni velem, miután ti olyan figyelmesek vagytok irányomban, hogy nem cselekedtek semmit anélkül, hogy a tanácsaimat kikérnétek.

Vilmos elhalványodott és egész testét lázas remegés fogta el. Tehát nem csalódott, miután a nagymama is tudja. Ha erről beszél, akkor gyanúja testet ölt, akkor valóvá és ténynyé változtatja azt, ami eddig tán csak izgatott képzelmeiben él.

- Kedves fiam, a dolog kikerülhetetlen volt. Én már az első napokban előreláttam. És csak azért nem figyelmeztettelek rá, mert azt hittem, hogy ez részedről jól megfontolt, mély értelmű szándék. De mióta látom, hogy mennyit szenvedsz, értem csak, milyen nagy volt az én tévedésem.

Mínhogy Vilmos még mindig szótlantul, reszketve és magánkivül bámult rá, a nagymama folytatta:

- Igen, azt hittem, hogy te így akartad, hogy midőn a házadhoz hoztad az öcsédet, azt akartad tudni, vajjon Mária nem csak gyermeki szeretettel csügg-e rajtad... olyan nyomós okok szóltak emellett, a nagy korkülönbség, nálad vége felé közeledik már az élet, ő meg most kezdi csak meg... nem is szólok a te nagy munkáidról, ama szent misszióról, melyet én számodra álmodtam.

Vilmos kulcsolt kezekkel odaállt eléje és könyörögve kérte:

- Óh, szólj világosan, mondd nyíltan, amit gondolsz - - Nem értem, szegény szívem nagyon fel van dülva, szeretnék mindent tudni, cselekedni; szeretném magamat végleg elhatározni. Te, akit úgy szeretek, akit úgy tisztetek, mintha az édes anyám volnál, akinek fenkölt esztét,

gondolkodását ismerem, te, akinek tanácsát mindig hiven követtem, te előre láttad ezt a rettenetes eseményt és nyugodtan nézted a kifejlését, megkoczkáztatva azt, hogy én belehalok? Oh mondd, miért tetted te ezt?

Az öreg asszony nem szeretett sok szót vesztegetni, mert ő volt a ház korlátlan urnője, aki mindenről gondoskodott és az egész háztartást vezette, anélkül, hogy tetteiről valamikor is számot adott volna. Azért nem szokta kereken kimondani mindazt, amit gondolt, meg mindazt, amit elérni akart, mert abszolút bölcsesége tudatában úgy az apa, mint a gyermekek teljesen megbíztak benne. Lényének e kissé rejtélyes jellemvonása még fokozta fejedelmi méltóságának fönségét.

- Mire való a fölösleges szó, - válaszolt szeliden, - midőn a tények beszélnek. Igaz, hogy annak idején helyesltem a házassági tervedet, mert tisztában voltam azzal, hogy Mária csak úgy maradhat a háznál, ha nőül megy hozzád; meg aztán volt rá sok más okom is, melyeknek felsorolása teljesen felesleges. De Péter idejövetele mindezen változtatott és a dolgokat a maga természetes rendjükbe terelte. Nem sokkal jobb ez így?

Vilmos még mindig nem merte megérteni, hogy a nagymama mire céloz.

- Jobb így, hogy az én életem örökre tönkre van téve, hogy belehalok fájdalmamba?

Az agg nő felkelt és hozzá közeledett. Simán leomló fekete ruhájában, erélyre és önmegettagadásra valló halvány arczával nagyon fönséges méltóságban állt előtte.

- Fiam, tudod, hogy szeretlek; tudod, hogy nagyon fenköltnek, nagyon nemesnek akarlak látni és tudni. A multkor elfogott a félelem és majd levegőbe röpítetted ezt a házat. Most már néhány nap óta szórakozottan, magadon kívül görnyedezel az irataid, a terveid fölött, mint akit elfog a csüggedés, mint akiben föltámad a kétely, úgy hogy nem tudja többé: milyen cél felé halad. Hidd meg, hogy rossz uton jársz; rájuk nézve és te rád is jobb lesz, ha Péter elveszi Máriát.

- Rám nézve jobb? Oh nem, nem... Mi lesz akkor belőlem?

- Te, fiam, le fogsz csillapulni; meg fogod gondolni a dolgot. Neked nagyon komoly hivatásod van ama nap előestéjén, midőn fönséges találmányodat a világ előtt ki akarod nyilatkoztatni. Ugy rémlik előttem, hogy tiszta látásod elhomályosodott, sőt esetleg tán rosszul cselekszel, ha nem számolsz a probléma föltételeivel. Érzem, hogy neked még más megoldást kell találnod. Egy szóval szenvedj, ha szenvedned kell, de légy az eszméd hőse.

Azután anyai jósa mosolylyal enyhítette meg szavainak rideg voltát és a helyére visszatérve, így végezte:

- Fölséges szőszaporításra kényszerítettél most, fiam, mert én nyugodt vagyok; sokkal fenköltebb elme vagy, semhogy ne azt cselekednéd, ami minden körülmények között helyes és jogos és amire senki más nem volna képes, csak egyedül te.

Midőn Vilmos magára maradt, lázas tépelődésbe merült. Vajjon mit akart a nagymama mondani félig homályos néhány szavával? Tudta róla, hogy ő mindig amellet kardoskodik, ami jó, ami természetes és szükséges. De most valami fönségesebb hőstetre sarkalja; szavai vakító világosságot vetettek arra a kéjelmetlen érzésre, mely lelkét eltöltötte, valahányszor eszébe jutott az a hajdani terve, hogy a hadügyminiszterrel, akármelyikkel, azzal, aki épp kormányon van, közli a titkát. Növekvő habozással és ellenszenvvel töltötte el a lelkét, mialatt hallgatta az anyósa komoly hangját, ki ismételten kijelentette, hogy neki jobb teendője van, hogy más megoldást kell találnia. Mária képe hirtelen elsuhant lelki szemei előtt és bús szíve majd meghasadt arra a gondolatra, hogy le kell róla mondania. Mária ne lenne többet az övé? Máriát adná, engedné oda másnak? Nem, ez több, mint amennyit embertől kívánni lehet.

Soha, soha nem lesz elég bátorsága arra, hogy lemondjon arról az utolsó szerelmi kéjről, melylyel magát kecsegtette.

Két napig kinos lelki harczot vivott, melyben újra átélte a lefolyt hat esztendő, amelyet a fiatal leány boldog kis hajlékukban mellette töltött. Eleinte fogadott leányának tekintette; később azután, mikor a házasság eszméje fogant meg bennük, nyugodt vidámsággal kéjelgett ama reményben, hogy az a házasság egész családjának boldogságát meg fogja alapítani. Mert ő csak azért idegenkedett egy második házasságtól, mivel nem akart a gyermekeire idegen mostohát erőszakolni.

Abbeli vágyainak, hogy a szerelem varázsait élvezze, és ne élje e magányos életet, csak úgy hódolt meg, hogy saját tűzhelyénél akadt az ifjuság e feslő bimbójára, arra a szerető barátnőre, aki a nagy korkülönbséggel mitse törődve, bölcs megfontolás után az övé akart lenni. Aztán hónapok multak el s komoly események arra kényszerítették őket, hogy későbbre halaszszák az esküvő napját és neki ez nem esett valami nagyon nehezére. Beérte a biztos tudattal, hogy Mária vár reá. Hiszen ő megszokta a türelmes várakozást munkás életének hosszú évein át. De most ime egyszerre, midőn az a veszély fenyegeti hirtelen, hogy Máriát elveszíti, az ő békés, nyugodt szíve úgy vérzik, hogy majd meghasad. Soha nem hitte volna, hogy ő oly elválaszthatatlanul forrott vele össze. Az ötven éves férfinál ez az asszonyról való örök lemondást jelentette, az utolsó szeretett és érzékeivel megkivánt nő elvesztését, ki annál, kívánatosabb, mert benne testesült meg az ifjuság melynek illatát sohase fogja többé szivhatni, melynek leheletében sohasem fog többé gyönyörködni, ha elveszíti. Felgyuló haraggal vegyes örült vágyódás lobbant fel benne; magáénak akarta őt vallani és kétségbeesett gyötrelme dulta a lelkét arra a gondolatra, hogy valaki jó és elrabolja őt tőle.

Különösen midőn éjjel magára maradt szobájának éjjeli csendjében, elviselhetetlen kinokat szenvedett. Párnájába fojtotta könyes feljajdulását, hogy meg ne zavarja a házbeliek álmát. Hisz semmisem egyszerűbb annál, miután Mária neki ígérte a kezét, hogy az övé marad. A szavát birja, arra fogja hát kényszeríteni, hogy váltsa be a szavát. Legalább az övé lesz, egyedül csak az övé és senki másnak eszébe se juthat, hogy tőle elrabolja. Aztán egyszerre föltámadt előtte annak a másiknak a képe, annak a szeretett fivérnek, akit ő maga kényszerített testvéri szeretetből arra, hogy családjának tagjául tekintse magát. De gyötrelme oly türehtetlen volt, hogy szerette volna kikergetni ezt a szeretett testvért és gyűlölet fakadt föl a szívében, melynek kérlelhetetlen vad szenvedélyessége majd megőrijtette. Az öcscse, a kedves kis öcscse! Hát milyen a testvéri szeretet? Hát a gyűlölet és ellenségeskedés mérgé fogja megfertőzni lelkeiket?

Valóságos őrjöngés fogta el, órákhosszáig azon tündődött, hogyan lehetne Pétert kiakolbólítani, hogy az, ami megtörtént, meg nem történtté váljék újra. Néha egy pillanatra magához tért, kijózanodott és meglepetten tapasztalta, hogy a tudós fenkölt értelmét, a tudomány munkásának nyugodt tapasztaltságát ilyen tomboló vihar dülhatja. Csakhogy ez a vihar különben is tombolt az ő gyermeteg lelkében, melyet mint tudós is megőrzött a szeretet és az álmodozó rajongás ama titkos rejtekében, mely benne fönmaradt a könnyörtelen logikába, a természeti tüneményekbe vetett egyedüli hite mellett.

Hisz maga a lángesze is erre a dualításra vallott, benne a hires vegyész párosult a rajongó reformátorral, aki szomjazza az igazságot, de azért szíve nagy szeretetre van teremtve.

Győzött benne a szenvedély! Ugy siratta Máriát, mint ahogy siratta volna álmainak meg-hiusulását, mely a háborúnak a háboru révén való örök megszüntét, az emberiség amaz üdvét czélozta, melynek megvalósításán tiz esztendő óta dolgozott.

Mikor aztán kitombolta magát, elcsigázott lelkében beállt a reakció és hirtelen megihletődött elhatározása lecsillapította. Szégyelte magát, hogy magát így átengedi a kétségbeesésnek

minden ok nélkül. Föltette magában, hogy kérdőre vonja magát Máriát. A fiatal leány elég igazlelkű, hogy őszintén válaszoljon nyílt kérdésére. A legméltóbb megoldása ennek a kínos kérdésnek a kölcsönös, őszinte magyarázat, minekutána aztán mind a ketten legjobb belátásuk szerint cselekedhetnek. Elaludt és reggel törődött testtel, de nyugodt lélekkel ébredt fel.

Mária e reggelen különös jó kedvében volt. Az előtte való este hosszabb kirándulást tett Antallal és Péterrel. Montmorency felé vették útjukat. Az út minden kritikán aluli volt, úgy hogy mind a hárman dühösen, de azért pompás hangulatban tértek vissza.

Épen a mosókonyhából jött, ahol nagymosás volt és fedetlen karokkal, valami melódiát dudolgatva ment végig a kerten, midőn Vilmos útját állotta.

- Akarsz velem beszélni, barátom?

- Igen, gyermekem, nagyon komoly dologban akarok veled beszélni.

Mária azonnal tudta, hogy az egybekelésükről van szó és elkomolyodott. Annak idején, midőn beleegyezett ebbe a házasságba, ezt abban a biztos meggyőződésben tette, hogy ez a legokosabb, amit tehet és teljes tudatában volt ama kötelezettségnek, melylyel a házasság jár. Igaz, hogy nálánál husz évvel idősebb emberhez megy nőül. De ez gyakran történik, sőt majdnem mindennapi eset. Nem szeretett senki mást, tehát az övé lehetett. És a hála, a szeretet, a ragaszkodás olyan lelkes felhevülésében adta oda neki a kezét, hogy a szerelem édességét vélte érezni benne. Környezetét oly boldoggá tette ez a frigy, melynek szoros köteléke még szorosabban egymáshoz fogja fűzni a kis családot. Szinte megittasult arra a gondolatra, hogy ő ilyen módon boldogságot fog maga körül teremteni.

- Mi a baj? - kérde kissé nyugtalanul, - remélem, nincs semmi baj?

- Nem, nem, csak valamit akarok neked mondani.

A kis kertecske egyetlen lombos, árnyas zugába vezette őt, a két terebélyes szilvafa alatti szüette padra, melyre az orgonabokrok illatos lombja borult. Velük szemben az óriási Páris tárult föl előttük a reggeli napsugárban, üdén mosolygó házai végtelen tengerével.

Mindaketten leültek. De midőn Vilmos szólni, kérdezni akart, hirtelen elfogultság szállta meg őt szegény szíve hangosan megdobbant, amint pöre karjaival olyan ifjunak, olyan csodaszépnek látta Máriát maga előtt.

Végre ennyit bökött ki csak:

- Az egybekelésünk napja közeledik.

Mivel Mária e szóra tán öntudatlanul elhalványodott, Vilmos érezte, hogy ereiben megfagy a vér. Nem vonaglottak-e meg Mária ajkai fájdalmas rángatózásban? Nem homályosította-e el szép, nyílt tekintetü szemeit valami borongó árnyék?

- Oh, még az soká lesz!

Vilmos nagyon halkan, gyöngéd és szeretetteljes hangon szólalt meg újra:

- Az igaz, de mégis meg kell, hogy beszéljünk a formalitásokat. Ezek olyan kellemetlen dolgok, melyeket jobb, ha ma kezdjük meg, hogy aztán ne térjünk vissza többé.

Vilmos aztán sorra elmondta, hogy mi teendőjük lesz és amellet egy pillanatra se vette le róla a szemét, hanem leste, hogy milyen benyomások fognak rajta tükröződni, ha a terminus közeli lejárataának tudatára ébred.

Mária mozdulatlan arczczal hallgatta, a kezét térdeire kulcsolva és se a megbánás, se a szomorúság határozott jelét nem adta. De azért mégis úgy ült ott, mintha ez a tudat lesujtáná, de azért engedelmesen belenyugodnék.

- Kedves Máriám, hallgatsz, tán nincsen inyedre valami?

- Nekem, óh nem, nem!

- Tudod, hogy őszinte lehetsz. Ha tán van valami személyes okod arra, hogy későbbre halasszuk a házasságot, hát akkor várunk még.

- Nekem nincs semmi okom. Minő okom legyen? Teljesen rád bízom, hogy úgy intézkedjél, ahogy neked tetszik.

Csend állott be. Mária nyíltan a szemébe nézett; csupán ajkai remegtek árulón és valami öntudatlan szomorúság borult kristálytisztá, patak tükrénél is átlátszóbb arczára. Máskor nevetett és énekelt volna a közeli lakodalom hírére.

Vilmos reszkető hangon kockáztatta meg azt a kérdést, melyre elhatározta magát:

- Édes Máriám, bocsáss meg, hogy ezt kértem tőled. Még most van időd, még visszaveheted adott szavadat. Teljesen biztos vagy-e abban, hogy szeretsz?

Mária őszinte megdöbbenéssel bámult rá, mert nem tudta, hogy mit akar ezzel mondani. És minthogy válaszával mintegy habozott, Vilmos hozzátette:

- Vizsgáld meg a lelkedet és a szivedet és mondd meg, vajjon valóban a te öreg barátodat szereted-e? vajjon nem szeretsz-e más valakit?

- Én? Én? Vilmos, mért kérdeztél ezt tőlem? Mit vétettem, ami téged arra jogosít, hogy ezt kérdezd tőlem?

Igaz, őszinte fölháborodás és méltatlankodás hangján mondta ezt és nyílttekintetű szép szemét lángoló haraggal szegezte rá.

- Pedig ennek mégis végére kell, hogy járjak, Mária! - folytatta Vilmos nagy megerőltetéssel, - mert mindnyájunknak boldogságáról van szó. Vizsgáld meg a szivedet, Mária. Te az öcsémet szereted.

- Én? Az öcsémet? Pétert? Én? Igaz, szeretem, szeretem, mint ahogy mindnyájukat szeretlek. Szeretem, mert ő most a miénk, mert ő most hozzátartozik a mi életünkhöz, a mi boldogságunkhoz... Igaz, boldognak érzem magamat, ha ő itt van és szeretném, ha mindig velünk volna. Örülök, ha látom, ha hallom, ha vele együtt sétálhatok. A multkor nagyon szomorkodtam, amikor úgy látszott, mintha visszaesett volna sötét buskomorságába. Ez igen természetes dolog, ugyebár? Azt hiszem, nem tettem ezzel mást, mint amit te magad óhajtottál és nem értem, hogy Péter iránti szeretetem miféle befolyással lehetne a mi házasságunkra.

Mária e szenvedélyes tiltakozása, mely szerinte meggyőzhette Vilmost arról, hogy csak őt szereti, senkit mást, sejtelmét fájdalmas meggyőződésé növelték ép ama kétségbeesett, szenvedélyes heveskedés folytán, melylyel Mária az ellen tiltakozott, hogy ő Pétert szereti.

- Szerencsétlen, akaratlanul is elárulod magadat, nem engem szeretsz, hanem az öcsémet szereted!

E szavakkal mindkét kezével megfogta Mária csuklóit és kétségbeesett, szenvedélyes erejével megszorította, mintha arra akarná kényszeríteni a fiatal leányt, hogy világosan lásson a saját lelkében. Mária pedig tiltakozott tovább is e ráfogás ellen, és a letragikusabb, a legszeretetteljesebb vitatkozás támadt köztük, amennyiben Vilmos a szembeszökő tények bizonyítékával igyekezett Máriát meggyőzni, Mária pedig határozottan ellentmondott a maga jóhiszemű elvakultságában.

Hiába vette Vilmos sorra szerelmének történetét az első naptól fogva: megmagyarázta neki, hogy mi volt az, ami lelkében végbement, eleintén néma, ellenszenves gyűlölet; aztán a

sajátságos férfigjellem iránt való érdeklődés, melyből végre a rokonszenv és a szerelem fejlődött, midőn szegényt olyan boldogtalannak látta és azt tapasztalta, hogy ő gyógyítja ki lassankint lelki gyötrelméből. Mind a ketten fiatalok voltak és a természet megcselekedte a magáét. De minden újabb bizonyítékára, minden új döntő érvelésére Máriát növekvő izgatottság fogta el, olyan lázas remegés borzongott végig rajta, hogy egész testében reszketett; de sehogy se akart ráállani arra, hogy megkérdezze a szívét.

- Nem, nem szeretem őt. Ha szeretném, hát tudnám és megmondanám, hisz ismersz, tudod, hogy nem bírok hazudni.

Vilmos oly kegyetlen volt, hogy mindezek után se tárgított, mint az a hősies sebész, aki még mélyebben vág a saját husába, mint másokéba, csakhogy kiderüljön az igazság és hogy a többiek boldogságát biztosítva lássa.

- Mária, nem én vagyok az, akit szeretsz! Irántam csupán tiszteletet, hálát, gyermeki szeretetet éresz! Emlékezzél vissza arra, hogy mit éreztél akkor, midőn egybekelésünket elhatároztuk. Te akkor nem szeretted még senkit és okos lány létedre, beleegyeztél e házasságba, mert biztos voltál benne, hogy boldoggá foglak tenni és mert okosnak és helyesnek tartottad ezt a frigyet... Aztán hozzánk jött Péter és a szivedben önkéntelenül fölébredt a szerelem. Péter az, egyedül csak Péter, akit igaz szerelemmel szeretsz, olyan szerelemmel, aminővel a férfit, a férjet szeretni kell.

Mária ellentállási erejének fogytán volt és megdöbbenve amaz iszonyu világosságtól, mely akarata ellenére is felgyült a lelkében, még mindig makacsul tagadt.

- De édes gyermekem, mondd, mért tagadod olyan konokul? Hisz nem teszek neked miatta szemrehányást. Én akartam ezt a házasságot vén bolond fejemmel. Az történt csak, aminek történnie kellett és bizonyára úgy van jól, ahogy van... Én csak az igazát akartam megtudni tőled, hogy el tudjam magamat határozni, mint ahogy becsületes emberhez illik.

Erre Mária is megadta magát és könnyekre fakadt. Egész lényét olyan lelki meghasonlás szállta meg, hogy lesújtva roskadt össze, mintha valami eddig ismeretlen, új igazság súlyos terhe nehezednék a lelkére.

- Oh Vilmos, nagy szívtelenség volt az tőled, hogy rá kényszerítettél, hogy a lelkemben olvassak... Esküszöm neked még most is, hogy eddig nem szerettem Pétert azzal a szerelemmel, amelyről te beszélsz. Te nyitottad föl a szememet, te ébresztetted föl a szívemet, te szítottad lánggá a tüzet, mely bennem szunnyad... Igaz, szeretem Pétert, most úgy szeretem őt, ahogy te mondod. Most valamennyien nagyon boldogtalanok vagyunk, mert te akartad így.

Mária hangosan zokogott és önkéntelen lányos szemérmességgel vont ki karjait Vilmos ujjainak erős szorításából. De Vilmos észrevette, hogy orcáit nem borítja most az az áruló pir az az akaratlanul felgyülő szégyenbibor, melyér, ő annyira haragudott.

Szüies őszinteségét nem nyomta semmi büntudat, mert valóban ő nem vádolhatta önmagát hűtlen árulással, hisz maga Vilmos kényszerítette volt őt arra, hogy szerelmének tudatára ébredjen. Könyes szemük fátyolán keresztül összenéztek egy pillanatig; a lány majd kicsattant az egészségtől és ifjúságtól; duzzadó keble szívének dobogásától lázasan pihegett; erős támaszául ígérkező gyönyörű szép karjai vállig meztelen fehérlettek. A férfi pedig még mindig deli, izmos alak volt; ősz hajának sűrű hullámai és fekete bajusza erőteljes ifjúság kifejezését kölcsönözték szép arcának. Köztük pedig mindennek vége, a visszavonhatatlan megtörtént és nagyot változtatott életükön.

Vilmos fenséges lelki nemességgel szólalt meg:

- Mária, te nem szeretsz, visszaadom a szavadat.

De Mária ugyanoly magasztos nagylelkűséggel válaszolt:

- Soha nem veszem vissza, mert öntudatosan és örömpesve adtam neked cserébe a szívemet és egy pillanatig se szüntelek meg ugyanazzal a gyöngéd szeretettel, ugyanazzal a bámuló csodálással szeretni, mint azelőtt.

Vilmos azonban elcsukló hangján, melyet szilárd csengésre kényszerített, egyre ismételte:

- Te Pétert szereted, Péterhez kell nőül menned.

- Nem, én a tied vagyok, egy pillanat nem semmisítheti meg azt, amit hosszú évek összefűztek. Esküszöm neked még egyszer, hogy ha szerettem is Pétert, ma reggelig tudomásom se volt róla. Maradjon minden a régiben, és ne kinozz tovább, mert nem bírom ki...

És a pongyolában meglepett, és meztelensége fölötti ijedtében összerezzenő, szégyenlős nő hirtelen mozdulatával leeresztette ruhájának felgyürt ujjait és lehuzta keze fejére, mintha egészen el akarna bujni. Aztán felszökött és egy szót se szólva többé, gyors léptekkel távozott.

Vilmos egyedül maradt a zöld lombos kis zugban a határtalan Páris-szal szemben, mely a sugaras reggeli verőfényben úgy tündökölt, mint valami délibábos, szép mesebeli tündérország. Valami nyomasztó teher nyomta a lelkét, azt hitte, hogy soha többé nem tud e padról felkelni. Szívén a legtátongóbb sebet Mária ama kijelentése égette, hogy ő még ma reggel nem tudta, hogy szerelem az, amit Péter iránt érez. Mária nem tudta és ő maga kényszerítette őt arra, hogy felfedezze szívében ezt a szerelmet. Ő maga ültette bele erősen, ő maga növelte kétségkívül, midőn tudatára ébresztette. Óh, minő kin! Minő gyötrelem! Mikor az ember ön-maga a kovácsa annak a boldogtalanságnak, melybe majd belehal. Most biztos meggyőződésre tett szert; érzelmi életének örökre vége van; szegény szerelmes, érzékeny lelke sajgott beléje és görcsösen megvonaglott. De afölötti kétségbeesésébe és fájalmába, hogy érzi a közeledő vénséget és a lemondás szükségét, az a keserű öröm vegyült, hogy helyesen és igazságosan cselekedett. Nagyon rideg vigasztalás volt ugyan, mely csupán hősies lelkeknek lehet gyógyírja, de ő mégis jóleső enyhülést, büszke elégtételt talált benne. E pillanattól fogva lelkében az önfeláldozás eszméje vert gyökeret és lassankint elemi erővel kerítette őt hatalmába.

Egyedüli szent kötelességének tekintette ezentul azt, hogy összepárosítsa a gyermekeket; ebben látta az egyedüli bölcsességet, az egyedüli igazságot, sőt az egész család egyedüli, biztos boldogságát.

És ha fellázadó szíve néha félt és kinjában fel is jajdult, keblére szorította mind a két hatalmas kezét és elfojtotta lázas szivverését.

Másnap reggel nem a szűk kis kertben, hanem a tágas dolgozóteremben szólította föl Pétert a kölcsönös magyarázatra.

Ugy intézte a dolgot, hogy egyedül maradjon az öcscsével és mihelyt Péter belépett, egyenesen a tárgyra tért, mellőzve azokat az óvatosan tapogatózó bevezetéseket, melyeket Máriával szemben alkalmazott.

- Péter, nincs neked valami mondanivalód? Miért nem fordulsz bizalmasan hozzám?

Péter azonnal megértette, hogy Vilmos mit akar ezzel mondani és lázas reszketés fogta el; nem talált szavakat, csupán arcának kétségbeesett esdeklése és hűledező elképedése vallott meg mindent.

- Te szereted Máriát; mondd, miért nem jöttél hozzám és miért nem vallottad meg nekem őszintén e szerelmet?

Péter most magához tért és hevesen védekezett.

- Igaz, hogy szeretem Máriát; éreztem, hogy nem tudom elrejteni és hogy magad is észreveszed. De nem volt rá okom, hogy neked ezt megvalljam; biztos voltam önnönmagamban, inkább elmenekültem volna messze távolra, semhogy egy árva szó is röppent volna el az ajkamról, mely azt elárulná. Én titokban szenvedtem; oh, te nem tudod, milyen gyötrelmeket okozol, sőt kegyetlenség is tőled, hogy ezt szóba hoztad, mert most kénytelen vagyok elutazni. Már több ízben az volt a tervem, hogy elmegyek innen és ha mindig újra visszatértem, kétségkívül a gyengeségem, de egyszersmind mindnyájatok iránti szeretetem volt az oka. Mit árt az én jelenlétem? Máriára nézve nem veszedelmes. Ő nem szeret.

Vilmos erre kereken kijelentette:

- Mária szeret. Tegnap vallattam őt és ő kénytelen volt nekem megvallani, hogy téged szeret.

Péter magánkívül megragadta Vilmos vállait és mélyen a szemébe nézett.

- Bátyám, bátyám, mit mondasz? Mért mondasz most olyasmit, ami mindnyájunkra nézve a legnagyobb szerencsétlenség volna? Ez a szerelem, mely álmodozásom soha meg nem valósulható eszménye volt, több bánatot mint örömet okozna, mert nem akarom, hogy te szenvedj. Mária a tied. Oly szent ő előttem, mintha a nővérem volna. Ha csupán az én örületességem az, ami titeket egymástól elválaszt, az el fog mulni, le fogom győzni.

- Mária szeret, - felelt Vilmos szeliden. - Nem teszek neked szemrehányásokat, tudom azt nagyon jól, hogy küzdöttél magaddal, hogy egy szóval, egy tekintettel se árultad el előtte a szerelmedet. Még ő maga se tudta tegnap, hogy téged szeret, nekem kellett felnyitni a szemét. Mit akarsz? Én egyszerűen azt a tényt konstatalem, hogy ő téged szeret.

Erre Péter vonásai a rémület és a gyönyör vegyes kifejezését öltötték, mintha valami isteni csoda szállna alá a mennyből, melyet sokáig óhajtott, de amelynek megvalósulása lesújtja őt.

- Ha így van, hát akkor vége mindennek. Ölelj meg bátyám, én utazom.

- Utazol? Miért? Telünk maradsz. Mi sem egyszerűbb, te szereted Máriát, ő szeret téged. Neked adom.

Péter felsikoltott és megdöbbszent elragadtatással ég felé emelve mind a két kezét, fölkiáltott:

- Te nekem adod Máriát? Te, bátyám? Te, aki hónapok óta vársz reá; te, aki őt imádod! Oh nem, nem, az földig sujtana. Lásd, bátyám, ez úgy megdöbbszentene és megdermesztene, mintha magát a tenszivedet, a vérző szivedet tépnéd ki a kebledből. Nem, nem fogadom el tőled ezt az áldozatot!

- De hát ha Mária csak hálát és gyermeki szeretetet érez irántam, ha te vagy az, akit igaz szerelemmel szeret, azt akarod, hogy visszaéljek azzal a fogadalmával, amit annak idején öntudatlanul tett és hogy olyan házasságra kényszerítsem, melyben nem bírnám őt egészen, osztatlanul?

- Különböztetlek téged, nem én adom őt neked, ő maga ajándékozik meg énjének fenséges adományával; én meg nem tartom magamat jogosultnak arra, hogy megakadályozzam ezt az adományt.

- Nem, nem, soha el nem fogadom ezt, soha nem fogom neked ezt a fájdalmat okozni... Isten veled, bátyám, csókolj meg, utazom!

Vilmos megfogta őt és erőnek erejével maga mellé ültette az ócska sarokpamlagra.

- No, csak nem fogunk verekedni, öcsém, csak nem fogsz engem arra kényszeríteni, hogy kötéllel ittmarasztaljalak? A manóba is, csak tudom, hogy mit csinálok! Meggondoltam én a dolgot, mielőtt neked szóltam. Nem mondom, hogy a lelkem örül ennek a kifejlésnek. Oh nem, eleintén azt hittem, hogy belehalok és a föld legmélységesebb mélyére kívántalak. Na,

de észre kellett, hogy térjek; beláttam, hogy a dolgok a lehető legjobban alakultak így, a maguk természetes rendjében.

Péter ellentállási ereje megcsappant és két kezébe temetve az arcát, sirva fakadt.

- Öcsém, édes jó öcsém, - ne szomorkodj se miattad, se miattam... Emlékszel ama boldog napokra, melyeket együtt töltöttünk a neuillyi kis házikódban, midőn a multkor viszontláttuk egymást. Hajdani testvéri szeretetünk pazar teljében lobogott fel bennünk és órákhosszáig ültünk egymás mellett, kéz kézben nyugodott és emlékeztünk a multakról és élveztük kölcsönös szeretetünket... Emlékszel arra a rettenetes vallomásra, midőn egy este meggyóntad nekem hitetlenségedet, kétkedő gyötrelmedet, azt a hitbeli megsemmisülést, melyben vergődöl? Ama perctől fogva nem volt más óhajom, mint hogy meggyógyítsalak; azt tanácsoltam neked, hogy dolgozzál, szeress, higj az életben, mert meg voltam róla győződve, hogy egyedül csak az élet fogja neked visszaadni a békét és az egészséget. Azért hoztalak ide közénk. Te küzdöttél magaddal, hogy vissza ne jőjj ide, én tartottalak itt. Midőn megjött az életkedved és újra munkaerős férfi vált belőled, nagyon boldognak éreztem magamat. A szívem vérét adtam volna oda, hogy teljes legyen a gyógyulásod. Nos, ezt most megtettem, odaadtam neked mindent, amim volt, miután neked szükséged van Máriára és egyedül ő tud téged csak meggyógyítani!

Észrevette azt, hogy Péter ismét tiltakozni akar, gyorsan hozzátette:

- Ne mondd, hogy nem úgy van? Ez olyan igaz, hogyha Mária be nem tetőzi azt, amit én megkezdtem: mindaz, amit tettem, hasztalanná válnék és te visszasülyednél ismét a te lelki nyomorúságodba, a te istentagadásodba, tévesztett életednek gyötrelmeibe. Neked Mária kell. Vagy azt akarod talán, hogy ne szeresselek többé, hogy miután oly forrón óhajtottam az életbe való visszatértedet, megtagadjam tőled az éltető lehetőséget, a lelket, mely újra férfiúvá tesz? Mindkettőtök iránti szeretetem elég önzetlen, hogy beleegyezzem kölcsönös szerelmeitekbe. Ez is szerelem, öcsém, ha az ember a szerelmét feláldozza. Meg aztán ismétlem, a természet tudja, mit tesz. Az emberi ösztön csálhatatlan, mert mindig a hasznos, az igaz felé vonzódik. Nagyon rossz férj lettem volna, jobb, ha megmaradok öreg tudós szerepemben. Holott nálad, aki fiatal vagy, nálad van a jövő, nálad gyermekei lesznek, nálad boldog és termékeny asszony lesz.

Péter megborzongott, az a félelem fogta el újra, amely azelőtt gyötörte volt. Vajjon paposkodása nem számkiüzte-e őt az élők sorából, vajjon nem fonnyadt-e el az ő férfias ereje a szüzsies lemondás hosszú fogadalmában?

- Boldog és termékeny élet, - ismétlé halkán, - vajjon méltó vagyok-e még rá? Oh, ha tudnád, milyen zavarban vagyok, mennyire bánt az a gondolat, hogy tán meg se érdemlem azt az imádatraméltó teremtet, kivel engem oly fejedelmileg megajándékozol.

- Te többet érsz nálamnál, te nemesebb sziv, fenköltebb elme vagy és tán te vagy közöttünk a fiatalabb, a férfiasabb... Bátyám, még most van idő, ne add őt nekem, tartsd őt magadnak, ha ő veled boldogabb, termékenyebb és lángolóbb szeretet melegétől hevített életet élhet. Gondolkodjál te, mert engem a kétely lever. Csak az a fő, hogy ő boldog legyen. Hadd legyen azé, akit ő jobban tudna szeretni.

Mondhatatlan meghatottság vett erőt mindkettőjükön. Midőn Vilmos hallotta e szaggatott szavakat, egy pillanatig ingadozott. Szíve kinosan elszorult és önkéntelenül rebegve, ezt a kétségbeesett panaszt szalasztotta ki ajkain:

- Oh, hogy szerettem volna őt, oh, mily boldoggá tettem volna!

Pétert szíven találta ez a feljajdulás és felpattanva, így szólt:

- Látod, hogy még mindig imádod, hogy nem tudsz róla lemondani. Hadd utazzam el, hadd utazzam!

De Vilmos máris szorosan magához ölelte testvéri szívének egész melegével, melynek hevét nemeslelkű lemondása növelte.

- Maradj! Nem én szóltam most, az a másik énem szólalt meg bennem, az, amelyik meg fog halni, az, amelyik máris meghalt. Esküszöm neked apánk és anyánk szent emlékére, hogy már most csak az okozhat nekem nagy szenvedést, ha ti vonakodtok attól, hogy nekem köszönjétek a boldogságokat.

A két testvér könnyben ázó arczzal összeölelkezett és hosszasan pihentek egymás karjaiban. Sokszor ölelték már egymást ily szeretetteljesen, de soha még a szívek így egyé nem olvadt. A bátya életének egy részét adta oda az öcscsének és a fiatalabbik a saját életéből visszafizette neki azzal, ami szívében gyöngéd, tiszta és szenvedélyesen lángoló érzelmek lüktetett.

Ez a pillanat mámoros édességű öröklétnak tetszett. A világ minden nyomora és fájdalma nyomtalanul eltűnt, csupán tűzben izzó szeretetük maradt meg, mely örökké úgy sugározza ki a szeretetet, mint ahogy a nap ontja örökké a világosságot. Ez az egy pillanat kárpótolta őket a múlt és jövő minden elhullajtott könnyéért, mialatt amott künn a szemhatáron elterülő végtelen Páris az ismeretlen, rejtelmes jövőn dolgozik hatalmas méhének zugó morajlásában.

E pillanatban lépett be Mária. A megoldás nagyon egyszerű volt. Vilmos kibontakozott a fivérének öleléséből, odavezette Máriához és kezeit egymásba fűzte. Eleintén Mária még vonakodott, mert makacsul ragaszkodott a becsületesség ama fogadalmához, hogy nem veszi vissza adott szavát.

De hát mit mondjon e két könnyező férfi láttára, akiket az imént szoros testvéri ölekezésbe olvadva, egymás karjaiban látott. Ezek a könnyek, ez az ölelés nem dönti-e halomra mindazokat az észsugallta érveket, azt a hétköznapi logikát, melyekkel fölfegyverkezett? A helyzet kínos zavara is elmúlt, úgy rémlett előtte, mintha ő Péterrel már hosszasan megbeszélte volna a dolgot, mintha arra a közös elhatározásra jutottak volna, hogy elfogadják a szerelem e fölséges ajándékát, amelyet Vilmos oly hősie szívvvel adott nekik. A fönség lehelete áradt szerte a termen és ez a rendkívüli jelenet természetesnek látszott. De Mária ajka azért mégis néma maradt, nem mert válaszolni, csak nézte mindakettőjüket szeretetteljes nagy szemével, amelyek szintén könnybe lábbadtak.

Vilmosnak támadt az a szivesugallta ötlete, hogy odafutott az emeletre vezető kis lépcsőhöz és lehívta a nagymamát.

- Nagymama, nagymama, gyere le hamar, szükségünk van rád.

Midőn aztán előkerült és fekete ruhájában, sugár természetével és halvány arczával ott állott előttük a föltétlen engedelmességhez szokott anyakirálynő méltóságos, bölcs nyugalmaival, Vilmos újra megszólalt:

- Nagymama, mondd meg nekik, hogy nem tehetnek semmi okosabbat, mint hogy egymásé legyenek. Mondd meg nekik, hogy én és te megbeszéltük ezt a dolgot és hogy ez a te véleményed, a te akaratod.

Az öreg asszony csendesén bólintott a fejével.

- Igen, sokkal okosabb ez így.

Mária a karjaiba borult. Most már ő is beleegyezett, alávetette magát ama felsőbb természeti erőknél, az élet ama hatalmas törvényeinek, amelyek teljesen megváltoztatták életét. Vilmos

mindjárt azt akarta, hogy rögtön állapítsák meg az esküvő napját és hogy az emeleten rendezzenek be alkalmas lakást a fiatal párnak. Péter némi nyugtalansággal nézett a szemébe és nászutazást emlegetett, abbeli félelmében, hogy Vilmos még nem gyógyult ki teljesen a szerelméből és hogy jelenlétük tán rosszul találna neki esni, de Vilmos ez ellen tiltakozott:

- Nem, nem, ti itthon maradtok. Azért házasítlak ám össze benneteket, hogy nálam maradjatok mindaketten. Velem sohse törődjete. Nekem annyi a dolgom, én dolgozni fogok!

Este, midőn Ferencz és Tamás meghallották ezt a hirt, nem tanusítottak valami különös meglepetést. Valószínűleg sejtették ezt a kifejlést. Szótlanul nyugodtak bele és egy szót se mertek ejteni ellene, attól a perctől fogva, hogy az apjuk személyesen jelentette ki szokott nyugalomával ebbéli elhatározását. Csak Antal, akiben a nő iránti szerelem lángolón izzott, bámult kételkedően és aggódva erre az apára, kinek az imént oly hősies bátorsága volt, hogy sajátkezűleg szakította ki a szivét a kebléből. Vajjon nem hasadt-e meg igazán a szive ez áldozattól? Szenvedélyes hévvel megcsókolta őt és testvérei is szivük egész melegével, mély megilletődéssel ölelték meg az apjukat. Vilmos könyes szemében isteni mosoly derült fel három felnőtt fiának e szeretetteljes ölelésére. Iszonyu lelki kinja fölött aratott diadalmas győzelmében semmi se eshetett volna neki oly jól, mint ez a hallgatag meghódolás.

És este még egy másik nagy izgalom várta. Midőn a nap lealkonyodott és ő az üvegfal melletti nagy asztalnál letelepedve, hozzáfogott, hogy találmányának iratcsomóit és tervrajzait osztályozza és átvizsgálja, legnagyobb meglepetésére Bertheroy, hajdani mestere és jóbarátja toppant be hozzá. A híres vegyész hóbe-korba el-el szokott látogatni hozzá és ő méltányolni tudta azt, hogy milyen nagy megtiszteltetés az ilyen látogatás egy hetven éves aggastyán részéről, akinek dicsőségét a tiszteletbeli állások hosszú sora hirdeti és akinek mellét ezer rendjel és kitüntetés díszíti. Annál is inkább, mert ez a hivatalos tudós, mint az akadémia tagja, némi bátorságot tanusít akkor, amikor megkoczkáztatta a látogatást egy ilyen magafajta kiközösített, a társadalomból kitagadott atheistánál. Ez egyszer azonban rögtön kitalálta, hogy Bertheroyt a kíváncsiság vezette hozzá. Nagy zavarba jött, mert féltette az asztalon szerteszórt iratokat és terveket.

- Ne féljen, - vigasztalta Bertheroy vidáman, mert kissé elhanyagolt és rideg modora mellett nagyon tapintatos és éleslátású ember volt - nem lesem el a titkait... Bátran az asztalon hagyhat mindent, megígérem, hogy nem olvasok el belőle egy szót se.

Egész nyíltan a robbanószerekre terelte a beszélgetést, amelynek tanulmányozásával ő maga is szenvedélyesen foglalkozott, új fölfedezéseire, amelyeket nem titkolt. Aztán mellesleg odavetve szóba hozta azt a szakértői véleményt is, mit a Salvat-ügyben kértek ki tőle. Elmondta, miszerint ő is arról álmodik, hogy bár sikerülne neki ama csodás erejű robbantószert föltalálni, melylyel aztán megkísérelhetné annak a szabályozását és azt engedelmes mozgató erő szerepére kényszeríthetné. Mosolyogva tette hozzá jelentősegteljesen:

- Nem tudom, hogy honnan vette az a bolond az ő robbantószereinek a képletét. De ha ön egy szép nap esetleg ráakadna arra a képletre, akkor gondolja meg, hogy a jövő tán abban rejlik, hogy a robbantószereket mint hajtó erőt alkalmazhatjuk.

Aztán hirtelen hozzátette:

- A'propos, Salvatot holnapután reggel lefejezik. Egy barátom van az igazságügyminisztériumban, attól hallottam épen most.

Vilmos eddig mosolygó bizalmatlansággal hallgatta Bertheroy szavait. De Salvat lefejeztetésének híre vad haraggal és szenvedélyes dühvel töltötte el. Pedig már néhány nap óta tudta, hogy kikerülhetetlen a halálos ítélet, noha most mindenfelől későn jött rokonszenv ébredt az elítélt iránt.

- Ez gyilkosság lesz! - kiáltott fel szenvedélyesen.

Bertheroy toleráns taglejtéssel válaszolt:

- Hja, barátom, ilyen a társadalom; ha támadják, hát védekeznek. Meg aztán valóban nagyon ostobák azok az anarkisták, ha azt hiszik, hogy bombákkal át fogják alakítani a világot. Ön ismeri az én véleményemet, egyedül a tudomány az igaz forradalmi eszköz, a tudomány magában véve elég hatalmas lesz arra, hogy megalapítsa nemcsak az igazságot, hanem még a jogot is, ha ugyan az abszolút jog valaha lehetséges ezen a földön... Ezért vagyok én ilyen nyugodt és ilyen hosszantűrő, fiam.

Vilmos előtt újfent eszményi föntségben egyenesedett föl ennek a furcsa forradalmárnak fenkölt alakja, aki biztos abban, hogy vegyműhelye mélyén ennek az ódon és undok jelenkori társadalomnak Istenével, dogmaival és törvényeivel való együttes lerombolásán dolgozik, de aki sokkal jobban szereti a nyugalmat, sokkal inkább megveti a hiábavaló erőlködést, sem-hogy az utca zajos eseményeibe avatkozzék bele. Ő maga inkább nyugodtan éli az életét, nyugdíjat huz és élvezi tudományának jutalmát, és békésen összefér a kormánnyal, legyen az bármilyen is, miközben előre látja, sőt előkészíti a holnap rettenetes vajadását.

Egy kézmozdulattal Párisra mutatott, mely fölött a diadalmasan biborló nap leszállt alko-nyodóra és hozzátette:

- Hallja, hogy zúg? Mi szítjuk ezt a tüzet, mi fütjük folyton tüzelőanyaggal a katlant.... A tudomány egy óráig se szünteti be a munkáját és reméljük, hogy a tudomány fogja ujjáalkotni Párist, a tudomány fogja nemzeni a jövőt. A többi mind semmi...

Vilmos már nem hallgatott rá, hanem Salvatra gondolt, meg arra a rettenetes pokolgépre, amelyet ő talált fel és amely holnap majd tán városokat fog romba dönteni. Egy új eszme fogamzott meg benne, amely nőttön nőtt. Most már kettészakította az utolsó szálát is, most íme annyi boldogságot teremthet maga körül, amennyi csak hatalmában állott. Ah, most visszanyeri az elszánt bátorságot, most újra ura önnönmagának, szívének magasztos önfeláldozásából legalább az a büszke öröm jut neki osztályrészül, hogy szabad, hogy az életét is feláldozhatja, ha szükségesnek tartja ezt az áldozatot.

VIII.

Vilmos tanuja akart lenni Salvat kivégeztetésének és Péter, kit felette aggasztott, hogy őt nem tudja eltéríteni ebbeli szándékától, az éjszakát nála töltötte Montmartreben, hogy őt reggel elkísérhesse. Annak idején, mikor még Rose abbával együtt szokta volt sorra látogatni a Charonne külváros szegényeit, megtudta azt, hogy a Merlin-utcai sarokház ablakaiból, melyben Mége szocialista képviselő lakik, pompás kilátás nyílik a guillotinera. Kalauznak ajánlkozott tehát. Minthogy pedig a kivégzés reggeli fél ötre volt kitűzve, a két testvér le se feküdt, hanem átvirrasztották a hosszú éjszakát a tágas dolgozóteremben és félig szunyókálva, csak hébe-korba váltottak néhány szót. Hajnali két órakor utnak indultak.

A csillagos éjszakán csodás világosság és isteni béke ömlött el.

A mérhetetlen, derüs égbolton óriási ezüstcsillárként ragyogott a hold sugaras gömbje és tündérálomszerű fényözönét ontotta szerte a végtelenbe, az alvó Páris felett, melynek sejtelmes körvonala, óriási terjedelme a homályba veszett... Olyan látvány volt ez, mintha a mesebeli álomország elbűvölt városa lebegne előttük, melynek fáradtság és kimerültség okozta hangtalan zsidbadásából a legkisebb suttogás nesze se kél. Szelid, enyhe béke és derüs nyugalom hullámai borultak rája és édesdeden álomba ringatták, hogy a nap keltéig lecsitítsák napi fáradalmainak zugó zsidbongását, szenvedésének felzúgó sikolyát: mialatt amott lenn, a félreeső külvárosban, sötét, rémes munkát végeztek: egy bitófát faragtak az ácsok, hogy rajta egy embert megöljenek.

Péter és Vilmos a Saint Eleuthére-utczában megállottak és némán bámultak a feledés álmába merült, ködfátyolos, hullámvölgyben rezgő Párisra, mely mesebeli sugárzatba öltözködött. Amint megfordultak, szemük a Sacré Coeur-bazilikára esett, mely még mindig nélkülözötte dóm-torony-koronáját, de máris rengeteg tömbbé tömörülve fehérlett a teli hold ezüstkényében. Szinte megnőtt és nagyobb mérveket öltött ebben a hófehér, sugaras fényben, mely minden egyes csúcsát és élet világosan rajzolta le a sötét, nagy árnyak fekete hátterébe. E halvány éjjeli ég alatt valami óriási virágzatnak látszott, mely kihívóan, fenhéjazással és fejedelmi uralommal emelkedik a magasba. Soha még ilyen rengeteg terjedelműnek nem látta Vilmos ezt a bazilikát, mely még éjjeli álomba merülve is oly letipró, oly makacs királyi fenséggel dominálja im az egész Párist.

Jelenlegi kedélyállapotában olyan bántó és fájó érzés szállta meg, hogy nem tudta magát türtőztetni és hangosan megszólalt:

- Biz'a, jól megválasztották a helyét és nagy butaság volt, hogy nekik ezt a térfoglalást megengedték. Nem tudok ennél balgább nonszent elképzelni, mint hogy Páris városát ez a bálványimádás temploma koronázza és uralja, melyet az abszurdum dicsőítésére emeltek. Ennyi ernyedetlen szellemi munka, a tudomány és a küzdelem ennyi százada után milyen arcátlanosság ez, milyen arczúgása a józan észnek! Még pedig épen ezzel a mi nagy Párisunkkal szemben, épen felette, a világ egyetlenegy városa felett, melynek homlokát nem lett volna szabad ilyen szennyfolttal bemocskolni. Lourdesban, Rómában ez hagyján van. De Párisban, az intelligencia e gondosan megmunkált nagy mezején, amelyből a jövő fölsarjad! Ez az a nyíltan hirdetett háború, ez a biztosra vett hódítás merész kihívó nyilatkozata!

Vilmos rendszerint a fenkölt lelkű tudós nyugodt türelmességét tanúsította, aki minden vallást társadalmi jelenségnek tekintett. Sőt készségesen elismerte a katolikus vallás legendáinak bájos költészetét vagy magasztos fönségét. De Alacoque Máriának híres látománya, mely a Sacré Coeur alapítására adott alkalmat, bosszantotta és szinte fizikai undort keltett benne. Őt bántotta Jézus vérző és fölhasított keble, meg az az óriási szív, melyet a szent látnoknő a vérző

seb mélyén dobogni látott és amelybe Jézus aztán sajátkezüleg belemártotta volt a neki szentelt kis női szívet, hogy aztán földuzzadtan, izzó szeretettel és lángolva visszaadja neki. Minő ocsmány és visszataszító anyagiasságot tár föl ez a látomány, milyen hentesképet nyújtanak ezek a belek, izmok, meg ez a piros vér!

Különösen pedig dühbe hozta őt az a fametszet, mely ezt ez undok látományt ábrázolta és melylyel lépten-nyomon találkozott a szentképet áruló kereskedők kirakataiban. Ezek a képek rikító kék, sárga és piros színekben tarkálottak, mint valami primitív boncztani ábrázolatok.

Péter hallgatott és szótlanul nézte a holdfényben fehérlő bazilikát, mely az éj homályából úgy bontakozott ki, mint valami erősség, mely arra van hivatva, hogy porba sujtsa és meghódítsa a lábainál álomba borult várost. Gyakran őt is kinosan érintette ez utóbbi időkben, amikor itt misézett és mikor a hitetlen pap gyötrő lelki kinjaiban vergődött. És ő is elmondta hajdani gyötrelmeit.

- A nemzeti fogadalom! Oh igen, a munka, az egészség, az erő, a lelki fenköltés szent nemzeti fogadalma! De ők nem így értelmezik ám! Franciaországot azért sujtotta vereség, mert megérdemelte a büntetést. Bűnös volt, most bűnét meg kell bánnia. Mit bánjon meg? A forradalmat, a szabad tudományos kutatás és a tudomány eredménydus századát, emanczipált esztét, a szabadítás, a megváltás kezdeményezésének nagy művét, mely Franciaországból a világ négy tájkára szerteszágazott? Ez a mi tulajdonképeni bűnünk és hogy megvezekeljünk a mi végzett nagy munkánkért, a meghódított és bebizonyított igazságokért, bővült tudásunkért, a közel jövőben integető jogos igazságunkért, azért, csak azért is építették ezt az óriási határkövet, mely Páris minden utcáiból látható és melyre soha rá nem nézhet anélkül, hogy magát törekvésében és dicsőségében félreértve és meggyalázva ne érezné.

Karjának egy széles ivű mozdulatával mutatott a szendergő Párisra, melyre a holdvilág ezüstleple borult és aztán folytatta útját. Mindketten méla csendben vonultak végig Montmartre lejtőin Páris éjsötét és elhagyott utcái felé.

Mindaddig, míg a külső boulevardokra nem értek, egy árva lélekkel se találkoztak. De itt az élet sohase szünetelt a nap egyetlen órájában sem, a korcsmárosok, a zenés kávéházak, a táncztermek mindaddig nem zártak, míg az utcán künn rekedt hajléktalan vétek és nyomor ott folytatták éjjeli exisztenciájukat. Mindazok, kiknek nincs lakásuk, a csavargók, kik künn hálnak az utca valamelyik padján, az éjjeli lepkék, akik valami jó fogásra vágytak. A bűnrészes éjjeli sötétség leple alatt Páris legalantasabb rétegeinek egész iszapja felszínre kerekedik és a szennyel együtt a szenvedés is. Az üres, néptelen járda most a hajléktalan éhenkórászoké, kiknek már nincs helyük a világos napfényben, egy zsibongó, hemzsegő, vegyes, kétségbeesett tömeg ez, mely csak éjjel buvik ki odvaiból. Oh, minő kísérteties, rémes alakokat láttak ott, minő ijesztő és szívetfacsaró megjelenéseket, a távoli rejtett nyomor minő kinos, jajos, panaszos nyöszörgéseit hallották e mai reggeli Párisban, ahol virradatkor lefejeznek majd egy embert, ezeknek a nyomorgóknak egyikét, egy szegény, szerencsétlen embert...

Amint a rue des Martyrson végig haladtak Vilmos az egyik padon egy hanyatt fekvő alvó aggastyánt pillantott meg, kinek meztelen lábai kikandikáltak a rongyos és piszkos cipők tátongó nyílásaiból. Némán mutatott rá. Néhány lépéssel tovább Péter ugyanoly néma taglejtéssel figyelmeztette egy mocskos czondrákba öltözött lányra, ki tátott szájjal nagyokat horkolva kuczorgott egy ajtóküszöbön. Felesleges volt, hogy hangosan elmondják, minő indulatos harag árasztotta el a szívüket. Időről-időre rendőrök czirkáltak lassu léptekkel, kettesével, felrázogatták ezeket a nyomorultakat tompa álmukból és arra kényszerítették, hogy fölkeljenek és odább álljanak. Egyes esetekben, ha gyanusaknak látszottak, vagy nem engedelmességek szaporán, magukkal vitték őket a rendőrségre. A börtönök lelket mételyező bünfertőzése meg a boszut forraló harag aztán még jobban hozzájárult a nyomorhoz az élet e

mostoha gyermekeinél, úgy, hogy néha egy egyszerű csavargót tolvajjá vagy gyilkossá változtatott.

Midőn a rue Montmartreba értek, ott az éjszakai sürgés-forgás jellege megváltozott és a két testvér itt csupán elkésett éjjeli dorbézolókkal, a falak árnyékában nesztelenül tovasurranó nőkkel és egymást ütlegelő férfiak és leányok csoportjával találkozott. Aztán, mikor a nagy boulevardokra értek, a klubbokból hazafelé törekvő csoportokkal találkoztak, sápadt arcú uri emberekkel, kik szivarra gyújtottak magas, sötét paloták küszöbén, melyeknek első emeleti ablakaiból vakító fény áradt ki a sötét éjszakába.

Báli köpönyegbe burkolt, estélyi ruhába öltözött hölgy ballagott lassu léptekkel gyalog hazafelé egy barátnőjével. Még néhány lomha fiáker is végigdöcögött az utcákon. Itt-ott már órák óta, mintegy kővémeredten, hintók vártak, mert úgy a bakon ülő kocsis, mint a lovak a hosszas várakozásban elaludtak.

A boulevardok következtek sorra: a boulevard Poissonniére, aztán a többi mind, a boulevard Saint-Martin, a boulevard Saint-Denis egész a place de la Républiqueig és ismét a nyomor és szenvedés kezdődött; fel-felbukkantak újra az elhagyatottak, az éhesek, a hajléktalanok; ez az egész emberi söpredék az éjszakába és az utcára számkivetve, míg az utcaseprők nagy csapata máris kivonult, hogy a tegnapi szemetet összesöpörje és elszállítsa, nehogy Páris hajnalhasadtával illetlen toilletben megjelenve, pirulni legyen kénytelen ama rengeteg sok szenny és piszok miatt, mely egy nap alatt benne halomra gyűl.

De különösen midőn a boulevard Voltairen végig haladva, Roquette és Charonne külvárosok közelébe értek, akkor érezték csak, hogy most a munka birodalmában vannak, ahol gyakran vannak mégis kenyér híján és ahol kinszenvedés az élet.

Péter ezen a vidéken otthonos volt, mert a hosszú, népes utcák közül nem akadt egy se, melyet ő hajdanában százszor végig ne járt volna a jó Rose abbé kíséretében, midőn meglátogatták a kétségbeesett éhezőket, alamizsnákat osztogattak és összeszedték az utcára szorult kisdedeket.

Iszonyatos emlékeket idézett föl lelkében ez a séta, ama számtalan drámák emlékét, melyeknek ő itt szemtanúja volt. Mennyi könny, mennyi vér, mennyi fájdalmas jajgatás! Apák, anyák, gyermekek, akik halomra verődve majd meghaltak az éhségtől, a piszoktól, a nyomortól; valóságos társadalmi pokol ez, melyben ő végre elvesztette az utolsó reményét is, ahonnan zokogva menekült azzal a szent meggyőződéssel, hogy a könyörület és az irgalmas jótékonyság csupán a gazdagok szórakozása és hiábavaló időtöltése. E kora hajnali órában, várakozásának lázas borzongásában, rendkívüli intenzivitással vett erőt rajta ez az érzés, midőn viszontlátta azt a siralmas városrészt, mely még most is ép oly fájdalomtelt, ép oly nyomorsújtott. Amott, ama barlang mélyén, nem halt-e meg éhen alig tegnap az az aggastyán, akit Rose abbé egy este életre ébresztett? A szülők halála után árvaságra jutott kis lányka, akit ő maga szedett föl az utcán és akit karján vitt el lakására, nem ugyanaz-e, akivel most találkozott, amint hajadonná fejlődve, künn kószál az utcán és jajgatva vonaglik meg durva kerítőjének ütlegei alatt?

Seregszámra rajzanak azok a nyomorultak, akiket megmenteni nem lehet, akik szüntelenül újra születnek a nyomoruságra, mint ahogy az ember nyomoréknak születik. Ezek azok, akik mindenünnen belesüllyednek az emberi igazságtalanság e tengerébe, ebbe a hullámozó oceánba, melynek kimerítésén évszázadok óta hiába fáradoznak és melynek medre minél szélesebbre terjed, árja annál jobban dagad.

Mily nyomasztó csend, mily sűrű éjhomály borul ezekre a munkásrészekre, hol úgylátszik, mintha az álom, a halál jó pajtás volna. És az éhezők ott siránkoznak; kísérteties, határozatlan körvonalu alakok surrannak ide s tova és belevesznek a homályba. Amint tovább haladtak

utjokban, mind sűrűbb embercsoportok közé kerültek; a kíváncsiak egész serege tódult oda sűrű tömegekben, hangos lábdobogással a vérpad felé. Egész Páris összecsődült itt; mindenünnen hullámozott az emberár, mintha valami durva láz, a halál és vérszomj láza üldözné őket. A fekete tömeg tompa moraja végighömpölygött a szegény városrészben, az utcák azonban sötétek voltak. A hosszú ablaksorok egyetlen egy ablakában se gyült föl világosság; még a lehelletük se hallatszott ezeknek a munkásembereknek, akik a fáradságtól roskadozva alusznak szomorú fekhelyükön, amelyről csak később, hajnalhasadtára kelnek föl.

Midőn a Voltaire-térre értek és Péter látta azt a sűrű embertömeget, mely egymást majd agyontaposta, belátta, hogy teljes lehetetlenség lesz innen a Roquette-utczába eljutni. Különbösen is bizonyára elzárták azt az utcát. Az az ötlete támadt hát, hogy a Regnault-utczába forduljanak be, amely a börtön háta mögött vezet el és ezen a kerülő uton talán eljuthatnak a Merlin-utcza sarkára.

Ebben az utczában tényleg elhagyatott éjjeli csend uralkodott. A börtön óriási tömbje, magas kopasz falával, melyet a hold rézsutos sugarai világítottak meg, századok óta halotti álmod alvó hideg kövek halmazának látszott. Az utcza szögletén ismét a tömegbe ütközöttek, sűrű zsidobongó és hemzsegő emberár ködbeborult hullámozására, melyben alig lehetett az arcok halvány körvonalait megkülönböztetni. Nagynehezen nyitottak maguknak utat ama merlin-utczai sarokházhoz, melyben Mége képviselő lakott. De a képviselő negyedik emeleti lakásának ablakredőnyei hermetice le voltak zárva, holott a többi ablak tárva nyitott keretében egymás hátán tolongtak a kíváncsiak.

Lenn, a sarki bormérés boltjában, meg a hozzá tartozó elsőemeleti étteremben lobogtak a gázlángok és az egész terem zsufolásig tele volt zajos vendégekkel, akik várták a rémes látványt.

- Nem merek Megéhez bekopogtatni, - szólt Péter.

Vilmos is tiltakozott ez ellen.

- Nem, nem, én se akarom. Menjünk ide be. Majd meglátjuk, vajon látunk-e az erkélyről valamit.

Az elsőemeleti étterem nagy erkélyre nyílt, melyet hölgyek és urak nagy csoportja lepett el. De azért mégis sikerült nekik, hogy egy kis helyet szorítsanak maguknak és néhány perczig ott álltak és megkísérelték, vajjon a szemük behatolhat-e a távol homályába. A két nagy börtönépület között kiszélesedett a lejtősen felfelé kanyarodó utcza és valami négyszögű térséget alkotott, melyre a járdára ültetett négy platánfacsoport vetette árnyékát. Az alacsony házak, a csenevész fák, ez az egész rút és nyomoruságos szegénység messziről olyannak látszott, mintha a föld színével egy magasságban terülne el a határtalan égbolt alatt, melyen a letűnő hold mögül fölgyulnak a csillagok.

A tér maga üresen állott, csupán csak valami elmosódott, alig észrevehető mozgalom támadt amott lenn a távolban, míg kettős rendőrfal szorította vissza az előrenyomuló tömeget a szomszéd utcákba. Magas, ötemeletes házak csupán a Saint Maur-utcza igen messze fekvő szögletén emelkedtek, meg a másik oldalon a Merlin- és a Regnault-utcza sarkán, úgy, hogy merő lehetetlenség volt, hogy a kíváncsiak valamit is lássanak a véres látványból, még a legjobb fekvésű ablakokból is. Ami pedig az utczai tolongó közönséget illette, azok csupán a rendőrök hátát látták; de ez nem gátolta az embertengert abban, hogy hatalmas hullámvérésben össze ne csapjon, melynek moraja mind hangosabban zúgott fel.

Péter és Vilmos az előttük álló, régóta éber figyelemmel leselkedő hölgyek fecsegésének köszönhatték azt, hogy végre valamit láttak.

Fél négyre járt az idő, lenn valószínűleg felállították már a vérpadot. Abban a parányi mozgó tömegben, amott a börtön előtti facsoport árnyában, a hóhér segédei sürgölődtek, akik a

bárdot erősítették meg a verpadra. Egy lámpás fénye imbolygott ide s tova; öt-hat árnyék suhant erre-arra a földön. Semmi más. Az egész tér olyan volt, mint egy nagy árnygomolyag, melyet minden oldalról megcsapkodott a láthatatlan, zugó tömeg féken tartott hullámozása. Azon túl csupán a bormérések fényben uszó boltjai gyultak ki a világító tornyok közt a sötétben. A környékbéli szegény munkás külváros még aludt; a műhelyek és építkezések elhagyatottan feketéltek; a gyárak hideg, magas kéményei még mindig nem ontották sűrű füstoszlopaikat.

- Semmit se fogunk látni, - mondta Vilmos kedvetlenül.

Péter intett neki, hogy hallgasson. A mellette könyöklő elegáns uri emberben Duthil képviselőre ismert; eleintén azt hitte, hogy a kis Horn hercegnővel van itt; miután ő volt az, aki elkísérte a törvényszéki terembe, hogy az eliteltetés tanuja legyen, ugyanezen jogon a kivégeztetést is vele együtt nézhetne volna végig. De aztán észrevette, hogy a fiatal nő, aki prémes bundájába burkolódzva hozzásimul, a madonna-arczu, szép Silviane. Silviane különben nem is rejtőzködött, nagyon hangosan beszélt; valószínűleg be volt csipve, s így a két testvér nemsokára mindent megtudott. Duvillard, Duthil és még néhány jó barátja vele vacsoráztak, midőn egyszerre hajnali egy óra felé, mikor Silviane a csemege felhordásánál Salvat lefejeztetéséről értesült, az a szeszélye kerekedett, hogy ő azt látni akarja. Duvillard hiába könyörgött és ez egyszer dühösen faképnél hagyta őt, mert megborzadt attól, hogy tanuja legyen amaz ember lefejeztetésének, aki az ő palotáját akarta a levegőbe röpíteni. Silviane Duthil karjába kapaszkodott és megígérte neki, hogy mindent megtesz, amit csak kér tőle, ha kielégíti ebbéli kívánságát. Duthil, aki irtózott minden rút látványtól, kelletlenül bár, de mégis ráállt; ami neki annál is inkább érdemül volt betudható, mert a kis hercegnőnek is megtagadta erre vonatkozó kérését. Lángoló és mindig megcsalódott epedéssel vágyódott a szép Silviane bírása után.

- Ő nem érti azt, hogy az ember szórakozni akar, - szólt Silviane, a báróról beszélve. - Pedig olyan pompás dolog volt ide kijönni... Eh, se baj, holnap megint a lábaimnál fogja őt látni.

- Tehát békét kötött vele? - kérde Duthil, - visszahelyezte őt újra az ő régi kényuri jogaiba, mióta a Comédie Française-el való szerződését aláírták?

Silviane erélyesen tiltakozott.

- Micsoda? Hogy én békét kötöttem-e vele? Nem én, szó sincs róla, hallja. De nem ám! Megfogadtam, hogy addig nincsen vásár, amíg első fellépésem meg nem történt. Majd aznap, amikor első fellépésemtől hazamegyek, akkor majd meglátjuk.

Mind a ketten nevettek és Duthil, hogy behízelegje magát Silvianenál és szépszerével udvaroljon neki, elmesélte, hogy Dauvergne, az új közoktatásügyi miniszter, milyen készséges buzgalommal igyekezett egyengetni ama gátló akadályokat, melyek eddig elzárták a Comédie Française kapuit az ő makacs szeszélye és Duvillard kétségbeesett ostroma előtt. Ez a Dauvergne egy elragadtató, kedves ember, valóságos bársonyos kezű ember; ő a bája és virága ennek a Montferrand-minisztériumnak, melynek vasmarku kormányzását már is érezni lehet. Ő azt mondotta, hogy egy szép leánynak mindenütt van helye.

És minthogy Silviane közelebb simult hozzá, azt kérdezte:

- Tehát holnapután hozzák színre Polyeuctet, amelyben ön diadalokat fog aratni? Mindnyájan tapsolni fogunk magának.

- Igen, holnapután; ép annak a napnak az estéjén, amikor Duvillard báró férjhez adja a lányát. Az a nap nagy izgalmak napja lesz.

- Igaz, aznap veszi el Gérard barátunk Camilla kisasszonyt. Előbb nagy tolongás lesz a Madeleine-templomban, aztán meg a Comédie Françaiseba fognak özönlenni. Igaza van, lázasan, szivdobogva várják azt a napot a godot de mauroy-utcai palotában.

Mind a ketten jóízűt kacagtak és élcelődtek az apa, az anya, a szerető, meg a leány rovására és csupán jókedvből, tősgyökeres párisi hunczutkodásból a legundorítóbb, a legémelyítőbb ledérségű czélzásokkal illették ezt a furcsa viszonyt.

- Tudja mit, kedves Duthil, én itt unalmamban majd meggebedek. Nem látok semmit, és egész közel akarok jutni a vérpadhoz, hogy mindent lássak. Jőjjön le velem.

Silviane e pillanatban Massot-ot pillantotta meg az utcán a sarki bolt ajtajában; kezével magához integette és hangosan hívta. Az erkély meg az utca között élénk beszélgetés indult meg:

- Ugy-e, Massot, egy képviselő előtt minden korlát megnyílik és oda vezetheti a hölgyét, ahova csak neki tetszik?

- Szó sincs róla! Massot tudja nagyon jól, hogy a képviselő köteles magát első sorban alávetni a törvénynek.

Duthil e megjegyzéséből a zszurnaliszta azt következtette, hogy a képviselő nem akarja elhagyni az erkélyét, azt felelte hát:

- Meghívót kellett volna szerezni, nagysád. Akkor a Petite Roquette ablakában kapott volna helyet. Másüvé nem engednek hölgyeket. Különben nincs oka panaszkodni, önnek nagyon jó helye van.

- De nem látok innen semmit.

- Még mindig többet lát, mint Horn hercegné, akinek kocsijával a Chemin Vert-utczában találkoztam és kinek a rendőrök elállták az útját.

Ez a hír felvidította. Silvianet, míg Duthil egész testében reszketett, ha meggondolta, hogy ő most milyen veszedelemben forgott; mert ha Rosemonde őt egy másik hölgygyel látta volna, borzasztó jelenete lett volna vele. Az az ötlete támadt, hogy egy palaczk pezsgőt meg süteményt hoz szép barátnőjének. Silviane ugyanis arról panaszkodott, hogy szomjas és midőn a pinczér módját ejtette, hogy az erkélyen elejébe állítson egy kis asztalkát, nagy gyönyörűsége telt abban, hogy a gyöngyöző italtól végképp lerészegedett. E pillanattól fogva nagyon pompásnak, nagyon fessnek, nagyon sikkesnek találta azt, hogy itt újra megvacsorázhat és borozgathat, mialatt annak az embernek a halálát várja, akit odalenn majd lefejeznek.

Vilmosnak és Péternek nem volt maradásuk. Mindaz, amit láttak és hallottak, undorral töltötte el egész valójukat. Lassankint az unalom megszállotta úgy az erkélyen ülőket, mint a szomszéd szalonban tolongó kíváncsi nézőket és unalmukban valamennyien hozzáláttak az evéshez. A pinczér nem győzte felszolgálni a bocksört, a finom borokat, a süteményt; sőt még a hideg sülték is sorra kerültek. Pedig csupa polgáremberek voltak itt együtt, gazdag urak elegáns közönsége. De valamivel csak kellett tölteniök az időt, mikor a perczek oly lassan mulnak; hangos kaczagás, ledér, kegyetlen tréfa hangzott fel mindenünnen; lázas, türelmetlen zszibongás töltötte el a termeket a sűrű füst ködében.

Lenn midőn a két testvér a földszintes termen végigment, ugyanilyen tolongást, ugyanilyen zajos zszibongást és zugást tapasztalt, melyet a szélesvállú, zubbonyos legények zajos modora növelt, akik liter számra itták a bort az ezüstként fénylő ónedényekből. A kis asztalokat mind lefoglalták; a terem csak úgy hemzsegett a mesteremberektől és munkásoktól, kik folyton ki s bejártak, hogy türelmetlenségfokozta szomjukat enyhítsék.

Milyen egy népség! Párisnak egész söpredéke, egész csavargó csöcseléke verődött itt össze; az a munkakerülő csöcselék, mely kora hajnalban kerekedik fel, hogy a becsületes munkától irtózva, kedvező véletlenekre vadásszon.

Midőn kiértek az utcára, még gyötrőbb kinokat szenvedtek. A tömegben, melyen a rendőrök fegyelmet gyakoroltak, csupán Páris legalsóbb osztályainak felkavart iszapja kavargott; a prostitúció és a bűn típusai, a holnap gyilkosai, kik idejöttek megnézni, hogyan kell meghalni. Ledér lányok hajadonfővel a csavargók közé vegyültek, ide s tova surrantak a tömegek között és trágár dalokat dudolgattak.

Sebtiben elröppent irtóztatós megjegyzések, a vérpadra vonatkozó rémes részletek, ocsmány dicsekvések, vértől ázó rondaságok hangzottak föl minden ajakról. Az állatias, lázas izgalom, a halál ostromozó korbácsa őrijtette meg ezt az idecsődült népet, mely alig várta, hogy a friss, piros, meleg életnedv áztassa a földet, a hóhér bárdja alatt magas sugárban felszökkenve.

E vesztőhely körül azonban, mely valami nem közönséges gyilkos megérdemelt büntetése, itt-ott komor, hallgatag, zordarczu férfiak is jártak-keltek, némán, szótlánul, akiken meglátszott a szent meggyőződés rajongó lelkesedése, akiken érezni lehetett, hogy a bosszúálló megtorlás martyriumának ragályos őrjöngése ragadt rájuk.

Vilmos Mathis Viktorra gondolt épen, midőn úgy rémlett előtte, mintha őt látná a kíváncsi tömeg legelső sorában, melyet a rendőrök szorítottak vissza.

Ott ácsorgott a tömeg között sovány, halvány, szakálnélküli arczával és alacsony termetű lévén, kényszerítve volt lábujjhegyre ágaskodni, csak hogy valamit is lásson; mozdulatlanul oda czövekelve egy magas, rőthaju leányzó mellé, meg se moccan, egy kukkot se szól; feszült várakozással bámult maga elé, éjjeli ragadozó madárra emlékeztető, kerekre tágult, izzó nagy szemével. Egy rendőr durván hátralökte; de ő gyűlölettel színültig telített szívvél tért vissza ismét türelmesen az előbbi helyére; minden áron látni akart, hogy még szenvedélyesebb gyűlöletre szítsa önnönmagát.

Most már Massot meg se lepődött azon, hogy Pétert nem papi ruhában látja, és vidám hangon szólította meg.

- Ah Fromont uram, hát ön is kíváncsi volt erre a látványra?

- Igen; ide kísértem a bátyámat. De attól félek, hogy nem fogunk itt valami sokat látni.

- Persze, ha itt marad, akkor nem. - És szíves előzékenységgel, mint aki szereti demonstrálni a széles körben ismert zurnaliszta hatalmas befolyását, kinek mindenüvé szabad bejárata van, kérdezte:

- Tetszik tán velem a kordonon belül helyet foglalni? A rendőrfelügyelő nekem történetesen jó barátom.

És be se várva Péter válaszát, megállította a rendőrtisztviselőt és halkán, nagy tüzzel mondta el neki, hogy ő két hirlapíró társával van itt, akik erről cikkezni akarnak. A rendőrtisztviselő eleintén habozott, vonakodott. Aztán fáradt kézmozdulattal adta a beleegyezést, a sajtótól való be nem vallott titkos rettegésben, mely a rendőrséget eltölti.

- Jőjjenek gyorsan, - szólott oda Massot a két testvérhez és magával vonta őket.

Midőn magukhoz tértek a fölötti meglepetésükben, hogy a rendőrkordon olyan hirtelenül és váratlanul megnyílt előttük, a nagy szabad térségen belül találták magukat. A zajos tömegből jövet az alacsony platánok árnyában szinte siri csend és magány nyugalma uralkodott.

Az éjhomály foszladozni kezdett; az égről halvány hajnali derengés permetegje hullott alá finom hamuzáporként.

Miután átszelték a zeg-zúgos térséget, Massot a börtön mellett megállott velük és azt mondta:

- Maradjanak itt, én bemegyek; szemtanuja akarok lenni a halálraitélt utolsó öltöztetésének. Önök egész szabadon járhatnak-kelhetnek, megnézhetnek mindent; senki se fogja önöket kérdőre vonni. Különben visszatérek nemsokára.

Az éjjeli sötétség árnyában körülbelül százan settenkedtek a guillotine közelében, hirlapírók és kíváncsi nézők. A kövezett, rövidke kocs út két oldalán, mely a La Rochette börtönkapujától a vérpadig vezetett, korlátokat állítottak föl, amolyan mozgó fakorlátokat, amilyenekkel a színház bejáratainál tartják fenn a sorrendet. Sokan odatámaszkodtak, hogy a lehető legközvetlenebb közletről lássák a halálraítéltet utolsó útján. Mások meg lassu léptekkel sétálgattak fel és alá és suttogva beszélgettek. A két testvér közelebb húzódott.

A platánok ágai alatt, az első tavaszi lomb halovány zöldje közepett, ott sötétlett a vérpad. Eleintén nem láttak semmi mást, csak azt az esetlen faalkotmányt, melyre egy közeli gázlámpa vetette halvány, a kéklő nap sugarától sárgás lánggá sáppasztott fényét. Most fejezték be az ácsok zajtalanul végzett munkájukat, anélkül, hogy más valami nesz hallatszott volna, mint az időről-időre felhangzó kalapácsütések és most a hóhérsegédek fekete felöltőben és magas fekete selyemkalapban sétálgattak fel és alá és türelmesen várták a nagy pillanatot.

De maga a vérpad micsoda ocsmány és szégyenletes látvány, amint így a földön meglapulva kuporog, mintha önmaga undorodnék attól a feladattól, mely reá vár. Micsoda? Hát ez az az eszköz, mely a megsértett társadalmat megbosszulja; ez amaz eszköz, mely példát statuál? Ez a néhány szál deszka, mely a sík földdel majdnem egy magasságban van és melyen alig három méter magasságu két gerenda mered a levegőbe, melyeken a hóhér bárdja függ? Hol van hát az a hajdani magas, vérvörösre festett guillotine, melyhez tíz lépcső vezetett és amely véres karját kitárva, hatalmasan magaslott ki az összecsdült tömeg közül és a remegő népnek fenyegetően mutatta a bünhödés rémeit? Most már összezsugorodott ez a vérszomjas vadállat és aljas, gyáva, alattomos gyilkossá vált.

Már a szegényes tárgyalási teremben is nélkülözötte a fenség nimbuszát az emberi igazságszolgáltatás aznap, amikor halálra ítélte a bűnöst; most pedig, ezen a rettenetes napon, amikor kivégzi őt, csupán csak iszonyatos mészárlássá sülyedt, melyet a legbarbárabb, a legvisszataszítóbb szerszám segítségével végez.

Vilmos és Péter merőn bámultak rá és egész valójukat megborzozató émelyedés fogta el. A hajnal lassankint felderengett; a külváros kibontakozott a homályból; eleintén csak maga a térség az egymással szemközt emelkedő, szürke, alacsony két börtönépülettel, aztán a távolabbi házak, a bormérések és a sírkőraktárak, a koszorukat, virágokat áruló boltok, melyek a Pére Lachaise tőszomszédságában nagy számban találhatók. Most már egész tisztán meg lehetett különböztetni messziről a teret széles ívben körülálló tömeg fekete körvonalát, valamint a kíváncsiakkal zsufolásig megnépesült ablakokat és erkélyeket; még a háztető is hemzsegett a kíváncsiak tömegétől. A szemközt levő La Rochelle épület a meghívottak számára feltartott karzattá változott. A nagy, szabad téren csak a lovasrendőrök czirkáltak. Az égbolt lassan mind fényesebbre derült és az összegyűlt tömegben, tul az egész városrészben felébredt a munka a széles, végét nem érő utcák hosszában, melyeknek telkeit csupán műhelyek, építőhelyek és gyárak foglalták el. Zúgó zakatolás hangzott fel; a gépek, a szerzőmök megkezdték munkájukat és a magas téglakémények óriási erdeje, mely a sötétből mindenütt kibontakozott, fekete füstoszlopokat lehelt.

Ekkor érezte Vilmos, hogy a vérpad igazán itt van a helyén, itt a nyomor és a munka e városrészében. Itt odahaza van, mint zord végcél és mint egy rettenetes fenyegetés... Mert nem hozzá vezet-e a tudatlanság, a szegénység, a szenvedés? Nem az-e a hivatása, valahányszor e munkásnéplakta utcákon fölállítják, hogy kordában tartsa, hogy megfélemlítse az

éhenhalókat, az örök igaztalanság felett kétségbeesőket, akik mindig készek a lázadásra? A gazdagok és élvhajászók városrészeiben nem látunk ám vérpádot, mert azokat nem kell terrorizálni. Ott fölöslegesnek, szennyezőnek tetszett volna vad szörnyűségében. Így pedig tragikussá és lesújtóvá válik az, hogy ezt az embert, ki a nyomortól megőrjítve, bombát vetett, a nyomor e tájképén fejezik le.

Most már világos nappal volt, fél ötre járt az idő. A távoli tömegen zsidongó morajlás futott át; érezték, hogy közeleg a pillanat. A halál borzongató lehellete rezdül át a légen.

- Mindjárt itt lesz, szólta a kis Massot, a két testvérhez csatlakozva. - Mégis nagy hős ám ez a Salvat!

Aztán elmesélte, hogy milyen volt az ébredése. Amint a börtönigazgató, Amadieu vizsgálóbíró, a fogházi pap és még néhány uriember belépett a halálra ítélt czellájába, Salvat, aki eddig mélyen aludt, kinyitotta a szemét; azonnal tisztában volt, hogy mi történik most és talpra állott halovány arczzal, de bámulatos önuralommal.

Sajátkezüleg öltözködött; visszautasította a konyakot, meg a szivart, melylyel a derék pap megkínálta, valamint ép oly szelíd, mint konok mozdulattal tolta volt félre az elébe tartott feszületet. Aztán gyorsan történtek az előkészületek, anélkül, hogy egy szó esett volna; hátra-kötötték a kezeit, laza kötéllal kötötték össze a lábait és behajtották az ingét, úgy, hogy a nyaka szabadon maradt. Midőn bátorították, gúnyosan mosolygott és abbéli félelmében, hogy ideges gyengeség vesz rajta erőt, kifeszítette mellét; mert most már abban az egyetlen óhajásban összpontosult egész énjé, hogy hősi halált haljon, hogy vértanuja legyen az igazság és jog lángoló hitvallásának, melyért ő most halálba megy.

- Most írják be a halotti jelentést a foglyok jegyzékébe, - folytatta Massot. - Ha közről akarják őt látni, könyököljenek a korlátra... Tudják, kérem, hogy én sápadtabb voltam és jobban reszkettem, mint ő maga... Pedig én olyan ember vagyok, aki semmivel se törődik; de hát higgyék meg, nem valami derűs látvány egy olyan ember, aki halálba készül... Önök nem is képzelhetik, mennyi minden lépést megtettek, hogy őt megmentse. A sajtó egy része kegyelmet kért számára. De semminek se volt foganatja; úgy látszik, ezt a kivégeztetést elkerülhetetlennek tartották még azok is, akik elismerték, hogy ez hibás cselekedet. Pedig olyan megható alkalmuk nyílt a kegyelemre, midőn a leánykája, a kis Céline, azt a szép levelet írta a köztársaság elnökének, melyet én közöltem legelőször a Globéban... No hiszen az a levél is azzal dicsekedhetik, hogy sokat szaladgáltam miatta.

Céline nevének hallatára Péter, akit a rettenetes látványra való várakozás amúgy is kinosan felizgatott, majdnem könyekre fakadt mély megilletődésében. Maga előtt látta újra a kicsikét, a sorsába belenyugodott bánatos Theodora asszonynyal együtt, hideg szobájuk kopár négy fala közt, melybe az apa soha többé vissza nem tér. Abból a szobából indult ő utnak egy reggelen üres gyomorral, lázban égő fővel és ide vezetett az útja e két gerenda közé, a hóhér bárdja alá.

Massot részletekbe is bocsátkozott; elmondta, hogy milyen dühösek az orvosok, mert attól tartanak, hogy nem kapják meg a hulláját rögtön a kivégzés után. De Vilmos rá se hallgatott többé. A fakorlátra támaszkodva, merőn a börtön kapujára szegezte a szemét és várt. Kezeit csak úgy rázta a hideg és az arcát oly kinos rettegés torzította el, mintha ő rá magára várna a vérpád. A hóhér, egy jelentéktelen kis emberke, most megjelent; mogorva, haragos arczán meglátszott, hogy szeretne már tul lenni a kivégzésen. Aztán néhány felöltös uri ember csoportjában Gascogne rendőrkapitányt lehetett látni fagyos, hivatalos arczkifejezésével, és Amadieu vizsgálóbíró, aki mosolygó fontoskodó arczzal e kora hajnali órában is eljött, kötelességtudásból, mintegy saját szerepének fontosságát érezve, mintha olyan dráma ötödik fölvonását nézné végig, amelynek ő a szerzője. A távoli tömegből mind morajlóbb zugás

szállt a légbe és midőn Vilmos egy perczre fölvetette a fejét, újra maga előtt látta a két szürke börtönt, a tavaszi lombba borult platánokat, és a nézőktől hemzsegő házakat a halvány, azurkék égbolt alatt, melyen a diadalmasan kigyuló napfény nemsokára felfog ragyogni.

Itt van! Csend, figyelem! Valami tompa nesz, a nyíló ajtó nyikorgása nyilalt át a sziveken. Mindenki visszafojtott lélegzettel, merev tekintettel hajolt előre. Salvat megjelent a börtön küszöbén... Minthogy a pap háttal a kijárat felé lépegetett előtte, hogy eltakarja a vérpadot, Salvat megállott; látni akarta a vesztőhelyet; meg akart barátkozni vele, mielőtt feléje tart. Amint ott megállott csupasz nyakkal, hosszúra nyult, megrémült ábrázatával, melyet a keserves, kinos élet korán megvénített, arcza átszellemült merengő, lángoló szemének rendkívüli lelkesedésben izzó tüzétől. Magasztos önkívület lángja izzott egész valójában; rajongó álmába elmerülve indult a halálba.

Midőn a hóhérlegények közeledtek hozzá, hogy őt támogassák, ő újra visszautasította őket. Apró lépésekkel haladt előre, oly gyorsan, amennyire a lábait összekötő bilincs megengedte.

Egyszerre csak Vilmos azt érezte, hogy Salvat szeme az arczára tapad. Midőn a halálraitelt közeledett, észrevette és ráismert és minthogy alig két méternyi távolságban haladt el mellette, bágyadt mosoly derült fel ajkain és oly mélyen nézett a szemébe, hogy Vilmos lelkébe örökre beleégette tüzes izzását. Minő utolsó gondolatot, minő fönséges végrendeletet hagyott hátra e tekintetével, hogy ő tovább gondolkozzék rajta, sőt talán hogy ő is legyen az, aki azt dülőre hajtja? Olyan szivetrázó volt ez a pillantás, hogy Péter abbeli félelmében, hogy a fivére önkéntelenül el találja magát sikoltani, a kezét a karjára tette.

- Éljen az anarkia!

Salvat ajkairól röppent el ez a kiáltás. De elváltozott, fulladozó hangja beleveszett a néma csendbe. A jelenlevő néhány ember elhalványodott, a távoli tömeg holtnak látszott. A nagy, üres térre oly mély csend borult, hogy az egyik lovasrendőr paripájának dobogása hallatszott.

Aztán olyan ocsmány jelenet következett, melynek állatias durvaságát és ocsmányságát semmi néven nevezni nem lehet.

A hóhérlegények rávetették magukat Salvatra, aki magasra emelt homlokkal, lassan közeledett a vérpadhoz. Ketten megmarkolták a fejét, és minthogy kopasz fejebubján csak kevés hajat leltek, a nyakába kellett csimpaszkodniok, hogy leszorítsák a vágópolczra, míg másik kettő átnyalábolta a lábait és erőszakkal leterítették a deszkára, amely felfordult és legurult. Aztán a bárd alá helyezték a fejét, olyan zürzavaros sürgés-forgás közepett, olyan durva, vad kegyetlenséggel, mintha valami veszedelmes állat kivégzéséről lett volna szó, amelytől minél előbb meg akarnak szabadulni.

A bárd tompa zuhanással csapott le rája.

A kettészelt üterekből két hatalmas vérsugár szökött fel, a lábak görcsösen megvonaglottak.

Mást nem láttak; a hóhér gépies mozdulattal dörzsölgette a kezét, mialatt a két hóhérlegény a vérben ázó, levágott fejet kiszedte a kis kosárból, hogy belevesse abba a hosszukás nagy kosárba, amelybe a testet már egy lökéssel belegurították.

Jaj, a késnek ez a tompa, ez a nehéz zuhanása!... Vilmos hallotta, mint visszhangzik messze távolban, mint hangzik el ama szegényes lakásokba, hol a munkások ezrei e pillanatban kelnek fel, hogy a nehéz, verejtékes napi munkát megkezdjék.

Ez a zuhanás rettenetes értelmet nyer; az igazságtalanság feletti kétségbeesést zengi, a vértanuság ragályos örületét, azt a fájdalmas reményt, hogy tán ez az ontott vér fogja a sorsüldözöttet a kitagadottak győzelmes diadalát siettetni. Maga Péter az aljas, ocsmány mészárlás, a gyilkoló gép undorító emberölésének láttára érezte, mint fokozza azt a hideg borzongást, mely

őt megdermeszti, egy másik vérző testnek látománya, annak a szép, szőke gyermeknek a víziója, aki a bomba egy szilánkjától felhasított testtel ott fetrengett a Duvillard-palota kapujában. Gyenge, puha husából ép úgy ömlött a vér, mint ahogy most szökött fel vékony sugárban a levágott fejből. Vérért-vérrel bűnhődünk; ez az emberi boldogtalanság adóssága, melyet az emberiség folyton törleszt, de soha adósságát teljesen le nem róhatja.

A tér fölé a derüs égbolt nagy néma hallgatása borult. Mennyi ideig tartott ez a rémséges jelenet? Tán egy örökkévalóságig; valószínűleg csak egy-két percig. Aztán szertefoszlott a szörnyű álm; a tömeg felocsudott kinos lidércnyomásából, halásápadt arczokkal, reszkető kezekkel, szánalomtól, undortól és rettegéstől könnyelábadt szemekkel.

- Egygyel újra több, már ez most a negyedik, akit így láttam, - szólt a kis Massot, szorult szívvel. - No már akkor mégis jobban szeretem az esküvőket... Mehetünk, megvan a cikkem.

Vilmos és Péter gépiesen követték és a téren áthaladva, ismét a Merlin-utcza szögletére értek. Ott szembe kerültek Mathis Viktorral, aki még mindig ott állt, ahol az előbb látták; márvány-fehér néma arczában villámokat szóró szeme vészesen izzott. Alig láthatott valamit. De a lezuhanó kés tompa nyekkenése még mindig visszhangzott az agyában. Az egyik rendőr meglökte és rákiáltott, hogy álljon odébb.

Mathis egy percig a szemébe nézett, hirtelen fellobbanó, dühtől remegő testtel, mintha rá akarna rohanni, hogy megfojtsa őt.

Aztán meggondolta magát, lecsillapult és a Roquette-utczába befordulva, a lejtőnek indult felfelé, melynek tetején a kelő nap sugaraiban a Pére Lachaise sűrű árnyas lombjai látszottak.

Vilmos és Péter távozóban akaratlanul is egy heves jelenetnek voltak szemtanúi. A kis Horn hercegnő elkésetten érkezett a színhelyre, mikor már mindennek vége volt és annál dühösebb volt, mert jövet Duthilt vette észre az erkélyen egy hölgy társaságában.

- No, hiszen maga derék gavallér, mondhatom, hogy engem így a faképnél hagyott. Egy tapodtat se mehettem kocsimon; kénytelen voltam gyalog utat nyitni magamnak a tömegen, ezen a csuf, aljas tömegen, mely lökdösött, taszigált és sértő szavakkal illetett.

Duthil azonban tudta, hogy mit tegyen; azonnal bemutatta neki Silvianet és a fülébe sugta, hogy ő egy jó barátját volt kénytelen helyettesíteni. Rosemonde, aki már rég óhajtott a színésznővel megismerkedni, valószínűleg mert sajátságos, furcsa szerelmi szeszélyeiről keringő hírek felébresztették a kíváncsiságát, rögtön lecsillapodott és a legszeretetre méltóbb nyájasságot tanúsította.

- Oh nagysád, boldognak éreztem volna magamat, ha ezt az érdekes látványt egy ily nagy-érdemű színésznő társaságában élvezhettem volna, akinek oly régóta hű bámulója vagyok, noha, sajnos, még eddig nem akadt alkalmam, hogy ezt önnek személyesen bevallhassam.

- Kegyelmes asszonyom, nem sokat veszített vele, hogy elkésett. Mi ott fönny voltunk az erkélyen és én sem láttam bizony egyebet, csak hogy egy pár ember egy másik embert letepert, ennyi az egész. Ezért nem érdemes, hogy az ember ide fáradjon.

- Most, hogy megismerkedtünk, nagysád, remélem megengedi, hogy barátnőjének tekintsem magamat.

- Oh, kegyelmes asszonyom, ezer örömmel, valamint magam is boldog leszek, ha ön barátnőjének fogad.

Kezet szorítva, összemósolyogtak. Silviane, noha pezsgőtől volt mámoros, szüziesen tiszta madonnaarczával tüntetett, Rosemonde pedig lázas kíváncsisággal érdeklődött iránta.

Most már Duthilnak nem volt más óhajta, mint hogy Silvianet hazakisérhesse, hogy lovagias szolgálataiért kivegye az ígért jutalmat. Massottól megkérdezte, hol van itt közelben kocsállomás. De Rosemonde máris följánlotta a maga hintóját, kijelentve, hogy a kocsis a szomszéd utczában várja és konokul megmaradt amellett, hogy előbb a színésznőt, aztán Duthilt viszi el házuk kapujáig. Szegény Duthil mit tehetett mást; kétségbeesetten bár, bele kellett egyeznie.

- Vizontlátásra holnap a Madeleine-templomban, - szólt Massot, visszanyerve jókedvét és kezet szorított a hercegnével.

- Igen, vizontlátásra a Madeleine-templomban és a színházban.

- Igaz! - kiáltott fel Massot, kezet csókolva Silvianének. - Délelőtt a Madeleineben, este a színházban; ott leszünk mindannyian, hogy nagy sikert biztosítsunk magácskának.

- Számítok is rá... vizontlátásra!

A tömeg zsi bongva és kimerülten oszlott széjjel, a csalódottság kéjelmetlen érzetével. Csupán néhány telhetetlen kíváncsiságu néző késlekedett még, hogy lássák, mint indul meg a lenyakazott hulláját elszállító halottaskocsi, míg a bukott lányok és a korhelyek csapatja, kiknek éjszakázástól fonnyadt, fakó arczai ólomszínűnek látszottak a napfényben, fütyörészve neveztek el egymást a legrágárabb neveken, mielőtt visszavonultak kétes lebujaik rejtett homályába. A hóhérlegények sebesen szedték szét a nyaktilót, nemsokára tiszta lett ismét a tér.

Péter most magával akarta vinni Vilmost, aki az egész idő alatt szóra se nyitotta az ajkát, mintha a tiló tompa zuhanása még mindig megdermesztené a vérét. Hiába utalt egy kézmozdulattal Mége lakásának konokul lezárt redőnyeire, melyek a nagy ház homlokzatának összes tágra nyílt ablakai közül kiríttak. Ez kétségkívül a szocialista képviselő néma tiltakozása akart lenni a halálbüntetés ellen, noha ő gyűlölte az anarkistákat. Mialatt a tömeg egymást taposva oda csődült a rémes látványhoz, ő arczczal a falnak fordulva feküdt ágyában és arról álmodott, vajjon mi módon fogja ő az emberiséget arra kényszeríteni, hogy az boldog legyen a kollektívizmus zsarnokias törvényeinek uralma alatt. Egy gyermekének halála dulta föl gyengéd és szegény családapaságának magánéletét. Iszonyuan köhögött, de élni akart. Most, mihelyt a Montferrand-minisztérium bukni fog az ő legközelebbi interpellációja folytán, most az ő napja virrad föl; most itt az ideje, hogy ő ragadja magához a hatalmat, hogy eltörölje a nyaktilót és elrendelje az igazságot, a teljes boldogságot.

- Látod Vilmos, - szólalt meg Péter, - Mége ki se nyitotta az ablakait; ő mégis derék ember, ámbátor Bache és Morin barátaink nem is szeretik őt.

Mínthogy fivére önfeledten maga elé bámulva nem válaszolt, Péter újra megállott.

- Gyere, menjünk, haza kell mennünk!

A Folie Regnault-utcán végighaladva, a külső boulevardokon hazafelé vették utjokat. A reggel e hajnalderűs órájában a munka városa felébredt álmából: a hosszú, széles utcákban, melyeket mindkét oldalról a műhelyek és a gyárak hosszú sora határolt, zugtak a gőzkatlanok és zakatoltak a gépek, míg a magas kémények füstoszlopai, melyeket a nap első sugaraival aranyozott be, rózsás fényben usztak. Különösen, mikor a Ménilmontant-boulevardra értek, tapasztalták, hogy milyen óriási munkáscsapatok hömpölyögnek innen szerte Páris utcáin.

Minden oldalról, a külváros valamennyi szegényes, nyomoruságos utcájából, özönlött a munkások árja, a hajnalhasadtával talpra állt munkások véget nem érő felvonulása, kik a reggel hűs, borzongató szellőjében megkezdik nehéz napi munkájukat. Csupa rövid zeke, csupa munkászubbony, csupa bársony meg vászonnadrág, csupa nehéz csizma, mely megnehezíti a lépteiket, csupa szerszámkezeléstől elégtelenített, alakjukból kikelt öklök.

Félig-meddig bóbiskolva haladtak tova: arcuk nem derült mosolyra; komoran és kimerülten indultak örökös napi munkájukra, mely újból kezdődik nap-nap után és melynek az az egyetlen reménye, hogy nap-nap után így morzsolhatják le az életet.

És ez a csapat egyre szaporodott, egyre nőtt, munkás munkás után bukkant fel; a kézimunkások óriási serege volt ez, melyre Párisnak azért van szüksége, hogy fényüzését, élvhajzását kielégítse.

Amerre mentek, a boulevard de la Villetten, a boulevard de la Chapellen, a boulevard Rochechouardon, mindenütt tovább folyt a felvonulás; mindig új meg új tömegek özönlöttek el az utcákat, melyek üres, hideg lakásaikból előkerülve, széjjel szóródtak ez óriási városban, ahonnan este, midőn kimerülten és fáradtan térnek haza, gyűlölség és harag mérgével megszózott kenyeret hoznak tüzhelyükre.

Most már a munkáslányok serege is utnak eredt; tarkaviganós lányok, kik a járókelőkre kacsintgattak; munkabérük olyan nevetségesen csekély, hogy a szépek közülök többnyire munkába se szegődtek másodszor, míg a rútak kenyéren és vizen élnek. Később aztán előkerültek a hivatalnokok, a tisztességes ruhában járó nyomor; azok az uriemberek, akik az utcán ropogtatták a reggeli kiflit és gyorsan siettek a hivatalba, mialatt szegény fejük fájta ama gyötrő aggodalomtól, hogy nem fogják tudni kifizetni a házbért és hogy vajjon miből szerzik be a mindennapi kenyeret a hó végéig.

A nap a látóhatáron mind feljebb emelkedett már az égen; a hangyaboly künn sürgölődött és kezdődött az új munkanap, az erő, a bátorság és a szenvedés folytonos elfecsérlésével.

Soha még Péter ilyen mélyen nem érezte a munka szükséges, megváltó és jótevő voltát.

Már annak idején, midőn a Grandidier-gyárba látogatott el és később, midőn maga érezte a munka szükségét, azt mondta volt magában, hogy benne rejlik a világ örök törvénye. De a mai rettenetes éjszaka után, midőn látta a kiontott vért és az örületes ábrándozó rajongás hóbortjába belehalt munkásember drámáját, minő édes kárpótlást, minő boldogító reményt nyújtott az a tudat, hogy a nap újra felkelt és hogy az örökös munka újfent megkezdte szent feladatát. Bármily sulyos is a munka, bármily igaztalan is a földi javak felosztása; mégis csak a földi munka az, mely egykor meg fogja teremteni a boldogságot és az igazságot.

Egyszerre aztán, amint a Montmartre-domb lejtős utain fölfelé törekedtek, megpillantották a Sacré Coeur bazilikát, mely velük szemben, a fejük fölött diadalmasan és fenségesen emelkedett a magasba.

Most nem holdvilágos éji tünemény már, nem az uralom álomképe, mely az éjjeli Páris fölött kimagaslik. A nap fényárba fűrésztötte; csupa aranyban uszott és diadalmasan, halhatatlan dicsőség tüzeben lángolt.

Vilmos, kinek lelkét Salvat utolsó tekintete égette, némán nézte a bazilikát, mintha egy hirtelen elhatározás fogamzanék meg agyában.

IX.

Az esküvő déli tizenkét órára volt kitűzve és a meghívott vendégek már egy félórával előbb özönlöttek el a rendkívüli pompával feldíszített, zöld növényekkel ékes, mámorító virágillattal balzsamos templomot. A főoltár ezer viaszgyertya csillagos fényében tündökölt, míg a templombejárat kettősszárnyu, tárvanyított kapuján át kilátás nyílott a sugaras verőfényben úszó, zöld lombu növényzettel diszes előcsarnokra, a bársonyos szőnyeggel borított lépcsőkre és a kíváncsi tömegre, mely az egész teret ellepte és még a Rue Royaleban is sűrűn hullámozott.

Duthil, akinek három későn érkezett hölgy részére sikerült ép székeket szereznie, Massothoz fordult most, aki a jelenlevő előkelőségek neveit jegyezte a jegyzőkönyvébe.

- No, de már azok, akik ezentul jönnek, biztosan állva maradnak.

- Ki ez a három hölgy? - kérde a zsurnaliszta ügybuzgón.

- Boisemont hercegné a két leányával.

- Ejnye terringette, Frankhon ősi nemessége, az egész pénzarisztokrácia, meg az egész politikai világ eljött! Hisz ez az esküvő még sokkal előkelőbb, mint egy igazi párisi főuri esküvő.

Valóban, Páris minden társadalmi osztálya összejött itt, bárha eleintén kissé röstelkedtek, hogy itt kellett találkozniok. Mig Duvillardék a pénzarisztokracziát és a hatalmon levő férfiakat gyűjtötték maguk köré, Quinsac grófnét és fiát a francia főnemesség legfényesebb neveinek viselői vették körül.

Már maga a tanuk megválasztása is fényesen illusztrálta az e házasságban megnyilatkozó meglepő ellentétet. Gérard tanuként a nagybátyja: Bozonnet tábornok és Morigny márki szerepeltek; Camilla tanui Louvard nagybankár, a menyasszony unokafivére és Montferrand miniszterelnök voltak. Ez utóbbinak nyugodt, daczos pöffeszkedése, aki noha nemrég a báró üzleti vállalataiban kompromittálta magát, mégis magára vállalta azt a tisztet, hogy lánya esküvőjén mint násznagy szerepeljen, az ő diadalának az arczátlanság jellegét adta. És hogy a kíváncsiak lázas érdeklődése még szenvedélyesebbé fokozódjék, az ifju párnak Martha, a persepolsi püspök, a pápa politikájának franciaországi közvetítője, a katolicizmusnak meghódoló köztársaság apostola adta meg az egyházi áldást.

- No, mit mondtam, igazi párisi fin de siècle-esküvő! - ismétlé Massot vigyorogva. - Ez a házasság szimbólum! Ez a polgári rend apotheozisa, kedves barátom; a régi főnemesség fiainak egyikét áldozatul hozza az aranyborju oltárán és mindez csak azért történik, hogy az Uristen meg a rendőrség, melyek ez idő szerint újra Franciaország urai lettek, megszabadítsanak bennünket ezektől az akasztófára való szocialistáktól.

Aztán mintegy helyreigazításul folytatta:

- Különben nincsenek is ma szocialisták, tegnap reggel vágták le a fejüket.

Duthil jóízűt kaczagott Massot e megjegyzésén és nagyon mulatságosnak tekintette a dolgot. Aztán bizalmas hangon sugta oda neki:

- Nem ment ám simán ez a házasság, de nem ám! Olvasta ön ma reggel Sagnier ocsmány cikkét?

- Olvastam hát. Különben azt én előbb is tudtam, tudta azt az egész világ.

Aztán halkán csevegtek tovább, egy szóból is megértették egymás gondolatait. Duvillardéknál ugyanis az anya hosszú, kétségbeesett tusa után csak zokogva engedte át a szeretőjét nálánál szerencsésebb leányának, abbéli óhajlásában, hogy Gérardot gazdagnak és boldognak lássa; de azért a legyőzött vetélytársnő keserű gyűlöletével mérte végig Camillát. Quinsac grófné lelkében is kínos, fájdalmas küzdelem dult. E házasság elleni felháborodása daczára a grófné csak azért egyezett bele, hogy egyetlen fiát megmentse attól a veszélytől, mely őt gyermek-kora óta fenyegeti és anyai önmehtagadásában olyan megható hősiességet tanúsított, hogy maga Morigny márkis is, noha mélyen felháborodva ráfanyalodott, hogy az esküvőnél a nász-nagyi tisztet viselje s ezzel a legnagyobb, a legnehezebb áldozatot hozta meg azért a nőért, akit egy életen át szeretett: saját lelkiismeretének főséges áldozatát. Ezt az ocsmány történetet mesélte volt el Sagnier az esküvő napjának reggelén a maga lapjában, igen átlátszó álnevek leple alatt; sőt módot talált még arra is, hogy ezt az erkölcsi züllöttséget még kiszinezze; mert mint rendesen, úgy ez alkalommal is rosszul volt értesülve; hajlama pedig amúgy is a hazugság felé vonzotta, mert neki föltétlen szüksége volt arra, hogy az a kloáka, amelynek zsilipjét naponta megnyitja, a lap kelendőse érdekében folyton sűrűsödő és minél mérgeesebb fajuló mocsokáradatot hömpölyögtessen.

Mióta Montferrand fényes diadala arra kényszerítette őt, hogy meg ne bolygassa az afrikai vasutaknak feledés álmába merült ügyét, ismét a magánélet botrányaira vetette magát és a családi szentélyeket mocskolta be.

Egyszerre csak Chaigneux szokott buskomor arczával, kétes tisztaságu felöltőjében, melyről lerítt a nyomor, megrohanta a fiatal ujságíró.

- Nos, Massot uram, mi lesz a Silviane-cikkkel? Meg fog-e jelenni?

Duvillardnak ugyanis az az ötlete támadt, hogy ő a mindig megvásárolható és mindig szolgaszerepekre vállalkozó Chaigneux eszközülni használja föl, hogy ő készítse elő Silviane sikerét.

Teljesen Silviane rendelkezésére bocsátotta őt, és ez mindenféle aljas feladattal bizta meg; arra kényszerítette, hogy járja be az egész várost, szerezzen neki tapsolókat és biztosítsa neki a diadalmas ujságreklámot. Chaigneux legidősebb leánya még mindig nem volt férjnél és soha még szegényre családja súlyosabb teherként nem nehezedett; valóságos pokol volt az otthona; utóvégre már annyira vitték a dolgot, hogy megverték őt, ha nem hozott haza minden hónap elsején legalább ezer frankot.

- Az én cikkem, - felelt Massot, - kedves képviselő ur, az bizonyosan nem jelenik meg; mert Fonségue azt találja, hogy sokkal föllengzőbb hangon van írva, semhogy a Globe közölhetné. Fonségue azt kérdezte tőlem, hogy vajjon én mitse törődöm lapjának ismert előkelő tartózkodásával?

Chaigneux elsápadt. Ez egy előre megírt cikk volt, mely társadalmi szempontból dicsérte fennen, hogy milyen fényes sikert aratott a művésznő első fellépte alkalmával. A hirlapíró személyesen olvasta fel Silvianének ezt a cikket, hogy nála behizelegje magát, úgy hogy Silviane elragadtatással számított reá, miként ma-holnap nyomtatásban fogja azt olvasni a legkomolyabb napilap hasábjain.

- Édes Uram, Istenem, mi lesz velünk? - jajgatott a szájalomraméltó honatya. - Ennek a cikknek okvetetlen meg kell jelennie.

- Én szívesen megtenném. Beszéljen személyesen a szerkesztő urral. Nézze, ott áll Vignonnal és Dauvergne közoktatásügyi miniszterrel együtt.

- Mindenesetre beszélek vele. De nem itt... Majd később, a sekrestyében, majd mialatt a fiatal pár az üdvözléseket fogadja. Azon leszek, hogy Dauvergnet is megcsipjem, mert Sylviane föltétlenül azt óhajtja, hogy ő is megjelenjen ma este a szépművészetek páholyában, Montferrand is ott lesz, kötelező ígéretét adta Duvillardnak.

Massot elnevette magát és ismételte azt a szálló ígét, mely a színésznő szerződtetése után bejárta az egész várost.

- A Sylviane-minisztérium ezzel csak tartozik a keresztmamájának.

Ebben a pillanatban a kis Horn hercegné forgószeleként pattant a három férfi közé.

- Tudja meg, Duthil, hogy én nem kaptam...

Duthil abban a hiszemben volt, hogy valami jó ülőhelyről van szó.

- Kérem, ne számítson rám, én leteszem a lantot. Alig tudtam Boisémont hercegnőnek és két leányának székeket keríteni.

- Eh, hisz én a ma esti előadásról beszélek. Édes, jó Duthilkém, nekem okvetetlen egy piczi kis helyet kell, hogy szerezzon valamelyik páholyban. Bizonyosan meghalok, ha nem fogok tapsolhatni a mi páratlan, isteni művésznőnknek.

A kis hercegné ugyanis tegnap óta, amióta Sylvianet Salvat kivégeztetése után kocsiján a lakásáig kísérte, szenvedélyesen lelkesedett érte.

- Kegyelmes asszonyom, egyetlenegy jegyet sem fog kapni, - szólt Chaigneux fontoskodó arccal. - Mindent eladtunk, az imént háromszáz frankot ajánlottak föl nekem egy földszinti zsölyéért.

- Ugy van, a jegyeket mind elkapkodták. Végtelenül sajnálom, de ne tessék rám számítani. Duvillard az egyetlen, ki önnek helyet adhatna a páholyában. Ő azt mondotta, hogy fentart a számomra egy helyet és én azt hiszem, hogy még így is hárman leszünk csak, a fiával együtt. Kérje meg Hyacintheot, hogy juttasson magának egy meghívót.

Rosemonde, aki Duthil karjaiba vetette volt magát egy este, midőn Hyacinthe a szokottnál is idegesebbé tette már nőgyűlölő fagyosságával, érezte szavainak gúnyos értelmét, de azért mégis elragadtatással kiáltott föl:

- Igaza van! Hyacinthe meg nem tagadhatja ezt a kérésemet; köszönöm az információt, kedves Duthil. Maga nagyon aranyos ember, mert maga még a legszomorubb dolgokat is derűsre tudja változtatni. És ne felejtse el, amit megígért nekem, hogy politikára fog tanítani. Óh, a politika kedves barátom; érzem, hogy soha semmi iránt annyira nem lelkesedtem, mint ahogy a politika iránt fogok rajongani.

Ezzel tovalebbent, félrelökött mindenkit az utjából és oly ügyesen furódott keresztül a tömegben, hogy végre az első sorba került.

- Hóbortos teremtés! - mormogta Massot mosolyogva.

Aztán, midőn Chaigneux elébe sietett Amadiou vizsgálóbírónak, hogy megkérdezze tőle, vajjon megkapta-e támlásszéket, Massot a képviselő fülébe sugta:

- Ápropo, kedves barátom, mondja csak, igaz az, hogy Duvillard az ő híres transz-szaharai vasutvállalatát maholnap életbelépteti? Óriási egy vállalat lesz belőle, száz meg száz millióról lesz itt szó. Fonségue tegnap este vállat vont és azt mondta, hogy ez örütség és hogy ő nem hiszi.

Duthil tréfásan kacsintgatott rá:

- Nem telik bele negyvennyolcz óra és Fonségue a lábát fogja csókolgatni Duvillardnak.

És vidám szemhunyorgatással értésére adta Massotnak, hogy micsoda aranyzapor fog újra végigömleni a sajtón, a hú barátokon, mindazokon, akik őt jóindulatukkal fogják támogatni. Mikor a zivatar elvonult, a madár megrázza szárnyait. És Duthil újra a csacska dandy szerepét vitte a várt ajándék lelketderítő biztos tudatában, mintha soha az afrikai vasutak kinos ügye nem dulta volna fel a lelkét, mintha a rémület soha halotthalványnya nem torzította volna el sápadt arcát.

- Tyüha! - szólt Massot elmosolyodva, - tehát ez több a győzelmes diadalnál is, ez egyszerűen egy új bő aratás ígérete. Most már nem csodálom, hogy ilyen nagy a tolongás.

E pillanatban az orgona búgó hangjai ujjongó himnuszra csendültek. A lakodalmas menet befordult a templomba. Odakünn, mialatt az ünnepies pompával felhaladt a lépcsőkön a déli verőfény sugárözönében, a bámulat és meglepetés elfojtott moraja zúgott végig a tömegben, melynek összetorlódott áradata elöntötte az egész teret, sőt még a szomszéd utca járdáját is és a kocsiközlekedést megakasztotta. Most a menet bevonult a magas templomboltozatba és a viaszgyertyák ezer lángjától fénybe borult főoltár felé haladt a jelenlévők sűrű kettős sorfala közepett, melynek egyik oldalán a világosruhás hölgyek, a másik oldalán a szalonkabátos férfiak verődtek csoporttá.

Mindannyian felálltak és a kíváncsiság lázától lángoló mosolyderűs arczczal vették szemügyre a menetet.

A diszruhás svájci testőrt Camilla követte, apja, Duvillard báró karján, kinek arczán az a fenhéjázó diadalmas méltóság ragyogott, mely csak nagy győzelmek napján derült föl vonásain.

A menyasszony remek point d'alençon csipkefátyolának habos hullámain narancsvirágkoszoru fogta össze a homloka felett és selyem-mousselinruhájának leomló redői sima, fehér atlaszra borultak. Arcza oly derűs volt a boldogságtól, úgy ragyogott a diadalmas győzelem örömeiben, hogy szinte szép volt és büszkén kiegyenesedett alakján alig látszott meg, hogy a bal válla magasabb a jobb vállánál.

Őt Gérard követte, az anyját, Quinsac grófnét karon vezetve; a vőlegény férfias szépségének virágában olyan korrekt magatartást tanusított, mint amilyen ez alkalomhoz illett; az anyja, Quinsac grófné, érzéketlen előkelőséget és méltóságot tanusított arany- és aczélgöngygyel himzett uszályos pávakék selyemruhájában. De a közönség legkiváncsibban Évát várta és mindenki előrehajolt, hogy jobban lássa őt, midőn Bozonnet násznagy, a vőlegény legközelebbi rokonának, karján megjelent. Halvány rózsaszínű tafotta ruháját megbecsülhetetlen értékű velencei csipkék díszítették, és soha még ilyen hódító szépnek, ilyen elbájoló ifjunak nem látszott, mint e mai napon.

De a szemei sok keserű könyhullásról panaszkodtak, noha mosolyt erőltetett az ajkaira és egész lényének édes-bánatos varázsában megérződött az, hogy özvegysorra jutott, hogy másnak engedte át könyes lemondással azt, akit szeretett.

Őt követték Montferrand, Morigny márki és Louvard bankár, a többi három násznagy, akik a családbeli hölgyeket vezették karukon. Különösen Montferrand keltett nagy feltűnést, amint derűs, sugaras arczczal, szemmelátható jókedvvel, az államférfiu komoly méltóságát félretéve, vigan csevegett hölgyével, egy csinos kis szeleburdi asszonykával. Aztán meg a véget nem érő ünnepies menetben ott feszengett a menyasszony fivére, Hyacinthe, kinek eddig soha nem látott furcsa szabásu kabátját bámulták meg különösen, mely derékon alul szabályos széles ránczokba rakottan, szoknyaformán lebegett körötte.

Miután a menyasszony meg a vőlegény helyet foglaltak a számukra fentartott imázsamolyok előtt és a két család tagjai meg a násznagyok elhelyezkedtek az aranyozott fāju piros bársonyszékekben, az esketési szertartás fejedelmi pompája kezdődött. A Madeleine-templom plébánosa maga végezte a házassági szertartást; az egyházi énekkarral együvé olvadva, az operaház énekeseinek művészi dala csendült nagymisére, melyet az orgona szakadatlan dicshimnusz kísért. Minden lehető pompát, minden világi és vallási fényűzést kifejtettek ez alkalommal, mintha ezt az esküvőt nyilvános ünnepélyességgé, nyilvános győzelemmé akarták volna változtatni, mely egy társadalmi osztály apoteózisát jelzi.

Sőt a szörnyű családi dráma kihívó orcátlan pöffeszkedése, melyről az egész világnak tudomása volt, és melyet így nyíltan tártak fel mindenki szeme láttára, valami irtóztató fönség dicsfényébe vonta ezt a szertartást.

De az orcátlan uralom teljes nagysága akkor vált legérezhetőbbé, mikor Monsignore Martha jelent meg, hogy egyszerű miseruhájában rebegje el az egyházi áldást.

A délczeg termetű főpap rózsás, üde arcán mosolygó, derüs nyájasság ragyogott; fönséges keneteljességgel mondta el a szentség szertartásos szavait, mint az a békés főpap, aki örül annak, hogy most kibékíti a két nagy birodalmat, melynek örökösei most örök frigyét kötnek egymással. Mindenki kíváncsian leste a fiatal párhoz intézendő szónoklatot. Martha püspök valósággal remekelt és saját diadalát ünnepelte vele. Vagy nem ebben a templomban keresztelte-e ő meg az anyát, ezt a szőke, még mindig szép asszonyt, ezt a zsidónőt, kit ő térített a katolikus vallásra, Páris egész előkelő társadalmának könyes meghatottsága közepett? Nem itt tartotta-e ő az új korszellemről szóló ama három híres szónoklatát, amaz új korszellemről, melyre szerinte a tudomány hanyatlása vezethető vissza, a keresztény spiritualizmus ébredéséről, a szövetkezés politikájáról, mely a köztársaság meghódításával fog végződni? Azt csak most megengedheti, hogy önnönmagának gratuláljon finom célzásokkal műve sikeréhez, amidőn a régi arisztokrácia egy szegény ivadékát házasítja össze e dúsgazdag polgári örököső öt milliójával, akiben a nyolczvankilenczes évek világuraivá lett győzői jutottak diadalra. Csupán a negyedik rend, a szegény, a bolonddá tartott, meglöpött népnek nem volt része ez ünnepben. Martha püspök ennél az összeesketett fiatal házaspárnál az új szövetséget megpecsételte, megvalósította a pápa politikáját, a jezsuita opportunizmus titkos felsarjadzását, mely frigyét köt a demokráciával, a pénzzel, a hatalommal, hogy azokat ilyenképp hatalmába kerítse. Szónoklata közben a mosolygó Montferrandhoz fordult; úgy rémlett, mintha neki szólana, midőn az új párnak azt kívánta, hogy éljenek engedelmes és alázatos keresztény életet, oly életet, mely egészen az istenfélelemnek van szentelve, akinek büntető vasmarkát felidézte, mintha az Uristen valami zsandár volna, akinek az a feladata, hogy a világ békéjét tartsa fenn.

Mindenki tudta, hogy a püspök és a miniszter között diplomátikus egyezés jött létre, hogy valami titkos szerződést kötöttek, melyben mindkettőnek az uralomvágya, mindkettőnek a mohó hódítási szenvedélye talált teljes kielégítésre. És midőn a közönség észrevette, hogy Montferrand kissé gúnyos kedélyességgel mosolyog, minden arc mosolyra derült.

- Ejnye, - sugta oda Massot Duthilnek, - ha az öreg Steinberger Justus megérte volna, hogy az unokája nőül megy a Quinsac grófok utolsó ivadékához, be nagyot kaczagott volna rajta!

- Ugyan, kedves barátom, - felelt a képviselő, - ezek a házasságok nagyon is helyén valók. A divat most így kívánja. Igazuk van a zsidóknak, a keresztényeknek, a polgároknak és a nemes embereknek, ha egymás közt együvé olvadnak, hogy megalapítsák a jövő nemzedék új arisztokráciáját. Erre az új arisztokráciára szükségünk van, mert különben a túlsorduló csöcselék eláraszt bennünket.

De Massot még mindig vigyorgott, eszébe jutván, hogy micsoda arcot vágott volna Steinberger Justus, ha Martha püspök szónoklatát hallaná. Tényleg hire járt, hogy a vén zsidó bankár, lányának kikeresztelkedése óta, kivel azután megszakított minden érintkezést, bizonyos gúnyos meghatottsággal nagyban érdeklődött minden iránt, amit beszél és cselekszik, mintha a lányában most még inkább látná a bosszu fegyverét, mint valaha, ama keresztény társadalom közepette, melynek kiirtására való szenvedélyes törekvéssel vádolják az ő fáját.

Ha nem is valósult meg az a reménye, hogy meghódítja Duvillardot, midőn nőül adja neki a lányát, bizonyára azzal vigasztalódott, hogy vérenek hajdani zsarnok urainak vérével való vegyülése idővel el fogja őket pusztítani.

Nem ez ime ama végleges diadala a zsidóságnak, melyet a világ emleget?

Az orgona utolsó diadalmasan felujjongó dicshimnusz fejezte be a szertartást. A két család a násznagyokkal együtt bevonult a sekrestyébe, ahol a házassági szerződést aláírtak. Azután az üdvözlők felvonulása kezdődött.

A félhomályba borult, magas tölgyfaburkolatu teremben végre egymás mellett állott a fiatal házaspár. Camilla örömtől sugárzó arczczal élvezte abbeli diadalát, hogy ime megtörtént, hogy ő győzedelmeskedett, hogy magáévá hódította ezt a fényes nevet, ezt a gyönyörű, deli férfiut, kit oly nagynehezen ragadott ki a többi nők, sőt még a saját édesanyjának karjai közül.

Győztes mámorában szinte megnőtt; e fekete arczu, rút leány vézna, nyomorék termete szinte kiegyenesedett, mialatt az asszonyok és lányok, a jó barátnők és a pusztas ismerősök szakadatlan áradata egymást taszigálva özönlött el mellette; kezet szorítottak vele vagy ajkon csókolták, örömteli elragadtatás hangján üdvözölve őt. Gérard, akinek Camilla alig ért a válláig és aki annál szebben, annál erősebben és előkelőbben festett, minél véznábbnak látszott mellette Camilla, mindenkivel kezet fogott, mosolyogva fogadta az üdvözlőket, mint valami mesebeli királyfi, aki örül annak, hogy jósága és gyengesége folytán megteremtette ezt az általános boldogságot. A két család két külön csoportra vált, melyek egymástól elszigetelve húzódtak félre az ostromló emberár közepett, kik feléjük nyújtva üdvözlő jobbjukat, véget nem érő hullámlásban hömpölyögtek el mellettük.

Duvillard méltóságteljesen fogadta a hódolatokat, mint egy népével megelégedett király, míg Éva erejének végső megfeszítésével az elbűvölő tündér szerepét akarta mindvégig játszani; ebbéli erős akaratából merített erőt arra, hogy lebilincselő nyájassággal válaszoljon a hódoló üdvözlőkre, ámbár egész valója reszketett az elfojtott könnyektől, melyekkel szíve csordultig megtelt.

A fiatal házaspár másik oldalán Quinsacné, Bozonnet tábornok és Morigny márki között, méltóságteljes, kissé gögös magatartással és többnyire csak udvarias főhajtással köszönte meg az üdvözlőket; csupán azoknak nyújtotta piczi, formás, kiaszott kezét, akiket régebről ismert. Ez ismeretlen arcok tengeráradatába elmerülve, időről-időre kimondhatatlan szomorú pillantást váltott Morigny márkival, valahányszor az előttük elvonuló emberáradat nagyon is zavarossá és iszapossá vált és olyan arcok vonultak el előttük, melyekről a pénzhez tapadó összes vétkek és bűnök leríttak.

Egy jó fél óra hosszáig tartott az üdvözlők e hullámáradatának elvonulása s a kézszorítások jégzáporként rájuk szakadó özönétől a fiatal házásoknak és az örömszülőknek majd kirándult a kezök és a karjuk.

Sokan ottmaradtak; csoportok verődtek össze; beszélgettek, nevetgéltek; Montferrandot rögtön körülfogták. Massot figyelmeztette Duthilt, hogy Lehmann államügyész milyen előzékenyen siet eléjük, hogy a nagyhatalmu miniszterelnöknek udvaroljon. Ugyanabban a pillanatban temett mellette Amadieu vizsgálóbíró is és Larombière, a királyi tábla másodalelnöke is

hozzájuk csatlakozott, noha ő a grófné szalonjának látogatója, a régi kormány egy duzzogó híve volt. Az államhivatalnok kényszerparancsolta engedelmissége és hizelkedésének megtestesülése volt ez, aki az előléptetések fölött intézkedő, parancsoló hatalomnak van alávetve, annak a hatalomnak, amely kitüntet, de el is bocsáthat.

Azt beszéltek, hogy Lehmann nagy szolgálatokat tett légyen Montferrandnak az afrikai vasutak ügyében, amennyiben bizonyos áruló aktacsomókat eltüntetett. Ami pedig a mosolygó arczu Amadiet, ezt a tetőtől talpig párisi világfit illeté, hát nem neki köszönhetik-e a Salvat lefejeztetését?

- Lássá kérem, - suttogta Massot, - ezek mind a hárman a miniszterelnök köszönetét akarják a tegnapi nyaktilóért. Montferrand egy nagy viaszgyertyával tartozik annak a szegénynek, ki első ízben bombájával megakadályozta a minisztérium bukását, később pedig a miniszterelnöki székre juttatta őt, mikor arról volt szó, hogy olyan vaskezű embert állítsanak a kormány élére, aki az anarkiát csirájában tudja elfojtani. Ez volt aztán az érdekes küzdelem! Egyik részről Montferrand, a másíkról Salvat. Ennek okvetetlen lenyakazással kellett végződnie, szükségük volt egy levágott fejre. Hallgasson csak oda, ép arról beszélnek!

Valóban. A három állami tisztviselőt, akik a mindenható miniszterelnök üdvözlésére siettek volt, azonnal körülfogták az ismerős hölgyek, kiknek lázas kíváncsiságát a lapok tudósítása följajzotta. Amadiet, aki hivatalból volt jelen a lefejeztetésen, felelt a hozzá intézett kérdésekre, nagy örömmel kapva ez utolsó fontos szereplésén, s azon volt, hogy eloszlassa azt a nimbuszt, melyet Salvat hősi halálának legendája szőtt a vérpadon kiszenvedett szocialista köré. Szerinte a gazember nem tanúsított igazi bátor elszántságot, csupán a büszkeség tartotta benne a lelket; de olyan halvány volt, a rémület annyira fojtogatta, hogy majd meghalt félelmében, még mielőtt a hóhér bárdja alá került...

- Igaz, úgy van, - erősítette Duthil, - én is ott voltam.

Massot méltatlankodva rántott egyet a karján.

- Ugyan, barátom, maga nem látott semmit sem. Salvat nagyon hősies halált halt és ez már utóvégre igazán ocsmány és buta dolog, hogy azt a szegény ördögöt még a halála után is rágalmazzák.

De az a gondolat, hogy Salvat gyáván halt meg, nagyon jól esett ám mindenkinek.

Ez mintegy az az utolsó hódolatteljes áldozat volt, melyet Montferrand lábai elé raktak, hogy neki vele kedveskedjenek. A miniszterelnök békés arczkifejezésével nyugodtan mosolygott, mint aki csupán a szükség előtt adta be derekát. Rendkívül nyájasságot tanúsított a három államhivatalnokkal szemben, hogy ily módon a maga részéről megköszönje nekik azt a hősiességet, melylyel kellemetlen feladatukat mindvégig hiven teljesítették.

Tegnap közvetlen a kivégzés után a parlament óriási szótöbbséggel szavazott mellette valami kényes ügyben.

A rend helyreállt, Franciaországban minden a legjobb kerékvágásban halad.

Midőn Vignon, ki a vereségével mitse törődő közömbös játékosként szintén megjelent ezen az esküvőn, a miniszter közelébe került, Montferrand megszólította őt részint politikai kacérkodásból, részint pedig diplomáciai taktika folytán; mert attól félt, hogy a közel jövő mindamellettt ezé az intelligens és mérsékelt modoru fiatalemberré lesz. Aztán amint egy közös jóbarátjuk Barroux aggasztó egészségi állapotának szomorú hírért tudatta velük, mindaketten mély sajnálatuknak adtak kifejezést.

Az a szegény Barroux! Ama parlamenti ülés óta, amikor szegény megbukott, nem tudja magát összeszedni, napról-napra foggy; hazájának hálátlansága szíven találta őt; ő az az egyeneslelkű,

az az igazszívű férfi, aki az életét szentelte volt a köztársaságnak, bele kellett hogy haljon a lopás és csalás ellene emelt ocsmány vádjába. De hát minek is vallott? Mire való volt ez? A tömeg ezt soha meg nem érti.

Ebben a pillanatban Duvillard, egy percze kizökkenve örömapai szerepéből, hozzájuk csatlakozott és most a miniszter diadalához még az ő győzelme is csatlakozott.

Nem ő-e az ur? A pénz az egyetlen örökös hatalom, mely mindezeknek az efemer hatalmaknak fölötte áll, még a miniszteri tárczák fölött is, amelyek oly gyorsan vándorolnak kézzől-kézre! Montferrand uralkodik és le fog tűnni, Vignon uralkodni fog és el fog tűnni, az a Vignon, aki már meghódolt neki és akit már figyelmeztettek, hogy a tőkepénzesek milliói nélkül kormányozni nem lehet. Nem ő-e tehát az egyedüli diadalmas győző, aki öt millióval megvásárolja az arisztokrácia egy ivadékát, aki az uralomra jutott polgárságot megtestesíti, aki, mint abszolút fejedelem, a közjólét ura, és aki szilárdul feltette magában, hogy semmit se enged a hatalmából, még ha bombák zápora zudulna is rá fenyegetően?

Ez a mai ünnepség az ő ünnepe; ő egyes egyedül ül most a lakomához; nem fog beleegyezni új osztzkodásba, most, miután mindent meghódított, mindent magáévá tett és csupán asztalának morzsáit hagyja meg a szegényeknek, azoknak a szegény ördögöknek, kikkel a forradalom hajdanában a bolondot járatta.

Az afrikai vasutak ügye most már elévült dolog, amelyet ügyesen elsimítottak és egy vizsgálóbizottság posványába temettek. Mindazok, akik ez ügyben kompromittálva voltak: a Duthilek, a Chaigneuxek, a Fonséguek, meg sok mások a markukba nevettek abbeli örömben, hogy Montferrand erős keze kiszabadította őket a hinárból és ezek mindannyian mámoros lelkesedéssel osztják Duvillardnak diadalát. Sagnier ma reggeli aljas czikke, melyet a »Népszava« közzétett, azok a piszkos leleplezések már számba se jöttek; legfeljebb néma vállvonogatással fogadták; annyira torkig volt már az olvasóközönség a sajtóban felkavargatott büzös sárral, a rágalmakkal és ocsmány fenyegetésekkel s annyira megunta már a zajos botrányokat. Csak egyetlen egy láz lüktetett át újból feltámadó hévvel a társadalom erein: a közeljövőben várható nagyszerű vállalat szárnyra kelt hire; annak a híres transzsaaharai vasuti vállalatnak a hire, mely milliókat fog újra forgalomba hozni és aranyesőt önt majd a hű barátok kitárt markáiba.

Mialatt Duvillard bizalmasan beszélgetett Montferranddal és Dauvergne közoktatásügyi miniszterrel, aki hozzájuk csatlakozott, a kis Massot Fonségue főszerkesztő mellé kerülve, halkan sugta oda neki:

- Duthil az imént határozottan állította, hogy a transzsaaharai vasutak terve elkészült és hogy most a parlament elé fogják terjeszteni megszavazás céljából. Azt mondják, hogy biztosak a vállalat sikerében.

Fonségue szkeptikus mosolylyal fogadta az ujságolt hirt.

De azért elkomolyodott e hír hallatára. Olyan lelketgyötrő rettegés dulta volt az afrikai vasutak ügyében elkövetett meggondolatlansága miatt, hogy megfogadta, miként ezentul sokkal óvatosabb lesz. De azért az óvatossága nem terjedt annyira, hogy teljesen visszautasítsa a kínálkozó spekulációkat. Csak meg kell várni a dolgok hovafejlődését, tanulmányozni kell az ügyet és aztán kell belőle kivenni a maga részét.

Mialatt messziről figyelte meg Duvillardnak és a két miniszternek élénk beszélgetésbe merült csoportját, szemtanuja volt Chaigneux korteskedésének, aki a sekrestyében gyűjtötte a mai előadás számára a tapsoló tenyereket. Mindenütt magasztalta Silvianet, felajzotta mindenkinek a kíváncsiságát és óriás sikert jósolt. Dauvergnehez odafurakodva, kétréthajló háttal hajlongott előtte és édeskés hangon szólalt meg:

- Kegyelmes uram, egy szép hölgy kérését volnék bátor excellenciád előtt tolmácsolni, akinek ma esti győzelme nem volna teljes, ha excellenciád nem méltóztatnék kegyesen a saját szavazatával hozzájárulni az általános ünnepléshez.

Dauvergne, egy magas, szőke szép férfi, kinek buzakék szeme derüsen ragyogott a czvikker mögött, nyájas arczkifejezéssel hallgatta végig. Fényes sikereket aratott mint közoktatásügyi miniszter, noha a tanügyhöz nem is konyított. De mint telivér párisi, nem volt tapintatosság, sem bizonyos maliczia híján; nagyszerű estélyeket rendezett, ahol fiatal, bájos felesége remekelt és a művészek és írók felvilágosodott és fenkölt gondolkodásu barátjának és pártolójának hírében állott. Eddigi legjelentékenyebb hivatalos cselekedete Silviane szerződtetése volt a Comédie Françaisehez, mely minden más minisztert lehetetlenné tett volna, de egy sajátságos véletlen folytán népszerűvé tette őt; váratlannak és érdekesnek találták a dolgot.

Midőn megértette, hogy Chaigneux csupán csak azt akarja tőle megtudni, vajjon biztosan ott lesz-e az este a Comédie Française-ban bérelt páholyában, megkettőztette iránta való szívéllyességét.

- Minden bizonynyal, kedves képviselő uram, ott leszek, ott hát! Ha az embernek ilyen bájos kis keresztlánya van, akkor nem szabad őt magára hagyni a veszedelem pillanatában.

Montferrand, aki félfüllel odahallgatott, hirtelen Chaigneuxhoz fordult.

- És mondja meg neki, kérem, hogy magam is ott leszek, úgy hogy két jóbaráttal többre számíthat, akik az előadást végignézik.

Duvillard a hála és megilletődés örömében ragyogó szemekkel hajtotta meg magát, mintha a két miniszter neki személyesen tett volna felejtethetlen szolgálatot.

Chaigneux ékesszavu köszönetet mondva e kitünő kegyért, e pillanatban vette észre Fonségue szerkesztőt. Azonnal megrohanta őt és félrehívta.

- Kedves kolléga, annak a cikknek okvetlen meg kell jelennie. Nagy fontosságot tulajdonítok neki.

- Micsoda cikknek? - kérde Fonségue meglepetten.

- Massot szini kritikájának, melyet ön nem akar közölni.

A Globe szerkesztője erre kereken kijelentette, hogy a cikk nem fog megjelenni. Okadatolta lapjának méltóságával és komoly irányával és kijelentette, hogy az ilyen nagyhangu magasztalások, különösen ha csupán amolyan félvilági hölgy dicsőségét zengik, szörnyű gyalázatára és botrányt keltő szégyenére válnának az ő lapjának, melyet ő nagynehezen minden támadáson felül álló erkölcsösség hírében álló komoly lap rangjára emelt. Máskülönben tréfára vette a dolgot, kinevette ezt az egész Silviane-lázat; a lehető legdurvább kitételekkel illette Silvianet és úgy nyilatkozott, hogy ő nem bánja, ha Silviane a közönség előtt bárhogy emelgeti is a szoknyáját, sőt ő maga is elmegy és megnézi. De a Globe, az szent és sérthetetlen.

Chaigneux kétségbeesetten hüledezett, de nem tágitott.

- Ugyan kedves kolléga, hozza meg már ezt az áldozatot az én kedvemért. Ha ez a cikk nem jelenne meg, Duvillard azt hinné, hogy rajtam mulott. Ön pedig tudja azt jól, hogy rá vagyok szorulva; a legidősebb leányom esküvőjét újra el kellett halasztani és már azt se tudom, hol áll a fejem.

Aztán, midőn látta, hogy az ő személyes ügyes-bajos dolgai egy cseppet se hatják meg a szerkesztőt, más húrokat pendített meg:

- Meg aztán a saját érdekében is áll, higgye meg, a saját érdekében is... Mert hát utóvégre Duvillard olvasta ezt a cikket már kéziratban és épen mert olyan magasztaló hangon van tartva, ragaszkodik oly nagyon ahhoz, hogy a Globeben lásson napvilágot. Gondolja meg a dolgot; ha nem közli, Duvillard föltétlenül szakít önnel.

Fonségue egy pillanatig hallgatott. Talán a transzaharai vasutak vállalatára gondolt? Talán azt mondotta magában, hogy kár volna ép ebben a pillanatban összekoczcannia Duvillarddal, úgy, hogy ki ne vehesse a maga részét abból a nagy pénzosztogatásból, amelyben a hű barátokat részesíti. De az óvatosság arra intette, hogy várakozó álláspontra helyezkedjék.

- Nem, nem, lehetetlen, ez lelkiismeretesség kérdése nálam.

Ezalatt a gratulációk szakadatlanul folytak tovább; azt hihette volna az ember, hogy az egész Páris elvonul az új pár előtt és mindig ugyanazok az édeskés mosolyok, ugyanazok a meleg kézszorítások ismétlődtek.

Camillának és Gérardnak, valamint a nászt ünneplő két családnak mindig ugyanazt a derüs elragadtatást kellett színlelniök, noha a nagy tolongásban szinte a falhoz szorította őket az üdvözlők tömege. A hőség tűrhetlenné fokozódott. Finom porgomolyok szálltak a légben, amilyen nagy csordák nyomában szokott kerekedni.

A kis Horn hercegné, aki valahol elkésett - hogy hol és mért, azt senki se tudta - egyszerre előttük termett, Camilla nyakába borult, megcsókolta Évát is és ezután mind a két kezével szorongatta Gérard jobbát és a leghizelgőbb bókokkal halmozta el. Aztán észrevéve Hyacintheot, lefoglalta őt és egy szögletbe hívta félre.

- Hallja maga, egy kérésem volna magához.

Hyacinthe egész nap néma hallgatásba merült. Nővére lakodalmát utálatos szertartásnak tekintette, melynek pórias voltára alig talált kifejezést. Tessék, megint egy férfi, megint egy nő, akik a nemi vonzalom ocsmány és durva törvényének hódolnak meg.

Fel is tette magában, hogy megvető hallgatását, a büszke rosszalás kifejezését fogja tanusítani az egész szertartás alatt.

Aggódva nézett Rosemondera, mert örült annak, hogy véglegesen szakított vele és attól rettegett, hogy valami új szeszély az ő karjaiba vezeti vissza. Reggel óta most nyitotta először szóra az ajkát.

- Mint jóbarát, ezer örömmel teszek meg mindent, amit kíván.

Rosemond elnevette magát és megmagyarázta neki, hogy ő meghal, ha nem lehet ott Silviane első fellépésén, mivel ő neki rajongó bámulója és lelkes, hű barátnője, és kérve könyörgött neki, eszközölne ki apjától azt, hogy az ő páholyában adjon neki helyet.

Erre Hyacinthe is elmosolyodott arra a gondolatra, hogy ez ugyan párját ritkító szimboliztikus széptani és erkölcsi kifejlés volna, ha Silviane váltaná fel őt Rosemondenál és ha ez a két nő a nemnélküli szerelmet testesítené meg. Az esztétikai szépség nevében ő az ilyen szerelemnek szószólója és istápolója volna.

- Kérem, rendben lesz, kedves barátnőm; tudatni fogom az atyámmal az ön óhaját és páholyunkban önnek egy helyet tartunk fenn.

Végre ritkulni kezdett a gratulálók tömege és a sekrestye kiürült, úgy hogy a két család végre távozhatott a lassan széteszlő zsibongó tömeg közepett, mely künn az utcán még csoportokba verődve várta be a távozásukat, hogy még egyszer köszönhessen nekik és még egyszer jól megnézzék őket.

Előzetesen abban állapodtak meg, hogy Gérard és Camilla azonnal a villásreggeli után elutaznak Duvillard egy vidéki birtokára. A lunch alkalmával, melyet a Madeleine templomtól néhány lépésnyire a godot du mauroy-utczai fejedelmi palotában szolgáltak fel, ismét a legkápráztatóbb pompát fejtették ki. Az elsőemeleti ebédlőt buffetté alakították át, melynek mesés gazdagsága és óriási választéka a legkényesebb izlést is bámulatba ejtette, míg a nagy biborkárpitos fogadóterem és a kis kék- és ezüstkárpitos szalon, az egymásba nyíló fényes termek hosszú sora a vendégfogadás fejedelmi mérvét tették lehetővé.

Noha azt mondták, hogy csupán a két család legbizalmasabb jóbarátait hívják meg, több mint háromszáz vendég gyűlt egybe. A miniszterek: kimentették távolmaradásukat, bokros politikai elfoglaltságukat adva okul. De a zszurnaliszták, a képviselők, az államférfiak, annak az óriási emberártnak, mely a sekrestyén végighömpölygött, egy tekintélyes hullámáradata ide is átözönlöttek.

Mindez éhes emberek között, kik itt a közeli prédára gyülekeztek össze, legidegenebbül érezték magukat Quinsacné s néhány meghívott vendége, kiket Bozonet tábornok és Morigny márkí a biborszínű szalon pamlagára ültettek és akik onnan el se mozdultak.

Éva majd ledobbant a fáradságtól; testi és lelki erejének fogytán leült a kis kék-szalonban, melyet a virágok íránt való szenvedélyes előszeretetében valóságos rózsáligetté varázszolt. Forgott vele a világ és lábai alatt ingott a föld és ha le nem ül, összerogyott volna; de azért mosolygott és az elbűvölő szép asszony szerepét játszotta, mihelyt valamelyik vendége közeledett feléje. Egyszerre csak váratlan segítséget kapott, Martha, püspök személyében, aki kegyesen megtisztelte jelenlétével a villásreggelit és feléje tartott. Éva mellé letelepedett a karosszékbe és szokott szeretetreméltó vidámságával, édes dédelgetésként behízelgő modorával csevegett vele. Kétségkívül ő is tudta, hogy minő szörnyű dráma, minő kínos, hiába leküzdött lelki tusa dúl a szerencsétlen asszony bensejében, mert apai hangon beszélt hozzá és igyekezett őt vigasztalni. Éva úgy viselkedett, mint amolyan vigasztalhatatlan özvegy, aki örökre lemond e világról és a sorok között értésére adta a püspöknek, hogy most már csak az Isten és a vallás adhat neki vigasztalást.

Aztán a rokkant munkások menhelyére terelték a beszélgetést és Éva kijelentette, hogy feltett szándéka, miként ezentul nagyon komolyan veszi elnökñői szerepét és hogy egyedül csak ennek fogja magát szentelni.

- Engedje meg eminenciád, hogy e tekintetben tanácsot kérjek nagyméltóságodtól. Szükségem van valakire, hogy támogasson engem és én arra gondoltam, hogy egy papot választok lelkiatyámul, akit szerfelett bámulok: egy igazi szentet, Fromont Péter abbét.

A püspök elkomolyodott és zavarba jött, midőn a kis Rosemonde herczegné, aki Duthil karján mellettük ment el, véletlenül meghallotta Fromont abbé nevét. Szokott hevessegével közeledett feléjük.

- Fromont Péter abbé! Meg se mondtam magának, kedvesem, hogy a multkor polgári ruhában láttam őt és azt mesélték nekem, hogy a boulognei erdőben valami czéda lánynyal bicziklizik. Ugy-e Duthil, hogy találkoztunk vele?

A képviselő mosolyogva hajtotta meg magát, míg Éva megdöbbenve és elszörnyűködve kulcsolta össze a kezét.

- Lehetséges volna ez? Ilyen lángoló könyörület, ilyen apostoli szent hitbuzgóság és vallási rajongás után?

A püspök közbeszólt:

- Sajnos, igen, a mi szentegyházunkat néha ilyen fájó bánat is éri. Értésültem a szegény szerencsétlen ember örületes balgaságáról; sőt kötelességemnek tartottam, hogy irjak neki, de válasza se méltatta leveletem... Pedig mennyire szerettem volna kikerülni ezt a botrányt. Csakhogy vannak ám olyan pokoli hatalmak, amelyeket nem tudunk mindig legyőzni és az érsek a napokban egyházi átokkal sujtotta őt... Más lelki tanácsadót kell választania.

Ez valóságos csapás volt Évára nézve. Némán bámult Rosemondera és Duthilra; de nem mert tőlük bővebb felvilágosítást kérni, hanem csak azon a ledér teremtéren tünődött, aki nem átalította, hogy pokoli csáberejével egy papot térítsen el a hivatásától.

Bizonyára valami szemérmetlen ledér leány, az érzéki mámor őrjöngésétől elhódított teremtések egyike.

Éva úgy érezte, mintha ez a bűnös cselekedet tetézné saját boldogtalanságát.

- Ahová nézek, - suttozta, - mindenütt korrupció! Senkire se lehet már számítani, senkiben nem lehet megbízni.

Ezalatt Camilla kényelmes szobájában utiruhába öltözködött, mialatt Hyacinthe toppant be hozzája.

- Ah, itt vagy öcsém? Na, ha búcsuzni akarsz tőlem, hát siess, csókolj meg hamar. Mert én azonnal megszököm, mint egy túlboldog asszony.

Hyacinthe megcsókolta a nővérét, aztán leczkértető hangon szólt hozzá:

- Erősebbnek hittelek... Ma reggel óta olyan boldogság tükröződik egész lényeden, hogy szinte undorodom tőle.

Camilla nyugodt megvetéssel nézett rá. Hyacinthe pedig folytatta:

- Hiszen tudod jól, hogy mihelyt hazatérték, ő vissza fogja hódítani magának a te szerelmes Gérardodat, akit majd elnyelsz a szemeddel.

Camilla elhalványodott és szemében véstjósító tűz lobbant föl. Ököfbe szorított kezekkel nekirohant és ezt kiáltotta:

- Ő? Te azt mondd, hogy ő elrabolja tőlem?

Az anyjuktól beszéltek.

- Hallgass ide, kicsikém! Inkább megölöm őt. Oh nem, erre az aljasságra ő ne számítson. Ez a férfi most az enyém és én megtartom őt magamnak. Te pedig jól tennéd, ha megkimélnél rosszindulatu megjegyzéseidtől, mert tudod, hogy ismerlek; te egy pipogya lány, egy ostoba barom vagy, érted!

Hyacinthe meghökkent, mintha vipera vetette volna föl előtte hegyes, fekete, vékony fejét és inkább takarodót fujt, mert még mindig reszketett tőle.

Mialatt az utolsó vendégek teljesen kifosztogatták a buffet-t, a fiatal pár búcsút vett, hogy bezálljanak a rájuk várakozó hintóba, mely őket a vasúthoz viszi. Bozonnet tábornok a köréje gyülekezett kis csoportnak ezeregyedszer mondta el a kötelező katonai szolgálat feletti bosszus kétségbeesését és Morigny márki kénytelen volt őt onnan abban a pillanatban elzavarni, midőn Quinsacné a fiát és menyét megölelte. Az öreg grófné úgy reszketett és oly izgatott volt, hogy Morigny márki tiszteletteljesen vett magának bátorságot arra, hogy őt támogassa. Hyacinthe pedig apjának keresésére indult, akit sehol se talált. Végre ráakadt.

Egy ablakmélyedésbe visszavonulva, nagy hévvel konferált a mély alázatossággal meghunyászkodó Chaigneuxval, akit hevesen torkolt le, midőn értésére adta Fonségue lelkiismereti aggályait. Mert ha ez a cikk meg nem jelenne, Silvianetől kitelik, hogy egyedül őt teszi érte felelőssé és újra bezárja előtte az ajtót. Hirtelen mosolygós, diadalmas arcot kellett vágnia, midőn a családjához sietett, hogy a leányát homlokon csókolja és kezét szorítson a vejével, kiknek tréfás dévajkodással kellemes utat és boldog mézesheteket kívánt. Aztán Évára került a sor, kinek oldalán Martha püspök állott.

Megható hősiességet tanúsított. Abbeli makacs akaratából, hogy ő az utolsó pillanatig szép lesz, olyan aczélos erőt merített, hogy vidám anyai örömet színlelt.

Megszorította Gérard kissé reszkető jobbát, sőt egy pillanatig a kezében tartotta és igaz jószág és elnéző rokonszenv hangján szólalt meg:

- Viszontlátásra, Gérard, legyetek boldogok.

Aztán Camillához fordult és megcsókolta mindkét orcáját, mialatt Martha püspök elnéző rokonszenvvel figyelte meg mindkettőjüket.

- Viszontlátásra, lányom!

- Viszontlátásra, anyám!

De a hangjuk reszketett; szemük összevillant, mint két éles tör és mindketten érezték egymás fogát a csók alatt. Ah, minő őrjítő dühe volt ez a még mindig szép asszonynak, aki leánya és kora daczára még mindig kíváncsú! És minő lelki kinokat érez e fiatal leány láttára, kinek ifjúsága győztes maradt a harcban és aki mindörökké elrabolja tőle a szerelmet! A kölcsönös bocsánat lehetetlen: ők gyűlölni fogják egymást mind a sirig, ahol egykoron majd egymás mellett pihennek.

Este azonban Duvillard báróné kijelentette, hogy ő nem mehet el a »Polyeucte« előadására. Nagyon fáradt, jókor akar hát lefeküdni. Arczát a párnákba temetve, egész éjszaka sirt. Az erkélypáholyban tehát csak a báró, Hyacinthe, Duthil és a kis Horn herczegnő jelentek meg.

Kilencz órakor zsufozásig megtelt a színház a nagy színházi események fényben uszó, zsidongás morájától zúgó közönségével.

Egész Páris, amely már reggel a Madeleine-templom sekrestyéjében végigvonult, ma ismét összegyűlt. Ugyanaz a lármás kíváncsiság, a váratlan, a rendkívül iránti érdeklődés vezette őket ide is és ugyanazok az arcok, ugyanazokkal a mosolyokkal köszöntgették egymást, a hölgyek egyetértőleg néztek össze; a férfiak egy szóból, egy tekintetből megértették egymást.

Mindnyájan, a nők és a férfiak, hiven betartották az adott légyottot is, a nők kivágott ruhában, a férfiak felvirágzott gomblyukkal jelentek meg, vakító estélyi pompában. Fonségue két ismerős családdal a Globe páholyában feszengett. Földszint a kis Massot ült szokott támlásszékekén. Amadieu vizsgálóbíró is ott volt, mint a Comédie Française egy törzsvendége, valamint Bozonnet tábornok és Lehmann államügyész is. Legnagyobb érdeklődés tárgya Sagnier volt, a rettenetes Sagnier, a maga kövér, vörös apoplektikus alakjával, akit a reggeli lapban megjelent botrányos cikk miatt általánosan megbámultak. Chaigneux, aki a maga részére csupán egy szerény ülést tartott fenn, a folyosókon sürgött-forgott, emeletről-emeletre járt, hogy még egyszer utoljára felszítsa a lelkesedést. Midőn a Duvillarddal szemben levő páholyban a két miniszter megjelent, halk morajlás rezdült végig a közönségen; minden arcz vidám, bizalmaskodó mosolyra derült, mert mindenki tudta, hogy milyen nagy mérvben vesznek ők részt Silviane sikerében.

Még tegnap este rossz hírek keringtek. Sagnier kijelentette volt, hogy Silvianének a Comédie Françaiseban való föllépése, még pedig Paulina szerepében, aki az erkölcsi nemesség meg-

testesülése, valóságos arczulutése a közszeméremnek. A fiatal leánynak e különczködő szenvedélye különben is már nagyon hosszú ideig lázította föl a sajtót. De most már hat hónap óta beszéltek erről és Páris idővel megbarátkozott ezzel a gondolattal és idecsődült, mert egyetlen vágya már csak az volt, hogy szórakozzék.

Még mielőtt a függöny felgördült volna, a színház levegőjében is megérződött, hogy az ideözönlött kíváncsi közönség kedélyes, elnéző, mulató hangulatban van, hogy ugyan titkon maguk közt gunyolódnak, de azért tapsra készek, mihelyt kedvük telik benne.

Valóban rendkívüli, váratlan dolgok történtek. Midőn Silviane az első felvonásban megjelent tetőtől-talpig szűz fehérben, az egész közönséget meglepte madonna-arczának szüziességszerű tojásdad szabásával, gyermeketeg ártatlanságra valló ajkaival és mocsoktalan szüziességről tanuskodó kristálytisztaságával. És szerepének sajátos felfogása elbűvölte a hallgatókat. Stratoniceként tett bizalmas vallomásaitól, álmának elbeszélésétől kezdve Paulinát valami misztikus álomvirányokon bolyongó teremtné, valami oltári szentnek ábrázolta, kit Wagnernek fellegeken nyargaló misztikus Brunhildeja maga mögé ültetett volna. Ez homlok-egyenest ellenkezett a valósággal és a józan észszel. De a divatnak meghódolva, látszólag annál inkább érdeklődtek e furcsa fölfogás iránt. Kétségkívül első sorban az az ellentét ajzotta fel a kíváncsiságot, mely a szüziességszerű liliom és annak ismert fajtan megtestesítője között volt.

E pillanattól fogva felvonásról-felvonásra mind zajosabb sikert aratott; a második felvonásban Sevére-rel való párbeszédjében, a harmadik felvonásban Telixxrel való nagy jelenetében, a negyedik felvonásban Polyeucte-tel, aztán később Sevére-rel való nagy jelenetében valóságos szivetrázó tragikai fenségre emelkedett. Egy halk fütty, melyet Sagnierre fogtak rá, biztosította neki aztán a terjes diadalt. Montferrand és Dauvergne adták meg a jelt a meginduló tapsviharra s az egész színház lelkesedésre gyult; egész Páris tapsolt, félig tréfából, félig tán gúnyból és ezzel is tüntetően hódoltak Duvillard dús gazdagságának, meg a Silviane-minisztérium vasmarkának, melyen a felvonások közben gúnyolódtak.

A báró páholyában nagy volt az izgatottság, a sürgés-forgás.

Duthil lelkendezve ujságolta:

- A mi befolyásos színi bírálónk, aki a multkor este velünk vacsorált, szörnyű módon dühöng. Ő konokul megmarad ama véleménye mellett, hogy Pauline egyszerű kis polgári lány, akit csak a darab végén térít meg a szent csoda és hogy azzal teljesen elrontják a hatást, ha mindjárt eleinte szent szűznek festik.

- Hadd vitatkozzék, - szólt Duvillard méltóságteljesen. - Legalább feltűnést kelt. A fődolog az, hogy holnap megjelenjen az a cikk a Globeban.

De erre vonatkozólag rossz híreket kapott. Chaigneux, aki Fonséguet újra meginterpellálta, kijelentette, hogy a szerkesztő még mindig habozik, dacára, hogy ily nagy a siker, melyet balga örültségnek mond. A báró haragra lobbant.

- Mondja meg Fonséguetnek, hogy én akarom és hogy nem fogom elfelejteni azt a szívettséget, amit velem tesz.

A páholy háttérében Rosemonde magánkívül volt elragadtatásában.

- Édes Hyacinthe, az Isten szent szerelméért, jöjjön, vezessen engem Silviane páholyába; nem tudok várni, meg kell, hogy csókoljam az édest!

- Elmegyünk mindnyájan! - kiáltott föl Duvillard, aki meghallotta szavait.

A folyosók zsufolásig megteltek, nagynehezen nyitottak maguknak utat az öltözőig. De aztán akadály gördült eléjük. Silviane öltözőjének ajtaját zárva találták és midőn a báró kopogtatott, az öltöztetőnő azt felelte, hogy ő nagysága arra kéri az urakat, legyenek egy kis türelemmel.

- Oh, én mint nő bemehetek, az nem baj! - szólalt meg Rosemonde, nagy sebbel-lobbal belopódzkodva. - Jőjön maga is, Hyacinthe, maga se megy férfiszámba.

Silviane félig levetkőzve ült a tükör előtt és olyan melege volt, hogy spongyával törölte meg a vállát és a nyakát. Rosemonde szenvedélyes lelkesedéssel a nyakába borult és csókolgatta. Aztán elbeszélgettek ajkkal az ajkon a gáz izzó lobogásában, a szűk öltöző minden zugát betöltő virágok szédítő illatárjában. A lelkesedés és a szeretet lángoló kifakadásából Hyacinthe azt az egyet értette csak meg, hogy találkát ígértek egymásnak előadás után és hogy Silviane teára hívta meg a hercegnőt. Előzékenyen fordult hát a színésznőhöz és mosolyogva ajánlkozott:

- Ha jól tudom, a hintója a Montpensier-utczában várja. Nos tehát, én magamra vállalom azt, hogy odakisérem a hercegnét és így sokkal egyszerűbb lesz a dolog, együtt mehetnek haza.

- Jaj, Hyacinthe, maga egy csókolni való ember! - kiáltott föl Rosemonde. - Jó, abban maradunk.

Aztán megnyilott az ajtó, az urak is bejöttek és versenyt üdvözölték a mai est sikeréhez. De csakhamar vissza kellett térniök a színházba, mert az ötödik felvonás kezdődött. A siker tetőpontjára ért; a terem falai majd megrázkódtak a tapsvihartól, midőn Silviane a mennybe szálló szent vértanu fenkölt lelkesedésével szavalta a híres végszavakat: »Látok, tudok, hiszek; megtértem!«

A testi bilincsektől megszabadult, tisztán lelki individualitás ennél eszményibb alakítását álmodni se' lehetett volna. Midőn előadás után hívták a szereplőket, Páris tüntető ovációban részesítette azt a szinpadai szüzet, aki Sagnier mérges megjegyzései szerint olyan pompásan játszsza az életben a rima szerepét.

Duvillard azonnal a kulisszák mögé sietett, hogy Silvianet hazakísérje; Hyacinthe pedig Rosemonde hercegnőt vezette a Montpensier-utczában várakozó hintóig. Ott aztán várt és szerfelett tetszett neki, hogy midőn az apja Silvianet a hintóhoz kísérte és már maga is be akart szállni, az est ünnepelel hösnője egy kézmozdulattal elutasította.

- Ma nem, kedves barátom, ma vendégem van.

A kocsi háttéréből Rosemonde mosolygó arcocskája kandikált ki. Duvillard tátott szájjal bámult rájuk, mialatt a kocsi megindult és hazaröpítette a két hölgyet. Ezt kell eltűrnie neki, ő neki, aki oly hosszú idő óta fáradozik, hogy kegyeibe fogadja!

- De édes barátom, mit tehettem én? - magyarázgatta Hyacinthe Duthilnek, ki maga is meghökkent. - Én torkig voltam vele, hát Silvianenak a nyakába varrtam.

Duvillard kábultan állott meg a járdán, midőn Chaigneux, aki holtfáradtan hazafelé ballagott, ráismert és odasietett hozzá, hogy tudassa vele, miként Fonségue meggondolta a dolgot és Massot czikke meg fog jelenni. A folyosókon ugyanis nagyon sokat emlegették a híres transz-saharai vasutvállalatot.

Hyacinthe karonfogta az apját és megvigasztalta, mint egy olyan okos, higgadt czimbora, ki a nőt aljas és tisztátlan állatnak tekinti.

A két férfi gyalog haladt végig az Avenue de l'Opérán, mely e késő éjjeli órában elhagyottan és komoran vonult el előttük. Némán szivaroztak és csak hébe-korba váltottak néhány rövid szót, míg az alvó Páris felett határtalan panasz zokogott fel, egy egész haldokló világ panaszos hörgése.

X.

Salvat kivégeztetése óta Vilmos mély hallgatásba merült. Szórakozottnak és ábrándosnak látszott. Órákhosszáig szótlánul dolgozott, gyártotta azt a veszedelmes robbantószert, melynek egyedül ő ismerte a vegyi képletét és mely oly rendkívüli kényes és óvatos kezelést igényelt, hogy senkinek a segédkező beavatkozását nem tűrte. Aztán elment hazulról és hosszú, magányos kóborgásaiból testileg-lelkileg összetörötten jött haza. Családja körében mindig nagyon gyengéd és nyájas volt, sőt mosolyt is erőltetett az ajkaira. De valahányszor megszólították őt, mindig olyan volt az arcz kifejezése, mintha elkalandozott lelke hirtelen felrebbenve, valahonnan messziről térne meg.

Péter az hitte, hogy bátyja tulbecsülte volt hősie lemondását és hogy Mária elvesztését nem tudja elviselni. Nem a szeretett nő-e az, aki őt kísértgeti és akit sirat, minél közelebb jő a lakodalomra kitűzött nap? Egy este tehát nyilatkozni mert és ujfent felajánlotta neki, hogy eltűnik, elutazik.

Vilmos mindjárt az első szavaknál szeretetteljes felgerjedéssel félbeszakította beszédét.

- Mária! Oh édes kis öcsém, sokkal forróbban szeretem őt, sokkal igazabban szeretlek téged, semhogy megbánhatnám azt, amit tettem. Nem, nem, ti zavartalan boldogságot adtok nekem; belőletek merítem minden bátorságomat, minden erőmet, minden örömet, mióta mindkettőtököt boldognak tudlak. Biztosítalak, hogy csalódom; nincsen nekem semmi bajom; valószínűleg az én nagy munkám az, mely kissé jobban veszi igénybe lelkemet.

Ez este önmagán uralkodott és elbűvölő jókedvet tanúsított. Ebédnél azt kérdezte, vajjon mikor jön már a kárpitos, hogy berendezze a fiatal pár kis fészkeül kijelölt két szobát, amelyekben Mária a laboratórium felett már ekkor is lakott. Mária, aki nyugodtan és mosolygós jó kedvvel várta a megállapított időt és se türelmetlenkedő sietséget, se zavarodott elfoglaltságot nem tanúsított, erre vidáman elmondta neki, hogy ő tulajdonképen mit szeretne: egy piros kárpitozású szobát, melynek falait valami husz filléres olcsó szatin borítaná; meg aztán fénymázás fenyőfabutorokat, amelyek azt az illúziót keltenék benne, mintha falun laknék; meg aztán egy szőnyeget; mert az ő szemében egy szőnyeg a fényűzés netovábbja volt. Nevetve sorolta föl ezeket és Vilmos maga is apai jószággal vidáman nevetett, úgy hogy Péter, kinek lelke megkönnyebbült bátyja kedélyeskedésének láttára, azzal a meggyőződéssel távozott, hogy valószínűleg tévedt.

Csak hogy Vilmos másnap reggel ujra elmerült szótlán merengésébe és Pétert ismét bántotta a nyugtalanság, midőn észrevette, hogy magán a nagymamán sem tapasztalt soha még ilyen ünnepies és komoly hallgatású néma főnséget. Miután nem mert nála kérdezősködni, eleinte az a hiábavaló ötlete támadt, hogy majd a három fiut fogja kérdőre vonni; de se Tamás, se Ferencz, se Antal nem tudtak semmiről, sőt nem is akartak tudni semmiről. Mindegyikük a maga kötelességének élt nap-nap után és mosolyderűs lelki nyugalommal imádták és tisztelték nagynevű apjukat. Az apjuk oldalán élve, soha egy kérdést nem intéztek hozzá a munkáira, a terveire vonatkozólag; mert azt vallották, hogy amit az apa tesz, csak jó és nemes lehet és készek voltak, hogy legelső hívó szavára, minden további kérdezősködés és megfontolás nélkül, vakon engedelmeskedve kövessék a példáját.

De ő szemmelláthatólag megkimélte őket minden veszedelemtől, maga-magának tartva fönn a tervelt áldozatot; csupán a nagymama volt az ő meghitt bizalmasa, akitől tanácsot kért és akire tán hallgatott is. Péter tehát lemondott abbéli reményéről, hogy a gyerekektől valamit megtudjon, most csak azon a merev fagyos komolyságon töprengett, melyet az öreg asszonyon tapasztalt; különösen mióta úgy rémlett előtte, hogy Vilmossal folytatott gyakori beszél-

getéseken kapta rajta őt a Mária lakása mellett való szobájában. Oda zárkóztak be valószínűleg hosszas teendőik közös elintézésére, melyeknek egész tartama alatt siri csend borult a szobájukra, amelyből a legcsekélyebb lehelet nesze se hangzott fel.

Egy szép napon aztán észrevette, hogy Vilmos kijön a nagymama szobájából és egy igen nehéznek látszó táskát visz magával. Rögtön eszébe jutott neki bátyjának egy izben tett bizalmas vallomása, az a veszedelmes robbantó szer, melyből egy font elég arra, hogy egy templomot a levegőbe röpítsen, meg az a pusztító erejű pokolgép, melylyel ő meg akarja ajándékozni a hadviselő Franciaországot, hogy a többi nemzet fölötti győzelmét biztosítsa és a megváltó, a kezdeményező szerepét tartsa fenn neki.

Eszébe jutott neki az is, hogy ennek a rettenetes titoknak csak a nagymama a beavatott letéteményese, hogy ő aludt hosszú ideig a rettenetes robbantószer gyutacsainak rejteke fölött, mikor Vilmos a rendőrség házmotozásától félt. Mért szállítja hát most másüvé azt a robbantószeret, amit egy idő óta gyárt? Valami csendes gyanu, valami titkos rettegés adott neki hozzáerőt, hogy egy alkalommal hirtelen megkérdezze a bátyját:

- Mondd csak, tán valamitől tartasz, hogy nem mered idehaza tartani a gyártmányodat? Ha, ezek a dolgaid utadban vannak, nálam helyezheted el, ott, tudod, senki se fogja keresni.

Vilmos meglepetten bámult rá.

- Igen... Arról értesültem, hogy a házmotozás és a vizsgálat újra megindult, mióta azt a szerencsétlent lenyakazták, mert attól rettegnek, hogy még akad egy-egy kétségbeesett ember, aki bosszút áll rajtok. Meg aztán nem is célszerű, hogy az ember a házában ilyen romboló erejű anyagokat tartson... Inkább biztos helyen rejtegetem...

Neuillybe vigyem? Oh nem, kedves öcsém, ez nem olyan ajándék, amelylyel téged ajándékoználak meg. - Nagyon nyugodt hangon beszélt, alig rezzent össze.

- Tehát meg vagy a munkáddal? Elő fogod legközelebb terjeszteni a te pokolgéped tervét a hadügyminiszternek?

Őszinte, nyílttekintetű szemének mélyén rövid habozás árnya suhant át; már majdnem hazugságra nyitotta az ajkait. De aztán nyugodtan válaszolt:

- Nem, lemondtam erről a szándékról. Más tervem van.

Ezt olyan félelmetes határozottság hangján mondta, hogy Péter nem mert tovább kérdezősködni, nem merte faggatni, mi az a másik terve? De e pillanattól fogva valami nyugtalan várakozás borzongatta meg egész valóját; a nagymama magasztos hallgatásán, Vilmos mind hősiesebb elszántságot tükröző arcán érezte, hogy napról-napra mint terem meg, mint nő, mint árad ki egész Párisra valami óriási, valami szörnyű, valami ijesztő és rémitő veszedelem.

Egy délután Tamásnak be kellett volna mennie a Grandidier-gyárba, meghallották, hogy Toussaint-t, a vén munkást, másodszor ütötte meg a guta. Tamás megigérte, hogy arra menet benéz a szegény öreghez, kit ő nagyra becsült és megnézi, vajjon nem lehetne-e rajta valamivel segíteni? Péter kijelentette, hogy elkíséri. Mindketten útnak indultak hát négy óra tájban.

Az egyetlen szobában, melyet Toussainték laktak és ahol étkeztek meg háltak, a két látogató az asztal melletti alacsony támlásszéken ülve találta a gépészt. Féloldali paralízise volt, mely az egész jobb oldalt, a lábát, meg a karját megbénította és az arcát is megdermesztette, úgy, hogy a beszélőképességét is elvesztette. Csak érthetetlen torokhangu morgást hallatott, miközben az ajkai görcsösen eltorzultak és ragyogó kékszemű, napbarnította, jóságos arcza iszonyú kínokról tanuskodó torzképpé zsugorodott.

A szegény ember ötven esztendőskorában teljesen meg volt törve; gondozatlan szakállal olyan hófehér volt, mint egy aggastyáné és nehéz munkától meggémberedett, kimerült, görcsös

tagjai ezentúl minden munkára végkép hasznavehetetlenné váltak. Csupán a szeme élt; lázas tekintete folyton körüljárta a szobát és majd az egyikre, majd a másikra tapadt, mialatt Toussaintné, aki még mindig kövér asszonyka volt, ha nem is volt mit ennie, a rázudult nagy csapás sulya alatt se veszítette el a fejét, hanem szokott dolgos sürgölődésével buzgólkodott beteg férje körül.

- No Toussaint, most kedves látogatást kaptál. Tamás urfi jött el hozzád az abbé urral együtt...

Aztán nyugodtan igazította helyre szavait:

- Péter urral, a nagybátyjával. Látod, nem hagynak el mégsem.

Toussaint szólni akart, de hiábavaló erőlködése könyeket fakasztott mindkét szeméből és szegény mondhatatlan kinos kétségbeeséssel, remegő állkapcsokkal nézett az ujonnan érkezőkre.

- Ne izgasd föl magadat, - szólt a felesége. - A doktor azt mondta, hogy az néked árt.

Midőn Péter belépett, észrevette, hogy két nőszemély vonul a háttérbe, akikben legnagyobb meglepetésre Theodora asszonyra meg a kis Célinere ismert, akik mind a ketten tisztességes ruhában voltak és meglátszott rajtuk, hogy jó dolguk van.

Mind a ketten idesiettek, midőn a balesetről értesültek, hogy meglátogassák beteg rokonukat, ösztönözve a sorssujtotta szomoru teremtések részvétteljes jó szívetől, akik a legkinosabb szenvedéseket tapasztalatból ismerik.

Meglátszott rajtuk, hogy a leggyötrőbb nyomorból láboltak ki és Péternek eszébe jutott, hogy elmesélték volt neki, minő általános rokonszenv fejlődött a kis leányka iránt, apjának lefejeztetése után; elhalmozták nagylelkű adományokkal és szinte versenyeztek, hogy ki fogadja örökbe; végre aztán örökbe fogadta őt Salvat egy hajdani barátja, aki őt az iskolába járatja, míg eléri azt a kort, hogy valami mesterségre taníttathatja. Theodora asszonyt pedig valami szanatóriumba helyezték el betegápolónak. Ez mindkettőjükre nézve nagy szerencse volt.

Midőn Péter feléjük közeledett, hogy megcsókolja ezt a kis leányt, Theodora asszony ráparancsolt a kicsikére, hogy köszönje meg még egyszer, nagyon szépen az abbé urnak azt a jót, amit vele tett. Ő még mindig nagyon alázatosan abbé urnak nevezte.

- Ön hozott nekünk szerencsét, abbé ur. Az ilyesmit el nem felejtí az ember, mindennap ismétlem neki, hogy foglalja az imájába az abbé ur nevét.

- Tehát most iskolába jársz megint, gyermekem?

- Igen, abbé ur! Nagyon örülök neki. Meg aztán nem szenvedünk már szükségét semmiben.

Mély meghatottság fogta el szegénykét és felzokogva rebegte:

- Ha szegény apa látná!...

Theodora asszony udvariasan búcsuzott el Toussaintnétől.

- Isten veled, most megyünk. Nagyon szomoru csapás ez, amely benneteket ért és mi tudtokra akartuk adni, mennyire fáj nekünk. Az a baj, hogy ha az embert egyszer elkezdí üldözni a szerencsétlenség, akkor még a legbátrabb elszántsággal se tud belőle kikászolódni és sehogy se tud zöld ágra vergődni. Céline, gyere, csókold meg a bácsit. Szegény bátyám, szívből kívánom, hogy mielőbb meggyógyuljon a lábad.

Megcsókolták a szegény béna ember orcáját és aztán elmentek. Toussaint, aki oda hallgatott, hogy mit beszélnek, utánuk nézett értelmes és élénktüzű szemével, amelyekben lángolón fellobogott ama munkás élet utáni bánkódó vágy, melyhez ezek ketten ismét visszatértek.

Szokott derüs kedve daczára Toussaintnét megszállotta az irigység.

- Szegény öregem, - szólt, mialatt egy vánkost tett a beteg háta mögé, - nini, ezeknek jobban kedvezett a szerencsájuk, mint nekünk. Mióta annak a bolond Salvatnak a fejét levágták, minden úgy megy náluk, mint a karikacsapás. Nekik már rendben van a szénájuk, az Uristen felvitte a dolgukat.

Aztán Péter és Tamás felé fordulva, folytatta:

- Holott mi szegények alaposan belejutottunk a csávéba! És nincs remény arra, hogy belőle valamikor kilábolhatnánk. Meg fogunk halni éhen. Hja, az én szegény uramat nem fejezték le; ő csak dolgozott egész életén át; most pedig, amint látni, szegény teljesen megrokkant, mint valami vén állat, melyet már semmire se lehet használni.

Leültette őket és körülményesen felelt részvétteljes kérdéseikre. Az orvos kétszer járt már náluk és azt ígérte nekik, hogy a beteg visszanyeri beszélőképességét, sőt tán az is meglehet, hogy botra támaszkodva föl és alá járka a szobában. De arra ne is számítsanak, hogy valaha még dolgozni tudjon. Akkor hát mire való az élet? Toussaint szemei világosan mondták azt, hogy ez esetben jobb szeretné, ha mindjárt meghalna. Mikor egy mesterember nem tud már dolgozni és nem tudja eltartani a feleségét, akkor csak a sirba való.

- Vannak emberek, - folytatta Toussaintné, - akik azt kérdik tőlünk, hogy van-e valami megtakarított pénzünk? Hát kérem, igaz, hogy volt ezer frankunk a takarékpénztárban, mikor Toussaintet első ízben ütötte meg a guta. Nem is hiszik, milyen takarékoság kell ahhoz, hogy az ember ennyi pénzt tehessen félre, mert utóvégre az ember nem élhet úgy mint a barom; egyszer-másszor meg-megenged magának egy kis költekezést, egy jó tál ételt meg egy üveg bort. Az öt hónapi szükség kényszerítette dologtalanság alatt bizony megettük az ezer frankot és orvosságokra és a tápláló angol-sültekre sok pénz kellett. És most, hogy újra ez a kereset-képtelenség kezdődik, hát nincs rá kilátásunk se, hogy megtudjuk, milyen ize van a nyárson sült peccsenynek és palaczkolt bornak.

A mindig igen nyalánk asszonynak e panaszkodása elfojtott könnyeinél szivrehatóbban árulta el a jövőtől való rettegést. Nagyon hősiesen állta meg a helyét, de óh, szörnyű megpróbáltatást mért rá a sors; minő végső rombadőlése az minden földi jólétnek; hisz vége az életnek, ha már nem tarthatja többé szép tisztán a szobáját, ha vasárnaponként nem süthet borjuczombot és estenden nem várhatja be a szomszédasszonyokkal való trécseléssel férjének hazajöttét. Akkor már jobb volna, ha beledobnák őket a Szajnába, vagy ha a sirba temetnék!

Tamás közbeszólt:

- Mondja, kérem, nincs-e valami menedékhely a rokkant munkások számára és nem lehetne a férjét ott elhelyezni? Úgy hiszem, hogy ez őt joggal megilleti.

- Az ám, - felelt az asszony, - már ezt említették nekem és én tudakozódtam utána. Oda nem vesznek fel betegeket. Ha az ember ott bekopogtat, azt mondják, hogy a betegek számára ott a kórház.

Péter szomoru fejbólintással konstataulta ennek a lépésnek a hiábavaló voltát. Hirtelen eszébe villant a multak emléke és magamagát látta újra, amint lihegve futkos Pontiusból Pilátusig, Duvillard bárónétól, az elnöknőtől, Fonségue vezérigazgatóhoz és mégis csak akkor sikerült neki a szegény Laveuvet oda felvételni, amikor már meghalt.

E pillanatban egy csecsemő halk nyöszörgése bontotta meg a csendet, és mindkét látogató meglepetten látta, hogy Toussaintné besiet a szűk szobácskába, melyben Károly fia lakott és onnan egy alig húsz hónapos aprósággal tér vissza a karjában.

- A Károlykám kicsikéje, - magyarázgatta Toussaintné. - Itt aludt a szegény lelkem az apja azelőtti ágyán és most felébredt. Képzeli, kérem, a mult szerdán, ép azelőtt való nap, hogy szegény uramat az a szerencsétlenség érte, künn voltam Saint Denisben, ahova a kicsit dajkaságba adtuk, mert a dajkája azzal fenyegetett, hogy kiteszi a gyereket az út szélére, mivelhogy Károly rossz útra tévedt és nem fizeti többé a havi pénzt. Azt gondoltam magamban, hogy most újra munkába áll az uram és hogy lesz az ilyen apróságnak is mindig, amiből jóllakhat. És ime egyszerre minden csütörtököt mond. Most pedig, hogy már itt van, csak nem dobhatom ki a szentemet az utcára?

Mialatt ezt elmondta, fel és alá tánczolt a kicsikével és dédelgette, hogy elcsitítsa; azután folytatta az elbeszélést; szegről-végre elmesélte azt a buta dolgot, mely velük megesett a szemközti borkereskedő cselédjével, akivel Károly elég meggondolatlanul szerelmeskedett és aki neki ezt a szép ajándékot a nyakába sózta, míg ő maga más valakinek a nyakába varrta magát, mint ahogy azt az ilyenfajta gyönyörűséges mákvirágok szokták.

Ha még az a Károly gyerek olyan szorgalmas volna, mint azelőtt, amíg a katonasághoz került, amikor soha egy órát nem vesztegetett hiába és hazahozta az egész bérét. De a kaszárnyából visszajövet megcsappant a munkakedve, bölcsekedni kezdett és szocialista elveket vallott; ámbátor még nem jutott el oda, hogy bombamerényleteket kövessen el, mint az a bolond Salvat; hanem az idejének javarészét azzal tölti, hogy szocialistákkal meg anarkistákkal pajtáskodik, akik megzavarják neki a fejét. Valóságos szívfájdalom, hogy egy ilyen derék, erős, izmos fiu ilyen rossz útra téved. És azt mondják itt errefelé, hogy ilyenek sokan vannak ám, hogy ép a legértelmesebb, a legjóravalóbb munkások unták meg a nyomort, a nehéz munkát, melyből az ember alig tud megélni és hogy az lesz a vége, hogy inkább mindent szétrombolnak, semhogy megöregedjenek és azt se tudják, vajjon lesz-e mit enniök, amíg élnek.

- Jaj Istenem, a fiuk nem ütnek az apáikra; ezeknek a ficzkóknak már nem lesz olyan báránytürelmük, mint az én szegény öregemnek, aki csendesesen tűrte, hogy nyuzzák a bőrit, míg végre ilyen tehetetlen nyomorékká lett. Tudják kérem, mit mondott a Károly gyerek, amikor a multkor este ezen a széken látta az apját béna lábbal, béna kézzel és gutaütött nyelvvel? Dühbe jött, rárivalt az apjára, hogy ő egész életében csak egy elcsigázott barom volt, amiért tönkretette magát azoknak a gazdagoknak a szolgálatában, akik neki most egy pohár vizet se fognak adni... Aztán pedig, - mert hát alapjában nagyon jó szive van a kölyöknek - úgy sírt, hogy majd kisírta a lelkét.

A gyermek abbahagyta a sirást, ő pedig csak ringatta és dajkálta és szerető nagyanyai szívéhez szorította. Károly fiuk nem fogja őket támogathatni semmivel; lehet, hogy hébe-korba ad majd nekik egy pár frankot, de kérdés még ez is. Ő maga is már elkényesedett; meg se kísérelheti, hogy újra hozzáfogjon régi mosóné-mesterségéhez. És még takarítást is nehezen vállalhat most, hogy itt a nyakán ez a piczi, meg aztán a beteg, az a nagy gyermek, akit tisztán kell tartania és akinek főznie kell. Mi lesz hát velünk! Szegény asszony, maga se tudta, hogy mi vár rájuk; de iszonyuan félt a jövőtől, bármilyen hősies anyának és háziasszonynak akart is látszani.

Péter és Tamás szive kicsordult a szánalomtól, midőn látták, hogy a nyomor és munka e szegényes, de még mindig tisztán tartott hajlékában a szegény mozdulatlan gutaütött Toussaint arczán sűrű nehéz könnyek peregnek végig.

Szegény hallotta, hogy mit beszél a felesége; ránézett arra a szegény teremtségre, amely nagyanyja ölében újra aludt és minthogy most már hangja se volt, amelylyel jajos panaszát elzokogja: szive mélyéből kiapadhatatlan keserűség hullámozott fel nevetséges és bolonddá tartott hosszú munkás élete, és ama rémséges igazságtalanság fölött való haragjában, hogy ennyi kinlódás után ilyen szenvedésre van kárhoztatva, s arra a vérlázító tudatra, hogy ő immár tehetetlen nyomorék és kénytelen azt végignézni, hogy az övéi, kik ép oly ártatlanok,

mint ő maga, vele együtt kinlódnak, vele együtt halnak éhen. Oly vérlázító, oly szörnyű érzés volt ez, hogy szavakba akarta foglalni; de lelki gyötrelme csupán fagyasztó rekedt hörgésbe fulladt.

- Hallgass, ne izgasd fel magadat még jobban, - szólt Toussaintné. - Ha egyszer így van, hát így van, Isten neki!

Lefektette a kicsikét, azután visszajött. Tamás és Péter épen szóba akarták hozni Grandidiert, a gyártulajdonost, midőn új látogató érkezett. Vártak hát egy perczig.

Chretiennot asszony volt az új vendég, a kishivatalnok felesége, Toussaintnek tizenhatsz esztendővel fiatalabb testvérhuga. A szép Hortense, hirül véve a katasztrófát, azért jött, hogy amint illik, részvétét fejezze ki, noha a férje arra kényszerítette volt, hogy minden összeköttetést megszakítson a családjával, melyet ő szégyelt. Félselyemruha volt rajta, és egy piros pipacsos kalap, melyet már háromszor is átalakított. De bárha ilyen fényűzést fejtett ki, mégis meglátszottak rajta a zilált anyagi viszonyok; a ruha alá rejtegette a lábát, mert ferde sarku, csámpás cipő volt rajta. Egy közelmúlt szülése nagyon elcsufította gyors hervadásnak indult szépségét. Midőn a szoba küszöbén megjelent, meglátszott rajta, hogy a vér megfagy ereiben fivére szomorú állapotának és a szegényes betegszoba szánalmas nyomorának láttára. Miután megölelte és megcsókolta és részvétteljes szavakkal elmondta, hogy mennyire sajnálja őt; azonnal a saját sorsa fölött kezdett panaszkodni elmesélte, hogy milyen anyagi zavarokkal kell küzdenie, mert attól félt, hogy valamit kérni találnak tőle.

- Édes lelkem, ti nagyon, nagyon sajnálatraméltók vagytok, az igaz. De ha tudnátok mindenkinek megvan a maga baja. Lássátok, énnekem, akinek kalaposan meg uri ruhában kell járnom, mert a férjem társadalmi állása megköveteli, nem is képzelheted, hogy milyen nehéz a megélhetésem. Háromezer frank évi fizetéssel nem lehet nagyokat ugrani, ha ebből hétszáz frank házbért kell fizetni. Te erre azt fogod mondani, hogy szerényebb lakást vehetnék; de az nem áll, mert nekem föltétlenül szükségem van egy szalonra, hogy a vendégeimet fogadhas- sam. Most számítsd össze. Még aztán itt van a két lányom is, akiket taníttatni kell, Lucienne zongorázni tanul, Marzellenek meg tehetsége van a rajzra... Nagyon szerettem volna őket elhozni, de félttem, hogy árt nekik az izgalom. Úgy-e megbocsátod?

Aztán elmondta, hogy Salvatnak lefejeztetése folytán minő kellemetlensége volt neki férjével. A gögös, indulatos, összeszáradt emberke magánkívül volt dühében, hogy most egy lenyaka- zott gazember is van a felesége családjában és durván bánt emiatt a szerencsétlen asszony- nyal; őt tette felelőssé zilált anyagi viszonyukért és minthogy a szűkkörü hivatalnoki élet napról-napra jobban elkeserítette, családjával is érezte rossz kedvét.

Voltak esetek, mikor összevesztek; az asszony szembeszállt a férjével; elmondta, hogy ő bizony egy orvos felesége is lehetett volna, aki őt a szépsége miatt el akarta venni, amikor még czukrászleány volt a Martyr-utczában. Most, hogy az asszony elrutult és a férj örökös pénzzavarra kárhoztatottnak érezte magát még négyezer franknyi jövedelme mellett is, ami pedig eddigi álmaik netovábbja volt: mogorva házaseletük örökös czivódássá és veszekedéssé vált, mely az uraskodás drágán megfizetett glóriájában ép olyan elviselhetetlen volt, mint a szegény napszámoscsaládok sötét nyomora.

- No, de mindazonáltal, szólt Toussaintné, megunva sógornője bajainak elpanaszolását, - valóságos szerencse, hogy nem volt még egy harmadik gyermeked.

Hortense nagy megkönnyebbültségre valló arczkifejezéssel fölsóhajtott:

- Óh ez már egyszer bizonyos, mert azt igazán nem tudom, miből neveltük volna fel. Arról nem is szólok, hogy milyen ocsmány jelenetem volt a férjemmel, amikor szememre vetette, hogy ő semminek sem az oka és hogy ha még egy harmadik gyermekem lesz, ő a faképnél

hagy és elmegy másüvé lakni. Hisz tudjátok, hogy majd belehaltam abba a gyerekágyba; oh, még most is egészen ki vagyok merülve. Az orvos azt mondja, hogy rosszul táplálkozom, hogy nekem sokkal jobban kellene táplálkoynom. No, de ez mind nem baj, mégis nagyon örültem.

- Az magától értetődik, lelkem, miután ez volt az óhajotok.

- Persze, hogy ez volt a mi kívánságunk. Chrétiennot mindig azt hajtotta, hogy ő tánczolna örömeiben... És mégis, mégis...

Hortense hangjában hirtelen meghatottság rezdült meg.

- Mikor az orvos megvizsgálta az idétlen gyereket és azt mondta, hogy fiu lett volna, olyan mély bánat fogott el, hogy majd elakadt a lélegzetem és láttam, hogy Chrétiennot félrefordult, hogy ne lássák az arcát. Két lányunk van, úgy örültünk volna egy fiunak.

Szeme könnybeborult és hebegve tette hozzá:

- Különben, miután nem engedhetjük meg magunknak azt a luxust, hogy fiunk legyen, mégis jobb, hogy nem jött elevenen a világra. Okosan tette az a szegény kicsi féreg, hogy visszatért oda, ahonnan jött; jobb ez így neki is, nekünk is. No de akárhogy is van; mondhatom, hogy az nem kellemes dolog; igazán nagyon sok baja van az embernek ebben az életben.

Fölkelt és el akart menni, miután szeretetteljesen megcsókolta a fivérét; mert attól félt, hogy ha a férje hazajön és nem találja otthon, megint valami heves jelenete lesz vele. De aztán állva tovább beszélgetett és elmondta, hogy ő is látta a nővérét, Theodore asszonyt, meg a kis Célinet is, mindkettőt nagyon tisztességes ruhában, szépen kicsinosítva. És aztán ő is némi irigykedéssel végezte elbeszélését.

- Az én férjem beéri azzal, hogy minden reggel pontosan bejár a hivatalba és ott robotol; sohasem fogja magát lefejeztetni és biztos vagyok benne, hogy soha senkinek se fog eszébe jutni, hogy Luciennének és Marzellenek évijáradékot hagyjon örökbe... No, de légy bátor és erős, mindig a legjobbat kell remélnünk.

Midőn elment, Péter és Tamás szintén elbucsuztak, hogy a gyárba vegyék útjukat; meg akarták tudni, vajjon Grandidier, kit a Toussaintet ért csapásról értesítettek, megigérte-e, hogy segíyezni fogja őket? Eleddig csak igen határozatlan ígéreteket tett és ők mindketten feltették magukban, hogy a lehető legmelegebben fognak vele beszélni a vén gépész érdekében, aki huszonöt esztendő óta áll az ő szolgálatában.

Az volt a legnagyobb baj, hogy a munkássegélyző pénztár, sőt még a nyugdíjgyesület régi terve, melyet annakelőtte még a gyárat fenyegető krízis előtt való időben tettek mindenféle tanulmány tárgyává, sok akadályba és nehézségbe ütközve dugába dőlt. Mert különben tán joga lett volna, hogy beteg legyen, anélkül, hogy teljesen éhen haljon. De az adott viszonyok közt a gutaütött munkás egyetlen reményét főnöke könyörületességébe vethette csupán, de nem jogérzetébe.

Károly kis fiacskája újra elpityeredett, mire Toussaintné megint a karjára vette és babusgatta, ringatta, mialatt Tamás mindkét kezével melegen megszorította a béna ember ép kezét.

- Visszajövünk, nem hagyjuk el, Tamás bácsi, ne féljen! Hisz tudja, hogy magát szeretik, mert derék, tisztességes munkás volt. Számíthat ránk, megteszünk mindent, ami csak tőlünk telik.

Ezzel magárahagyták a komor kis szobában a bénasággal sujtott nyomorékot, aki most már csak arra való, hogy taglóval üssék le; magára, hagyták könnyben úszó szemével, mialatt az asszony körülötte tánczolta ringatta el a nyafogó csecsemőt; megint egy nyomorulttal több, aki most oly nagy terhére van a kis családnak és aki később szintén a nyomor és az igazságtalanság éhenvesztő áldozata lesz.

Péter és Tamás a gyárba értek. A tetőkön égbe nyuló, keskeny, vékony kéménycsövek egyenletes időközben fújták a légbe ritmikus gőzlehelletüket, mintha a közös munkával magát a lélegzetet is szabályozni akarnák. És a különböző műhelyekben a lázas tevékenység szakadatlan zakatolása hangzott fel; a munkások óriási serege lázas sürgés-forgással kovácsolt, ráspolyzott, fűrészelt, a gépek siketítő sikongása és a transzmissziós-szíjak süvitő kerengése közepett. A napimunka a szokott lázas energiával fejeződött be, mielőtt a harangszó takarodóra szólítja a munkásokat.

Midőn Tamás Grandidier ur után kérdezősködött, azt felelték neki, hogy a főnök reggel óta nem is volt még benn; ebből a rendkívüli hírből tudta meg Tamás, hogy újra valami siralmas jelenet megy végbe a néma csendbe borult épületszárnyban, melynek ablakredőnyei örökké le vannak csukva és ahol a gyáros elszigetelten és elzárkózottan lakik két esztendő óta megőrült fiatal feleségével, aki még ma is oly csodaszép és akit még mindig olyan forrón szeret, hogy soha tőle megválni nem akar.

Az üvegfalas műhelyből, ahol Tamás rendszerint dolgozni szokott, és ahova most is bekísérte Pétert, hogy ott várakozzék, erre a békés, boldog külsejű hajlékra nyílt kilátás, amely sűrű orgonabokrok illatos bokrából emelkedett ki, és mely arra látszott teremtvé, hogy szép fiatal asszony világos pongyolái tarkítsák és gügyögő játszi gyermekek turbékoló kaczagása verje fel.

Egyszerre csak valami szivettépő asszonyi sikolyt véltek hallani; ezt pedig ütleget állat nyöszörgő jajgatása követte, egy halálra fojtogatott szegény pára hörgő vonaglása. Oh ezek az ordítások, melyek a munkában lévő gyári üzem szüntelen zakatolásába vegyültek, melyekhez a gőz ritmikus kitódulása mintegy az ütemet verte és melyet a gépek tompa zakatolása kísért!

A legutóbbi leltározás kimutatása szerint megkétszerezedett a jövedelem; a cég vagyona hónapról-hónapra növekedett és immár diadalmasan győzedelmeskedett a kritikus napokon. Grandidier már-már óriási vagyonra kezdett szert tenni az ő remek Lisettejével, a népszerű biciklivel, melyet fivére, a Bonmarché-árúház egyik vezetője, ötszáz frankjával árusított. Hozzá se számítva azokat az óriási nyereségeket, melyekkel a kis önműködő kocsiknak a közeljövőben remélhető nagy kelendősége kecsegtette, mihelyt hozzáfognak a sokáig hiába megkísértett, de most majdnem sikerülő új motor gyártásához. És a komor épületben, melynek redőnyei örökké le vannak csukva, szakadatlanul felhangzottak a rémes sikolyok; valami iszonyatos dráma folyik ottan, melyet ez egyszer még a prosperáló gyár munkás-robaja se tudott túlharsogni.

Péter és Tamás sápadt arczczal, egész testükben remegve néztek össze. Aztán, midőn egyszerre elnémult az ordítózás és az épület újra halotti csendbe borult, Tamás suttogva jegyezte meg:

- Szegényke, úgy látszik, rendszerint nagyon csendes és szelid; naphosszakig a szőnyegen guggol, mint valami piczi baba. Grandidier úgy szereti, este lefekteti és reggel felöltözteti, dédelgeti, megkaczagtatja. Milyen szomorú dolog! Ritkán vannak rohamai; de ilyenkor aztán végtelenül dühöng, harap és meg akarja magát ölni, a falba veri a fejét; valósággal birkóznia kell vele, mert az urán kívül senki másnak nem szabad hozzányulni. Grandidier ilyenkor a karjaiba zárja és magához öleli, hogy lecsillapítsa. De mai iszonyu jajgatása rémes, borzalmas rohamra mutat. Hallottad? Soha még ilyen rettenetes rohamra nem volt.

Egy fél óra múlva, Grandidier, a néma csendben, fedetlen fővel, még mindig holthallavány arczczal hagyta el a pavillont. Midőn az üvegfalas műhely mellett elhaladva megpillantotta Pétert és Tamást, belépett és neki támaszkodott a csavargépnek, mint aki lidércnyomástól üldözve, kábult fővel elszedült. Jóságos, energiára valló arczán végtelen szenvedés és lelki gyötrellem fellege borongott. Bal füle mellett véres horzsolás vonult végig.

Azonnal megszólalt, hogy leküzdje lázongó kedélyét és belekényszerítse magát tevékeny életének rendes medrébe.

- Örvendek, hogy itt látom kedves Tamás. Gondolkoztam azon, amit a motorról mondott; bővebben meg kell, hogy beszéljük a dolgot.

Midőn Tamás látta, hogy az erős férfit mennyire megviselte az iménti kinos jelenet, az a könnyörület-sugallta inspirációja támadt, hogy tán hirtelen más tárgyra való áttéréssel, más ember bajának az elbeszélésével, el lehetne őt téríteni kinos gondolataitól.

- Kétségkívül, azért jöttem, hogy rendelkezésére bocsássam szolgálataimat... De előbb engedje meg, hogy elmondjam, honnan jövünk most. Attól a szegény Toussainttól, attól a paralízissel sujtott, póruljárt munkástól és a szívünk sajog e rettenetes nyomornak láttára. Annyi ernyedetlen munkában töltött hosszú esztendő után, a legszázalomraméltóbb nyomorra, az útszélén kidőltten fetrengő állat sorsára jutott.

Érvül azt hozta fel, hogy huszonöt évet az öreg munkás a gyár szolgálatában töltött; kifejtette, hogy a jogosság megkívánja, hogy vegyék tekintetbe ezt a hosszú, ernyedetlen tevékenységet, melyben a derék ember életének legjavát áldozta fel. A jog, az igazság, a százalom nevében kívánta azt, hogy a cég segítse a szegényt.

- Óh uram, szólalt meg Péter is, - szeretném önt egy pillanatra odavezetni abba a szomorú hajlékba és szemei elé vezetni azt a nyomorult, elaggott, elernyed, ledobban békés teremtet, akinek már szava sincs, hogy világgá kiáltsa a szenvedését.

Grandidier némán hallgatta őket. Aztán nehéz, visszafojthatatlan könnyek homályosították el jószágos szemét. Hangja reszketett, midőn halkán, igen halkán mondá:

- A legborzasztóbb szerencsétlenség? Hát tudjuk-e, melyik az? Vajjon ki mondhatja, hogy mi a legnagyobb szerencsétlenség, ha mások szenvedéseit nem szenvedte végig? Igen, igen, nagyon szomorú annak a szegény Toussaintnak a sorsa; nagyon szomorú az, ha valaki az ő korában arra jutott, hogy nem tudja, lesz-e holnap betevő falatja. De tudok én ép oly irtóztató szenvedéseket, ép olyan gyötrelmeket, melyek még öldöklőbben megmérgezik az életet. Oh, minő dőre remény, ha az ember azt hiszi, hogy akkor fog boldogság uralkodni a világon, ha majd mindenkinek lesz kenyere.

Lelkén átborzongott életének egész fájdalmas drámája. Oh, minő tragédia az övé! Ura és birtokosa egy nagy vállalatnak, aki tőke felett rendelkezik és akit munkásai irigyelnek, a meggazdagodás útján van: van üzlete, melynek kedvez a szerencse, melynek gépei aranyakat kovácsolnak, anélkül, hogy látszólag más dolga lenne, mint hogy zsebre vágja a hasznát és mégis a legnyomorultabb emberek egyike ő, akinek nincs egy napja sem, amelyet vergődő szívének halálos vonaglása meg ne keserítene, aki minden este, midőn nehéz munka után a tüzhelyéhez hazatér, a legádázabb lelki gyötrelmet nyeri jutalmul. Minden kiegyenlítődik a világon. Ime, ez a diadalmas vállalkozó, a pénz e kiváltságosa, kétségbeesésében felzokog ama kincshalmazokon, melyek leltárról-leltárra gyarapodnak.

Nagy jóindulatot tanusított; megígérte, hogy segíteni fogja Toussaintet. De hát mit tehet? Soha el nem fogadhatja a nyugdíjlevelet, mert ez a meglévő munkásbér-szerződés teljes tagadása volna.

Nagyon erélyesen védte a munkaadó jogait és azt hangoztatta, hogy a konkurrenzia lázas volta arra kényszeríti, hogy kivétel és ellágyulás nélkül gyakorolja ezeket a jogokat, mindaddig, amíg a jelenlegi szisztéma van érvényben. Az ő hivatása az, hogy becsületes úton jó üzleteket csináljon.

Nagyon sajnálta, hogy munkásai a nyugdíjalap egy alkalommal tervbe vett eszméjét meg nem valósították; sőt szavai értésére adták Tamásnak azt is, hogy rá fogja szorítani a munkásokat az egyesület alapítására.

Orczái biborra gyultak; a mindennapi létküzdelem forгатagja újra elragadta, magával sodorta, visszaadta neki ruganyosságát.

- A mi kis motorunkra vonatkozólag azt akartam hát mondani...

Aztán hosszasan értekezett Tamással e dologról, mialatt Péter dult szívvvel, az egyetemes boldogság utáni sóvár vágygyal, várta a beszélgetés végét.

Egyes szavak ütöttek meg a fülét, aztán belezavarodott a sok műszóba.

A gyár azelőtt kisebb méretű gőzmotorokat készített. De a gyakorlatban azok hasznavehetetleneknek bizonyultak, más mozgató erőt kerestek hát. A villamosság, a holnapi nap előrelátható uralkodó királya, még most nem jöhet számba; mert azoknak a készülékeknek, amiket igényel, nagy a súlyuk. Nem maradt tehát más hátra, mint a petróleum, melynek oly komoly hátrányai vannak, hogy a diadal és az óriási gazdagság azé lesz bizonyára, aki egy új, eddig ismeretlen erejű motorral tudná helyettesíteni. A probléma megoldása abban rejlik, hogy ezt az erőt megtalálják és alkalmazzák.

- Igen, most már sürgős a dolog, szólt Grandidier hévvel. - Eddig hagytam, hogy nyugodtan és békében keressen és kutasson, anélkül, hogy valamikor is kíváncsi kérdésekkel faggattam volna. De most már feltétlenül szükségessé válik a megoldás.

Tamás mosolygott.

- Még egy kis türelmet kérek, úgy hiszem, helyes nyomon vagyok.

Grandidier mindkettőjükkel kezét szorította; aztán szokott körutjára indult, a műhelyeken végig, míg amott a lezárt pavillon várta őt, ahova minden este visszatért gyógyíthatatlan és szakadatlan fájdalmától átborzongva.

A nap már alkonyodóra szállt, midőn Péter és Tamás a Montmartre-halomra visszakerülve ama nagy üvegfalas műterem felé irányították lépteiket, melyet Jahan szobrász a bazilika befejező munkálataira szükséges különböző műhelyek, barakok és bódék közepett építtetett magának, hogy márványba faraghassa azt az óriási angyalszobrot, melyet nála megrendeltek. A bazilika környékén óriási üres telkek terültek el, melyeket épületanyagok, gépek, gerendák és kövek zürzavaros egyvelege borított; addig is, míg a kőművesek és kőfaragók a templomkörnyék szabályozásának utolsó munkálatait végezték, minden a régiiben maradt.

Tamás, aki Jahan műtermének ajtaja előtt megállott, ujjával amaz ajtók egyikére mutatott, amelyeken át levezetett egy lépcső a templom földalatti boltozatába.

- Önnek még nem jutott soha eszébe, hogy megtekintse a bazilika földalatti boltüregét? Hisz az maga egy egész világ és alig tudok ennél érdekesebbet. Milliókat nyeltek el ezek az alapvető munkálatok. A halom legmélyén kellett alkalmas építkezési talajt keresni; több mint nyolczvan kutató furtak és azokat betonnal betöltötték, hogy erre a nyolczvan földalatti oszlopra építsék fel a templomot. Az oszlopokat nem látni ugyan; de ezért ők hordozzák az abszurditás és megszegyenítő sértés ez épületét, mely Páris fölé emelkedik.

Péter a deszkakerítéshez közeledett és belebámult a tárva nyitott ajtón át feléjük sötétlő lépcsőházba, melyből egy ép oly sötét folyosó vezetett be a mélybe. És elmerengett azokon a láthatatlan oszlopokon, azon a makacs energián, azon a konok uralomvágyon, mely ezt az egész épületet föntartja.

Abban állapotok voltak meg, hogy Antal Jahannál várja őket, aki egy új szobormintázatot akart nekik megmutatni. Amint beléptek, a két kőfaragó még mindig a monumentális angyal-szobron dolgozott, melynek szimmetrikus szárnyait ők egy gerendázat tetején állva faragták ki; mialatt maga a szobrász egy alacsony széken ült és félig meztelen karokkal, agyagföldtől mocskos kezekkel egy körülbelül métermagasságú szobor szemlélésébe merült el, melyen az imént dolgozott.

- Ah, ti vagytok... Antal már egy jó félórát vár. Ugy hiszem, kiment Lizával, hogy megsodálja a Páris fölött lenyugvó napot. De mindjárt visszajönnek.

Aztán újra elmélyedt szótlán hallgatásába és mozdulatlanul szegezte szemeit az elkészült szoborra.

Egy magas, meztelen álló nőalakot ábrázolt ez a szobor. Körvonalainak egyszerűségében oly fönséges méltóság nyilatkozott meg, hogy óriási természetnek tűnt föl. Sűrűn leomló hajzata olybá látszott, mintha minden szála megannyi szerteporzó fénysugárként áradna szerte szép arcából, melynek fönséges szépsége a napnál fényesebben tündökölt. Mindkét kezét könnyed mozdulattal nyújtva ölelésre, tárt karokkal, szeretetteljesen, mintegy ölelésre hívta az egész emberiséget.

Jahan halkán megszólalt, mintha álomban beszélne:

- Emlékszel rá, hogy egy ellenalakot akartam teremteni a Termékenység szobrához, melyet már láttál és melynek telt csipői egy világot elhordhatnának a méhében.

- Először egy Könyörület-szobrom volt, melynek agyaga kiszikkadt a hosszú álldogálástól, annyira banálisnak, üresnek, semmitmondónak éreztem. Aztán az az eszmém támadt, hogy megcsinálom az Igazság szobrát. De a mérleg, a kard, nem, nem! Nem a birói tógába burkolt, koronás fejű igazság az, amely lelkesített. Engem az a másik kísértett szenvedélyt szítón; az a másik, akit a szenvedők, a szegények várva várnak, aki egyedül van hivatva arra, hogy rendet és boldogságot teremtsen közöttünk... És én ilyennek láttam őt, meztelennek, egyszerűnek, magasztosnak. Ő maga a sugaras nap, a szépség, az erő és a harmónia napja; mert a nap az egyetlen igazság a földön; ő az égen mindenkinek ragyog és egy és ugyanazzal a sugárral adományozza szegénynek, gazdagnak egyaránt pompáját, fényét, melegét, amely minden életnek forrása.

- Nézzétek, kitárt karjával egyformán adja oda magát mindenkinek; az egész emberiséget fogadja keblére; az örök szépség és az örök élet ajándékát nyújtja neki.

Aztán vidám kacagásra fakadt és újra rágyújtott a pipájára.

- Egy szóval, úgy hiszem, ez a derék asszonyság meglehetősen sikerült. Hé? Mit gondoltok?

Péter és Tamás mindketten lelkesedéssel dicsérték a szobrot. Pétert mélyen meghatotta az, hogy ime, a művész e képzelmében ugyanarra az eszmére akad, melyet ő már régóta forgat az agyában, mely szerint az igazság közeli érája a jelen világ romjain fog feltámadni, amelyet az irgalom és könyörület évszázados tapasztalatok után se tudott megmenteni a végromlástól.

A szobrász derűs hangon megmagyarázta, hogy ő azért csinálta a szobormintázatot, hogy önnönmagát némiképp kárpótolja és megvigasztalja azért a nagy fabábra emlékeztető angyal-szoborért, melynek ráparancsolt banalitása kétségbeejtette. Még az öltözet redőire nézve is tettek megjegyzéseket, amennyiben azt kifogásolták, hogy a csipők tulságosan kidomborodtak és ő az egész redőzetet kénytelen volt megmásítani.

- Én mindent megteszek, amit csak akarnak. Ez már aztán nem az én művem; ez csak egy megrendelés, amit én ép úgy készítek el, mint ahogy a kőműves építi föl a falat. Már manap nincs vallásos művészet, a hitetlenség és a butaság voltak megölő betűi. Óh, ha a társadalmi, az emberi művészet újra föltámadhatna, minő dicső dolog volna!

Aztán hirtelen félbeszakította a beszédét. Hova a manóba lettek a gyerekek? Kitérte a műterem ajtaját és a nagy, üres telken, az épülettörmelék között, messziről idelátszottak a magas termetű Antal és a vézna kis Liza alakjának finom, halvány körvonalai.

Antal, a szeretetteljes ifju óriás, izmos karján vezette és támogatta a fiatal leányt, aki így minden erőlködés nélkül sétált; míg a lány, a végre virággá feslett és asszonyná érett lánybimbó üde bájosságával végtelen hálás mosolylyal nézett a szemébe, hogy örökre feltétlenül az övének vallja magát.

- Ah, itt jönnek... Hisz tudják, hogy most teljes a csoda. Nem is tudom, hogy fejezzem ki szavakkal örömemet! Liza teljesen kétségbeejtett; már arról is lemondta, hogy egyszerű olvasásra is megtanítsam; naphosszat üldögélt ott a maga szögletében, béna lábbal, mozdulatlan nyelvvel, mint valami hülye. És ime, egyszerre jó a fivéré és - nem tudom hogy, hogy nem fogott hozzá, de Liza ráhallgatott, megértette, írni, olvasni kezdett vele, intelligens, vig lányná kezdett fejlődni. Aztán, mivel a lábai csak nem akarták birni, Antal azon kezdte, hogy a karján vitte ki a szabadba; rákényszerítette, hogy az ő karjára támaszkodva járjon, olyanmódra, hogy most már végre egyedül tud járni a maga emberségéből. Rövid néhány hét alatt határozottan nőtt és fejlődött, egész sudár és bájos lányná virult fel. Igen, igen, valóságos ujjászületés ez, igazi csodája a teremtésnek. Nézzétek meg őket!

Antal és Liza lassu léptekkel közeledtek. A napsugaras, verőfénytől uszó és ragyogó nagyvárosból felkerekedett esti szél pezsdülő életerő hullámaiban fűrésztötte őket. Antal kétségkívül azért választotta csak oktatásainak színteréül ezt a fenséges látóhatárt, ezt a szabad levegőt; mert sehol a széles világon több erőt, több lelket nem tudott volna beléje lehelni, mint itt. A szerelmes férfi megteremtette magának a szerelmes nőt. Fogta ezt a mozdulatlan, szunnyadó asszonyt, kiben az értelem is halotti álmát aludta még; aztán felkeltette, megteremtette és szerelmével felhevítette, hogy szerelmét megnyerje. Ez a nő az ő műve, az övé ő egészen.

- Nos hugocskám, nem vagy többé fáradt?

Liza ajkán mennyei mosoly lebegett.

- Óh nem, olyan szép, olyan jó így járni, menni előre, mindig előre. Antallal szívesen megyek én így akár a világ végéig.

Mindnyájan elmosolyodtak és Jahan szokott kedélyességével azt jegyezte meg:

- Reméljük, hogy nem fog olyan messzire elvezetni. Most célhoz értetek, én nem fogom útját állani a boldogságtoknak.

Antal odaállott az Igazság szobra elé, melybe az alkonyuló nap mintegy éltet lehell.

A gyengéd érzelmek ez órájában a művészi lelkesedés olyan fogékonysága szállotta meg, hogy könny szökött a szemébe.

Magánkívül suttozta:

- Óh isteni egyszerűség, isteni szépség.

Ő maga a közelmúlt napokban egy fametszetet fejezett be, amely Lizát ábrázolta egy könyvvel kezében, a szerelemre és gondolkodásra ébredt nő csodás feltámadását; a természet után készült metszet valóságos remeke volt az élethűségnek és a megkapó kifejezés teljességének.

Ez egyszer megvalósította régi vágyát és direkt a fára rajzolta a képet a modell után. Végtelen eszményi reménykedés pillanatait élte, nagy és eredeti művekről álmodozva, melyekben egész kora fog örök időkre élni.

De Tamás hazafelé iparkodott; kezét szorítottak hát Jahannal, aki napi munkájának befejeztével szintén magára vette a felöltőjét, hogy Liza nővérét calvaire-utczai otthonukba hazakísérje.

- Liza, viszontlátásra, holnap, - szólt Antal és föléje hajolt, hogy megcsókolja.

Liza lábujjhegyre állott és csókra nyujtotta a két szemét, amelyeket Antal nyitott meg az életnek.

- Viszontlátásra, Antal.

Künn leszállt az estalkony. Péternek, ki elsőnek hagyta el a műtermet, a határozatlan félhomályban olyan víziója volt, melynek váratlan volta megdöbbenetette. Egész világosan Vilmos fivérét vette észre, amint a bazilika földalatti építkezéseihez vezető ajtó tátongó sötét nyílásán bujt ki.

Látta, mint veti keresztül magát a deszkakerítésen; aztán pedig úgy tett, mintha véletlenül került volna ide a Lamark-utczából jövet. Midőn Vilmos megszólította a fiait és a váratlan találkozás örömétől sugárzó arccal elmondta nekik, hogy most Páris utczáin tett sétájáról tér vissza, Péter azon tűnődött, vajjon álmodik-e? De az a nyugtalan pillantás, amelylyel bátyja őt végigmérte, meggyőződésében megerősítette őt. Kinos kéjelmetlenség fogta el őt most ezzel a nagy emberrel szemben, aki soha még eddig nem hazudott; az a gyanakvó rettegés, hogy ő most mindannak nyomára jutott, amitől mindeddig félt, mindannak az iszonyatosnak, amiről érzi, hogy egy idő óta ott lappang és izzik a béke és a munka kis hajlékában.

Midőn ez este Vilmos a két fiával, meg Péterrel hazatért a Párisra nyíló tágas műterembe, olyan sötét esthomály borult rá, hogy üresnek hitték. Még nem gyújtották fel a lámpákat.

- Senki sincs itt? - szólt Vilmos.

Ferencz hangja nyugodtan és halkán szólalt meg a sötétben:

- De igen, én itt vagyok.

Ferencz az asztalnál ült és minthogy az olvasáshoz nem látott már eleget, felvetette szemét a könyvről és kezére támasztva az állát, elgondolkozott, míg távolba vesző tekintete a lassankint esti árnyakba boruló Páris fölött révedezett.

Egész délután szakadatlanul dolgozott, anélkül, hogy felvetette volna a fejét. A vizsga napja közeledett és agya folyton a lehető legnagyobb idegmegfeszítésben lüktetett, amelyre azt csak kényszeríthette.

- Micsoda, te itt vagy és dolgozol? ismétlé az apa. - Mért nem kérted a lámpát?

- Nem én, Párist néztem, felelt Ferencz lassu hangon. - Sajátságos, hogy száll le rája az éj lassankint, fokozatosan, mintegy öntudatosan. Az utolsó városrész, melyet a leáldozó nap sugarai megvilágítottak, a Sainte-Geneviève halom volt, a Pantheon fensikja, amely minden tudomány és minden új vívmány bölcsője. Az iskolákat, a könyvtárakat, a laboratóriumokat a bucsuzó nap egy-egy sugara még akkor is megaranyozza, amikor a mélyebb fekvésű kereskedői negyedek már rég homályba borultak. Nem akarom ezzel azt mondani, hogy a nap bennünket tanárjelölteket szeret és a mi képezdénket; de annyit állíthatok, hogy a mi épületeink tetején még akkor is ott ragyog, amikor már mindenünnen elvonult.

Kaczagott a saját tréfáján; de azért ezen a kaczagáson is megérződött munkájába vetett lángoló, bizalomteljes hite; megérződött rajta, hogy egész ifju életét ennek a szellemi munkának szenteli, mely szent meggyőződése szerint egyedül teremtheti csak meg az igazságot, határozhatja meg a jogot és alapíthatja meg a boldogságot.

Mély csend állott be. Párisra mind sötétebb, mind végtelenebb, mind titokzatosabb éjszaka borult. Azután felgyultak egyenkint a tűzszikrák.

- Meggyújtották a lámpákat! - szólalt meg Ferencz újra. - Mindenütt újra hozzáfognak a munkához.

Vilmos, ki rögeszméjétől kísérve, szintén elmerengett, erre fölkiáltott:

- Igen, a munka, kétségkívül! De ha azt akarjuk, hogy a munka dus aratást hozzon, egy erős akaratnak kell megtermékenyítenie. Van valami, ami a munkánál is fenségesebb.

Tamás és Ferencz közelebb huzódtak. És Ferencz az ő nevükben, valamint a saját magáéban azt kérdezte:

- És mi volna az, apám?

- A tett.

A három fiu egy pillanatig elhallgatott; az alkonyodás ünnepies fönsége némította el őket és egész valójukat megborzongatták a nagy, sötét árnyhullámok, melyek a város elmosódott és határozatlan körvonalu oczeánjából fölszálltak.

Aztán egy ifju, üde hang, amelyről nem lehetett megismerni, hogy kinek a hangja, azt válaszolta:

- A tett nem egyéb, mint munka.

Péter érezte, mint növekszik lelkének gyötrő aggodalma, mert benne nem lakott még a három felnőtt fiu tiszteletteljes lelki békéje és néma bizalma. Az iszonyu, óriási létprobléma titokzatos rejtélye ismét kísértett a lelkében. És a nagy dolgozószobában lelketborzongató hús áramlat rezdült végig a végleg rájaborult éjsötétségben, ezzel a gyászfekete Párisal szemben, ahol fölgyultak a lámpák, hogy egy szenvedélyes munkával töltendő éjszakát világítsanak meg.

XI.

Aznap a Sacré-Coeur bazilikában valami nagy ünnepi szertartás volt előkészülőben. Tízezer zarándok jelenlétében ünnepiesen készültek ott az oltári szentség áldására. És addig is, míg elérkezik majd a szertartásra kitűzött délutáni négy óra, a Montmartret óriási néptömeg fogja ellepni; a lejtős utakon hemzsegni fog a hívők serege; a szent ereklyéket áruló boltokat ostrom alá veszik; a korcsmák zsufolásig megtelnek; szóval egész népünneppé fejlődik ez az egyházi szertartás, mialatt a bazilika nagy harangja ünnepies, érczes csengéssel kondul meg az öröm-ünnepre gyűlt tömeg feje fölött.

Midőn Péter reggel beköszöntött a dolgozószobába, azt látta, hogy Vilmos és a nagymama egyedül vannak, és egy szó, amely a fülét megcsapta, megakasztotta lépteit és arra bírta őt, hogy egy magas, forgatható könyv-állvány mögé rejtőzködve lelkifurdalás nélkül hallgatózzék. A nagymama a maga szokott helyén ült az ablak mellett és dolgozott. Vilmos pedig előtte állott és halkán mondotta:

- Mama, minden készen áll, ma lesz a napja!

A nagymama kezéből kihullott a munka és halovány arczczal vetette föl a szemét.

- Ah! Tehát elhatározta magadat?

- Igen, visszavonhatatlanul. Négy órakor ott leszek és akkor vége lesz mindennek.

- Jól van, ura vagy tetteidnek.

Rémes csend állott be. Vilmos hangja olyan furcsán csengett, mintha valahonnan messze távolból, már e világon kívülről hangzanak fel. Érezni lehetett rajta, hogy elhatározása meg nem ingatható, hogy ő egészen az ő tragikus álmának: a vértanúság rögeszméjének a rabja, mely végleg bele jegeczedett és belefészkelte magát makacs agyába. A nagymama rászzegezte szemeit. A hosszú asszony, aki mások szenvedéseiben, egy elszánt és bátor sziv önmeztadgadásában és odaadásában vénült meg, akit csak a kötelesség eszméje lelkesített, segédkezett neki a terv legkisebb részleteinek megállapításában és szabályozásában és tudomása volt Vilmos borzalmas szándékáról. Ámbár a lelke mélyén szunnyadó, büntető igazságszolgáltatást áhító megtorlási vágy a tapasztalt és átélte sok igazságtalanság után elfogadta is a véres visszatorlás eszméjét, amely a vulkán lángjaival akarja megtisztítani a világot, sokkal ingathatatlabbul hitt annak a szükségében, hogy hősiesen kell végig élnünk az életet, semhogy ő a halált valamikor is jónak és termékenyítőnek tarthatta volna.

- Édes fiam, - szólalt meg halkán, - én láttam, mint nőtt és erősödött meg terved, és engem se meg nem lepett, se fel nem lázított; jogosultnak találtam, úgy mint a villámot, mint az égből lecsapó mennykövet, melynek fönséges égi ereje és tisztasága imponál. Mindig, az élet minden órájában támaszkodtam; azt akartam, hogy én legyek a lelkiismereted és az akaratod... De még egyszer és utoljára kell, hogy figyelmeztesselek rá, hogy az embernek nem szabad megszöknie az élet elől.

- Anyám, hasztalan minden szavad; én feláldoztam az életemet, vissza nem vehetem többé. Nem akarsz hát többé az én akaratom lenni, mint ahogy magad mondtad? Nem akarsz az a hősnő lenni, aki ittmarad és cselekszik?

Az öreg nő nem felelt, lassu komolysággal vont a kérdőre önnönmagát.

- Tehát, eszerint fölösleges, hogy a gyermekekről, magamról, meg a házunkról szóljak... Jól meggondoltad-e a dolgot és eltökélt szándékos ez?

Mivel Vilmos egyszerűen igennel válaszolt, az öreg asszony nyugodtan folytatta:

- Jól van, legyen, te ura vagy tetteidnek... Én maradok és cselekszem. Ne aggódj semmit, végredeledet jó kezekben van. Minden úgy fog történni, ahogy azt együtt megállapítottuk.

Ujra elhallgattak. Aztán a nagymama még azt az egy kérdést intézte hozzá:

- Négy órákor, az egyházi áldás pillanatában?

- Igen, négy órákor!...

Az öreg asszony szintelen szeme még mindig Vilmos arcához tapadt. Emberfölötti magasztosság és egyszerűség glóriája sugározta körül vézna, feketeruhás alakját. És a végtelen hősiesség, de egyszersmind mély szomorúságnak arcában tükröződő kifejezése hirtelen könyes meghatottságot keltett Vilmos lelkében. Keze reszketett, amidőn kérdezte:

- Anyám, akarod, hogy megcsókoljalak?

- Óh, teljes szivemből, fiam. Ámbár a te feladatod nem egyezik meg az én felfogásommal, látod, hogy tisztelen a meggyőződésedet és szeretlek.

Összecsókolódtak és midőn Péter jéggé dermedt szívvél közibük lépett, a nagymama nyugodtan hajolt újra a munkája fölé, mialatt Vilmos a szokott tevékeny sürgés-forgással forgolódott ide-oda, hogy a laboratórium egyik polczát rendbehozza.

Délben, midőn villásreggelihez akartak ülni, néhány perczig Tamásra kellett várniok, aki szokása ellenére késett; a másik két fiu, aki már rég otthon volt, kaczagva méltatlankodott ezen a késedelmén és panaszkodtak, hogy ők majd meghalnak éhen, Mária pedig egy crémet készített éppen, melyre nagyon büszke volt és kijelentette, hogy ők bizony megebédelnek és megesznek mindent; aki későn jön, az nem kap belőle. Mikor Tamás végre megjött, általános szemrehányó pisszegéssel fogadták.

- De kérlek, nem rajtam mult - magyarázta Tamás. - Azt a bolondot tettem, hogy a Barre-utcán jöttem hazafelé és fogalmatok sincs róla, hogy micsoda tolongás van ott. Valószínűleg ott táborozik mind a tizezer zarándok. Azt mondták, hogy a Szent József-azilumba szállásoltak, ahányat csak lehetett. A többi mind a szabad ég alatt töltötte az éjjelt. És most mindenütt ott táboroznak és a bazilika körüli üres telkeken meg a járdákon ebédelnek; az ember alig mer egyet lépni, nehogy valamelyiket közülük agyontaposson.

A villásreggeli nagyon vidáman folyt le, zajos derűtséggel, melyet Péter erőltetettnek és tulzottnak talált. Pedig a gyermekek látszólag tényleg mitse tudtak a láthatatlanul fölöttük borongó rémes borzalomról, mely a gyönyörű juniusi reggel verőfényében folyton fenyegetőleg lebegett a fejük fölött.

Vagy amikor néha perczekre a vidámság pajkos kitörése közepett rövid, hallgatag szünet állott be, tán a valónak gyászszal fenyegető, fagyasztó tudata suhant át a termen? Vilmos ajkain szokott jóságos mosolya lebegett; a rendesnél kissé halványabb volt talán és hangja oly lágyan csengett, mint valami becézgető ölelés. De a nagymama soha még ilyen némának és ilyen komornak nem mutatkozott e testvéri szeretetben összeforrt asztaltársaság közepett, melynél mint hódolva tisztelt és engedelmesen követett anyakirályné elnökölt. Mária crémeje nagy sikert aratott; mindenki dicsérte és a fiatal leány elpirult örömeiben. Hirtelen újra nyomasztó csend állott be; halálos, fagyasztó hideg lehelet rezdült át a szobán és minden arcz belesápadt, mialatt a kis kanálkák csörömpölve ürítették ki a tányérokat.

- Jaj, ez a dongó! - kiáltott föl Ferencz, - kinszenvedés ezt hallgatni, az ember majd meg-siketül tőle. Majd szétpattan a fejem.

A bazilika nagy harangja ugyanis bűgő érczes hangján megcsendült, melynek zengő hanghullámai egész Párison szertehangzottak.

- Köszönöm! Ez most négy óráig fog így tovább zúgni? - kérde Mária.

- Oh nem, - szólt Tamás, - a szertartás pillanatában egészen más hangon fog szólni. Akkor csengve-bongva zendül majd fel érczes bugása és harangjátéka az öröm és vigalom ujjongása, a diadal éneke lesz.

Vilmos csak tovább mosolygott.

- Az ám, aki nem akarja, hogy a dobhártyája megrepedjen a zúgástól, az jól teszi, ha becsukja az ablakát. De az a baj, hogy ha Páris nem is akarja hallani ezt a harangszót, mégis hallja; még pedig úgy mondják, egész a Pantheonig elhallatszik.

A nagymama némán és közömbösen hallgatta. Antalt legjobban a vallásos szentképeknek silány volta bántotta, amelyeken a zarándokok kapva-kaptak, azok a skatulyafödelekre festett Jézusok, melyek felhasított keblükön vérző szívet ábrázoltak. Ennél visszataszítóbb materializmust, ennél aljasabb, durvább és otrombább művészfantáziát képzelni se lehetett. Végre asztalt bontottak és nagyon hangosan beszélgettek, hogy a nagyharang kongása közepett a saját hangjukat meghallhassák.

Aztán mindnyájan újra munkához fogtak. A nagymama örökös varrása fölé hajolt, míg Mária mellette ülve, nagy buzgalommal himzett körülbelül fél háromig. Vilmos is látszólag nagyon figyelmesen dolgozott. Csak Péter járt-kelt föl és alá, dult szívvvel, roskadozó térddel; valami sűrű ködön keresztül látott mindent, mintha kinos álom lidércnyomásában látná csak a jelenlevőket; a legártatlanabb szavak is törként hatottak a lelkébe és iszonyu értelmet nyertek előtte. Reggeli közben kénytelen volt azt hazudni, hogy kissé rosszul érzi magát; ezzel magyarázta meg azt a gyötrő, kinos érzést, mely őt e mosolyderűs asztaltársaság láttára elfogta. Most pedig növekvő rettegéssel várt, hallgatott és figyelt.

Röviddel három óra előtt Vilmos az órára nézett és a kalapja után nyult.

- Elmegyek.

A három fiu, a nagymama és Mária fölvetették a szemüket.

- Elmegyek! Viszontlátásra.

De azért még mindig nem ment. Péter érezte, mint küzd magával. Iszonyu lelki vihar dulta bensejét és egész erejének megfeszítésével uralkodott önmagán, hogy arcza el ne sápadjon és hogy testének reszketése el ne árulja titkos terveit.

Oh, mennyit szenvedhet, hogy nem ölelheti még egyszer, utoljára, a keblére mind a három nagy fiát, ha csak azt nem akarja, hogy bennük valami sejtelmes gyanut keltsen, mely halálának útját állaná. Fenséges hősiességgel legyőzte önnönmagát.

- Viszontlátásra, gyerekek!

- Viszontlátásra, apám! Korán jössz haza?

- Igen, igen, ne aggódjatok miattam. Csak dolgozzatok.

A nagymama le nem vette róla merev tekintetét, de magasztosan hallgatott. Őt már megcsókolta. És Vilmos ránézett, tekintetük összevillant egy perczig és megismételték mindazt, amit a férfi akart, amit az asszony ígért, az igazság és jog közösen szőtt álmait.

- Ugyan kérlek, Vilmos - szólt Mária, - ha a Martyr-utca felé mégy, adnék neked egy megbízást.

- Ezer örömmel.

- Szólj be a szabónémhoz és mondd meg neki, hogy a ruhámat holnap reggel fogom csak próbálni.

A menyasszonyi ruhájáról beszéltek, egy egyszerű, szürke selyemruháról, amely szokatlan fényüzésen Mária gyakran élczelődött. Ha szó volt róla, ő maga is meg a többiek is mind jóízűt nevettek.

- Meglesz, - szólt Vilmos elmosolyodva, - az udvari bálba készülő Hamupipőke báli ruhája, a tündérek szőtte csipke és brokátruha, hogy a kis Hamupipőke nagyon szép és nagyon boldog legyen.

De a nevetés újra elakadt és ismét úgy rémlett a hirtelen beállt csendben, mintha a halál suhanna át a szobán, csattogó nehéz szárnycsapással, melynek hideg szele megfagyasztotta azoknak a szívét, kik otthon maradtak.

- Na, de most már igazán megyek, viszontlátásra gyerekek.

Vilmos távozott és meg se fordult. Szilárd lépteinek nesze elhangzott a kis kert kavicsos utain.

Péter valami ürügy alatt szintén bucsúzott és kis távolságból követte őt. Nem volt szükséges, hogy sarkon kövesse, mert tudta, hova megy; abszolút benső meggyőződése azt sugta neki, hogy a bazilika földalatti boltozatára nyíló ajtónál rá fog akadni, ahonnan őt tegnap kijönni látta. Nem is fáradozott azon, hogy a templomba özönlő zarándokok tömegében szem elől ne veszítse. Meggyorsította lépteit és Jahan műterméhez sietett. Midőn odaért, tényleg Vilmost vette észre, amint óvatosan beoson a nyitott ajtón és eltűnik. Az óriási tolongás okozta zür-zavar és rendetlenség neki is kedvezett és lehetővé tette, hogy ő is követhesse fivérét és észrevétlenül utána lopózkodhassék. Egy pillanatig meg kellett állnia, hogy lélekzetet vehessen, mert szívének hangos dobogása majd megfullasztotta.

A szűk lépcsőházból egy igen meredek, sötét lépcső vezetett lefelé. Péter a mind sűrűbb sötétségben nagy óvatossággal ereszkedett le és nesztelenül lépdelt előre, hogy zajt ne üssön. Kezével tapogatódzva szállt le; a lépcső kanyarulatait követve, jobbra-balra fordult, mintha valami kutba ereszkednék. A leszállás különben nem tartott sokáig. Mihelyt biztos sima földet érzett a lábai alatt, megállt és nem mert mozdulni, nehogy elárulja a jelenlétét. Sűrű sötétség vette körül. Nyomasztó csend, egy lehellet se hallatszott. Merre vegye az útját? Merre forduljon? Kétkedve habozott, midőn egyszerre körülbelül husz lépésnyi távolságban látta, hogy egy szikra gyult fel, egy gyufa hirtelen támadt világossága. Vilmos gyertyát gyújtott; ráismert bátyja széles vállaira; most már csupán a vezető fény nyomában kellett haladnia egy bolt-hajtásos, kőfalas földalatti folyosó mentén. Az ut végtelennek tetszett és úgy rémlett előtte, hogy északnak, a bazilika főhajójának tartanak.

Aztán egyszerre megállapodott a kis fényesség egy helyen.

Péter lábujjhegyen közeledett és az árnyékba huzódva nézte, mi történik ott. Vilmos a kriptá alatti alacsony kupolaforma bolthajtás alatt odatapasztotta a viaszgyertyát a pallóhoz és térdre ereszkedve, kiemelte a helyéről az egyik lapos kőtáblát, mely valami nyílást zárt el. Ez volt a bazilika alapzata és itt emelkedett ama pillérek egyike, melyet betonnal töltöttek meg, hogy az épületnek támaszául szolgáljon. Az említett nyílás a pillér tövében tátongott; lehet, hogy természetes hasadás volt, mely a talajon végigvonult; lehet, hogy csak földszüppedés okozta repedés.

Köröskörül még más pillérek körvonalai is sötétlettek, melyeknek környékén szintén meglátszott a minden irányba szerte ágazó talajrepedés.

És midőn Péter látta, mint hajol a bátyja a földben lévő hasadás fölé, miként az aknakészítő, aki utoljára vizsgálja meg az aknát, mielőtt meggyujtaná a robbantó kanóczot, hirtelen divinációval kitalálta, hogy minő rettenetes, vérfagyasztó dolog van itt készülóban.

Vilmos az iszonyu robbantószert nagymennyiségekben hordta volt ide, gondosan megválasztott órákban, vagy huszszori menet-jövetben; és azt az egész óriási erejű robbantószert bele-töltötte a pillér tövénél kanyargó hasadékba, ahonnan ez beleszivárgott a legszűkebb repedésekbe és jó mélyen szaturálva a talajt, kiszámíthatatlan erejű, természetes löporaknát alkotott. Most már a talajjal egymagassággá halmozódott a robbanóanyag a kő alatt, melyet Vilmos elmozdított. Csak egy gyufát kell abba belevetni és az egész felrobban.

Dermesztő rémületében gyökeret vert a lába egy pillanatig. Egy tapodtat se birt tenni, egy hang se tört fel ajkairól. Maga előtt látta a fejük fölött zsi bongó tömeget, a tizezer zarándokot, akik a bazilika magas hajóiban összeverődtek, hogy a szent szertartás tanui lehessenek. A kongó harangok érczes csendülése rezgett át a légen; a tömjén füstje felszállt és tizezer ujjongó hang zendített rá a hála és öröm feltörő dalára. És egyszerre im lecsap a villám, megreng a föld, megnyílik a vulkán, melynek láng- és füsttengere elnyeli az egész templomot a hívők seregével együtt.

És a robbanás óriási ereje, amidőn szétrobbantja az épület pilléreit és felveti a nem igen szilárdnak látszó talajt, egyuttal kettéhasítja az egész épületet is; rázudítja a romok záporát a Páris felé lejtősen leereszkedő utcákra, le egészen a halom tövéig megvonuló vásártérre; míg a másik része, amelyen a főoltár kupolája emelkedett, amott a maga helyén fog romba dőlni. Minő rettenetes lavina lesz e szilánkokra szétforgácsolt gerendázatnak egész fatörzsös erdeje, az óriási épülettömbök leszakadó zápora, mely széjjelszóródva, iszonyu porfellegeket felkavarva szakad le recsegve és ropogva a lenn elterülő házakra és az óriási rázkódtatás folytán egész Montmartret azzal fenyegeti, hogy óriási romhalmazzá dől össze?

Vilmos felemelkedett. A földhöz tapasztott viaszgyertya, melynek lángja egyenesen csúcsosodott magasra, félelmetes árnyékot vetett, mely úgy látszott, mintha megtöltené az egész földalatti boltozatot. Ez a piczi fénypont a nagy feketeség közben egy mozdulatlan szomorú kis csillag volt csupán. Vilmos a gyertyához közeledett, hogy megnézzze, hány óra van. Három óra múlt tíz perczczel. Még egy óráig kell hát várnia. Nem sietett, pontosan akarta végrehajtani a tervet. Leült egy kőre és nyugodt türelemmel várakozva, meg se moczczant. A gyertya megvilágította halvány arcát, bástyafalra emlékeztető, hófehér hajjal koszorúzott magas homlokát, egész erélyes kifejezésű arcát, melynek ragyogó szeme és még mindig barna bajusza fiatalos szépséget kölcsönöztek. Egy izma se rándult meg, belebámult az ürbe. Vajjon minő gondolatok cikáznak át agyán ebben az utolsó órában? Köröskörül semmi nesz, csupán nyomasztó éj, a föld gyomrának örök mély csendessége honol.

Péter ekkor, visszafojtva szívének hangos dobogását, közelebb került. A léptek neszére Vilmos fenyegető állást foglalt el. De azonnal ráismert az öcscsére és a legkisebb meglepetést se tanúsította.

- Ah, te követtél? Éreztem, hogy rájöttél a titkomra. Nagyon rosszul esik, hogy visszaélsz vele és hozzám szegődöl. Ettől az utolsó fájdalomtól megkímélhetnél volna.

Péter összekulcsolta reszkető kezeit és könnyörögni akart.

- Bátyám, bátyám! - rebegte.

- Csitt, még ne szólj. Ha okvetetlen akarod, úgy később meghallgatlak. Van még vagy egy órai időnk, beszélgethetünk... De szeretném, ha belátnád, milyen hiábavaló és haszontalan mindaz, ami mondanivalód van. Az én elhatározásom szilárd és megingathatlan; sokáig

vitattam meg magamban és én csupán a saját eszem és a saját lelkiismeretem sugallatát fogom követni.

Aztán nyugodt arczkifejezéssel beszélte el, hogy valami nagy tette volt eltökélve s hosszú ideig habozott, vajjon melyik monumentális építményt válassza ki a lerombolásra. Eleintén az opera vitte őt kísértésbe; de aztán úgy érezte, hogy nem valami nagyjelentőségű a harag és a visszatorló igazság vihara, midőn a gyönyörbe sülyedők kicsiny töredékét söpri el, sőt mintha ezáltal az aljas irigység szennyfoltja tapadna hozzá. Aztán eszébe jutott a tőzsde; ott az erkölcsrontó pénzt sujtaná, a tőkepénzes társadalmat, melynek nyüge alatt a bér munkások zöme hörög; csak hogy nem nagyon szűkkörü, nagyon speciális boszuállás ez is? Azonkívül még az igazságügyi palota, különösen az esküdszéki terem eszméje villant meg agyában... Minő csábító kísértés az, igazságot szolgáltatni a mi emberi igazságszolgáltatásunknak; elsodorni a bűnöst a tanukkal egyetemben és vele együtt a közvádlót, aki vádolja az ügyvédet, aki védi a bírakat, akik elítélik; a bámszokódó közönséget, mely ép oly érdeklődéssel viseltetik e jelenet iránt, mint ha valami rémregényt olvasna.

Minő kegyetlen ironiája volna a sorsnak e tüzet hányó vulkán legfelsőbb hatalmu sommás ítélete, mely a részleteknél mitse időzve, mindent elnyelne magába!

De a legkedvesebb eszméje, melylyel leghosszasabban foglalkozott, az volt, hogy a diadalivet röptí levegőbe. Az ő szemében szálla volt az az utálatos emlékkő, mely a háborút örökíti meg, a népek közt való gyűlöletet, a nagy hódítók oly drágán megfizetett és oly véres, hamis dicsőségét. Le kell dönteni azt a hatalmas kolosszust, égbenyuló emlékét ama rettenetes mészárlásoknak, melyekben annyi emberélet esett hiába áldozatul.

Ha ezt sülyesztette volna a föld alá, még azt a hősie nagyságot tanúsította volna vele, hogy nem okozná senki másnak a halálát, csak a magáét, hogy meghalhatna egyedül a lezuhanó kőóriás alatt. Minő egy fönséges siri ágy volna ez és minő emléket hagyna örökbe a világnak!

- De lehetetlen volt közelébe férközni, - folytatta. - Ott sehol sincs se pincze, se földalatti üreg... De mennyivel irtóztatóbb és magasztosabb lecke az emberiségre nézve egy ártatlan tömegnek igazságtalan halála, ezer meg ezer ismeretlen embernek, egy tovaömpölygő emberárnak az elpusztítása! Valamint a mi emberi társadalmunk az igazságtalanság, a nyomor, a társadalmi gépezet mozgó kerekeinek engesztelhetetlen kökeménysége folytán annyi ártatlan áldozatot kíván; ép úgy föltétlen szükséges az is, hogy egy nagy merénylet dörgő mennyköve zúgjon le szörnyű förgetegként fölötte, közönyös világotelnyelő pusztítással. Ártatlan emberéleteket olt ki rémes utjában, mint mikor az ember hatalmas lépte tiporva és éltekben gázolva sulyosodik rá egy hangyabolyra.

Péter egész lelke fellázadt és lángoló tiltakozás sikoltása tört fel ajkairól.

- Oh bátyám, bátyám, te vagy-e az, aki ilyeneket mondasz?

Vilmos nem szakította félbe szavait.

- Azért választottam végre a Sacré Coeur bazilikát, mert ez kezem ügyébe esik és könnyen lerombolható. Meg aztán azért is, mert engem ez a templom már régóta bánt és kétségbeejt, mert már régóta pálczát törtem felette... Hisz mondtam azt neked gyakran, hogy nem tudok ennél bárgyubb hiábavalóságot elképzelni, mint azt, hogy Párist, a mi nagy Párisunkat koronázza ez a templom, mely az abszurdum dicsőítésére épült. A tudományos fejlődés hosszú évszázadai után nem tűrhetetlen-e a józan észnek ez arczátlan diadalmaskodása, mely a nap teljes verőfényében, fönn a magasban akar tündökölni? Ők azt akarják, hogy Páris bánja meg bűneit, hogy vezekeljen magáért, mert ő a jog és az igazság megváltó városa. Nem, nem, nincs más menekvés, mint hogy kérlelhetetlenül elsöpörjünk mindent, ami gátolja; mindent, ami meggyalázza világszabadító útján. Hadd dőljön romba a templom a hazugság és rabszol-

gaság Istenével együtt; hadd zúzza össze romjai alatt hiveinek seregét, hogy ez a katasztrófa, hasonlóan a hajdankor geológiai földrengéseihez, velőig rázza meg az emberiséget, megújítsa és megváltoztassa.

- Bátyám, bátyám, - rebegte Péter magánkivül. - Te mondod ezt, te jutottál ennyire, te, a nagy tudós, te, a nagy szív? Minő örület vihara zúgott végig rajtad, minő lelki megrázkódtatás rendített meg, hogy te ilyen rettenetes dolgokat mondasz és gondolsz? Amaz emlékezetes estén, midőn szívünk lángolón felfakadt testvéri szeretettől tuláradt és midőn egymásnak vallomást tettünk, elmondtad nekem az eszményi anarkiáról álmodott álmodat; a legmagasabb, a legfenköltebb álmot az élet szabad harmóniájáról, melyet ha természetes erőinek korlátlan fejlődésére bízunk, önmaga fogja megteremteni a boldogságot.

- Te akkor már fellázdaltál a rablás, a gyilkolás pusztá gondolatára is, irtóztál a ténytől magától és csupán csak érhetőnek találtad és mentegetted. Mondd, mi történt hát, hogy te, a gondolkodó agy, azzá a förtelmes kézzé váltál, amely cselekedni akar?

- Salvatot fejezték le, - felelte Vilmos egyszerűen. - Utolsó tekintetében az ő végrendeletét véltem olvasni... Én csak az ő végrendeletének végrehajtója vagyok - - - Hogy mi történt itt? Édes Istenem, hát minden, ami nekem fáj, amit négy hónap óta folyton hajtok; az az egész türhetetlen állapot, melyet magunk között tapasztaltunk és amelynek meg kell szűnnie.

Csend állott be. Az árnyas homályban szembenézett a két testvér. Péter most mindent megértett; látta, hogy Vilmos mennyire megváltozott; látta őt olyannak, amivé a forradalom rettenetes fertőző lehelete változtatta, mely Párison vegigzúg. Ez részben arra a lelki dualításra volt visszavezethető, mely benne két ellentétes ént olvasztott egybe, melyek közül az egyik a tudós, aki a megfigyelések és a tapasztalások hive és a természettel szemben bölcs logikával következtet; a másik a társadalmi, ideális rajongó, akit a testvériség, egyenlőség és igazság álma kísért, aki emberszeretetében azt követeli, hogy az egész világ boldog legyen. Így született előbb az anarkista elmélete, a tudomány és chiméra vegyüléke, mely azt akarta, hogy az emberi társadalomban, a világegyetem harmóniájának törvényei uralkodjanak, hogy minden ember szabad legyen a szabad társadalomban, melyet egyedül csak a szeretet kormányozzon.

Théophile Morin az ő Proudhommejával és Comtejával, Bache az ő Saint Simonjával és Fourierjával nem elégtették ki az ő abszolút tökély utáni vágyát; mindnyájuknak a szisztémái zürzavarosaknak és tökéletleneknek tetszettek, amennyiben egymást tették tönkre és valamennyien egy és ugyanarra a nyomoruságos életmizériára lyukadtak ki. Egyedül Jansen lelkesítette őt néha odavetett rövid szavaival, melyek a szűk látóhatáron messze tulcsapongtak, mint megannyi éles messze kiröppenő nyilvesszők, amelyek az egész világot meghódítják az emberiség nagy családja részére. Ebbe a nagy szívbe, melyet az emberi nyomor gondolata földült, melyet a szegények és elnyomottak szenvedései kétségbeejtettek, Salvat tragikus esete csapott bele, mint a végső lázítás erjesztő szikrája. Hosszu heteken át lázban égő kezekkel, növekvő gyötrelemtől fojtogatott torokkal járt-kelt. Salvat felrobbant bombája, melynek még most is érezte a rázkódtatását, a könyörtelen pénzhajhászást tanúsító ujságok, melyek úgy üldözték a nyomorultat, mint valami veszett vadállatot, az agyonhajszolt ember, aki az ó-boulognei erdőn örült futásban vágatott át üldözői elől, míg végre éhen gebedve és sárral borítva a rendőrség karmaiba került, végkép kétségbeejtettek. Ehhez járultak aztán még az esküdtszék, a bírák, a zsandárok, a tanúk s az egész Franciaország, amint mindnyájan egy ember ellen harcoltak, benne akarva megbüntetni a világ egyetemes nagy bűnét. Végre aztán a nyaktiló, ez a szörnyüség, ez az ocsmány halálgép, mely az emberi igazság nevében hajtja végre a soha jóvá nem tehető igaztalanságot!

Vilmos lelkében egyetlen egy rögeszme gyökeredzett meg: az igazság eszméje, mely őt annyira megőrjítette, hogy gondolkodó agyában minden más józan felfogást megsemmisített és nem hagyott meg benne semmi mást, csupán a fönséges igazságszolgáltatás nagy tervét, melylyel jóvá akarta tenni a rosszat és meg akarta alapítani az örök jólétet.

Salvat tekintete rátapadt és a fertőzés megtörtént; most már csupán az az őrző vágy égett a lelkében, hogy ő is meghaljon, hogy ő is elontsa a vérét; patak módra ontsa mások vérével együtt, hogy az emberiség rémületől és borzalomtól eltelve, megalapítsa végre az új aranykort.

Péter tisztában volt azzal, hogy milyen konok makacssággal jár az ilyen örület; és rémület fogta el arra a gondolatra, hogy nem fogja legyőzhetni.

- Bátyám, te megőrültél, ők megőrjítettek! A szenvedélyes erőszak vihara zúg át Párison; eleintén könyörtelen ügyetlenséget tanusítottak az anarkistákkal szemben, és ime most egyik boszulja meg a másikat és így alig van reá kilátás, hogy vége szakadjon a vérontásnak. Bátyám, térj eszedhez, rázd le ezt a nyomasztó álmot. Lehetetlen, hogy belőled egy gyilkoló Salvat, egy rabló Bergaz váljék! Jusson eszedbe a kirabolt Horn-palota; jusson eszedbe az a szép szőke gyermek, aki felhasított testtel ott fetrengett a kapu aljában... Neked abban nincs részed, bátyám: nem lehet benne részed, az Isten szent szerelmeért!

Vilmos egy kézmozdulattal visszautasította ezeket a hasztalan érveket. A halál hideg öléből, melyben már-már benn érezte magát, mit bánja azt a néhány életet, mely az övével együtt visszatér örökre az élet örök tengerébe? A világ egyetlen egy nagy fázisa se alakult meg anélkül, hogy millió meg millió élő lény áldozatul ne esett volna.

- De neked egy nagy terved volt, - kiáltott fel Péter, hogy Vilmost a kötelesség révén térítse el szándékától. - Neked nem szabad így kimulnod!

Lázás hévvel igyekezett arra, hogy a tudós büszke öntudatát felkeltse. Beszért arról a fenséges titokról, melyet Vilmos vele közölt; arról a hadigépről, mely hadseregeket pusztíthat és városokat dönthet romba és amelylyel meg akarta ajándékozni Francziaországot, hogy a legközelebbi háboruban diadalmaskodva, a világ megváltója lehessen. És ime ő lemond erről a ritka magasztosságu tervről és rettenetes robbanószerét arra akarja fölhasználni, hogy vele ártatlanokat öljön, templomokat romboljon, amelyeket milliók elfecsérlése árán újra fel fognak építeni, hogy belőlük a vértanuk szentélye legyen.

Vilmos mosolygott.

- Nem mondtam le tervemről, csupán megváltoztattam. Nem mondtam el neked sem kételyeimet, sem aggódó lelkitusámat. Oh, minő kin az, midőn az ember azt hiszi, hogy a világ sorsát tartja a kezei között és remegve, habozva kérdi: vajjon bizonyos-e abban, hogy elég bölcs, elég okos-e arra, hogy helyes cselekvésre határozza el magát? Egész valóm megrémült a mi nagy Párisunkon rágódó szörnyű rákfene láttára, a közelmúlt nagy bűneinek tapasztalatára, amelyeknek szemtanui voltunk, és azt kérdeztem önmagamtól: vajjon ez a város elég higgadt, elég tisztult-e arra, hogy rábizzuk a mindenhatóságot? Mert, óh minő mérhetetlen szerencsétlenség volna az, ha egy olyan nagyhorderejű találmány, minő az enyém, egy dőre népnek, tán egy diktátornak, egy hódítónak kerülne kezébe, aki arra használná föl, hogy a nemzeteket közös rabság nyüge alá szorítva, terrorizálná! Nem, nem, én nem akarom állandósítani a háborút, én meg akarom ölni azt.

Vilmos világos szavakkal magyarázta meg új tervét és Péter legnagyobb meglepetésére ugyanazokra az eszmékre ismert, melyeket Bozonnet tábornok egész ellenkező értelemben fejtegetett előtte. A háboru végére jár, ép mert tulzásig vitték. Hajdan fizetett zsoldosaival és verbuvált katonáival, a sors kijelölte kicsinyszámu sereggel, a háboru foglalkozás és passzió

volt. De most, mikor mindenkinek harczba kell vonulnia, senkise akar többé háboruról hallani. A dolgok logikus rendjénél fogva, hogyha egyszer majd az összes nemzetek fegyverben állanak, ez a hadseregek közeli megszűnését jelenti. Mennyi ideig maradnak meg a hadseregek készenlétben, fegyveres békelábon állva egymással, a növekvő hadi budget alatt nyögve, csak azért, hogy egymást sakokban tartsák?

Minő megváltó esemény lesz az; a megkönnyebbülésnek minő sóhaja száll föl majd a nemzetnek ajkáról aznap, amidőn egy olyan rettenetes pokolgép, amely egy perc alatt megsemmisíti a hadseregeket, és a föld színéről elsöpri a városokat, ezentúl lehetetlenné teszi majd a háborút és a népeket általános leszerelésre fogja kényszeríteni! A háboru meg lesz ölve; az, ami annyi ember halálát okozta, most maga lesz a halott... Ez volt az ő álma, és ez a biztos tudat, hogy most mindjárt valóvá váltja ez álmát, önkivületbe vitte.

- Minden meg volt állapítva. Azért halok meg, azért tűnök le a lét szinpadáról, hogy az eszme győzedelmeskedjék. Láttad az utóbbi napokban, hogy egész délutánokon át bezárkóztam a nagymamával. Rendbeszedtük és osztályoztuk az iratokat és tisztáztuk a dolgot. A nagymamának határozott utasításai vannak és ő azokat követni fogja, még az élete árán is; mert nincs a világon nálánál hősieb, nemesebb lélek. Mihelyt meghaltam és e kövek alatt siromat leltem; mihelyt a fülébe dörg a rettentő robbanás, mely Párist megingatja és az új éra kezdetét jelöli: ő a világ minden nagyhatalmának meg fogja küldeni a robbantószer képletét, a bombák rajzait és a speciális ágyu ábráit, szóval a teljes iratcsomót, amely ott van nála. Így az összes nemzeteket megajándékozom a rombolás, a mindenhatóság rettenetes ajándékával, melyet eleinte csupán csak Franciaországnak akartam föntartani. Megajándékozom vele az összes népeket, hogy a pusztító villámmal mindannyian egyformán fölfegyverkezve, általánosan leszereljenek, attól való rettegésükben, hogy egymást hasztalanul semmisítik meg.

Péter rábámult, mintha valami óriási fogaskerekű gépezet ragadná meg őt; mintha ellenállhatatlan erejével zúzná széjjel és morzsolgatná parányokra e hatalmas, irtóztató koncepciójú tervben, melyben a gyerekes képzelem a teremtő lángésszel birkózik meg.

- Ha titkoddal megajándékozod valamennyi népet, minek röptenéd hát a levegőbe ezt a templomot, minek akkor meghalnod?

- Hogy higgyenek a szavamnak! - Vilmos emberfölötti erővel hangsúlyozta e szavakat. Aztán hozzátette:

- Feltétlenül szükséges, hogy ez a hatalmas épület rombadőljön és hogy én el legyek temetve alatta. Mert máskülönben, ha a tapasztalat nem igazolja állításaimat; ha a rémület nem hirdeti világszerte a robbantószer iszonyatos romboló erejét, engem álomlátónak, eszelős rajongónak gúnyolnak... Sok halottra, sok vérre van szükség, hogy a vérontás örökre megszűnjön.

Aztán fenséges mozdulattal visszatért újra a merénylet feltétlen szükséges voltára:

- Különben Salvat hagyta nekem örökre a visszatörles nagy művének folytatását. Hogy én az ő eszméjének magasabb jelentőséget adok és arra használom föl, hogy a háboruszkodás teljes megszűnését siertessem, az onnan van, mert tudós és gondolkozó elme vagyok. Tán jobb lett volna, ha közönséges, együgyű szellemi lázár volnék és csak úgy működnék, mint a vulkán, mely átalakítja a talajt és az önfentartó életre biznám annak a gondját, hogy új emberiséget teremtsen.

A gyertyaszál tövig leégett már és Vilmos fölemelkedett a kőről, melyről eddig el nem mozdult. Egy tekintetet vetett az órájára, még tíz percze volt hátra. Lassu kézmozdulata nyomán támadt légáram reszkettette meg a mécset. Ugy rémlett, mintha a sötétség mind feketébbre válnék a tátongó lőporakna folyton előttük rémlő fenyegetésétől, melyet a legkisebb szikra lángba boríthat.

- Nemsokára itt az idő. No, kedves öcsém, ölelj meg és menj. Tudod, mennyire szeretlek, milyen lángoló szeretet ébredt irántad vénülő szivemben. Szeress hát ép oly forrón és meríts ebből a szeretetből erőt arra, hogy engedj meghalni az én kedvem szerint, ahogy azt az én kötelességem parancsolja. Csókolj meg, csókolj meg és aztán menj és ne fordulj hátra.

Hangja, mely testvéri szeretettől reszketett, férfiasan küzdött önmagával, hogy visszafojtsa felfakadó zokogását és sikerült is önmagát legyőznie; mert máris túl volt ezen a világon, máris kívül állt az emberiségen.

- Nem, bátyám, te nem győztél meg, - szólt Péter el nem rejtve könnyeit - és ép ezért, mert úgy szeretlek, mint ahogy te engem, egész szivemből, egész lelkemből, ép ezért el nem megyek. Az lehetetlen; te nem lehetsz az az örült, az a gyilkos, amivé lenni akarsz!

- Miért? Nem vagyok-e én szabad ember? Én leráztam az életemről minden terhet, minden feladatot, minden köteleket. Négy fiamnak nevelése be van fejezve, nincs többé szükségük rám. Csak egyetlen egy láncz bilincselte ide a szivemet, az Mária volt és én őt neked adtam.

Péter érezte, hogy lelkében egy észbontó és nyugalmat háborgató érv támad fel és szenvedélyesen sietett azt felhasználni.

- Tehát azért akarsz meghalni, mert nekem adtad Máriát? Valld be, még mindig szereted.

- Nem! - kiáltott föl Vilmos, - nem szeretem már, esküszöm rá. Neked adtam át, nem szeretem már.

- Te csak hitted; de ime, látod, hogy még mindig szereted, miután az ő nevének emléke annyira felizgat; holott még az imént mindazok közül, amikről beszéltünk, semmi se hatotta meg a szivedet. Mert Máriát elvesztetted, azért akarsz meghalni.

Vilmos megrázkódva összerezsent és halk, szakadozott szavakban fürkészte saját bensejét.

- Nem, nem, ez nem lenne méltó nagy tervemhez, hogy szerelmi bánat vitt volna e rettenetes cselekedetre. Nem, nem, szabad akaratomból, józan észszel tökélttem el magamat e tetre és minden személyes érdek nélkül cselekszem az igazság szent nevében és az emberiség üdvéért, a háboru és a nyomor ellen harczolva.

Aztán kinos feljajdulással tette hozzá:

- Oh, öcsém, ez kegyetlenség volt tőled, hogy így megmérgezted a halál örömét. Annyi boldogságot teremtettem magam körül, amennyi tőlem kitellett; azzal az elégedett öntudattal váltam el tőletek, hogy boldogok vagytok; ime most elrontod a halálomat... Nem, nem, hiába kérdelem én a szivemet; nem vérzik; nem szeretem többé Máriát oly forró szeretettel, mint amilyenel téged szeretlek.

De azért lelki nyugalma megzavarodott, mert attól félt, hogy önmagát ámítja. Lassankint sötét, vad harag kezdett felhullámozni a lelkében.

- Hallgass ide, Péter, most már elég ebből, az óra közeleg. Utoljára mondom, menj. Parancsolom, akarom!

- Vilmos, én nem engedelmeskedem. Itt maradok! A dolog igen egyszerű, miután az én józan eszem nem bír téged az örültségedből kigyógyítani, gyujtsd meg hát azt az aknát és én veled halok meg.

- Te? Meghalni? Nincs rá jogod, nem vagy szabad!

- Akár szabad, akár nem, esküszöm rá, hogy veled halok meg... És ha csak arról van szó, hogy belevessem ezt az égő mécset ebbe a nyílásba, csak szólnod kell, és én magam gyujtom fel a halálthozó aknát.

Egy kézmozdulattal nyult a gyertya után és a bátyja, abban a hiszemben, hogy valóvá akarja váltani fenyegetését, hevesen ragadta meg a karját.

- Minek halnál meg? Ez döreség volna. Hadd haljanak meg mások, de te; mire való egy szörnyűséggel több? Te meg akarsz lágyítani a szívemet, meg akarsz indítani.

Aztán hirtelen alakoskodásnak és cselfogásnak vélte fivére szavait és dühösen ráförmedt:

- Nem azért akarsz a gyertyához nyulni, hogy oda beledobjad, hanem hogy eloltsad. Azt gondolod, hogy aztán már meglesz kötve a kezem? Rossz ember, rossz testvér!

Most Péter kiáltott fel ép oly szenvedélyesen.

- Természetes. Minden lehető eszközzel meg foglak akadályozni abban, hogy elkövessed ezt az irtózatosságot.

- Ah, meg fogsz akadályozni...

- Igen, beléd fogok csimpaszkodni karjaimmal; át fogom fonni a vállaidat és mozdulatlanul fogom tenni a kezeidet.

- Meg fogsz akadályozni, nyomorult! Azt hiszed, hogy te engem megakadályozol?

E szavakkal Vilmos dűhtől tájékozva megragadta Pétert és izmos karjával majd összeroppan-totta vézna bordáit. Egymásba fonódva összefirkóztak; lélekzetük együvé olvadt e földalatti börtönben, melyben tánczó nagy árnyékaik rémes látományokként lebegtek körülöttük. Sűrű, sötét éj borult le rájuk; a halvány mécsecske csupán csak egy kis sárgás könnycseppnek látszott az éji homály közepén. És ebben a percben, e földalatti mélység siri csöndjében, mely oly súlyosan nehezedett rájuk, egyszerre megrezdültek a távoli bűgő hanghullámok, mintha a halál kongatná valahol láthatatlan harangját.

- Hallod, - hebegte Vilmos, - ez az ő harangjuk odafönn. Itt az óra; én megesküdtem, hogy cselekedni fogok és te meg akarsz akadályozni.

- Igen, meg foglak akadályozni, amíg csak élek...

- Megakadályozol, amíg csak élsz...

Vilmos hallotta a templom nagy harangjainak ujjongó, csengő örömdalát; maga előtt látta a diadalmas pompában ragyogó bazilikát, tizezer zárandok hullámozó özönétől túlradva, a tömjéntartók illatos füstjének gomolyai közül tündöklőn föllángoló oltári szentséggel; és frenetikus örülség, vak düh fogta el, hogy nem tud cselekedni e türehtetlen, közbejött akadály miatt, mely rögeszméjének gátat vetett.

- Amíg csak élsz, amíg csak élsz, - ismétlé dühöngő önkívületben, - nohát akkor halj meg, nyomorult!

Zavaros szemén átcikázott a testvérgyilkosság fenyegető villáma. Hirtelen lehajolt, felvett a földről egy ott veszett téglát és mindkét öklével a levegőben forgatta, mint egy parittyát.

- Oh azt akarom - szólt Péter meg nem rettenő nyugalommal, - ölj meg hát; öld meg inkább a testvéreidet, ahelyett, hogy másokat ölnél meg.

A téglát már is lecsapott. De az öklébe szorított kezek célzott tévesztettek, mert a kő csupán az egyik vállát horzsolta és Péter a sötétségben térdre rogyott.

Midőn Vilmos tétova szeme látta, hogy az öcske lerogy, azt hitte, hogy megölte őt. Mi történt itt közöttük? Mit tett? Egy pillanatig gyökeret vert a lába; tátott szájjal, rémült szemmel mereven bámult maga elé... Aztán megnézte mindkét kezét, úgy érezte, mintha csurogna róluk a vér. Egyszerre mind a két öklét homlokához szorította; sajgó, iszonyú fájdalom

nyilallott oda, mintha kettéhasított koponyájából kihasították volna a benne megfészkelte rögösmét... Hirtelenül összerázkódva, ő is lerogyott a földre és szivettépő zokogás tört fel ajkain.

- Öcsém, édes kis öcsém! Oh mit tettem neked? Oh, én szörnyeteg, én szörnyeteg!

Péter szenvedélyesen magához ölelte.

- Bátyám, nincs semmi bajom: esküszöm rá, nem történt semmi bántódásom. Oh, milyen boldog vagyok, hogy végre sirva fakadsz. Oh, milyen jó az, hogy dühbe jöttél, hogy rám zuduló haragod eloszlatta gonosz lázálmodat.

- Nem, nem, irtózom enmagamtól... Téged akartalak megölni, téged!.. Egy vadállat, aki megöli saját fivérét. Meg a többieket, a többieket, odafönn... Péter, fázom, fázom, fázom!

Fogai vaczogva verődtek össze; dermesztő hideg borzongott át egész valóján; úgy érezte magát, mintha szörnyű rémes álomból ocsudnék fel, és ez új világítás alatt, melyet megkísérlett testvérgyilkossága vetett mindenre, úgy rémlett előtte, hogy az a cselekedet, mely őt mind- eddig úgy kísértette, hogy majd beleőrült, nem más, mint egy kriminális dőreségű szándék, melyet más valaki tervezett.

- Téged akartalak megölni, téged - lihegte halkan, - sohse fogom magamnak megbocsátani. Oda az életem, nem lesz többé bátorságom, hogy tovább éljek.

Péter szorosabban ölelte őt testvéri keblére.

- Mit mondasz? Hát nem fűz-e ezentúl össze bennünket a szeretetnek egy új köteléke? Igen, bátyám, most én mentettelek meg, mint ahogy te mentettél volt meg engem és most még szorosabb közöttünk a kapocs. Nem emlékszel arra az estére, melyet neuillyi szülőházunkban együtt töltöttünk, amidőn te szivedre zártál, mint ahogy én téged most magamhoz ölellek és vigasztaltál. Akkor megvallottam neked lelki gyötrelmeimet, istentagadásom okozta teljes lelki megsemmisülésemet és te azt kiáltottad, hogy élnem és szeretnem kell. Azután tettél még ennél többet is, szivedből szakítottad ki szerelmedet és megajándékoztál vele. Saját boldogságod árán meg akartad alapítani az enyémet; megmentettél, mert új hitet adtál. Oh minő boldogság az, hogy most rajtam a sor, hogy ma én vigasztalhatlak, megmenthetlek, vissza- adhatlak az életnek.

- Nem, nem, kezemhez vér tapad, örökre letörölhetetlenül. Nem remélhetek többé!

- De igen, igen. Remélj az életben, mint ahogy azt nekem tanácsoltad. Remélj a szerelemben, remélj a munkában!

És a két fivér egymás keblére borulva, könnyben ázó arczczal, halkan beszélgetett. A viasz- gyertya hirtelen kilobbant, anélkül, hogy ők észre is vették volna. A koromfekete sötétségben, a hangtalan csend közepett, mely rájuk borult mélyen és fönségesen, a megváltó szeretet könnyei mosták arczaikat. Az egyik sirt örömeiben, hogy megfizette a testvéri szeretet szent tartozását; a másikban, a fenkölt elméjü, az áldott jósaú gyermekeuszivü férfiban felzokogott az a megindultság, hogy chimerájában az igazság és az emberszeretet szent álmától elvakulva, a bün örvényének szélén állott.

És e könyek mögött, melyek lelkeiket tisztára mosták, a salaktól megtisztították, még más szent érzelmek is rejlettek; lángoló tiltakozás a világ ezer szenvedése ellen, szent fogadalmuk, hogy az emberiség nyomorát enyhítik.

Végre miután Péter visszatolta a nyilásról elmozdított követ, a fal mentén tapogatódzva vezette ki Vilmost, aki engedelmes gyerekként követte.

Otthon, a nagy dolgozószobában, a nagymama még mindig ott ült hidegen és érzéketlenül a nagy üvegablak előtt és egy pillanatra se hagyta abba a varrását. Időről-időre a falon függő ingaórára tekintett; aztán a bazilikára szegezte szemét, melynek befejezetlen tömbje ott sötétlett a gerendázat óriási váza alatt. Ujjai lassu, szabályos mozdulatokkal öltögettek a kezében tartott kézimunkán, holthalaványan, némán, hősies nyugalommal. Mária, aki vele szemben ült és himzett, türelmetlenül izgett-mozgott; vagy huszszor elszakadt már kezében a himzőfonál; egész valóját valami sajátságos idegesség, valami megmagyarázhatatlan kényelmetlenség és ok nélküli nyugtalanság fogta el, melynek nyomasztó sulya majd megfulasztotta. Különösen pedig a három fiu nem lelte a helyét, mintha valami ragályos láz lüktetne ereikben. De azért munkához láttak, Tamás a furógépen fűrészelt, Ferencz és Antal az íróasztaluk fölé hajoltak; az egyik nagy erőmegfeszítéssel valami probléma megfejtésébe igyekezett elmélyedni; a másik egy előtte lévő pipacscsokrot rajzolt; de hiába volt az erőlködésük, hogy lekössék figyelmüket; a legkisebb neszre összerezzentek, felvetették a fejüket és kérdő pillantásokkal néztek össze.

Mi ez? Mi lelte őket? Mitől rettegnek, hogy így megrázkódnak a verőfényes napsugárban átrezgő hideg borzongatásoktól?

Olykor-olykor egyik vagy a másik felkelt, kinyújtózkodott, aztán visszaült a helyére. De azért nem szóltak egy szót se; nem mertek beszélni a tompa, nyomasztó csendben, mely mind rémesebbé vált.

Néhány percczel négy óra előtt a nagymamán valami szokatlan bágyadtság vagy tán önmagába szálló áhitat vett erőt.

Még egyszer az órára nézett; aztán ölébe esett a munkája és arcza a bazilika felé fordult. E perctől fogva csak annyi erőt érzett magában, hogy nyugodtan várjon; de szemét le nem vette többé a bazilika rengeteg faláról, a fagerendázat óriási ágbogós erdőjéről, mely diadalmas büszkeséggel emelkedett fel a kék égbe. És egyszerre, bármily elszánt és hősies szellemű volt is a lelke, a bazilika nagy harangjainak felcsendülő, ujjongó kongása, melybe a kisebb harangok zengő karának csengése vegyült, megreszkettette egész testét.

Négy órát harangoznak; a tizezer zarándok zsibongó áradata betölti a templomhajót; itt a templomszentelés pillanata. Nem birt ellentállani a hirtelen rajta átviharzó izgatottságnak, mely őt talpra állította és minden ízében remegve, merőn a bazilikára szegzett szemekkel, görcsösen összekulcsolt kezekkel állt ott rémes várakozásában.

- Mi bajod van, nagymama? - kérde Tamás, aki ezt észrevette. - Nagymama, miért reszketsz?

Ferencz és Antal szintén észrevették és odarohantak hozzá:

- Rosszul érzed magadat? Mitől sápadtál úgy el, te, aki mindig oly hősies és bátor vagy?

De a nagymama nem felelt. Oh, bár nyílnék meg a föld a rettenetes robbantószer romboló hatása alatt; bár nyelné el a rémes vulkán lángot okádó krátere a kis házikójukat is. Leglángolóbb óhajtása az volt, bár halhatnának meg mindnyájan az apával együtt; a három nagy fiu, meg ő maga, hogy senki ne ontson keserves könnyeket.

És ő csak várt, várt némán, kristálytisztan, bátor tekintetű szemét oda szegezve, ahonnan jó a halál, mialatt egész teste legyőzhetetlen reszketésben rázkódott meg.

- Nagymama, nagymama! - sikoltott fel Mária magánkivül; - miért nem felelsz, miért bámulsz oly merőn a távolba, mintha onnan valami szörnyű szerencsétlenség közeledne vágatva felénk! Megrémítsz bennünket, nagymama.

Erre Tamás, Ferencz és Antal ajkáról szívüknek hirtelen rettegésokoza összedobbanásában egy és ugyanaz a sikoly tört fel:

- Apa veszélyben forog, apa meghal!

Mit tudtak? Semmi határozottat! Tamás ugyan csodálkozott azon, hogy az apjuk minő rengeteg mennyiségben gyártja robbantószerét és úgy Ferencznek mint Antalnak is tudomásuk volt, hogy apjuk tudós elméjét minő forradalmi eszmék, minő lángoló emberszeretet álmai kísértik. De mély, tiszteletteljes meghódolásukban csupán annyit mertek és akartak tudni lelki világáról, amennyit velük közölt; soha nem kérdezősködtek, hanem hódolatteljesen hajoltak meg minden cselekedete előtt. És ime, most valami jóslatszerű előérzet szállta meg őket; az a biztos tudat nyilalt beléjük, hogy az apjuk most a halálba indul; valami iszonyu katasztrófát sejtettek, melyről már reggel óta terhes a levegő köröttük, olyannyira, hogy lázban dideregve munkaképtelenek és testileg-lelkileg betegek.

- Apa meghal! Apa meghal!

A három ifju óriás szorosan összeölelkezett, összeforrt egy és ugyanazon szívetfacsaró rettegésben; mindahármukban ugyanazon szenvedélyes vágy lüktetett, hogy tudomást szerezzenek a veszedelemről, hogy odarohanjanak és az apjukkal együtt meghaljanak, ha már nem tudják megmenteni. A nagymama néma, makacs hallgatása láttára újra átborzongott a szobán a halál hideg lehellete; ugyanaz a fagyasztó lehellet, melynek szárnyсуhanását már a reggeli közben érezték.

Négy órát harangoztak. A nagymama égnek emelte összekulcsolt két kezét, egy utolsó imádkozó könyörgés ösztönszerű szükségét érezve. Aztán végre beszélt:

- Apa meghal. Semmi meg nem mentheti; csupán az a kötelesség, hogy élni kell.

Mindahárom fiu eszeveszetten oda akart rohanni hozzá, maguk se tudták hová, hogy legyőzzék az akadályokat és diadalmaskodjanak a sors felett. Tehetetlenségükben oly szánalomraméltóan, oly rettenetesen tépték a hajukat, oly vadul dühöngtek, hogy az agg nő igyekezett őket csillapítani.

- Apa meg akart halni és ez volt az akarata, hogy egyedül haljon meg.

A fiuk lázasan reszkettek és hősies nyugalmat akartak tanusítani. De multak a perczek és úgy érezték, mintha a rájuk boruló fagyos hidegség lassu szárnyscsapással elvonult volna. Néha alkonyórán egy éji madár röpül be; komor gyászhihnök kerül a szobába, tompa csattogással kering a homályba vesző teremben és azután újra elszáll és magával viszi baljóslatu gyászát. Így volt ez most is; a bazilika még mindig állt; a föld nem nyilott meg, hogy elnyelje. Lassankint oszladozni kezdett a szíveket összefacsaró rettegés és helyt adott a reménynek és az örök megújhodásnak.

Midőn aztán Vilmos újra megjelent Péter kíséretében, mindnyájuk ajkáról a feltámadás megváltó sikolya, egyetlenegy metsző sikoly röppent el:

- Apa!

Könyeik, csókjaik végleg megtörték őt. Le kellett ülnie, hogy le ne roskadjon. Azzal a pillantással, melylyel körülnézett, visszatért újra az életbe, mint a kétségbeesett ember, akit kényszerítenek reá, hogy éljen. A nagymama érezte immár holt energiájának bántó keserűségét; oda ment hozzá és mosolyogva szorította meg mindakét kezét, hogy megértesse vele, milyen boldog, hogy őt újra viszontlátja azzal a szilárd elhatározással, hogy a rárótt feladatot magára vállalja és kötelességének ismeri el, hogy nem szabad gyáván megszökni az élettől. Vilmos egész lényében még mindig felindulva, nem tudott szóhoz jutni.

Megkimélték minden fölösleges kérdéstől. Nem mondott el semmit; csupán egy kézmozdulattal, egy gyöngéd szóval mutatott Péterre, mint az ő megmentőjére.

Mária a szoba egyik szögletében Péter nyakába borult.

- Édes Péterem, még sohasem csókoltalak meg. De az első csókomra valami ünnepies, komoly alkalmat vártam. Szeretlek Péter, szeretlek egész szivemből!

Ugyanez nap estéjén, midőn besötétedett, Péter és Vilmos egy pár perczig egyedül maradtak a tágas teremben és néhány szeretetteljes szót válthattak. A fiuk kimentek; a nagymama és Mária fölmentek, hogy ócska fehérneműt szedjenek össze és Mathis asszony, aki hazahozta a rábizott munkát, türelmesen várt a szoba egyik sötét zugában, míg a hölgyek lehozzák neki a foltozandó fehérneműt, mit el kell vinnie. A két fivér teljesen megfélemedezett róla, és az estalkony édes melankóliája megszállta mindkettőjüket, amint halkán suttogva elbeszélgettek.

Egyszerre egy váratlan vendég belépése lepte meg őket, Jansen volt az, a maga sovány, szőke Krisztus-arczával. Nagyon ritkán jött és róla az ember sohse tudta, micsoda homályból bontakozik ki és micsoda sötétségbe fog újra beleveszni. Néha hónapokra eltűnt és egyszerre váratlanul újra betoppant, mint a rövid perczekre betérő vándor, kinek ismeretlen a multja, homályba vesző az élete.

- Ma este elutazom, - szólt nyugodt hangján, mely oly metsző volt, mint a kés.

- Visszamegy a hazájába, Oroszországba? - kérde Vilmos.

Jansen megvetően mosolygott.

- Haza? Én mindenütt otthon vagyok. Először is nem vagyok orosz; meg aztán én csak az egész nagy világ polgára akarok lenni.

Szélesivü fönséges taglejtéssel értésükre adta, hogy ő hazátlan bujdosó, aki a testvériség rajongó álmait hordozza határról-határra. Egyes szavaiból a két fivér azt vélte következethetni, hogy Jansen visszamegy Spanyolországba, ahol őt cimborái várják. Odalenn sok a teendő. Nyugodtan ült le és fagyos modorával beszélgetett; aztán egyszerre, minden átmenet nélkül, ép oly nyugodtan tette hozzá:

- Tudják önök, hogy a boulevardon lévő Egyetem-kávéházba bombát vetettek? Három polgárember ott lelte a halálát.

Vilmos és Péter megborzadva bővebb részletek után tudakozódtak. Erre Jansen elmesélte, hogy ő történetesen arra járt és hallotta a robbanást meg látta, hogy a kávéház ablakai szilánkokra zúzódtak.

Három vendéget ütött agyon a bomba; kettő közülök ismeretlen uriember, akik véletlenül kerültek oda; a harmadik egy törzsvendég, egy szomszédban lakó magánzó volt, aki naponta oda járt egy parti biliárdra. A kávéházi teremben pedig valóságos felfordulást okozott a bomba: a márványasztalok darabokra repedtek, a csillárok elgörbültek, a tükrök szétpattantak.

És micsoda rémület, micsoda ijedt futkosás hogy lökdöste és taszigálta egymást a halálraijedt tömeg! Különben rögtön el is fogták a merénylőt, abban a pillanatban, amidőn a Caumartin-utczába akart fordulni, hogy megszökjék.

- Gondoltam, hogy eljövök és elmesélem, - végzé Jansen az elbeszélést. - Jó lesz, ha önök is tudják.

És midőn Péter összerezzenve érezte, hogy titkos figyelmeztetés lappang Jansen szavai mögött és azt kérdezte, hogy ki a tettes, Jansen lassan tette hozzá:

- Hisz ép az a kellemetlen a dologban, önök ismerik. A kis Mathis Viktor.

Péter szerette volna a torkába fojtani a szót, de már akkor késő volt. Hirtelen eszébe jutott, hogy az anya imént itt ült mögöttük egy sötét sarokban. Vajjon itt van-e még? Ezután maga előtt látta a kis Viktor majdnem szakálltalan arcát, konokságról tanuskodó magas homlo-

kával, kérlelhetetlen gyűlölettől és intelligenciától ragyogó szürke szemével, hegyes orrával és keskeny ajkával, mely szilárd akaratot könyörtelen gyűlöletet hirdetett.

Ő nem amolyan együgyű, korlátolt eszű szellemi Lázár. Ő polgári sarjadék, akit gondosan neveltek, tanítottak, akinek be kellett volna lépnie a tanárképzőbe. Az ő szörnyű tettének mentségéül nem lehet felhozni sem a politikai szenvedélyt, sem az emberbaráti rajongást, sem a földhöz ragadt szegény kétségbeesését, szenvedését. Ő pusztán maga a megtestesült romboló hatalom, a rombolás elméletének oktatója, az erélyes és hidegvérű gondolkozó, aki pallérozott agyának minden okoskodását arra fordítja, hogy a gyilkosság mellett érveljen és ezt a társadalmi átalakulás eszközévé tegye. Azonkívül még poéta is, látnok; de a legszörnyűbbek egyike, egy valóságos szörnyeteg, kinek tettét örült ambíciója magyarázza csupán, és aki véres halhatatlanság utáni vágyában közeli hajnalhasadásról álmodozva, kitárt karokkal indul a vérpadra. Utána nem jó semmi, semmi; csupán a vak hit, mely a világot tüzzel-vassal pusztítja.

Néhány pillanatig fagyos rémület borongott a hulló árnyaktól fekete sötétségben.

- Ah! - suttogta Vilmos alig hallhatóan - ennek az embernek volt mersze!

De Péter máris gyöngéden szorította meg a kezét. Érezte, hogy Vilmos, férfi szívének méltatlankodó felgerjedésében, mely az egész emberiséggel való szolidaritást vallja, éppúgy fellázad az ilyen galád méiszárlás ellen, mint ő maga. Tán kapóra jött ez az utolsó ocsmány büntett, hogy őt teljesen kigyógyítsa.

Jansen bizonyára bűnrészes lehetett és épen elmondta, hogy Mathis megboszlatta Salvat halálát, amidőn nehéz, fájdalmas sóhaj hallatszott, melyet egy, a padlóra lezuhanó test tompa esése követett. Mathisné volt az, a szegény anya, aki élettelenül rogyott össze a véletlenül meghallott rettenetes hír mennykövétől lesujtva. A nagymama ép e perczben jött le egy égő lámpával.

Világosság áradt szét a teremben és mindnyájan hűledezve a szegény asszony segítségére siettek, aki kopott fekete ruhájában holthalaványan feküdt a földön.

Péter szíve kimondhatlanul elszorult. Oh, a szegény, szájalomraméltó teremtes! Visszaemlékezett rá, hogy Rose abbénál látta volt valamelyik este, mint tartózkodó, szegénységét szégyenkezve leplezgető szegény asszonyt, aki alig tudott megélni abból a sovány évjáradékból, ami a sok sorscsapás után megmaradt szegénynek. Vidéki gazdag családja, szerelmi regénye, szíve választottjával való szökése, aztán a balszerencse üldözése, szegénységre jutott családi tüzhelye, a férj halála, ezek sorsának határhövi.

És szegénységének zárdái visszavonultságában, miután még azt a nyomorult néhány forintot is elvesztette volt, amelynek kamataiból fölnevelte volt a fiát, nem maradt neki semmije és senkije, csak az ő Viktor fia, az ő bálványa, az ő hite, kiről mindig azt hitette el önnön-magával, hogy nagyon bokros teendői vannak, hogy komoly munkába van elmerülve, egy érdemeihez méltó fényes állás küszöbén. És ime egyszerre hallja, hogy ez az ő imádott fia a leggaládabb gyilkosok egyike, hogy bombát röpített egy kávéházba és megölt három embert.

Midőn magához tért a nagymama gondos ápolása folytán, oly szivetszaggató zokogásra fakadt és olyan fuldokló, kétségbeesett panaszos jajszó tört fel ajkain, hogy Péter és Vilmos némán szorították meg egymás kezét és részvétdult lelkük örökre meggyógyult, egymásba olvadt könyes szeretetben.

XII.

Tizenöt hónappal a történetek után, egy verőfényes, aranyderűtől ragyogó szeptemberi napon, Bache és Morin, Vilmos dolgozószobájában villásreggeliztek, szemben a végtelenségbe vesző Páris szemhatárával.

Az asztalok mellett egy kis bölcső állott, melynek gondosan lezárt redőnyei mögött Mária és Péter négy hónapos tömzsi kis fiacskája szundikált.

Hogy a gyermek társadalmi jogait biztosítsák, polgári házasságot kötöttek a montmartrei anyakönyvi hivatalban; de különben föltették magukban, hogy még ettől is eltekintenek, ha nem akadtak volna egy olyan szabadelvű anyakönyvvezetőre, ki őket összeesketi. Aztán Vilmos iránti szivességből, kinek legfőbb óhaja az volt, hogy nála maradjanak és szaporítsák meg a családi kört, a műterem fölötti kis lakásban vonultak meg és az álomba borult, csöndes békében elmerült kis neuillyi házikót Zsófia, a vén szolgáló, őrizetére bízták. Csöndes boldogságban folyt le így házasságuk első tizennégy hónapja.

A fiatal házaspárt szeretet, béke és munkásság vette körül. Ferencz, aki letette a doktorátust és kitűnő oklevelet szerzett, valami keletvidéki liceumba készült, hogy ott egy ideig professzorokodjék, mielőtt végkép szegre akasztaná a tanárságot, hogy csupán magával a szigorú értelemben vett tudománnyal foglalkoznék. Antal remekszép fametszetsorozattal aratott zajos sikert, mely különböző párisi jeleneteket ábrázolt és jegyet váltott Jahan Lujzával, kivel a következő tavasszal lép majd oltár elé, mikor majd a leány betöltötte tizenhetedik életévét.

De a három testvér közül legnagyobb diadalt Tamás aratott, mert végre-valahára, apjának egy zseniális ötlete segítségével, feltalálta a sokat emlegetett kis motor szerkezetének titkát.

Vilmosnak ugyanis, hatalmas fantasztikus terveinek dugába dőlte után, az a hirtelen felvillant inspirációja támadt, vajjon nem lehetne-e azt a rettenetes robbantószert, melyet ő talált fel és mely immár hasznavehetetlenné vált, mint mozgóerőt alkalmazni és ezzel helyettesíteni a petróleumot ama kis motorban, melynek feltalálásán Tamás oly régóta törte a fejét. Azonnal munkához látott. Tamással együtt egy új mechanizmust eszeltek ki, számtalan nehézségekkel megküzdve; egy álló esztendőt töltöttek a lankadatlan alkotási munkálatokkal. És im már apa és fiu testté változtatták az ígét, megvalósították a csodát és most a hatalmas gép ott nyugszik hatalmas tölgyfatalapzatán, a nagy ablak előtt indulásra készen, mihelyt az utolsó befejező munkálatokkal elkészültek.

A nyugalmas, mosolyderűs otthonban a nagymama, előrehaladott korával daczolván, tovább is gyakorolta mindenkitől elfogadott anyakirálynői jogait. Mindenről gondoskodott, noha úgy látszott, hogy soha el nem mozdul dolgozóasztala előtti karosszékéről.

A kis János születése óta folyton azt hangoztatta, hogy őt is felneveli, valamint felnevelte volt három ifju unokáját. Az önfeláldozó odaadás ama fenséges hősiessége szította benne az életerőt, amely azt hiszi, hogy addig meg nem halhat, amíg az övét vezérelni, szeretni és támogatni kell.

Mária maga is elbámult ezen a szívos életerőn; annál is inkább, mert egészséges, erős, fiatal asszony létére sokszor maga is bágyadtnak érezte magát, amióta maga szoptatta a fiát. A kis János bölcsője mellett ilyen módon őrködött éber szemmel, míg Péter Tamás segédül szegődve, a gépészmesterséget tanulta.

E napon Bache és Morin jelenléte felvidította a villásreggeli csendes egyhanguságát és már leszedték az asztalt, hogy feltálalják a fekete kávé, midőn a Cortot-utca egy házmesterének a fiacskája Pétert kereste. Akadozva mondta el, hogy Rose abbé nagybeteg és meg fog halni; azért küldötte, hogy Péter látogasson el hozzá rögtön.

Péter mélyen megrendülve követte őt. A cortot-utcai nedves, földszintes szobában, mely a jól gondozott, keskeny kertre nyílt, halálos ágyán feküdt Rose abbé, de még eszméletnél volt és halkan, szeliden beszélt. Egy apácza őrködött mellette, kit az előtte ismeretlen látogató jött meglepett és aggasztott. Péter azonnal elértette, hogy őrt állanak a haldokló ágya mellett, és hogy szegénynek cselhez kellett folyamodnia, amikor a házmesterfiúval magához kérte őt.

De midőn az abbé jóságos komolyságával arra kérte az apáczát, hogy hagyják őket magukra, az irgalmas testvér nem merte megtagadni a haldokló utolsó kívánságát és szóltanul távozott.

- Oh édes fiam, hogy vágyódom maga után! Üljön ide le, közvetlenül az ágyam mellé, hogy megértse, mit mondok; mert közelg a halálom és estére már nem leszek az élők között. Egy nagy szolgálatot akarok magától kérni, kedves barátom.

Péter megrémült; halotthalványnak látta vonagló arcát, melyben csak szeretetteljes ártatlan szemének fénye izzott, de tiltakozott e kijelentés ellen.

- De kedves öreg barátom, ha tudtam volna, hogy szüksége van reám, rég eljöttem volna. Mért nem küldött értem? Felügyelet alatt áll talán?

Az abbé zavarba jött és szégyenkezve tett vallomást.

- Meg kell, hogy tudja a valót, kedves fiam; nagy ostobaságokat követtem el újra. Igen, olyan embereknek adtam alamizsnát, akik azt, úgy látszik, meg nem érdemelték. Egy szóval, ebből kész botrány keletkezett; az érsekségi hivatalban alaposan lehordtak és azt mondták, hogy kompromittálom a kereszténységet. Mikor aztán megtudták, hogy fekvő beteg vagyok, mellém adták ezt az apáczát; mert azt mondták, hogy még az utolsó párnámat is elajándékozom és szalmazsupon fogok meghalni, ha meg nem akadályoznak benne. Ez a kedves nővér, - egy igen szent, derék asszony, - azért van itt, hogy ápoljon és megakadályozza a további ostobaságok elkövetését. Egy kis csellel kellett hát kijátszani az éber őrködését. Remélem, az Uristen meg fogja bocsátani. A szegényeimről van szó; azért óhajtottam magával beszélni, hogy az ő érdekükben tegyek valamit.

Könyek szöktek Péter szemébe.

- Szóljon, kedves barátom, szolgálatára állok egész szívemmel, egész lelkemmel.

- Igen, tudom, édes fiam. Azért gondoltam én magára, egyedül csak magára. Bármik is történtenek legyen, csak magában bízom; mert csak maga érthet meg engem; csak a maga ígéretébe vethetek olyan szilárd hitet, hogy nyugodtan halhatok meg.

Csak e néhány szóval célzott arra a szivettépő szakításra, mely véget vetett barátságuknak ama naptól fogva, midőn az egyház ellen fellázadt és papi csuháját levetett fiatal pappal találkozott.

Azóta megtudta azt is, hogy megnősült; megtudta, hogy örökre szét tépte a vallás utolsó kötelékeit. De élte ez utolsó órájában mindez nem jött többé számba; beérte azzal, hogy ismeri Péter könyörületes szívét; neki csak olyan emberre volt szüksége, kinek lelkében állhatatos emberszeretet lángol.

- Édes Istenem, - suttopta, mosolyt erőltetve ajkaira, - a dolog igen egyszerű; örökösömmé akarom magát tenni. Nem adok valami szép ajándékot; csak a szegényeimet hagyom magának örökbe, mert nincs nekem más semmim, csak a szegényeimet hagyom hátra.

Különösen három szegényének a sorsa nyomta a lelkét, arra a gondolatra, hogy azok most elveszítik utolsó istápolójukat és még azt a falat kenyeret is, amit ő nekik adott és amelyből tengődnek.

Először is a magas vén koldus, akit egy este hiába keresett, hogy bejuttassa a rokkant munkások házába. Később ugyan odakerült szegény; de három nappal később meg is szökött onnan, mert nem akart engedelmessé válni az intézet szabályainak. Összeférhetetlen, heves természetű ember volt; de azért csak nem halhat éhen. Ez ellátogat hozzá minden szombaton és husz soust kap, amiből egész héten megél.

Meg aztán van a Mont-Cenis-utca egy kis kuczkójában egy gutaütött öreg asszony, akinek a pékjét ő fizeti, amiért neki mindennap egy kenyeret visz a lakására. De a legszálamra-méltóbb közöttük az a szegény fiatal asszonyka, akit a tüdősorvadás tesz munkaképtelenné és akit kétségbeejt az a tudat, hogy halála után a kis lánykáját kiteszik az utcára. Itt tehát kettős örökség vár Péterre; az anyát kell támogatnia, míg beáll a közeli halál és aztán gondoskodnia kell a gyerekről.

- Bocsásson meg nekem, kedves fiam, hogy ilyen kellemetlen dolgokkal terhelem. Megkísérlettem ugyan, hogy felkeltsem a betegápoló jó nővér érdeklődését e kis világ iránt. De amidőn szóba hoztam az öreg embert, szegényke rémületében keresztet vetett. Épp így járok Tavernier abbéval, az én derék jó barátommal is, nincs a világon nálánál derekabb ember és még se bizhatnám meg benne... Ismétlem, kedves fiam, maga az egyetlen, kinél biztosra megyek; el kell fogadnia ezt a terhes örökséget, ha azt akarja, hogy nyugodtan haljak meg.

Péter zokogva felelt:

- Oh tiszta szivemből. Utolsó akaratát szentnek fogom tekinteni.

- Tudtam, hogy elvállalja! - Tehát rendben van; husz soust hetenkint a magas öreg koldusnak, a gutaütött asszony kenyérszámlája; a szálamra méltó fiatal asszonyt haláláig istápolja és halála után az árva lánykáról gondoskodik. - - Oh, ha tudná, micsoda teher esett le a szivemről! Most jöhet a halál, édes lesz a pihenés!

Hófehér, jóságos, kerek arcán tulvilági öröm derüje ömlött el; két kezével megfogta Péter jobbát és magához szorította szeretetteljes, gyöngéd bucsuképpen. Hangja még halkabbá vált és alig hallhatóan suttozta:

- Igen, örülök a halálnak. - - Már nem bírtam tovább, nem bírtam tovább. Hiába adtam, egyre adtam; éreztem, hogy mindig többet kellene adnom. És mélyen megszorító az a tehetetlen könnyörületesség, amelynek még az a reménye sincs, hogy valamikor meggyógyítja a világ nyomorát. Hisz emlékszik, hogy lázadt fel a szivem e gondolat ellen. Mondtam magának, hogy mi ketten a mi szegényeinkben mindig fogjuk egymást szeretni és ime igazam is volt; hisz maga itt van mellettem és oly jóságos, oly könnyörületes irántam meg az örökbe adott szegényeim iránt.

- De mindezek dacára nem bírom tovább, nem bírom tovább! Inkább meghalok, mert az emberiség nyomora és fájdalma annyira kétségbeejt, hogy a legnagyobb számátságokat követem el; megbotránkoztatom a hívőket, haragra lobbantom a feljebbvalóimat és még sem tudom egyetlen-egy emberrel se kevesbíteni a nyomor folyton növekvő áradatát. Isten önnel, kedves fiam! Szegény vén szivem sajogva török meg; vén kezeim fáradtak és szándékaim vereséget szenvedtek.

Péter megölelte az öreget és könnyes szemmel, dult lélekkel távozott. Soha még fájóbb melankólia feljajdulását nem hallotta, mint e tehetetlen könnyörületesség vallomását, mely ez őszinte, ártatlan vén gyermek, e fenséges jószágú nemes aggastyán ajkairól fakadt.

Oh minő rettentő tudat az, hogy az emberek jósága hiábavaló, hogy a világ évszázadok óta ugyanazt a nyomort és szenvedést hömpölyögteti tova, bármennyi részvétkönyet hullajtottak, bármennyi alamizsnát adtak is az emberek. A halál epedve várt megváltás; a nemeslelkű keresztény örül, hogy megmenekülhet e föld irtózataitól.

Midőn Péter visszatért otthonába, már rég leszedték az asztalt. Bache és Morin Vilmoossal beszélgettek, míg a három fiu ismét hozzálátott a rendes foglalkozáshoz.

Mária is leült szokott helyére a nagymamával szemben; de időről-időre felkelt és egy pillantást vetett a kicsikére, aki piczi kezecskéit ökölbe szorítva édesen aludt.

Péter magába fojtotta izgatottságát és a gyermek fölé hajolva, megcsókolta a fiatal asszony haját; aztán kötenyt kötött maga elé és Tamásnak segített munkájában.

Amint így munkájában elmerült, a dolgozóterem szertefoszlott körötte; nem látta abban a jelenlevőket, nem hallotta a beszélgetésüket; csak Mária hajának illata tapadt az ajkához; minden egyéb gondolata beleveszett a Rose abbé halálos ágyán szívébe nyilalt könnyes fájdalomba.

Lelkében a multak emléke derengett; egy fagyos téli reggel emléke, midőn az öreg pap őt a Sacré Coeur előtt megleste, hogy azzal bizza meg, juttatná el alamizsnáját ahhoz a szegény Laveuvehez, aki az utszélén meggebedő kutya módjára halt éhen.

Oh milyen szomorú egy reggel volt az; mennyi küzdelem és lelki tusa dulta akkor a bensejét és minő boldogító volt a föltámadás! Aznap mondotta volt utolsó miséinek egyikét és összeborszadva emlékezett vissza szivettépő lelki gyötremére, kételyeinek, lelki megsemmisülésének kétségbeesésére.

Előzőleg teljesen kudarcot vallott mindakét tapasztalatával Lourdesben, ahol az abszurdum dicsőítése mélyen megutáltatta vele azt a kísérletet, hogy a multakba térjen vissza; a csecsemőkorukat élő fiatal nemzetek kezdetleges hitéhez, amelyek tudatlanságuk réme alatt görnyedeztek. Rómában pedig látta, hogy az nem tud többé megifjodni, mióta romjai közt haldoklik és a multak fönséges ugyan, de teljesen mellőzhető árnyékává válik, mely mint a többi kihalt vallás, porba omlik.

És maga a könyörület is kudarcot vallott; nem hitt többé abban, hogy a régi szenvedő emberiséget alamizsnával lehetne gyógyítani; ezentúl csak a rettenetes katasztrófát várta, a tűzvészt, a mészárlást, melynek dörgő összeomlása elsodorja ezt az egész bűnös és halálraitelt világot.

Csuhájában majd belefult abba a fenhéjázó hazugságba, amelyre önnönmagát kárhoztatta, csak hogy papi köntösét tovább is viselhesse; majd beleőrült a hitetlen pap szerepébe, aki becsületesen, szügiesen örökös tovább is az emberek hite fölött.

Az új vallás, az új remény problémája, melyre a jövő nemzedék demokráciája áhitozik, folyton gyötörte; de nem tudta megtalálni a tudomány igazságainak megoldását, még az emberiségbe vetett lángoló hit szomjúsága közepett sem.

Ha a könyörületességgel együtt rombadől a kereszténység is, akkor az emberiség számára nem marad hátra más, mint az igazság; ez az a sikoly, mely minden ajakról felfakad; az igazság meg a könyörületesség csatája ez, melyet szíve és esze egymással vivott ez ismeretlen rémekkel teli Párisban.

Páris az ő harmadik, döntő kísérlete volt; véle az igazság napnál is fényesebben kiderült és ime ez az igazság az életerőben, az egészségben, a létörömben rejlik.

Péter elmélkedéseiből felriadt, mert valami szerszámot kellett megkeresnie, melyre Tamásnak volt szüksége és e pillanatban hallotta, mint jegyzi meg Bache:

- A minisztérium ma reggel beadta a lemondását. Vignonnak elég volt egy sütetből egy lepény.
- Egy esztendőnél tovább tartotta magát. Elég szép idő.

Mathis Viktor merénylete után, kit rövid három hét folyamán el is ítéltek, ki is végeztek Montferrand megbukott. Mit ér a vaskezü ember a minisztérium élén, ha egyre robbannak a bombák? Megölő betűje az volt, hogy tehetetlen hatalomszomjával felbőszítette a parlamentet maga ellen; mert mindenkinek a jogait csorbította. Vignon követte őt a miniszterelnöki méltóságban; noha sok olyan ujitást vett tervébe, amelyektől már régen rettegetek. De bármilyen becsületes is volt a szándéka, épen csak a legjelentékenyebb ujitásokat birta nyélbe ütni, mert ezer akadály kötötte meg a kezét. Így hát ő is ráfanyalodott, hogy csak úgy kormányozzon, mint a többi; mire aztán belátták, hogy közte és Montferrand közt csak egy árnyalatnyi a különbség.

- Tudják, hogy ismét Montferrandot emlegetik? - szólt Vilmos.
- Igen, kilátása van. A klikkje hatalmasan agitál.

Erre aztán Bache kijelentette, hogy Mége, a kollektivista képviselő, egymásután dolgozik az összes klikkeknek kezére de soha maga magának nem fogja biztosíthatni a hatalmat.

- Hadd falfák egymást - mondta Vilmos, - mindnyájan csak személyes kérdésben harcolnak; mert az a mohó vágy sarkalja őket, hogy uralkodhassanak s hatalom és pénz fölött rendelkezzenek. Ez nem akadályozza meg a nagy átalakulást, az eszmék terjedését, az események megtörténtét. Az emberiség föltartóztathatlanul halad tova utjában.

Pétert e szavak megdöbbenették és ismét elgondolkodott. Páris az a hatalmas katlan, melyben egy egész világ forr és sietereg: a legjobbak és a legrosszabbak vegyüléke, undok boszorkányok bűvös főztje, drága gyógyanyagokkal vegyült hulladékok keveréke, amiből az örök ifjúság és a szerelem varázsitala fog leszűrődni.

E nagy habzó üstben fönn uszik a politikai világ tajtékozó habja: Montferrand, aki tönkre teszi Barrouxt és megvásárolja a hatalomra és pénzre vágyókat, Fonséguet, Duthilt és Chaigneuxt, hasznára fordítja a középszerű tehetségeket, Taboureaux és Dauvergnét és a saját céljaira fordítja. Mégenek szenvedélyét és Vignon intelligenciáját. Aztán ott benn kavarg a pénz gyilkoló mérge, amely elkorhasztotta a parlamentet, és Duvillardot, a győzedelmes dúsgazdag polgárembert a pénzügyi világnak nyilvános rákfenéjévé teszi.

Ezeknek igazságos következményeképp maga Duvillard otthona is bomlásnak indul. Az anya saját leányával harcol Gérard bírásáért és a leány elrabolja az anya szeretőjét.

Ott vannak a kihalófélben lévő régi arisztokraczia halvány alakjai, Quinsacné és Morigny márkí; a hajdani katonai szellem gyászmenetét Bozonnet tábornok vezeti. Az államhivatalnokok meghódnak a hatalomnak; ime itt egy Amadieu, aki nagy port felterő bűnperek révén csinál karriert, amott egy Lehmann, aki vádbeszédét annak a miniszternek a szobájában fogalmazza, akinek ő védi a politikáját.

Meg aztán itt van a hazug és pénzsomjas sajtó, mely csupán botrányokból él; erre vall a leleplezések és aljas rágalmak árja, melyet Sagnier ont; erre Massot vigkedélyü arcátlansága, akinek nincs se lelkiismerete, se becsülete, aki hivatalából és parancsszóra mindent lehord és minden mellett kardoskodik. Valamint a rovarok, ha egyik haldokló társukra akadnak utjukban, rátámadnak és fölfalják; úgy e sok ezer meg ezer vágy, érdek és szenvedély mind rávetette magát arra a nyomorult bolondra, arra az összerogyó, szegény Salvatra, akinek a bűne mindnyájukat együvé olvasztja abbéli falánk vérsomjas vágyukban, hogy éhenkórász teteméből hasznot huzzanak.

Mindez ott forr Páris óriási üstjében, a fékevesztett akaratok, szenvedélyek és vágyak semmi néven nem nevezhető keverékében, melynek erjesztő, zavaros mustjából hatalmas hullámokban fog felbugyogni a jövő tiszta bora.

Péter most teljes tudatára ébredt annak, hogy a ronda lével megtelt katlan fenekén minő hatalmas erjedés megy végbe. Mit törődünk a politikával, az emberek fogatkozásaival, az önzés és élvsóvárgás rugóival, midőn tudjuk, hogy az emberiség lassu makacs léptekkel halad előre utján? Mit bánjuk azt a romlott, korhadtt polgárságot, mely immár épúgy végsőt vonaglik, mint az arisztokrácia, melynek helyébe lép, ha tudjuk, hogy mögötte az emberiség kiapadhatatlan tartaléka sarjad fel, mely a városok kebeléből kerül ki.

Mit törődünk a dőzsöléssel, az óriási mérveket öltött vagyon és hatalom dobzódásával, az érzékiségbe és fajtalanságokba süllyedt emberiséggel, miután bebizonyított dolog, hogy mindazok a világvárosok, melyek a világot kormányozták, csak a megfinomult civilizáció, a szépség és a gyönyör vallásának árán uralkodtak?

Sőt mit bánjuk még a sajtó elvitázhatatlan és kikerülhetetlen megvesztegethetőségét, hibáit és dőreségeit is; ha az másrészt a közművelődés csodás eszköze, a folyton résen lévő nyilvános lelkiismeret; az a hatalmas folyam, mely bár rémeket hömpölyget hullámaiban, mindamellett feltartóztatlanul zajlik tova és valamennyi népet viszi, sodorja a jövő századok testvériességének tengere felé.

Az emberiség söpredéke leülepszik majd az üst fenekén. Nem kívánhatjuk, hogy mindennap szemmeláthatóan győzedelmeskedjék a jó; mert néha évek kívátnak meg arra, hogy a zavaros erjedésből valósult remény váljék ki a lombokban forrongó örök anyagforrongásban.

És habár a bűzös gyárakban a munkabér még mindig a hajdani rabszolgaság egy neme; habár a Toussaintek még mindig kidőlt igavonó állat módjára mulnak ki nyomorult fekhelyeiken: mégis egy zivataros napon csak ebből a hatalmas üstből száll föl az igazság, hogy végig szárnyaljon a világon.

Miért ne támadhatna föl hát e sok zavaros elemből a jog is, hogy ragyogó kristálytisztaságában újjáváltoztassa a népeket?

Bache és Morin, kik Vilmostal hangosabban beszélgettek, újra felverték Pétert álmából. Jansenről beszéltek, aki Barcellonában egy második merényletben kompromittálta magát és azután nyomtalanul eltűnt. Valószínűleg Párisba térhetett vissza; legalább Bachnak úgy rémlett, mintha látta volna. Milyen kár, hogy ezt a fényes elmét, ezt a vasakaratot ilyen ocsmány ügyre vesztegeti.

- Ha elgondolom, - sóhajtott föl Morin, - hogy Barthés Brüsszel egy kis szobájában él számkivetésben, mert azt reméli lázasan, hogy egykor majd győz a szabadság; az a szegény Barthés, akinek kezéhez egy vércsöpp se tapad és aki élteinek kétharmadrészét a börtönben töltötte, hogy a népek szabadok legyenek!

Bache vállat vont.

- Szabadság! Szabadság! Nagyon szép szó. De semmit sem ér, ha nem szervezik.

Erre újra elkezdődött a régi vita. Az egyik Saint Simonnal meg Fourierral; a másik Proud-homme-mal és Comte-tal állott elő.

Bache elmesélte, hogy miként ünnepelték meg nemrég Fourier emlékét; a hű tanítványok babérkoszorukat tettek le a sirjára, beszédek tartottak a hívő apostolok megható gyülekezete volt ez, kik makacsul ragaszkodnak meggyőződésükhöz, biznak a jövőben és szent meggyőződéssel hirdetik a megváltó új ígét.

Morin azután kiürítette a zsebeit, melyek mindig tömve voltak pozitívista röpiratokkal, falragaszokkal, és értekezésekkel, melyekben Comte és tana a várva-várt új vallás egyetlen bázisául voltak föltüntetve.

Péternek eszébe jutottak a hajdani neuillyi esték, amikor ő maga is az igazság kétségbeesett keresésében a század eszméinek mérlegét akarta megcsinálni. De ép e sok újító, ellentmondó tan tömkelegében csuszott ki a talaj lábai alól. Hiába került ki Fourier Saint Simon iskolájából, mégis megtagadta részben; és valamint ez utóbbi tantételei végre titokzatos érzékiség mozdulatlanságában merevedtek meg, úgy az előbbinek doktrínája elfogadhatatlan kasztrendszerhez vezetett.

Proudhomme rombol, de nem épít. Comte, aki az elméletét megalkotta és a tudományt trónjára emelte, ezt hirdetve egyedüli uralkodónak, meg sem sejtette azt a társadalmi válságot, melynek hullámai mindent elsodrással fenyegetnek és mint a szerelem bolondja végzé pályafutását, akit az asszony tett tönkre. És e kettő viszont tusára kél a másik kettő ellen és oly általános zürzavar és elvakultság áll be, hogy még azok az igazságok is, amelyeket közösen vallanak, elhomályosodnak, alakot vesztenek és félreismerhetetlenné válnak.

Ma azonban, ama lassu átalakulás után, mely Péterben végbement és őt is megváltoztatta, ezen általános igazságok vakítóknak, elvitázhatatlanoknak tűnnek fel előtte. E társadalmi messiások evangéliumában a sok ellenkező állítás káoszában egyes hasonló szavak minduntalan ismétlődnek: a szegények mellett való kardoskodás, a földi javak új, igazságos, érdem szerint való fölosztásának eszméje és a munka oly törvényének kutatása, mely ezt az új felosztást jogosan és igazságosan megengedhetővé tenné.

Minthogy valamennyi lángeszű előfutárja a jövődönnek s oly egyhangulag egyetértének ez általános igazságokban, nem következik-e abból az, hogy ezek az igazságok a holnap vallásának alapkövei, ama szükséges hit főelvei, melyet a mi szándékunk fog örökbe hagyni a jövő századnak, hogy a béke, az összetartás és a szeretet emberi kultuszát megalapítsa?

Péter elmélkedése hirtelen másfelé irányult.

Ujra a Madeleine-templomban látta magát és hallgatta Martha püspök beszédét az új szellemről, melyben kijelentette, hogy a keresztény hithez visszatért Páris a Sacré-Coeurnek fogja köszönhetni a világuralmat.

Nem! Nem! Páris csupán a maga korlátlan, szabadon fejlődő intelligenciájával uralkodik; hazugság, hogy a kereszt, a vérző szív misztikus és visszataszító hóbortja, kerítették hatalmába. Hiába törekszenek arra, hogy a gőg és uralom hatalmas épületeivel porba tiporják; hiába kísértik meg, hogy egy rég elhalt eszmény nevében korlátokba szorítsák a tudományt, abban a reményben, hogy ezáltal markukba kerítik a jövő századot: a tudomány azért mégis polyvaként fogja elsöpörni ódon szuverenitásokat; bazilikájuk porba fog omlani az igazság viharos szélvészének első fuvalmától, anélkül, hogy csak az ujjunkkal is érintenők.

Azt már tapasztaltuk, hogy Jézus evangéliuma rozoga és omladozó társadalmi törvény, melyből az emberi ész legfeljebb néhány erkölcsi alapelvet őrizhet meg. A vén katholicizmus Rómája ma már csupán egy nagy romhalmaz; a népek elfordulnak tőle és olyan vallást akarnak, amely ne a halál vallása legyen.

Hajdanában a roskadozó rabszolga új remény tüzeiben égve, lelki szárnyain elrepült a börtönből és egy mennyországról álmodott, ahol földi nyomoráért örök gyönyörűség jutalma vár rá. Most, hogy a tudomány lerombolta e hazug mennyországot, a halál után felvirradó hajnal hitegetését; a rabszolga, a munkás, megunva azt a gondolatot, hogy meg kell halnia, hogy boldog lehessen, itt a földön követeli az igazságot, a boldogságot. A tehetetlen könyörületesség tizennyolcz százada után az igazságba és a jogba vetik csak az új reményt.

Óh majd ezer esztendő múlva, amikor a katholicizmus nem lesz más, csak egy rég kihalt ódon babona, hogy fognak a népek azon csodálkozni, hogy őseik ily hosszú ideig tudták eltűrni az önkinzás és a földöntúli semmi e vallását, melyben az Istent hóhérként szerepeltetik és az ember egy fenyegetett, büntetett, megkinzott teremtmény volt; e vallást, melyben a természet az ember ellensége, az élet teher és csupán csak a halál a jóltevő megváltó. Kétezer esztendőn át az emberiség előrehaladásának gátló akadálya és bilincse az a gyűlöletes eszme volt, hogy az emberből kiöjlék mindazt, ami benne emberi: vágyait, szenvedélyeit, szabad intelligenciáját, az akaratot és a cselekvést, szóval egész emberi erejét.

Ó, minő vidám ébredés lesz az majdan, amikor megvetik a szüziességet és a termékenység erénynyé válik újra a fölszabadult természeti erők hozsannájában; amikor tisztelni fogják a vágyakat; amikor hasznot hajt majd a szenvedély és szeretni fogják az életet, mely a szerelem örökös teremtménye nemzi.

Uj vallás! Uj vallás!

Péternek eszébe jutott az a szenvedélyes sikoly, mely Lourdesban fakadt ajkairól s melyet Rómában ismételt a vén katholicizmus rombadőlőtének láttára. De most már nem izzott e sikolyában az a lázas sietség, az a gyarló, beteges makacsság, mely azt akarta, hogy most rögtön egy új Isten támadjon, hogy összes dogmaival és kultuszával azonnal egy új eszmény létesüljön. Igaz, úgy látszik, hogy az isteneszme oly életszükséglete az embernek, mint a mindennapi falat kenyér és az ital víz; a titokzatos után sóvárgó ember mindig visszatért rá, mintha nem volna a világon számára más vigasztalás, mint hogy az ismeretlenben megsemmisüljön. De ki tudja, vajjon nem jó e nap, amikor a tudomány a tulvilág utáni szomjunkat is le fogja csillapíthatni? Habár a tudomány maga a meghódított igazság, egyuttal még mindig a meghódítandó igazság is lesz és marad.

Nem maradnak-e a tudás határain túl is örökké kifürkészhetetlen rejtélyek a tudvágy, a hipotézis számára, mely maga sem más, mint eszmény és ábránd? Meg aztán az az isteneszme után való sóvárgás nem egyedül ama vágyódásunk-e, hogy szemtől-szembe lássuk az Istent? És ha a tudomány mindjobban kielégíti ama vágyunkat, hogy mindent tudjunk és mindent megtehessünk; nem tételezhető-e föl az, hogy e sovár epedés idővel lecsillapul és a szomjuhozott és kivivott igazság iránti rajongó szeretettel együvéolvad? A tudományon alapuló vallás, ez a tudás felé haladó emberiség hosszú útjának biztosra jelzett, kikerülhetetlen kifejlése! Mint természetadta kikötőbe, úgy fog eljutni a bizonyosság megszerzése lelki békébe, miután előzőleg átvergődött a tudatlanság összes borzalmain.

Nem jelentkezik-e ez a vallás már most is, amennyiben az Istenről meg a világegyetemről eddig alkotott dualisztikus fölfogás mindjobban háttérbe szorul és az egység eszméje mind szembeötlőbben domborodik ki; amaz egység eszméje, az egymásból fejlődő élet ama egyetlen nagy törvénye, mely szerint minden élet természetes átalakulási folyamatok útján abból az első kis levegőparányból fejlődött, mely kezdetben összesűrűsödött, hogy a világot megalkossa?

De bárha a tudós előfutárok, a bölcsészek, Darwin, Fourier meg mások el is vetették a holnap vallásának magvát és a tovaszárguldo szélre bízták jósszavaikat, hány évszázadig tarthat az még, míg ez a vetés kikel?

Mi most megfeledkezünk ám arról, hogy a katolikus vallásnak négy évszázadra volt szükség, hogy hosszas földalatti aknamunkában megalakuljon és csirát hajtson, mielőtt Isten fényes napja alatt felnőtt és uralkodott.

Adjunk csak néhány száz esztendei időt a tudomány vallásának, melynek titkos rügyfakadása mindenütt jelentkezik és majd meglátjuk, hogy Fourier remek eszméi új evangéliummá fognak alakulni, melyben a vágy lesz az az élesztő erő, mely dagasztja a világot; melyben a mindenkitől készségesen elfogadott munkakötelességet úgy fogják becsülni és szabályozni,

mint magát a természetes és társadalmi élet gépezetét és melyben az emberi szenvedélyek erői az emberi boldogság közös céljára elégítetnek ki és használatnak fel.

Az igazságszolgáltatás után való általános feljajdulás, melynek folyton növekvő zúgó moraja feltör a nagy néma nép ajkain, melyet oly soká álmítottak, nem egyéb, mint ama boldogság után való zokogó epedés, mely felé az emberek vágyódva törekednek, amikor majd összes szükségleteiket kielégíthetik és az életet önmaga az élet kedvéért élhetik majd békében, minden emberi erő és minden emberi öröm szabad megnyilatkozásában.

Még jó idő, mikor ez istenország megvalósul a földön; hadd záruljanak be hát a hazug paradicsom kapui, még ha a lelki Lázároknak egy perczig szenvedniük is kell e dőre illuziójuk szertefoszlása miatt; mert feltétlenül szükséges hőstett, hogy kegyetlen kézzel megoperáljuk a vakokat, hogy nyomorukból, tudatlanságuk borzalmas hosszú éjjeléből felszabadítsuk.

Egyszerre kimondhatatlan öröm fogta el Péter lelkét. Álmodozásaiból gyermek-gügyögés, fölébredő fiának hangja verte föl és hirtelen felvillant benne az a tudat, hogy ő meg van mentve, hogy a hazugság és a borzalom éjéből az egészséges és józan életre ébredt.

Milyen borzalmas gondolat, hogy ő elveszettnek, az életből örökre kitörölnék hitte magát és majdnem beleveszett a hóhérként fenyegető Isten sötét semmiségébe - és ime, a szerelem csodája megmentette őt és ő még mindig életerős; noha attól félt, hogy a tehetetlenség átka megbélyegezte őt; pedig hát ime, itt van ez a gyermek, ez az erős, mosolygó gyermek, amely vér az ő véréből. Az élet életet nemzett és ime az igazság a napnál fényesebben diadalmaszkodik.

Ez a harmadik kísérlet célhoz vezetett; nem mondott gyalázatosan csütörtököt, mint lourdesi és római kísérlete. Nincs többé sötétség, nincs többé fájdalom!

Legelőször a munka törvénye nyilatkozott meg előtte. Péter egy feladatot tűzött ki magának; a legszerényebbek egyikét, ezt a későn megtanult kézműves mesterséget; s ez olyan egy feladat, melyet egy napig se mulaszt el, mely őt a teljesített kötelesség édes nyugalmaival tölti el; mert az élet maga nem egyéb, mint munka; a világot is csak az erő kifejtés tartja fenn.

Azután a szeretet és a nő meg a gyermek teremtték meg az üdvösséget. Milyen hosszú kerülőt tett, míg erre a természetes kifejlésre jutott!

Mennyit szenvedett; mennyi tévedés és harag dulta a lelkét, mielőtt egyszerűen azt tette, amit az embernek tennie kell. Ez a rajongó szeretetszomj, mely az eszével folyton hadilábon állott; ez a gyöngédség, mely a lourdesi csodabarlang balgaságainak láttára sajgott és melyet a római vatikán gőgös roskatagsága megsebzett, kielégítést talált végre a férjben, az apában, az emberben, aki az élet helyes és igaz törvényeihez mérten, a munkába veté bizalmát.

Ez az elvitathatatlan igazság, ime az emberi boldogság problémájának megoldása!

Bache és Morin végre távoztak s kezet szorítva a fivéreikkel, megígérték, hogy valamelyik este eljönnek ismét, hogy - mint a távoli jövő nyugodt apostolai - elbeszélgessenek eszményeikről. A kis Jánoska pedig hangos sirásra fakadt, mire Mária ölébe vette és kigombolta a ruháját, hogy elcsittítsa az éhes kis rivó jószágot.

- Ez az ő rendes ideje, és a kis hunczut nem feledkezett meg róla. Nézd csak, Péter, hogy gyarapodott tegnap óta!

Mária e szavaknál elnevette magát és Péter szintén elmosolyodva közeledett, hogy megcsókolja kis fiacskáját. Aztán megcsókolta az anyját is; mert leküzdhetetlen meghatottság fogta el e rózsás, az anyatejet mohón magába szívó csecsemő láttára, amint piczi, piros ajkai-val odatapadt a duzzadó, szép női kebelhez. A boldog termékenység kábító illata gomolygott fel mindkettőjükből, mely a létöröm mámorába ringatta a fiatal apát.

- Ni, az eszemadta, hogy nekimegy! Mintha fel akarna falni.

- Biz' az harap is egy kicsit. De ez így van jól; ez legalább azt bizonyítja, hogy fejlődik.

Erre a komoly, hallgatag nagymama is megszólalt mosolyderűs arccal:

- Ma reggel megmértem a kicsikét. Száz grammal többet nyom már megint, mint a multkor. És milyen jól viselte magát a kis kincsem! Nagyon okos, nagyon illedelmes urficska lesz belőle, olyan, aminőt én szeretek. Mihelyt öt esztendő lesz, én fogom tanítani az írás-olvasásra és tizenöt éves korában majd megtanítom rá, hogy kell férfivá fejlődni. Ugy-e, Tamás? Ugy-e, Antal? Ugy-e Ferencz?

A fiuk mindhárman felvetették a fejüket és hallgatag fejbólintással helyeselték a nagymama szavait. Hálás köszönettel eltelve ama hősiességre nevelő oktatásért, melyet neki köszönhettek, egy pillanatig se kételkedtek abban, hogy a nagyanyjuk még husz esztendeig is élél, hogy ezt az időt Jánosnak szentelje, mint ahogy nekik szentelte volt az életét.

Péter a szerelem néma elragadtatásával nézte Máriát, midőn egyszerre érezte, hogy Vilmos hátulról a vállára teszi mind a két kezét. Hátrafordult és sugaras arcán látta, hogy ő is örül, boldogságuknak. Az a tudat, hogy a bátya is kigyógyult bajából, hogy e munkás házban csupán csak egészség és remény tanyázik, megkétszerezte örömét.

- Öcsém, édes öcsém, - szólt Vilmos szeliden - emlékszel-e még arra a pillanatra, amikor megmondtam neked, hogy csak a szived és eszed egymással való tusája az oka minden szenvedésednek; hogy azonnal megleled a békés lelki nyugalmat, mielőtt szeretni fogsz és megfogod érteni az életet? Benned kellett, hogy kibéküljenek apánk és anyánk, kiknek örök czivakodása és szomorú nézeteltérése még a siron túl is tovább folyt: most ez megtörtént; most végre békében nyugosznak a te lecsillapult és megbékélt szivedben.

Vilmos e szavai mélyen meghatották Pétert. Erélyre valló, sugaras arcán magasztos öröm tüze gyult fel. Hatalmas, bástyatoronyra emlékeztető homloka még mindig az ész ama víthatatlan erődjé volt, melyet apjától kapott örökbe; valamint az anyjától átöröklött szeretet-teljes szeme, jóságos ajka és gyöngédségre valló állának kifejezése sem változott; de arczvonásainak összbenyomása boldog harmóniává, erőteljes szelidséggé olvadt.

Kudarczot vallott két első tapasztalata az édesanya könyves szeretetszomjának szenvedélyes lelki krízisei voltak, aki kétségbeesett afőlött, hogy e szeretetszomját nem csillapíthatta.

Ez a harmadik tapasztalata pedig csak azért vezetett boldogságra, mert az asszony, a gyermek, a munkás és tevékeny élet, lecsillapították szeretetvágyát és egyszersmind meghódoltak az ész fenséges főnhatóságának, az apa szavának, amely benne hangosan megszólalt.

Az ész győzött. Ha soha mást nem szenvedett volna, mint csak ama harczokat, melyeket az esze vívott a szívével, akkor is teljes képmása volna ő az embernek, aki folyton küzd az eszével és a szenvedélyével. Minő édes, megnyugtató tudat, hogy e két hatalmas tényezőt kibékítette és mindkettőjüknek eleget tett; hogy magát teljes, normális, hatalmas embernek érzi; olyannak, mint egy óriási tölgy, mely szabadjára nő és fejlődik és melynek végtelenbe terjedő ágai uralkodnak az erdőn.

- Nagyon magasztos és szép cselekedet volt ez tőled, amely úgy rád, mint mindnyájunkra és kedves szüleinkre nézve is üdvös, kiknek megbékélt és örökre egyesült árnyai most nyugodtan pihennek gyermekkorunk drága hajlékában. Gyakran gondolok én a mi kedves kis neuillyi házunkra, mely felett az öreg Zsófi örökös és úgy érzem, hogy a nagy dolgozószoba csendes homályában szüleink árnyai pihennek és várnak bennünket. Minő édes nyugalom borul rájuk az elhagyott házban! Ámbár rut önzésből itt akarlak benneteket tudni, hogy

körülöttem boldogságot lássak; ámde azért egy szép napon a te János fiadnak be kell oda költöznie, hogy visszaadja az ódon háznak az ifjuság derűjét.

Péter megragadta Vilmos mindkét kezét és mélyen a szemébe nézve, kérde:

- Boldog vagy?

- Igen, boldog vagyok, nagyon boldog! Sokkal boldogabb, mint valaha voltam; boldog, mert oly forrón szeretlek: boldog, mert te is oly nagyon szeretsz, amily nagyon senki más nem tudna szeretni!

Szivük együvé olvadt e lángoló testvéri szeretetben, a leghősiesb, legönfeláldozóbb szeretetben, mely a két férfi lelkét együvé forraszthatja.

Egymás karjaiba borultak, mialatt Mária, gyermekével a keblén, könnyes szemmel mosolygott rájuk.

Tamás ezalatt az ő motorján az utolsó fölszerelési munkákat végezte és aztán megindította. Valósággal csodás könnyűségű és erejű gép volt ez, melynek a kifejtett óriási hajtóerőhöz mérten alig volt valami súlya. Bámulatos tökélyvel működött; nem terjesztett semmi szagot és zajtalanul mozgott.

Az egész család néma elragadtatással állta körül, midőn ép kapóra jött tudós barátjuk: Bertheroy, kit Vilmos meghívott, hogy tanuja legyen új találmányuk első funkcionálásának.

A nagy vegyész magánkívül volt bámulatában és miután megvizsgálta a gépezetet, de különösen midőn a robbantószernek erőforrásul való alkalmazását tapasztalta, rajongó lelkesedéssel üdvözölte Vilmost és Tamást.

- Ez valóságos csuda, amit ti itt alkottatok; e robbantószer alkalmazása mérhetetlen társadalmi horderejű találmány. Amíg rá nem jut a tudomány a villamos motorra, amelynek problémáját eddig meg nem oldották; ez lesz az eszményi motor, az a mechanikus mozgó erő, mely minden fajta járműnél alkalmazható; ezentul lehetségessé válik a léghajózás; a házilag előállítható hajtóerő kérdése meg van oldva. Minő óriási lépés ez előre, minő hirtelen haladás! A távolságok még inkább elenyésznek; minden ut nyitva áll ezentul az egymással testvérekké összeforró emberek előtt. Barátaim, nagy jótétemény, fényes ajándék ez, amelylyel ti a világot gazdagíjátok!

Aztán tréfára fogta a dolgot és élcelődött azon, hogy ez az új robbantó anyag, melynek oly iszonyatos a hatalma és melynek mibenlétét mindjárt első ízben megsejtette, most milyen jótékony alkalmazást nyer.

- És én, vén csacsi, azt következtettem a maga titkolódzásából, hogy azért rejtegeti úgy előlem új találmányának vegyi képletét, mert a levegőbe akarja röpténi Páris városát.

Vilmos elkomolyodott és halovány arczczal vallotta be:

- Egy pillanatig valóban az volt a szándékom.

Bertheroy csak tovább nevetett és úgy tett, mintha Vilmos válaszában csak pillanatnyi szeszélyt látna, noha gyér hajszálain hideg borzongás futott át.

- No hát, barátom, sokkal okosabban tette, hogy az emberiséget ajándékozta meg ezzel a csodás robbantószerrel, ami különben nem valami kényelmes és veszély nélküli kísérletekkel járhatott. Ime, itt egy robbantószer, melynek tulajdonképpen az volt a célja, hogy kiirtsa az emberiséget - pedig csak ahhoz fog járulni, hogy gyarapítsa a jólétet. Mondom én mindig: minden dolog végül csak jóra vezet.

E hosszantűró, fenkölt lelki jóság mélyen meghatotta Vilmost. Igaz, a rombolásra szánt eszköz a haladást siettette; az emberi hatalom szolgálatába kényszerített, megszelídített vulkán a munka, a béke, a civilizáció eszközévé vált. Ő maga lemondott a győzelmet biztosító nagy csatagépről és beérte ez utolsó találmányával, mely az emberek munkáját megkönnyíti és éppen csak a legszükségesebb erő kifejtését kívánja. Ebben több emberi igazságszolgáltatás van; ez az egyetlen igazságszolgáltatás, amely tőle kitelik.

Midőn hátrafordult és szeme a Sacré-Coeur bazilikára esett, maga sem értette meg, hogy az örület minő ragályos lehellete csapta volt meg józan lelkét; hogy még csak hogyan gondolhatott is ilyen dőre és hasztalan romboló munkára. Valami fürgeteg zúgott el fölötte, melyet a nyomor, a harag és bosszuállás erjedése szült.

De óh minő lelki elvakultságra vall az a hit, hogy a rombolás, a mészárlás éltetnemző termékeny cselekedet lehet, mely dus, bő aratásra termékenyíti meg a talajt. Nem, az erőszak csak azt eredményezi, hogy az együvé tartozás érzése fokozódik még azoknál is, akiknek érdekében történik a mészárlás. A nép, a nagy tömeg fellázad amaz egyesek ellen, akik igazságot akarnak osztani.

És bármilyen fenkölt is legyen örületük hősiessége, a vértanuság ragályos, szomjas sovárgása, a gyilkosok mégis csak gyilkosok maradnak mindörökké és cselekedetük a rémek borzalmas megvetése.

Vilmos is elnevette magát és rögeszméjéből való teljes felgyógyulását vallva, így szólt:

- Igaza van; minden jóra fordul, mert végül minden csak igazsághoz vezet... Csakhogy ez néha évezredekig is eltart... Ami engem illet, én az új robbantóanyagot a kereskedelem és ipar rendelkezésére bocsátom, hogy azok, akik megkapják a szabadságot, meggazdagodjanak e találmány révén... Találmányom közkinccsé válik... Lemondok arról, hogy fellázzam vele a világot.

Bertheroy tiltakozott. A hivatalosan elismert nagy tudós, az akadémia tagja, akit az állam elhalmozott minden rendjével és minden kitüntetésével, oly szenvedélylyel mutatott az új gépre, amely meghazudtolta hetven éves korát.

- Hisz ez itt az egyetlen, az igazi forradalom! Ez az, amivel forradalmat teremtünk, nem pedig ostoba bombákkal. Nem amikor rombolunk, hanem amikor teremtünk és alkotunk, akkor végezzünk forradalmári cselekedetet. Hányszor megmondtam én már magának, hogy egyedül a tudomány a lázító erő, az egyetlen, amely a nyomoruságos politikai események, a szektáriusok, meg a nagyravágyók hiábavaló izgatása fölött állva, a holnapi nagy emberi társadalmat előkészíti és megalkotja számukra az igazságot, a jogot, a békét. Édes fiam, ha maga azzal akarja felforgatni a világot, hogy némi boldogságot igyekszik neki nyújtani, akkor csak maradjon szép csendesen a vegyműhelyében, mert az emberek boldogsága csak a tudós kohójában születhetik meg.

Szavainak kissé tréfás színezete volt; de megérződött rajta, hogy ez neki szent meggyőződése és hogy ő a tudományon kívül minden más életfeladatot megvet. Nem is csodálkozott azon, hogy Péter levette a papi csuhát, hogy itt látja őt nejével és gyermekével.

Az önműködő mozdony tompán berregett, mint valami zümmögő dongólégy. És az örömtől sugárzó család boldog mosolylyal állott körötte és gyönyörködött a tudomány győzedelmes diadalában. A kis Jánoska tejhabos ajka is elvált az anya keblétől és szeme ragyogva tapadt a szép nagy játékra, mely önmagától mozog. Orczáira piczi gödröcskét varázsolt gögicsélő kacagása és apró kacsóit feléje nyújtva, ujjongva tapsolt.

Mária is elmosolyodott és a géphez közeledett, hogy a piczi jobban láthassa.

- Ugy-e, fiacskám, ez szép? Látod, ez mozog, ez él, ez erős!

Mindnyájan mulattak a gyerek bábéskodó arczán, amint kis kacsóit egyre kinyújtotta, hogy megtapogassa a csoda játékszert.

- Ugy ám - szólalt meg Bertheroy, - ez élő és erős, mint a napfény, mely a végtelen Páris felett ragyog és megérlelt az embereket és az eszméket. Páris maga is egy nagy motor; Páris az a hatalmas üst, melyben a jövő forr és melynek tüzeit mi tudósok folyton szítjuk és tápláljuk. Kedves Vilmos barátom, ma ön a holnap fűtője, mert ez a csodaműve egy nagy vívmánnyal gazdagítja a mi nagy Párisunk szellemi munkáját.

Pétert meglepte e nyilatkozat és ismét agyába villant az a gondolat, hogy ime, itt egy óriási katlan terül el előtte, merre a látóhatár terjed; egy hatalmas katlan, melyben a rossznak és jónak legfurcsább keveréke forr, és amelyből majd a jövőbeli század szűrődik le. A nagyravágyó törekvések, a szenvedélyek, a korrupció és a züllés fölött ott lebeg a hiábavaló elfecsérelt óriási munka, a hősiesség kifejtése, mely a gyárakban és a munkatelepeken folyik, az ifjúság dicső szellemi munkássága, amely folyton dolgozik dolgozószobája csendjében, és el nem ejtve elődjeik egyetlen egy vívmányát se, csak ama vágytól ég, hogy a kivívott teret kibővítsék. Az egész jövő itt alakul a maga hatalmas voltában és hajnalfényű derengésben innen fog felhasadni.

Valamint az antik világnak megvolt a maga Rómája, mely most haldoklik, úgy Páris a modern idők fölött uralkodik fönségesen; ma ő a népek központja ama folytonos mozgásban, mely a nemzeteket civilizációról civilizációra sodorja, tova a nap pályáján keletről nyugatra. Páris a világ lelke; fenséges, fényes multja arra predesztinálja, hogy a világ városai közül ő legyen a kezdeményező, az uttörő, a megváltó. Tegnap a szabadság szózata hangzott fel innen: holnap majd a tudomány hitvallásával fogja megajándékozni a népeket, a demokrácia várva-várt új hitvallásával. Páris maga a jószág, a szelídség, a vidámság, a mindentudás szenvedélye, a pazar kézzel szórt adakozás nagylelkűsége. Benne, külvárosainak munkásaiban és mezőinek parasztjaiban, végtelen segédforrások kínálóznak, óriási embertartalék, melyből a jövő folyton meríthet. A század az ő nevével fog végződni és a jövő század benne és általa fog kezdődni és kibontakozni. És hatalmas csodaművének moraja, az egész világ fölött kimagasló világítótoronyszerű fénye; mindaz, ami méhéből viharos mennydörgés, zugó zivatar és diadalmas napfény alakjában kiárad, csupán ama glória ragyogása lesz, melyből az emberi boldogság megalakul.

Mária elragadtatással kiáltott fel az előttük terülő látóképre utalva:

- Nézzétek csak, nézzétek! Páris aranyban uszik; aranyos vetése elborítja!

Mindegyikük meglepetten kiáltott föl; mert valóban kápráztató látvány volt az estalkony sugárfénye, mely csillogó aranyporgomolyokkal árasztotta el a határtalan várost. De most már a háztetők és szobrok végtelen káosza nem hasonlított többé a fekete szántóföldre, melyen valami óriási eke vonja barázdáit és melyre az isteni nap marokszámra szórja aranymagvakra hasonlító sugarait, melyeknek özöne mindenüvé lecsapódik.

Ez a Páris nem az egymástól elütő városrészek egyvelege volt, melynek keleti részén a szürke füstgomolyoktól ködbe vont munkásnegyed, nyugati részén a szellemi munka távoli derűs nyugalma, a gazdagok széles, világos sugaras városrészét és közepén a sötét, szűk utcájú kereskedelem negyedét látták.

Az estalkony arányában olyannak látszott, mintha a felsarjadzó élet egy és ugyanazon rügy-fakadása, egy és ugyanazon virágba borulása az egész várost egy nagy-nagy, határtalan szántófölddé változtatta volna, melyre ugyanaz a termékeny erő bő áldást árasztott. Mindenütt

aranykalászos gabona; mindenütt, amerre a szem csak lát, ragyogó kalásztenger terült el, melynek aranyhullámai a szemhatár széléig hömpölyögtek.

- Nézzétek csak, nézzétek csak! - ujjongott Mária, - sehol sincs egy talpalatnyi hely, mely kalászt ne hajtana: a legszerényebb kis hajlék termővé vált; mindenütt oly gazdagon hullámszának a vetések, mintha az egész egyetlen egy nagy, testvériségben megbékült világegyetem volna. Nézd csak, édes kis fiam, nézd, milyen szép!

Péter meghatottságában remegve simult hozzája és a nagymama meg Bertheroy is mosolyogva néztek a jövőbe, melyet ők többé meg nem érnek. Vilmos háta mögött pedig a három testvér komoly arczán a jelen buzgó munkája és a jövő reménye tükröződött.

Mária rajongó lelkesedéssel emelte magasra a gyermekét, mintha odakinálná ennek a végtelen Párisnak fönséges ajándokul.

- Lásd, János fiam, lásd, - mindezt te fogod learatni, ezt a vetést te fogod csűrbe takarítani.

Páris pedig, az isteni napsugárözön fényétől megtermékenyítve, csak lángolt tovább és ragyogó dicskörében megrengette a jog és igazság jövődöbeli dús aratásának hullámszó kalásztengerét.

- VÉGE. -